DE BARE'E-SPREKENDE TORADJA'S

VAN

MIDDEN-CELEBES

DOOR

D^R. N. ADRIANI,

AFGEVAARDIGDE VAN HET NEDERLANDSCH BIJBELGENOOTSCHAP
OP MIDDEN-CELEBES

EN

D^R. ALB. C. KRUIJT,

ZENDELING-LEERAAR VAN HET NEDERLANDSCH ZENDELINGGENOOTSCHAP
OP MIDDEN-CELEBES.

DERDE DEEL.

TAAL- EN LETTERKUNDIGE SCHETS DER BARE'E TAAL EN OVERZICHT VAN HET TAALGEBIED: CELEBES—ZUID-HALMAHERA.

BATAVIA
LANDSDRUKKERIJ
1914.

Digitized by Google

OPGEDRAGEN

aan het Hoofdbestuur van het Nederlandsch Bijbelgenootschap ter gelegenheid van het Eeuwfeest,

29 Juni 1914,

in dank voor jaren lang genoten steun en vertrouwen.

N. ADRIANI.

NEW YORK PUBLIC LIBRARY

Digitized by Google

INHOUDSOPGAVE.

BLADZ.

A. DE BARE'E-TAAL TE MIDDEN HARER VERWANTEN.

I. Het gebied der Toradja'sche talen 1

De naam „Toradja'sche talen," 1. — De naam „Bare'e-taal", 2. — Grenzen der Toradja'sche talen, 3. — Verdeeling der Toradja'sche talen, 4. — Opsomming der Toradja'sche talen, 4.

II Bizonderheden omtrent de Bare'e-taal 15

Grenzen der Bare'e-taal, 15. — Verbreiding der Bare'e-taal buiten haar eigenlijk grondgebied, 15. — Bekendheid buiten hare grenzen, 17. — Dialecten van het Bare'e, 17. — Bizonderheden omtrent de dialecten, 21. — Aantal sprekers van het Bare'e, 32.

III. Bizondere taal in het Bare'e 32

Oude taal, 32. — Priestertaal, 36. — Wisseltaal, 52. — Kromme taal, 62. — Kindertaal, 66. — Dichtertaal, 67. — Vreemde taal, 71.

IV. Het Bare'e als Toradja'sche taal 81

1. Het Bare'e tegenover de niet-Toradja'sche grenstalen, 82.

   Taalgroepen op de Oostgrens van het Bare'e, 82. — Vergelijking met het Loinansch, 82. — Vergelijking met het Boengkoesch, 87. — Vergelijking met het Morisch, 89. — Zuidelijke grenstalen van het Bare'e. Vergelijking met het Wotoesch, 90. — Vergelijking met het Boegineesch, 91.

2. Het Bare'e als Oost-Toradja'sche taal, tegenover de West-Toradja'sche talen, 95.

   Vergelijking met het Parigisch, 95. — De beteekenis der tijdvormen als onderscheidingskenmerk, 102. — Het Tawaeliasch, 108. — De taal der To Pipi Koro, 112.

3. Het Bare'e als Oost-Toradja'sche Laagland-taal tegenover de Oost-Toradja'sche Bergtalen, 116.

   Vergelijking met het Napoesch, 116.

V. Bizonderheden omtrent de taalgroepen op den vasten wal van Celebes en de Kusteilanden die het gebied der Bare'e-taal omgeven 127

1. De Oost-Toradja'sche Bergtalen, 128.

   Het Badasch en het Besoasch vergeleken met het Napoesch, 128. — Het Lebonisch als Oost-Toradja'sche Bergtaal, 133.

2. Het taalgebied tusschen de Toradja'sche talen en het Makassaarsch en Boegineesch, 142.

   Waiboenta, 142. — Masenrempoeloe, 143. — De Sadangsche taalgroep (Sadangsch en Rongkongsch), 144. — Mamoedjoesch, 146. — Mandarsch, 154.

3. Het gebied der Tominische talen, 169.

   Overzicht over het taalgebied, 169. — Algemeen karakter der Tominische taalgroep, 171. — Het Petapasch, 179. — Het Tinombosch, 180. — Het Kasimbarsch, 181. — Het Oemalasasch, 181. — Het Tontolisch, 182. — Het Bo(l)ano'sch, 182. — Het Tominisch, — 182.

4. Het taalgebied tusschen de Tominische en de Filippijnsche talen, 183.

Digitized by Google

BLADZ.

De benaming: Gorontaleesche Taalgroep, 183. — Het Boeolsch vergeleken met het Gorontaleesch, 185. — Het Kaidipansch, 192. — De taal van Boelanga Ocki, 206.

5. Nadere beschouwing van het Boengkoesch-Morisch taalgebied, 217.
Overzicht over het taalgebied, 217. — Het Lalakisch (Laiwoeisch), 220.— De taal der To Epe, 230. — Het Padoë'sch, (alalao), 231. — Het Mekongkasch, 235. — Het Maronenesch, 239. — Het Tambe'esch (ajo), 244.

6. De Boetonsch-Moenasche taalgroep, 247.
Het Moenasch, 247. — Het Boetonsch, 260.

7. De talen van Bonerate, Binongko en Lajolo, 265.
Iets over het Boneratesch, 265. — De taal van Binongko, 266. — Het Lajolosch, 272.

8. De Loinansche taalgroep.
Het Balantaksch vergeleken met het Loinansch, 275. — Het Banggaisch, 281. — De „averechtsche" genitief in het Banggaisch, 284.

VI. Aanhangsel 288

Het taalgebied: Soela-eilanden — Zuid-Halmahera.
Het Soelasch, 288. — Het (voormalige) Ombisch en het Batjansch, 295. — Iets over de talen van Noord-Halmahera, 299. — Het gebied der Zuid-Halmaherasche talen, 301. — De Kajoa-eilanden en Oost-Makian, 302. — Spraakkunstige Schets van het Boelisch, 309. — Mabasch, 335. — Patanisch, 338. — Sawaisch, 341. — Wedasch, 344. — Ganesch, 345.

VII. Verklaring der Taalkaart van Celebes ..... 346—354

B. DE LETTERKUNDE DER BARE'E-TAAL.

I. Inleiding 355

II. De Proza letterkunde: 357

Beeldspraak, vergelijkingen en spreekwoorden, 357. — Raadsels, 370. — Verhalen, 374. — Spookaap-verhalen, 376 — Andere Dierenverhalen, 382. — Verhalen van dieren die bizondere hulp aan menschen hebben bewezen, 387. — Verhalen van dieren die zich als menschen onthullen, 396. — Verhalen van tochten naar de Bovenwereld en de Onderwereld, 405. — Verhalen van menscheneters, boschspoken en dergelijken, 415. — Koppensnellersverhalen, 421. — Romantische verhalen, 427. — Vertellingen, 447. — Uilespiegel-verhalen, 450. — Anecdoten, 459.

III. De Poëtische Letterkunde 461

Inleiding, 462. — I. Letterkundige Poëzie, 464. — 1. Kajori, 464. — 2. Doeloea, 498. — 3. Bolingoni, 505. — 4. Polinga en Popasangke, 524. — 5. Djondjo Awa, 544. — 6. Ohaio-liederen, 593. — II. Danspoëzie, 607. — 7. Raego, 607. — III. Krijgspoëzie, 617. — 8. Pondoloe, 617. — 9. Ento, 624. — IV. Godsdienstige poëzie, 639. — 10. Gebeden, 639. — 11. Doodenzangen, 645. — 12. Woerakozangen, 667. — V. Kinderpoëzie, 697. — 13. Wiegeliedjes en Kinderversjes, 697.

Digitized by Google

VOORBERICHT.

Het derde deel van dit werk is grooter geworden dan aanvankelijk kon worden vermoed. Daardoor is ook de verschijning ettelijke maanden vertraagd. De inhoud van het boek moest worden uitgebreid, omdat de inlichtingen omtrent de talen van Celebes zooveel talrijker inkwamen dan wij meenden te kunnen hopen. Oorspronkelijk was het plan voor de afdeeling A (de Bare'e-taal te midden harer verwanten) niet ruimer dan dit: eene schets te geven van de Bare'e-taal, zonder te geraken op het gebied van spraakkunst of klankleer en verder de verhouding dezer taal tot hare naaste verwanten te verduidelijken door korte opmerkingen, die de belangrijkste punten van overeenkomst en verschil in het oog zouden doen vallen.

Om het karakter der omliggende talen te bepalen, was het echter ook noodig eenig onderzoek te doen naar den aard der talen door welke zij begrensd worden aan de van het Bare'e afgekeerde zijde. Daartoe waren de door ons zelf op onze reizen in Midden-Celebes gemaakte aanteekeningen niet voldoende, zoodat wij inlichtingen moesten vragen aan de bestuurders van een aantal landschappen op Midden-Celebes. Hetgeen wij van deze ambtenaren mochten ontvangen, beantwoordde in het algemeen zoo goed aan onze wenschen, dat wij bijna alles konden gebruiken. Niemand dergenen tot wie wij onze vragen hebben gericht is ons antwoord schuldig gebleven; eenigen gaven zelfs later nog uitvoeriger inlichtingen of herstelden opgemerkte fouten en het kwam ons nuttig voor, van hetgeen ons werd geleverd zooveel mogelijk bekend te maken.

Ook is door ons dankbaar gebruik gemaakt van eenige der reeds vrij talrijke woordenlijsten in handschrift, die aanwezig zijn op de Bibliotheek van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen. Een aantal dezer lijsten zijn goed geschreven en met zorg samengesteld. Meestal zijn het ingevulde exemplaren der Blanco Woordenlijst, een der vele goede werken voor welke wij de nagedachtenis van K. F. Holle hebben te eeren.

In 1912 heeft de Handschriften-verzameling van het Bataviaasch Genootschap nog een belangrijke aanwinst gedaan, doordat zij is vermeerderd met de letterkundige nalatenschap van wijlen Dr. Riedel. Als verzamelaar heeft Dr. Riedel groote verdiensten voor de taalbeoefening; hij was in zijn tijd een der weinigen die begrepen, dat ook de kleinste taal voor de wetenschap van belang is.

Eindelijk hebben wij ook nog opgenomen de taalkundige aanteeke-

Digitized by Google

ningen door een van ons gemaakt gedurende eene reis naar Halmahera, in 1911 ondernomen in opdracht van het Nederlandsch Bijbelgenootschap te Amsterdam. Het moet worden erkend, dat wij hiermede ons bestek zijn te buiten gegaan. Het kwam ons echter wenschelijk voor, omtrent dit weinig bekende taalgebied het een en ander mede te deelen, nu we hiertoe in de gelegenheid waren. Het hoofdstuk waarin het taalgebied Soela-eilanden — Zuid-Halmahera wordt besproken, hebben wij dan ook „Aanhangsel" genoemd.

De namen onzer zegslieden, voorts ook de herkomst onzer verdere gegevens hebben wij in den tekst van het boek vermeld; wij geven echter hier nog eene lijst der namen van hen die ons hunne hulp hebben verleend.

De zendeling-leeraar P. ten Kate Ezn. te Watoe Taoe, Napoe (Napoesch, Besoasch, Badasch, Tawaeliasch Pipikorosch).

De (toenmalige) civielgezaghebber 1e Lt. Th. van Ardenne te Malili (talen der To Epe, To Padoë, To Tambe'e).

De (toenmalige) civielgezaghebber 1e Lt. F. Treffers te Kandari (talen der To Lalaki en der omliggende volksstammen).

De (toenmalige) civielgezaghebber van Boengkoe en Mori, 1e Lt. I. Troostwijk te Kolono Dale (dialecten in het Boengkoesch en het Morisch taalgebied).

De assistent-resident der Oostkust van Celebes Nüsselein, destijds gevestigd te Loewoek (Loinansche dialecten).

De civielgezaghebber W. Muller te Kolaka (talen van Mekongka, Roembia en Poleang).

De 1e Lt. J. M. Badings, destijds te Posso (Mamoedjoesch).

De (toenmalige) posthouder van Djailolo, Halmahera, L. Kneefel (Banggaisch).

De (toenmalige) gezagvoerder bij de Gouvernements-Marine J. W. Van Nouhuijs (taal der Soela-eilanden).

De zendeling-leeraar A. Hueting te Tobelo, Halmahera (Makiansch, Ganesch).

De zendeling-leeraar G. Maan te Boeli, Halmahera (Boelisch, Mabasch, Patanisch, Sawaisch, Wedasch, Ganesch, Makiansch).

Aan al deze heeren brengen wij gaarne onzen hartelijken dank voor de welwillendheid waarmede zij ons zooveel belangrijk studiemateriaal hebben verschaft.

Aan Dr. Riedel's nalatenschap is ontleend wat over het Kaidipansch en het Binongkosch is gezegd; een woordenlijst van den resident van Ternate heeft ons materiaal voor het Batjansch verschaft; het Boeolsch, de Mandarsche dialecten, het Boetonsch, Boneratesch en Lajolosch hebben wij leeren kennen uit de woordenlijsten der bibliotheek van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen.

Nadat de taalkaart reeds was afgedrukt, hebben wij nog belangrijke aanteekeningen daarop ontvangen van den Heer L. van Vuuren, chef van

Digitized by Google

het Encyclopedisch Bureau te Batavia, die op eene reis door Zuid- en Midden-Celebes o.a. op taalgebied een groot aantal nieuwe gegevens heeft verzameld. In een Naschrift achter dit deel hebben wij de inlichtingen van den Heer van Vuuren afgedrukt.

Ten slotte brengen wij onzen hartelijken dank aan de H.H. Quentin en Binksma, directeur en opzichter der Landsdrukkerij, voor de vele moeite die zij zich hebben gegeven om dit werk zoo goed mogelijk te doen verschijnen. Ook de H.H. C. Musch, directeur der Topografische Inrichting en J. W. Teilers, chef der Lithografische Afdeeling daarvan, danken wij zeer voor hetgeen zij hebben gedaan, om de kaarten van Posso en Todjo en de Schetstaalkaart van Celebes tot zulk welgeslaagd werk te maken.

Aan de Lezers nog het verzoek, om de Verbeteringen en Bijvoegsels niet over te slaan.

Digitized by Google

A DE BARE'E-TAAL TE MIDDEN HARER VERWANTEN.

I. HET GEBIED DER TORADJASCHE TALEN.

De naam „Toradjasche talen". — De naam „Bare'e-taal". — Grenzen der Toradjasche talen. — Verdeeling der Toradjasche talen. — Opsomming der Toradjasche talen.

De naam „Toradjasche talen".

De Bare'e-taal, die gesproken wordt in Midden-Celebes, behoort tot eene taalgroep die wordt aangeduid met den naam Toradjasche talen. Deze naam is eenigszins willekeurig gekozen. Hij is ontleend aan het Boegineesche Toradja [1] „Binnenlander, Bovenlander", welk woord in den mond der kustbewoners de beteekenis heeft van „dorper, kinkel" en tevens van „Heiden", daar de kustbewoners het eerst den Islam hebben aangenomen. Het spreekt dus van zelf, dat die bewoners van het binnenland welke den Islam belijden, zich dien naam niet meer laten welgevallen en dat hij dus nog alleen maar kan worden toegepast op de Heidensche volksstammen die den Boegineezen bekend zijn. Er is echter een stam die door de Boegineezen in het bizonder Toradja wordt genoemd, nl. de bewoners van den bovenloop der Sadang-rivier, die zich zelf To-Sadang noemen. To-Radja, hoewel oorspronkelijk in minachtenden zin bedoeld, is dus een bepaalde volksnaam geworden, evenals To-Lampoe, woordelijk „Wildemannen", de naam is van den volksstam die tusschen de Noordkust der Bone-golf en het Takolekadjoe-gebergte (de waterscheiding tuschen de Tomini-bocht en de Bone-golf) wonen. Zoo heet de stam

[1] Men neemt gewoonlijk aan, dat het Boeg. Toradja is samengetrokken uit Toriadja, zoo bv. Dr. Matthes, in zijn Boeg. Woordenboek, bl. 512*a*. De Boegineezen kunnen ook wel niet anders denken, daar zij het Westen, oorspronkelijk de landzijde, thans adja noemen. Dat de oude vorm van dit woord radja moet zijn, blijkt uit de equivalenten: Mak. raja, Mal. daja en dajak; het is dus waarschijnlijk dat in Toradja de oude vorm van het huidige adja, nl. radja is bewaard gebleven. Vgl. Meded. Ned. Zend. Gen. Dl. XLII, bl. 11, waar de vertaling van Toradja met orang Daja' door een Boegineesch, wordt vermeld.

Digitized by Google

die ten Oosten der To-Lampoe woont, To-Bela, woordelijk „Verre lieden", en de naam van den volksstam „To-Ala" in Lamontjong (Zuid-Celebes) beteekent „Boschmenschen".

De naam „Bare'e-taal".

De talrijke stammen die de Bare'e-taal spreken, hebben geen gemeenschappelijken naam (1). Hoezeer ook de eenheid van taal op eenheid van afkomst wijst, er is geen volksnaam die alle Bare'e-sprekende stammen omvat. De naam dien de taal draagt is dan ook niet die der sprekers, maar de naam van het ontkenningswoord „neen, niet, niets". Het is de gewoonte der volksstammen op Midden-Celebes, om de talen te noemen naar het ontkenningswoord, als een der woorden die men het eerst en het meest hoort uitspreken (2). Het bevestigingswoord „ja" zou op zichzelf daarvoor evengoed kunnen dienen, indien het niet in de meeste talen van Midden-Celebes i o luidde, zoodat het geen goed onderscheidingswoord kan zijn. Het ontkenningswoord wordt daarenboven ook nog gebruikt, waar wij zeggen: „niemand, niets, 't komt er niet op aan, er is niets te doen", terwijl dikwijls, waar wij op eene vraag met „ja" antwoorden, hier het hoofdwoord der vraag wordt herhaald. Men brengt bv. een schreiend kind tot bedaren met „Bare'e!" 't welk in zoo'n geval beteekent: „er is niets te doen" en antwoordt op de vraag „Zijt gij hongerig," niet met „Ja" maar met „Hongerig". Zoo komt het, dat men het ontkenningswoord veel vaker hoort dan het bevestigingswoord. Over geheel Midden-Celebes is deze wijze van de talen aan te duiden gebruikelijk. Wij hebben haar ook aangetroffen op het N.lijk schiereiland van Celebes, tot op de W.grens

(1) De naam To Pantoenoe Asoe „Hondenvleeschkokers", dien de Heer Riedel in Bijdr. K. I, 5, I, bl. 77 vlgg. aan de bevolking van Midden-Celebes geeft, is niet eens een vaste scheldnaam, slechts een toevallig voorkomende. Wij hebben hem nooit hooren gebruiken. (Aan den W. oever der Paloe-rivier, ter hoogte van Sibalaja, is een berg die Pantoenoe Asoe „Kookplaats van Hondenvleesch" heet).

(2) Van der Tuuk geeft op bl. IV der Inleiding op Deel I zijner Tobasche Spraakkunst een voorbeeld van het aanduiden van het Tobasch met pardembanan d. i. „taal waarin de sirih demban heet", en Matthes geeft in zijn Makassaarsch Woordenboek didong d. i. „dis donc" op als benaming voor „Franschman" op Zuid-Celebes. Op Borneo onderscheidt men mede naar het ontkenningswoord, de Dia-taal (Bara Dia) en de Ngare-taal (Bara Ngare). De beide dialecten van het Tontemboansch worden onderscheiden in Matana'i en Makela'i, d. i. de taal die voor „aldus" tana'i en die welke daarvoor kela'i gebruikt. Ook wordt het Matana'i genoemd Maoro' en het Makela'i heet dan Maotow, naar de uitroepen van verbazing: ore' en o tow die de sprekers dezer dialecten gebruiken. In Dl. I van zijn werk Primitive Culture noemt Tylor op bl. 192—194 (2e uitg. 1873) Australische volksstammen op, die hunne namen hebben ontleend aan de ontkenningswoorden in hunne taal en soms ook aan de bevestigingspartikels. Tevens wijst Hij op de Middeleeuwsche verdeeling van het Fransch in het N. lijk dialect Langue d'oïl en het Z. lijk Langue d'oc, naar de bevestigende partikels in deze dialecten. Genoeg om te doen zien, hoe gewoon deze wijze van talen benoemen is.

Digitized by Google

van het Gorontalcesch. Op het Z.O.lijk schiereiland is zij eveneens bekend, voor zoo ver dit ons is gebleken uit eigen ervaringen op de Noordelijke helft, en uit de berichten der Drs. Sarasin betreffende het Z.lijk gedeelte (1). Al zijn wij nu verplicht de benaming B a r e'e-t a a l te behouden, daar geen enkele van de stammen die haar spreken door grootere getalsterkte of meerdere beschaving zooveel overwicht heeft op de andere, dat aan de taal zijn naam kan worden gegeven, in het algemeen zullen wij toch, waar dit mogelijk is, de talen van Midden-Celebes noemen naar de volksstammen die ze spreken, omdat op die wijze tevens de plaats is aangewezen waar deze talen worden gesproken.

Grenzen der Toradjasche talen.

De Toradjasche talen worden over een zóó uitgebreid gebied gesproken, dat de grenzen slechts moeilijk met volkomen nauwkeurigheid zijn te bepalen (2).

Ten ruwe gesproken, beslaan deze talen geheel Midden-Celebes, van de Tomini-bocht tot de Bone-golf, van straat Makassar tot Tandjoeng Api. Het Z.lijk, N.O.lijk en het Z.O.lijk schiereiland van Celebes vallen dus voor het grootste gedeelte buiten dit terrein. Het N.lijk schiereiland echter behoort voor een deel tot het gebied der Toradjasche talen.

Reeds op bl. 537 van het „Overzicht" is opgemerkt, dat de taalkaart van Celebes, uitgegeven in het Koloniaal Verslag van 1894 en toegelicht door Dr. Brandes in de Notulen der Vergaderingen van het Bat. Genootschap, 1894, Bijlage II, bl. XV—XXXIV, voor het gebied der Toradjasche talen geheel onbetrouwbaar is. Zij is trouwens op een ongunstig tijdstip verschenen. Het onderzoek naar het gebied der Toradjasche talen is juist een jaar later begonnen; het nieuwste gegeven was toen de „Grammaticale Schets der Bare'e-taal", in 1893 verschenen (Bijdr. Kon. Inst. 5, VIII, 203—233), waarin voor de bepaling van het gebied dier taal weinig te vinden is. Vandaar dat die kaart voor Midden-Celebes nog hetzelfde geeft als de kaart van Riedel's „Bijdrage tot de kennis der talen en dialecten op de eilanden Luzon, Panai, Balangingi, Solog, Sangi en Noord- en Midden-Celebes", Dl. XXXIII der Verhandelingen van het Bataviaasch

(1) Zie b. v. Reisen in Celebes I, bl. 358 en 373.

(2) Hetgeen nu volgt, is samengesteld met de gegevens die hebben gediend voor het artikel „Overzicht over de talen van Midden-Celebes", Meded. Ned. Zend. Gen. Dl. XLII, bl. 536—585, waarbij eene taalkaart van het Noordelijk gedeelte van Midden-Celebes is gevoegd. Wat over de talen zelf in dat opstel staat vermeld, is in dit werk niet steeds in zijn geheel overgenomen. Met dezelfde en nog eenige meerdere gegevens dan dit in 1898 geschreven stuk, is samengesteld het artikel „Toradjasche talen" in de Encyclopaedie van Ned. Indië, Dl. IV bl. 418—422. De gegevens die voor deze beide stukken hebben gediend, zijn nog met eenige nieuwere vermeerderd. Waar het eerstgenoemde artikel wordt aangehaald, zal dit kortheidshalve geschieden met „Overzicht", het tweede zal worden aangetogen met „Toradjasche talen".

Digitized by Google

Genootschap (1868). Riedel's kaart is zelfs nog beter, want het op de taalkaart van 1894 bijgevoegde is alles verkeerd.

Indien men van Laboja, aan Straat Makassar, op 0° 10′ Z. B., dus ten Z. van het schiereiland Balaisang 't welk de Baai van Tamboe in het Z. begrenst, eene lijn trekt in Z.O.lijke richting, die op 0° 35′ Z. B. de W.-kust der Tomini-bocht bereikt bij Towera, ten Z. van Ampibabo en ten N. van Awoloea, dan heeft men de N. grens der Toradjasche talen aangeduid, voor zoover die over land loopt. Verder volgt deze grens de W. en Z.-kust der Tomini-bocht, tot aan Tandjoeng Api (Bar. Ngoedjoe Apoe „Vuurkaap"), waar het O.lijk uiteinde van de N.-grens en het N.-einde der O. grens is gelegen. Van Tandj. Api loopt de O. grens over land in Z.O. richting, totdat zij bijna de kust bereikt tusschen Ondolian en Mantawaa, op 122° O. L. Vandaar volgt de grens weder de kust der Tolobaai, tot aan de N. punt van de Tomori-baai, om daarna in W. en Z. richting te loopen tot waar zij op 2° 30′ Z. B. de rivier Kalaena snijdt. Dit is de Z. punt der O. grens en van hier loopt de Z. grens in W. richting, tot vlak ten N. van Boeraoe en ten Z. van Djaladja, dat nog binnen het taalgebied van het Bare'e valt. Vandaar loopt de Z. grens in N. W. richting, N.lijk van Masamba en Z.lijk van Leboni, naar het punt waar zij op 1° 20′ Z. B. de W.kust van Celebes snijdt. Aldus vallen de talen der To-Sada en die der To-Rongkong, dus de talen der „Toradjas" in engeren zin, buiten het gebied der Toradjasche talen.

Verdeeling der Toradjasche talen.

Dit taalgebied is in twee deelen te verdeelen: een Westelijk deel, de West-Toradjasche of Parigisch-Kaïlische talen en een Oostelijk deel, de Oost-Toradjasche of Possosch-Todjosche talen. De benamingen Parigisch-Kaïlisch en Possosch-Todjosch duiden de landstreken aan die de voornaamste zijn in het taalgebied dezer ondergroepen. De grens tusschen deze twee afdeelingen loopt hoofdzakelijk in de richting van N. naar Z. en is aldus te trekken: Van de Z.-kust der Tomini-bocht ten Z. van den mond der Tambarana, en ten N. van dien der Kameasi, op 1° 15′ Z. B. eerst naar het W. tusschen de landschappen Tawaelia ten N. en Napoe ten Z., daarna vanaf het snijpunt met 120° 10′ O. L. recht naar het Z. langs dezen meridiaan, waardoor Lindoe, Koelawi, Gimpoe en Pipi Koro ten W., Napoe, Besoa en Bada ten O. der grens blijven. Waar deze de samenvloeiing van de Belante met de rivier van Rampi bereikt en de hieruit ontstaande rivier den naam Koro (later Lariang) begint te dragen, loopt de grens ten W. van het landschap Rampi, tot waar zij de bovenaangeduide Zuidgrens der Toradjasche talen bereikt.

Opsomming der Toradjasche talen.

Binnen het aldus begrensde gebied worden de volgende talen gespro-

Digitized by Google

ken, die hier met den naam van het volk dat ze spreekt zijn genoemd, terwijl de naam der ontkenning tusschen haakjes is bijgevoegd:

West-Toradjasche (Parigisch-Kaïlische) **talen**: Ten N. van de grens aan Straat Makassar: in Sibajoe en verder langs de kust der Bocht van Tamboe, kolonies van Paloesch (ledo) sprekenden, zoo ook op het schiereiland Labea, in Pamaloeloe en Awisang. De oorspronkelijke taal der bewoners van Balaisang, naar hare ontkenning pajo genoemd, wordt alleen nog maar gesproken rondom het meertje in het binnenland van het schiereiland. De gegevens waarover wij beschikken, zijn niet toereikend om deze taal met zekerheid in te deelen. Wij rekenen haar tot de Tominische groep, doch het is mogelijk, dat zij tot de Toradjasche behoort. Ten Z. van het schiereiland Balaisang, ongeveer vanaf 0° 10′ Z. B., in Sirendja en verder Zuidelijk: Tawaïlisch (1), een N.lijk dialect ten N. van Tawaïli (de raii-taal) (2) en een Z.lijk dialect (torai) in Tawaïli zelf. Ook in Toboli, dat op de zelfde breedte aan de kust der Tomini-bocht ligt en van uit Tawaïli is bevolkt, en in de ten N. daarvan gelegen dorpen Awoloea, Laboean Sori, Marantale, Silenga en Sinioe wordt Tawaïlisch gesproken. Het stuk van de landengte van Toboli dat tusschen de W. en O.-kust in ligt, is onbewoond. De N.-grens van het Tawaïlisch valt samen met de N.-grens der Toradjasche talen, voor zoover die over de landengte van Toboli loopt. Het aantal sprekers van het Tawaïlisch bedraagt ongeveer 7000. In het taalgebied van het Tawaïlisch aan de O.-kust der Paloe-baai liggen de dorpen Wani, Pantaloa en Laboean waar veel Boegineezen wonen en men dus meer Boegineesch dan Tawaïlisch hoort spreken. Over het Tawaïlisch zie men: Overzicht, bl. 563—565.

Ten Z. grenst het Tawaïlisch aan het Paloesch; het gebied dezer taal grenst aan dat van het Tawaïlisch bij Mamboro (O. oever der Paloe-baai), waar een dialect van het Paloesch (doi) wordt gesproken door ongeveer 1800 zielen (3). Verder rondom het Z.lijk gedeelte der Paloe-baai, en aan den

(1) Tawaïli wordt op de kaarten en in officieele stukken met Towaeli of Tawaeli aangeduid. Towaeli is eene fout, ontstaan door de meening dat dit woord een volksnaam (To-Waeli) is. In werkelijkheid is het de naam der rivier in welker stroombed hoofdzakelijk de oude weg over de landengte van Toboli liep. De uitspraak met *e* is eene eigenaardigheid der Boegineezen, die gaarne de geklemtoonde *i* tot *e* maken en bv. Togian als Togeang uitspreken, Sakidi als Sakedi. Er is geen enkele reden om dit na te volgen; daarenboven geeft de uitspraak Tawaeli verwarring met den naam van het landschap Tawaelia, ten N. van Napoe gelegen.

(2) In woorden, zooals raii met dubbelen klinker gespeld, heeft zulk een klinker eene gerekte uitspraak en is in lengte gelijk aan twee klinkers.

(3) Waar wij van de talen van Midden-Celebes het aantal sprekers opgeven, is dit ontleend aan de jongste „lijsten van den belastingsaanslag en de registratie der bevolking in de afdeeling Midden-Celebes", nl. die van 1910. Zij zijn ons welwillend ter inzage gegeven door den Hr. H. De Vogel, assistent-resident van Midden-Celebes. De cijfers zijn benaderend, daar niet met volkomen juistheid het aantal vreemdelingen kon worden berekend, dat in elk der taalgebieden aanwezig is en onder de bewoners is medegeteld.

Digitized by Google

benedenloop der Paloe-rivier, het hoofddialect van het Paloesch (l e d o), dat ver buiten zijne eigenlijke grenzen bekend is. In de geheele Paloe-baai, over een groot gedeelte der W.-kust van Celebes ten N. en ten Z. dier baai, in het geheele stroomgebied der Paloe-rivier, in Koelawi en Gimpoe, tot in Bada toe, kan men met Paloesch terecht. Ook aan de Z. en W.-kust der Tomini-bocht, van Saoesoe tot Moöeton wordt het Paloesch verstaan. Op Oena-oena of Nangoena, een eiland in de Tomini-bocht, dat bewoond is door enkel vreemdelingen ten getale van ongeveer 1400, is het Paloesch naast het Bare'e en het Boegineesch de verkeerstaal, zoodat men het Paloesch, welks eigenlijk gebied slechts klein is, toch de meest bekende der West-Toradjasche talen kan noemen. Wij meenen het aantal sprekers op 25000 te kunnen stellen. Het spreekt wel van zelf, dat het Paloesch vele vreemde bestanddeelen in zich heeft moeten opnemen, om zoo algemeen verstaanbaar te worden; vooral van het Boegineesch heeft het veel geleend. De talrijke Boegineezen in de Paloe-baai spreken allen op hunne wijze Paloesch en helpen daardoor ijverig mede om deze taal met vreemde bestanddeelen te vermengen. Het Paloesch verschilt trouwens weinig van het Tawaïlisch en het Parigisch en wordt door de sprekers dezer laatste talen zonder moeite verstaan. Het een en ander over deze taal vindt men in Overzicht bl. 566—569.

Aan de W.-kust der Paloe-baai, ten N. van het Z.lijk gedeelte daarvan (dat Paloesch spreekt), ligt het taalgebied van het L o l e s c h (o e n d e), eene kleine taal, die echter ook (volgens ingewonnen berichten) hier en daar aan de op dezelfde breedte liggende kust van Straat Makassar wordt gesproken. Het aantal sprekers van het Lolesch zal ongeveer 2000 bedragen. Het gebied dezer taal loopt N.lijk tot Donggala. Ten W. van het Lolesch, in de W. helft van het driehoekig schiereiland tusschen de Paloe-baai en Straat Makassar wordt het G a n t i s c h (n d e p o e o e) gesproken, dat niet meer dan een goede 1000 sprekers zal hebben. Deze beide talen gelijken zeer veel op elkaar; ook de ontkenningswoorden zijn dezelfde, want het Gantische n d e p o e o e is het Lolesche o e n d e, versterkt met p o e o e, Bar. p o e'o e, Mal. p o e h o e n, enz. dat als versterkingswoord wordt gebruikt, zoodat dus n d e p o e o e woordelijk beteekent „volstrekt niet". Het Gantisch is iets meer verloopen dan het Lolesch; zoo heeft het bv. de hamzah niet meer in het midden der woorden, die het Lolesch nog bezit, bv. h o e a m b a a t a o e b o i n a d j o e a, Lolesch: r o e a m b a'a t a o e b o'i n a d j o e'a „deze twee lieden zijn ziek". Verder is in het Gantisch de *r* tot *h* geworden (een verschijnsel dat ook het Pakoelisch vertoont), b.v. k o h o (lichaam), e h a (zwager), h o n g o (echtgenoot), d j a h a (paard), Lolesch: k o r o, e r a, r o n g o, d j a r a.

Het Lolesch en het Gantisch gelijken in woordenschat meer op het Parigisch en het Baria dan op het Paloesch. Dit is in overeenstemming met eene legende die vermeld is in Tijdschr. Bat. Gen. Deel XLV (1902) bl. 468 en Meded. Ned. Zend. Gen. dl. XLII (1898), bl. 378. (Zie ook

Digitized by Google

Deel I van dit werk, bl. 44), volgens welke de stam der To-Pajapi of To-Palapi, die vroeger aan de Z.-kust der Tomini-bocht woonde tusschen de rivieren Tambarana en Poena (120° 30′ en 120° 40′ O. L.), en wier taal (het Baria) dus haar gebied had tusschen het Saoesoesch en het Bare'e, voor een deel zou zijn verhuisd naar Boedo-Boedo, eene plaats die aangewezen wordt ten Z. van Tandj. Karang (ingang van de Paloe-baai, bij Donggala) aan Straat Makassar. Al blijft het onverklaard waarom die stam zich juist daar zou hebben gevestigd, de overeenkomst van het Baria en het Oende is groot genoeg om de geloofwaardigheid der legende te versterken. Het ontkenningswoord o e n d e is ontstaan uit o e n d i a, 't welk zeer goed kan staan voor a n d i a (het ontkenningswoord van het Mandarsch) en dit kan een verkorte vorm zijn van b a n d i a, 't welk naast b a n d e'e in het Bare'e voorkomt in poëzie, als bijvorm van b a r i a en b a r e'e. Voor de wegwerping der aanvangs-*b* vergelijke men a r i a, het ontkenningswoord der To Rapangkaka aan de Bongka-rivier, a r e'e, de negatie van het Poe'oe mBotosch, een dialect van het Bare'e, en a o e-n d e'e, de ontkenning van het dialect der To Lalaeo (zie Deel I, blz. 73). O e n d e is dus een samengetrokken, genasaleerde en verkorte vorm van b a r i a.

Aan de W.-kust van Straat Makassar grenst het gebied dezer talen aan dat van het Mandarsch (Mandar heet in het Boegineesch M ĕ n r ĕ, bij de Toradja's M e n e), dat naar zijne ontkenning a n d i a heet (zie het hierboven over o e n d e gezegde). Daar wij het Mandarsch niet tot de Toradjasche talen rekenen, zoo is hiermede de W. en Z. grens van deze taalgroep bereikt.

Donggala, de handelsplaats aan de N. punt van den W. oever der Paloe-baai en de hoofdplaats der afdeeling Midden-Celebes, is bijna geheel door Boegineezen en hunne afstammelingen bewoond en moet dus van het taalgebied van het Gantisch worden uitgezonderd.

Van af de Z. grens van het Paloesch ligt het gebied der W. Toradjasche talen in het stroomdal der Paloe-rivier. De W. oever dezer rivier tot op 1° 10′ Z. B. behoort nog tot het gebied van het Paloesch, de O. oever slechts voor een klein deel, nl. tot aan de zijrivier Woeno, waar het gebied van het S i g i s c h begint. Naar het O. strekt zich het gebied van het Paloesch nog uit zoover het land daar bewoond is, nl. tot het dorp Lara ngGonaoe, op den weg van Paloe naar Dolago, aan de Tomini-bocht. Reeds op 1° Z. B. begint het gebied van het Sigisch (i d j a), eene taal met een zeer klein gebied en niet meer dan 2000 sprekers, want het eenige uren Zuidelijker gelegen S i d o n d o spreekt e d o, eene taal van een 1000 sprekers, die weinig verschilt met die van het nog een weinig meer Zuidelijk gelegen S i b a l a j a, het a d o, ook de taal van P a k o e l i en van het op dezelfde hoogte, aan den W. oever der Paloe-rivier gelegen landschapje B a n g g a. Het aantal sprekers van het Pakoelisch mag op 3000 begroot worden. Zuidelijk hiervan ligt het L i n d o e s c h (t a d o), 't welk gesproken wordt door het kleine Lindoevolk, nog geen 600 zielen

Digitized by Google

sterk, dat eenige dorpjes rondom het meer Lindoe bewoont, behalve nog het dorp Toewa, ten W. van Lindoe, bij den rechter oever der Mioe, die den bovenloop der Paloe-rivier vormt. Over het Sigisch vindt men iets medegedeeld in Overzicht, bl. 569—571; over het Pakoelisch, ibid. bl. 571—572; over het Lindoesch, bl. 579—582. De ontkenningswoorden ledo (voor laido) idja, ado, edo, tado bevatten alle een element do, dat de eigenlijke ontkenning is en waarvan de onsamengetrokken vorm is te vinden in het ontkenningswoord ndaoe (ndaoe dia „er is niet") van de taal der To Dampelasa die op ongeveer 0° 10′ N. B. in het binnenland van Dampelas wonen. Verder Zuidelijk, nog steeds in het stroomgebied der Mioe-rivier, het Koelawisch (moma), eene taal, welker grondgebied zich bepaalt tot dat van den stam Koelawi (1). Gimpoe, dat van uit Koelawi gemakkelijk te bereiken is, hoewel het niet meer in het stroomgebied van de Paloe-rivier ligt, maar in dat van de Koro (Lariang), die aan de W.-kust van Celebes in Straat Makassar uitstroomt, heeft eene bevolking die uit Koelawi afkomstig is; het ontkenningswoord harer taal is oema (2), 't welk het stamwoord is van het Koelawisch moma, dat uit maoema is samengetrokken. Het een en ander over deze oema-taal is te vinden in Meded. Ned. Zend. Gen. Dl. XLII, bl. 577—579. Zij is daar Pobatoeasch genoemd en haar gebied is op de bij het opstel gevoegde taalkaart naar gissing ingeschetst, vrijwel op de juiste plaats. De benaming To ri Oentoe, die een weinig Zuidelijker op deze kaart voorkomt, behoort echter te vervallen, want de bevolking van Oentoe is dezelfde als die van Gimpoe. Ook is het oema de taal der To Tolee, die ten W. van Koelawi en Gimpoe wonen, van de To Kantewoe (Kalantewoe of Kalintewoe) ten Z. van de To Tolee, aan den linker oever van de Koro en van de To Banasoe (Banahoe), die nog meer stroomop de Koro wonen en die de meest O.lijk wonende oema-sprekers zijn. Hun taalgebied grenst aan dat van het Badasch (ti'ara); de het dichtst bij de To Bada wonenden heeten To Pipi Koro „bewoners van den oever der Koro" (3). Tusschen de dorpen Bokoe

---

(1) Den naam Koelawi weten wij niet met zekerheid of te leiden, doch wij wagen de gissing dat hij eene verkorting is van Tamoengkoe Lawi of Moengkoe Lawi, vgl. den naam Tamoengkoe Lawi (Dl. I, bl 32) van een voormalig dorp der To Poe'oe mBoto. Lawi is thans alleen nog maar bekend in het Bare'e in de beteekenis „van ouds, alevel", en in het Ampanasch in die van „slecht, leelijk" (zie Tijdschr. Bat. Gen. XLII, bl. 560), oorspr. wel „oud, versleten". Vgl. Tontemb. lowir, Tomboel. lawir „lang van leven". Ook in Koelawi zelf is een dorp Tamoengkoe Lowi. Wellicht heeft dit vroeger Tamoengkoe Lawi geheeten en is dan als het stamdorp te beschouwen.

(2) Sarasin, Reisen in Celebes, II, 82. Over het Koelawisch en het Pobatoeasch zie „Overzicht", bl. 572—579.

(3) Sarasin, Reisen in Celebes, II, 86. Deze naam is tevens zeer bruikbaar als verzamelnaam voor de stammen To Tolee, To Kantewoe, To Banasoe en To Gimpoe. Wij noemen daarom het Oema ook Pipikorosch.

Digitized by Google

dat nog oema spreekt en Kageroa, dat de ti'ara-taal (Badasch) heeft, loopt de grens.

Een enkelen keer hebben wij de oema-taal ook aria hooren noemen. Het ontkenningswoord oema wordt namelijk soms aangevuld tot oema ria „er is niet(s)" en dit wordt weder verkort tot aria.

Verder is het oema nog de taal der To Tobakoe, wier gebied ten N. van Kantewoe en ten W. van Tolee ligt, aan den linker oever van de Koro (Lariang). Hun meest W.lijke dorp is Pantalawoe, waar de woudgordel begint, die de Bovenlanders scheidt van de Benedenlanders. Een eind meer stroomop ligt Banggakoro, vanwaar de Koro in den drogen tijd bevaarbaar is.

Het aantal sprekers van het Koelawisch zal de 3000 niet ver te boven gaan, terwijl dat der oema-sprekers wel een 4500 bedraagt.

Ten W. van den woudgordel, bij den benedenloop van de Koro, ligt Oeë Koeni, eene kustnederzetting der To Bada, waar dus ti'ara wordt gesproken. Nog verder stroomaf, in Peloso, wonen de To Koeloe, die reeds tot de Mohammedaansche kustbevolking moeten gerekend worden en wier taal dus waarschijnlijk Mandarsch (andia) is.

Bij de grens van het oema en het ti'ara is de Z. grens der W. Toradjasche talen bereikt, want het Badasch (ti'ara) behoort tot de O. Toradjasche groep. Tusschen de To Koelawi en de To Bada heeft langen tijd vijandschap bestaan.

De W. Toradjasche talen die gesproken worden aan de kust der Tomini-bocht, zijn, behalve het Tawaïlisch dat van Sinioe tot Toboli wordt gesproken (zooals reeds boven is gezegd), het Parigisch (tara), van 0° 45′ tot 0° 55′ Z. B., d. i. van Pelawa tot Dolago. Dit eerste dorp is het meest N.lijke van het Parigisch taalgebied, maar een weinig ten Z. W. van Pelawa ligt het dorp Petapa, waarvan de bewoners voor de helft Parigisch, voor de helft dezelfde taal als de To Lole spreken. Dit is echter eene andere taal dan het bovengenoemde oende, dat aan de W.-kust van de Paloe-baai en hier en daar aan den O.lijken oever van Straat Makassar wordt gesproken. Het hier besproken Petapasch is de taal der To Lole die het binnenland van Ampibabo bewonen en wier taal, naar de ontkenning, tadje of andje heet. In vroegeren tijd behoorde het gebied dat nu door het torai aan de Tomini-bocht is ingenomen, geheel aan het andje, althans op de in 1682 vervaardigde kaart der Tomini-bocht van Jan Van der Wal, schipper van „De Brandtgans" (¹) komt Tololy voor ten Z. van Pilabat (Pelawa), welken laatsten naam Van der Wal dus in den Petapaschen vorm (met sluiter *t*) heeft gehoord. Verder ligt in het Parigisch taalgebied, een weinig ten N. van Dolago, eene nederzetting van Bare'e-sprekers, To Winotoe, bewoond door

(¹) Uitgegeven achter Von Rosenberg's „Reistochten in de afdeeling Gorontalo", 1865, door P. A. Leupe.

Digitized by Google

To Tora'oe, een volksstam die ten O. van Posso aan de Z.-kust der Tomini-bocht woont (zie Dl. I, bl. 72).

Het Parigisch (t a r a) heeft dus een zeer klein taalgebied, maar wordt aan de Z.-kust der Tomini-bocht algemeen verstaan. Het aantal sprekers schatten wij op 6000. In het gebied der Bare'e taal is eene groote kolonie van Parigiërs gevestigd te Mapane, eene kleinere te Posso en verder O.lijk wonen aan de kust een aantal Parigiërs verspreid, tot in Todjo en op Oena-Oena, het N.W.lijkste der Togian-eilanden. Ook te Wata mBajoli, aan den mond der Soemara-rivier (die in de Tomori-golf, Bocht van Tolo uitstroomt), wonen veel Parigische damarhandelaars.

In Dolago, aan den benedenloop en den mond der Dolago-rivier, wordt het S a o e s o e s c h gesproken, naar zijne ontkenning t a'a genoemd. Daar het dialect van Dolago een weinig verschilt van dat van Saoesoe, noëmt men het Dolagosch t a'a d o ë, het Saoesoesch t a'a d o l o „niet heengaan". Zie verder over deze taal het „Overzicht over de talen van Midden-Celebes", bl. 558—560.

Het S a o e s o e s c h (t a'a) is geheel beperkt tot de genoemde vestigingen aan de Dolago-rivier, op ongeveer 0° 55′ Z. B. en het rijkje Saoesoe, dat een weinig O.lijker, op 0° 57′ Z. B. ligt, aan den benedenloop der Saoesoe-rivier. Het is eene kleine taal, met niet meer dan 1000 sprekers. De taal is feitelijk aan het uitsterven; zij wordt verdrongen door het Bare'e en het Parigisch, welke talen de weinig talrijke Saoesoeërs gemakkelijk aanleeren, als met hunne moedertaal nauw verwant.

Van Saoesoe af buigt de kust der Tomini-bocht naar het Z. om. Tot aan den mond der rivier Tambarana is zij nagenoeg onbewoond. Hier en daar vindt men tijdelijke nederzettingen van Parigiërs of Bare'e-sprekers, maar de streek zelf kan niet tot eenig bepaald taalgebied worden gebracht. Van den mond der Tambarana-rivier (1° 10′ Z. B.) voert een pad in Z.W. richting, den loop der Tambarana volgend tot haren oorsprong en verder langs de dicht daarbij ontspringende Tawaelia stroomafwaarts, naar het landschapje T a w a e l i a, waar een volkje van een kleine 300 zielen de B a r i a-taal spreekt. Ook aan de Tambarana-monding wonen eenige sprekers dezer taal. De Baria-taal is de taal van den thans verdwenen stam T o P a j a p i, waarover boven is gesproken. Volgens het verhaal, zijn zij op de gedeeltelijke verhuizing uit hunne oorspronkelijke woonplaats aan de kust tusschen de Tambarana en de Poena naar Boedo-Boedo ten Z. van Donggala aan Straat Makassar, voor een klein deel hier achtergebleven (¹).

De Baria-taal die nog aan den mond der Tambarana wordt gesproken, staat onder den invloed van het Strand-Bare'e en het Parigisch, zooals te zien is uit het medegedeelde in „Overzicht", bl. 554—557; het Baria van Tawaelia staat onder invloed van het Napoesch. Er valt intusschen niet aan te twijfelen, of het Baria moet tot de West-Toradjasche groep wor-

(¹) Zie Dl. I, bl. 45.

Digitized by Google

den gebracht. In het 2de gedeelte van Hoofdstuk IV zullen omtrent deze taal eenige bizonderheden worden medegedeeld.

Met het Baria is de laatste West-Toradjasche taal genoemd. Wij zijn dus thans gekomen tot de opsomming der

Oost-Toradjasche (Possosch-Todjosche) **talen.**

De talen die op de West-grens dezer groep liggen zijn de volgende:

Ten Z. van het Tawaeliasch (baria) het Napoesch (bara), met ruim 3000 sprekers. In Overzicht bl. 582—585 is het een en ander van deze taal gezegd, doch wij zullen beneden nog meer over het Bara zeggen, bij de bespreking der kenmerken van de O. Toradjasche Bergtalen. Het Napoesch is beperkt tot het landschap Napoe, dat op dezelfde breedte ligt als Koelawi, 1° 20′—1° 30′ Z. B. Ook in Tawaelia wordt het Napoesch verstaan.

Ten Z. W. van Napoe en door een stuk onbewoond land daarvan gescheiden, ligt het landschapje Besoa (Behoa), welks taal (ti'ara) kan worden beschouwd als een dialect der taal van Bada, die hetzelfde ontkenningswoord heeft. Het aantal sprekers van het Besoasch is nog geringer dan dat van het Napoesch en kan op hoogstens 2000 worden gesteld. Besoa ligt op dezelfde breedte als Gimpoe, nl. tusschen 1° 35′ en 1° 40′ Z. B. In het Z. W. van Besoa ligt het dorp Hanggira, waar een eenigszins afwijkend dialect wordt gesproken. Daar men in plaats van ti'ara als ontkenningswoord aldaar da'ara gebruikt (ara beteekent „zijn"), zoo geven de Besoaërs het Hanggirasch als eene afzonderlijke taal op, wat echter eene sterk overdreven voorstelling is (¹).

Ten Z. O. van Besoa ligt Bada, welks taal het hoofddialect van het ti'ara is. Besoa, hoewel dichter bij Napoe gelegen dan bij Bada, is nochtans tot het taalgebied van het Badasch te rekenen. De verhouding van het Besoasche tot het Badasche dialect der ti'ara-taal zal beneden worden duidelijk gemaakt. Het aantal sprekers van het Badasch kan op ruim 5000 worden gesteld. Het landschap ligt op de hoogte der N. helft van het Posso-meer, tusschen 1° 45′ en 1° 55′ Z. B. in.

Op de breedte van den Z. oever van het Posso-meer liggen de landschappen Rampi en Leboni, ongeveer tusschen 2° 5′ en 2° 15′ Z. B. en 120° 7′ en 120° 25′ O. L. Rampi ligt Z.W.lijk, Leboni Z.lijk van Bada, in het stroomgebied van de Oeë ngKaii („linker rivier"), een volgens Inlandsche beschouwing, linker zijrivier van de Rampi, die het aldus genoemde landschap doorstroomt en in den Z. W. hoek van Bada in de Koro

(¹) Waarschijnlijk is dit da'ara bedoeld met de Daamana-taal, een van de „Alifoeroe-tongvallen" door Riedel opgegeven op bl. 44 van zijn opstel in Verh. Bat. Gen. XXXIII (1868). Terloops zij opgemerkt, dat wij den naam Dogoe-Dogoe, die op dezelfde plaats wordt gegeven aan de (niet bestaande) hoogvlakte, die de gemeenschappelijke woonplaats zou zijn van de Sigiërs, Lindoeërs, Besoaërs, Pakoeliërs, Koelawiërs en Badaërs, nooit anders hebben gehoord dan als naam eener kleine hoogvlakte ten O. der Posso-monding, waarop o. a. vroeger het To Lage-dorp Wojo Watoe lag.

Digitized by Google

(Lariang) stroomt. Een stuk onbewoond land scheidt Leboni en Rampi van Bada. Het voornaamste dorp van Rampi is Lamboe, vandaar dat dit landschap ook wel Lamboe wordt genoemd en de bewoners To Lamboe (1). Rampi en Leboni spreken dezelfde taal, naar de ontkenning h a o e w a genoemd. Eene uitzwerming van Leboniërs woont op de hoogvlakte Rato, ten O. van Leboni en ten W. van Poe'oe mBoto; dit landschapje behoort dus ook tot het gebied der h a o e w a-taal. In een artikel van een onzer „Het landschap Bada" in het Tijdschrift van het K. Aardrijkskundig Genootschap, 2e Serie, Dl. XXVI wordt op bl. 351 als resultaat van voorloopig onderzoek medegedeeld dat de taal van Rampi en Leboni bij de taal van Sadang, Rongkong en Masamba (t a e) moet worden ingedeeld (2). Deze bewering moeten wij hier terugnemen. Eene nauwkeuriger beschouwing van het deel van den woordenschat van het Lebonisch dat ons uit eene woordenlijst toegankelijk is, heeft ons geleerd dat de h a o e w a-taal zeer dicht bij het Badasch staat en tot dezelfde groep behoort als deze taal, dus tot de Oost-Toradjasche talen. Met het h a o e w a is de Z. grens der Toradjasche talen weder bereikt, want deze loopt tusschen Leboni en Masamba in.

Tot onze spijt kunnen we het aantal sprekers van het h a o e w a niet opgeven, daar ons het aantal bewoners van de landschappen Leboni, Rampi en Rato niet bekend is. De bevolking van Rato is gering (Dl. I, bl. 67), in Leboni liggen slechts een paar dorpen (Sarasin, Reisen in Celebes, II, 119—131) en ook Rampi is een klein landschap. Eene schatting van 3000 voor het aantal sprekers van het Lebonisch zal zeker niet te laag zijn.

De hier besproken Oost-Toradjasche talen, het Napoesch, Besoasch, Badasch en Lebonisch maken samen eene ondergroep uit der O. Toradjasche talen, daar zij in klankstelsel en woordenschat veel overeenkomst met elkaar hebben en gelijkelijk verschillen van de B a r e'e-taal en hare dialecten, tot welke wij thans zijn genaderd. In tegenstelling tot het Bare'e, welks gebied geheel buiten het Centraalgebergte van Midden-Celebes ligt, kunnen wij de Napoesch-Lebonische talen de O. T o r a d j a s c h e B e r g t a l e n noemen. Het geheele verdere gebied der O. Toradjasche talen wordt ingenomen door het Bare'e. Tusschen het Bare'e en de Bergtalen ligt eene strook onbewoond land, die twee tot drie dagreizen breed is.

Al behooren zij tot dezelfde groep (Toradjasche talen) en zelfs tot dezelfde ondergroep (Oost-Tor. talen), toch zijn de O. Toradjasche Bergtalen voor de sprekers van het Bare'e moeilijk te verstaan. De Bare'e-sprekers noemen deze talen m a d j a'a „leelijk", d. i. „slecht verstaanbaar" en zeggen van de Bergstammen dat zij m o n g g o e r i t o „bargoensch

(1) Dit zijn de Tolambo van Sarasin, Reisen in Celebes, II, 132.

(2) Zie over deze taal Med. Ned. Zend. Gen. Dl. XLII, bl. 111—150. Volgens Matthes, Boeg. Wdbk. i. v. t a e, spreekt ook Doeri deze taal.

Digitized by Google

spreken". Wel verstaan vele To Pebato het Napoesch en zijn de bewoners van Boejoe mPondoli (N.-kust van het Meer) met het Badasch min of meer bekend, maar dit komt doordat de To Pebato vóór de vestiging van het Nederlandsch gezag steeds To Napoe in hun land hadden en omdat te Boejoe mPondoli eene talrijke kolonie van To Bada woont. Sommige van de W. Toradjasche talen, zooals Parigisch, Tawaïlisch en Paloesch zijn voor de Bare'e-sprekers veel gemakkelijker te verstaan dan de O. Toradjasche Bergtalen, en worden dan ook m a d a g o „goed (verstaanbaar)" genoemd. Dit kan intusschen geen reden zijn om de Toradjasche talen anders in te deelen dan wij hebben gedaan. De redenen waarop wij onze indeeling hebben gegrond, zijn beneden aangegeven.

Ten slotte vermelden wij de ontkenningswoorden in gebruik bij enkele groepen Toradja's die oorspronkelijk in het gebied der Bare'e-taal moeten gewoond hebben, doch thans daarbuiten zijn gevestigd. De bedoelde negatie-partikels luiden: d o r e'e, b a r i a, n d e'e. Daar men dus, waar de Toradja's spreken van de Dore'e-, Baria- en Nde'e-talen allicht zou denken met afzonderlijke talen te doen te hebben, willen wij hier reeds mededeelen dat deze „talen" nagenoeg niet verschillen van het Bare'e en moeten beschouwd worden als kolonies der Bare'e-taal, in het gebied van het Boengkoesch en het Morisch. Dewijl zij, afgescheiden van het gebied der moedertaal en meer dan deze blootgesteld aan vreemden invloed, eenige eigenaardigheden hebben verkregen, hebben wij er het een en ander van gezegd bij de bespreking der dialecten van het Bare'e, daartoe in staat gesteld door de hulp van den Civielgezaghebber van Boengkoe en Mori, den 1en Luit. der Inf. I. Troostwijk te Kolono Dale. Hier hebben wij slechts de volgende bizonderheden te vermelden:

D o r e'e is het ontkenningswoord der taal, gesproken door de To Kandidi, in de kustplaatsen Wata en To Pogaroe, ongeveer op het snijpunt van 2° 15′ Z. B. met de Z.-kust der golf van Tolo, juist buiten de Tomori-baai.

Controleur Goedhart noemt op bl. 516 van zijne nota, ten behoeve der Ned.-Indische Regeering bewerkt, en uitgegeven in het Tijdschrift van 't Bat. Gen. Dl. L, bl. 442—548 onder den titel „Drie Landschappen in Celebes", de To Pogaroe als sprekers der Dore'e-taal en de To Kandidi als een „de Bare'e-taal of een dialect hiervan sprekende" stam. Op bl. 515 geeft hij als het aantal weerbare mannen der To Kandidi op: 39 en als dat der To Pogaroe: 34. Het aantal sprekers der Dore'e-taal zou dus op ongeveer 400 zijn te stellen.

B a r i a is het ontkenningswoord der To mBelala, vlak bij de kustplaats Boengkoe (Sakita), dus op ongeveer 2° 30′ Z. B. Vroeger hebben deze lieden gewoond op het eiland Penia, aan den ingang der Mori-golf, nabij Boengi nTimbe. Vandaar zijn zij verhuisd naar den berg Liindi, ook nabij Boengi nTimbe; eerst later hebben zij zich gevestigd in de nabijheid van Boengkoe.

Goedhart noemt deze taal niet, doch geeft op bl. 515 als aantal weer-

Digitized by Google

bare mannen der To mBelala op: 91. Het aantal sprekers der Baria-taal zal dus de 500 wel niet overtreffen [1].

Dat deze Baria-taal eene geheel andere moet zijn dan het op bl. 10 genoemde, tot de W. Toradjasche talen behoorende Baria, wordt hier ten overvloede nog eens opgemerkt.

N d e'e of o e n d e'e is het ontkenningswoord der To Pada [1], die een weinig ten N. van de kustplaats Boengkoe, eveneens aan de zeekust wonen, in de dorpen Sapantomboera en Bente. Goedhart geeft op dat het aantal hunner weerbare mannen 90 bedraagt (t. a. p. bl. 515). Zij zijn dus ongeveer even sterk in aantal als de Baria-sprekers. Verder deelt Goedhart mede dat van deze To Pada „beweerd wordt dat zij oorspronkelijk in het landschap Bada (Loewoe) zouden thuis behooren". Deze bewering zal wel berusten op de onderstelling dat B a d a en P a d a dezelfde woorden zijn, 't geen onjuist is, want b a d a beteekent (in de taal der To Bada) „geel" en p a d a beteekent „grasveld". De To Bada spreken de t i'a r a-taal (zie bl. 11), wel een O. Toradjasche taal, maar belangrijk van het Bare'e verschillende. Gelijk het ontkenningswoord dezer To Pada reeds doet vermoeden, is hunne taal dezelfde als die der To Lalaeo, die het a o e n d e'e, een dialect van het Bare'e, spreken (zie bl. 18).

Men verwarre intusschen deze To Pada niet met den gelijknamigen volksstam aan den bovenloop der Laa, die tot de zuivere Bare'e-sprekers behoort (zie bl. 18).

Van de D o r e'e-, B a r i a- en N d e'e-talen zegt Lt. Troostwijk dat zij reeds aan het uitsterven zijn; alleen de oudere lieden kennen ze nog.

Op bl. 477 van „Drie Landschappen in Midden-Celebes" noemt de Heer Goedhart nog de B a h a-taal, gesproken in het district Batoei (W. oever van Straat Peling) en de I d o- of D a i d o-taal, te vinden in het ten Z. van Batoei gelegen Sinohoan. De Hr. Goedhart stelt deze laatste taal ongeveer met het T a a (Ampanasch, ook de taal der To Wana) gelijk, hetgeen bevestigd wordt door het ontkenningswoord. I d o, d a i d o toch moet de volle vorm zijn van d o, het ontkennende bestanddeel van d o r e'e, de taal der To Pogaroe en To Wata (To Kandidi) en deze is inderdaad niet anders dan eene variëteit van het T a a. Het I d o of D a i d o mag dus tot de dialecten van het Bare'e worden gerekend. Ook de B a h a-taal noemt de Heer Goedhart in éénen adem met het T a a. Al hebben wij omtrent deze „taal" geen nadere inlichtingen kunnen verkrijgen, toch durven wij hier het vermoeden uitspreken, dat het B a h a geen andere taal is dan die der To Wana. Wij rekenen ze dus ook tot de onderdialecten van het T a a en daarmede tot het gebied der Bare'e-taal.

---

[1] Deze volksstam is ook genoemd op bl. 168 van Dl. XLIV der „Mededeelingen van wege het Ned. Zendelinggenootschap".

Digitized by Google

II. BIZONDERHEDEN OMTRENT DE BARE'E-TAAL.

Grenzen der Bare'e-taal. — Verbreiding der Bare'e-taal buiten haar eigenlijk grondgebied. — Bekendheid buiten hare grenzen. — Dialecten van het Bare'e. — Bizonderheden omtrent de dialecten. — Aantal sprekers van het Bare'e.

Grenzen der Bare'e-taal.

Het Bare'e grenst ten N. aan de Tomini-bocht, ten W. aan de onbewoonde landstreek die het scheidt van het Baria, het Tawaeliasch, het Napoesch, Besoasch, Badasch, Lebonisch en Sadangsch. Ten Z. grenst het aan het Boegineesch en het Wotoesch, ten O. aan het Morisch, het Boengkoesch en het Loinansch. Geografisch nader aangeduid, zijn de grenzen deze: Ten N. de kust der Tomini-bocht, van Tandj. Api tot het punt waar de Z. B. graad 1° 15′ de kust snijdt, ten N. van de Kameasi-rivier. Van daar begint de W. grens, die recht naar het Z. loopt, tot waar zij de rivier Poena raakt. De loop van dezen stroom is verder de W. grens, tot aan den W. oever van het Meer. Een eind ten W. van dezen oever blijft de W. grens doorloopen in Z.lijke richting, totdat zij ter hoogte van het landschap Leboni O.lijk gaat, ten N. van Rato en daarna weer recht naar het Z., tot op korten afstand van de kust. De Z. grens blijft ongeveer overal even ver van de N. kust der Bone-golf behalve bij Djaladja, waar het I b a-dialect wordt gesproken door de To Laiwonoe. In Boeraoe wonen Loewoeërs, er wordt dus Boegineesch gesproken, doch daarnevens ook wel I b a. Men mag dus slechts met zeker voorbehoud zeggen, dat het Bare'e (Iba) hier tot aan de kust reikt. De Z. grens van het Bare'e, en verder ook de O. grens, vallen samen met die der Toradjasche talen (zie boven, bl. 4).

Verbreiding der Bare'e-taal buiten haar eigenlijk grondgebied.

Buiten zijne huidige grenzen heeft het Bare'e (samengenomen met het Ampanasch, dat naar zijne ontkenning t a a heet) eenig taalgebied gewonnen door koloniseering. Ten O. van Tg. Api heeft het zich uitgebreid langs de kust, tot Balingara (120° 50′ O. L.). Verder is een deel van het kustgebied van Tokala, aan den N.-oever van de Golf van Tolo, en een klein deel der Z.-kust door uitgeweken To Ampana en To Lalaeo tot taalgebied van het Bare'e (Taa, Aoende'e, Baha, Dore'e, Baria) gemaakt. Zie ook Dl. I, bl. 73.

Aan de N.-kust van de Golf van Tolo, van af W a t a m B a j o l i, wordt tot voorbij O n d o l i a n in het binnenland Ampanasch (t a a),

Digitized by Google

aan de kust Boengkoesch en Boegineesch gesproken. De naam Ondolian [1] bewijst intusschen dat deze plaats in het taalgebied van het Loinansch heeft gelegen. Met deze door ons ingewonnen berichten stemmen overeen de mededeelingen van den Hr. Goedhart (Tijdschr. Bat. Gen. Dl. L, bl. 516), dat op Tokala en Tironga „de Bare'e-taal of een dialect hiervan wordt gesproken". Tokala en Tironga liggen n.l. tusschen Wata mBajoli en Ondolian.

Van Ondolian af N. O. waarts, op de kustplaatsen Mantawaa, Dongi en Topa, wordt Boegineesch en Boengkoesch gesproken, doch in het binnenland Ampanasch (t a a), door de To Wana, van welke lieden er ook eenige aan de kust wonen. Hier heeft zich dus het Bare'e maar weinig buiten zijne O. grens uitgebreid.

Voorts zal men bij de opsomming der Toradjasche talen (boven, op bl. 13) vermeld vinden de B a h a-, D o r e'e-, B a r i a- en N d e'e-talen, met vermelding der plaatsen waar zij worden gesproken. Verder woont nog, een weinig ten N. W. van het gebied der D o r e'e-taal, in K a r a o e p a, dicht bij de zeekust, een weinig ten Z. van de monding der Maloepoe, eene kolonie van To Baoe [2], die de Bare'e-taal spreken [3].

Ook de Togian-eilanden behooren tot het terrein van het Bare'e, speciaal van het Ampanasch, zie Tijdschr. Bat. Gen. Dl. XLII (1900), bl. 428, 429 en 539—566. De To Ampana hebben dit land, evenals het stukje kust van Tandj. Api tot Balingara, voor hunne taal veroverd op het gebied der Loinansche taalgroep. Immers Tandj. Api is oorspronkelijk de W. grens van het Loinansch, en de Togian-eilanden zijn het eerst gekoloniseerd van uit het Loinansche taalgebied. Dit blijkt o. a. hieruit, dat de namen der eilanden, straten, kapen en baaien in den Togian- archipel doorgaans niet uit het Bare'e afkomstig zijn, maar uit de taal der To Bobongko, van wie thans nog een overschot op de N. kust van het eiland Togian woont. Deze To Bobongko spreken eene taal die tot de Loinansche groep behoort. Ook de To Tora'oe, (Bare'e-sprekers) zijn in vrij groot aantal naar de Togian-eilanden verhuisd (Dl. I, bl. 72). Op Oena-Oena is echter het aantal Bare'e-sprekers niet groot, het is daarenboven zeer veranderlijk, daar de meesten die er zich bevinden zich er niet vestigen. Tot het taalgebied van het Bare'e kan Oena-Oena niet worden gerekend.

Volgens Dr. Riedel (Verh. Bat. Gen. XXXIII, bl. 44) zou er bij het B o l a n o-meer, aan de N. kust der Tomini-bocht, eene kolonie van Bare'e-

---

(1) Op de kaarten Ondolean, naar de Boegineesche uitspraak, zie bl. 5 Noot 1. O n d o l i a n is Loinansch; het is de naam der Cananga odorata, die in het Bar. a n d o l i a heet.

(2) Zie over dezen volksstam Dl. I, bl. 73. Zij woonden vroeger op den hals van het N. O. lijk schiereiland van Midden-Celebes, tusschen de Tominibocht en de Mori-Golf. Thans zijn zij in Oeö Koeli gevestigd.

(3) Mededeeling van den Civielgezaghebber van Boengkoe en Mori, Lt. I. Troostwijk.

Digitized by Google

sprekers (speciaal Todjosch dialect) gevestigd zijn, welk bericht wordt gesteund door het verhaal van den tocht van Ta Lamoa (Dl. I, bl. 77). Al mag er dan vroeger bij het Bolano-meer een stukje taalgebied van het Bare'e hebben gelegen, zooals ook op Riedels taalkaart staat aangewezen (en in navolging daarvan op de taalkaart van 1894), thans wordt daar geen Bare'e meer gesproken.

In Dl. I van dit werk is op bl. 122 reeds melding gemaakt van het Bare'e-sprekende dorp Petimbe, gelegen in het gebied van het Sigisch. Hoe deze kolonie van het Bare'e taalgebied is ontstaan, vindt men t. a. p. medegedeeld.

Ten slotte is nog het boven (bl. 9) genoemde To Winotoe, op de grens van het Parigisch en het Saoesoesch van Dolago, als eene kolonie van het gebied der Bare'e-taal aan te merken.

Bekendheid buiten hare grenzen.

Buiten hare eigenlijke grenzen, wordt de Bare'e-taal verstaan aan de Z. kust der Tomini-bocht van Mapane tot Parigi. De Saoesoeërs kennen allen Bare'e en zijn op weg om hunne eigen taal te vergeten. In den laatsten tijd is ook de invloed van het Parigisch in Saoesoe sterk geworden.

Onder de To Mori, vooral die welke dicht bij de O. grens van het Bare'e wonen, is inzonderheid bij de hoofden, deze taal goed bekend, daar de Vorst van het voormalige rijk Mori de Bare'e sprekende landschappen Pada en Pakambia onder zijn bestuur had, waardoor hij was gedwongen met een deel zijner onderhoorige hoofden Bare'e te spreken. Verder is het de omgangstaal tusschen de Toradja's van verschillende stammen die samen komen te Wata mBajoli, de handelsplaats aan de N. kust der Tomori-baai, om hunne boschproducten te verhandelen.

Ook in Napoe en in het O.lijk gedeelte van Bada kan men zich met Bare'e redden. De Napoeërs kwamen vóór hunne onderwerping aan het Ned. Gouvernement zeer veel bij de To Pebato en de bewoners van O.lijk Bada hebben eene kolonie aan het Posso-meer, te Boejoe mPondoli, waardoor zij geregeld in verbinding blijven met de Bare'e-sprekers.

Ten slotte kan men nog het landschapje Rato, ten Z. van het Posso-Meer, noemen (zie Dl. I, bl. 67) als het gebied eener andere taal (haoewa), welker sprekers ook Bare'e kennen.

Dat de Bare'e-taal zoo weinig buiten haar eigen gebied bekend is, komt doordat de Bare'e-sprekers in 't algemeen weinig handelsgeest bezitten en geen reizen maken op belangrijken afstand van hun taalgebied.

Dialecten van het Bare'e.

Het Bare'e valt in eenige dialecten, die echter in het algemeen zeer weinig verschillen van elkaar; de sprekers verstaan elkaar zonder moeite. Één zelfde dialect, met zeer geringe verschillen, spreken de stammen aan

Digitized by Google

den O.lijken Posso-oever, n.l. de To Lage, (met de To Rompoe en To Kadomboekoe), de To Wingke mPoso; verder rondom het Meer: de To Onda's, de To Rano (een verzamelnaam voor de kleine stammen rondom het Meer), de To Palande en de To Lamoesa.

Eenigszins afwijkend hiervan is het dialect der To Pebato, de eenige sprekers der Bare'e-taal die op den linkeroever der Posso-rivier wonen. Veel grooter dan het onderscheid tusschen het dialect der To Lage enz. en dat der To Pebato, is het verschil tusschen de beide laatstgenoemde dialecten (tezamen genomen) en dat der To Poe'oe mBoto, To Binowoi (Z. en W. oever van het Meer), To Saloe Maoge (ten Z. van het Takolekadjoe-gebergte) en To Laiwonoe (Dl. I, bl. 67). De dialecten dezer lieden kunnen worden te zamen genomen onder den naam van a r e'e-d i a l e c t e n, daar zij het ontkenningswoord b a r e'e hebben verkort tot a r e'e, hier en daar zelfs tot a e'e en a e e. De spraak der To Laiwonoe, die nabij de N. kust der Bone-golf wonen, is sterk vermengd met Boegineesch (d e') en Wotoesch (l a e d o).

De meest O.lijk wonende Bare'e-sprekers uit het binnenland, de To Pakambia en de To Pada (met de To Watoe, To Kalaë, To Tananda en To Poe'oe mBana, zie Dl. I, bl. 63) spreken een dialect dat zoo goed als gelijk is aan dat der To Lage. Het Morisch heeft op hunne taal nagenoeg geen invloed gehad. Zij verstaan zelfs geen Morisch; als zij Moriërs ontmoeten, spreken deze laatsten Bare'e.

De kuststreken ten O. van Posso spreken eene taal die wij S t r a n d-B a r e'e zullen noemen. Deze taal is in wezen Bare'e, maar sterk gemengd met Parigische woorden en uitdrukkingen, zelfs met grammatische vormen die aan het Parigisch zijn ontleend of van deze taal zijn nagevolgd. Veel minder dan in het Bare'e wordt in deze strandtaal werk gemaakt van het zich bondig en kernachtig uitdrukken, waartoe de Bare'e-taal zich zoo uitstekend leent; vele constructies worden opgelost, o. a. doordat men voorvoegsels tot voegwoorden maakt, en de taal is minder rijk aan synoniemen, omdat men die lang zooveel niet noodig heeft als in het echte Bare'e. Het Strand-Bare'e is nl. de taal van Mohammedaan geworden Toradja's en deze lieden nemen voor een goed deel de gewoonten, die dwingen tot het gebruik van wisseltermen, niet meer in acht. Daar de kleinhandel al hunne gedachten inneemt, zijn hunne gesprekken ook enger van kring en minder interessant dan die der Bovenlanders; hunne taal is veel eentoniger dan het Binnenlandsche Bare'e en hun stijl veel minder levendig en kleurrijk. Hoe meer men naar het O. gaat, hoe sterker het Strand-Bare'e dit karakter vertoont. Op de hoofdplaats Todjo zelf is het 't ergste. Eenige opmerkingen over het Bare'e van Todjo staan in Med. Ned. Zend. Gen. XLIII, bl. 18—19.

Ten N. O. van Todjo komt men in het gebied van het L a l a e o s c h d i a l e c t (aoende'e). Reeds een weinig ten Z. W. van Todjo, liggen de beide Lalaeo-dorpen Oeë Dele en Sandada, die niet meer dan een 600 inwoners hebben, maar ten N. O. van Todjo wonen zeker wel tweemaal

Digitized by Google

zooveel To Lalaeo. Van het a o e n d e'e is niet anders te zeggen, dan dat het een overgangsdialect is tusschen het Bare'e en het Ampanasch, maar dat het dichter staat bij het eerste dan bij het laatste. Voor een Bare'e-spreker is het zonder moeite te verstaan. Eenige opmerkingen over het a o e n d e'e-dialect vindt men Med. Ned. Zend. Gen. XLIII, bl. 35—37. Thans, nu de To Lalaeo allen aan het strand wonen, zal hunne taal wel langzamerhand in Strand-Bare'e overgaan.

N.O.lijk van het Lalaeo dialect wordt het A m p a n a s c h gesproken. Het grondgebied van dit dialect loopt van de Bongka-rivier tot Balingara, ten O. van Tandj. Api, doch de sprekers wonen alleen aan de kust, behalve nog in het stroomdal van de Bongka, aan haren benedenloop (zie Dl. I, bl. 74). Verder behooren nog de T o g i a n-e i l a n d e n (behalve Oena-oena) tot het gebied van het Ampanasch en een gedeelte der kuststreek aan den N. oever der Tolo-baai, tusschen T o k a l a en O n d o l i a n (in het Bar. A n d o l i a, naam van een boom). Het aantal sprekers van het Ampanasch die in het binnenland zwerven, is niet groot. Deze niet gezeten To Ampana worden T o W a n a „Boschmenschen", genoemd. Het geheele aantal der To Ampana op den vasten wal kan op 5000 worden gesteld. Voor de Togian-eilanden komen er nog ongeveer evenveel bij, zoodat men, ruim rekenende, kan zeggen dat een 10.000 menschen het Ampanasch spreken.

Naar de voorstelling der Toradja's is het Ampanasch eene afzonderlijke taal, immers: de To Ampana gebruiken de T a a-taal en niet de B a r e'e-taal. Beneden komen wij nog even terug op het Ampanasch: hier zij vooraf reeds gezegd dat het dezelfde taal is als het Bare'e en als een dialect daarvan te beschouwen is, zij het dan ook als het meest zelfstandige der dialecten van de Bare'e-taal.

Merkwaardig is het, dat het Ampanasch dialect in vele opzichten overeenkomt met het dialect der To Poe'oe mBoto en To Binowoi ten Z. en ten W. van het Meer en ten N. van het Takolekadjoe-gebergte en dat der To Saloe Maoge ten Z. daarvan. De To Poe'oe mBoto worden ook dikwijls, vooral door de To Rano, aangeduid met den naam To Wana, wat ook de naam is van de Bovenlanders onder de To Ampana. Op zich zelf behoeft deze gemeenschappelijke benaming nog niet op gemeenschappelijke afkomst te wijzen, want To Wana beteekent „Boschbewoners", zooals reeds boven is gezegd. Dat de binnenlanders der To Ampana zoo heeten is begrijpelijk genoeg, maar de To Poe'oe mBoto zijn geen boschbewoners; zij wonen in de vlakte die ten Z. van het Meer ligt. To Poe'oe mBoto beteekent dan ook „Bewoners van den voet van het gebergte", of wat op hetzelfde neer komt, van „den zoom van het bosch", daar de vlakten in M.-Celebes reeds lang ontboscht zijn. Wellicht heeft hier dus de gemeenschappelijke naam To Wana wel iets te beduiden. Er bestaat ook nog eene legende, die zegt dat de To Ampana en de To Poe'oe mBoto (met de To Saloe Maoge) na de scheiding van Pamona nog een tijd lang vereenigd gebleven zijn. Zie ook Dl. I, bl. 74.

Digitized by Google

Wij kunnen dus de dialecten van het Bare'e aldus groepeeren:

a: Dialect der To Lage, To Wingke mPoso, To Onda'e, To Rano, To Palande, To Lamoesa, To Pada en To Pakambia.

a[1]: Dialect der To Pebato.

a—b: Dialect To Lalaeo.

b: Dialect der To Ampana en To Wana (buiten het taalgebied nog gesproken hier en daar aan de kust der Golf van Tolo).

b[1]: Dialect der To Togia.

c: Dialect der To Poe'oe mBoto en To Binowoi.

c[1]: Dialect der To Saloe Maoge.

d: Het Strand-Bare'e.

Naar de Toradjasche voorstelling zijn:

a en *a*[1], de b a r e'e- (buiten het taalgebied: d a i d o-, i d o-, d o r e'e-, b a r i a-, b a h a-) taal.

a—b, de a o e n d e'e- (buiten het taalgebied: o e n d e'e-, n d e'e-) taal.

b, de t a r e'e-taal.

b[1], de t a n d j o'o e-taal, samen uitmakende de t a a-taal. De oorspronkelijke vorm van de ontkenning is t a; zelfstandig gebruikt, wordt het verlengd tot t a a, daar de Bare'e-taal geen éénlettergrepige woorden kent. De woorden t a r e'e en t a n d j o'o e beteekenen „er is niet, 't is niet voorhanden"; de bijvoegingen r e'e en n d j o'o e dienen eenvoudig om de beide onderdialecten van het T a a te onderscheiden.

c, de a r e'e-taal.

c[1], de a e'e- of de a e e-taal.

Het S t r a n d-B a r e'e wordt door de Toradja's niet afzonderlijk onderscheiden. Zij weten wel dat de To Wiwi nTasi (de Strandbewoners) anders spreken dan de To Lore (Bovenlanders), maar zij achten het verschil niet groot genoeg om het dialect der eersten met een afzonderlijken naam aan te duiden, ook al omdat het ontkenningswoord der Strandbewoners, evenals het hunne, b a r e'e luidt.

Er is nog een ontkenningswoord i b a, dat wij nimmer anders dan in poëzie hebben hooren gebruiken. Het is niets anders dan b a, het ontkennende bestanddeel van het woord b a r e'e, dat thans niet meer zelfstandig voorkomt, maar in een aantal uitdrukkingen nog te vinden is. De poëtische ontkenningswoorden b a n d i a, b a n d e'e, genasaleerde vormen van b a r i a, b a r e'e, komen in de w o e r a k e-taal voor in den vorm *i* b a n d i a, *i* b a n d e'e, weer te geven met ons „wel neen!" Dit *i* nu, identisch met den naamwijzer *i*, is de eerste lettergreep van i b a, dat dus niet anders dan een nadrukkelijke vorm van b a is. De Todjoërs noemen de taal der To Lage enz. steeds de i b a-taal, maar de To Lage gebruiken dit woord niet. Volgens berichten, is het nog gangbaar bij de T o L a i w o n o e (1), maar wij hebben dit niet ter plaatse kunnen onderzoeken (2).

(1) In het midden der N. kust van de Bone-golf; zie ook bl. 15.

(2) Aan den benedenloop der Bongka-rivier, niet ver van hare monding, zou een

Digitized by Google

Bizonderheden omtrent de dialecten.

Als het hoofddialect moet beschouwd worden dat der To Lage enz. hetwelk boven met *a* is aangeduid. In de door ons vervaardigde boeken voor het gewone schoolonderwijs en het godsdienstonderwijs wordt dit dialect gebruikt. De reden daarvan is geen andere, dan dat dit dialect het grootste aantal sprekers heeft. Verder biedt het nog een paar kleine voordeelen, die beneden ter sprake komen.

Een verschil dat zich tusschen de dialecten aller stammen laat gevoelen, al gelijken zij nog zoo zeer op elkaar, is het onderscheid in wisselwoorden. De kleinere stammen, zooals de To Kadomboekoe, To Rompoe, To Tora'oe, To Palande, zijn niet veel meer dan een paar groote, onderling weder eng verzwagerde families. Voor de leden van zulk een familiecomplex gelden dezelfde verbodsbepalingen omtrent het gebruik van zekere woorden, die dan door synoniemen moeten vervangen worden of anders worden omschreven of vaag aangeduid. Daar dit gebruik eene betuiging van ontzag is, geldt het in bizondere mate van slaven tegenover vrijen en van het jongere geslacht tegenover het oudere. Het is dus te begrijpen, dat het onder een veel slaven houdenden stam strenger en uitgebreider wordt toegepast dan onder een stam die weinig slaven heeft en waar de slaven de woordwisseling niet tegenover alle vrijen uit hunnen stam in acht nemen, maar meer in 't bizonder tegenover hunne heeren. Waar men het met de vereering der Voorouders bizonder ernstig neemt, daar ondergaat tijdens den oogst en gedurende het verrichten van godsdienstige plechtigheden, de taal veel sterker den invloed der woordwisseling dan in streken waar men de cultus-gebruiken lichter opvat.

De woordwisseling zal beneden uitvoeriger worden besproken, in hoofdstuk III van dit boek, dat over de bizondere taal in het Bare'e handelt.

Thans volgen eenige bizonderheden omtrent de dialecten afzonderlijk. De To Lage (met de To Kadomboekoe en To Rompoe) spreken op een toon welke hem die daaraan niet gewoon is, doet denken aan eene geraakte of beleedigde stemming van den spreker. Men zal bv. vragen: „wiens hond is dit?" en ten antwoord krijgen: A s o e k o e, o o! (mijn hond, hoor!) op den toon waarop wij schamper zeggen: „Wat denk je wel!" Zij spreken geheel vóór in den mond en op een hoogeren toon dan de To Pebato. De Lagesche toon heeft iets hoogmoedigs en spottends, soms iets uitdagends of prikkelends. Als een To Lage u op eene fout in uitspraak,

---

klein volkje wonen, de T o R a p a n g k a k a, wier taal volgens sommigen tot ontkenningswoord a r i a, volgens anderen a b o e heeft. Het is ons niet mogen gelukken sprekers dezer taal te ontmoeten. Wij kunnen dus, tot onze spijt, niet zeggen of dit Rapangkakasch een dialect van het Bare'e moet heeten of niet en zoo niet, tot welke taalgroep het dan behoort.

Digitized by Google

woordenkeus of zinsbouw opmerkzaam maakt, spreekt hij alsof er van hetgeen gij hebt gezegd, niets deugt ook al komt de verbetering die hij geeft op een kleinigheid neer. De toon der To Lage is die van lieden die niet gering van zich zelf denken, zelfs al spreken zij tot meerderen in stand of in jaren. Ook de slaven en de kinderen hebben zich dezen toon tegenover elkaar aangewend.

Het dialect der To Lage, enz. (dialect *a*) onderscheidt zich van dat der To Pebato (*a*¹) door het gebruik van den geprenasaleerden vorm n d a- van het voorvoegsel r a-. Dit prefix is oorspronkelijk het pers. voorn. w. van den derden persoon mvd., zooals dit wordt gehecht voor werkwoordstammen. Deze beteekenis heeft zich opgelost in twee andere: beleefdheidsvorm voor den derden pers. (enk. en mvd.) en onpersoonlijk passief. R a k o n i, oorspronkelijk „zij eten het", beteekent thans „ZEd., HEd. eet het, H.H.Ed. eten het" en „men eet het, ze eten het, het wordt gegeten". Deze vorm nu luidt in dialect *a* steeds n d a k o n i. Zoo luidt ook het voorvoegsel van den tweeden pers. mvd., dat tevens als beleefdheidsvorm ook voor het enkelvoud dienst doet, in dialect *a*: n d i-, in dialect *a*¹: n i-, dus n d i k o n i Lagesch, enz., n i k o n i Pebatosch, „gijlieden eet het, U eet het". Het is duidelijk, dat het Pebatosch dialect hier de oudere vormen vertoont.

Evenzeer is het Pebatosch ouderwetscher hierin, dat het nog meer vormen met de invoegsels -o e m- en -i n- heeft bewaard dan dialect *a*, hoewel deze infixen voor den To Pebato evenzeer dood zijn als voor den To Lage. De To Pebato heeft echter bij sommige o e m-vormen toch het bewustzijn bewaard dat zij gevormde stammen zijn; hij gebruikt bv. s o e m o m b a van s o m b a nog als deelwoord, in de beteekenis „zeilende", en t o e m a n g i, van t a n g i, in die van „weenende". De To Lage beschouwt ze echter reeds als ongevormd en maakt er m o s o e m o m b a, m o t o e m a n g i van.

Nieuwenwetscher is echter het Pebatosch hierin, dat het van het plaatsaanduidende achtervoegsel -*a* (Mal. enz. -a n), dat in de Toradjasche talen in het algemeen verdwijnende is, nog minder voorbeelden heeft dan dialect *a*. Verder gebruiken de To Pebato ook minder spoedig de beleefdheidsvormen (bv. tegenover vreemden en niet familie-leden) dan de sprekers van het dialect *a*. Ook missen zij het beleefde voorn. w. van den derden pers. enk. en mvd. s i r a „ZEd., HEd., H.H.Ed.", en het daaraan beantwoordende bez. voorn. w. -*a* (Mal. n d a, in b o e n d a, a j a h a n d a, a n a k a n d a, b a g i n d a). In plaats van het eerste, gebruiken zij het aanw. vrn. w. van den tweeden persoon n t j e'e of i n t j e'e en in plaats van het achtervoegsel -*a* gebruiken zij geen suffix. De To Pebato zeggen dus, van hunne moeder sprekende: b a r e'e r a s o'o t a l i „HEd. heeft den hoofddoek niet omgebonden", terwijl de To Lage enz. zeggen: b a r e'e n d a s o'o t a l i a. Dit minder druk gebruiken van de beleefdheidsvormen, zoodat er zelfs eenige zijn verloren gegaan, is zonder twijfel een gevolg van het gering aantal slaven dat de To Pebato bezitten, terwijl de

Digitized by Google

To Lage, To Onda'e, To Pada, To Palande slavenhoudende stammen zijn. Het meer democratisch karakter van de maatschappij der To Pebato spreekt zich dus ook in de taal uit.

Typisch Pebatosch is ook de gewoonte om een woordstam te reduplicceren met de beginlettergreep *-i*, een overgang van geminatie tot reduplicatie. Waar dialect *a* zegt m a d a g o-d a g o, zegt a^1 m a d a i d a g o „nog al goed" (m a d a g o „goed"), zoo ook l a w a-l a w a (*a*) „nog al ver" (l a w a) en l a i l a w a (a^1); e d e-e d e (*a*) „tamelijk kort" (e d e) en e i e d e (a^1); p a l a-p a l a (*a*) „rustbank" en p a i p a l a (a^1). De *i* staat dus expletief voor eene weggevallen lettergreep en is juist zulk een klank als onze *ĕ* bij langzaam of aarzelend spreken. Had het Bare'e de *ĕ*, dan zouden de To Pebato wellicht zeggen d a ĕ d a g o, l a ĕ l a w a, enz.

Ook aan den toon van zijn spreken is de To Pebato onmiddellijk te herkennen. Den gemaniereerden toon der To Lage vindt hij bespottelijk en wie dien weet na te doen, is zeker van een groot lachsucces bij de To Pebato. Zij spreken minder vóór in den mond dan de To Lage, enz., waardoor de klank hunner taal zwaarder is. Op den ongeoefenden hoorder maakt dit den indruk dat de sprekers boos of somber gestemd zijn. Door zijne minder hoofsche en meer boersche wijze van spreken, klinkt de open *a* in den mond van den To Pebato vaak als *å*, bv. b å r å „'t kan wel zijn", p å k å l i g å „maak voort", m b a m b a n j å „dat liegt hij"; in dialect *a*: b a r a, p a k a l i g a, m b a m b a n j a.

Hiermede is het verschil tusschen dialect *a* en a^1 in de hoofdlijnen aangegeven, want het onderscheid in woordenschat is gering en vooral te zoeken in het gebruik van andere wisseltermen. Wie zijn Bare'e bij de To Lage heeft geleerd, behoeft zich niet het minste geweld aan te doen, om bij de To Pebato geheel verstaan te worden, al zullen de laatsten wel eens lachen om het gebruik van r o o voor „zooeven", van l o d a voor „venster", waarvoor zij resp. n g e n a en t o e k e zeggen, terwijl men aan den O. oever der Posso door het gebruik van l e s e voor „fraai" en m a n o r o voor „zeker, bepaald, waar", als een spreker van het Pebatosch komt te boek te staan.

Speciaal aan het dialect der To Lage, To Kadomboekoe en To Rompoe is eigen het gebruik van het achtervoegsel *-a*, bij nomina verbalia die beteekenen „de wijze en de tijd van verrichten der handeling die door het grondwoord wordt aangeduid". Dit achtervoegsel beweegt den klemtoon niet; deze blijft waar het grondwoord hem had. Dit is evenzeer het geval bij het reeds hooger genoemde suffix *-a*, het beleefde bezittelijk voorn. w. 3e pers. Het plaatsaanduidende *-a* beweegt daarentegen den klemtoon ééne plaats naar achteren. Het ligt dus voor de hand om in de beide eerstgenoemde suffixen differentieeringen van hetzelfde achtervoegsel te zien. Het achtervoegsel is ontstaan uit r a, dit blijkt uit het Poe'oe mBotosch (dialect *c*) dat het in den vorm -n d a heeft. Oorspronkelijk is het een meervoudsuffix; t a b o a, thans, „ZEd's drinknap", be-

Digitized by Google

teekent eigenlijk „hun drinknap". En zoo is de *a* van pagimpoea „tijd, wijze van opsluiten in een stal of kraal", bv. in baoela mami maila, ewambe'i da pagimpoea? „onze buffels zijn wild, hoe zullen wij ze stallen?" ook zeer goed te verklaren als een oorspr. meervoudssuffix, 't welk thans (evenals trouwens -nja) zoowel bij een enkel- als bij een meervoudig object wordt gebruikt, omdat men er geen pronomen meer in voelt. Dus ook: banoeakoe madoengkamo, raneo da pawangoea „mijn huis is omgevallen, morgen zal het worden opgericht", boejoe Lebanoe mapari pandakea „de berg L. is moeilijk te beklimmen".

Ook hebben bovengenoemde stammen de gewoonte om het Futurum-aanduidende voorvoegsel da (Mal. ĕndaq) te doen samensmelten met de voorvoegsels ma-, me-, mo-, die het deelwoord vormen, tot da-, de-, do-. Waar dus de andere stammen zeggen da malai, da melindja, da molontjo, hoort men van de To Lage, To Kadomboekoe en To Rompoe: dalai, delindja, dolontjo.

Dat deel der To Wingke mPoso 't welk het dichtst bij deze stammen woont, (dus het N.lijk gedeelte) gebruikt deze vormen ook wel, maar het overgroote deel van dien stam doet dit niet.

De To Onda'e onderscheiden zich door eene gerekte, eenigszins lijzige uitspraak, met een zeer duidelijk opgaanden toon der laatste lettergreep, vooral bij het slotwoord van den zin. Overigens komt hun dialect overeen met dat der To Lage, behalve dat zij het nomen verbale met *-a* niet gebruiken en ook niet de gecontamineerde voorvoegsels da-, de-, do-.

De To Palande daarentegen hebben de Lagesche eigenaardigheden nog in hun dialect. Zij zijn trouwens uit Lage afkomstig, zooals ook reeds in Dl. I_1 bl. 58 is gezegd.

Het Lalaeosch dialect is aangeduid met *a*—*b*, omdat het tusschen de dialecten der To Lage (*a*) en der Ampana (*b*) instaat. Aan hetgeen daarover hierboven (bl. 19) is gezegd, hebben wij niet veel toe te voegen. Het woord dat de ontkenning in deze taal aanduidt, aoende'e, staat voor baoende'e, een vorm die met het reeds bij de bespreking van iba (zie boven, bl. 20) genoemde bande'e nagenoeg geheel overeenkomt. De vorm baoende'e moet zijn ontstaan toen ba, de eigenlijke ontkenning, nog niet aan re'e „zijn" was vastgegroeid, want re'e moet reeds tot oende'e zijn geworden, eer de samensmelting met ba- plaats had.

Over de dialecten der To Ampana en To Togia, die met *b* en b^1 zijn aangeduid, omdat zij geheel bij elkaar behooren, is reeds het een en ander in druk verschenen, eerst in 1898, in de Meded. Ned. Zend. Gen. Dl. XLII, bl. 546—553 en later in 1900, Tijdschr. Bat. Gen. Dl. XLII, bl. 539—566. Op het een en ander dat in die stukken voorkomt, worde hier nog eens de aandacht gevestigd.

Het Ampanasch is het oorspronkelijk dialect, het Togiansch is later ontstaan, want de Togian-eilanden zijn door Ampanaërs bevolkt geworden.

Digitized by Google

Hunne koloniseering was echter reeds lang te voren voorafgegaan door eene van uit de landstreken O. van Tandj. Api, thans het taalgebied van het Loinansch en Saloeansch. Van die eerste kolonisten, de To Bobongko, leeft nog een troepje op de N. kust van het eiland Togian. Hunne taal komt later nog ter sprake. Hier zij alleen opgemerkt, dat het Togiansch den invloed van het Bobongkosch eenigszins heeft ondergaan, door het overnemen van woorden. Verder heeft de woordwisseling nog eenige meerdere verschillen met het Ampanasch in het leven geroepen, maar desondanks kan men toch zeggen, dat Togiansch en Ampanasch ééne taal zijn.

Het Ampanasch is in sommige opzichten meer versleten dan het Bare'e. Door de snelle uitspraak en het duidelijk leggen van den klemtoon wordt de lichtste lettergreep (die welke aan de geklemtoonde onmiddellijk vooraf gaat) vaak met een bijna onhoorbaren klinker uitgesproken. De gevolgen die dit heeft voor den vorm der woorden, kan men leeren kennen uit het boven aangehaalde opstel in Tijdschr. B. G., bl. 542—548.

In andere opzichten is het Ampanasch weder meer ouderwetsch dan het Bare'e. Vooreerst heeft het beter den oorspronkelijken consonantischen sluiter bewaard, door dien met den klinker *i* uit te spreken. Op bl. 545 van het aangetogen opstel vindt men daarvan een aantal voorbeelden. Dat de aldus gevormde woorden een anderen vorm opleveren dan die welke den consonantischen eindsluiter missen, is gemakkelijk te zien aan een woord als M a e t a n g i, de naam van een riviertje, met donker water. Als geografische eigennaam, heeft dit woord een ouderwetschen vorm. De oorspronkelijke sluiter is *m* (Mal. i t a m, Noefoorsch p a i s i m); deze sluiter is eerst gevelariseerd, dus tot n g geworden en ten slotte met *i* uitgesproken. In het Bar. nu is „zwart, donker", m a e t a. Zoo is dus in m a e t a de gevelariseerde sluiter eerst met *i* klinkend gemaakt en tot een looze lettergreep (n g i) uitgebreid. Deze lettergreep is weder afgevallen, omdat zij twee plaatsen voorbij den klemtoon stond en dus den stam van het woord langer maakte dan hij voor het taalbewustzijn wezen moest. Vandaar dat ook de klemtoon wel eens wordt verlegd, als de looze lettergreep bewaard blijft, zooals bv. Bar. i n t j a n i „weten", Boeg. i s ĕ n g, Nap. i s a, waar de klemtoon thans op n t j a valt, in plaats van op *i*, zooals ongetwijfeld vroeger het geval is geweest.

Ouderwetscher is ook het gebruik van r a-, voorvoegsel van het onpersoonlijk passief, dat in het Bar. meestal n d a- is geworden (1). Ook is in het Amp. s i r a als voorn. w. van den derden pers. nog algemeen in gebruik, maar eene uitsluitend meervoudige of beleefde beteekenis heeft het niet.

(1) Zie bl. 22.

Digitized by Google

Een aantal woorden, die in het Bar. of niet meer in dezelfde beteekenis, of nog slechts als eigennamen en poëtische vormen (dus als archaïsmen) over zijn, vindt men in het Ampanasch nog in dagelijksch gebruik. Zoo de stam s o o e „vallen", in het Bare'e nog slechts over in s o o e a „rijstkorrels die uit de aar zijn gevallen", en in den bergnaam W a w o M a s o o e („neergevallen berg"), evenzoo t o ë „spreken", Bar. „het woord voeren op het koppensnellersfeest, om verslag te doen van den tocht", zoo ook de adjectieven b o r o s i „veel", vgl. Mal. b o r o s, dat in 't Bar. alleen nog maar in poëzie voorkomt en m i j o e n o e „klein", dat de Bar. uitdrukking a n a m a j o e n o e, voor „slaaf" verklaart; evenzoo de substantieven p a a „berg" en t o n a'a s i „oudste, voorganger", waarvan het eerste in het Bar. nog alleen in bergnamen voorkomt, zooals P a'a R i n o e a „in tweeën gedeelde berg", P a'a m P o s o e „Stof-berg", P a'a n g K a r a t o e „Trommelberg", P a'a L e p a t i „Kemiri-berg", en het tweede de verklaring geeft van 't Bar. m o t o n a a „wichelen", vgl. ook 't Minah., t o'n a'a s. Zoo geeft Amp. p a j o e „benedendeel van den rug" en r i p a j o e „achter", de verklaring van den Bar. bergnaam W a n a r i P a l o e „het Achtergebergte", en w o n t i „aap", Bar. b o t i verklaart niet alleen den naam T a m o e n g k o e m B o n t i „Apenberg", (zie Dl. I, bl. 58) maar ook de verschijning der apen in de Dl. I, bl. 57 genoemde legende. De oudere overlevering der legende vertelt n.l. dat de beleedigde hoofdenvrouw hulp vroeg aan het hoofd van den Apenberg (T a m o e n g k o e m B o n t i), terwijl de latere overlevering hiervan maakt, dat het hoofd aan wien zij hulp vroeg, haar 17 apen toezond.

Voor meer bizonderheden omtrent het Ampanasch, zie men het boven aangehaalde opstel. Alleen valt hier nog te wijzen op de punten van overeenkomst, die het Ampanasch heeft met het dialect dat boven met *c* is aangeduid, het Poe'oe mBotosch.

Naar zijne ontkenning wordt deze tongval met „a r e'e-taal" aangeduid. Dit ontkenningswoord, een verminkte vorm van b a r e'e, is dus nagenoeg hetzelfde als dat der To Lalaeo, a o e n d e'e. Het kan verwondering geven, dat het Ampanasch tot ontkenningswoord t a a heeft. Doch dit laatste ontbreekt niet geheel in het Bare'e; het komt o. a. voor in t a m a n a „kinderloos" en in t a m a r o e p o e „niet duister", een wisselwoord voor a p o e „vuur". In de verwante talen is het zeer veelvuldig, bv. Parigisch t a (naast t a r a), Tawaeliasch t e b a, Besoasch, Badasch t i'a r a, want t e en t i kunnen beschouwd worden als bijvormen van t a [1].

In 't oog loopende trekken van overeenkomst tusschen het Ampanasch en het Poe'oe mBotosch zijn: het gebruik van r a- als voorvoegsel van

[1] Vgl. hetgeen v, d. Tuuk, Tobasche Spraakkunst, II, 236, 237 opmerkt omtrent 't prefix ta(r) en de negatie tar, tĕr, ti. Het Minahassische t i a' (Tontemboansche vetatief-partikel) moet daar echter geschrapt worden, daar het een geheel ander woord is.

Digitized by Google

het onpersoonlijk passief, waar de stammen die tusschen de To Ampana en de To Poe'oe mBoto in wonen, n d a- zeggen; het gebruik van a k o e, „ik", waar de tusschenliggende stammen j a k o e zeggen; het aanhechten der pron. suffixa (bezittel. v. n. woorden) in geprenasaleerden vorm, dus: a n o e n g k o e, a n o e n t a (het mijne, het onze), waar de Bare'e-sprekers zeggen: a n o e k o e, a n o e t a. Verder gebruiken het Poe'oe mBotosch en het Ampanasch veel meer de reduplicatie, waar het Bare'e de volledige of onvolledige woordherhaling heeft. Waar het P. mBotosch en Amp. bv. zeggen m o g e g e l e „lachen", m a n g k a k a m a „krabben", m o m o e m o e a „zitten (van vogels)", daar zegt het Bar. m o g e l e-g e l e, m a n g k a m a-n g k a m a, m o m o e a-m o e a; alleen het Pebatosch zegt dan m o g e i g e l e, m a n g k a i n g k a m a, m o m o e i-m o e a (1). Tweelettergrepige stammen worden in het Bare'e niet gereduplicceerd, alleen herhaald; eerst op drie- en meerlettergrepige stammen wordt de reduplicatie toegepast. Het Ampanasch en het Poe'oe mBotosch reduplicceren ook tweelettergrepige stammen.

Ook eenige woorden van dagelijksch gebruik, die van het Bare'e verschillen, hebben het Amp. en P. mB. gemeen, bv. n a i l e „morgen", (demain), Bar. r a n e o; b a e „groot", B. b a n g k e; m a t a o „goed", B. m a d a g o; b a e l i „gestampte rijst", B. w e a; m a r a d e „lang", B. m a r a t e; i a w o e r o, i a w e n g i „des morgens, des avonds", B. m o w o e r o, m a w e n g i; w e i „hoe, hoedanig", Bar. k o e d j a; i k a „doen, maken", Bar. w i a; p i k a „uitgedoofd, gebluscht", B. m a t e; p a r o p o „geneesmiddel", B. p a k o e l i.

Het is niet wel aan te nemen, dat deze overeenstemming tusschen het Amp. en het P. mB. in afwijking van het hoofddialect, toevallig zou zijn. We mogen dus, in overeenstemming met de legende, uitmaken dat de To Ampana langer met de To Poe'oe mBoto zijn vereenigd gebleven, dan met de overige Bare'e sprekende stammen (2).

Van de eigenaardigheden van het Poe'oe mBotosch dialect, dat aan de Z. kust van het Meer in Wajoera, Majoa, Pendolo en Bo'e en aan de W. kust in Binowoi en Taipa wordt gesproken, is behalve het reeds boven gezegde, nog te vermelden, dat het op een meer gerekten, meer vriendelijk klinkenden toon wordt uitgesproken, dan het gemiddelde Bare'e. Dikwijls hebben de a r e'e-sprekers iets smeekends in hunne stem, ook in het gewone gesprek, alsof zij van eene zeer onderdanige geaardheid waren. Dit is wel is waar niet het geval, doch het schrikbewind dat de Loewoeërs er vóór 1905 van tijd tot tijd kwamen voeren, heeft de bevolking geleerd zich zeer onderworpen voor te doen en daar deze Loewoesche onderdrukking eeuwenlang heeft geduurd, zal zij op den toon der dagelijksche taal wel invloed hebben uitgeoefend. De Loewoesche gezantschappen bleven vaak langen tijd in de Kodina-vlakte kampeeren, om de hulde der N.lijker

(1) Zie bl. 23.
(2) Zie Deel I, bl. 74.

Digitized by Google

wonende stammen te ontvangen, daar zij volgens oud gebruik, niet verder dan de Z. oever van het Meer kwamen.

Verder heeft het P. mBotosch nog een aantal woorden, die het gewone B. niet kent, of slechts als wisselterm hier of daar gebruikt. Het ligt buiten het bestek dezer schets daarvan eene lijst te geven; een paar staaltjes mogen voldoende zijn. Zoo heeft m a s i „zilt, zout" (Mal. enz. a s i n) in het P. mB. de algemeene beteekenis van „smakelijk", daar zout voor een volk dat zoo ver van de zee woont, eene bizondere lekkernij is. Voor „brug" gebruikt het P. mB. d a n d a, 't welk in het B. uitsluitend „vogelkruk" beduidt, doch identisch is met Bar. l a n d a, l a n d o, j a n d a, a n d a „gang, bordes, portaal, rek", terwijl het met de instrumentale *i* gevormde j o n d o (voor i o n d o, voor i a n d a) het gewone B-woord voor „brug" is. Andere woorden herinneren weder aan de Bergtalen bv. o e m a, „vader", B. p a p a, m o n a o e „koken", B. m o a p o e. Een term die moet zijn overgenomen, is m o t a o e n a „gemeenschappelijk werken, gezamenlijk landbouwwerk verrichten", B. m e s a l e. Immers de stam van dit woord is t a o e n a, d. i. t a o e „mensch", met het pron. suff. 3e pers. n a. Dit n a nu is aan de Bergtalen eigen, het B. en zijne dialecten hebben -n j a. Ook is t a o e n a in de Bergtalen het woord voor „mensch", het B. zegt eenvoudig t a o e. Indien dus t a o e n a gelijk t a o e is, beteekent m o t a o e n a eenvoudig „menschen bij zich (te werken) hebben".

Het pron. pers. suff. 1ste pers. mv. exclusief, dat in het B. m a m i luidt, is in het P. mB. -k i, dus a n o e n g k i „iets van ons (niet van u)", B. a n o e m a m i. Hetzelfde is het geval in de Bergtalen. De zelfstandige vorm van dit voorn. woord luidt aldaar k a i, waaruit k i moet zijn ontstaan. Den vorm k a i heeft het P. mB. echter niet; het zegt k a m i, evenals het B. Ook is k i- pron. pref. in het P. mB. zoowel als in de Bergtalen, waarvoor het B. k a- heeft.

Bij het wijzen op deze trekken van overeenkomst tusschen het dialect van Poe'oe mBoto en de O. Toradjasche Bergtalen, mag niet worden verzuimd te herinneren aan de kleeding en haardracht der Poe'oe mBotosche vrouwen, welke geheel met die der Bergbewoners overeenkomt, terwijl ook het uitslaan der oog- en snijtanden gewoonte is zoowel bij de Poe'oe mBotosche vrouwen, als bij die der Bergbewoners.

Met het a r e'e of a e'e der To Saloe Maoge zijn wij niet zoo goed bekend als met het Poe'oe mBotosch, maar wij hebben tusschen hun dialect en dat der To Poe'oe mBoto nimmer eenig verschil kunnen opmerken. Trouwens de To Poe'oe mBoto komen uit Saloe Maoge (Dl. I, bl. 66).

Van de To Poe'oe mBoto dient nog te worden verteld, dat zij uit een letterkundig oogpunt tot de belangrijkste Toradja-stammen behooren. Zij bezitten een grooten rijkdom van liederen, gedichten, verhalen en legenden en zijn daarmee volstrekt niet geheimzinnig. Ook onder de overige

Digitized by Google

Bare'e-sprekers hebben zij een goeden naam als zangers en vertellers, zoowel de mannen als de vrouwen.

De taal die tusschen Posso en Todjo wordt gesproken, kan worden aangeduid met den naam Strand-Bare'e. Aan den mond der Posso liggen de dorpen Posso en Sajo. In Posso zelf, waar garnizoen ligt en eenige Europeanen verblijf houden, waar Parigiërs, Gorontaleezen, Minahassers en Chineezen wonen, wordt van alles gesproken; het nabijgelegen Sajo is bewoond door Mohammedaansche To Lage (Bare'e-sprekers), Saoesoeërs en Parigiërs. O.lijk van Posso liggen een aantal plaatsen waar To Lage, Todjoërs en Parigiërs dooreen wonen, nagenoeg allen Mohammedanen. Tengevolge van hunnen overgang tot den Islam spreken deze lieden, voor zoover zij To Lage, To Tora'oe en To Baoe zijn, hunne taal niet zuiver meer, daar zij die als eene Heidensche hebben leeren beschouwen. Door hun Bare'e met Parigisch, Boegineesch en Maleisch te vermengen, trachten zij dat Heidensch karakter hunner moedertaal te verbeteren.

Todjo, de hoofdplaats van het voormalige rijk van dien naam, spreekt Bare'e, en wel Strand-Bare'e van een bizondere soort. Wat in het dialect van Todjo in de eerste plaats de aandacht trekt, is de klemtoon. Daar dit verschijnsel aan invloed van het Boegineesch is toe te schrijven, hebben wij het behandeld in het hoofdstuk III onder „Vreemde Taal".

In hoofdzaak is het Todjosch de taal der To Tora'oe, To Baoe (gewoon Bare'e, met enkele eigenaardige woorden) en To Lalaeo (Aoende'e), uitgesproken met Boegineesch accent, vermengd met vele Boegineesche woorden en ook met Parigische, hoewel veel minder. Op de spraakkunst heeft het Boegineesch slechts weinig invloed gehad, het Parigisch meer. Ook dit is onder „Vreemde taal" besproken, evenals de zeer geringe invloed dien het Maleisch, het Makassaarsch, enz. op het Strand-Bare'e hebben gehad.

Van het Lalaeosch heeft het Todjosch behouden het gebruik van het voorvoegsel r a-, ter aanduiding van het passief zonder vermelding van den agens. Het gewone Bare'e heeft dit voorvoegsel in den geprenasaleerden vorm n d a-, behalve het dialect der To Pebato, dat weder r a- heeft (zie boven, bl. 22). Verder zijn uit het Lalaeosch in het Todjosch overgebleven de vormen b a m o r e'e „niet meer" en b a p a r e'e „nog niet", dikwijls afgekort tot m o r e'e, p a r e'e. Het gewone Bare'e scheidt de bestanddeelen van zijn ontkenningswoord niet meer van elkaar en zegt b a r e'e m o, b a r e'e p a. In het Lalaeosch is het eigenlijke ontkenningswoord b a dus langer zelfstandig gebleven; dit blijkt ook uit zijne tegenwoordige negatie-partikel a o e n d e'e (die het Todjosch niet heeft), want r e'e moet tot o e n d e'e zijn geworden, toen (b) a en r e'e nog niet waren samengesmolten. De vormen b a o e n d e'e, b a p a r e'e en b a m o r e'e, die voor het taalgevoel twee voorvoegsels hadden, hebben daarna het eerste geheel of gedeeltelijk verloren (a o e n d e'e, p a r e'e, m o r e'e).

Digitized by Google

Eenige woorden die het Todjosch met het Lalaeosch gemeen heeft, zijn: gora'oe „ei, testikel", baoentali „scheiden", memengke „hoesten", makawengi „duister", kaliboentoe „in de sarong dragen", boeloto „muskiet", tompingi „wrat", bantjoe „rugkorf", lea, bela „vriend", elii „huispaal", lalapi (dadap-boom), ogobi „broeien", kabae (soort van booze geest), biko „sagoe-pap maken", enz.

Aan invloed van het Ampanasch is het toe te schrijven, dat in het dialect van Todjo in eenige woorden de oorspronkelijke sluiter is behouden gebleven, doordat hij met een *i* wordt uitgesproken (zie boven, bl. 25), bv. doeangani „vaartuig", indangi „schuld", dandangi „vogelkruk", B. doeanga, inda, danda.

Eene mengtaal als het Strand-Bare'e is, gelijk wel van zelf spreekt, niet overal gelijk. Van Todjo uit Westwaarts gaande, vindt men een dialect dat minder onder den invloed van het Boegineesch staat; op enkele plaatsen wordt zelfs vrij zuiver Bare'e gesproken, zooals op Matako en Malei, waar vestigingen van To Lage zijn. Bij Tongko begint de invloed van het Parigisch meer merkbaar te worden; aldaar en te Posso zijn nederzettingen van Parigiërs. Verder W. waarts, dicht bij de W. grens van het Bare'e, ligt het groote dorp Mapane, waar in hoofdzaak Parigisch wordt gesproken. Het Bare'e dat men daar hoort, staat sterk onder Parigischen invloed.

Verdere bizonderheden omtrent het Strand-Bare'e vindt men beneden, in Hoofdstuk III, onder „Vreemde Taal".

Omtrent het Bare'e dat buiten het eigenlijk gebied der taal wordt gesproken, kunnen wij het volgende zeggen:

De taal van het strand tusschen Tandjoeng Api en Balingara, is Strand-Bare'e, de taal der paranaka (Dl. I, bl. 75, 82, 83). Zij heeft hier een overwegend Ampanasch karakter. Wat in Batoei wordt gesproken, wordt wel is waar met den naam Baha (de ontkenning) aangeduid, doch is inderdaad niet anders dan Ampanasch, van eene verbasterde soort, vgl. het boven (bl. 13) gezegde. De taal gesproken in Sinohoan, dus eveneens in het gebied van het Loinansch, wordt naar haar ontkenningswoord Ido of Daido genoemd en die der To Kandidi (in Topogaroe en Wata) in het gebied van het Boengkoesch, Dore'e. Deze taal verschilt, te oordeelen naar het woordenlijstje, ons verstrekt door Lt. I. Troostwijk, civielgezaghebber van Boengkoe en Mori te Kolono Dale, in ongeveer geen enkel opzicht van het gewone Bare'e. Uit enkele woorden, als wei (geven), Mor. id., Bar. wai; karambaoe (buffel), Boengk. id., Bar. baoela; ika (visch), Boengk. id., Bar. baoe; komioe (gijlieden), Mor. id., Bar. komi, blijkt eenige invloed van Boengkoesch en Morisch. Woorden als karambaoe en ika kunnen als wisselwoorden zijn overgenomen. Indien de spelling oeë nsoesoe (melk), Bar. oeë ntjoesoe; nonsoe (rijstblok), Bar. nontjoe; tonsi

Digitized by Google

(vogel), Bar. tontji; sansowoe (duizend), Bar. santjowoe de algemeene uitspraak juist weergeeft en niet het persoonlijke dialect van den zegsman, dan kan men zeggen dat de geprenasaleerde *s* meer op zijn Boengkoesch-Morisch, dan op zijn Bare'esch wordt uitgesproken. Baloga (aap), Bar. boti, is ook in het Aoende'e der To Lalaeo gebruikelijk, evenals mapane (warm) matao (goed), die tevens Ampanasch en Poe'oe mBotosch zijn. Omschrijvingen zijn: soesoe woemboe „dakstut", voor „huispaal" en oe ri wana „die in 't bosch woont" voor „gemsbuffel" (Bar. bentji).

In het ontkenningswoord dore'e is do het ontkennend bestanddeel. Ons is geen voorhechtsel do van ontkennende beteekenis in het Bare'e bekend [1], maar in idja, ledo, edo, tado, ado, laedo, de ontkenningswoorden van het Sigisch, Paloesch, Sibalajasch, Lindoesch, Pakoelisch en Wotoesch vindt men dit do terug. Het ontkenningswoord van het Sinohoansch (ido, daido) is een nadrukkelijke vorm van do en dore'e staat tot ido, gelijk bare'e tot iba. Daido is een vorm als in het Bare'e: be da re'e, dat wel eens nadrukkelijk voor bere'e of bare'e wordt gebruikt.

Wij kunnen met het volste recht het gebied van het dore'e, ido, daido als eene kolonie van het gebied der Bare'e-taal beschouwen.

Het Baria (zie ook bl. 13) is de taal der To Belala, die (naar mededeeling van Lt. Troostwijk, bovengenoemd) afkomstig zijn van het eiland Penia, aan den ingang der Tomori-baai, nabij Boengi nTimbe gelegen. Vandaar zijn zij verhuisd naar den berg Liindi, ook in de buurt van Boengi nTimbe, doch thans zijn zij gevestigd in de nabijheid van Boengkoe (Sakita).

Hunne taal is dezelfde als het Bare'e en gelijkt het meest op 't Ampanasch dialect (aoende'e). De woordenschat staat echter zeer sterk onder den invloed van het Boengkoesch, uit welke taal het Baria een groot aantal woorden heeft overgenomen. In de kleine lijst die ons ten dienste staat en die wij aan Lt. Troostwijk te danken hebben, vinden wij: ia (pees, ader), mebaho (baden), raha (huis), petoeboe (huispaal), lahoemoa (god), manoe-manoe (vogel), bonti (aap), karambaoe (buffel), roesa (hert), onoea (gemsbuffel), boeaja (krokodil), wola (muis), ika (visch), samadala (duizend) uit het Boengkoesch overgenomen. De To Belala zijn, naar hunne taal te oordeelen, To Ampana of To Wana, die reeds langen tijd in het gebied van het Boengkoesch hebben gewoond.

Als eigenaardigheid vertoont hunne taal de neiging om het voorvoegsel ma- der adjectieven tot *a*- te doen afslijten, bv. apane (warm), arandindi (koud), awengi (duister).

Het telwoord voor „drie" wordt in het Baria omschreven met

---

[1] In den plantennaam donato (Clerodendron Minahassae), Bantiksch banata, Bent. wanata wisselen do en ba af.

Digitized by Google

mokeba „ongelijk zijn aan de beide helften", hier dus z. v. a. „oneven", vgl. Bar. mangewa (kindsch) en Jav. kiwa (links). Het Tontemb. omschrijft siow (negen) met ka'ot (oneven), het Soendaneesch „zes" met gĕnĕp (even). Dat het telwoord voor „drie" wordt omschreven, vindt zijn oorzaak in de homofonie der woorden toloe of tojoe „drie" en id. „ei, testikel" (een onfatsoenlijk woord), in vocalische talen, waarin tĕloe en tĕloer homonymen worden.

Het gebied der Baria-taal moet dus als eene kolonie van het Bare'e-taalgebied worden beschouwd.

Het Nde'e der To Pada in Sapa nTomboera en Bente, eveneens bij Sakita (zie bl. 31) is dezelfde taal als die der To Lalaeo (aoende'e).

Aantal sprekers van het Bare'e.

In uitgestrektheid van taalgebied nadert het Bare'e het Boegineesch; van alle talen van Celebes hebben deze twee het grootste grondgebied. In aantal sprekers komt echter het Bare'e zelfs in de verte het Boegineesch niet nabij. Indien men het getal der sprekers van het Boegineesch stelt op 1.700.000 (1) dan kan dat der Bare'e-sprekers nog geen 40ste deel daarvan bedragen. Stelt men het aantal Bare'e-sprekers ten N. van het Takolekadjoe-gebergte op rond 35.000 en dat ten Z. daarvan op 5000, dan komt men tot een totaal van 40.000, inderdaad een zeer gering cijfer voor zulk een uitgestrekt gebied (2).

Het Bare'e behoort dus thans nog tot de kleinere talen van Celebes, maar zal eenmaal, wanneer zijn gebied goed is bevolkt, tot de grootste gaan behooren. Van de Toradjasche talen en ook van alle andere van Midden-Celebes, is het Bare'e de grootste taal. Het aantal verstaanders van het Bare'e mag men gerust op 50.000 stellen.

III. BIZONDERE TAAL IN HET BARE'E.

Oude taal. — Priestertaal. — Wisseltaal. — Kromme taal. — Kindertaal. — Dichtertaal. — Vreemde taal.

Oude taal.

Bij eene taal als het Bare'e, die geen letterschrift bezit en van welke ook nimmer in vroeger tijd iets is opgeteekend (3), is het moeilijk iets uit

(1) Naar schatting van den Secretaris van het gewest Celebes en Onderhoorigheden, zeer verschillend van Dr. Matthes (Boeg. Sprkk. Inl. bl. VI) die ongeveer 700.000 raamt.

(2) Vgl. Dl. I. bl. 88, 89.

(3) Het in 1864 opgeteekende Bare'e-Woordenlijstje van Von Rosenberg (Reistochten in de afdeeling Gorontalo, bl. 121 en 122) en de prozastukjes van Riedel (Verh. Bat. Gen. XXXIII, bl. 34-36, 37, bovenste helft, en 38), in 1868 uitgegeven, kan men

Digitized by Google

eene vroegere periode van haar bestaan te weten te komen. De documenten voor de geschiedenis van het Bare'e heeft men te zoeken onder de geografische en persoonlijke eigennamen, de woorden en vormen der priestertaal en dichtertaal en onder de wisseltermen. Nergens is de oogst groot, zoodat het niet mogelijk is om een eenigszins volledig beeld van het Oud-Bare'e te krijgen. Het eenige wat ons is kunnen gelukken, is hier en daar een stukje van de geschiedenis van een klank, een affix of een woord vast te stellen, waaruit men althans iets over de gedaante der taal in vroegeren tijd kan leeren.

Met zekerheid valt te zeggen, dat de taal, eer zij vocalisch werd, op veel grooter schaal dan thans, de oorspronkelijke eindsluiters heeft uitgesproken, als regel met den klinker *i*. De sluiter met *i* werd daardoor tot eene looze lettergreep, die echter voor den klemtoon niet medetelde. Bleef deze onbewogen,dan werd de jongst gevormde lettergreep met zeer weinig toon uitgesproken en viel zeer dikwijls af; bewoog de klemtoon zich ééne plaats naar achteren, dan werd de nieuwe lettergreep vol uitgesproken, daar zij terstond op den klemtoon volgde. Van afvallen kon dan geen sprake meer zijn. Zoo is bijvoorbeeld het achtervoegsel -an eerst uitgebreid tot -ani, daarna afgekort tot -*a*. Van het eerste zijn voorbeelden: rakeani „zolder", stam rake (opklimmen), dus „plaats waar men opklimt"; lampa'ani „offertafeltje", st. lampa (vloer, vlonder); bala'ani, woordelijk „splijterig", naam v. e. boom welks hout gemakkelijk splijt, st. bala (splijten); Lomboegiani, woordelijk „slijkerig", naam v. e. modderig zijstroompje der Posso-rivier. Dit zijn dus zeer ouderwetsche vormen, want zelfs de woorden die een nieuwen vorm vertoonen, zooals sompoa „aanlegplaats", st. sompo; wotesa „voorde", st. wote, behooren tot de archaïsmen in het Bare'e.

Dat het Bare'e vroeger allerlei sluiters heeft gehad, blijkt uit woorden als: oengkoebi (deksel), Sang. takoebĕ, Mong. Soend. tangkoeb; lomboedi (bruinvisch), Mal. Jav. loempat; lindoegi (aardbeving), Tag. lindol, Bis. linig; aboki (bamboe-soort), Mong. aoeg, Mal. aoer, Karosch awar; pintali (draaien), Mal. pintal; antjami (mangga-soort), Mal. asam; intjani (weten), Boeg. isĕng; Maetangi (n. v. e. riviertje met donker water), Sang. itoeng, Mal. itam;. bambari (tijding), Tontmb. wambar; kobati (wieg), Boesangsch hawat; sarapi (opscheppen), Jav. sarap.

Doch niet alleen door het afwerpen der sluitconsonanten, ook door verlies van begin-consonanten hebben de woorden der huidige Bare'e-taal

---

niet anders dan knoeiwerk noemen. Daarenboven is het Bare'e van een 40 jaar geleden niet anders dan het huidige. Ook de plaatsnamen op de kaart van Jan Van der Wal leeren niets omtrent de oude taal, daar zij tot op heden onveranderd zijn gebleven, gezwegen nog van den gebrekkigen vorm waarin zij zijn opgeteekend (zie boven aangehaald werk van Von Rosenberg, bl. 150-155).

Digitized by Google

een armelijker vorm dan zij vroeger bezaten. De vollere vorm is nog wel eens hier of daar te vinden, dikwijls echter is zij alleen nog maar hypothetisch vast te stellen. Het zijn vooral *l* en *d*, ook (doch minder dikwijls) *g* en *r* die aan het begin der woorden afvallen. Zoo heeft bv. e d e „laag, kort" zijn ouden vorm r e d e nog bewaard in den bergnaam T a m o e n g k o e R e d e „lage berg" en ook naast d e d e „rij" bestaat e d e; i n i (zweet) is identisch met r i n i (dauw) en i l a (wild) met Mal. g i l a (gek); dergelijke voorbeelden zouden bij tientallen te geven zijn.

Het lidwoord *e*, dat het Parigisch nog bezit en druk gebruikt, heeft het Oud-Bare'e ook gehad. Zoo komt naast het thans gewone a n a „kind", dialectisch voor a n a k e, met den klemtoon op n a. Deze verspringing van den klemtoon is de oorzaak dat de vorm behouden is, daar anders k e wellicht zou zijn afgevallen. A n a k e is a n a k *e*; andere soortgelijke voorbeelden zijn o e j o e ë (eerstgeborene), vgl. Mal. enz. o e l o e; k o e r o e ë (rimpel, groef), naast k o e r o e; i g i ë (nerf van palmbladeren), voor g i g i *e*, vgl. Mal. l i d i; s o r o e ë (hoed), wisselwoord voor t o r o e; i k a n e (soort visch) w.w. voor b o o e; al deze woorden hebben den klemtoon op de voorlaatste lettergreep.

Het voorvoegsel *i*-, dat instrumentale kracht heeft, is in het Bar. nog maar in enkele voorbeelden over, bv. i k a e „graafwerktuig", i n a b a s i „karwats", i l o n g k o e „iets waarop men gaat staan om hooger te reiken". Tot passiefvormer heeft zich dit voorvoegsel niet ontwikkeld, zooals dit bv. in het Sangireesch is geschied.

De invoegsels o e m en i n zijn nog in talrijke voorbeelden over, niet het minst in persoonsnamen, bv. -o e m- in R o e m e n d e (m o r e n d e, Nap. „zout stoken"), L o e m e n t a, D o e m a j a, en in geografische benamingen, bv. W a w o R o e m a n g k o e „de klappertandingsberg", naam v. e. heuvel bij den mond der Posso, waar men zeer aan den wind is blootgesteld; R o e m o e r o e, n. v. e. riviertje; -i n- in: P a'a R i n o e a „in tweeën gedeelde berg", K i n a e s i „uitgegraven" (n. v. e. riviertje), P i n e p a s a, P i n e o e w o e „plaats waar men p a s a (soort riet), o e w o e (palmiet) heeft gezocht", enz. Het groote aantal voorbeelden dat van o e m en i n te geven is, doet zien dat deze infixen veel zijn gebruikt in het Oud-Bare'e. Ze zijn echter thans geheel dood.

Van de achtervoegsels uit de oude taal zijn te noemen -e g i, -*a* en -*a*(n i). Het eerste, dat met Jav. -a k e, Mad. -a g i overeenkomt en het tweede, dat o. a. in het Jav., Engganosch, Gorontaleesch voorkomt, zullen wij nog behandelen waar de Priestertaal ter sprake komt; het laatste is het bekende plaatsaanduidende suffix. Het spreekt dus wel van zelf dat het nog in een aantal plaatsnamen te vinden is. Voorbeelden daarvan zijn: K a l a m a l e a „plaats waar zich garnalen (l a m a l e) bevinden"; L a n d e a n D o p o „plaats waar de golven (tegen het strand) oploopen"; B o e j o e m P o t a r o a „berg waar men het m o t a r o

Digitized by Google

(zekere dans) uitvoert", S i n a'o l e a „plaats waar men langs den oever heeft geloopen", enz.

Van de passieve beteekenis van *-a* zijn ook eenige voorbeelden te geven. Merkwaardig is, dat ze staan naast vormen met het infix -i n, zonder dat er iets blijkt van tijdverschil, terwijl bv. in de Minahassische talen de vormen met -ĕ n tot die met -i n- staan als Futurum tot Praeteritum. Zoo heeft men bv. van den stam r o r o (roosten, schroeien) met dezelfde beteekenis r o r o a en l i n o r o (voor r i n o r o) „geroost vleesch", en van r a g i (kleur), p o r a g i a en p i n o r a a (voor p i n o r a g i) „regenboog". Ook in a p o a „hetgeen verboden is" moet *-a* als een passief-vormer worden opgevat. Het hier besproken *-a* stamt waarschijnlijk af van -ĕ n- en niet van -a n, maar gegevens om dit uit te maken zijn er niet.

Voorbeelden van *-a* in de beteekenis „behept met, voorzien van" zijn b o e r i k o „gestreept" (van de huid van honden), vgl. het Mal. b o e r i k „spikkel"; k a r i s a „ichthyosis", woordel. „met ichthyosis behept", vgl. Tontmb. k a r i s ĕ n; L a n g k o d a, de naam van den Smid in de Onderwereld, van l a n g k o „mank"; de Toradjasche Hephaistos is n.l., evenals de Grieksche, mank; d o i t o „met schrik aangedaan", van een stam d o i t, die identisch kan zijn met Jav. g e t (uit g i a t), st. v. k a g e t; p a n g k a'a „van getakte horens voorzien", benaming voor den hertebok.

In w o e j o e a „hoofdhaar" en t a n d o a „slagtand van het hertzwijn" duidt *-a* aan dat eene bizondere soort haar en horen (de slagtanden van het hertzwijn hebben den vorm van horens) worden bedoeld.

Men mag uit deze voorbeelden afleiden, dat ook het suffix *-a* eene belangrijke en uitgebreide functie in het Oud-Bare'e heeft gehad.

Drie voorbeelden zijn ons bekend van werktuignamen door reduplicatie gevormd, n.l. t o t o m b o e „emmer om mede te putten", k o e k o e d i of k o e k o e l i „gedaante, huid van eenig schepsel (dier of plant) waarin een mensch huist" en s i s i r o „fuik van bamboe"; de stam van dit laatste woord is ons niet bekend. Indien uit deze voorbeelden mag worden opgemaakt, dat het Oud-Bare'e de vorming van werktuignamen door middel van reduplicatie heeft gekend, dan zou het hierin een trek van overeenkomst met de Filippijnsche talen meer hebben gehad dan het huidige Bare'e heeft.

Uit deze gegevens laat zich omtrent de vroegere gedaante der Bare'e-taal wel niet veel opmaken, maar toch wel dit, dat de taal in het algemeen een armelijker voorkomen heeft gekregen dan zij vroeger had. Het zou intusschen geheel onjuist zijn te beweren dat het Bare'e is achteruitgegaan. Het Strand-Bare'e vertoont inderdaad achteruitgang, vergeleken met het Bare'e der Bovenlanden en het lijdt geen twijfel dat, als de geheele Bare'e-sprekende bevolking gedwongen werd zich aan het strand te vestigen en daardoor langzamerhand zou worden geislamiseerd, de taal en de letterkunde van haar oorspronkelijk karakter zooveel zouden in-

Digitized by Google

boeten, dat men van achteruitgang zou moeten spreken. Zoolang echter het Bare'e voornamelijk zijn terrein behoudt in de stroomgebieden van de Posso, de Laa en de Kalaena en daardoor eene vrije, zelfstandige taal blijft, die slechts geringen invloed ondergaat van andere talen, eene bloeiende letterkunde heeft en de taal is van een volk dat oeconomisch op den weg van vooruitgang is en door zijne eigen hoofden wordt geregeerd, is er geen reden om voor achteruitgang der taal te vreezen. Dat de bevolking thans het Christendom aanneemt, kan de taal slechts ten goede komen; als voertuig van de godsdienst-prediking en het schoolonderwijs wint zij nieuw terrein, daar zij volkomen geschikt is gebleken om te voldoen aan de nieuwe eischen haar gesteld. In de Strandstreken daarentegen onderwerpt het Bare'e zich hoe langer hoe meer aan het Boegineesch en het Parigisch en gaat daar de toekomst tegemoet van eene mengtaal in dienst van den kleinhandel.

Priestertaal (1).

Naast de taal van het dagelijksch leven, bestaat er in het Bare'e eene tweede taal, die gebruikt wordt in de priesterzangen. Een aantal woorden dezer taal wordt ook in de poëzie gebruikt; verder vindt men woorden uit deze taal als wisseltermen gebruikt of in raadsels; sommigen vlechten losse woorden of regels uit de priesterzangen door de gewone woorden van hun gesprek of halen eene meer algemeen bekende passage er uit aan, om den toon van het gesprek te verlevendigen, maar ondanks eene zekere vrij algemeene bekendheid die sommige termen uit deze taal bezitten, is zij voor de meesten grootendeels een geheim en blijft zij buiten de taal van het dagelijksch leven staan. Ook onder de priesteressen kunnen de meesten volstrekt geen inlichtingen geven omtrent de woorden welker beteekenis men niet uit den samenhang kan opmaken, of welker identiteit met woorden uit de dagelijksche taal aan haar taalgevoel ontsnapt. Onder degenen die van het reciteeren der priesterzangen haar werk maken, zijn er trouwens niet weinigen die er maar een klein gedeelte van kennen, of die van deze en gene meer geletterde priesteres fragmenten hebben opgevangen, welke zij aan elkaar rijgen, om zoo het eene na het andere op te dreunen, wanneer zij eens een keer de leiding hebben van een reciet van den priesterzang. De vrouwen die om haar heen zitten en die er nog minder van af weten, vallen dan in, waar zij hooren dat een haar bekend gedeelte wordt voorgedragen. Bij haar onbekende gedeelten zwijgen zij of neuriën op goed geluk na wat zij verstaan. Door de pauzen wat lang te maken, dikwijls tusschenin te eten, te drinken of sirih te pruimen komt men dan den nacht wel door. Het volk is echter overal op de hoogte van de meer-

(1) Strikt genomen, zouden wij steeds van: priesteressen-taal, priesteressen-litanie moeten spreken, zie Dl. I. bl. 362, 426. Kortheidshalve gebruiken wij: priestertaal, enz.

Digitized by Google

dere of mindere kundigheden der verschillende t a d o e's en alleen wanneer men geen betere kan krijgen of wanneer men ze uit familiezwak of om eene andere reden niet kan passeeren, behelpt men zich met zulk eene half-ingewijde, tot het doen verrichten van de ceremoniën die dienen om den verzwakten of vervlogen levensgeest van een zieke aan te vullen of terug te brengen.

De inhoud der verschillende priesteressen-litanieën komt op hetzelfde neer. Wel heeft iedere t a d o e die behoorlijk is ingewijd, hare eigen litanie, maar geheele stukken daarvan vindt men bij anderen terug; de verschillen betreffen alleen onderdeelen. In Deel I, bl. 377—393 is de algemeene inhoud der litanie reeds medegedeeld; in afdeeling B van dit IIIe deel, dat over de Letterkunde handelt, zullen stukken uit de priesterlitanieën in vertaling worden medegedeeld. We hebben dus hier alleen maar over den vorm der priestertaal te spreken.

De regels der priesterlitanie zijn steeds strikt in de maat, maar ze rijmen zeer dikwijls niet. Op gedeelten die in rijmende regels zijn gedicht volgen steeds veel grootere stukken, welker regels niet rijmen. De dichters binden zich dus meestal alleen maar aan de maat, waardoor zij natuurlijk vrijer zijn in hunne woordenkeuze.

Indien men meent in de w o e r a k e-taal (p a o e n t o p o w o e r a k e, aldus wordt de priestertaal gewoonlijk genoemd) een ouder stadium van de Bare'e-taal te zullen aantreffen, komt men bedrogen uit. De w o e r a k e-taal is ongetwijfeld eene kunsttaal, d. w. z. eene taal gemaakt door kunstvaardige lieden, uit allerlei bestanddeelen. Het karakter der taal is geheel hetzelfde als dat der gewone Bare'e-taal. Wel hebben de dichters het grammatisch materiaal doen deelen in de veranderingen die zij den woordvorm in het algemeen hebben doen ondergaan, wel treft men pre-, in- en suffixen aan die thans niet meer tot de levende grammaticale elementen behooren, maar zij worden doorgaans zóó gebruikt, dat zij alleen voor het aankleeden of liever voor het verkleeden of maskeren der woorden blijken te dienen, en niet in de beteekenis die zij hadden toen zij nog in de taal levend waren. Degenen die deze affixen hebben aangewend, wisten dus niet meer wat zij beteekenden, m. a. w. zij waren geen menschen die de taal kenden in een periode vóór de huidige. Ook kan men slechts bij uitzondering het een of ander affix ontdekken dat niet meer in eenig archaïsme uit de taal van heden bekend is. De dichters der w o e r a k e-taal hebben dus bijna uitsluitend gewerkt met het materiaal dat de huidige taal hun aanbood, zij het dan ook in de verouderde vormen die zij thans nog met zich omdraagt.

Wanneer men de w o e r a k e-taal vergelijkt met de taal van het dagelijksch leven, dan blijkt al aanstonds, dat men met recht van eene afzonderlijke taal kan spreken. Voor den oningewijde is zij zoo goed als onverstaanbaar; wie er niet op de eene of andere wijze studie van maakt, begrijpt haar niet. Dat velen die de w o e r a k e-litanie kunnen op-

Digitized by Google

zeggen, haar slechts voor een klein deel verstaan, is reeds boven gezegd; men kan zelfs gerust aannemen dat geene enkele priesteres hare geheele litanie begrijpt. Men moet bij een aantal heele of halve kenners ter schole zijn geweest, eer men voldoende inzicht in de woerake-taal krijgt. De zinsbouw is eenvoudig; de inhoud is in het geheel niet dichterlijk of verheven, maar alledaagsch, eentonig, grappig, plat of teekenachtig, juist zooals het uitkomt. De moeilijkheid is dus de beteekenis der woorden te leeren verstaan.

De bedoeling der woerake-taal is om geestentaal te zijn. De Toradjasche tadoe's zijn geen sjamanen; zij gaan zelf naar het verblijf van den opgergod Poeë di Songi „de Heer in het verborgen vertrek", steken daartoe de hemelzee over, in den regenboog als vaartuig, met woerake-geesten als bemanning, en gevangenen uit het vijandige geestenheir als roeiers en stuurlieden. De tadoe kan echter alleen hare tanoana (hare geestelijke persoonlijkheid) den tocht laten doen; haar lichaam blijft op aarde achter, hoewel het onzichtbaar is door den zak waarmee zij zich heeft overdekt (pelawo). De taal die zij spreekt moet dus een geestelijk equivalent zijn van de taal van het dagelijksch leven en zich tot deze evenzoo verhouden als de geestelijke bestaansvormen van menschen, dieren, planten en dingen zich verhouden tot hunne lichamelijke verschijningen.

De woerake-taal is dus een zuiver kunstproduct, eene gemaakte taal. Dit neemt natuurlijk niet weg, dat zij menig oud of verouderend woord bevat, menige omschrijving die van dichterlijk vernuft getuigt en menige merkwaardige fonetische of etymologische bizonderheid vertoont. Tot het verkrijgen van een overzicht kunnen wij de woorden en woordvormen dezer taal indeelen in de volgende rubrieken:

1. Verminkte woorden.
2. Wisselwoorden.
3. Oude woordvormen.
4. Omschrijvingen.
5. Vreemde woorden.

Elk dezer rubrieken zullen wij thans uitvoerig bespreken.

1. Verminkte woorden. Geesten hebben, naar de animistische wereldbeschouwing, in vele opzichten een schraler, armoediger leven dan de menschen. Wel bezitten zij vermogens die de menschen missen, maar een geest geworden mensch heeft toch een ijler bestaan dan een lichamelijk mensch. Evenals in de verhalen van menschen in dierengedaante de mensch, wanneer hij zijne dierengestalte aflegt, daardoor ook het vermogen verliest om te vliegen, weg te springen, door een klein gaatje te kruipen, of in het water te leven, zoo legt ook een mensch, als hij zijn lichaam verlaat, de vermogens af die hij door zijn lichaam bezat. Vandaar dat een geest in vele opzichten een verflauwd mensch is, en dat de taal die men als geest spreekt, het karakter draagt van eene gebrekkige

Digitized by Google

menschen-taal te zijn. Men vergelijke bv. de taal die de geesten in de Onderwereld spreken in het in Afd. B. vermelde verhaal N° 74, om een staaltje te hebben van de wijze waarop men zich voorstelt wat er wordt van de taal van menschen die hun lichaam hebben verloren.

De verminkte, d. w. z. de opzettelijk veranderde woorden, vormen dan ook de talrijkste rubriek van de hier bovengenoemde. Overigens is het niet altijd met volkomen zekerheid uit te maken tot welke rubriek een woord behoort. De taalverdraaiers weten bv. dikwijls aan een woord een ouderwetschen vorm te geven. Al hebben zij in het geheel geen zin voor de geschiedenis hunner taal, daar zij zich voorstellen dat die altijd zoo is geweest als zij thans is en dat de talen die met de hunne verwant zijn verdraaiingen zijn van het Bare'e, toch gaan zij bij het veranderen der woorden wel met zooveel systeem te werk, dat het veranderde woord een vorm krijgt dien het vroeger in de taal kan gehad hebben. Zoo is bv. de *o* in het Bare'e veelal uit *a* ontstaan en als nu de t a d o e aan woorden als t o n d o e (horen), t o n d o (richting) de vormen t a n d o e en t a n d a geeft, kan men niet zeker weten of dit eene toepassing is van het systeem om *o* door *a* te vervangen, of wel of deze woorden zijn overgenomen uit het Napoesch, waar zij den vorm t a n d o e, t a n d a hebben, daar het Napoesch behoort tot de talen van welke vele Bare'e-sprekers iets afweten en waaruit inderdaad woorden in de w o e r a k e-taal zijn overgenomen. Daar wij echter in dit geval eerder aan verminking dan aan overname uit het Napoesch denken, omdat het aantal verminkte woorden zeer groot is en dat der aan het Napoesch ontleende woorden zeer klein, hebben wij de bovengenoemde voorbeelden onder de eerste rubriek gebracht. Andere voorbeelden van de verandering van *o* in *a* zijn:

n g g a o e, voor n g g o o e (wippen, heen en weer gaan).
p a n t a, voor p o n t o (ieder, elk, aandeel).
p a n t o e, voor p o n t o e (richting).
d a m o e, voor r o m o e (verzamelen).
a n t a, voor o n t o (ophouden).
k a n a, voor k o n o (treffen).
t a n g a, voor t o n g o (midden).
w a m b a, voor w o m b o (opening).

Van deze woorden zijn bv. k a n a en t a n g a ook Napoesch en tevens de vormen waaruit k o n o en t o n g o zijn ontstaan; men zou ze dus „Oud-Bare'e" kunnen noemen. We mogen echter aannemen hier met verdraaide woorden te doen te hebben, waarbij het intusschen waarschijnlijk blijkt dat men een vorm heeft gekozen dien men als ouderwetsch voelde, soms terecht, soms ten onrechte.

Omgekeerd wordt ook de *a* wel in *o* veranderd, bv.:

d o r a, voor r a r a (schroeien, roosten).
n g g o r o e, voor n g g a r o e (kat).
s a l o, voor s a l a (fout, mis).

Digitized by Google

s o-, voor s a- (éénheidsvoorvoegsel).
s o e o r a, voor s o e a r a (voorzijde, front).

Ook de o e wordt vaak tot *o* gemaakt, bv.:
p o r o-p o r o, voor p o e r a-p o e r a (alle, alles).
t e r o n t j a m a k a, voor t e r o e n t j o e p a k a (neergegooid).
t o m p o, voor t o e m p o e (eigenaar).
t o m a m p o e, voor t o e m a m p o e (paal in den dorpstempel).
t o e n g k o, voor t o e n g k o e (oppikken).

Van andere klinkerveranderingen, die zeldzamer voorkomen, volgen hier eenige voorbeelden: b o e n g a n i voor b a n g a n i (vullen), w e i, voor b o i (opdat niet), o e r a voor o r e (optrekken), o e n t a voor k a n t a (schild), m e n d e o e voor m a n d i o e (baden) (1).

Medeklinkers worden gewoonlijk vervangen door verwanten, zij het niet altoos door de naaste verwanten, bv. *w* door *b*:
b a r o, voor w a r o (weggewaaid).
b a n g o, voor w a n g o e (opstaan).
b a t o e, voor w a t o e (steen).
t o e b o, voor t o e w o e (leven).

r door *d*, bv.:
d a m o e, voor r o m o e (verzamelen).
d o r a, voor r a r a (schroeien).

Soms staat *d* ook voor *t* en zelfs voor *w*, bv.:
d o e m b a, voor t o e m b a (terugstooten).
d i w i, voor w i w i (rand).
d a w o, voor w a w o (bovenvlak).

g vervangt soms *k*, bv.:
g i n a t a i, voor k i n a a t a i (met a t a p bedekt).
a g o r i, voor a k o r i (aansporen).

Voor n t j vindt men soms n g k, soms n g g, bv.:
n g k e'e n j a, voor n t j e'e (deze, dit).
e n g g i, voor e n t j o e (verschuiven).

Vaak worden ook beginners weggelaten, vooral de *k*, bv.:
i t a, voor k i t a (wij, incl).
a m i, voor k a m i (wij, excl).
o m i, voor k o m i (gijlieden, u).
o e n t a, voor k a n t a (schild).
o e n d j a, voor k o e d j a (hoe?).
o n a w a, voor t o n g a w a (duidelijk).
o e m b a l e, voor t o e m b o l e (op den rug liggen).
o o e, voor m o o e (beschaduwd).

Veel wordt ook gebruikt gemaakt van prenasaleering, om een woord te veranderen, bv.:

(1) De geklemtoonde *i* wordt in het B. wel tot *e*, doch lang niet zoo dikwijls als in het Boegineesch.

Digitized by Google

m b o'o e, voor w o'o e (ook).
n t j a m p e, voor s a p e (rondom).
n d o n g a, voor r o n g o (echtgenoot).
m b a e t o e, voor w a s e t o e (aldus).
n d i a, n d e'e, voor r i a, r e'e (zijn).

Ook worden een aantal woorden in den intensieven vorm gebracht, bv..
n o e w a n g k a j o e, voor t o e w a n g k a d j o e (boomtak).
n a p i, voor t a p i (laag).
n o e p e, voor t o e p e (spuwen).
n a p o e, voor s a p o e (ontkennen).
n o n g k a, voor s o n g k a (bevel, opdracht).
n o e n g k a, voor t o e n g k a (sluitstuk).
n j o e n g k e, voor s o e n g k e (oplichten).
n o l o, voor t o l o (ruilen).
m o m p e m a l i, voor m o m p e p a l i (zoeken).
n o k a, voor t o k a (gereed, klaar zijn).
m a m e o l o, voor m o m b e o j o (tusschen elkaar in staan).

Deze intensieve vormen komen in de gewone taal nimmer voor.

Van andere woorden is weder de uitgang veranderd, doordat men de laatste lettergreep steeds tot *e* heeft gemaakt, bv.:
t a l i e, voor t a l i k o e (rug).
k o l i e, voor k o l i k a (omkeeren).
n d a p o r a e, voor n d a p e r a j a (begeerd worden).
w i e, voor w i a (maken, doen).
m a w o e ë, voor m a w o w e (verveeld).
k a m o e ë, voor k a m o e m o e (bedekken).
m a r i m b o e ë, voor m a r i m b o (hevig).
d a e, voor l a i (te, op, bij).
w a t e, voor w a t a (boomstam).
b a n t j e, voor b a n t j a (woordelijk: bloemtros van pinang en kokospalm; in poëzie wordt er een meisje mede aangeduid, z. v. a. „schoonlokkige").
m e r o n t e n a k a „zich laten vallen", naast m o r o n t a, wisselw. voor m a d o e n g k a, m a n a w o e „vallen".

Als parallel hiervan wijzen wij op het taalspelletje, beneden vermeld, om de laatste lettergreep van een zin, zoo die zich daartoe maar even leent, in *e* te veranderen, bv. k a e d j a a n a n g k o ë, b e p a k a i n t j a e m a m o ë (k a m i d j a a n a n g k o d i, b a r e'e p a k a i n t j a n i m a m o n g o) „wij zijn nog maar kinderen, we kunnen nog geen sirih pruimen".

Eene zeer merkwaardige wijziging van de twee laatste lettergrepen van een woord, is het vervangen van -a k a door -e g i. Zoo wordt bv. t o r o b a k a (wend het om) tot t o r o ë g i en w a l i s a k a (id.) tot

Digitized by Google

waliegi; limbaegi (breng het over) staat voor limbanaka; rakoliegi (het wordt omgekeerd) voor ragolisaka of rakolika; ntjaroeëgi (wordt in de plaats gesteld), voor ndasaroemaka, enz.

Niet altijd echter komt -egi overeen met -aka, zoodat het duidelijk is, dat men de ware beteekenis niet meer begrijpt. Zoo vindt men bv. voor „kralen" loëgi, hetwelk staat voor loëka „het geen neerhangt"; voor paladoeroe (midden-zolderplank) staat palaegi; voor mpotimali „aan weerskanten" staat mpotiegi en voor sowoe, santjowoe „duizend" vindt men zelfs soboeëgi, santjoboeëgi. Men is zelfs zoover gegaan, dat men wawoe „varken" heeft omschreven met sinegi, hetwelk niet anders te verklaren is, dan als vermomming van sinaka, dat weder gelijkwaardig moet zijn met sinoko „wild, jachtbuit". Dit woord is een in-vorm van soko „vangen, pakken" en het beteekent dus „het gevangen wild". Nu is van ouds het boschvarken de jachtbuit bij uitnemendheid in de Toradja-landen en kan zeer goed met den naam van sinoko (sinegi) worden aangeduid.

Het merkwaardige van dit -egi is, dat het door zijne gelijkwaardigheid met -aka, blijkt te zijn het achtervoegsel-voorzetsel dat in den vorm -aka in het Jav. als Ngoko naast den Krama-vorm -akën staat, evenals het Lampongsch -ke en -ki heeft, naast -kon, het Fidji -agi naast -aka (Kern Fidjitaal, bl. 83, 84) en het Mad. -agi. In een groot aantal Polynesische talen komen de achtervoegsels aka, aki en ake voor, maar in de Indonesische talen zijn ze zeldzaam; daarom is het merkwaardig dat in het Bare'e, naast -aka dit -egi als poëtische wisselvorm wordt aangetroffen. Hieruit blijkt dus dat in de woerake-taal ook nog oude grammaticale elementen voorkomen, naast de oude woordvormen die wij straks zullen behandelen.

Nog twee andere suffixen vinden wij in de woerake-taal terug, waarvan het eene in het hedendaagsche Bare'e geheel is verdwenen, het andere nog wel in een groot aantal woorden als overleefsel wordt aangetroffen, maar toch ook voor de taal van thans geheel dood is. Beide achtervoegsels luiden *-a*. Het eerste is het Conjunctief-suffix *-a*, dat o. a. in het Oud-Jav., Madoereesch, Engganosch, Gorontaleesch, Malegasi, Bisaja en Bikol voorkomt, maar dat het Bare'e thans niet meer kent. Zie hier eenige voorbeelden:

taposepia „laat ons sirih pruimen", stam sepi.

tadoeroeamo soroeë „laat ons de hoeden nemen", st. doeroe, (gewone taal roeroe, bijeenzamelen).

bara tapopantoeamo „laat ons er ons heen richten", st. pantoe, gew. t. pontoe (richting).

In deze voorbeelden staat *-a* dus ter versterking van den Conjunctief achter een vorm die toch reeds Conjunctief-beteekenis heeft: de zuivere

Digitized by Google

w.w. stam (bij transitieven), of het nomen verbale (bij intransitieven) met het pron. praef. 1e persoon meervoud incl.

Zie hier nog twee voorbeelden waar het achter den gewonen deelwoordsvorm staat:

m o g o n t o e a m o s o e o l a „laat de ziel spreken".

m o t a e a m o b a l i g o e (de parallelzin van den vorige).

Ook komt dit suffix *-a* nog voor in den zegenwensch, uitgesproken aan het eind van den t e n g k e-zang (zie Dl. II, bl. 137):

S a n d a e, s a n d a t o.

P e w a l i a k a t e d o.

„moogt gij voorspoedig gedijen, o pompoenen".

Door de huidige Toradja's wordt deze *-a* overgebracht met -k a (bv. t a p o p a n t o e a m o met t a p o p o n t o e k a m o), wat soms wel een goeden zin geeft, maar toch zeker niet de juiste verklaring is. Het Napoesch vervangt het achtervoegsel -k a door *-a*. Wellicht is dit de aanleiding geweest tot deze uitlegging.

De andere *-a* is het bekende Indonesische achtervoegsel -a n. Dit suffix is thans nog over in een aantal voorbeelden, die bewijzen dat het vroeger in het Bare'e dezelfde beteekenissen heeft gehad als het bv. thans in het Tontmb. heeft. Zoo staat het ook vast, dat *-a* eenmaal het passief heeft aangeduid, zooals in het Tontmb. -ĕ n en -a n doen. Hiervan geeft de w o e r a k e-taal o. a. deze voorbeelden:

n a s i b o e a m o n t j i n e g i „opgedronken door de varkens".

n a a n d e a m o m b o ë l e „opgevreten door de geiten".

n a n o e n g k o a m o n t o m o o e „opgepikt door de kippen".

Het merkwaardige van deze vormen is, dat zij beslist passief zijn, daar het achtervoegsel *-a* ze tot passieven maakt. Toch is het pron. van den 3den persoon voorgevoegd, dat de eerste aanduider van den agens is, het eigenlijk onderwerp van den zin, nader verklaard door het tweede onderwerp (n t j i n e g i, m b o ë l e, n t o m o o e). Het blijkt dus dat wij hier met jonge, kunstmatig gemaakte vormen te doen hebben, in welke echter eene herinnering voortleeft aan de functie van *-a*, levendig gehouden door de voorbeelden uit de huidige taal, waarin *-a* nog als passiefvormer is overgebleven.

Behalve op de bovenbeschreven wijze, worden de woorden ook nog aan den uitgang veranderd, door de toevoeging eener *i*, zooals de volgende voorbeelden aanwijzen:

l o m b e a i, voor l o m b e a (rek om iets op te leggen).

p o p a'a i, voor p o p a'a.
p a n t o e k e i, voor p a n t o e k e.
w o w o r o i, voor w o w o r o.
t a n a n d a i, voor t a n a n d a.
t a m b i l e i, voor t a m b i l e.
} benamingen voor verschillende balken en planken in een huis.

r a i, voor d a (partikel v. h. Futurum).

Digitized by Google

ginatai, voor kinaatai, st. ata (dak), woordel. „met een dak bedekt".

Het is mogelijk dat deze laatste vorm tot voorbeeld heeft gestrekt voor de vorming der voorafgenoemde woorden. In kinaatai is de *i* het achtervoegsel dat dikwijls de beteekenis heeft van een meervoud, voortspruitende uit de beteekenis „overal, op vele plaatsen door de handeling getroffen". Duidelijk is het, dat die vormen met *i* als meervoudsvormen zijn bedoeld.

Niet alleen aan den uitgang, ook aan den ingang worden de woorden vervormd, door de voorvoeging van lettergrepen als do-, ro-, li-, oe-, so-. Al behoeft men niet te zoeken naar de beteekenis dezer voorvoegsels, daar zij met geen ander doel zijn voorgevoegd, dan om het woord te vervormen, zoo kan toch worden opgemerkt dat so- het éénheids-prefix sa- is, en dat li- ook in de huidige taal nog vrij veel voorkomt, al is het daar thans een dood prefix. Voorbeelden zijn:

soëli, voor eli (omkijken).
sondadoe, voor dadoe (haasten).
sobawa, voor wawa (brengen).
sosabe, voor sabe (aannemen).
soa'e, voor sa'e (een gedeelte, sommige); dit laatste staat dus voor sosa'e.
malindodo, voor madodo (ongesteld).
melintjoegi, voor mentjoegi, dichterlijk voor mesoewoe; wellicht is ntjoegi eene vervorming van soewoeki.

Het voorvoegsel do- hebben wij alleen aangetroffen in doindo (moeder) en dooema (vader). Wellicht is het identisch met ra, dat in poëzie als honorifiek voorvoegsel voor eigennamen voorkomt.

Oe- schijnt wel niet anders dan een voorslag te zijn; in de voorbeelden die wij hebben, staat het alleen vóór eene nasaal of vóór eene *l*. Zij zijn:

oenawa, voor nawa, zoowel in de beteekenis van „bezield zijn" als in die van „stuk dekblad", twee verschillende woorden, die alleen maar homofoon zijn; dus: pa'oenawa = papenaa „wek op, doe bezield zijn"; ntjaoenawa = sanawa „een stuk dekblad".
oendede, voor rede (kort).
magoendeme, voor mareme (licht).
oelede, voor lede (losmaken).
ndeoelele, voor ndalele (rondgaan).

Wat de voorvoeging van ro- betreft, dit is waarschijnlijk navolging van stammen die het uitgebreide prefix mara- hebben voorgevoegd, zooals men bv. in het bovengenoemde voorbeeld magoendeme ook wellicht heeft te doen met eene uitbreiding van het voorvoegsel, gelijk men die bv. ook in het Sang. en in het Ibanag aantreft. Zie Sang. Sprkk. bl. 128—130.

Digitized by Google

Voorbeelden met het prefix m a r a- zijn:

m a r a m p o e t e „wit", van een stam p o e t e „wit", die in het Bar. niet gebruikelijk is, vgl. Boeg. p o e t e, Paloesch n a p o e t i; m a r a m p o e j o e „kleverig", st. p o e j o e (lijm, plantengom); m a l a w o n g i (st. w o n g i) „geurig, welriekend". In de gewone taal luiden deze woorden m a p o e j o e, m a w o n g i.

Als tweede verklaring noemen wij de mogelijkheid, dat het woord r o-n g g o e l i voor p a k o e l i (geneesmiddel) tot voorbeeld heeft gediend voor deze vormen. Dit r o n g g g o e l i zou dan moeten ontleed worden in r o en n g g o e l i, waarin r o zou kunnen zijn het woord dat in het Mal. d a o e n, Jav. r o n, Ibanag d o n, Tominische talen r o n g, l o n g luidt, zoodat dan r o n g g o e l i zou beteekenen „koele bladeren", zooals p a k o e l i beduidt „verkoelingsmiddel". Indien echter de eerste verklaring de juiste is, vervalt natuurlijk de hier genoemde opvatting van r o in r o n g g o e l i, en is dit laatste juist zulk een vorm als r o m p i a, r o i n t i, r o b o e n i.

Voorbeelden met r o- zijn:

r o b o e n i, voor s a m b o e n i (verbergen).

m e r o'o e r o e, voor m e'o e r o e (zich terugtrekken).

r o m p i a, voor p i a (verborgen), bv. m a p e r o m p i a k a „verborgen houden voor".

m a r o i n t i, voor m a i n t i (stijf, strak).

Ook door infixen worden de woorden vervormd in de w o e r a k e-taal. Het is vooral het infix -i n- dat hiertoe dienst doet. In het huidige Bare'e is het nog in een groot aantal woorden voorhanden, maar het besef van de beteekenis is bij de Bare'e-sprekers van thans geheel verloren gegaan. Evenals in de hierboven genoemde voorbeelden van de achtervoeging van het passieve *a* achter niet passieve vormen, is hier -i n ingevoegd, hetwelk in de voorbeelden uit de gewone taal passieve beteekenis geeft aan de woorden, maar in de w o e r a k e-taal zonder eenige beduidenis is. Hier volgen eenige voorbeelden:

k o e s i n i b o e „ik drink het", st. s i b o e, w o e r a k e-taal voor i n o e (drinken); de vorm staat dus gelijk met k o e s i b o e.

g i n e p e, st. e p e, bv. n t a g i n e p e s a k a „laat ons het probeeren", gewone taal: n t a e p e s a k a. De *g* aan het begin is anorganisch, vgl. Parig. e p e, Tontmb., Tons. e p e' (gevoelen, beproeven). Wellicht is zij afkomstig van een vorm m o g i n e p e of m a g i n e p e, met een prefix m o g-, m a g-.

m o l i n o e j a, „sirih pruimen", syn. met m o l o e j a, woerake-taal voor m a m o n g o. Hier kan de -i n- vorm worden toegeschreven aan den stam l i n o e j a „pinang", woordel. „het gepruimde", zoodat m o l i n o e j a dan als een denominatief is te beschouwen.

m o m b i n a r o k a „voortwaaien", voor m o m b a r o k a, st. w a r o „weggewaaid".

Digitized by Google

pineporagia, van poragia „regenboog", en daarmede synoniem. De woordelijke vertaling zou zijn „naar het model van den regenboog gemaakt".

mbinajoenggi, syn. met wajoenggi, woerake-taal voor tabako „tabak".

kinolaki, van kolaki „sirih", syn. daarmede.

mosinonggi-songgi, herhaalde vorm van den stam songgi, met infix in en voorvoegsel mo-. De beteekenis is die van pole (afsnijden, afhakken) in de dagelijksche taal.

tiniloja „kalk", gewone taal teoela; het woord is dus gevormd van een stam tiloja, die is omgezet uit tijola, hetwelk weder schijnt omgezet te zijn uit toila, den vorm van dit woord in de West-Toradjasche talen.

Eigenaardige vormen zijn rabinose en rinalingkoe; het eerste is gevormd van bose, gew. t. wose „roeispaan", binose „geroeid", gew. t. rawose. De vorm rabinose is dus van twee affixen voorzien, die beide hetzelfde beduiden. Evenzoo is het met rinalingkoe „omringd", st. lingkoe, doch hier is -in- gevoegd in het reeds gevormde woord ralingkoe.

Ten slotte worde nog de aandacht gevestigd op kowala (lans), uit tawala, (id. in de gewone taal), waar dus ta door ko- is vervangen, tenzij men aan opzettelijke klankverwisseling te denken hebbe. In melono'oe voor melaonoe is omzetting aan te wijzen, evenals in het boven genoemde tiniloja. In monona'oe, voor mena'oe (afdalen) en me'onake, voor menonake voor mandake, is reduplicatie op te merken. In het laatste voorbeeld is tevens de intensieve vorm van den stam rake (ndake) gebruikt. In mboële, voor mboela (geit) is, behalve klinkerverandering in de eindsyllabe, ook oplossing van de oe der eerste lettergreep in *o* en *e* zien.

Hiermede zijn de voornaamste verschijnselen van woordverdraaiing in de woerake-taal opgenoemd. Wij behandelen thans de in de tweede plaats genoemde wisselwoorden.

2. Wisselwoorden. Ook bij deze rubriek is het niet altijd met volle zekerheid uit te maken of een woord er toe behoort of niet. Sommige synoniemen, of half-synoniemen, die als wisselwoorden in gebruik zijn, gelijken zooveel op vreemde woorden, dat men zich geneigd gevoelt ze voor overgenomen te houden. Daar echter de kennis van andere talen bij de Toradja's zeer gering is (niet de gave om ze spoedig aan te leeren) en het Bare'e totnogtoe weinig vreemde woorden in zich heeft opgenomen, zoo moet men, wanneer hiertegen overigens geen bezwaren bestaan, zulke woorden toch tot den woordenschat rekenen, dien het Bare'e met de verwante talen gemeen heeft en ze beschouwen als woorden die alleen door de behoefte aan wisseltermen in de taal zijn bewaard gebleven.

Zooals begrijpelijk is, vindt men onder de wisselwoorden der priester-

Digitized by Google

taal een groot aantal die ook in het dagelijksch leven worden gebruikt. Door de eischen der woordwisseling in het dagelijksch leven en die van het parallelisme in de poëzie, is de behoefte aan wisselwoorden overal groot, zoodat men telkens dezelfde ontmoet en omtrent de meeste wisselwoorden de ondervinding opdoet dat zij in wijden kring worden verstaan.

Voorbeelden zijn:

moeli (nakroost, nakomeling), vgl. poeri (achter), Oud-Jav. woeri, Bat. poedi, w. t. voor ana (kind).

maoge (groot), Petap. Kasimb. Tawaili id., vgl. ook Saloe Maoge „groote rivier", benaming van het stroomgebied der Kalaena, voorts Boetonsch maoge (Ligtvoet, in Bijdr. K. I. 4, II, 13; de Boetonsche lijst van Wallace heeft mougbi).

mabari (groot) vgl. Ampan., Pm. B. bae en Karosch bĕlin; beide woorden zijn w. t. van bangke. Vergel. verder: Moenasch nobari (veel) en Boetonsch bari-baria (alle), bari (veel, Ligtvoet, bl. 12, 14); de Boetonsche lijst van Bensbach (zie de bespreking van het Boetonsch, in hfdst. V) heeft abari „veel".

lante (huis), vgl. Mal. lantai (vloer), Jav. Boeg. lante (mat), w. t. voor banoea.

dasa (vloer), Jav. dasar, Mal. dasar, ook in het Bar. dasari „vloer van bamboelatten in een vaartuig", w. t. voor djoia.

tawe (boomblad), Koelaw, Bad., Bésoa, Nap., Lind., Leboni id.; Paloesch, Gantisch, Sigisch, Lolesch, Lalakisch tawa, Morisch, Boengk. lewe. Deze laatste vorm, die uit lewa of lawa kan zijn ontstaan, maakt het waarschijnlijk dat tawe staat voor dawe of dawa en uit een ouder dawan is ontstaan, vgl. Mad. dawon, Bat. dahon, Maleg. ravina, Mal. daoen. Het is w. t. voor ira.

komali (smidse), vgl. Mong. komalid, komarig „paleis, huis van voornamen", w. t. voor kolowo.

tabango (kokos), vgl. Sang. bango, Daj. banga; het woord heeft het bij planten- en dierennamen zeer gewone voorvoegsel ta; w. t. voor kajoekoe.

siboe (drinken), Oud-Boeg. siwo' (drinken), Lind. mangkasioe (slurpen); het woord is blijkbaar een bijvorm van siroe (slurpen), dat volgens den regel der R. G. H.-wet in het Bar. sioe moest luiden, vgl. Bal. sijoep. De vorm waaruit siboe is ontstaan, moet siwoe zijn; *w* en *j* zijn dus verwisseld. Het woord is w. t. voor inoe.

goenambe (water), met geprenasaleerde eindlettergreep, uit goenawe het wisselwoord in de gewone taal, vgl. Boeg. koenawe, een oud woord voor „buffel", dus eig. „waterdier", en konaweha (met lidwoord ha), de naam der groote rivier, die in het Z. O. schiereiland van Celebes in het Z. van W. n. O. stroomt (Sarasin, Reisen in Celebes, I, 368).

magoera (oud), vgl. Sang. Talaoetsch, Bent. goerang, Mong.

Digitized by Google

goejang, Tag. Bis. goelang, Goront. nggola, Tawail. goerá, w. t. voor toe'a.

daga (zee), Tag., Bis., Tominische talen, Bobongkosch dagat, Mal. Bat. darat, Sang. daghe', w. t. voor tasi.

Het aantal voorbeelden van deze soort kan naar willekeur worden uitgebreid. De meeste synoniemen, die als wisselwoorden in gebruik zijn, komen in de verwante talen voor. Sommige zijn van hoogen ouderdom en dateeren uit eene periode die de Bare'e-taal thans reeds achter zich heeft. De gelukkige omstandigheid dat de taal ze noodig had als wisselwoorden, heeft ze voor verdwijnen bewaard.

3. Oudere woordvormen. Van een aantal woorden dient thans een oudere vorm in de priestertaal. Ook hier is het weder niet altoos met voldoende zekerheid uit te maken of men te doen heeft met vormen die de taal uit een vroeger stadium heeft behouden, of met overgenomen woorden, daar de verwante talen dikwijls een woord in een ouderen vorm hebben dan het Bare'e. Zoo heeft bv. de priestertaal kajoe „boom, hout" voor het hedendaagsche kadjoe, maar ook het Parig. heeft kajoe. Dus kan het kajoe der priestertaal even goed uit het Parigisch zijn overgenomen, als uit de oude taal zijn overgebleven. Het laatste komt ons het meest aannemelijk voor.

Voorbeelden van oudere vormen zijn:

losa, voor josa (helder, duidelijk, zichtbaar).

lonto, voor jonto (geheel en al, door en door).

bole, voor boi (dat niet, opdat niet), vgl. Boetonsch boli (dat niet), Jav. (dial.) bĕli (niet), Soend. bilih (dat niet).

impira, voor impia (wanneer?), vgl. Bes. Nap. impira, Rongkongsch piran, Bad. hampira, Mand. dipiran, Tontol., Boanosch kopilan.

rango, voor donge (hooren), vgl. Boetonsch rango (Wdl. v. Matthes), Balant. rongor, Bis. dongog, Mal. dĕngar.

ngala, voor ngaja (soort, geval), vgl. Tag. Bis. ngalan, Minah. t., O.-Jav. ngaran.

ngaloe, voor ngojoe (wind), vgl. Baria, Lindoesch ngoloe, Mal. kĕloeh.

lingkoe (omringen), vgl. gewone t. lintjoe (kamertje, afgeschoten ruimte), Mal. lengkong.

ala (nemen, halen), voor aja (aannemen, gelooven, uitnoodigen), vgl. Jav., Minah. t. alap, Boeg. ala.

kajo, voor kojo (op den rug dragen), vgl. kajoe (toestel voor dragen op den rug).

ampoe, opo, titels voor goden en geesten, gew. taal poeë (heer), Boeg. opoe, Bat. ompoe, Tomboel. ĕmpoeng, Tontmb. apo'.

ando, rawa, voor eo (zon). De gemeenschappelijke stam dezer woorden is ndaoe, raoe, laoe, vgl. Gajosch lo, Boetonsch ajo,

Digitized by Google

Minah. t. ĕndo, Daj. andaoe, Tag. araoe, Nap. alo (waaruit Bar eo, met tusschenstadium ajo). De vorm rawa heeft in het Bar. een bijvorm raoa, met de beteekenis „het luchtruim en de daarin wonende geesten, de ruimte, de atmosfeer"; het Ampanasch en het Togiansch hebben rao. Nu heeft rawa in de priestertaal zoowel de beteekenis van „zon" als van „luchtruim", gelijk ook eo de zon en de door de zon verlichte ruimte beteekent. In het Boetonsch beteekent boela zoowel „maan", als „hemel" (Bensbach en Matthes). Rawa en raoa moeten een achtervoegsel *-a* hebben, zooals ook is op te maken uit Amp., Tog. rao en uit Benten. law; hiervan zijn weder Bobongkosch en Loin. dolag, Gorontal. doelahoe afkomstig. De W. Toradjasche talen hebben voor „luchtruim" laerawa, van lae „geleding, middenstuk, midden", dus „midden in de rawa, in de door de zon verlichte ruimte". Het komt ons niet onmogelijk voor dat raoe in de beteekenis „luchtruim en de geesten die daarin wonen" hier en daar verward is met Rahoe (Skr. Rāhoe), het monster dat de zon of de maan opslikt en dus eclipsen veroorzaakt, daar men dien naam terugvindt voor den Zon- of Maan-opslikker in talen die van het Sanskrit zoo goed als geen invloed hebben ondergaan, terwijl het tevens vaststaat dat de verklaring der eclipsen door het verslinden van zon of maan door een monster of door booze geesten, niet van de Hindoes is overgenomen. (Wilken, Animisme, bl. 254—256, Ind. Gids 1885, I 240—242; Juynboll „De Mythe van den berg Mandara", Bijdr. K. I. 6, I, 95). Zoo kennen de Sangireezen lahoe als een ziekte aanbrengenden zeegeest, aan wien men in tijden van ziekte offergaven zendt in vaartuigjes die men de zee laat indrijven. Ook het Tag. en Bis. kennen lahoe; het Wdbk. van Noceda en Sanlucar (uitg. 1862) geeft (i. v. laho), voor lahoe, „maaneclips", met het voorbeeld: kinain nang lahoe ang boean „de maan is door Lahoe opgegeten", linamon mandin nang Lahoe „blijkbaar door Lahoe verslonden" gezegd van iemand die plotseling is verdwenen. Hier zou dus met lahoe nog de zon kunnen zijn bedoeld. In het Lalakisch wordt het Bare'e raoa uitgedrukt door lahoeëne, in het Morisch door lahoemoa, wat weder het Bar. lamoa is, dat vaak synoniem is met raoa. Al zijn deze gegevens nog niet voldoende om de zaak uit te maken, zij geven toch grond om aan te nemen dat er een Indonesisch woord lahoe is, waarschijnlijk identisch met raoe, laoe „zon", dat in het W.lijk gedeelte van het Indonesisch taalgebied is samengesmolten met het Skr. rāhoe als naam van zon- en maanverslinder, doch in het O.lijk deel nog zelfstandig voortleeft.

Om nog even op rawa terug te komen, de woerake-taal maakt hiervan nog een deelwoord mandawa „schijnen, schijnende", zooals het gewone Bare'e van reme, eo (zon), mareme, maeo (licht, zonnig) maakt.

Digitized by Google

lajoe, voor mate (dood), vgl. Mal. Jav. lajoe, (verwelkt, verlept), Malg. dazoe, lazoe, in het gewone Bare'e nog gebruikelijk in de uitdrukking mamongo lajoe (zeer hooge pinang) en kajoekoe lajoe (zeer hooge kokos), Mak. lajoe', Boeg. ladjoe', in dezelfde beteekenis.

4. Omschrijvingen. Deze zijn, uit den aard der zaak, aan alle dichtertaal en geheimspraak eigen. Men zal onder de hier volgende voorbeelden ook wel zulke vinden, die men onder de synoniemen of wisselwoorden kan rekenen, wat hun gebruik in de hedendaagsche taal betreft, omdat zij in hunne eigenlijke beteekenis niet meer worden verstaan. Ze zijn echter hier onder de omschrijvingen opgenomen, omdat hunne oorspronkelijke beteekenis nog langs etymologischen weg kan worden gevonden.

to daga „zeebewoner", voor baoe (visch).

sinawoe „het gestrooide", voor pakoeli (medicijn).

bajo ngkaro „de lichaamsschaduw", voor tanoana (het tweede ik, de ziel).

ganaġa „de vermetele, de dappere", voor garanggo (krokodil), vgl. Mal. Jav. gagah; de stam is gaga (in het Bar. nog in gebruik als bijwoord „te zeer, te erg, al te") met infix -an-, dat hier vermenigvuldigende beteekenis heeft.

Het thans gebruikelijke woord voor krokodil, garanggo, is eveneens eene omschrijving van den naam van dit gevaarlijke en gevreesde dier, n.l. ganggo „pakken, grijpen", met infix -ar-, eveneens vermenigvuldigd. De gewone naam van den krokodil woeadja, vgl. Boeg. Mak. boeadja, Parig. Mal boeaja, is thans nog alleen als scheldwoord in gebruik, vooral bij kinderen die zich boos maken als zij hun zin niet krijgen.

tomooe ndawa „luchtkip", voor tontji (vogel).

ngaloe „wind", voor inosa (adem) of tanoana (ziel).

laloendoe „hetgeen neerkomt", of „waarmede men neerkomt", voor id.

ambelangi „wat onder den hemel is", voor lino (aarde).

dawolene „het gladde oppervlak", id.

torondaja „degene die men in het hart heeft, de begeerde", voor we'a (vrouw).

tadoe oda „de grondslag der trap", voor poe'oe edja (de voet der trap).

tadoe ntondo „de voornaamste van het dorp", voor mokole (het hoofd). Uit deze beide laatste voorbeelden ziet men, dat tadoe „voorganger, degene op wien het aankomt" wordt opgevat als synoniem van poe'oe „onderste deel van een boomstam, grondslag, oorzaak, waarop het aankomt". Vandaar de verschillende vertalingen.

soeloe mparore „het brandpunt van het vuur", voor rapoe (de stookplaats). De eigenlijke beteekenis van soeloe is mata „voor-

Digitized by Google

naamste deel, kernpunt, brandpunt, centraal gedeelte, oog", vgl. Mal. Soend. Oud-Jav. soeloeh, Tomb. Tontmb. soeloe', Tag. Bis. soeloe (fakkel, toorts).

tete boelawa „de gouden brug", voor eo (zon).

moilajo „de oogen gebruiken" voor meole (kijken).

podaroendi „datgene wat leven maakt", voor nontjoe (rijstblok).

lewaja „spruit, opkomende loot", voor soesoe (vrouwenborst).

katedo „pompoen", voor tojoe (de mannelijke testikels).

5. Vreemde Woorden. Deze zijn, zooals reeds boven is gezegd, niet zeer talrijk. De meeste zijn aan het Boegineesch, het Napoesch, het Parigisch ontleend. Het spreekt vanzelf, dat eene Pebatosche tadoe allicht iets van het Napoesch en het Parigisch verstaat, doordat het Pebato-land vroeger druk door stroopende en beboetende To Napoe werd bezocht en het groote Parigisch sprekende dorp Mapane in het Pebatosch grondgebied ligt. Eene priesteres uit de Meerstreek zal daarentegen eerder eenige Boegineesche woorden kennen, daar de Loewoeërs vroeger vooral het Meergebied tot hun exploitatie-terrein plachten te maken. Morische woorden zullen het eerst bij de Onda'esche tadoe's moeten gezocht worden, omdat Onda'e vrij dicht bij Mori ligt, doch het aantal overgenomen woorden kan niet groot zijn, omdat het verkeer tusschen de Moriërs en de Bare'e-sprekers steeds zeer gering is geweest, daar zij elkaars taal niet verstaan. Hier volgen eenige voorbeelden van vreemde woorden:

bandi, voor ajapa (katoenen goederen), vgl. Mak. Boeg. banri (staatsiekleeding).

bola, pambola, voor banoea (huis), Boeg. bola, vgl. Bar. boja (gehucht).

tinaloe, voor bonde (akker), uit het Parigisch.

pewo, voor baoega (schaamgordel), uit het Parigisch.

oda, voor edja (trap), uit het Parig.

boeaja, voor garanggo (krokodil), uit het Parigisch.

sala, voor djaja (weg, vervoermiddel), uit het Morisch.

roentoe, voor djela, toedoe (aankomen, neerkomen), vgl. Boeg. Mak. roentoe' (stooten tegen).

anti, voor keni (meebrengen, meenemen), uit het Napoesch.

koana, voor kana (rechts, rechter), uit het Napoesch.

konoekoe, voor kajoepa (nagels), Loin. id.

kaoe, voor kadjoe (hout, boom), uit het Napoesch.

kajoe, id. in het Parigisch.

sawa, voor oele (slang), uit het Parigisch.

Hiermede hebben wij een beeld gegeven van de priestertaal in het Bare'e. Na het bovenstaande behoeven wij niet meer uitvoerig te zijn omtrent de wisseltaal, die wij gedeeltelijk reeds bij de priestertaal hebben moeten behandelen.

Digitized by Google

Wisseltaal.

Hoewel de wisseltaal een vrij groot aantal termen met de priestertaal gemeen heeft en in den grond der zaak evenzeer haren oorsprong heeft in de animistische wereldbeschouwing als deze laatste, zoo bestaat er toch voor het gevoel der Toradja's een duidelijk onderscheid tusschen wisseltaal en priestertaal. Dat onderscheid is dit, dat de wisseltaal een deel uitmaakt van de dagelijksche taal, terwijl de priestertaal eene bizondere is, die gesproken wordt tijdens de gemeenschapsoefeningen met de goden. De wisseltaal moet iedereen althans tot op zekere hoogte kennen; van de priestertaal behoeft iemand die geen priesteres is geen woord af te weten.

De wisseltaal is het geheel der woorden en woordvormen die in de dagelijksche taal gebruikt worden ter vervanging van de woorden die men niet mag uitspreken. De vervangwoorden zijn synoniemen of half-synoniemen die in de taal zelve voorhanden zijn, of anders aan verwante talen worden ontleend; verder omschrijvingen, bijnamen of aanduidingen van het niet te noemen woord, ook wel verminkingen of niet aanstonds te herkennen vormen van het woord dat men wil vermijden.

Het gebruik van wisseltaal, dat bij alle Toradja-stammen heerscht, is van zeer grooten invloed geweest op het Bare'e, maar het zal thans in beteekenis gaan afnemen, daar de Bare'e-sprekers beginnen tot het Christendom over te gaan. Tegelijk met de animistische levensbeschouwing moet het verschijnsel der woordwisseling op den duur verzwakken of verdwijnen.

Het zou onjuist zijn om de wisseltaal aan te duiden als eene geheime taal, want het ligt volstrekt niet in de bedoeling van dengene die dit gebruik in acht neemt, om eene andere taal te spreken dan de gebruikelijke. Het gebruik van wisselwoorden dient hem voor eigen veiligheid. De Toradja noemt niet den naam zijner ouders, grootouders en van allen die met dezen op gelijke lijn staan: ooms en tantes, oudooms en oudtantes, enz. Dit geldt in nog sterkere mate van aangetrouwde familie, immers men is met aangetrouwde familieleden nog een weinig minder familiaar dan met de bloed-eigen familie. Tegenover de eigen familie beperkt men zich tot het niet gebruiken der namen van de leden der oudere geslachten; ook woorden die daarmede bijna geheel gelijkluidend zijn zal men allicht vermijden. Doch tegenover de aangetrouwde familie vermijdt men het gebruik van ieder woord dat geheel of gedeeltelijk klankgelijk is met den naam der schoonouders en hunne broeders en zusters en ook als het huwelijk ontbonden is, blijft men zich doorgaans aan dit gebruik houden. Slaven mogen, behalve de namen hunner verwanten en aangehuwden van ouder geslacht, ook niet de namen hunner heeren en vrouwen noemen noch de woorden welke met die namen geheel of gedeeltelijk klankgelijk zijn. Tegenover zijn eigen naam neemt ieder het standpunt in dat hem goed-

Digitized by Google

dunkt. Slaven, maar ook vrije lieden van bescheiden karakter, noemen dingen die klankgelijk zijn met hun eigen naam, zonder eenige bedenking en laten dit ook van hunne omgeving toe, behalve van diegenen die tot een jonger geslacht behooren. Hoofden en hunne familieleden, vooral bezitters van slaven, zijn daarentegen zeer streng op het uitsluiten van hun naam en van de daarmede heel of half klankgelijke woorden, uit de dagelijksche taal. Daar zij bij hunne slaven en kinderen dit gebod streng kunnen doordrijven, breidt het zich gewoonlijk tot den geheelen stam uit en het streelt dan de aldus geëerden, wanneer ook niet-stamgenooten op dit verbod letten. Een aantal lieden, ook vrijen, noemen zonder blikken of blozen hunnen naam, de meesten echter doen dit niet graag en zullen, zelfs als men met hen onder vier oogen is, er zich niet dan met moeite toe laten brengen hem uit te spreken.

Daar de eigennamen bij de Toradja's vaak zijn ontleend aan voorwerpen uit de dagelijksche omgeving, zoo zijn er een groot aantal zaken voor welke een tweede naam aanwezig is. Meestal noemt men zulk een wisselnaam lili of lilimi, welk woord het best is weer te geven met „omweg, draai er om heen", waarbij dus de te vermijden naam wordt voorgesteld als een hindernis op den weg, waar men om heen loopt.

Behalve de namen der verwanten aan wie men eerbied schuldig is, vermijdt men ook het noemen van gevaarlijke dieren, in de eerste plaats van den krokodil, soms ook van de slang en zelfs wel van kleine dieren die zeer lastig kunnen zijn, bv. boschbladluizen en bloedzuigers. Hierbij zit het gevoel voor, dat men die dieren tot zich zou roepen door hunnen naam te noemen. Het spreekt van zelf dat men zulke voorzorgen dubbel in acht neemt, als de kans groot is om met die dieren in aanraking te komen. Bij het visschen is men bizonder bang voor krokodillen, bij het werk op den akker, voor boschbladluizen en bloedzuigers, op reis verkeert men in voortdurende vrees voor slangen en voor kwaad voorspellende vogels en hagedissen; verder ook voor regen en voor vallende boomen en takken, vooral in het woud; op het Meer varende, zal men de golven niet noemen, of den wind, tenzij men wil zeilen en geen wind heeft; op de jacht noemt men niet de dieren waarop men jaagt, om ze niet te doen vluchten, noch ook de honden waarmee men jaagt, en zoo brengt elke gelegenheid hare taalverboden mede. Het strengst houdt men zich aan deze verbodsbepalingen bij den oogst en op de jacht, en daarom kan men bij zulke gelegenheden wel van eene afzonderlijke taal spreken. Men kan bv. op de jacht zinnen hooren als deze: metihooe kadjoko, pedengka mariringkado „de harigen jammeren, maakt hevig beenen", waar de dagelijksche taal zegt: meose asoe, pelindja maliga[2] „de honden slaan aan, loopt snel". Zinnen uit den oogsttijd zijn: Ae, ae, bide, oloekakoe i ma'i noe mogopa, da koemampoawa, takaronga tado, dongka i sooe „Boe, boe, nazaat, houd eens voor mij op hier met een vierkante, dat ik kan

Digitized by Google

gaan branden, dan maken wij snel passen en belanden in de woning". In gewoon Bare'e luidt dit: E, anakoe, pe'ontokakoe ri ma'i noe katedo, da koemoapoe, takaronga malai, djela ri banoea „zeg, kind, houd eens even op en breng mij een pompoen hier, dat ik kan gaan koken, dan gaan wij vlug heen en komen te huis"; of: Ae, ae, komi ri koeba, nipetado mantamboeka kita singgeni „Boe, boe, gijlieden onder het afdak, zet de hielen eens neer en schept voor ons eens nattigheid", voor: E, komi ri banoea, nipelindja, montomboeka kita oeë „komaan, gijlieden in huis, gaat eens water voor ons halen"; Pakadeli, ne'e nipakasi'-awe, kadosa „roert de voeten, houdt ze niet loom, dat is verzuim", voor: Pakaliga, ne'e nipakalose, kapali „maakt voort, weest niet langzaam, dat is verboden"; Pakadodori metengka, sindo'oe pakoemba, „wees ijverig in het stappen, daar zijn dikhuiden" voor: Pakaliga melindja, sindjaoe baoela „loop vlug, daar zijn buffels". Dit alles heeft wel veel van eene afzonderlijke taal, maar er valt bij te bedenken, dat niet ieder in staat is aldus te spreken en dat er in het algemeen onder het oogsten weinig wordt gesproken, terwijl men des avonds te huis het niet zoo nauw behoeft te nemen met de wisseltermen als in het veld zelf. De bovenstaande zinnen zijn daarbij ontleend aan de To Poe'oe mBoto, die bizonder streng zijn op het taalgebruik waarvan hier sprake is; die zinnen geven dus eene eenigszins overdreven voorstelling van het gebruik der wisseltermen bij den oogst.

Om een overzicht te verkrijgen over den schat der wisselwoorden in het Bare'e, kunnen wij ze op de volgende wijze indeelen:

1. Omschrijvingen en aanduidingen.
2. Synoniemen.
3. Vertalingen.
4. Verminkingen.
5. Vreemde woorden.

1. De Omschrijvingen zijn het talrijkst en daarom het eerst genoemd; soms zijn zij zoo weinig volledig, dat zij niet meer dan aanduidingen zijn. Onder deze omschrijvingen en aanduidingen zijn een aantal vaste wisseltermen, doch wie zich hiervan niet kan bedienen (bv. omdat de omschrijving voor hem ook weder een verboden woord bevat), kan naar eigen vinding eene andere uitdrukking nemen. De Toradja's begrijpen elkaar spoedig en doen dus geen moeite om eenen goeden verstaander meer dan een half woord te geven. Wat bij de behandeling der beeldspraak is gezegd, moet ook hier worden in acht genomen, dat n.l. een aantal woorden op ons den indruk van omschrijvingen of spraakbeelden maken, die voor den Toradja, die zijne taal in het algemeen etymologisch niet verstaat, eenvoudig synoniemen van het aangeduide zijn.

Hier volgen een aantal voorbeelden van wisseltermen, die het woord

Digitized by Google

waarvoor zij in de plaats treden omschrijven of slechts zijdelings aanduiden:

p o n i o e a „plaats waar (s o e m a) n i o e is" (een tooverkruid, dat de rijst lang doet strekken, zie Dl. II blz. 272), voor a l a (rijstschuur).

p o r a g i a „regenboog", voor a l e (lijfband, schoonheidsband), een vlechtsel waarmede Toradjasche meisjes zich een dun middel maken (Dl. II, blz. 225). Zulk een band is met geel, rood en zwart doorvlochten.

a o e m o t o p i „die een sarong draagt", voor w e'a, t i n a „vrouw, wijfje". Een zonderlingen indruk maakt het, als men deze omschrijving ook op dieren hoort toepassen, bv. m a n o e, b a o e l a a o e m o t o p i „een kip, een buffel die een sarong draagt".

s o e m p a m p a l e „verlengstuk der hand", voor i s o e p i „tang".

s o e m p a i n o s a „verlengstuk van den adem", voor k a m b e r o „vuurwaaier".

t o m e n d j a n g a „een die telkens een span uitzet" voor a l i n t a (boschbloedzuiger), daar dit dier zich voortbeweegt op de wijze der spanrupsen.

t o m a r a k o r o „een met eene naakte huid", voor m a r a r i (hertzwijn), omdat dit dier een dun behaarde huid heeft.

t o m a r o e i „doornige", voor k o s a (baars), vgl. ons „stekelbaars".

t a n t j e n d e w e r a „die over de watervallen heenspringt", voor b o n t i n g e, eene vischsoort in het Meer, die in staat is een eind boven het water uit te springen.

t o w a w o a n d a „die op het trapportaal komt", t o b o r o e „die een onderdak zoekt", t o a r a n t o t o „die onder het huis komt", voor m b o e l a „geit", naar de gewoonte dezer dieren om voor nacht, regen en zon te schuilen.

a n g g a n t o m b a „poelgeest", voor b a o e l a (buffel); de benaming „geest, spook" krijgt het dier door zijn rondzwerven; als zwarte spoken komen de buffels vaak, tot aan den neus toe beslijkt, uit de poelen waarin zij zich baden, wanneer men ze nadert. Daar namen van dieren die, als ze in het wild loopen, over groote afstanden plegen te zwerven, wel met a n g g a worden omschreven, zoo is het ook waarschijnlijk dat l a g i w a „hert" een dubbelvorm heeft in l o n g k i b a „geest, spook", in de priestertaal.

t o m a k o e m b a „dikhuid", t o m o l i o e „voorbijganger", t o b o s e „grooterd, dikkerd", eveneens voor b a o e l a (buffel).

a n g g a m p a d a „veldgeest", z. v. a. „zwerver over de vlakte", voor n j a r a (paard); t o r a t e l i o, t o l o d j o l i o „langgezicht, ovaalgezicht", eveneens voor n j a r a (paard).

t o m o j o k o „vlieger", voor t o n t j i (vogel).

t o w i w i n t j o e m b i „die naast de heining zit" (om maïs te stelen), voor b o t i (aap).

t o w o e r i l i o „zwartgezicht", voor id.

Digitized by Google

to rate le'e „langhals", voor kando (reiger).
to mantjoe'oe „een die (horens) op het hoofd draagt". voor bentji (gemsbuffel).
to molore „gladde", voor masapi. (paling).
to djelo „die den staart omkrult", voor nggaroe (kat).
kadjoko „harige", voor asoe (hond).
tamaroepoe „niet donker", voor apoe (vuur).
mangkodo „die zich in de lengte uitstrekt", voor waja (heining).
karioeë „waterdier", en oele „slang", voor garanggo (krokodil).
sinari „het getapte", voor baroe (palmwijn).
to mendoeli „roller", voor soeai (komkommer).
to tonga „die rechtop staat", voor kadjoe (boom).
pombaro „verstrooier", voor doekoe (wan).
omoa „wat ingeslikt wordt", voor kina'a „rijst, spijze".
mopopa „wat schutbladen heeft", voor djole (maïs).

Sommige omschrijvingen bestaan zelf weder uit wisselwoorden, omdat het kan voorkomen dat de omschrijving ook weder uit verboden woorden zou bestaan. Voorbeelden daarvan zijn:

batoe mpangande, gewone taal: watoe mpangkoni „eetsteenen, harde werktuigen tot eten", voor ngisi (tanden).
bago sinore, gewone taal: tana ndaore „naar boven (in huis) gebrachte aarde", voor rapoe (stookplaats). De haard bestaat uit een bakvorming onderhangsel van den vloer, welks bodem met aarde is opgevuld.
kotoeo baengka, gewone taal laoembe mbo'o „sirihvruchten van het hoofd", voor woejoea „hoofdhaar". De sirih-vruchten zijn lang en dun en worden daarom ter omschrijving van hoofdhaar gebruikt.
bago tetende, gew. t. tana tetadji „opgeworpen grond", voor boejoe (berg).
rambi baengka, gew. t. so'o mbo'o „hoofdband", voor tali (hoofddoek).

Voor 10, 100 en 1000 heeft men de omschrijvingen: santjila „een stukje", sambentji „een laag", santamoengkoe „een berg", die dus opklimming in hoeveelheid uitdrukken.

Er is ook nog eene wijze van omschrijven die ontleend is aan de omschrijving der eigennamen met: „Vader, Moeder, Oom, Tante, Grootvader, Grootmoeder van —". Wanneer men den naam van iets niet mag noemen, omdat die overeenkomt met den naam van een familielid uit een ouder geslacht, dan kan men diens tweeden naam daarvoor in de plaats stellen. Iemand heet bv. i Wanga en heeft tot tweeden naam „Oom van Mentoe" (Ta Mentoe). Nu zal een zoon of neef van hem, den wangapalm (Metroxylon elatum) ook „Oom van Mentoe", noemen, behalve weder Mentoe zelf, die zijn eigen naam liever niet noemt en zijn oom bv. „Vader van Kaloloe" noemt. Zoo zal men dus den eenen keer ons palmiet van

Digitized by Google

w a n g a, eene smakelijke groente, aanbieden onder den naam „merg van den oom van Mentoe", den anderen keer onder dien van „merg van den vader van Kaloloe". Een nichtje van i B a l o e m b a zal van iets dat zij met den kettingsteek heeft genaaid, niet zeggen n d a s o l o e m b a, maar n d a t a m b a d o s i „het is ge-Oom-van-Wado-d", omdat T a m B a d o de tweede naam van haren oom is. De beide dochters van W a i l o (raadsel), G o k i en N d o'i zullen een raadsel resp. „Moeder van Ndo'i" en „Moeder van Goki" noemen, met den naam harer moeder tevens haren eigenen naam vermijdende. De nachtuil heet in het B. p o a en voor „schimmelig, beschimmeld" zegt men wel k e w o e j o e m p o a „met uileveertjes". De kinderen, neven, nichten, kleinkinderen, enz. van i P o a zeggen echter „met veertjes van den Oom van Petoena", behalve P e t o e n a zelf, die voor zijn eigen naam dien van een zijner broeders stelt en zegt „met veertjes van den Oom van Parama" (k e w o e j o e n T a m P a r a m a).

2. In de tweede plaats noemen wij de S y n o n i e m e n. Dikwijls zijn dit oude woorden, die zijn bewaard gebleven door de behoefte die er aan meer benamingen voor ééne zaak bestond. Ook zijn de synoniemen wel eens woorden uit andere dialecten van het Bare'e, die wellicht ook om reden van woordwisseling zulke woorden hebben behouden. Voorts is het mogelijk dat hier en daar een synoniem aan eene vreemde taal is ontleend, maar dat dit thans niet meer is uit te maken.

Het is vooral door het gebruik van synoniemen dat de woordwisseling grooten invloed op de taal heeft. De wisselwoorden die als synoniemen andere vervangen, zijn toch in de meeste gevallen niet geheel synoniem met de woorden voor welke ze in de plaats treden. Zoo mogen bv. de leden van den stam Kadomboekoe het woord o e l e „slang, rups, made" niet gebruiken; in plaats daarvan zeggen zij d o e a t a, wat feitelijk „python" beteekent. En zoo zeggen zij nu zelfs van bedorven vleesch, dat het vol pythons zit, als de maden er uit kruipen. Het woord k o e m a p a beteekent, strikt genomen, „grot". Het is n.l. een -o e m- vorm van den stam k a p a, die „overdekken, overwelven, overvleugelen" beteekent. Het wordt echter door hen die het woord w a t o e (steen) niet mogen gebruiken, als wisselwoord daarvan genomen, zoodat zij dan zelfs spreken van een „slijpgrot" voor een slijpsteen. Het woord a w a s a (afgeleid van w a s a „snot") beteekent „verkoudheid", maar wordt door degenen die d j o e'a (ziek, ziekte, pijn) niet mogen zeggen, in de plaats daarvan gebruikt, zoodat men dikwijls niet weet welke ziekte er met „verkoudheid" wordt aangeduid.

Van een aantal woorden bestaan geen synoniemen. In dat geval behelpt men zich met omschrijvingen, zooals hier boven is uitgelegd, of ook met het woord k a s i n g g o n a dat „naamgenoot" beteekent en dus tot vervanging van elk ander woord kan dienen. Zoo worden verschillende boom- en plantennamen door verschillende personen met k a s i n g g o n a

Digitized by Google

aangeduid. Hier is geen vergissing mogelijk, want er is geen enkel ding dat inderdaad kasinggona heet; het woord beteekent nooit iets anders dan „naamgenoot". Ook plaatsnamen moeten dikwijls met kasinggona worden aangeduid, al hebben sommige dorpen twee of drie namen, waarvan er dan één officieel is (1). Er is echter geen enkele plaats die kasinggona heet.

Aan den anderen kant zijn tal van oude woorden bewaard gebleven, door de behoefte aan synoniemen. Dit voordeel weegt wel op tegen het nadeel dat het gelijkstellen van niet ten volle gelijke woorden voor de taal heeft.

Hier volgen een aantal voorbeelden van synoniemen, waarbij te bedenken valt, dat het onderscheid tusschen synoniem en omschrijving of aanduiding niet altijd strikt is vol te houden.

ana (kind) heeft de wisselwoorden:

1) djene vgl. Mak. dje'ne' „water", overdrachtelijk ook voor „kroost", en B. gasa (sperma) nevens Mal. basah (nat). Eig. bet. „zaad".

2) moeli, vgl. poeri (na, achter), Bat. poedi, Jav. boeri, Boeg. oeri; de eig. bet. is dus „nakroost".

we'a (vrouw) wordt vervangen door:

1) tina, vgl. Mal. bĕtina, en verder algem. Ind. ina (moeder).

2) bangkele, vgl. Koelaw. Lind. Baria id., Saoes. banggele, Kasimbarsch benggel, Oemalas. bengkel „vrouw".

3) kaboei, vgl. Boeolsch taboeai, Goront. taboea, Bolangosch boeba, Mong. bobai, Morisch irowai, Boeg. bai, Tagalog. babaji, Maleg. vavi, bavi, welke woorden alle teruggaan op een stam baji, bawi, boei.

asoe (hond) heeft de volgende synoniemen:

1) adja, vgl. Mal. Java. adjar, dus woordelijk: „het geleerde, getemde dier", vgl. de woorden voor „paard" hadjaran (Mandel.), djaran (Jav.).

2) dangkoea, vgl. Mong. oengkoe, Bolangosch woengkoe, Tawail. anggo (aap), Koel. donggoa (id.). Voor de *d* van dangkoea, vgl. Morisch, Boengkoesch, Lalakisch, Moenasch dahoe, naast Bar. enz. asoe.

Van walesoe (muis) zijn de synoniemen:

1) balawo, vgl. B. wajawo (vleeschspijs, vischspijs; vele Toradjastammen eten muizen), Mak., Boeg. balawo, Daj. balawaoe, Maleg. valavoe, Bis. balabaoe. Vgl. ook Sologsch en Balangingisch ambooe „muis", (Riedel, Verh. B. G. XXXIII, bl. 4, 5), en Morisch, Petas. ambaoe „buffel".

---

(1) Dit zegt evenwel niet, dat die officieele naam ter plaatse zelf, of in den omtrek, de meest gebruikte is. De dorpelingen zelf hebben dikwijls allerlei redenen om hun dorp bij den 2den of 3den naam te noemen.

Digitized by Google

²) mbageoe, vgl. Tontolisch bagedoeng (muis) en verder Lebonisch bĕgëloe „buffel". Het gewone woord voor „buffel" in het B. is baoela, welk woord is afgeleid van baoe, hetwelk wederom synoniem is met wajawo, waarvan de oudere vorm balawo weder synoniem is met walesoe (muis).

De synoniemen van baoela (buffel) zijn:

¹) bengga, in alle W. Toradjasche talen bengga of bengka.

²) mbeo; indien dit woord klanknabootsend is, geeft het denzelfden klank weder als waarmede gewoonlijk het gemiauw der kat (meong) wordt weergegeven. Onmogelijk is dit niet, daar er tusschen het zachte, klagende geloei van den buffel en het geluid der kat wel eenige overeenkomst bestaat, hoewel het buffelgeloei in het B. steeds met ae wordt weergegeven.

Woeja (maan) heeft het synoniem iagi (klemtoon op de eerste i), vgl. Boeolsch iagoe; de oorspronkelijke vorm van dit woord is iag.

lepati (kemiri, Aleurites triloba), synoniem bea'oe, Nap. beaoe, Tontmb. wia'oe, Sang. balaoe.

bangke (groot), syn. bose, vgl. Mal. bĕsar.

wo'o (hoofd), syn. baengka, Tomin. balingka, Tawail. Sigisch balengga.

boroe (matje, dat als een dak boven het hoofd wordt gehouden, ter beschutting tegen regen en zon), syn. boja, vgl. Boeg. bola (huis); boroe is id. met Jav. waroeng, Mak. Bat. baroeng.

tojoe (ei, testikel), syn. ¹) goera'oe, vgl. Amp. id., Tog. gora'oe, Loin. anggalaoe, Bobongk. nggolaoe, Tinombosch golaoe.

²) bojona, d. i. bojo met het pron. suff. 3e pers. -na; vgl. Boengk. bio, Tog. biodi.

bone (zand), syn. rangi'i, vgl. Tontmb. rangi'ngis.

tasi (zee), syn. daga, Tag. Bis. dagat, Sang. daghe', Mal. darat.

booe (Ophiocephalus, een zoetwatervisch), syn. ¹) wajawo, zie het bovengezegde, onder walesoe; ²) ikane, vgl. Oud Jav. ikan, Tontmb. itjan (dat waarmede het hoofdvoedsel, de rijst, wordt gegeten, vleesch- of vischspijs).

djela (komen), syn. ¹) rata, vgl. Mal. datang, Jav. datĕng; ²) dongka, vgl. Soend. dongkap, Jav. doengkap en ook B. doengka „vallen", Jav. rawoeh „komen", roeboeh „vallen".

morongo (trouwen), syn. mobaisa, vgl. Jav. besan, Boeg. baisĕng (compère, gevader), Lalakisch baisa (schoonzoon, -dochter), stam isa (een).

Sommige wisselwoorden zijn niet anders dan duplicaten van het woord dat ze vervangen, zooals bv. wengi en bongi (nacht, duister), eo en lano (zon, dag), want lano staat voor lalo en dit voor alo, waaruit eo is ontstaan; verder patamba'a, patangkee, pataogoe „vier stuks", voor aopo „vier", daar pata en opo op den-

Digitized by Google

zelfden stam teruggaan. Ook balo en wojo „bamboe" zijn duplicaten.

3. Vertalingen. Soms tracht men een woord dat men niet wil uitspreken, weder te geven met een synoniem van een klankgelijk woord, al heeft dit laatste niets meer dan den klank gemeen met het woord dat men wil vermijden. De gelijkheid in klank dringt toch steeds de gedachte op aan gelijkheid, althans verwantschap in beteekenis; vandaar dat men een zelfde woord laat dienen als synoniem, van twee verschillende, doch klankgelijke woorden. Ziehier eenige voorbeelden:

papaja (Carica papaja), wisselwoord: soemojori, soemojowi, hetwelk beteekent „ondergegaan, verdwenen", synoniem met paja. Een ander wisselwoord is mąkawao „ver, verwijderd", daar iemand die „verdwenen" is ook kan gezegd worden „verwijderd" te zijn.

bali'e voor balongka (watermeloen, Citrullus vulgaris), daar lie een syn. is van baloengke (van een berg dalen).

tebesi (ert), wisselwoord: tepidji; de stam besi beteekent „veerkrachtig opspringen", terwijl pidji is „teruggekaatst worden". Ook tepana „weggeschoten" wordt als wisselwoord gebruikt.

kadjoe mata (groen hout), wisselwoord to tonga peole. Van deze uitdrukking is to tonga „een rechte" de omschrijving van kadjoe (boom, hout), terwijl peole „kijker" omschrijving is van mata „oog" en daarom ook als wisselwoord wordt gebruikt van mata „onrijp, rauw, groen, levend".

Voor tali-tali (kwartje), dat uit het Mak. of Boeg. is overgenomen, wordt als w. w. siga-siga gebruikt, daar siga synoniem is met Bar. tali „hoofddoek".

tadoelanio wisselw. voor tadoelako; overigens is lanio w. w. voor tabako (tabak), dat toch maar weinig klankgelijk is met tadoelako.

manoe ambo, voor manoesia; hier is sia (afgescheurd stuk) gelijkgesteld met ambo (foeja-lap).

awaa (schouder), wisselwoord alei; hier is het bestanddeel waa van awaa (Bat. abara, Tag. baga) gelijkgesteld met waa (Mal. bara, Tontemb. wa'a) „gloeiende kool" vdr. ook „rood". Een syn. nu van mawaa „rood" is malei, daarom: awaa = alei.

inosa (adem), wisselw. inowe, immers osa „uitrusten" is syn. met owe „ophouden".

sikola (school), wisselw. sitangkaoe, en sisendoe, want kola (lepel) heeft tot synoniem tangkaoe en sendoe.

njara (paard), wisselw. njombe, vgl. jara „platgetrapt, afgesleten, vervlakt" en jombe „dal, vlakte, inzinking".

anggaresi (Engelschman) hebben wij eens hooren omschrijven met kaboeoeresi; het bestanddeel angga (geest, persoonlijkheid van een overledene, spook) is hier vervangen door kaboeoe (boeman).

Digitized by Google

4. Soms ook neemt men zijne toevlucht tot het verminken der woorden, zoodat ze wel een anderen klank krijgen dan ze oorspronkelijk hadden, maar toch gewoonlijk nog wel te herkennen zijn. De veranderingen zijn soms vrij grillig; ook wordt de verminking die een bepaald woord heeft ondergaan wel eens tot voorbeeld genomen om er min of meer gelijkluidende woorden naar te vervormen. Het is dan evenwel niet altoos uit te maken welk woord tot model heeft gediend van de andere. Zoo heeft bv. nggasi (spookaap) tot wisselwoord nggade, wellicht vervorming van nggale „zich bewegen", dat als wisselwoord kan hebben gediend van nggasi, woordelijk „vluggerd". En naar dit voorbeeld zijn dan gevormd: nggade voor gasa (sperma, fluor), tevens een scheldwoord; dezen vorm gebruikt men bv. als men iemand uitscheldt, dien men niet mag uitschelden, zooals zijne moeder. Men zal dus een kind in boosheid hooren zeggen: nggade i ine, voor: gasa i ine (de fluor van moeder). Verder: doeade voor doeata (slang), lepade voor lepati (kemiri). Omzettingen zijn ntjebi voor bentji (gemsbuffel, Anoa depressicornis), tenzij juist bentji uit ntjebi is omgezet, wat niet onmogelijk zou zijn, daar de stam sebi „met de horens stooten" beteekent. Wellicht is ook roento „slapen" omzetting van ntoeroe, geprenasaleerde (intensieve) vorm van toeroe, indien nl. roento voor roentoe staat. Omzetting vertoont ook dehoede voor walesoe (muis). Dit woord is verkort uit hoede-hoede, waarin hoede staat voor soede en dit is omgezet uit desoe, verkorting van walesoe. Andere verminkingen zijn: dondje voor dantji, wisselwoord van manoe (kip); wadjoe'oe voor watoetoe (sirihzak); doloe voor tojoe (testikel); kede voor kedje (penis); eti voor leti (vagina), als roepwoorden tot kleine jongens en meisjes. De benaming goga voor den aap, is gevormd uit oga (vgl. Parig. boga) op dezelfde wijze als nene uit ine (moeder), door den beginner der tweede lettergreep vóór de eerste te herhalen. To'oelape, het wisselwoord van djole kodjo, is eene verminking van toloe lape, omdat de Coix lacryma, naar het heet „drie schillen" heeft; zoo wordt ook tatogo [1] (drie) waar het noodig is, vervangen door tooemba'a, voor toloe mba'a „drie stuks". Ngga'e voor era (zwager, schoonzuster) is eene verkorting van ngga'era, uit ngkaera,

---

[1] Feitelijk is tatogo zelf weder een wisselwoord; het is een gereduplicerde vorm van togo, Mal., Soend., Jav. tiga, wisselwoord van tĕloe „drie" en eveneens van tĕloer „ei". Uit den Bar. vorm togo blijkt dat tiga teruggaat op tĕga en dus juist zulk een vorm is als Soend. tiloe „drie" en Keisch tiloer „ei". Het element tĕ is in beide woorden dus hetzelfde. Voorzoover wij weten, is het Bar. de eenige taal op Celebes die togo gebruikt, overal elders vindt men taloe, tĕloe, toloe. Merkwaardig is, dat het Parigisch taloesi (meervoudsvorm van taloe) heeft, om de haardsteenen aan te duiden, die van oudsher drie in getal zijn, terwijl het Bobongkosch deze drie steenen tigan noemt.

Digitized by Google

woordelijk „het zwagerschap", een beleefde vormv oor e r a. T o n g g e l o, wisselwoord van n g g a r o e (kat), is vervormd uit t o d j e l o, t o e l o „die den staart omzwaait (langs de pooten bij het zitten)", naar n g g a r o e. Iemand die zijn moeder verwijt dat zij overal een praatje gaat maken (m a n g k o h o), verminkt dit woord tot m a n g k o e o h o, om het zijn onaangenamen klank te ontnemen. Eene verminking van s i g a (hoofddoek) is t i d j a.

Verder zie men bij de taalspelletjes, waar ook sommige taalverminkingen ter sprake komen, zie bl. 64.

5. Ten slotte bespreken wij de v r e e m d e w o o r d e n, die worden gebruikt om verboden woorden te vervangen. Deze zijn niet overal dezelfde. Aan de kust, waar vele Parigiërs wonen, zal men eerder tot een Parigisch woord zijne toevlucht nemen, dan in Pakambia, Pada of Palande, die aan Mori grenzen en waar dus wel eenige Morische woorden bekend zijn, al is het Morisch voor de Bare'e-sprekers veel moeilijker te verstaan dan het Parigisch. En in Saloe Maoge zullen allicht enkele Boegineesche woorden als wisselwoorden worden gebruikt; de To Pebato hebben er eenige aan het Napoesch ontleend.

Uit het Boeg. zijn: k a l i k i, voor p a p a j a (Carica papaja) [1]; d j a d j i, Boeg. id. voor m e w a l i (worden, slagen, ontstaan); d j o n g a, Boeg. id. voor l a g o, l a g i w a (hert); s e n d o e, Boeg. s i n r o e, voor k o l a (lepel). Uit het Parigisch zijn: g i m b a, voor g a n d a (trom); s o o e, voor k a n d e p e (hut); t o l o e, voor t a t o g o (drie); s a k a j a, voor d o e a n g a (vaartuig); aan het Napoesch zijn ontleend: d i k e, voor a s o e (hond), o w a i, voor o e ë (water); aan het Morisch m i a, voor o g o e, g o r i, t a'a (gestalte, voorkomen), l i n t a g o, voor a l e (buikband); aan het Ampanasch: m e n g k o, m e n t j o, voor b e n t j i (gemsbuffel) en aan het Maleisch b i n a t a of b o n a t a n g i, Mal. b i n a t a n g, voor w a w o e (varken).

K r o m m e t a a l.

Met het bovenstaande is eene schets gegeven van de wisselwoorden in het Bare'e, waarvan er een aantal door kunstmatige vervorming zijn ontstaan. Daar er op dit gebied nog vrij veel aan de kunst of het vernuft der sprekers zelf blijft overgelaten, is het niet onbelangrijk om eens eenige taalspelletjes of taalgrappen na te gaan, die bij de Bare'e-sprekers in zwang zijn, wijl daaruit het een en ander valt te leeren omtrent sommige

---

[1] In het B. beteekent k a l i k i „vlug, gezwind"; men houdt het algemeen voor eene vertaling van het bestanddeel p a j a in p a p a j a, daar men „vlug" moet zijn om te kunnen „verdwijnen". Daar echter de papaja ook in het Minangkab. k a l i k i h heet, is k a l i k i = p a p a j a waarschijnlijk uit het Boegineesch overgenomen. Het is zelfs niet onmogelijk, dat k a l i k i „vlug" in gebruik is gekomen, omdat het wisselwoord van p a p a j a is.

Digitized by Google

wisselwoorden uit de dagelijksche taal, en sommige woordveranderingen die wij uit de priestertaal hebben leeren kennen.

De dieventaal, die wordt vermeld in Prof. Wilken's „Handleiding voor de vergelijkende Volkenkunde van Ned.-Indië" als in gebruik bij de Tagalogs, Maleiers, Minahassers en Badjoreezen, waarvan Dr. Van der Tuuk spreekt op blz. 55 zijner „Tobasche Spraakkunst", die Dr. Jonker vermeldt in zijn „Binaneesch Woordenboek", i. v. s a m p e r u, en welke bestaat in het van plaats doen verwisselen van twee opeenvolgende lettergrepen, is ook bij de Bare'e-sprekers bekend. Evenals dus de Toba-Batak t e m a zegt voor m a t e (dood), de Tomboeloe' w o t o voor t o w o (liegen), de Bimanees h â n g a voor n g â h a (eten), zoo spreekt de Toradja (of liever de Toradjasche, want het zijn voornamelijk vrouwen en meisjes die het doen) van d j o e k a voor k a d j o e (hout), p o e l i voor l i p o e (dorp), l e p a voor p a l e (hand), o w o voor w o'o (hoofd), n a'a voor a n a (kind), s i n g i voor n g i s i (tand), k o t o voor t o k o (stok), m b e g a voor g a m b e (gambir), n g o'e voor e n g o (neus), t i w i voor w i t i (voet), s i t a voor t a s i (zee), j a w a voor w a j a (heining), w o'e voor e w o (gras).

Bij een woord van meer dan twee lettergrepen worden alleen de twee laatste omgezet, bv. m o l e g e voor m o g e l e [1] (lachen), t a n g a l i voor t a l i n g a (oor), k a m a r a voor k a r a m a (vinger), s i n g g e n a voor s i n a n g g e (kapmes).

Bij eenige der boven gegeven voorbeelden is het duidelijk te zien, dat de hamzah, die den klinker der beginlettergreep van een woord draagt, in de uitspraak nog duidelijker wordt gehoord, indien zij beginner der laatste lettergreep wordt en dus tusschen twee klinkers in komt.

De *j*, die overgangsklank is waar de *e* of *i* door een klinker, behalve resp. *e* of *i* wordt gevolgd, komt in den omgekeerden vorm van het woord in de uitspraak beter tot haar recht, daar ze dan beginner van het woord wordt. Zoo spreekt men den omgekeerden vorm van p i a (ui) uit j a p i, dien van l e a (roode boommier) j a l e. De zachte overgangs -*w* die zich ontwikkelt tusschen *o* en o e en een volgenden klinker, behalve resp. *o* en o e, wordt in deze dieventaal tot *j*, wanneer er nog een andere lettergreep voorafgaat. Dit doet men om het gebruik der hamzah en der *w* te voorkomen, die anders noodig zouden zijn op de plaats waar thans de *j* wordt uitgesproken, om het vocalisch karkter der Bare'e-taal. De hamzah en de *w* zijn n.l. beide in het B. krachtiger dan de *j* en daarom staat deze laatste klank dichter bij de zachte overgangsklanken *j* en *w* (die in de door ons aangenomen spelling niet worden geschreven), dan bij hamzah en *w* (niet-overgangsklank, denti-labiaal) [2]. Zoo wordt dus b a n o e a (huis)

---

[1] Wellicht is m o g e l e zelf eene omzetting, vgl. Bent. l o e g a i, Sang. lĕ g e, Tag. l a g a a k: het Bis. heeft weder g a l i a g.

[2] De *w* als overgangsklank is bilabiaal.

Digitized by Google

bajanoe, doeanga (vaartuig) doengaja, moloë (hangen) mojelo.

Een paar voorbeelden van zinnen uit deze dieventaal zijn de volgende: rapoe mangomo mbega, mailamo koeja, voor: poera mamongo gambe, malaimo jakoe „na gambir te hebben gepruimd, ging ik heen"; woeriwoe, pane noepasili, nakagado, nakalia rengoe i Tibe toese, voor: woewoeri, nepa noepalisi, nakadago, nakajali ngeroe i Beti setoe „strooi er (zand) over, daarna moet ge het afvegen, dat het weer schoon worde, dat het sirih-speeksel van Beti er af ga".

Een bepaalden naam heeft deze dieventaal niet; men beschouwt ze slechts als een taalspelletje.

Eene andere taalgrap is, dat men de laatste lettergreep van een woord vervangt door een zelfden klinker, doorgaans de *e*, waardoor nogal eens aardige effecten worden bereikt. Voorbeelden daarvan zijn: To Balae be mamoë, dja motoë tabae, voor: To Balanda be mamongo, dja motomi tabako „de Hollanders pruimen geen sirih, maar rooken tabak"; i Lagae marae wie ewa kae, voor: i Laganti marate witi ewa kando „L. heeft lange beenen, als een reiger"; To Ae mawoeë ewa ae, voor: To Ara mawoeri ewa angga „Arabieren zijn zoo zwart als spoken". Bij dit laatste zinnentje zit de aardigheid in het dubbele ae. Het voornaamste genoegen bij dit taalspelletje is, dat men de namen van anderen daarbij mag verminken, zonder dat dezen er boos om mogen worden.

Soms vervangt men ook een bepaalden klank door een anderen, bv. den beginner der voorlaatste lettergreep door *j* en maakt aldus van madodo (ziek), majodo; van nganga (mondholte), janga; van ana (kind), jana; van gaga (te zeer), jaga; van maoro (hongerig), majoro; van mawawa (brengen, majawa en van mawaa (rood) eveneens majawa, daar men de lange vocalen weder splitst, door den door *j* vervangen medeklinker er tusschen in te voegen. Zoo wordt ook noendjaa (wat?) tot noe jandja en malimoeoe (warm) tot malijoemoe.

Van eenigszins anderen aard zijn de taalgrappen die van tijd tot tijd in de Toradjasche verhalen voorkomen. In den tekst van het „Verhaal van den Aap en den Boomgeest", (afd. B, № 36) laten sommige vertellers den Aap eene afzonderlijke taal spreken, samengesteld uit woorden aan andere talen ontleend, afwisselend met Bare'e woorden, hier en daar verminkt. Voorbeelden zijn te vinden in Tijdschr. Bat. Gen. Dl. XLV, bl. 415, 416. Een ander staaltje van zulke apentaal is te vinden in het verhaal van Siaoe Odo, (afd. B, № 55) waar bv. den aldus genoemden aap dit zinnetje in den mond wordt gelegd: Mane baga, ponesi kami tokota, mate i Siaoe Odo, d. i. „al gij apen, klimt voor ons in huis bij de menschen, Siaoe Odo is in doodsgevaar". Hierin is

Digitized by Google

mane het Boeg. manëng (alle); baga is het Parigische boga (aap); tokota, is een verdraaiing van totoka, wisselwoord voor taoe (mensch). De rest is Bare'e. Bij het hooren van die apentaal ontstellen de ouders van het meisje, dat door den Aap wordt opgeëischt hevig en durven hunne dochter niet meer aan den Aap te weigeren.

Soms verminkt men woorden door de lettergreep, welke volgt op de geklemtoonde, steeds met *d* te doen beginnen, dus den beginner dier lettergreep in *d* te veranderen, of er eene *d* in te voegen, indien er geen medeklinker staat. Ziehier een paar voorbeelden: Kalida, maladimo kida sedi, ndjodoe ri oede (kaliga, malaimo kita se'i, ndjo'oe ri oeë) „maak voort, wij gaan weg en gaan naar het water"; To Bantjeda radamo ri kida sedi (To Bantjea ratamo ri kita se'i) „er zijn lieden van Bantjea bij ons gekomen"; sedi soeda koekedika tadoe ri Bantjeda (se'i soera koekenika taoe ri Bantjea) „hier is een brief dien ik aan de lieden van B. zal brengen"; sedi pakadoe i Toeda, koekedi ri Boedoe mPondodi (se'i pakatoe i Toe'a, koekeni ri Boejoe mPondoli) „hier is een geschenk van mijne grootmoeder, dat ik naar Boejoe mPondoli meeneem"; madjada powidanja (madja'a powianja) „hij gedraagt zich slecht".

In sommige kringen is gebruikelijk de spreekwijze: „Da koeto'o ta'inga, ntanoka tanggooe², da koeto'o tanggooe², ntanoka tainga „ik zou zeggen dat het ooren waren, maar het zijn paddenstoelen, ik zou zeggen dat het paddenstoelen waren, maar het zijn ooren", m. a. w.: ik weet niet wat ik er van denken moet. De woorden tainga en tanggooe² zijn verminkingen van talinga en tanggoroe². Men verklaart deze spreekwijze aldus: Eene vrouw werd vervolgd door een spook, dat verliefd op haar was. Zij vluchtte in een hollen boom, maar kon zich niet geheel verbergen; hare ooren staken er aan weerszijden uit. Het spook betastte nu den boom en zeide in zijne kromme spokentaal: A tainga setoe? banja, tanggooe² „Zijn dat ooren? neen, het zijn paddenstoelen". En teleurgesteld ging het spook verder.

In een ander spokenverhaal is sprake van een reidans van spoken in den dorpstempel van het voormalige dorp Tamoengkoe. Terwijl zij het moraego uitvoerden, zongen de spoken:

Talinga i deke mbilonga, mbilonga „het oor van het ventje komt er telkens even uit".

Een der dorpsbewoners, die aan deze spokerij een einde wilde maken, legde voor de spoken de jeukverwekkende vruchten van den arènpalm neder. Toen hij, door het aanraken daarvan jeukende armen kreeg, riep een der spoken: Koetando langganggiekoe (ik zal mijn arm afhakken), waarin langganggie eene kromme uitspraak is van takie.

Digitized by Google

Hierop antwoordden de anderen: pole jate jade (kromspraak voor: pole rate rede) „hak hem af, lang of kort".

Een staaltje van muizentaal vindt men in het 16de verhaaltje der 2e uitgave van het Bare'e-Leesboek, bl. 17; eene vertaling met aanteekeningen is te vinden in Tijdschr. Bat. Gen., Dl. LII, bl. 212—215. En een voorbeeld van de taal der bewoners van de Onderwereld vindt men Afd. B., in het verhaal II: 74, waar telkens woorden uit de gewone taal op eene bepaalde wijze worden verdraaid. De lettergreep nggi wordt daar n.l. ingeschoven na de lettergreep die den klemtoon heeft, daarna wordt de klinker dier lettergreep nog eens herhaald, bv. ngkai wordt, ngkanggiai. Waarschijnlijk op dezelfde wijze is gevormd het wisselwoord voor mangkoni, n.l. mangkangioni, behalve dat hier ngi voor nggi is ingevoegd. Mangkoni staat zeer waarsch. voor mangkani en dit voor mangkan.

Soms worden ook zonder duidelijke reden, dus alleen maar voor de aardigheid, een aantal woorden op bepaalde wijze verminkt. Zoo wordt o. a. in het verhaal van La Domoe², die van zijne vrouw wegloopt, omdat zijne schoonmoeder haar telkens van hem afhoudt, verteld dat zijne vrouw hem naloopt en hem vraagt op haar te wachten, met deze woorden:

Tade nggopea iretoe, akakoe La Domoe² „Wacht daar op mij, oudere broeder La D².".

Waarop La Domoe² antwoordt:

Ba ngkoeëngge nggopea, jakoe nggoradjoe „Ik wil niet wachten, gij wilt niets van mij weten".

De Vrouw antwoordt dan weder:

Banja jakoe nggoradjoe, i ine nggolela jaoe „Niet ik ben van u afkeerig, moeder heeft mij bewerkt".

Hier staat het eerste nggopea voor popea, het tweede voor mopea; nggoradjoe staat voor noeporadjoe en nggolela staat voor molela. Deze woordverminking is navolging van eene dergelijke praktijk t. o. van de woorden die de betrekking van verwantschap tot oudere bloedverwanten uitdrukken en die tevens titelwoorden zijn. De To Poe'oe mBoto, en in navolging van hen de bewoners der geheele Meerstreek, voorzien deze woorden van het voorvoegsel ngga-, ontstaan uit ngka-, d. i. ka- met prenasaleering. Zij spreken dus van nggaoema, nggaine, nggaboeë, voor oema (vader), ine (moeder), poeë (grootmoeder), eig. „Vaderschap, Moederschap", enz. In navolging daarvan zegt men ook ngga'era voor era (zwager) en nggania voor mania (schoonvader, schoonmoeder). Deze aanrijming is nagevolgd bij de boven besproken verminking.

Kindertaal.

Daar de kinderen in de eerste plaats van hunne moeders spreken lee-

Digitized by Google

ren en de moeders soms weder de kinderen tegemoet komen door de kromspraak der kinderen na te doen, willen wij hier wijzen op een paar taalverschijnselen die te verklaren zijn uit de kindertaal.

Dat woorden als p a p a „vader", t e t e „tante", i n e „moeder", o'e m a „vader" uit de kindertaal stammen, is duidelijk genoeg. Naast i n e heeft het Bar. den vorm n e n e, die even druk wordt gebruikt. Deze vorm is ontstaan door herhaling van den beginner der laatste lettergreep vóór de voorlaatste. In de kindertaal is dit zeer gewoon; men hoort kleine kinderen s a s o e zeggen voor a s o e „hond", n a n o e voor a n o e „ding", p a p o e voor a p o e „vuur". Vandaar dat men ook kleine jongens roept met d j e d j e, kindertaal voor k e d j e „penis".

De *s* spreken de kleine kinderen veelal als t j uit, bv. p o t j i voor p o s i „zuigen", t j o e t j o e voor s o e s o e „borst", b o t j o e voor b o s o e „verzadigd". Wanneer moeders tot hunne kinderen de kindertaal willen gebruiken, spreken zij deze t j als d j uit. De klank t j bestaat n.l. in het Bare'e niet; neemt men een vreemd woord over waarin t j voorkomt, dan zegt men daarvoor *s* bv. b i s a r a, uit Boeg. b i t j a r a. Deze uitspraak zou echter waar het geldt de kindertaal na te doen, de kinderuitspraak weder te niet doen; daarom spreekt men in dit geval de t j als d j uit, dus: p o d j i, d j o e d j o e, b o d j o e. Zoo komt het dat men, als een kind niest, zijne mogelijk ontsnapte zielestof terugroept met s e'i d j o e d j o e „hier hebt ge de borst".

De medeklinkers die de kinderen het eerst uitspreken zijn de labialen, daarna de dentalen en eerst veel later de velaren en de palatalen. De tenues worden eerder uitgesproken dan de mediae. Zoolang het kind de velaren nog niet kan zeggen, vervangt het regelmatig de *k* door *t*, de *g* door *d*, de n g door *n*, bv. a t o e voor a k o e „ik", e d a voor l e g a „spelen", d a d o voor d a g o „goed", b e n o voor b e n g o „bil".

Eene vaste gewoonte van Toradjasche ouders is het, om hunne kleine kinderen niet in den Imperatief, maar in den Deelwoordsvorm toe te spreken. In plaats van p e p o n e „ga naar boven", zal men zeggen: m e p o n e; voor p o t o e n d a „ga zitten", m o t o e n d a; voor k a j o r e „ga slapen", j o r e. Of dit navolging der kindertaal is, of voorzichtigheid die het kind liever verzoekt dan beveelt, uit angst voor weigering of boos worden van het kind, waardoor zijn nog geringe zielestof in gevaar komt te verdwijnen, kunnen wij niet zeker zeggen.

D i c h t e r t a a l.

De eischen waaraan een Toradjasch gedicht moet voldoen, zijn ten eerste die van den vorm en ten tweede die omtrent het vernuft. Een gedicht moet in de eerste plaats in de maat zijn; hiervan wordt nimmer afgeweken, want het rythmisch gevoel is bij de Toradja's zonder onderscheid zóó sterk

Digitized by Google

ontwikkeld, dat eene fout tegen de maat voor hen het geheele gedicht zou bederven. Ook aan de eischen van het rijm houdt men zich stipt; ze zijn trouwens niet zwaar, zooals beneden zal blijken. Het rijm is echter geen onvoorwaardelijke eisch; vooral in verhalen komen lange dichterlijke passages voor, welker regels niet rijmen. Ook in de priesterzangen rijmen de regels meer niet dan wel. De eischen omtrent het vernuft komen in de tweede plaats; een gedicht kan populair zijn, zonder aan andere eischen te voldoen dan die van maat en rijm, maar toch ontbreekt het bij de meeste gedichten niet aan uitingen van dichterlijk vernuft, zooals dat door de Toradja's wordt op prijs gesteld. Uitvoeriger zullen wij daarover spreken bij de behandeling der poëzie, in afdeeling B van dit boek.

De bovengenoemde eischen zijn het dus die de keuze der woorden bepalen. Daarbij komt nog die van het parallelisme. Dit is lang niet overal een gebiedende eisch; alleen in de priesterzangen en in de oogstliederen is parallelisme absoluut vereischt. Maar ook in de andere soorten van poëzie treft men het allerwegen aan en geen Toradjasche dichter kan het stellen zonder een groot aantal synoniemen of half-synoniemen, wil hij zich waarlijk dichterlijk uitdrukken. Om aan deze eischen te kunnen voldoen, bevatten de dichterlijke voortbrengselen der Bare'e-letterkunde eene zeer groote hoeveelheid vreemde, ongewone, en in oneigenlijke beteekenis gebruikte woorden. Indien men de sprekers van het Strand-Bare'e uitzondert, kan men zeggen dat de Bare'e-sprekers in het algemeen weinig vreemde woorden gebruiken; men zou dus kunnen denken, dat hun slechts een klein aantal vreemde woorden bekend is. Maar uit de groote menigte vreemde (niet-Bare'e) en ongewone woorden die in de poëzie worden aangetroffen, leert men begrijpen dat de kennis van vreemde woorden toch lang niet gering is te noemen. Het is wel aan te nemen dat die woorden niet steeds overal worden verstaan, maar men weet er toch mede te werken en heeft ze bij de hand wanneer men ze noodig heeft.

Van den aard der dichtertaal kan men zich alleen eene volledige voorstelling maken, door het bestudeeren der verschillende soorten van poëzie. Het is niet mogelijk in een kort bestek een overzicht over den eigenaardigen woordenschat der Bare'e-poëzie te geven. Men treft er van alles in aan: oude taal, priestertaal, wisseltaal, vreemde taal. De beleefdheidsvormen bij de voornaamwoorden worden niet in acht genomen, wanneer het niet met rijm en maat strookt. Maar dat men zich houdt aan de wetten der spraakkunst, spreekt in eene taal als het Bare'e van zelf. Men zou onverstaanbaar worden indien men dit niet deed en opzettelijk duister is de Bare'e-poëzie niet, dan in een enkel, weinig bekend en weinig beoefend genre, dat later van zelf ter sprake komt.

Afkorten, samentrekken, verlengen of uitrekken der woorden ter wille van rijm en maat is eene hooge zeldzaamheid in de Bare'e-poëzie. Het op de leest slaan der woorden, om ze pasklaar te maken naar eene bepaalde maat, is voor den Toradja eer een bewijs van dichterlijk onvermogen, dan

Digitized by Google

van het tegendeel. De dichtertaal bevat in het algemeen geen woordverminkingen.

Met het gebruiken van woorden in gewijzigde beteekenis is men echter bij het dichten zeer vrij. Zoo gebruikt men in de beteekenis van „zeggen, vermelden, opnoemen, uitspreken", behalve natuurlijk de gewone termen: m a n t o'o, m o m p a o e, m a m p e t o e m b o e, m o t o ë, m o n o e n t o e, de volgende woorden:

m o n g a n g a „den mond openen".
m o i m b a, m o i s a „tellen, opnoemen".
m o g o m b o „in eene vergadering het woord voeren".
m o n g a j o e „zingen".
m o g a n d a „trommelen".
m o l o l i t a „eene vertelling voordragen".
m a n i n g g o „zingen".
m e s a m o e a „de litanie der huiswijding voordragen".
m e l a w o „den priesterzang voordragen".
m o t o k o w i „voortstuwen".
m o b i s a r a „spreken", uit het Mal. of Boeg.
m o b a s a „lezen".
m a n g a d j i „Koran reciteeren".
m o b a l i a „sjamanistische plechtigheden verrichten".
m o s a m b a j a „de dagelijksche godsdienstoefening der Mohammedanen verrichten".
m o s a h a d a „de Mohammedaansche geloofsbelijdenis uitspreken".
m a n t a l a k i „het voorzeggings-gebed op het graf uitspreken, bij eene Mohammedaansche begrafenis".
m o t a r a w e „de nachtelijke godsdienstoefening der Mohammedanen in de Vastenmaand verrichten".

Men kan zelfs dit aantal nog uitbreiden, door nevens m o n g a j o e „zingen"; nog het synonieme m o l i n g a te noemen, of een speciaal woord te gebruiken, zooals: m o k a j o r i, m o r a r o n a, m o d o e l o e a, m o b o l i n g o n i, enz., die het voordragen van bepaalde dichtstukken beteekenen, of door het woord m o g o n t o e te gebruiken, dat in de priestertaal „spreken" beteekent, of het Parigische m o b i l a „tellen, opsommen".

Om het begrip „voorganger, hoofd, aanvoerder" uit te drukken, gebruikt men in poëzie, nevens de gewone woorden m o k o l e, k a b o s e n j a, d a t o e, t a d o e, en de omschrijvingen uit de priestertaal t a o e l a j o e „hooge man", of k o n g k a „roofvogel", z. v. a. „adelaar", een koppensnellersterm, ook allerlei buitenlandsche titels, bv. k a r a d j a, m a r a d j a, d j e n a, (Boegineesch), m a g a o e, m a r a d i k a, (uit het Parigisch), a r o e m p o n e (eig. „Vorst van Bone, Boeg.), m a n d j a r a (titel van een hoofd te Wotoe), p o e n g g a w a (hoofd der Badjoreezen), b o n t o (titel van onderhoofden in Ampana) en zelfs het Holl. k o e m a n d a a (kommandant).

Digitized by Google

Zoo wordt „wind", behalve door het gewone woord ngojoe en de wisselwoorden torare en lamboei, ook uitgedrukt door de bizondere namèn van winden, zooals Dongi (Noordenwind), Tando ngKasa (Zuidenwind), n.l. op het Meer en door de vreemde woorden: poiri, (Parigisch), salata, barati (uit het Mal.), timboro (Mak.), en baroeboe (Boeg.).

Banoea „huis" kan worden vervangen door masigi (moskee), langgara (Koran-school), zelfs door langkanae (paleis), uit het Boeg.

Voor „zien, kijken" heeft men, behalve de gewone uitdrukkingen mampeole, mangkita, en de dialectische mantoe'oeri (Poe'oe mBoto), en mangalo'a (Ampan.), de bizondere woorden metiro (naar beneden kijken), metingoa, metingara (naar boven kijken), mantango (in de verte kijken) en meeli (omkijken), ook nog mampawawo „den blik laten weiden", mampajosa „zich helder maken" en het Paloesche mepanto. Uit de priestertaal kan men dan nog nemen me'elegi en toelajole, zoodat ook hier de voorraad voldoende is.

Voor „maan" heeft men, nevens het gewone woord woeja, de wisselwoorden iagi en bakasa, maar als hij andere synoniemen noodig heeft, zal een Toradjasche dichter ook het woord betoe'e „ster" gebruiken voor „maan", en eveneens de bizondere sterrennamen gononggo, pantjoela, mangkapa, pemboeke.

De „zon" heeft ook een groot aantal namen, behalve de gewone: eo, remé. Oude vormen van eo, als: alo, ando, lano, omschrijvingen als: batoenja „de schijf", mata mpoeë „het oog des Heeren" zijn ook gebruikelijk en daarnevens dae, het Boegineesche daeng „heer".

Voor „ziel" of „geest" zijn voorhanden: lamoa, tanoana, inosa, inowe, tanimboeloe, woerake, waliegi en walilajo, maar ook het aan het Boeg. ontleende mala'eka treft men in de poëzie aan.

Wil men iemands naam niet noemen, dan spreekt men hem aan met „vriend", n.l. bale (Bare'e), wega (Parigisch), bonto, gete (Ampanasch), mada (Napoesch), of djooe (Ternataansch) en voor „wijze, deskundige" kan men nevens pande (smid), sando (dokter) en tadoe (priesteres) ook gebruiken: goeroe (meester), pandita (leeraar), labe (Koran-voordrager) en goeroe basa, het Mal. djoeroe basa „tolk".

Lastig wordt het, indien de overdrachtelijke beteekenis van een woord ook op al zijne synoniemen wordt toegepast. Op de smalle, slingerende Toradjasche paden vormt ieder reisgezelschap eene rij van achter elkaar loopenden en zulk een stoet wordt dikwijls oele „slang" genoemd. Maar nu worden ook woorden als pajowi (zeeslang), doeata, pola

Digitized by Google

(python), m a j a r a (soort slang) in de beteekenis van „stoet" in de poëzie aangetroffen.

Bij het oogstfeest, wanneer op den laatsten dag de feestboom, die staat opgericht, zal worden onttakeld, wordt hij vooraf tweemaal in zeven coupletten bezongen. In elk dier coupletten komt de benaming van den feestboom voor, zoodat, wanneer althans de dichters der coupletten elkaar niet willen navolgen, er 14 benamingen voor dezen versierden bamboestaak met takken noodig zijn. De volgende hebben wij hooren gebruiken:

a m b a r a l e, de gewone benaming voor den feestboom.

t o k o m p a j o p e „de boom met vele lagen (goederen, geschenken, enz.)".

w o j o m o r a'a „de getakte bamboe".

w o j o m o w o e a „de vruchtdragende bamboe".

t o k o m p a j o e „de steel van het zonnescherm".

De zanger zit n.l. bij het toezingen van den staak gehurkt aan zijnen voet, met de rechterhand den staak omklemmende, op dezelfde wijze als men vroeger hulde bewees aan Loewoe, door onder den opengespannen en in den grond geplanten pajoeng van den Datoe op de hurken te gaan zitten en den stok er van met de rechterhand te omvatten (¹). Verder nog:

p a n d i-p a n d i „vlag", uit het Boeg. id.

t a n d a-t a n d a „vaandel", het Boeg. t a n r a-t a n r a.

t o m b i-t o m b i „vaandel", het Boeg. t o m p i'.

n d j o e l o e-n d j o e l o e, het Boeg. d j o e l o e n g-d j o e l o e n g, een soort vaartuig. De feestboom wordt n.l. dikwijls vergeleken bij een schip dat met veelsoortige goederen geladen is.

w o e n d j a, wellicht bijvorm van w o e n t j a, hetwelk in dit verband „de aangekleede (boom)" zou kunnen beteekenen.

m b o e l o e-m b o e l o e „pluim op een zonnehoed", bestaande uit lapjes gekleurd, meestal rood, katoen; vgl. Boeg. b o e l o e-b o e l o e.

t o k o s o r a „de versierde staak, de sierboom", vgl. Mak. Boeg. s o r a.

b e'o e l e „staak, boom", vgl. b e s o e l e „pen van bamboe tot het maken van vlechtwerk".

Toen er nu nog een synoniem te kort kwam, hebben wij den dichter a n o e n t j e'i „dit ding" (de staak, dien ik hier vasthoud) hooren gebruiken. Met het dertiende synoniem was de voorraad uitgeput.

De eigenaardigheden der dichtertaal zijn in het bovenstaande eenigszins aangewezen. De bij de bespreking der poëzie aangehaalde gedichten in tekst en vertaling, met eenige aanmerkingen, kunnen verder in den aard der poëtische taal inzicht geven.

V r e e m d e t a a l.

De invloed dien het Bare'e van de verwante naburige talen heeft

(¹) Naar dit zonnescherm, een der rijkssieraden van Loewoe, voert de Datoe den titel: P a d j o o n g e r i L o e w o e. De beschrijving van zulk eene huldigingsplechtigheid vindt men in Sarasin, Reisen in Celebes, I, 325.

Digitized by Google

ondergaan, is niet sterk. De Bare'e-sprekers hebben nimmer onder politieken druk verkeerd en geen volk heeft hun ooit zijne taal trachten op te dringen.

Evenmin hebben de Bare'e-sprekers hunne taal veel blootgesteld aan vreemden invloed, door handelstochten te ondernemen. Handelsgeest bezitten zij zeer weinig en op de zwerftochten die zij maken om geld te verdienen, gaan zij steeds in gezelschap van landgenooten, zoodat zij dagelijks hunne eigen taal blijven spreken. Ook begeven zij zich zelden zóó ver buiten het gebied hunner taal, dat zij zich niet meer met het Bare'e kunnen behelpen.

Indien wij de buurtalen van het Bare'e bezien, zoo kunnen wij reeds terstond vaststellen, dat noch het Loinansch, noch het Morisch invloed op het Bare'e heeft kunnen uitoefenen. Met de Loinans is de verhouding altijd slecht geweest en met een gedeelte der Moriërs, de To Kinadoe, heeft men ook steeds op voet van oorlog verkeerd. Daarenboven zijn het Morisch en het Loinansch te weinig verwant met het Bare'e, om gemakkelijk door de Bare'e-sprekers te worden nagesproken. Het had kunnen zijn, dat het Bare'e der To Pakambia, To Pada en To Tawoealongi een eenigszins krachtigen invloed van het Morisch had ondergaan, omdat deze landschappen aan Mori grenzen en tot het gebied van den Datoe ri Tana behoorden. Dit is echter niet het geval geweest; het Bare'e wordt in Mori veel beter verstaan dan het Morisch in de Bare'e-sprekende landschappen die tot voor kort aan Mori behoorden.

De eenige talen die invloed hebben kunnen uitoefenen op het Bare'e, zijn het Parigisch en het Boegineesch. Inderdaad is de invloed dezer talen in sommige deelen van het Bare'e-taalgebied vrij sterk. Het meest maakt hij zich voelbaar aan de Zuidkust der Tominibocht, aan de Noordgrens dus van het Bare'e-taalgebied, en de eenige plaats waar het Bare'e tot aan de kust reikt en dus het meest is blootgesteld aan vreemden invloed. De Oostelijke helft dezer kuststreek wordt ingenomen door het voormalige Todjosche rijk. Het vorstenhuis dat daar tot voor kort regeerde was oorspronkelijk van Boegineesche afkomst (¹). De laatste vorst van Todjo, de in 1902 overleden Lariwoe, sprak het Boegineesch wel zeer gebrekkig, maar hij verstond het toch en gaf zich gaarne de airs van een Boegineesch vorstje. Dat men echter in Todjo of verder langs het kustgebied der Bare'e-taal met Boegineesch zou terecht kunnen, zooals wel eens is beweerd, is met de werkelijkheid in strijd. De H.H. Riedel en Van Hoëvell hebben zich deze voorstelling gevormd naar berichten hunner Boegineesche tolken, die zich natuurlijk bij voorkeur wendden tot hunne landgenooten welke zij aan de Zuidkust der Tomini-bocht aantroffen.

Het Strand-Bare'e staat in zijn geheel zoowel onder den invloed van het Boegineesch, als onder dien van het Parigisch. In de O. helft van

(¹) Zie Deel I van dit werk, bl. 75—82.

Digitized by Google

zijn gebied laat zich het Boegineesch meer gelden, in de W. helft het Parigisch. Toch komt de Boegineesche invloed vooral van den Parigischen kant, want de handelsweg van de Paloe-baai, waar vele Boegineezen wonen, naar de Z. kust der Tomini-bocht loopt over Tawaili—Toboli—Parigi. Vandaar dat sommige Boegineesche woorden in het Bare'e een Parigischen vorm hebben, bv. d j a n d j i „het door het noodloot bepaalde stervensuur", Boeg. d j a n t j i; g o e n d j i „schaar", Boegineesch g o n t j i n g; d o d j a „moskeebediende", Boeg. d o t j a; d j a p i (rund), Boeg. t j a p i; d j e p e r e „presenteerblad", Boeg. t j e p e r e'; t a r o e n g g o e (gevangenis), Boeg. t a r o e n g k o e; s i n a n g g e (kapmes), Boeg. s i n a n g k e (1).

Op de spraakkunstige vormen van het Strand-Bare'e heeft het Boegineesch echter weinig invloed uitgeoefend, ook niet in het Todjosche. Wel hoort men een enkelen keer een Boegineesche genitief-constructie gebruiken, zooals t o n d o e n j a b e n g g a „buffelhoren", i k o e n j a d j a r a „paardenstaart".

Ook wordt dikwijls de instrumentale naamval met het voorzetsel r i omschreven, terwijl in zuiver Bare'e de instrumentalis op dezelfde wijze wordt uitgedrukt als de genitief. Een voorbeeld is het volgende raadsel op het zwaard: P o e r a² t a o e m a n g k o n i r i n g o e d j o e n j a, d j a s i'a n g k a l i o n j a m a n g k o n i r i k o m p o n j a „alle menschen eten met hun mond, maar hij eet met zijn buik". Dit is eene navolging van de Boegineesche constructie: m a n r e r i t i m o e, m a n r e r i b a b o e a, terwijl het Bare'e zegt m a n g k o n i n o e n g o e d j o e, m a n g k o n i n g k o m p o. Aan navolging van het Boegineesch is het ook toe te schrijven, dat in het dialect van de hoofdplaats Todjo de klemtoon van een woord zich evenveel plaatsen naar achteren beweegt, als er door suffigeering of enclyse lettergrepen aan den stam worden toegevoegd. In het Bare'e bewegen alleen de suffixen *-a* en -a k a den klemtoon, resp. 1 en 2 plaatsen naar achteren. Maar het Todjosch zegt b a n o e á n j a, waar het Bare'e zegt: b a n o é a n j a (zijn huis), en zelfs t a m b a n g ó n i, t a m b a n g o n í n j a (zijn hoofdkussen), waarbij dus zelfs de looze lettergreep den klemtoon beweegt. Ook is het mogelijk dat het gebruik van k a m i in plaats van m a m i, als bezittel. v. n. w. van den 1sten pers. mvd. exclusief, dat aan het dialect van Todjo eigen is, zoodat men bv. zegt b a n o e a k a m i „ons huis" en niet b a n o e a m a m i, door Boegineeschen invloed is ontstaan. In het Boeg. worden n.l. in den 1sten pers. mvd. als bez. voornaamwoorden naast elkaar gebruikt -k ĕ n g en -m ĕ n g, doch k ĕ n g wordt veel meer gezegd dan m ĕ n g. Dit kan

(1) Het Parigisch maakt n.l. de n t j tot n d j en de n g k tot n g g, zie hfdst. IV, bl. 95, 96.

De t j moet regelmatig s worden, zooals ook dikwijls geschiedt, doch onder den invloed van de medialiseering der n t j is ook soms t j tot d j geworden.

Digitized by Google

bij de half-Boegineezen tot de keus van kami, het zelfstandig voorn. w., in plaats van mami het bezittelijk voorn. w. hebben geleid.

Maar dit is dan ook alles wat te bespeuren valt van Boegineeschen invloed op de spraakkunst. De overige afwijkingen die het Strand-Bare'e vertoont in spraakkunstig opzicht zijn door invloed van het Parigisch ontstaan. Zij zijn voornamelijk: Het gebruik van het voorvoegsel na- in den zin van het Parigische ni-, n.l. als aanduider van het passief zonder agens. Wil men den agens met een persoonlijk voorn. w. uitdrukken, dan voegt men dit er achter, bij den 3den persoon in zijn vorm als achtervoegsel, bij den 2den in zijn zelfstandigen vorm, zoo ook bij den 1sten persoon meervoud. In den 1en pers. e. v. gebruikt men steeds den vorm met voorgevoegd pronomen. Zoo komt men dus tot de zonderlinge vormen: nakitanja „wordt, is door hem gezien", nakita siko, nakita komi, nakita kami, „navolgingen van het Parigische: nikitana, nikitamoe, nikitami, enz. Het is vooral in den 3den persoon dat deze vorm wordt gebruikt, bv. in het volgende raadsel op de zonnehitte: Pamoela-moelanja nakoni, nadaginja gola kasi, kasae-saenja nakoni, nadaginja kapa'i mparia „Als het in het begin wordt gegeten, wordt door hem verslagen witte suiker (is het nog lekkerder dan w. s.), wordt het langen tijd gegeten, dan wordt door hem overwonnen de bitterheid der paria (is het nog bitterder dan p.); napedongekanjamo „er is door hem naar geluisterd", napebookanja „door hem werd er om geroepen".

Evenals het Parigisch, gebruikt het Strand-Bare'e zoo goed als geen bijv. naamwoorden en werkwoorden zonder voorvoegsel. Het Bar. zegt: bota (doof), boeta (blind), poengkoe (verlamd), ede (kort), mata (onrijp), woengka (gelijk verdeeld), momi (zoet), boeke (vol), het Strand-Bare'e zegt mabota, maboeta, mapoengkoe, marede, mamata, mawoengka, mamomi, maboeke in navolging van het Parigische nabota, naboero, namata, enz. Het Bare'e zegt: toewoe (leven), mate (sterven), rata (aankomen), maja (kunnen, mogen), het Strand-Bare'e heeft: matoewoe, mamate, marata, memaja, evenzeer in navolging van het Parigisch. Doch het gebruik van ma- en na- ter aanduiding van het verschil in tijd heeft het Strand-Bare'e niet van het Parigisch overgenomen. Indien een Strand-Bare'e-spreker een vorm als namate (is gestorven) gebruikt, is deze regelrecht van de Parigiërs nagesproken.

Ook heeft de invloed van het Parigisch bewerkt, dat het voorvoegsel van den wederzijdschen (reciproquen) vorm, in het Bare'e mbe-, vervangen is door si. Zoo zegt dus het Strand-Bare'e: mosirata (elkaar ontmoeten), mosibagioe (elkaar bedriegen), mosikita (elkaar zien), mosiragasi (elkaar najagen), mosioelaja (bij elkaar te paard zitten), mosipepate, (elkaar dooden), mosipedasi (elkaar slaan), in navolging van het Parigisch nosirata, nosibagioe,

Digitized by Google

nosinggita, nosiraga, enz., terwijl het Bare'e zegt: momberata, mombelego, mombekita, mombedoedoeki, enz.

Wat het bestanddeel vreemde woorden betreft, overtreft zeker het aantal uit het Boegineesch afkomstige woorden dat, hetwelk aan het Parigisch is ontleend. De Boegineesche woorden in het Strand-Bare'e zijn gemakkelijk onder rubrieken te brengen; het zijn termen van den godsdienst (Islam, en het door den Islam aangebrachte niet-Toradjasche Heidendom), termen van handel en scheepvaart, benamingen van wapenen en gereedschappen, kleedingstukken en sieraden, namen van niet-Toradjasche genotmiddelen en nog eenige woorden die niet onder eene bepaalde rubriek zijn te brengen, daar zij tot de taal van het dagelijksch leven behooren en meestal dingen aanduiden waarvoor het Bare'e ook wel een woord heeft, dat dan door het vreemde woord is verdrongen. De Parigische woorden in het Strand-Bare'e behooren bijna alle tot deze soort. Feitelijk is dit een bewijs van dieper gaanden invloed van het Parigisch, dan van het Boegineesch. Dat woorden worden overgenomen die te voren onbekende zaken aanduiden, zegt nog niet veel, maar dat de taal eigen woorden voor vreemde ruilt, is een bewijs dat men aan de vreemde taal veel invloed laat. Dat het Parigisch meer invloed op de spraakkunst van het Strand-Bare'e heeft gehad en het Boegineesch op den woordenschat, komt door dat het Parigisch veel dichter bij het Bare'e staat en door de Bare'e-sprekers spoedig wordt begrepen, terwijl het Boegineesch hun eene vreemde, moeilijk verstaanbare taal is, waarvan maar weinigen iets weten. Overgenomen Parigische woorden worden zuiver uitgesproken, Boegineesche woorden ondergaan meestal verandering. Zoo wordt de eindconsonant hamzah afgeworpen, de *ĕ* wordt *a*, de nr wordt nd, tj wordt *s* en ng wordt als eindsluiter afgeworpen, of met *i* uitgesproken om klinkend te worden. Voorbeelden: Boeg. pidja' (gedroogd vleesch), Bar. pidja; Boeg. manĕsa (duidelijk), Bar. manasa; Boeg. ma'koenroe (stomp), Bar. makoendoe; Boeg. anoeang (gemsbuffel), Bar. anoea; Boeg. bombang (golf), Bar. bombangi.

Op bl. 29 van dit deel is reeds opgemerkt dat een aantal woorden door den Islam uit het Boegineesch in het Strand-Bare'e zijn gebracht. Voorbeelden daarvan zijn: masigi „moskee", Boeg. id.; djii, seta, bilisi „duivel, booze geest", Boeg. djing, setang, ibĕlisi'; jakera „het Hiernamaals", Boeg. ahera'; ranaka „hel", Boeg. id.; soeroega „hemel", Boeg. id.; bilala „oproeper tot het gebed", Boeg. bilala'; asara „namiddag-salāt", Boeg. asara'; kali „hoofd van godsdienst", Boeg. id.; dodja „moskeebediende" Boeg. dotja (1). Ook een woord als doeni „lijkkist" is uit het Boeg. over-

(1) Het kan ook zijn, dat dodja niet regelrecht het Boeg. dotja is, maar de stam van het Boeg. ma'dodja „waken" (st. rodja), of dat dotja naar ma'dodja, tot dodja is geworden.

Digitized by Google

genomen, want de Mohammedanen aan de Z. kust der Tomini-bocht gebruiken nog steeds doodkisten, van het zelfde model als die hunner Heidensche verwanten, al noemen zij ze thans niet meer met den Heidenschen naam, dien deze laatsten gebruiken. Ook door den Islam zijn aangebracht woorden als poentiana, Boeg. poentiana', de bekende vrouwelijke kwelgeest; sima-sima (voorbehoedmiddel), Boeg. sima'-sima', een bijvorm van djima', dat eveneens in het Boegineesch voorkomt. In het Bar. wordt echter meestal adjima gebruikt, hetwelk niet uit het Boeg. stamt, maar het Arab. 'azimat is, door het Gorontaleesch, in welke taal het eveneens adjima luidt, in het Bare'e gekomen. Ook de naam van den Islam, die in het Boeg. sĕlĕng luidt is in het Bare'e aan het Gorontaleesch ontleend, want in beide talen zegt men Isilamoe. Dit bewijst dat de naam van dezen godsdienst en de Mohammedaansche benaming van den talisman langs de W. kust der Tomini-bocht (waar men overal deze woorden gebruikt) tot kennis der Bare'e-sprekers zijn gekomen, nog eer de strandbevolking zelf tot den Islam was overgegaan.

Ook namen van vaartuigen en onderdeelen daarvan zijn doorgaans aan het Boegineesch ontleend, gelijk wel vanzelf spreekt, daar de Toradja's in het geheel geen zeevaarders zijn. Voorbeelden zijn: kapala „Europeesch getuigd schip", Boeg. kapala'; sikoenjara „schoener", Boeg. sikoenjara'; padewaka, palari, beroa, sope, namen van vaartuigen, Boeg. padewakĕng, palari, biroang, sope'; takala „katrol", Boeg. takala'; boeboeka „val, touw om het zeil te hijschen", Boeg. boeboekĕng; kataba „dek", Boeg. katabang; gadjo „roeiriem", Boeg. gadjong; sangkila „roerbank", Boeg. sangkilang; oloa „koers, voorsteven", Boeg. oloang; bombangi „golf", Boeg. bombang; bontjoro „lek", Boeg. bontjoro'; salata „Zuidenwind, landwind", Boeg. salatang; baroeboe „Oostenwind", Boeg. id.; bandera „vlag", Boeg. id.

Namen van wapens en gereedschappen, die de Toradja's door de Boegineezen hebben leeren kennen zijn: balili, ewanga, tarakolo, pamoerasa, (namen van geweren), Boeg. balili', ewangĕng, tarakolo', pamoerasa'; matampoekoe (Beaumont-geweer), woordelijk „met een knop" (Boeg. tampoekoe); lisabande „repeteer-geweer", Boeg. lisĕbĕnreng „zijlader" (tegenover: tromplader); panagoentoe „geweer (in het algemeen)" en panaapi (wisselwoord daarvan), Boeg. panagoetoe', woordel. „donderboog", panaapi, woordel. „vuurboog". Verder panaboeroe „hagel", Boeg. panaboeroe'; piloeroe „kogel", Boeg. id.; oeba „buskruit", Boeg. oeba'; lasokiti „schroef", Boeg. lasokiti'; gorodi „boor", Boeg. id.; kata „schaaf", Boeg. katang; padjananga, lantera „lamp, lantaren", Boeg. padjĕnangĕng, id.; padoma „bril, kompas", Boeg. padomang; taropo „verrekijker", Boeg.

Digitized by Google

taropong; sere „ketel", Boeg. tjere'; solo „lucifer", Boeg. tjolo'; kalakati „pinangschaar", Boeg. id.

De namen der muntstukken: doi manoe „haantjesduit", mata manoe „dubbeltje", saoa „tien duiten", satali „30 duiten", sasoekoe „60 duiten", tali-tali „kwartje", soekoe-soekoe „halve gulden", soekoe-soekoe woejawa „goud tientje", enz. zijn alle aan het Boegineesch ontleend. Ook de namen van katoenen stoffen, als balasoe, gandisi, kasaedja, kasala, soti, sinde, worden als gapasi „wollen draad", bana „katoenen draad", die van handelsartikelen als: kasoemba (aniline-verf), saboe (zeep), besikeli (blik) en handelstermen als dasi (unster), galoe (bos rotan), tarala (gewild, uitverkocht), roegi (schade), akala (list, streek), losi (dozijn), bandala (kist), timba (wegen), reke (rekenen), padangka (handelaar), zijn uit het Boegineesch afkomstig.

Termen die bij het dobbelen, wedden, hanenvechten, en het kaartspelen te pas komen, zijn ook zoo goed als alle aan het Boegineesch ontleend. Ook die van lekkernijen, als gola kasi (witte suiker), gambe (gambir), soesoeri, wadje, boloe (soorten van gebak), en van genotmiddelen, als apioe, mada (opium), tengko (opiumschuiven), anisi, ara, djenewere (sterke drank) zijn aan het Boegineesch ontleend.

De bovenstaande vreemde woorden zijn echter alle benamingen voor ingevoerde zaken. Aan het strand zijn ze het meest bekend; hoe meer men in het binnenland komt, hoe minder men ze hoort gebruiken. Het Bare'e heeft, in het algemeen gesproken, niet meer vreemde woorden dan die het noodzakelijk moet hebben. Het aantal woorden aan het Boegineesch ontleend, waarvoor het Bare'e synoniemen heeft, is gering en deze zijn grootendeels tot het Strand-Bare'e beperkt. Voorbeelden zijn: bisara (spreken), manoesia (mensch), batoeangi (beteekenis), pamoela (begin), pada (gelijk), takaboro (aanmatigend), madareke (erbarmelijk), maloesa (verschoten), manasa (duidelijk), lapai (vlak), pakoele (kunnen), bao (uitzetting der milt), loloi (eene vrouw besluipen), ana boele (hoerekind), makoendoe (stomp), moengkere (zijn woord breken), mabongkara (ontijdig bevallen).

Algemeen verstaan worden de Boeg. woorden ada (gewoonte, manieren), biasa (gewoon), basa (taal), djaga (oppassen), soerodado (soldaat), djadji (slagen, gelukken, geschieden), djandji (beloven), pake (gebruiken). Een eigenaardigen bijvorm hebben de woorden parakara (rechtsgeding) en sikosi (sloep), die men tot herhaalde woorden heeft gemaakt, door de uitspraak kara-kara, kosikosi.

Eigenaardig is het, dat sommige woorden, die de Bare'e-taal reeds bezit, in eene bizondere beteekenis weder uit het Boegineesch zijn overgenomen. Zoo bv. mangadji „uit den Koran voordragen", van den stam

Digitized by Google

adji, die identisch is met adi, het beginwoord van tooverformules, zooals ons „hokus-pokus"; ringgi „rijksdaalder", hetzelfde woord als ringki „gekarteld"; boedja „speelkaart", hetwelk het Bar. ook reeds bezat in boeja, priestertaal voor topi (sarong); ook het Boeg. bidja (afstammeling, nakroost) komt in poëzie voor, hoewel het Bar. dit woord reeds heeft in bide, wisselwoord voor ana (kind).

Ook bedienen de Todjoërs zich wel van het Boegineesch om daaraan wisseltermen te ontleenen, bv. salasa „tienduizend" (Boeg. id.), ter vermijding van riwoe, daar de voorlaatste vorst van Todjo La Riwoe heette; raoeka „rotan", Boeg. raoekëng, ter vermijding van laoero.

De woorden die aan het Parigisch zijn ontleend, zijn niet tot bepaalde soorten te brengen. Immers de Parigiërs, al gevoelen zij zich als Mohammedanen boven de Bare'e-sprekers verheven, staan nagenoeg niet boven hen en hebben hun zoo goed als niets kunnen aanbrengen. De woorden die het Bare'e noodig had om zich te verrijken, heeft het Parigisch evenzeer moeten ontleenen en zoo is het alleen de vermenging van Parigiërs met Bare'e-sprekers geweest, die eenige vermenging van het Parigisch met het Bare'e heeft kunnen te weeg brengen (1). Uit den aard der overgenomen woorden, waarvan hier voorbeelden volgen, blijkt dit voldoende:

Adjectieven: madea „veel", mapane „heet", magali „zuiver, rein", madojo „dom, dwaas", malagoe „met streken, grappen", malinosi „onbezorgd, onbezwaard", madjodjo „snel opeenvolgend", mapanggi „bont, gevlekt".

Substantieven: isi „inhoud", oeta „groente, toespijs", pampa „groentetuin", wega „vriend, vriendin", penga „gaffel, tweesprong", raki „lichaamsvuil", baka „wond", poeë „grootvader", mangge „oom", tete „tante", tolae „kat", mamoea „maleo", boengge „mand van Parigisch maaksel", oejoemboea „eerstgeborene", gampa „mazelen", torokano „waterpokken", ngajo „voorzijde", ook wel gebruikt als wisselwoord voor leti „vrouwelijk schaamdeel"; lajagi „zeil", katigi „prauwvlerk", pasigi „zandbank", baloemba „golf".

Verba: dagi „verslaan", raga achtervolgen", kio „roepen", tampoenisi „dichtstoppen", woengoe „inpakken", tambasi „zich reinigen na het doen der behoeften", meworo „vliegen".

Ook partikels als wei „deze, dit", etoe „die, dat", kade (een stopwoord ter versterking) vindt men in het Strand-Bare'e uit het Parigisch overgenomen, eveneens bijwoorden, als bajangi „vergeefs", en voegwoorden, als ami „van ouds, uiteraard". Ook apa „want" en

(1) In den tijd van het wanbestuur in Parigi vóór 1905 hebben vele Parigiërs zich in het kustgebied van het Bare'e neergezet.

Digitized by Google

kia (in paikia) „maar, echter", zijn aan het Parigisch ontleend, maar deze woorden zijn weder uit het Boegineesch in het Parigisch gekomen.

De invloed van het Makassaarsch op het Bare'e is moeilijk vast te stellen. Vooreerst hebben het Makassaarsch en het Boegineesch een groot aantal woorden met elkaar gelijk en ten tweede komt het klankstelsel van het Bare'e dat van het Makassaarsch nader dan dat van het Boegineesch, hetgeen tengevolge kan hebben, dat een Boegineesch woord in het Bare'e een Makassaarsch uiterlijk krijgt. Zoo is bv. het Bar. woord salapa „pinangdoos" ontleend aan het Boeg. salĕpa en niet aan het Makassaarsch salapa, hoewel dit laatste geheel met het Bar. woord homofoon is. Daarbij heeft het Boegineesch ook wel woorden uit het Makassaarsch overgenomen, zoodat men bv. van een woord als ranggasela „ongeloovig, twijfelend", dat Makassaarsch is, doch ook in het Boegineesch bekend, niet weet uit welke dezer beide talen het in het Bare'e is gekomen.

Uit het Mak. is zeker sambaja „de dagelijksche ritueele godsdienstoefening der Mohammedanen (salāt)", want het Boeg. zegt sĕmpadjĕng, wat in het Bar. sampadja of sambadja (Parigische uitspraak) zou geworden zijn. Ook hoort men dikwijls de uitspraak sombaja, die aan het Mal. sĕmbahjang moet ontleend zijn. Madjene „de ritueele wassching verrichten" en madjoenoe „zich reinigen na den coitus" zijn ook uit het Makassaarsch afkomstig, evenals dindingari „de plank die de grafnis afsluit", Mak. uitspraak dindingajere', van het Mal. dinding ajar. Taroesoe' of mataroesoe' „flink, handig, vlug", stamt eveneens uit het Makassaarsch, want het Boeg. zegt tĕroe'; het woord is het Mal. tĕroes. Makassaarsch zijn ook oeloenasa „kiel v. e. vaartuig", (het Mal. loenas); singara „manen"; badjoe (baadje) en magaoe „vorst", want het Boeg. zegt loelasa', singa', wadjoe, mangkaoe'.

Iets meer dan de uiterst geringe invloed van het Makassaarsch is die van het Maleisch. Wij hebben dien gaandeweg zien toenemen, door de vestiging van Chineezen, Minahassers en Gorontaleezen hier en daar aan de Z. kust der Tomini-bocht en van eenige Hollanders en dwangarbeiders (uit allerlei natiën) te Posso. Reeds bij onze komst in 1892 vonden wij aan het strand eenige Maleische woorden bekend, als toeloengi „helpen", bajari „betalen", binata (varken), balandja „zakgeld", anakoda „(Chineesche) handelaar", tarima „ontvangen" en eenige andere, maar hun aantal was zeer gering. Uitdrukkingen als boeka poeasa „de vasten breken", makantja „stijf" (van een bries), badjoe (baadje), bisara (spreken) zijn niet rechtstreeks uit het Maleisch afkomstig. De vestiging der bovengenoemde vreemdelingen, vooral na het optreden van het Nederlandsch gezag (sedert 1905), heeft het gebruik van Maleische woorden doen toenemen. Daar er echter zoo goed als geen vreemdelingen in het binnenland zijn gevestigd (de Nederlandsche zendelingen en de Minahassische onderwijzers spreken steeds Bare'e met de

Digitized by Google

bevolking en bij het onderwijs en de Evangelie-prediking wordt ook altijd Bare'e gebruikt) blijft de invloed van het Maleisch beperkt tot het Strand-Bare'e. Alleen enkele woorden, als t a b e (dat als groet wordt gebruikt), l a m o r o s a t o e (het Maleische n o m o r s a t o e, met Gorontaleesche verwisseling van *l* en *n*), of kortweg l a m o r o, in de beteekenis „puik, zeer fraai, bovenst best", beginnen zich in het echte Bare'e te dringen.

Aan het Ternataansch zijn ontleend d o e a n g a „vaartuig", d j o o e, een beleefd wisselwoord voor het voorn. w. van den 2den persoon in poëzie; ook de titel d j o o e b o k i in Todjo (zie Dl. I, bl. 79) is van Ternataanschen oorsprong. Men behoeft echter geen directen invloed van het Ternataansch aan te nemen; d o e a n g a is wel het Tern. d j o e a n g a, maar de niet-palatale uitspraak van den beginner duidt aan, dat het woord via het Bobongkosch of Loinansch in het Bare'e is gekomen. Het luidt in die talen n.l. d o e a n g a n, hetwelk een vollediger vorm van het woord is, zooals blijkt uit eenige talen van Halmahera (Lodasch, Sahoesch, Tabaroesch) die d j o e a n g a n a (met klinkenden sluiter) hebben. Eigenaardig is de vorm p a j a n g a n, van de Tominische talen, en het Saoesoesch en Baria (W. Toradjasche taal), die in het Bare'e ook wel als wisselwoord voor d o e a n g a dient, in den vorm p a j a n g a of p a j a n g a n i.

Het Ternataansche d j o o e is zeer ver buiten het gebied zijner afstamming verbreid. Als bestanddeel van titels (d j o o e g o e g o e, d j o o e b o k i), is het op de Sangir- en Talaoet-eilanden, en in de geheele Tomini-bocht bekend. „In het Maleisch der Molukken worden fatsoenlijke Inlanders dikwerf met d j o (d j o o e) aangesproken" zegt De Clercq op blz. 265*a* van zijn werk „Bijdragen tot de kennis der Residentie Ternate". In het Bare'e wordt het echter alleen in poëzie aangetroffen (1).

Van invloed van het Ternataansch op het Bare'e kan men dus niet spreken, al hebben in de 1ste helft der 18e eeuw Ternate en Goa op verschillende punten van Midden-Celebes elkaar de heerschappij betwist (Dl. I, bl. 35). Ook de Mandareezen, die in het landschap Kadomboekoe zijn geweest (Dl. I, bl. 42), en via Ampibaho zijn teruggegaan, dus waarschijnlijk ook vandaar zijn gekomen, daar dit landschap toen ter tijd de heerschappij van Tjenrana (Zuid-Mandar) erkende, hebben (voor zoover wij dit kunnen nagaan) geen invloed uitgeoefend op het Strand-Bare'e of op het Bare'e der To Kadomboekoe, het Lagesch dialect. Alleen wijst de Bare'e benaming van het heilige boek der Mohammedanen, k o r a'a, op de Mandarsche uitspraak k o r a'a n; het Boeg. zegt k ó r a n g, het Mak.

(1) In het versje, aangehaald op bl. 83 van Dl. XLIV der „Mededeelingen van wege het Nederlandsch Zendelinggenootschap" hebben wij dit d j o o e niet begrepen en het verstaan als het Bar. d j o'o e „eekhoorn". De beteekenis van a n a i d j o o e m o r a p i, s a o g o e - o g o e k o b a t i is „de tweelingzonen van mijnheer, die in ééne wieg hebben gelegen". Met d j o o e is dan onze (onderstelde) gemeenschappelijke vader bedoeld.

Digitized by Google

k o r á n g. -Van invloed der te Posso en Mapane wonende Gorontaleezen op het aldaar gesproken Bare'e hebben wij nog zoo goed als niets kunnen bespeuren. Voor „twee aaneengekoppelde prauwen, met een vloer er op", zooals ze wel bij het lossen van vaartuigen worden gebezigd, hebben wij wel t a o e l e n g a hooren gebruiken; dit woord is Gorontaleesch. Ook het woord t a l o e p a (schoen), dat van het Mal. t ĕ r o m p a afkomstig is, moet aan het Gor. zijn ontleend, daar dit de *r* tot *l* maakt. Van beteekenis is verder dat de To Lalaeo de maïs b i n t e noemen, want dit is de Gorontaleesche benaming, die intusschen door het Bobongkosch of Loinansch kan zijn overgebracht.

Uit het Nederlandsch zijn nog maar enkele woorden in het Bare'e geslopen; zij kunnen feitelijk even goed doorgaan voor overgenomen uit het Maleisch, daar zij door den Maleischen trechter in het Bare'e zijn gevloeid. Woorden als b a l a s i t e e „belasting", a s i t e e „bestuurs-assistent" worden door de Bare'e-sprekers voor Maleisch gehouden; het laatste woord beschouwen zij als het grondwoord van het eerste, gelijk zij ook k o n t o r o l o l o (controleur) als eene afleiding van k o n t o r o (kantoor) opvatten. Sommigen geven aan Nederlandsche woorden een Toradjaschen vorm en spreken van p o m p a n i a (k o e m p a n i a, het bestuur), p o n t o r o l o l o (controleur).

IV. HET BARE'E ALS TORADJASCHE TAAL.

1. Het Bare'e tegenover de niet-Toradjasche grenstalen.

Taalgroepen op de Oostgrens van het Bare'e. — Vergelijking met het Loinansch. — Vergelijking met het Boengkoesch. — Vergelijking met het Morisch. — Zuidelijke grenstalen van het Bare'e. Vergelijking met het Wotoesch. — Vergelijking met het Boegineesch.

2. Het Bare'e als Oost-Toradjasche taal tegenover de West-Toradjasche talen.

Vergelijking met het Parigisch. — De beteekenis der tijdvormen als onderscheidingskenmerk. — Het Tawaeliasch. — De taal der To Pipi Koro.

3. Het Bare'e als Oost-Toradjasche Laagland-taal tegenover de Oost-Toradjasche Bergtalen.

Vergelijking met het Napoesch.

Digitized by Google

1. Het Bare'e tegenover de niet-Toradjasche grenstalen.

Taalgroepen op de Oostgrens van het Bare'e.

De talen die ten O. grenzen aan het Bare'e behooren tot twee groepen: de Loinansche en de Boengkoesch-Morische groep. De Noordelijke helft der O. grens loopt tusschen het Ampanasch dialect van het Bare'e en het Loinansch, in Z.Olijke richting, zooals reeds boven, op bl. 4 is beschreven. Daar het Bare'e in de laatste jaren zijne N. grens in O.lijke richting heeft uitgebreid langs de kust der Tomini-bocht tot Balingara, kan men dit stukje kustgebied nog van dat van 't Loinansch afnemen, zooals boven (bl. 15) reeds is opgemerkt. De grens tusschen het Bare'e en zijne buurtalen, voor zoover die over het N. O. schiereiland van Celebes loopt, is getrokken naar eene mededeeling van den Civielgezaghebber van Boengkoe en Mori, den 1en Luitenant I. Troostwijk, die aldus luidt (vgl. ook het op bl. 16 gezegde): „Van af Wata mBajoli, tot aan de grens met Loewoek, nabij Pokobondolong, wonen langs de kust slechts Boegineezen en Boengkoeërs, benevens eenige To Wana. In het gebergte zijn alleen To Wana. In het gebied van Loewoek, tot aan Toili (1) wonen aan de kust de Saloeans, die de madi-taal spreken".

Volgens inlichtingen door onszelf ingewonnen, wordt er tot voorbij Ondolian Ampanasch gesproken; de naam dezer plaats bewijst intusschen dat zij in het gebied van het Loinansch heeft gelegen. Verder N. O. waarts, tot het gebied van 't Balantaksch, wordt Loinansch gesproken, alleen op Toili Banggaisch en op sommige plaatsen langs de N. kust der Tolo-golf, zooals te Mantawaa en te Dongi, Boegineesch. In de Tomoribaai zijn Towi en Kolono Dale ook vestigingen van Boegineezen. Op de hierbijgevoegde taalkaart zijn deze gegevens zoo goed mogelijk verwerkt.

Wij bespreken dus als grenstalen van het Bare'e eerst de Loinansche, daarna de Boengkoesch-Morische taalgroep.

Vergelijking met het Loinansch.

Over het Loinansch is het een en ander gezegd in Overzicht, bl. 544, 545. Ook komt deze taal ter sprake in het artikel „Bobongkosch" Tijdschr. Bat. Gen. XLII (1900), bl. 429—460, daar het Bobongkosch, gesproken door eene kleine kolonie op een der Togian-eilanden, nauw verwant is met het Loinansch.

Het Loinansch verschilt in klankstelsel niet veel van het Bare'e. Veel van hetgeen is gezegd over het Bobongkosch is ook op het Loinansch toepasselijk. Van de klinkers zijn *a* en *o e* grootendeels oorspronkelijk;

(1) Een weinig ten N. O. van Tandj. Topa.

Digitized by Google

e is ontstaan uit samentrekking van a i of uit *i*. Dit alles is ook in het Bare'e 't geval. De *i* is deels oorspronkelijk, gelijk in 't Bare'e, deels is zij ontstaan door assimilatie van o e aan eene *i* in de volgende lettergreep, bv. k i l i t „huid", Mal. k o e l i t; p i k i „vagina", Mal. p o e k i; k i n i n g „geel", Mal. k o e n i n g. Deze klankovergang, heeft in het Bare'e niet plaats.

O is evenmin oorspronkelijk als in het Bare'e. Vooreerst is zij uit *a* ontstaan, b.v. t a n o „land", Bar. t a n a; b a s o „bloed", Mal. b a s a h „nat"; b o l i a n „priester", Daj. b a l i a n. Vooral de *a* der laatste open lettergreep wordt veelvuldig *o*, zoo bv. geregeld in -n j o, pron. suff. 3e pers., Mal., Bar., enz. -n j a en in *o*-, prefix van den passieven vorm, Bar. r a-. Deze overgang van *a* in *o* is veel frequenter dan in het Bare'e. Vervolgens is *o* de regelmatige vervanger van *ĕ*, die in het Loinansch evenzeer als in de Toradj. talen ontbreekt (1), bv. t o k a „aankomen", Jav. t ĕ k a; a t o p „dakbedekking", Jav. a t ĕ p; t o t o l o e „drie", Jav. t ĕ l o e. Soms is *o* samengetrokken uit a o e, bv. h o n „blad", Mal. d a o e n. Ook moet beschouwd worden uit a o e te zijn ontstaan de *o* die in de plaats is gekomen van de *a* eener open lettergreep, oorspronkelijk gevolgd door *w* als beginner der volgende. Het Loin. vocaliseert n.l. de *w* en doet haar daarna verdwijnen in de voorgaande of in de volgende lettergreep, waarover beneden meer. Zoo is bv. n j o n j o a „adem" ontstaan uit n j a w a-n j a w a, dat eerst n j o a-n j o a, daarna n j o n j o a is geworden; m o m b o a „brengen" komt van m o m b a w a; b o o e n e „vrouw" van b a w i n e (Sang. b a w i n e, Nap. w a w i n e), dat eerst b a o e i n e is geworden. Ten slotte is de *o* soms uit o e ontstaan, zooals dit ook in de Bergtalen der O. Toradjasche groep het geval is, bv. t o e n o „branden", Bar. t o e n o e; n o (lidwoord van den genitief) naast n o e.

Dat het Loinansch eene consonantische taal is, is reeds in Overzicht bl. 544 opgemerkt. De daar gegeven voorbeelden moeten nog worden vermeerderd met eenige waar de *l* als sluiter optreedt, bv. b o n g o l „doof", b o k o l „golf". Als sluiters treden dus op: *k, t, p, ng, n, m, l, s.* Alleen de mediae en de palatalen zijn dus uitgesloten. Oorspronkelijk mediale sluiters zijn tot tenues verscherpt, bv. d a m a k, Par. d a m a g i „hars", o e a t „ader", Jav. w o d; s a n g k o e p „lepel", Bar. o e n g k o e b i. De *l* is sluiter in enkele woorden die zijn overgenomen uit eene taal waarin zij op *r* uitgaan, bv. g a m b e l „gambir", uit Mal. g a m b i r, m o m b a j a l „betalen", Mal. b a j a r; een enkelen keer wisselt deze *l* dan weder met *n*, bv. m a h a n „duur", uit Mal. m a h a l.

Alleen de eindlettergrepen zijn gesloten; wel komen niet-eindlettergrepen voor die half gesloten zijn, doordat de beginner der volgende lettergreep is geprenasaleerd, maar geheel gesloten zijn zij nimmer. Voor-

(1) Eene uitzondering maakt het H a o e w a, de taal van Leboni, Rampi en Rato, zie Hfdst. V, 1e ged.

Digitized by Google

beelden zijn: minsang „maal, keer"; monsinga „manen"; pi-ningmo „al lang", uit pining en het enclytische mo. Bij de aanhechting der pron. pers. suffixa komen consonantverbindingen voor als ampasto „onze mat", sopoetnjo „zijn blaasroer", atopkoe „mijn dak".

Het Loinansch mist de *j* en de *w*, bv. kaoe „boom", Mal. kajoe; boeaa „krokodil", Mal. boeaja; baoe „varken", Bar. wawoe; toeoe „leven", Bar. toewoe. Ook de *r* ontbreekt; haar gewone vervangster is *h*; in bizondere gevallen (zie boven) *l* of *n*. Voorbeelden zijn: hon „blad", Jav. ron; oehang „garnaal", Bar. oera; mangoeha „jong", Bar. mangoera; hede „kort", Bar. rede; bihing „oor", Bobongkosch biring. Als sluiter is de *r* afgevallen, bv. tengke „voet", sanggo „naam", Bob. tengker, sanggor. Ook als beginner is de *r* vaak weggevallen, na eerst *h* te zijn geworden, bv. ohoea „twee", voor hohoea, voor roroea en het voorvoegsel *o*-, Bare'e ra-.

De typische klank der R-G-H-wet (1e V. d. Tuuksche klankwet) is in 't Loin. evenals in 't Bar. verdwenen, bv. moboat „zwaar", oeat „ader", oesoek „rib", maar in damak is hij, (als sluiter) verscherpt tot tenuis.

Dit wat den woordvorm betreft. Aangaande de woordvorming valt op te merken dat het Loin. werktuignamen vormt door reduplicatie, iets wat in de Toradjasche talen onbekend is. Voorbeelden zijn: soesoedoek „piek", lelengkoe „rijstblok", paloe-paloe „hamer". Dit laatste is zelfs met woordherhaling (geminatie) gevormd en dus onderwetscher dan de gereduplicerde vormen.

Van de voorvoegsels is *o*- reeds boven genoemd, als overeenkomende met het Bar. ra- of nda-, daar het ontstaan is uit ro-. Voorbeelden zijn: ogegesi, Bar. ragegesi „gewreven worden"; obobali, Bar. rabombali „geslagen worden"; oanjam, Bar. raena „gevlochten worden"; oloeloeng, Bar. rajoejoe „opgerold worden".

De infixen -oem- en -in- zijn voor de woordvorming nog van groote beteekenis in het Loinansch, terwijl zij in de Toradjasche talen geheel dood zijn. De juiste beteekenis van -oem- kan hier niet worden bepaald; alleen valt te zeggen, dat de voorbeelden alle intransitieve werkwoorden zijn, zooals: loemadjang „gaan"; koemampit „kleven"; koemodjo „lachen"; toemoeoe „leven"; toemindjo „staan"; hoemaang „schreien"; soemakang „zitten"; loemangoe „zwemmen".

De voorbeelden van het infix -in- geven, waar het in w. w. stammen van intransitieve beteekenis is gevoegd, duidelijk te zien dat -in- daar niet anders is dan een aanwijzer van het praeteritum. Waar het in een transitieven stam is gevoegd, heeft de samenstelling de beteekenis van een perf. passivi. Voorbeelden: tinoka „aangekomen", vgl. Jav. tĕka; binangka „opgezwollen", Mal. bangkak; sinoegi „rijk

Digitized by Google

geworden", vgl. Jav. soegih; tinosoempoe „is komen te stooten, kwam te stooten", stam soempoe met prefix to-; kinalompo (met prefix ka-) „geheel vet geworden", van lompo, vgl. Mak. lompo „groot". Ook in vreemde woorden vindt men het, bv. tinantoemo „is reeds zeker (tantoe)"; kinoelang „verminderd, minder geworden"; sinilaka „ongeluk dat heeft plaats gehad". Passieve perfecta zijn: pinatei „gedood geworden", kinono „geraakt geworden", pinokohoempak „aangetroffen geworden", pinokoipitnja „is door hem dichtgeknepen".

Verder wordt het infix -in- nog aangetroffen in de praeteritaalvormen der prefixen die met *m* beginnen, dus mo-, ma-, me- of mi-. Deze praeteritaal-vormen luidden oorspronkelijk mino-, mina-, mine- of mini-, doch zijn door afknotting der eerste lettergreep geworden tot no-, na-, ne- of ni-. Voorbeelden vindt men in het stukje tekst (8 regels groot) in het Loinansch, uitgegeven door Dr. Riedel in Dl. XXXIII der Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap, bl. 37. Daar leest men, naast motaja-taja „sprekende", notaja-taja „zeide, sprak"; en nevens mambamo „te gaan", nambamo „ging, is gegaan". Verder: notianga „gaapte", nohoetako oebaknjo „zijn kop barstte". Andere voorbeelden zijn nog nate „is gestorven", nabongi „gisteren", nobosomo „is reeds verzadigd", noboekimo „is reeds vol". Deze vormen zijn verkort uit minotaja-taja, minambamo, minotianga, minohoetako, minate, minabongi, (woordelijk: het is al nacht geweest), minobosomo, minoboekimo. Het infix -in- dient dus in het Loin. om het praeteritum van het actief en van het passief aan te duiden.

Onder de bizondere kenmerken van het Loinansch dient nog het lidwoord te worden genoemd. In de gegevens waarover wij beschikken, zijn de volgende voorbeelden te vinden: molohoe na dedeng „de hond blaft", sontjoemo na sina „de zon staat in het toppunt", montoekoehoe na manoe „de haan kraait", mandjo na mian „velen (zijn) de menschen", sangkoeha-ngkoeha na mian „enkelen (zijn) de menschen".

Een ander lidwoord, te vinden in tadjila „tong", ook elders voorkomende, bv. Bar. tabengo „bil", talikoe „rug", talinga „oor", voorts in talrijke planten- en dierennamen, wordt hier slechts terloops genoemd, omdat het niet als bizonder kenmerk van het Loinansch kan gelden.

Het lidwoord der woorden die in den genitief staan, is noe, of na een regeerend woord dat op *n* uitgaat, oe, wat feitelijk geen verschil maakt. Voorbeelden zijn: boeloe noe boetong „lichaamshaar"; pala noe lima „handpalm"; oeë noe mata „traan"; mata noe sina „zonneschijf"; poeliba noe sina „zonsondergang"; ohi noe laigan „huispaal"; boea noe lima „vinger"; batoe

Digitized by Google

noe kilap „dondersteen"; poeoe noe ladang „sagoe-boom"; hon oe kaoe „boomblad"; pelelan oe doeangan „scheepsmast".

Na deze kenmerken van het Loinansch te hebben opgenoemd, kunnen wij eenige punten van verschil aangeven, tusschen de taalgroep waartoe het Loin. behoort en de Toradjasche talen, terwijl ook op enkele punten van overeenkomst dient te worden gewezen:

Vooreerst is het Loinansch eene consonantische taal, althans in de eindlettergrepen, terwijl de Toradjasche talen vocalisch zijn.

Dan is de woordenschat van het Loin. in het algemeen zoo verschillend van die der Toradjasche talen, dat het voor een Toradja onverstaanbaar is. Dit kan hier niet worden bewezen, omdat daarvoor eene uitvoerige woordenlijst zou noodig zijn, waarvoor geen plaats is. De woorden die de Toradjasche talen met het Loinansch gemeen hebben zijn over het algemeen die, welke over het geheele Indonesisch taalgebied zijn verspreid.

Ook is het Loinansche gebruik van geminatie of van reduplicatie tot het aanduiden van werktuignamen in de Toradjasche talen niet bekend.

De infixen -in- en -oem-, die in de Toradjasche talen nog alleen als archaïsmen bestaan, zijn in het Loin. nog druk in gebruik. In het passief heeft -in- tegenover *o-* nog tijdaanwijzende beteekenis en in de actieve vormen evenzeer, al is het daar afgeknot tot *n*.

Ten opzichte van -oem- staat het Loin. hier tegenover het geheele complex der Toradjasche talen. Ten opzichte van -in-, ook als aanduider van het praeteritum staat het Loin. tegenover de O. Toradjasche talen, die het in die functie niet meer kennen, doch niet tegenover de W. Toradjasche talen, die nog tijdvormen gebruiken en ze met behulp van -in- aanduiden. Het komt ons echter voor dat dit gebruik in het Loinansch en zijne verwanten krachtiger leeft dan in de W. Toradjasche talen. Zie hierover beneden, waar deze talen ter sprake komen.

Al is het Loinansch eene consonantische taal, toch verschilt het in klankstelsel weinig van de Toradjasche talen. De klinkers zijn dezelfde en van dezelfde geaardheid. De tj ontbreekt, evenals in de Toradjasche talen; ntj komt voor in afwisseling met ns, welken laatsten klank de Toradjasche talen niet kennen. Den afkeer van *j-* deelt het Loin. met de O. Toradjasche talen. De W. Toradjasche talen hebben eene oorspronkelijke *j*, maar de O. Toradjasche hebben dien klank grootendeels verloren, daar de Bare'e *j* doorgaans uit *l* is ontstaan en eene oorspronkelijke *j* in deze taal meestal dj wordt, bv. kadjoe, Mal. kajoe (boom, hout); woeadja, Mal. boeaja (krokodil); apodjoe (gal), uit apojoe; mombadjoe (rijststampen) uit mombajoe; jadjo (een vogel), vgl. Par. lajo. Dat de *w* in het Loin. is verdwenen, komt waarschijnlijk doordat zij bilabiaal was, terwijl de Toradjasche *w* dentilabiaal is.

De *h* is in het Loin. niet oorspronkelijk, in de Toradjasche talen ook niet.

Digitized by Google

Het Loinansche lidwoord n a kennen de Toradjasche talen niet; het lidwoord n o e bij de woorden die in den genitief staan is echter in de Toradjasche talen even algemeen als in het Loinansch.

Bovenstaande mededeelingen zullen het trekken der taalgrens tusschen Tandj. Api (Balingara) en Ondolian wel wettigen. Thans volge het een en ander over den tweeden Oostelijken nabuur van het Bare'e, het Boengkoesch (n a h i n a). Om n.l. de grenstalen van het Bare'e achter elkaar af te handelen, is het beter dat wij de verwanten dezer grenstalen pas bespreken [1] als wij de grenzen van het Bare'e zijn rond geweest.

Vergelijking met het Boengkoesch.

Strikt genomen, raken het Boengkoesch en het Bare'e elkaar niet, want ten O. van Poe'oe mBana, dat Bare'e spreekt, ligt een stuk onbewoond land. Slechts aan de kusten der Golf van Mori raken het Bare'e en het Boengkoesch elkander, maar zij zijn hier beide buiten hun eigenlijk gebied getreden.

Over het Boengkoesch vindt men het een en ander opgeteekend in Meded. Ned. Zend. Gen. Dl. XLIV (1900), bl. 249—284, dat hier in het kort zal worden samengevat en aangevuld.

Het klankstelsel van het Boengkoesch verschilt op de volgende punten van dat van het Bare'e: De *s* wordt supradentaal uitgesproken, dus op eene iets lagere plaats dan in het Bare'e. De geprenasaleerde *s* wordt dan ook als n s uitgesproken en niet als n t j, gelijk het Bare'e doet. Het Loinansch staat hierin gelijk met het Boengkoesch.

Het Boengkoesch mist de palatalen; het Loin. heeft d j, n d j en n j, het Bar. n t j, d j, n d j, n j. De regelmatige vervangers dezer klanken zijn in het Boengkoesch n s, s, n s, n.

De *w* is dentilabiaal; de bilabiale *w*, die in het Bar. tot o e is geworden, hebben wij niet aangetroffen. Ook de *w* van het Bar. is dentilabiaal; het Loin. mist de *w*.

Van de *j* is het Boengk. afkeerig, evenals het Loin. en het Bar. Maar terwijl het Loin. dezen klank wegwerpt en het Bar. hem tot d j maakt, vocaliseert het Boengk. hem tot *i* en trekt hem daarna met den vorigen klinker samen, bv. k e o e „hout", „boom", uit k a i o e, uit k a j o e.

Ook de *j* die oorspr. de opvolger was van den klank der R. G. H. wet, is met den klinker der voorafgaande lettergreep samengetrokken, bv. s e o e „naald", uit s a i o e, uit s a j o e; d e o e, uit d a r o e m, Mal. d j a r o e m. Evenzeer is dit geschied met den typischen klank van de R. L. D. wet, die in het Bar. nog in eenige voorbeelden als *j* is blijven bestaan, maar in het Boengkoesch alleen nog maar in de met den klinker der voorafgaande lettergreep samengetrokken *i* zijn spoor heeft achtergelaten, bv. o e p e o e „gal", voor o e p a j o e, vgl. Tontmb. a p ĕ r o e.

[1] Dit is in Hfdst. V geschied.

Digitized by Google

Het uitvallen der *w* tusschen 2 gelijke vocalen getuigt van eene verzwakking van dezen klank, die ook in het Loin. is op te merken — zie boven, bl. 84. In het Bar. geschiedt iets dergelijks maar zelden; een voorbeeld is n a a „opleven", vgl. Mal. enz. n j a w a.

De *s* gaat in het Boengkoesch dikwijls, hoewel niet geregeld, in *h* over. Noch het Bar., noch het Loin. vertoonen dit verschijnsel, wel daarentegen de O. Toradjasche Bergtalen (Napoesch, Besoasch, Badasch).

Met het Loin. heeft het Boengkoesch gemeen de neiging om de *a* tot *o* te maken; in het Bar. is deze neiging veel geringer; vgl. het pron. poss. 3e pers. Boengkoesch -n o, Loin. -n j o, Bar. -n j a.

Nadert het klankstelsel van het Boengk. dus iets meer tot dat van het Loin. dan tot dat van het Bare'e, zonder echter van beide sterk te verschillen, de woordvorm in het Boengk. is geheel die van het Bare'e. Alle lettergrepen zijn open; de taal is geheel vocalisch, gelijk ook het Bare'e is. Zelfs van het klinkend maken van een consonantischen eindsluiter, bv. door dien met *i* uit te spreken, zooals bv. het Ampanasch vrij veel doet, hebben wij geen voorbeelden aangetroffen.

De genitief-verhouding drukt het Boengkoesch meestal uit door het pron. suff. derde pers. aan het regeerende woord te hechten, bv. w o e a n o k e o e „boomvrucht", terwijl Loin. en Bare'e deze verhouding aanwijzen door het betr. voorn. w. of lidwoord n o e (ook afgekort tot een enkele nasaal, die dan den beginner van het geregeerde woord prenasaleert), bv. Loin. b o e a n o e k a o e, Bar. w o e a n g k a d j o e. In beginsel verschillen deze constructies niet veel. In w o e a n o k e o e wijst -n o reeds het volgende k e o e aan, zoodat k e o e wordt tot bepaling van -n o; in w o e a n g k a d j o e wijst n g eveneens k a d j o e aan, maar is nauwer met dit laatste verbonden dan -n o met k e o e. In beide gevallen is het eerste lid der samenstelling w o e a, het tweede -n o (k e o e), n g k a d j o e. Ook de Bare'e en Loinansche genitief-constructie kent het Boengkoesch, bv. k o e l i n g k o o e „boomschors".

Levert de genitief-constructie dus geen zeer duidelijk onderscheidingsteeken op, wel doet dit het gebruik van de invoegsels -o e m- en -i n-; deze zijn in het Boengkoesch nog geheel levend. Het staat hierin geheel op ééne lijn met het Loinansch, zie boven, bl. 84.

Een ander punt van overeenkomst met het Loinansch is dit, dat het Boengkoesch het achtervoegsel -a n nog niet heeft verloren. Wel heeft het den nasalen sluiter laten vallen, zoodat het suffix, evenals in het Bar. tot *-a* is geworden, maar terwijl het in 't Bar. reeds een archaïsme is, gebruikt het Boengkoesch dit achtervoegsel nog als een levend grammaticaal element, zij het dan ook niet meer zoo veel als het Loinansch. Het is wel aan te nemen, dat de verslijting van -a n tot *-a* in het Bare'e de verdwijning van dit suffix heeft in de hand gewerkt; want in het Boengkoesch, waar het ook *-a* is, begint het eveneens terrein te verliezen.

Het bovenstaande samenvattende, kunnen wij besluiten dat het

Digitized by Google

Boengkoesch niet zoover van het Bare'e afstaat als het Loinansch dit doet. Het Boengkoesch staat echter in het algemeen dichter bij het Loinansch dan bij het Bare'e. Door zijne verwantschap met het Bobongkosch (op de Togian-eilanden) en het Gorontaleesch, wijst het Loinansch op eene strooming der bevolking van de N. helft van het Noordelijk schiereiland naar het Z. toe, die voorbij het gebied van het Gorontaleesch zich heeft verdeeld, waarbij de Loinansche tak over de Togian-eilanden naar den vasten wal ten O. van Tandj. Api is gegaan, om zich daarop naar het O. (Balantaksch) en naar het Z. (Boengkoesch) te verbreiden, terwijl een andere tak naar het W., daarop naar het Z. is gegaan, en ten Z. van den Evenaar weder een tak in O.lijke richting heeft afgescheiden. Zoo mag men dus aannemen dat het Bare'e, als meest O.lijke uitlooper van dezen laatstgenoemden zijstroom, bij Tandj. Api weder op het Loinansch is gestuit. Zie ook hetgeen is gezegd in Tijdsch. Bat. Gen. Dl. XLII, bl. 432—434.

In de schets van het Boengkoesch, gegeven in Meded. Ned. Zend. Gen. XLIV, bl. 249—284 is niet voldoende rekening gehouden met de Ternataansche woorden die in het Boengkoesch moeten binnengeslopen zijn, tengevolge van de eerst sedert kort geëindigde opperheerschappij van den Sultan van Ternate over het Landschap Boengkoe. Zoo is aldaar op bl. 273 het woord boeroea (kist) verklaard als met het suffix *-a* afgeleid van den stam boeroe; dit is onjuist, want boeroea is een Ternataansch woord en het Ternataansch kent geen suffix *-a(n)*. Ook het op bl. 276 omtrent het woord samadala „duizend" gezegde is onjuist. Het woord zal wel uit Ternate of uit Halmahera stammen. Het woord voor „duizend" is in de talen der Ternataansche groep in 't algemeen tjala of tjalana, 't geen teruggaat op tjalan, vgl. Noef. sjaran „duizend" en Tag. daan. Dichter bij het Boengk. madala staat het Gal. dala (i dala, ja dala, ma dala) „veel". In ieder geval is madala in het Boengkoesch een vreemd woord; sa- is het eenheidsprefix.

Vergelijking met het Morisch.

Het Morisch, speciaal het Westelijke dialect, dat in Meded. N. Z. G. XLIV, bl. 285 Morisch is genoemd, tegenover het O.lijke dialect, (dat t. a. p. Petasiasch heet) grenst aan het Bare'e der To Poe'oe mBana, To Watoe en To Pada en verder Z.lijk nog aan dat der To Palande en To Lamoesa.

Het Morisch is nauw aan het Boengkoesch verwant. In klankstelsel komt het geheel met deze taal overeen, in woordvorm evenzeer. Het W. dialect heeft nog de eigenaardigheid dat het de geprenasaleerde tenues tot mediae maakt; het zegt monggoeni (geel) van den stam koeni; mondasoe (scherp) van den stam tasoe, Bar. tadja; henoendo (van ons), Bare'e (Poe'oe mBoto) anoenta.

Digitized by Google

Eene oorspronkelijke *t* is in het W. Morisch vaak *s* geworden, bv. w a s o e (steen), k o e s o e (haarluis), o p i s o e (zeven), Bar., Boengk. Petas. (O. Morisch) w a t o e, k o e t o e, (o) p i t o e; p o e n s i (pisang), Boengk., Petas., Bar. p o e n t i.

Met het Boengkoesch heeft het Morisch gemeen den overgang van *s* tot *h*, bv. h i k o e (elleboog), t a h i (zee), k i m b o h o e (leguaan), l i o h o (neet), Bar. s i k o e, t a s i, k i m b o s o e, l i o s o.

De palatalen van het Bar. d j, n d j, n t j, n j, vertoonen zich in het Morisch als s, n s, n; hetzelfde is in het Boengkoesch het geval. Ook in de behandeling van den typischen klank der R. G. H. wet staat het Morisch geheel met het Boengkoesch gelijk. En den afkeer van *j* en *w* tusschen twee klinkers deelt het Morisch evenzeer met het Boengkoesch.

De eind *-a* is in het Morisch vaak *e* geworden, bv. o e s e (regen), Bar. o e d j a, soms tot *o*, bv. k o e r o (kookpot), Bar. k o e r a.

In het algemeen staat het Morisch nog iets verder van het Bar. af dan het Boengkoesch. Deze laatste taal kan men voor den ouderen vorm houden van het taaltype dat de Boengkoesch-Morische groep vertoont. Wanneer dus het Morisch weder eenigszins het Bare'e nadert in het minder druk gebruiken van de invoegsels o e m en i n, heeft men hierin eer eene afwijking van het Boengkoesche type te zien, dan eene overeenkomst met het Bare'e.

De To Poe'oe mBoto en de To Saloe Maoge zijn van hunne O.lijke Morisch sprekende buren, de T o O e l o e O e w o i en de T o L a s i (door de Bare'e-sprekers met den verzamelnaam T o K i n a d o e aangeduid) gescheiden door eene breede strook onbewoond land. Met de To Kinadoe hebben de Bare'e-sprekers tot aan het optreden van het Ned. gezag steeds in erfelijke vijandschap geleefd.

Z u i d e l i j k e g r e n s t a l e n v a n h e t B a r e'e. V e r g e l i j k i n g m e t h e t W o t o e s c h.

Thans komen wij tot de Zuidgrens van het Bare'e, waar het a r e'e- of a e'e-dialect der To Saloe Maoge grenst aan het Wotoesch, en het i b a-dialect der To Laiwonoe (zie boven, bl. 20) aan het Boegineesch. Het Wotoesch is eenigszins bekend gemaakt in een artikel in Meded. Ned. Zend. Gen. Dl. XLI, bl. 111—150 (1). Deze taal is beperkt tot de dorpen Wotoe en Mambotoe (bij Boeraoe) (2); naar hare ontkenning heet zij l a e d o. In woordvorm en woordenschat staat zij dichter bij het Boegineesch dan bij het Bare'e; zoo heeft zij o. a. den typisch Boegineeschen (in het Makassaarsch ook, doch minder vaak voorkomenden) klank n r, dien de Toradjasche talen missen. Zij kent ook de t j, eveneens een niet-Toradjasche klank en werpt de *k* weg, wat het Boegineesch intusschen slechts in be-

(1) Eene ongelukkige drukfout heeft daar To Wadu in plaats van To Wotu.
(2) Zie Dl. I, bl. 67.

Digitized by Google

paalde gevallen doet. Het Wotoesch is echter vocalisch, zooals het Bare'e en niet half-vocalisch, zooals het Boegineesch. In de behandeling van den typischen klank der R. G. H.-wet staat het Wotoesch weder aan de zijde van het Bare'e, dat den bedoelden klank in het algemeen heeft verloren, terwijl het Boeg. regelmatig *r* vertoont op de plaats van dien klank. In woordvorming nadert het Wotoesch meer tot het Bare'e, want de voorvoegsels komen meer overeen met die van het Bare'e dan met de Boegineesche; hetzelfde valt te zeggen van de telwoorden.

Het Wotoesch heeft, evenals het Bare'e, het achtervoegsel -a n, (Boeg. -a n g) zoo goed als verloren, waartoe zonder twijfel heeft medegewerkt de verslijting van dit suffix tot *-a* in deze vocalische taal. Het ontbreken van -a n is een belangrijk punt van verschil tusschen de Toradjasche talen en het Makassaarsch en Boegineesch. Hoewel het Wotoesch dus ook hierin op het Bare'e gelijkt en niet op het Boegineesch, zoodat men zeker niet zonder grond aan het Wotoesch een Toradjasch karakter zou kunnen toekennen, toch laat het zich, op grond van zijn woordenschat niet tot de Toradjasche talen rekenen. Het komt ons voor dat het Wotoesch als overgangstaal tusschen het Boegineesch en het Bare'e moet worden beschouwd, doch met de eerstgenoemde taal in ééne groep worden samengenomen.

Vergelijking met het Boegineesch.

Van het Boegineesch onderscheiden zich de Toradjasche talen in vele opzichten. Allereerst in woordenschat; het Boegineesch is voor de Toradja's, evenals het Makassaarsch, het Morisch en het Loinansch, m a d j a'a, d. i. „onverstaanbaar", of g o e r i t o, z. v. a. „bargoensch". Onder de To Saloe Maoge en vooral onder de To Laiwonoe zullen er wel zijn die Boegineesch kennen, maar de gewone Toradja verstaat er niets van. In klankstelsel verschilt het Boeg. op de volgende punten met de Toradjasche talen:

Het heeft den klinker ĕ, dien de Toradjasche talen (behalve het Lebonisch) niet hebben.

Geprenasaleerde mediae maakt het Boegineesch zoo goed als zonder uitzondering tot tenues, alleen de n d wordt niet tot n t, maar tot n r; zoo worden dus n g g, m b, n d j tot n g k, m p, n t j, bv. m a n g k a o e' (regeerend) voor m a n g g a o e' (st. g a o e'); d j a m p o e voor d j a m b o e (rozenappel); d j a n t j i, Mal. Mak. d j a n d j i (belofte). In het Bar. geschiedt dit niet. Ook den klank n r kent het Bare'e niet; Boeg. s a n r o (tooverdokter), i n rĕ n g (schuld), g ë n r a n g (trom) zijn in het Bare'e: s a n d o, i n d a, g a n d a.

Verder heeft het Boeg. de t j, (vaak uit *s* ontstaan), een klank dien het Bare'e mist. Het afwerpen van de *k* als beginner, dat in het Boegineesch zoo veelvuldig geschiedt, is slechts in enkele Toradjasche talen (bv.

Digitized by Google

in het Saoesoesch) gewoon; in het Bar. geschiedt het afwerpen der *k* als beginner niet vaker dan dat van andere beginners.

Bij de vorming der intensieven vallen in het Boeg. de tenues *k*, *p*, *t*, steeds weg, zoodat alleen de nasaal *ng*, *m*, *n* of *nj* overblijft; terwijl het Boeg. van den stam s o e s o e den intensieven vorm m a n j o e s o e of m a n o e s o e maakt, vormt het Bar. van den zelfden stam m a n t j o e s o e voor m a n s o e s o e.

In woordvorming is minder verschil. De voor-, in- en achtervoegsels waarover het Boegineesch beschikt, kennen ook de Toradjasche talen alle. Het Boegineesch heeft er ettelijke niet, die de Toradjasche talen wel bezitten.

Van de *m*-prefixen bezit het Boeg. m a'-, 't welk in deze taal reeds dikwijls tot *a'*- is verloopen; het in de Tor. talen ook bekende m o- bezit het Boeg. niet en m e- is in 't Boeg. wel bekend, doch zeldzaam, wat in de Tor. talen niet het geval is.

Het intransitief-passieve m a'-, (in de Boegineesche spraakkunst van Dr. Matthes niet onderscheiden van het actieve m a'-) vervult in het Boeg. geheel dezelfde functie als in de Toradjasche talen. M e- is in het Boegineesch zoo goed als verouderd; uit de schaarsche voorbeeldeen bij Matthes (Boeg. Sprkk. bl. 70, 71) is niet dan met moeite op te maken dat de oorspr. beteekenis van m e- is die van „zoeken, trachten te verkrijgen, uitgaan op", zooals dit in de Toradjasche talen nog zeer duidelijk is. Ook m e- heeft in het Boeg. de neiging zich tot *e*- te verkorten.

Naast m a'- en m e- heeft het Boeg. p a- en p e-, k a- en k e'- of k i'-, wat een oorspronkelijker vorm is. P i- naast Boeg. p e- heeft het Makassaarsch. Verder heeft het Boeg. p o-, waaruit zich laat opmaken, dat het 't voorvoegsel m o- heeft verloren.

Het voorvoegsel m a g i-, dat in het Boeg. zeldzaam is, heeft in de Toradj. talen den vorm m e k i- en is tamelijk frequent. Het passieven vormende r i- is in de Tor. talen r a- of n d a-.

Het Boeg. s a m a dat, zooals Dr. Matthes op bl. 109 zijner Sprkk. aantoont, tot een voorvoegsel is geworden, ontbreekt in de Tor. talen. Het ook aldaar genoemde p a d a is in het Bar. wel bekend (als syn. van p o e r a „afgedaan, klaar, op", p o e r a-p o e r a „alle", dus syn. met Boeg. p a d a), doch niet als voorvoegsel, wat het trouwens in het Boegineesch ook nauwelijks is.

Het op bl. 161—163 der Boeg. Sprkk. genoemde voorvoegsel w e k a is evenmin een prefix als het aldaar in § 162 genoemde l ĕ p i. Eene vorming als w e k a t ĕ l o e „driemaal" verschilt in geen enkel opzicht van l ĕ p i t ĕ l o e „drievoudig". Waarschijnlijk is w e k a identisch met Tor. t. b e k a „splijten" (1).

---

(1) Prof. Jonker ziet in het Boeg. w e k a een variant van m a k a-, zie Bijdr. K. I. 8 I, bl. 297; deze opvatting komt ons minder juist voor.

Digitized by Google

Van de invoegsels noemt Matthes (Boeg. Sprkk. bl. 57) a l, a r en i n, alle drie in de Toradjasche talen voorhanden en veel minder zeldzaam dan in het Boeg., doch ook, evenals daar, in de huidige taal dood. Ook o e m- had hierbij kunnen vermeld worden, want men heeft, ondanks den twijfel hieraan dien Dr. Matthes op bl. 65 der Boeg. Sprkk. uitspreekt, de aldaar opgegeven vormen met *m* voor een stam die met een klinker begint (m o n r o van o n r o, m i s ĕ n g van i s ĕ n g, enz.) voor afgeknotte -o e m- vormen te houden (dus m o n r o van o e m o n r o). Vgl. voorts g o e m a w a, syn. met i n i n a w a „hart, gemoed, binnenste", en met Loin. g i n a w o, van denzelfden stam g a w a (vgl. n a w a, n j a w a), met 't infix -i n- gevormd; t o e m a n t j e n g „met de armen leunen over", Bar. t a n d j e „steunen op, het laten aankomen op"; d o e m e't j e' (een vogel), Mak. t j e'-t j e'; r o e m ĕ m ĕ n g „loeien van den wind", st. r ĕ m ĕ n g (¹).

Het Boeg. t a'- of t j a'- is het Bar. t e-, t o-. Indien men dus de oneigenlijke voorvoegsels p a d a, s a m a en w e k a uitzondert, kan men zeggen dat er geen voor- of invoegsels zijn in het Boeg. die ook niet in het Bare'e en de andere Toradjasche talen voorkomen.

Anders is het met het achtervoegsel -a n g of -ĕ n g. Dit is in de Toradjasche talen, in den vorm -*a*, -a n i of -a n g i wel bekend en zelfs nog in een groot aantal voorbeelden aanwezig, maar als formatief element is het in het Bare'e thans geheel dood. In de O. Toradjasche zoowel als in de W. Toradjasche bergtalen (Koelawisch, enz.) is het echter nog levend; het verdwijnen van dit suffix zal dus in de overige Toradjasche talen wel een der jongste verliezen zijn. De functie van -*a* wordt daar thans waargenomen door het prefix van het nomen verbale. Zoo is bv. oorspronkelijk Bar. k a s o j o a „plaats van ondergang" thans reeds k a s o j o geworden en oorspr. p e b e t e a „plaats van opgang" is thans p e b e t e.

Van het in het Boeg. gebruikelijk lidwoord *e* zijn in het Bar. wel sporen overgebleven. Het Parigisch gebruikt het nog veel. In de behandeling der voornaamwoorden is het onderscheid groot, wat voor een deel komt door de meerdere vormelijkheid der Boegineesche samenleving dan die der Toradjasche.

Niet bekend is ook in de Toradjasche talen de aanhechting van het voorn. w. van den derden persoon -n a aan een woord dat den genitief regeert, bv. a s o e n a L a n o e" de hond van N. N.". De Toradjasche genitief-constructie, met tusschenvoeging van het lidwoord n (o e) of *i* kent het Boegineesch niet.

Dit zijn in het kort de voornaamste punten van verschil tusschen het

(¹) Woorden als s o e m a n g ŏ „levensgeest", p e m a l i „verboden, wat moet vermeden worden" kunnen niet als -o e m- vormen gelden. Het Daj. k a m a n g a t doet onderstellen, dat het Mal., enz. s o e m a n g a t uit s ĕ m a n g a t of s i m a n g a t is ontstaan, terwijl p e m a l i (Mal. p ŏ m a l i) er uitziet als gevormd met p e- van den intensieven vorm van den stam p a l i.

Digitized by Google

Boegineesch met het Bare'e en de overige Toradjasche talen. Het Boegineesch wordt naar zijne ontkenning d e' genoemd, doch het heeft ook nog een ontkenningswoord t ĕ of t ĕ n g, dat nooit zelfstandig, maar steeds proclitisch voorkomt. Dit ontkenningswoord is hetzelfde als dat van het Parigisch n.l. t a r a, uit t a (niet) en a r a (zijn) en dat van het Ampanasch t a a, gerekt tot twee lettergrepen, daar het Bare'e een zelfstandig woord van ééne lettergreep steeds tot twee lettergrepen rekt. Het Boegineesche ontkenningswoord d e' is identisch met het Sang. d i r i, d i d i (weigeren), d ĕ n d i l ĕ (ontkennen), Tag. Bis. d i, d i l i, Iloko d i, enz. Het is ook in het Bare'e niet geheel onbekend, immers naast n e p a „laat nog niet geschieden, nauwelijks, pas", komt voor d e p a, en dit is id. met het Boeg. d e p a „nog niet".

Al grenst het Bare'e niet aan het Makassaarsch, het mag hier toch wel worden opgemerkt, dat het Bare'e in klankstelsel dichter bij het Makassaarsch staat dan bij het Boegineesch (1). Evenals het Mak. mist het Bar. de *ė*; ook heeft het Mak. veel minder dan het Boeg. de neiging om geprenasaleerde mediae tot tenues te maken. Voorts werpen het Mak. en het Bar. de *k* aan het begin van een woord lang niet zoo dikwijls af als het Boeg. Nog in een ander opzicht is het Makassaarsch in woordvorm ouderwetscher dan het Boegineesch, het is n.l. minder vocalisch, daar het de *l*, *r*, *s*, als sluiters behoudt, door ze met een vocaal uit te spreken, terwijl het Boegineesch ze afwerpt, evenals het Bare'e. De nasalen, die het karakter van klinkers hebben, zijn alle geconverteerd in n g, voorzoover zij *m* of *n* waren, daar n g de meest doorklinkende nasaal is. Ten slotte is ook nog hamzah sluiter, daar die faucaal in zooverre het karakter der velare nasaal deelt, dat zij met stem wordt uitgesproken, al wordt deze dan halverwege, door vernauwing van het strottenhoofd, afgesloten.

De Toradjasche talen kennen echter geen enkelen sluiter van consonantischen of half-consonantischen aard en hebben dus de nasalen en hamzah ook uitsluitend als beginners, nooit als sluiters van lettergrepen.

Ten opzichte van den typischen klank der eerste Van der Tuuksche wet (de R-G-H-wet), nemen het Bare'e en de overige Toradjasche talen in het algemeen dezelfde plaats in als het Javaansch, d. w. z. de klank verdwijnt, terwijl hij in het Mak. en Boeg. door *r* wordt vertegenwoordigd.

Behalve het Loinansch, het Morisch (en zoo men wil, het Boengkoesch), het Wotoesch en het Boegineesch, heeft het Bare'e geen onmiddellijke grenstalen. Van het Sadangsch (tae), Lebonisch (haoewa), Badasch (ti'ara), Besoasch (ti'ara), en Napoesch (bara) is het gescheiden door eene twee tot drie dagreizen breede strook onbewoond land, de Oostelijke hel-

---

(1) In Deel I is op bl. 8 in de Noot reeds eene opmerking van dezen aard gemaakt. Zij is daar echter wat onduidelijk gesteld; er is hier geen sprake van invloed van het Makassaarsch op het Bare'e, alleen van overeenkomst in klankstelsel.

Digitized by Google

lingen van het Centraal gebergte, een ruw en met dicht oerwoud bedekt bergland, dat nergens sporen van ontginning vertoont en slechts door weinige voetpaden doorsneden wordt (¹). Er is dus wel nooit een levendig verkeer tusschen de Bare'e-sprekers en hunne Westelijke buren geweest, doch de verhouding tusschen de Berg-Toradja's en de Bare'e-Toradja's is steeds eene vriendschappelijke geweest, althans vergeleken met die tusschen de Bare'e-sprekers en de Loinans en een groot gedeelte der Moriërs. Wij hebben dus, na de vrij belangrijke verschillen tusschen het Bare'e en het Loinansch, Morisch, Wotoesch en Boegineesch (zijne niet-Toradjasche buren) te hebben aangegeven, thans na te gaan in welke verhouding het Bare'e staat tot de naburige talen met welke te zamen het de Toradjasche taalgroep vormt.

2. Het Bare'e als Oost-Toradjasche taal tegenover de West-Toradjasche talen.

Vergelijking met het Parigisch.

Als type eener West-Toradjasche taal nemen wij het Parigisch, daar van de W. Toradjasche talen deze taal ons het best is bekend geworden en wij ook eenige Parigische literatuur hebben kunnen verzamelen, waaraan goede voorbeelden ter verduidelijking van spraakkunstige opmerkingen zijn te ontleenen.

Het klankstelsel van het Bare'e is minder verzwakt dan dat van het Parigisch. Het Parigisch mist de n t j en de n j; het kent van de palatalen slechts d j en n d j. Evenzoo is het in het Saoesoesch, Tawailisch, en Sigisch; het Paloesch heeft alleen n d j, het Baria, Koelawisch en Lindoesch hebben slechts n t j, Lolesch en Gantisch hebben n t j, d j, n d j. De t j heeft geen enkele Toradjasche taal; n j komt alleen in het Bare'e voor. Wel heeft het Pipikorosch, dat nog tot de W. Toradjasche talen behoort, de palatalen d j, n d j, en n j, maar de n j is in deze taal ontstaan uit n d j, die weder uit n s kan zijn voortgekomen, bv. o n j e (gestampte rijst), Par. o s e, Bar. b o n t j e; l o n j a, Par. l o n d j a, Mal. l a n s a t; p o n j i (vaandel), Mal. p a n d j i. Hier is dus de n j van jongen datum.

De Bare'e n j is in het Parigisch en de overige W. Toradjasche talen *n*; zoo is bv. het pron. suff. 3e pers. Bar. -n j a, W. Tor. -n a.

De n d j is in het Parigisch zelden uit prenasaleering der d j ontstaan; gewoonlijk is zij eene gemedialiseerde n t j. Het Parigisch heeft n.l. de neiging om de geprenasaleerde klanken te medialiseeren; hierin ver-

(¹) Van uit het Bare'e-sprekende land gaan twee voetpaden naar Napoe, één naar Bada en één naar Leboni. Geen dezer paden is aangelegd.

Digitized by Google

toont het dus juist het tegengestelde van het Boegineesch. Steeds wordt n t j (voor n s) tot n d j, bv.:
i n d j a n i (weten), vgl. Bar. i n t j a n i, Nap. i s a, Boeg. i s ĕ n g.
a n d j a (mangga), vgl. Bar. a n t j a, Mal. a s a m, Jav. a s ĕ m.
l o n d j a (lansat), vgl. Bar. l a n t j a, Mal. l a n s a t, Tontmb. l a n s o t.
s a n d j o w o e (1000), vgl. Bar. s a n t j o w o e (s a en n s o w o e).
s a n d j i k o e (½ armslengte), Bar. s a n t j i k o e (s a-n s i k o e).
o e ë n d j o e s o e (borstsap, melk), Bar. o e ë n t j o e s o e (o e ë n s o e s o e).
n o n d j o e'o e (op het hoofd dragen), Bar. m a n t j o e'o e (m a-n s o e'o e).

Geregeld wordt ook n g k tot n g g, bv.:
b o e n g g o e (bult), vgl. Bar. b o e n g k o e, Mal. b o n g k o k.
b o e n g g a (krab), vgl. Bar. Bis. b o e n g k a.
p o e'o e n g g a l o e k o e (kokosboom), vgl. Bar. p o e'o e n g k a j o e k o e.
k a k o e (grijpen), s a n g g a k o e (een handvol), vgl. Bar. s a n g k a k o e.
k a e (graven), n o n g g a e, vgl. Bar. m a n g k a e.
k a n i (maal, keer), r o e a n g g a n i (tweemaal), vgl. Bar. r o e a n g k a n i.

De m p wordt alleen in één geval geregeld tot m b, n.l. wanneer het voorvoegsel p a wordt geprenasaleerd, bij de voorvoeging van het prefix n o (m o-); n o m p a wordt dus tot n o m p a, n o m b a-, m o m p a- tot m o m b a-. Voorbeelden:
n o m b a o r e (iets optrekken, ophalen), voor n o m p a o r e.
n o m b a t o e b o (iets stutten), voor n o m p a t o e b o.
n o m b a t o j o s a k a j a „eene prauw onderste boven keeren".
m o m b a t e o „iets gaan opslikken".
m o m b a l o e m p i s i „iets zullen omwikkelen".

Verder blijft de m p onveranderd, bv. o m p a (mat), Loin. o m p a s; n e m p o n e (opklimmen), Bar. m e p o n e; l i m a m p o e l o e (50), Bar. l i m a m p o e j o e.

De n t wordt nimmer gemedialiseerd, bv. p o e n t i (pisang), Minah. t. enz. p o e n t i; n o m o n t e (oogsten), Bar. m o m o t a; n o n t a l o e (een akker aanleggen), st. t a l o e, Minah. t. t a l o e n; p o e s e n t a s i „het middelpunt der zee".

Van de niet geprenasaleerde klanken wordt alleen de begin -*k* soms gemedialiseerd, bv.:
g a m p a j a (papaja), Minah. t. k a p a j a.
g a n t o e (toovermiddel), Bar. k a n t o e.
g a l o r o (touw), Bar. k a j o r o.
g a d e r a (stoel), uit het Mol. Mal. (Port.) k a d e r a.
g e l a (flikkering, glans), vgl. k i l a (bliksem).

In sommige opzichten is het Par. ouderwetscher dan het Bar. Zoo heeft het bv. eene oorspr. *l* niet tot *j* laten worden, zooals het Bare'e, bv.:
d j a l a (weg), Mal. d j a l a n, Bar. d j a j a.
p o e l o e (lijm), Mal. p o e l o e t, Bar. p o e j o e.

Digitized by Google

poeloe (tiental), Mal. poeloeh, Bar. poejoe.
labi (rest, overschot), Mal. lĕbih, Bar. jabi.
langi (hemel), Mal. langit, Bar. jangi.

Ook is niet, zooals in het Bar. en in het Boeg. is geschied, eene oorspronkelijke (of secundaire) *j* tot dj geworden. Voorbeelden van oorspronkelijke *j* zijn:
kajoe (hout), Mal. kajoe, Bar. kadjoe, Boeg. adjoe.
boeaja (krokodil), Mal. boeaja, Bar. woeadja, Boeg. boeadja.
lajo (een vogel), Mal. lajang (zweven), Bar. jadjo.

Voorbeelden van niet oorspronkelijke *j* zijn:
sojo (mier), Bar. sodjo, Tontmb. sĕrĕm.
pojoe (gal), Bar. apodjoe, Tontmb. apĕroe.
koeja (wat), Bar. koedja, Tontmb. koera.
kojo (doorsnijden), Bar. kodjo.
babaja (dageraad), Boeg. badja, Form. bawarag.

Deze laatste voorbeelden geven tevens aan het standpunt van het Parigisch tegenover de R-L-D-wet. In het Bar. is in het algemeen *j*, soms tot dj geworden, de vertegenwoordiger van den typischen klank; het Parigisch heeft meer constant *j*; alleen is ook hier tusschen *a* en *i* de *j* verdwenen. Voorbeelden:
ngaja (soort), Bar. ngaja, O. Jav. ngaran.
ajo (houtskool), Bar. ajo, Jav. arĕng.

Weggevallen is deze klank in:
pae (rijst te velde), Bar. pae, uit paji, pari, vgl. Bar. bae „groot", bari (oude taal).
toa'i, Bar. toea'i, uit toeaji.

Ook de typische klank der R. G. H.-wet is niet overal zoo zeer verzwakt als in het Bar. Waar deze klank sluiter was, is hij natuurlijk verdwenen, daar het Parigisch evenzeer als het Bare'e, eene vocalische taal is. Maar het Par. heeft nog kairi „Noord", naast kaii „links", linker"; verder boega (Alocasia Celebica), welk woord het Bar. heeft verloren; waga (gloeiende kool), naast Bar. waa en katigi (prauwvlerk), Tag. Bis. katig, Jav. katir, naast Bar. kati (draagstoel). De overige voorbeelden van *g* komen ook in het Bar. voor; het Parigisch nadert hier dus eenigszins meer tot de Tominische talen, die den overgang tusschen de Toradjasche en de Filippijnsche groep vormen.

De woordvorm is in het Parigisch geheel gelijk aan dien van het Bar. Een groot aantal woorden zijn in het Bare'e en het Parigisch geheel en al dezelfde. Zooals vanzelf spreekt, is het aantal woorden die het Bare'e en het Parigisch met elkaar gemeen hebben, waarbij dus ook worden gerekend de woorden die vallen onder de aan beide talen in het bizonder eigene klankwetten, nog veel grooter. Men blijft zeker nog beneden de werkelijkheid, indien men de identische woorden in het Bare'e en het Parigisch op ⅓ van den geheelen woordenschat stelt.

Digitized by Google

Het gewichtigste punt van verschil tusschen het Bare'e en het Parigisch, in 't algemeen tusschen de O. en de W. Toradjasche talen, is dit, dat de laatste in het bezit zijn van tijdvormen bij het werkwoord en van een passief met persoonsexponenten en dat de O. Toradjasche talen deze kenmerken missen. Wij hebben dan ook bij onze verdeeling der Toradjasche talen in twee hoofdgroepen, deze kenmerken tot onderscheidingsteekenen genomen.

De pron. pers. suffixa zijn in het Parigisch: Enkv. 1. -nggoe, 2. -moe, 3. -na; Mvd. 1. incl. -nta, excl. -ngga, 2. -mi, 3. -na. Het substantief sapo „huis" wordt dus, met de pron. suffixa: sapo-nggoe, sapomoe, sapona, saponta, sapongga, sapomi, sapona. De klemtoon blijft bij al deze vormen op de lettergreep sa, waar ook sapo dien heeft. Ook in het Bare'e bewegen éénlettergrepige achtervoegsels den klemtoon niet.

Omtrent de suffixen zelf valt alleen op te merken, dat zij worden verbonden met het hoofdwoord door het nasaal tusschenzetsel. Bij moe, na en mi is dit met den nasalen beginner samengesmolten. Nggoe en ngga zijn uit ngkoe en ngka ontstaan. Bij ngka is het bestanddeel ka de eerste helft van kami en in nta is ta de laatste helft van kita. Het Bar. heeft in den 1e pers. mvd. excl. mami, maar overigens zijn de pron. suff. gelijk. Het nasaal tusschenzetsel heeft alleen het Poe'oe mBotosch dialect (de are'e-taal).

Deze pronomina nu worden ook gevoegd achter w. w. stammen die gevormd zijn met de prefixen ra- en ni-. Het eerste is ook in het Bar. bekend; een meer gebruikte vorm aldaar is nda-. Juist het W.lijke, dus het naar den Parigischen kant gekeerde dialect van het Bare'e, dat der To Pebato, heeft ra-. Van ra- staat het vast, dat het oorspronkelijk pron. praef. 3e pers. mvd. is; zoowel in het Bar. als in het Par. is het identisch met het in beide talen nog voorkomende zelfstandige pron. pers. 3e pers. sira, in het Par. nog meervoudig van beteekenis „zijlieden", in het Bar. een pluralis majestatis van si'a „hij, zij" (enk. en meervoud), dus „Z. Ed., H. Ed., H.H. Ed.". Rakoni beteekent dus oorspronkelijk „zij eten het, ze eten het", thans uitsluitend „men eet het, het wordt gegeten". In het Par. nu wordt deze vorm, tegenover dien met ni-, gebruikt in de beteekenis van Futurum, Optatief en Imperatief, die met ni- in de beteekenis van Praeteritum en Praesens, zoowel met als zonder pron. suffix, doch steeds in passieve beteekenis. De volgende voorbeelden, ontleend aan Parigische teksten, zullen dit duidelijk maken:

pegajo-gajo, Oga, rapakaboeke karandji „vang ijverig garnalen, Aap, dat de mand gevuld worde"; nesonomo i Toempa: Ne'emo akoe loeroe rateo „de Kikvorsch zeide: Laat ik vooreerst nog niet worden opgeslikt"; tapa nalompe rakoni „het is nog niet goed om te worden gegeten"; ne'e ntoto rapoepoe tamboeë ragi „laten er vooral geen erten worden geplukt"; ra-

Digitized by Google

soba-soba sanggani „laat het eens geprobeerd worden"; rapokoejamo i Gare wetoe? „wat moet er met dien G. worden gedaan?"; nowia anoe rapompakanoro boenggoe „bezig iets te vervaardigen waarmede een bochel worde recht gemaakt"; ne'e, ana, rapokaele „er moet niet om gelachen worden, kind".

Rapakabokoenggoe toetoera wei „door mij zal bekort worden dit verhaal"; naeka larana rakoni noe Matja „hij was bang te zullen opgegeten worden door den Tijger"; laoe rapano-'onta „we zullen het gaan zien"; rapanggoninamo, oepoe „laat die maar door haar worden opgegeten, kleindochter"; madota raoelenamo taoe noe ntalisampesoewoe „met het voornemen dat door haar zouden worden behekst de gezusters"; ane raontika ntaoe komi „als gijlieden door iemand zult worden aangesproken"; pokiokakoe to podjara e, raoelajana akoe „roep mij dien ruiter, dat ik door hem op zijn paard medegenomen worde"; kita, raoenggarakanta pakatoe i Labokoe² „laat door ons geopend worden het geschenk van L"; akoe wei ma'i momperapi anami, raporongo i nToloe „ik kom om uwe dochter vragen, dat zij gehuwd worde door T."; rakamatena „laat het zijn dood (kamatena) worden" (laat hij er aan dood gaan).

Nariamo bengga nitaka saongoe „er was een vastgebonden buffel"; djamo nipoepoeka tamboeë, bo neta'a toa'ina „slechts toen er voor haar erten geplukt waren, hield haar zusje zich stil"; nakoeja de ia sakaja e? tara noëndjoe niwose! „wat is er met die prauw gebeurd? zij schiet niet op als zij wordt geroeid!"; toemba noe wolo nito'o roboe „bamboespruiten heeten roboe".

Tara nipakoelena nempone „hij kon er niet in klimmen"; nesoilimo i Boga, nito'okana roana: A, woekoe noe roanta nipongonta „de Aap keek om en zeide tot zijne makkers: Ach, de beenderen van onzen makker zijn door ons gepruimd"; tara naria nikitanggoe „er is er geen door mij gezien"; nikitamoemo tasi? „is de zee al door je gezien?"; napa de nipowiamoe, Gare? „wat zijt ge aan het maken, Gare?"; ananta e nipakatoemi si Labokoe² „ons kind, dat u naar L. heeft gezonden"; napa de gaa, nipopoapoemi? „wat zijt ge daar bezig te koken, vriendin?"; napa iko nikonimoe, Beke? „wat zijt ge aan het eten, Geit?"; siapa bengga nikoningga „zelfs buffels eten wij op"; nariamo toempa, ningaresi noe randaa e mombawote „er was een kikvorsch, die door de meisjes werd aangeroepen om ze over te zetten"; nikokoti noe oemangi ngoedjoenggoe nomeka „mijne lippen zijn door eene krab afgeknaagd, bij het hengelen"; niwoeroe mpoiri „door den wind weggevaagd".

Ook vormen met pron. praefixa komen voor in het Parigisch. Die

Digitized by Google

met koe- (1e pers. e. v.) hoort men vrij veel gebruiken; die met ka- (1e pers. mv. excl.) zelden; andere hebben wij nimmer aangetroffen. De vorm is geheel als in het Bare'e: tara koewai „ik geef het niet"; da koepodadeka iko, Mba'o? „zal ik eens voor u zingen, Reiger?"; koepalaisimo iko „ik ga je verlaten"; wase kapotowo kajoe „met de bijl hakken wij boomen om".

De vormen met ra-, ni- en achtergevoegd voornaamwoord hebben dus de vormen met voorgevoegd pronomen zoo goed als geheel verdrongen. In het Bar. heeft zich alleen nog meer een passivum met aangeduiden agens gevormd in den 3e pers. met ra-, en dien met na-, doch deze voorvoegsels worden nog te veel als pronomina gevoeld, dan dat een vorm als rapepatenja, nakitanja mogelijk zou zijn. Rapepate noe iwali „gedood door de vijanden" (eigenlijk: ze hebben hem gedood, de vijanden"); nakita noe inenja „gezien door zijne moeder" (zij heeft hem gezien, zijne moeder) zijn echter goed Bare'e.

In het Actief wordt hetzelfde tijdsverschil, n.l. dat tusschen het Futurum en den Optatief aan de eene, en het Praeteritum en het Praesens aan de andere zijde, uitgedrukt door de voorvoegsels met *m* en die met *n* als beginner. Zoo staan dus de vormen met de voorvoegsels mo-, me-, ma- in den Toekomenden Tijd (ruim opgevat) en die met no-, ne-, na- in het Praesens, Imperfectum of Perfectum. Aan de door ons opgeteekende Parigische Teksten ontleenen wij de volgende voorbeelden:

Ri Parigi dja maradika nolanggo „in Parigi viert alleen de vorst het plantfeest"; nokeo manoe ane rasoko „de kippen kakelen als zij zullen gepakt worden"; ndjima'imo kade i Boga, nonggeni matja „daar komt waarlijk de Aap aan en brengt een tijger mede"; naria saatoemo paena, nariamo taoe norongo „het is al wel 100 jaar geleden, toen waren er eens een paar getrouwde menschen"; nondjilimo i Laga „de Mier keerde terug"; napa tombonggoe nombawote komi? „wat is mijn loon, als ik u overzet?"; tara, noloemako bajangi „neen, ik ben maar zoo eens aan het loopen"; nalaoe nompadiki apoe „hij ging heen en blies het vuur aan"; nabasa larana nombaondjo „hij had er genoeg van, hen zoekende (hen te zoeken)"; niigoena konisa, randja noigoe nesono i To Poloka[2] „de rijst werd door haar omgeroerd, terwijl zij bezig was met roeren, zeide T. P."; naopoemo noapoe iko? „zijt gij gereed met koken?"; narate soesoena, netamboeni taoe ri lapi ndjoesoena „hare borsten zijn zoo lang, dat men zich kan verbergen onder hare borsten"; nadjoe'a awanggoe newawo „mijn benedenrug doet pijn van het wieden"; nebono somba „het zeil zwelt"; ane nebete eo, nebomba sese nggajoe „als de zon opgaat, richten de bloemen zich op"; kamboro neworo ri lara owo „sprinkhanen vliegen door het gras"; nemponemo i Boga, nomongo „de Aap ging het huis binnen

Digitized by Google

en pruimde sirih"; nesoewoemo randaa nonggeni pomongo „de meisjes kwamen te voorschijn en brachten sirih-pinang"; nembangoe notoeroe „hij stond op na geslapen te hebben"; a, noe napa moeni nesono? „ach, wat geeft daar weer antwoord?" nesono i Toempa „de kikvorsch antwoordde".

De bijvoegelijke naamwoorden hebben gewoonlijk het voorvoegsel na-, daar zij beschouwd worden als intransitief-passieve deelwoorden in het perfectum. Voorbeelden: naboela „wit", woordelijk „wit geworden"; naeka laranggoe rakonina „mijn hart is bevreesd dat ik door hem zal worden opgegeten"; naba'i tambolonggoe „mijn keel is droog"; nabose panggoninggoe, nabosoe akoe ta'inggoe „mijn eten is veel geweest, mijn buik is verzadigd"; nasoekamo oeë niasoemoe „reeds genoeg is het water dat gij hebt geschept"; nawela noe kale nggajoe „getroffen door een boomwortel"; naganamo sampoeloe mbengina, naratamo „toen de tien dagen vol waren, kwam hij aan".

Pempone ndjima'i, momongo kita „kom binnen, wij zullen eene sirihpruim nemen"; kitalogoelaoe, mompano'o i Beke „laat ons heengaan, om de Geit te zien"; larana mombajari indana „hij is van zins zijne schulden te betalen"; ane marata ori'i i Ino panganei „als Moeder straks hier zal komen"; oepoe, manggariasi sapo iko „kleindochter, gij moet het huis bewaken"; tara mamala koedika laoe? — Agina, namala „zou het niet mogen dat ik het daar neerleg? — Nu, toe dan maar, het mag"; nepa, malai akoe loeroe „wacht, ik zal eerst heengaan"; akoe naekanggoe, maraoe i Maradika „ik ben bang, de Vorst zal boos zijn"; ane iko mongaresi akoe „als gij mij zult toeroepen"; bara koekeni iko mompano'o tasi? „zal ik u soms meenemen om de zee te zien?"; tarapa narata i Woekoe monggeni oeta „het Schelpdier was nog niet gekomen, om toespijs te brengen"; nariamo toempa ningaresi noe randaa mombawote „er was een kikvorsch, die door de meisjes werd toegeroepen, om ze over te zetten"; lao memponesi „gaan inbreken"; pakadjoli mesono „haast u om te antwoorden"; ndjogoe ri odja, mena'oe, mepakoeli ri tana e „zij ging naar de trap om af te dalen en medicijn te zoeken op het erf"; nalaoe ri kele, mendo'oe „zij ging naar het watervat, om haar gezicht te wasschen".

A, dja jakoe madota montaloeka komi „ach, ik zou alleen maar gaarne voor u op den akker willen werken"; panggoni sakodi, ala malompe laramoe „eet een weinig, opdat uw binnenste beter moge worden"; io, maingoloepa maopoemo „goed, morgen zal het af zijn"; a, mamate akoe „o, ik zal dood gaan"; dja ananta randaa rapakatoeka moeni bo masitoedjoe „onze jonge dochter moet worden gezonden, opdat het „quitte"

Digitized by Google

zij"; koepiri matanggoe, koemboela moeni, madjadi saponggoe pitoe ndjoendjoe katabana „ik doe mijne oogen dicht en open ze weer en dan zal er een huis voor mij ontstaan van zeven verdiepingen".

De beteekenis der tijdvormen als onderscheidingskenmerk.

De uitvoerigheid waarmede boven de tijdvormen van het Parigisch, als voorbeeld voor die der West-Toradjasche talen zijn behandeld, kwam ons gewenscht voor, omdat het hier de plaats is om te spreken over de beteekenis dezer tijdvormen, als kenmerk ter indeeling der talen van Celebes. Hoe gewichtig ook het verschijnsel is, men behoeft er, naar onze meening, niet zoo veel gewicht aan te hechten, dat men talen met en talen zonder tijdvormen bij het werkwoord niet in ééne groep zou kunnen vereenigen. Het gaat, onzes inziens, niet aan om talen als het Parigisch en het Bare'e, die zoo nauw met elkaar verwant zijn, tot verschillende groepen te brengen, al kan men ze dan, hoofdzakelijk om de tijdvormen, elk in eene andere ondergroep plaatsen. Het is waar, dat de W. Toradjasche talen een passief met agens-aanduider hebben, maar ook in de O. Toradjasche talen begint zich zulk een vorm te ontwikkelen, bij de vormen met ra-, die O. en W. Toradjasch met elkaar gemeen hebben In het Ampanasch bestaat reeds het passief met persoons-exponent (1). Het voorvoegsel ra- heeft een nevenvorm ri-, die in dit dialect volkomen goed verklaarbaar is uit zijne sterke neiging om de lichtste lettergreep (die welke onmiddellijk vóór de beklemtoonde staat) met den klinker *i* uit te spreken; ra- en ri- staan geheel gelijk naast elkander: ne'e ridjedje toentoe ntaoe „niet worde nagebauwd het spreken van anderen"; ira nasi rikodjoka piso „ananas-bladeren worden met een mes gekorven"; ana rapatoewoe, ta radjeangi, rapakoni „het kind wordt verzorgd, het wordt niet mishandeld, het wordt gevoed". Daarnaast staan de vormen met ni-, welk voorvoegsel, evenals dit in de Minahassische talen het geval is, dikwijls afslijt tot *i*-. Een afzonderlijk voorvoegsel is *i*- dus niet; met het instrumentale *i*-, waarvan de Toradjasche talen nog overblijfsels bezitten, heeft het niets te maken. Voorbeelden: nito'o i Beketi „werd gezegd door de Muis"; nikeketi noe soesoe wo'o mbeketi „werd afgeknepen door het Schelpdier de kop der Muis"; oepoe nikoni, toewoe moeni „opgegeten zijnde, liep (de pisangspruit) weder uit"; oepoemo nikoninja „hij at ze geheel op"; ipakabokonja lokanja „hij liet zijne pisangs lekker worden"; oele, itoengkoenja pasoeli „eene slang, door haar is het huis gebeten"; kasaa idasogimi? noe tabako idasogi mami

(1) Tijdschr. Bat. Gen., Dl. XLII 549—551. Wat aldaar met het hier gezegde niet overeenkomt, beschouwe men als onjuist.

Digitized by Google

„wat is door ulieden geladen? tabak is door ons geladen". Naast deze *i*- en n i-vormen staan, geheel gelijkwaardig, de vormen met ingevoegd -i n-, bv. m a n g i k a m o s a i a i K a l a p o e a n g i, t i n a'a n j a s a i a, n a t o'o „de Schildpad maakte voetangels; toen hij ze had gesteld, zeide hij"; o e p o e m o k i n o n i n j a, o e p o e m o n i k o n i n j a „hij at ze geheel op".

De vormen met (n) i- hebben eene praeteritale beteekenis en tevens kunnen zij die van een Praesens hebben, welke beteekenis uit die van het Perfectum is voortgekomen. In o e l e, i t o e n g k o e n j a p a s o e l i (een raadsel, welks oplossing „de weg" is) wordt van de slang gezegd dat zij het huis gebeten houdt, voortdurend blijft bijten, na er met haren kop tegen aan te zijn gekomen. Het lange smalle voetpad stuit tegen het huis, heeft het eenmaal gebeten en houdt het vast. Zoo kan dus met een (n) i-vorm ook een Praesens worden uitgedrukt. De vormen met r a-, r i- worden niet met een agens verbonden; daardoor is het onderscheid tusschen de r a-, (r i-) en de (n) i-vormen in het Ampanasch niet zoo duidelijk als in het Parigisch en niet in de eerste plaats een verschil tot aanduiding van den tijd. Zij zijn eenvoudig passief, zonder agens, wat intusschen van zelf medebrengt, dat zij meestal in den zin van Futurum, Optatief of Imperatief worden gebruikt, of in dien van een Praesens dat aanduidt wat er gewoonlijk met het subject geschiedt.

Het Ampanasch dialect mag dus niet worden gerekend tot de talen met tijdvormen bij het w.w., hoewel het schijnt dat zulke vormen zich gaan ontwikkelen. In het Actief is er geen spoor van tijdvormen te vinden; *n*- vormen naast de voorvoegsels die met *m* beginnen kent het Ampanasch niet.

Het mag thans wel als algemeen aangenomen worden beschouwd, dat vormen als n o-, n a-, n e- in het Parigisch ontstaan zijn uit afknotting van m i n o-, m i n a-, m i n e-. Dit is voorgoed duidelijk gemaakt door Dr. J. Brandes, in een opstel in het Album-Kern, bl. 199 vlgg., vooral in de tabellen op bl. 203. Verder is er in „Hoofdstukken uit de Tontemboansche Spraakkunst", bl. 182 vlgg. op gewezen, dat op het gebied der Minahassische talen naast elkaar staan het Tomboeloesch (n.l. het hoofddialect dezer taal), Tondanosch en Tonseasch die -i n- infigeeren en het Tomboeloesch (een kleiner dialect), Tontemboansch en Tonsawangsch, die n i- prefigeeren. De eerste groep zegt dus M i n a h a s a, de tweede N i m a h a s a. Nu wordt in de actieve praeteritaalvormen van het Tontemboansch en het Tonsawangsch n i- zeer dikwijls verkort tot *i*-, zoodat dus het Tontmb. zegt i s o e m ě g a, het Tonsaw. i c h o e m o t o n g „is opgezwollen", voor n i s o e m ě g a, n i c h o e m o t o n g en i m a k a a p o e, i m a c h a w o e „raakte op, was gedaan", voor n i m a k a a p o e, n i m a c h a w o e. Hetzelfde zien wij in het Ampanasch gebeuren met n i- van het passief, dat tot *i*- wordt. In het Tontemb. en Tonsaw. gebeurt dit echter nooit met n i- van het passief, maar geregeld met n i- in het actief.

Digitized by Google

Indien men nu de tijdvormen nagaat bij de Tominische talen, de talen der Gorontaleesche groep, de Minahassische ondergroep der Filippijnsche talen, de Sangirsch-Talaoetsche ondergroep daarvan, en ten slotte de verschillende Filippijnsche talen zelf, dan ziet men dat de formatie der tijdvormen bij het werkwoord uitsluitend geschiedt door het prefix-infix n i-, -i n-, wanneer men jongere formaties, zooals reduplicatie, samenstelling van den stam met richting-aanduidende partikels, buiten rekening laat en ook erkent dat het gebruik van -o e m-, *m*- en r a- vormen als aanduiders van het Futurum (Minah. t., Sangireesch, W. Toradjasche t.) ontstaan is door inkrimping van de oorspronkelijke functie der in- en prefixen.

Wat men nu in de W. Toradjasche talen ziet gebeuren, dat n.l. van de actieve praeteritaalvormen, gevormd met het infix -i n-, geincorporeerd in een met *m* beginnend voorvoegsel, de daardoor ontstane beginlettergreep m i- is afgevallen, zoodat de actieve praeteritaalvormen alle met *n*- beginnen, dat ziet men evenzeer plaats hebben in de Tominische talen, in het Gorontaleesch en Boelangasch [1], het Mongondowsch, Ponosakansch, Bantiksch, Bentenansch, Sangireesch, Talaoetsch, Sologsch, Tagaalsch, Bisaja, Bikol, Ibanag, om niet meer Filippijnsche talen te noemen. Men raadplege het volgend overzicht:

Parigisch: n a n g g o n i (at, heeft gegeten), voor m i n a n g g o n i.
Petapasch: n a n g a l a (nam, heeft genomen), voor m i n a n g a l a.
Tinombosch: i n a t e (stierf, is gestorven), voor m i n a t e.
n o l a l a n i (roostte, heeft geroosterd), voor m i n o l a l a n i.
Oemalasasch: n a n g a l a (zocht, heeft gezocht), voor m i n a n g a l a.
Kasimbarsch: n o l a p i (huwde, is gehuwd), voor m i n o l a p i.
Boanosch: n a n g a o e g (groef, heeft gegraven), voor m i n a n g a o e g; i n a a t e (is gestorven), voor m i n a a t e.
Tontolisch: n o p o e s (is geëindigd), voor n a o e p o e s, uit m i n a o e p o e s.
Mooetonsch: n o t o e n g a n g a (gaapte), voor m i n o t o e n g a n g a.
Boeolsch: n a p o g o l a g i (haalde, heeft gehaald), voor m i n a p o g o l a g i.
Gorontaleesch: l o t a l i (kocht, heeft gekocht), voor m i l o t a l i (uit m i n o t a l i).
Boelangasch: n o l o i a (sprak, heeft gezegd), voor m i n o l o i a.
Mongondowsch: n o s i o e g (is ingeslapen), uit m i n o s i o e g; i n o k a a n (heeft gegeten), uit m i n o k a a n; n o b a l i, i n o b a l i (is geworden), uit m i n o b a l i; i n o k o r a a d (heeft bedorven), voor m i n o k o r a a d.
Ponosakansch: n o p o e n s o e (verzamelde zich), voor m i n o p o e n s o e; n a s a k i t (is ziek geworden), uit m i n a s a k i t; n o w a h i, n o h o e m o g, n o b o n t o o e (brak, is ge-

[1] Deze taal is afzonderlijk behandeld in het 4de ged. van hfdst. V.

Digitized by Google

broken), voor minowahi, minohoemog, minobontooe.

Bentenansch: napoesak, napoga, nawoetoes (brak, is gebroken), voor minapoesak, enz.; noesoeka (heeft den vorm aangenomen van), voor minoesoeka; nohondo (gleed uit, is uitgegleden), uit minohondo.

Bantiksch: namanoea (woonde), uit minamanoea.

Sangireesch: nědea' (zocht), uit minědea'.

Talaoetsch: nadea'a (zocht), uit minadea'a.

Sologsch: naboegtoe (is afgebroken, brak af), uit minaboegtoe.

Bikol: naggibo (deed, maakte), uit minaggibo.

Bisaja: nagsoerat (schreef), uit minagsoerat.

Tagalog: naghanap (zocht), uit minaghanap.

Ibanag: nattoeddoe (onderwees), uit minattoeddoe.

Daar het nu in de West-Toradjasche talen (Parigisch, enz.) niet anders is dan in de talen uit bovengenoemde lijst (de Tominische talen: Petapasch-Mooetonsch, de Gorontaleesche talen: Boeolsch-Boelangasch, de ondergroepen der Filippijnsche talen: Ponosakansch-Mongondowsch, Bentenansch-Talaoetsch, de Filippijnsche talen: Sologsch, enz.) en wij in vormen als Mong. inokaan, inobali, inokoraad, het Tinomb. inate, hetzelfde tusschenstadium zien bij de actieve vormen die hun Praeteritum maken door invoeging van -in- als in Tonsawangsch imachawoe, iměndo (is zonnig geworden), ichoemotong, imoeworog en in Tontmb. imakan (at), itjoeman (heeft gegeten), imaělěp (dronk), imělěp (heeft gedronken), die dit doen door voorvoeging van ni-, mogen wij het voor uitgemaakt houden, dat de W. Toradjasche talen dezelfde tijdvormen hebben als de Tominische, de Filippijnsche en de daartusschen gelegen talen.

Wanneer wij nu zien, dat in het Bare'e, de typisch Oost-Toradjasche taal, ook het Ampanasch dialect tijdvormen begint te ontwikkelen, omdat aldaar de passieve vormen met ni- of *i*- en pron. pers. suff. het hebben gewonnen van de vormen met pron. pers. praefixum, terwijl in het eigenlijke Bare'e de laatstgenoemde vormen de alleenheerschappij hebben gekregen, zoodat het infix -in- daar van de baan is gedrongen, dan komt ons het al of niet hebben van tijdvormen bij het werkwoord niet voor als een zóó diepgaand verschil, als het bij den eersten aanblik lijkt te zijn. En wanneer wij verder in de O. en de W. Toradjasche talen eene zoo bizonder groote overeenkomst opmerken in woordenschat, in spraakkunstigen bouw en in woordvorm, dan kunnen wij talen als het Bare'e en het Parigisch niet tot geheel verschillende groepen brengen, omdat het Parigisch (en de andere W. Toradjasche talen) blijken het infix -in- in de actieve vormen als Praeteritumvormer te gebruiken, terwijl het Bare'e (en de overige O. Toradjasche talen) dit niet doen.

Opmerkenswaard is dat de O en W. Toradjasche talen overigens

Digitized by Google

geheel gelijk staan ten opzichte van het infix -in-. Dit is zoowel in het Bare'e, enz. als in het Parigisch, enz. geheel dood. Een groot aantal vormen met -in- zijn overlevend gebleven, maar men vormt er nooit meer een woord mee in de O. of in de W. Toradjasche talen. Alleen in het Ampanasch worden, zooals wij boven (bl. 103) hebben medegedeeld, nita'anja en tina'anja; nikoninja en kinoninja naast en door elkaar gebruikt. De W. Toradjasche talen gebruiken dus voor de tijdvorming: in het actief het infix -in-, in het passief het prefix ni-; in het actief zijn de vormen met -in- afgeknot, in het passief zijn de vormen met ni- gaaf gebleven.

Men kan dus de onderstelling wagen, dat het Bare'e en het Parigisch, de O. en de W. Toradjasche talen, naast elkaar hebben gestaan, zooals in de Minahassa nu nog het Tontemboansch en Tonsawangsch staan naast het Tomboeloesch, Tondanosch en Tonseasch. De eerstgenoemde talen korten nima- af tot ima, zelfs tot ma- (Nimačsa, Imačsa, Mačsa), de in de tweede plaats genoemde talen zeggen Minahasa en knotten dezen vorm niet af. De W. Toradjasche talen doen dit wel, maar verliezen daardoor toch niet het uitwendig kenmerk tot aanduiding van tijdverschil, want minanggoni blijft in zijn vorm nanggoni onderscheiden van manggoni. Indien echter het Parigisch nimanggoni had gevormd en dit had afgeknot, dan zou (evenals in het Tontemboansch) de afgeknotte vorm zijn tijdaanwijzend kenmerk geheel hebben verloren. Zoo zou in het Bare'e mangkoni, in praeteritale beteekenis gebruikt, voor nimangkoni kunnen staan. De praeteritaalvormen worden in het Bar. gewoonlijk door het enclitische -mo aangeduid; dit kan tot het verdwijnen van ni- hebben medegewerkt, evenals in het Tontmb. het met Bar. -mo indentische -*o*, bv. soemowato, voor nisoemowato (heeft geantwoord) [1]. Dat de *i*- als beginlettergreep (voorvoegsel) vaak afvalt, ziet men thans nog in het Bare'e met het instrumentale voorvoegsel *i*-, dat in de meeste daarmede gevormde woorden reeds niet meer wordt uitgesproken. Indien wij de bovengenoemde onderstelling voor de O. Toradjasche talen aannemen, kunnen wij het volgende schema opmaken:

Tomb. I minaha-.	Tomb. II nimaha-.
Tonsea' minaa-.	Tontmb. nima-, ima, ma-.
Tond. mina-.	Tonsaw. ima, ma-.
Mongond. ino-.	
Tomin. no.	
Goront. la- (uit na-).	
W. Toradj. talen { na-. ne-. no-.	O. Toradj. talen { ma-. me-. mo-.

[1] In het Petapasch valt het voorvoegsel der passieven met ni- en pron. pers. suff. dikwijls weg; zie beneden, hfdst. V, 3e ged.

Digitized by Google

Bij de in de linksche kolom genoemde talen vinden wij in het Mongondowsch (gelijk ook in het Boelangasch, Boanosch en Tinombosch) den overgangs-vorm i n o, terwijl wij dien voor de rechtsche kolom in het Tontemboansch en Tonsawangsch vinden (n i m a-, i m a-, m a-). In de O. Toradjasche talen hebben wij echter geen spoor meer aangetroffen van een vorm met n i m a- of i m a-, zoodat het rechtstreeksch bewijs voor de onderstelling dat ook de O. Toradjasche talen tijdvormen bij het actieve werkwoord hebben gehad, nog ontbreekt.

Indirecte bewijzen zijn echter te geven. Behalve dit, dat de met -i n- gevormde instransitieven en passieven in het Bare'e perfectische beteekenis hebben, evenzeer als in de verwante talen, (bv. t i n o e w o e „volbrachte leeftijd", van t o e w o e „leven"; p i n o s o „morsdood", vgl. ons „kapot", van p o s o „breken", t i n o e r o e (nedergelegen), van t o e r o e „liggen"; s i n o k o „gevangen wild", d i n o d o „geklopte boomschors", l i n o r o „geroost vleesch"), is er nog dit, dat de taal enkele voorbeelden levert van woorden die het infix -i m- hebben. Dit infix is, zooals Dr. Brandes heeft aangetoond (1), ontstaan uit de samensmelting van -i n- en -o e m-, welke beide infixen nog tegelijkertijd, dus als samengesteld invoegsel -i n o e m- voorkomen in het Sangireesch, Mongond., Taloetsch, Ibanag, Bikol en Bisaja. De meeste Filippijnsche talen hebben het echter samengetrokken tot -i m-, ook het Tomboeloesch in zijne beide dialecten (2). Deze taal staat dus in dit geval niet (zooals bij het Praeteritum der m a- vormen) voor de helft op het standpunt van het Tontemb. dat ook van de -o e m- vormen het Praeteritum maakt door voorvoeging van n i-, niet door invoeging van -i n-, dus n i s o e m a k e (is opgestegen) van s a k e, s o e m a k e, en niet s i m a k e (voor s i n o e m a k e), zooals Sang., Tal., Tonsea', Tond., Tomb. Intusschen zijn er ook in het Tontemb. enkele voorbeelden aan te wijzen van een infix -i m, bv. l i m o e'o e t (zweet), vgl. Tonsea' l o e ë t. Zoo is het dus niet vreemd, dat in het Bare'e, al zou het overigens op het standpunt van het Tontemb. staan, in zooverre als het bij de actieve vormen niet -i n- maar n i- gebruikt (heeft), enkele voorbeelden van -i m- (-i n o e m) voorkomen. Zij zijn: t i m a l i „aan weerszijden, van weerskanten", van t a l i „gepaard met"; t i m o r a (naam eener harde houtsoort), van t o r a, het Mal. tëras „kernhout"; l i m o e n t o e (naam v. e. boom die water opzuigt, van l o e n t o e „zwellen"); d j i m o e j o e (bamboemes) van den stam d j o e j o e welks beteekenis echter niet bekend is.

Het bovenstaande is met eenige uitvoerigheid behandeld, om duidelijk te maken, waarom het al of niet hebben van tijdvormen bij het werkwoord voor ons geen reden is geweest om de W. Toradjasche talen in te deelen bij de Tominische groep, of ze als eene groep op zich zelf te be-

---

(1) Album Kern, bl. 199—204.
(2) Voorbeelden zijn te vinden: Hfdst. Tontemb. Sprkk. bl. 151.

Digitized by Google

schouwen. Wel is de Toradjasche groep, voornamelijk naar het al of niet hebben van tijdvormen, in eene Westelijke en eene Oostelijke onderscheiden, maar de geheele Toradjasche groep is als één geheel geplaatst naast de Tominische, Loinansche en Morische taalgroepen, hoewel in de Tominische en Loinansche talen tijdvormen voorkomen, in de Morische niet, en in de Toradjasche wel en niet.

Het Tawaeliasch.

Het landschapje Tawaelia, dat de Baria-taal spreekt, ligt op dezelfde breedte als de mond der Posso-rivier, ten N. van Napoe, in het bronnenland der groote rivier Tawaelia, die in haren middelloop Koro, in haren benedenloop Lariang heet en de grootste der thans bekende rivieren van Celebes is. Volgens de telling van 1910 had dit berglandje 256 inwoners. Het voornaamste dorp heet Boëa (uit boja, vgl. Boeg. bola „huis") welke naam eenvoudig „dorp" beteekent.

Het Baria is, volgens het algemeen getuigenis der Toradja's, de taal geweest van den thans verdwenen stam der To Pajapi of To Palapi. In Dl. I van dit werk is op bl. 42—45 alles medegedeeld wat wij van dezen volksstam weten. Vroeger woonden de To Pajapi aan den W. oever van den bovenloop der Posso, vandaar zijn zij Noordwaarts getrokken en hebben zich ten W. van de Poena gevestigd. Na zijnen ondergang heeft het overschot van dezen stam zich verspreid naar Saoesoe, Dolago en Parigi; een gedeelte is de bergen ingetrokken en heeft het landschapje Tawaelia bevolkt. Ook aan den mond der Tambarana hebben wij in 1897 eene kleine vestiging van Baria-sprekers aangetroffen, van wie wij onze eerste inlichtingen omtrent hunne taal hebben ontvangen.

Van het daar verzamelde is het een en ander medegedeeld in „Overzicht", bl. 554—557. Thans zijn wij, door de hulp van den Heer P. Ten Kate, den zendelingleeraar van Napoe, in staat meer bizonderheden omtrent het Baria te geven. De Heer Ten Kate heeft in Tawaelia onderzoek naar de taal gedaan, wij aan den mond der Tambarana. De Baria-sprekers van Tawaelia kennen allen Napoesch, die van den Tambarana-mond kennen Strand-Bare'e of Parigisch; beider moedertaal heeft dus onder verschillende invloeden gestaan. Hieruit zijn de verschillen te verklaren die op te merken zijn tusschen hetgeen in het boven aangehaalde „Overzicht" is gezegd, en het hier beneden volgende.

In woordenschat gelijkt het Baria in de eerste plaats op het Bare'e en eerst in de tweede plaats op het Napoesch en het Besoasch. Een aantal woorden die niet in het Napoesch en Besoasch worden aangetroffen, zijn terug te vinden in het Parigisch. Dit stemt geheel overeen met de vroegere geografische plaats van het Baria, tusschen het Bare'e en het Parigisch in. Indien het Baria zijn vroeger terrein nog had behouden, zou het eene der grenstalen van het Bare'e zijn; de W. grens der O. Toradjasche

Digitized by Google

talen, tevens O. grens der W. Toradjasche talen, heeft tusschen het Bare'e en het Baria geloopen.

Dat wij het Baria tot de W. Toradjasche talen rekenen, is omdat wij in deze taal den praeteritaalvorm met *n-* hebben aangetroffen. Voorbeelden zijn: n a m a t e r a n g a k o e „mijn makker is gestorven"; n a o s a m o b e l a „de wond is genezen"; a n e m o l o e m a k o, n a d a a o n i, m a t o e r o e s a l a k i t a p a n e m o l o e m a k o „als wij aan het loopen gaan en er is een slecht vogelgeluid geweest, dan gaan wij voor de leus slapen en begeven ons daarna weer op weg"; l a k o n e s i d o, n a d o n g k a n e s i d o „vandaar af, aangekomen daar".

Een andere trek dien het Tawaeliasch met de W. Toradjasche talen gemeen heeft, is dat alle adjectieven het voorvoegsel m a- hebben, terwijl in de O. Toradjasche talen een vrij groot aantal bijvoegelijke naamwoorden den enkelen stamvorm hebben. Voorbeelden m a p o e n g k o e (lam), m a o s a (genezen), m a o t i (drooggeloopen), m a r e d e (kort), m a w e r e (schor), m a n s o a (leeg), m a p o d i (zuur), m a s o e l a o e (scheel), m a b o e r o (blind), m a b o n g o (doof), m a d o ë o (dom, stom), terwijl het Bar. zegt: p o e n g k o e, o s a, o t i, r e d e, b e r e, s o a, p o d i, w o n g o, enz. Uit de boven gegeven voorbeelden der praeteritaal-vormen n a o s a en n a d a a hebben wij gezien, dat het Tawaeliasch aan zijne adjectieven nog de beide vormen van het voorvoegsel (m a- en n a-) prefigeert, terwijl de O. Toradjasche talen uitsluitend m a-, de overige W. Toradjasche meestal n a- voorvoegen.

Het klankstelsel van het Baria heeft vele eigenaardigheden met het Napoesch gemeen. In de eerste plaats, noemen wij het ontbreken der hamzah, zooals blijkt uit de voorbeelden w o o „hoofd", t a i „maag", p a a „been", s o e o e „op het hoofd dragen", d a a „slecht", g a a „scheiden", b e t o e ë „ster", m a k o o „hard", Bare'e: w o'o, t a'i, p a'a, s o e'o e, d j a'a, g a'a, b e t o e'e, m a k o'o.

Vervolgens het ontbreken der palatalen, bv. n g o e d o e „snuit", d i l a „tong", a d e „kin", n d i i „zwijgen", d a l a „weg", o e d a „regen", Bare'e: n g o e d j o e, d j i l a, a d j e, n d j i i, d j a j a, o e d j a; verder: pron. suff. 3e pers. -n a „zijn, haar", m e n o m b a „hulde brengen", Bare'e -n j a, m a n j o m b a.

De geprenasaleerde *s* wordt niet n t j; de ouderen spreken dezen klank n s uit, de jongeren prenasaleeren niet; men hoort zoowel m e l o n s o, als m e l o s o „hard loopen", Bar. m o l o n t j o. De n s wordt echter niet zuiver supradentaal uitgesproken, maar iets hooger, tegen de boventandwortels gevormd. Voorbeelden zijn: n o n s o e, n o s o e „rijstblok"; t o n s i, t o s i „vogel"; s i n s i „ring"; m a n s a o „koppensnellen", m a n s o e r o b o „slurpen"; m a n t o n s o e b i r i „snot uitblazen", Bar. n o n t j o e, t o n t j i, s i n t j i, m a n t j a j o e, m a n t j o e r o b o, m a n t o n t j o e k a d a.

Een derde trek van overeenkomst met het klankstelsel van het Nap.

Digitized by Google

is de afkeer van den klank *j*. Tusschen *o* en o e, *a* en o e, valt *j*- weg, bv. p o o e „gal", k a o e „hout", m o m b a o e „rijst stampen", Par. p o j o e, k a j o e, n o m b a j o e; tusschen *o* en *a*, *o* en *o*, *a* en *a*, o e en o e, wordt *j* gevocaliseerd en krijgt daardoor den klemtoon, waardoor de *i* tot *e* wordt, bv. b o ë a „dorp", m a n t o ë a „aan de hand dragen", b a ë a r i „betalen", m a d o ë o „dom", uit b o j a, m a n t o j a, b a j a r i, m a d o j o. In s o e i „scheplepel", B. s o e j o e, is de laatste o e afgevallen, zeker wel omdat de *i* daar den klemtoon niet heeft gekregen, zoodat zij ook niet tot *e* is geworden.

Het spreekt dus ook van zelf, dat de *l* nergens tot *j* is geworden, zooals in het Bar. zoo dikwijls geschiedt. Men vindt dan ook vormen als Bar. t a n g k o e a j o „adamsappel", m o j o e k o e „liggen" (van dieren), m e k o j o „op den rug dragen", w o e j a „maan", j o p o „bosch", in het Tawael. in de oudere vormen: t a n g k o e a l o, m o l o e k o e, m e k o l o, w o e l a, l o p o terug.

De klank die onder de R. G. H.-wet valt is verdwenen; in woorden van meer ouderwetschen vorm wordt hij als *g* aangetroffen. Voorbeelden zijn: r a a „bloed", o e a „pees", o e s o e „rib", t o b a e „gestampte rijst"; m a w a g a „rood", p a g i „rog".

De typische klank der R. L. D.-wet is in de Toradjasche talen in het algemeen *j* geworden; deze *j* is in het Tawael. weder verdwenen, bv. p o o e „gal", uit p o j o e; p a e „rijst te velde", uit p a j i, p a j e, vgl. m e p a r e „oogsten"; k i a „wat", uit k o e j a, Tontmb. k o e r a.

De *h* ontbreekt niet geheel in het Tawael.; zij komt o. a. voor in k a r a h i h i „eekhoorn", maar schijnt toch zeer zeldzaam te zijn, evenals in het Bare'e. In geen geval is de *s* tot *h* geworden, zooals vaak in het Nap. geschied is. Napoesche vormen als h o e l e „hart", h i o e „elleboog", n g i h i „tand", l a h o „penis", p o h i „navel" luiden in het Tawael. s o e l e, s i k o e, n g i s i, l a s o e, p o e s e.

In den spraakkunstigen bouw komen ook tal van trekken met den bouw van het Nap. overeen. Het suffix *-a* (uit -a n), dat in het Bar. en in de W. Toradjasche laagland-talen dood is, doch in de O. en W. Toradjasche Bergtalen nog leeft, wordt ook in het Tawael. nog veel aangetroffen. Hier volgen eenige voorbeelden van het suffix *-a*:

In de beteekenis: plaats waar is, wordt gedaan wat het grondwoord aanwijst: p e l o g a a „venster" (waar men zich vrijen blik geeft); p o n e n t e a n g k e d a „zolderbalk" (waar de muizen langs loopen); p a t o e r o e a „slaapplaats"; s o e d a n g a „zitbank"; w a l e a „voetstap" (waar geloopen is); p e m b e r e a n o e o e ë „bron" (waar het water uitkomt); p o t o e m a m p a a „smidse"; s o n d a k a „aanlegplaats";

in de beteekenis: behept met: s e d o e k a „de hik hebbend"; s o e m p e d a „zich verslikt hebbend"; t i g o r o a „oprispingen hebbend"; s a w o e n i a „zweet, bezweet";

in de beteekenis van een passief deelwoord: k o n i a „spijs" (wat

Digitized by Google

gegeten wordt); pasia „citroen" (wat uitgeperst wordt); poragia „regenboog" (wat gekleurd is).

In de constructie van den genitief onderscheidt zich het Tawaeliasch een weinig van het Napoesch, doordat het veel meer het tusschenzetsel (noe, nasaal), het lidwoord van het woord dat in den genitief staat, gebruikt dan het Napoesch. Dat men deze partikel in het Tawaeliasch toch minder gebruikt dan in het Bare'e, is waarschijnlijk aan invloed van het Napoesch toe te schrijven.

Voorbeelden: oele poese „navelstreng"; simpoedoe mpoese „broeder, zuster"; teme mpaa „kuit" (teme „ei"); talampa paa „voet"; toempoe tana „eigenaar van den grond"; baoe ntasi „zeevisch"; Tama mParoeda „oom van Paroeda"; tambolo mpae „rijsthalm"; ati noe woea „vruchtpit"; koro noe oeë „rivier". Merkwaardig is de vorm van ngkane, de naam v. e. visch (Ophiocephalus); dit woord luidt n.l. in de verwante talen ikane en is identisch met Mal. ikan, Tontmb. itjan „vleeschspijs, dat waarmede (de rijst) wordt gegeten"; de *e* aan het slot is een lidwoord, dat niet meer als zoodanig wordt gevoeld. De *i* van ikane nu is door het Tawaeliasch vervangen door prenasaleering, daar men de *i* heeft gelijkgesteld met het lidwoord der eigennamen en het daarom heeft vervangen door het lidwoord der appellatieven.

Omtrent de pers. voorn. woorden valt nog het volgende op te merken: In vorm zijn zij regelmatiger dan de Napoesche. De 1e persoon, is: Enk. akoe, Mvd. kita, kami; bariapa noekiraka akoe „ge hebt het mij nog niet gegeven". Van de korte vormen na, ke en ngkai, die in het Napoesch staan naast de volledige vormen iko, kita, kami, leveren onze gegevens voor het Tawaeliasch alleen ne, in kenia ne „breng het mij"; daarnevens staat nakenika iko „hij heeft het u gebracht". Dit ne moet zeker met Nap. na gelijkgesteld worden. Tevens blijkt dat in den Imperatief het suffix -ka tot -*a* wordt, wat in het Nap. geregeld geschiedt. Uit het boven bij akoe opgegeven zinnetje blijkt, dat ne wel bij den Imperatief, maar niet bij de finiete vormen van het w. w. wordt gebruikt.

De voorn. w. van den 2en pers. zijn enkv. siko, mvd. komi, juist zooals in het Bare'e. Een korteren vorm iko vindt men in het bovengenoemde voorbeeld.

De 3e pers. is enkv. sia, mvd. sira. Hier staat het Tawaeliasch op een onder standpunt dan het Bare'e, dat sira reeds heeft verloren, behalve als beleefde vorm.

De suffix-vormen dezer pronomina geven niets bizonders; alleen dient vermeld te worden, dat het pron. suff. 3e pers. mvd. ra, bv. anara „hun kind", ook pron. praef. is in den vervoegden vorm, dus rasoo, rapooe „zij binden het"; rapida „zij knijpen het uit"; raenga „zij ruiken het"; rawoeni „zij verbergen het"; welke vormen tevens

Digitized by Google

de beteekenis kunnen hebben" het wordt gebonden, uitgeknepen, geroken, verborgen".

Een soort adhortatief wordt gevormd door een geprenasaleerden vorm der voorn. woorden, bv. lao ngkita „laat ons (allen) gaan", lao ngkami „laat gij ons gaan", lao ngkomi „gaat gijlieden".

Het ontkenningswoord van het Tawaeliasch, baria, is samengesteld uit ba en ria; het laatste woord beteekent „zijn", het eerste is de eigenlijke negatie. De ontkenning bij predicaten is teba „niet, geenszins", naar welk woord men de taal ook wel eens hoort noemen. Dit teba heeft weder de negatie ba tot stam. Het voorvoegsel te- heeft dikwijls ontkennende kracht, zooals reeds boven is opgemerkt (zie bl. 26). Ook indien teba mocht zijn samengetrokken uit ta en iba (zie bl. 20) blijft deze opmerking evengoed voor ta gelden.

De taal der To Pipi Koro.

To Pipi Koro is een verzamelnaam voor de stammen To Tolee, To Kantewoe of Kalintewoe, To Banahoe (of Banasoe) en To Ri Oentoe of To Gimpoe (1). De naam is zeer bruikbaar, want genoemde stammen wonen alle aan den oever (pipi) van den Koro, de „rivier" bij uitnemendheid, die onder den naam Tawaelia uit Napoe, en onder dien van Belante uit Bada komt. Waar deze stroom Bada verlaat en de Rampi heeft opgenomen, betreedt hij bij het dorp Bokoe (2) het gebied der To Pipi Koro, bizonderlijk dat der To Banasoe, terwijl verder stroomafwaarts aan zijn linker oever wonen: de To Kantewoe en de To Tobakoe, aan zijn rechter oever: de To Ri Oentoe of To Gimpoe en de To Tolee (3).

Al deze stammen spreken dezelfde taal, met geringe dialectische verschillen. Deze taal kan men, naar haar ontkenningswoord, zoowel oema als aria noemen, daar de volledige vorm van oema (neen, niet), oema ria (er is niet) luidt, waarvan aria weder eene verkorting is. Het Pipi Korosch is zeer nauw verwant met het Koelawisch en behoort tot de West-Toradjasche bergtalen. In woordenschat nadert het dicht tot de Oost-Toradjasche talen, doch daar het de kenmerken vertoont die wij voor de W. Toradjasche talen hebben aangenomen (tijdvormen bij het w.w. en passief met persoonsexponent), zoo deelen wij het bij de laatstgenoemde taalgroep in.

Van het Pipi Korosch is reeds het een en ander gezegd in „Overzicht", bl. 577—579. De taal is daar Pobatoeasch genoemd, naar den naam der

(1) Zie ook: Sarasin, Reisen in Celebes, II, 86.

(2) Ibid. 89.

(3) De aanduiding der *l* in Tolee, Kalintewoe, Koelawi laten wij verder achter wege.

Digitized by Google

To Pobatoea, uit wier mond wij onze kennis hadden opgedaan. Deze lieden wonen een weinig ten Z. O. van Koelawi aan den bovenloop der rivier Pobatoea, een tweelingstroom van de Mewe, en evenals deze, in de Koro uitstroomend.

Daar wij, door de hulp van den Heer Ten Kate, die van deze taal eene woordenlijst heeft kunnen maken welke vollediger is dan de onze, thans iets meer van het Pipikorosch weten dan in 1897, zoo willen wij het toen medegedeelde hier aanvullen.

Omtrent het klankstelsel valt op te merken, dat *a* door invloed van *i* in de volgende lettergreep in *i* overgaat bv. k i i i (links), uit k a i i; t i l i n g a (oor), uit t a l i n g a; t i l i k o e (rug), uit t a l i k o e; k i d j i l i (pink), Koel. k a d i l i; i r i i (huispaal), uit a r i i. Door invloed eener o e in de volgende lettergreep assimileert *a* zich aan dezen klank, bv. k o e t o e m p o e (duim), Koel. k a t o e m p o e; k o e ḷ o e m a (huid), uit k a ḷ o e m a, hetwelk weder voor k a ḷ o e m b a staat en met infix a l gevormd is van den stam k o e m b a, die in het algemeen „dik" (van eene laag of huid) beteekent; p o e n o e ḷ o e (bosch), Nap. p a n d o e l o e; b o e n o e w o e (onderaardsch gerommel), Bar. b a n o e m b o e.

Onder de medeklinkers hebben de geprenasaleerde mediae de neiging om zich tot eene enkele nasaal te vereenvoudigen.

Ook het Koelawisch vertoont dezen trek (Overzicht, bl. 573, 574). In deze taal en in het Pipikorosch assimileeren zich de geprenasaleerde mediae met den prenasaleerenden klank. Alleen de n g g houdt zich staande, bv. n g g o d j o (groente), n g g e l e n g i (koorts).

Voorbeelden van *m* uit m b zijn: k o e ḷ o e m a (huid), van het stamwoord k o e m b a, zie boven; m o t o e m o l e (op den rug liggen), Bar. m o t o e m b o l e, st. w o l e; m o l e m à (aan een stok dragen), Bar. m o l e m b a; b a m a r o e (hut), voor b a m b a r o e (gereduplicceerde vorm van den stam w a r o e, Jav. w a r o e n g, Bar. b o r o e); w o e m o e (nok), Bar. w o e m b o e; h o e n o m o e (bamboe-lans), van den stam s o m b o e (Bar. „naar boven steken"); k a k o m a (sprinkhaan), Bad. k o k o e m b a; t a m a k o (tabak), uit t a m b a k o; o m o (n. v. e. boom), Bar. a m b o; r i o e m a (waarheen?), uit r i o e m b a; t o m i (huis), Tawael. t o m b i, Bad. Leb. t a m b i; m o m e p e k o e n e (elkaar vragen), uit m o m b e p e k o e n e; h a m e h a (één stuk), uit s a m b e s a; i r o m e n g i (eergisteren), uit i r o e a m b e n g i (voor twee nachten).

Voorbeelden van *n* uit n d zijn: r i n i (wand), Bar. r i n d i; t o n o e (horen), Bar. t o n d o e; b o n e a (akker), Bar. b o n d e; m a n o n o (tam), Bar. m a n o n d o; p o e n o e ḷ o e (bosch), Bad. p a n d o e ḷ o e, Nap. p a n d o e l o e; m o n i o e (baden), Bar. m a n d i o e; m a n a k e (bergklimmen), Bar. m a n d a k e; m o k e n o (hard loopen), Par. k e n d o.

Voorbeelden van n j voor n d j zijn: m e n j o l o (kruipen), Bar. m e n d j o l o; l o n j a (lansat), Par. l o n d j a; o n j e (ontbolsterde rijst),

Digitized by Google

voor o n d j e, Par. o s e; p o n j i (lans), uit p o n d j i, vgl. Mal. p a n d j i.

Van de palatalen zijn d j en n t j aanwezig; de n j noemen wij hier niet, daar deze klank uit n d j is ontstaan. Voorbeelden zijn: h o e d j o e (lepel), w o d j o (stom), k a b o d j a (kalebas), n g o e d j o e (mond), d j i l a (tong), a d j e (kin), k i d j i l i (pink). Of de d j echter oorspronkelijk is in het Pipikorosch mag betwijfeld worden, daar bv. woorden als o e d a (regen) en d a a (slecht) eene *d* vertoonen. Voorbeelden van n t j zijn: h i n t j i (ring), t e w i n t j i (uitgegleden), o n t j o a (scheede), n o n t j o e (rijstblok), d a n t j i (vogel).

Dat de kat t j i t j i (de t j met sissing uitgesproken) heet, is geen bewijs voor het voorkomen der t j, daar wij hier met een roepwoord te doen hebben, dat als zoodanig buiten de klankwetten der gewone taal staat.

De hamzah ontbreekt niet, maar is toch vrij zeldzaam. Waar twee gelijke vocalen niet door hamzah zijn gescheiden, trekken zij samen, zooals dit eveneens in de andere West-Toradjasche talen plaats heeft. Voorbeelden zijn: w o o (hoofd), Bar. w o'o; h o e o e (op het hoofd dragen), Bar. s o e'o e; i r i i (huispaal), Bad. a r i'i; d a d a a (slecht), Bar. d j a'a.

Ook de praepalatale *l*, hier met *l̥* voorgesteld, die met de tongpunt tegen het voorste harde gehemelte wordt uitgesproken, heeft het Pipikorosch, naast de gewone *l*, die alveolaar wordt uitgesproken. Deze praepalatale *l*, die door Europeanen vaak als *r* wordt gehoord, maar door de Toradja's die haar in hunne taal niet hebben, steeds met *l* wordt nagesproken, is aan het Koelawisch, Lindoesch, Pipikorosch, dus aan de W. Toradjasche Bergtalen [1], en voorts aan het Badasch en het Lebonisch eigen, zoodat het Napoesch en het Besoasch de eenige O. Toradjasche Bergtalen zijn, die dezen klank niet kennen. De W. Toradjasche vlaktetalen, de Tominische, Mandarsche en Sadangsche talen, noch ook het Bare'e en zijn dialecten kennen dezen klank; blijkbaar hebben wij hier met eene eigenaardigheid der Berg-Toradja's te doen.

Eene andere bizonderheid der Bergtalen, zoowel in de Oost- als in de West-Toradjasche groep, (incl. Napoesch en Besoasch), is de overgang van *s* in *h*. Deze is echter lang niet regelmatig; *s* en *h* komen naast elkaar voor, zonder dat het duidelijk is waarom de eene *s* zich handhaaft, en de andere in *h* overgaat. Eene andere *h* dan die uit de *s* is ontstaan kennen de Toradjasche Bergtalen niet. Wij hebben hier te doen met eene klankwet die nog niet geheel heeft doorgewerkt, en vermoedelijk ook niet ten einde toe zal doorwerken, daar zij waarschijnlijk in haren loop is gestuit. Het komt ons n.l. voor, dat de gewoonte der Berg-Toradja's om hunne tanden zeer kort af te vijlen (de mannen), of de snij- en hoek-

---

[1] Het Tawaeliasch wordt thans wel in een der Berglandschappen gesproken, maar het hoort daar oorspronkelijk niet thuis.

Digitized by Google

tanden van boven- en onderkaak uit te slaan (de vrouwen), de oorzaak van dezen klankovergang is. Dit verklaart tevens hare ongelijke werking. De mannen korten de tanden eerst op lateren leeftijd (doorgaans eenige jaren na het optreden der puberteit), dus wanneer zij zich reeds gewend hebben de *s* uit te spreken; bij de meisjes worden reeds op 9—12-jarigen leeftijd de tanden uitgeslagen. Vandaar dat men bij de vrouwen (die ook zelden eene andere taal kennen dan hare eigene) meer de *h* hoort dan bij de mannen, die daarenboven vaak andere talen kennen en daardoor de *s* gemakkelijker uitspreken dan de vrouwen. Ook het ontstaan der *ḷ* is misschien op deze wijze te verklaren, daar deze klank op eene hoogere plaats wordt gevormd dan de supradentale of infra-alveolare *l*. Dat het Napoesch de praepalatale *ḷ* niet bezit, zou dan hieruit te verklaren zijn, dat de To Napoe van zeer gemengde afkomst zijn en in den loop der jaren o. a. vele krijgsgevangenen uit de Bare'e-sprekers bij hunnen stam hebben ingelijfd. Ook het Besoasch mist de *ḷ*, waarschijnlijk omdat het zich van het Badasch heeft afgescheiden nog vóór dat de laatste taal was begonnen dezen klank te vormen. Verder heeft Besoa, waar men van Napoe uit zeer gemakkelijk komen kan, altijd meer verkeer met dit laatste landschap gehad dan met het moeilijker te bereiken Bada.

Voorbeelden van de *h*: h i k o e (elleboog), o h a (genezen), k a h o (dakspar), r a n g a h o e (rook), achtervoegsel -h i, bv. m a p a t e h i (doodslaan), voorvoegsel h i-, bv. h i m p o t o m o e a (ontmoeten), Bar. s i k o e, o s a, k a s o, r a n g a s o e, -s i, s i-. Voorbeelden van de *ḷ*: h o e ḷ e (hart), k o ḷ a (lepel), a ḷ o (jaarvogel), g a ḷ o (mengen), m e n j o ḷ o (kruipen), Bar. s o e l e, k o l a, a l o, g a l o, m e n d j o l o.

De *j* ontbreekt in het Pipikorosch, zooals in alle Toradjasche Bergtalen. Voorbeelden: h a n g k o e a (hoeveel), Par. s a n g g o e j a; k a o e (boom), Par. k a j o e; m o m a o e (rijststampen), Par. m o m b a j o e.

Reeds in „Overzicht" bl. 578 is opgemerkt, dat het Pipikorosch in sommige gevallen het voorvoegsel der deelwoorden weglaat. Dit is echter geen vaste wet in deze taal en waarschijnlijk niets anders dan eene der vele slordigheden, welke de gewoonte worden van menschen die in kleine groepen in afgelegen oorden wonen, en weinig met niet-stamgenooten in aanraking komen. Vooral de vrouwen, het hokvaste gedeelte van den stam, wennen zich aan, bij snel en kort spreken, sommige woorden niet volledig uit te spreken, daar zij bijna steeds goede verstaanders tegenover zich hebben, voor wie „een half woord" voldoende is. Zoo hoorden wij n g k o n i (eten), n g i n o e (drinken), n g o m e (slikken), m e k e (hoesten), m p o n g o (pruimen), n t o e r i (poepen), n t o m b o e (water halen) zonder voorvoegsel uitspreken, in den zin, doch bij langzaam afzonderlijk zeggen der woorden werd ook wel een voorvoegsel gebruikt.

Ten slotte worde nog gewezen op het achtervoegsel *-a*, dat in het Pipikorosch, evenals in de andere Toradjasche Bergtalen, nog vrij veel ge-

Digitized by Google

bruikt wordt, althans in vergelijking met de Vlakte-talen, waar het zoo goed als uitgestorven is. Van de gewone beteekenis „plaats waar — is" zijn voorbeelden: o n t j o a (scheede) „waar men insteekt"; k a b o h o e a (kuit) „waar de dikte (k a b o h o e) is"; k a l o n t j o a „waar ruimte is"; b o n e a „waar de akker is"; p e n e l e a w o e l e h o e (zolderbalk), „waar de muizen langs loopen"; o h e a (weg) „waar men langs loopt". Van de beteekenis „behept met, voorzien van" zijn voorbeelden: o e w e a „bewaterd", o e d a a „beregend", b o l o n g i r i a „lachebek", gevormd met het frequentatieve b o l o- en *-a*, van den stam n g i r i, intensief van k i r i, Par. „lachen". Van de wederkeerige beteekenis van *-a* (1) zijn voorbeelden: h i m p o t o m o e a „elkaar ontmoeten"; h i b a l i a „aan elkaar gelijk". W o e ḷ o e w a „hoofdhaar" beteekent waarschijnlijk „eene bizondere soort w o e ḷ o e (haar, in het algemeen)".

De persoonlijke voornaamwoorden zijn: 1e persoon enklv. a k o e, mvd. k i t a, k a i; 2e pers. enklv. i k o, mvd. k o i, 3e pers. enklv. h i'a, mvd. i h i r a. Behalve k a i en k o i, voor k a m i, k o m i, zijn deze vormen geheel regelmatig. Een korten vorm van deze voornaamwoorden (vgl. wat op bl. 122 van dergelijke vormen in het Napoesch is gezegd) kennen wij van den 2e pers. enkv., n.l. k o, bv. l a o k o i t o m i „ga gij naar huis", m o a p a k o? „wat wilt ge doen?" Voorts van den 1e pers. mvd. incl. k i t a, n.l. t a, bv. l a o t a m o, „wij gaan heen", en van den 3en pers. mvd. h i r a, n.l. r a, bv. l a o r a m o „zij gaan heen".

De bezittelijke voorn. woorden, gevoegd achter het woord t o m i „huis", zijn: 1e pers. t o m i k o e, t o m i t a, t o m i k a i; 2e pers. t o m i n o e, t o m i n i; 3e pers. t o m i n a, t o m i r a. De klemtoon blijft waar het grondwoord dien had, in dit voorbeeld dus op t o.

3. Het Bare'e als Oost-Toradjasche Laagland-taal tegenover de Oost-Toradjasche Bergtalen.

Vergelijking met het Napoesch.

Boven (op bl. 114) is reeds gesproken van het Napoesch, Besoasch, Badasch en Lebonisch, als vormende te zamen in het geheel der O. Toradjasche talen, eene afzonderlijke groep, die men de O. Toradjasche Bergtalen zou kunnen noemen, terwijl het Bare'e met zijne dialecten daar tegenover staat als de taal der Posso-vallei, de O. Toradjasche Laaglandtaal.

Inderdaad hangen de Bergtalen onderling nauwer met elkaar samen dan met het Bare'e. Het Napoesch, Besoasch en Badasch zijn zeer eng met elkaar verwant. Het Besoasch is als een dialect van het Badasch te

(1) Dezelfde beteekenis heeft -a n in de Minahassische talen, zie bv. Hoofdst. Sprkk. Tontmb, bl.. 163, 164, Niemann—Wilken, bl. 47, 48.

Digitized by Google

beschouwen. Het Lebonisch staat verder af en klinkt door zijn afwijkend klankstelsel den niet-Leboniërs vreemd in de ooren. Toch mogen wij ook deze taal tot de Oost-Toradjasche rekenen, zij het dan ook dat zij als grenzende aan de talen der Sadang-groep, meer met de t a e-taal (het Sadangsch) overeenkomt dan hare Noordelijke naburen.

Als type van de Oost-Toradjasche Bergtalen zullen wij het Napoesch nemen, daar dit ons van deze talen het best bekend is.

De voornaamste punten van verschil tusschen het Napoesch en het Bare'e zijn de volgende:

De Indonesische pĕpĕt wordt in het Napoesch *a*, in het Bare'e *o*, zooals de volgende voorbeelden aantoonen:

Nap. t a l o e (drie), Jav. t ĕ l o e; Nap. t a n g a (half), Bar. t o n g o, Mal. t ĕ n g a h; Nap. r a n g a (kameraad), Bar. r o n g o, Mal. d ĕ n g a n; Nap. a t i (opgedroogd), Bar. o t i, Tontmb. ĕ t i.

Dat het Napoesch hier het oudere stadium vertegenwoordigt, blijkt o. a. uit vormen als Bar. m a m p e t a n g a n i (verhinderen, tusschenbeide treden), n d a r a n g a n i (vermeerderd worden), waar t a n g a en r a n g a zijn bewaard gebleven. Het Napoesch heeft trouwens dikwijls de oorspronkelijke *a* bewaard, waar het Bare'e die tot *o* heeft gemaakt, bv. h a n a (antwoorden), Bar. s o n o; k a d a p o e a (landschildpad), Bar. k o l o p o e a.

Soms is eene oorspronkelijke pĕpĕt tot *i* geworden, bv. i b a (vier), Jav. ĕ p a t; i n i (zes), Jav. ĕ n ĕ m; r i s o (rijstblok) Mal. l ĕ s o e n g; a r i m i (hongerig), Tontmb. a r ĕ m; t i w i n g i (omhakken), Mal. t ĕ b a n g. In al deze voorbeelden heeft het Bar. *o*, n.l. o p o, o n o, n o n t j o e, o r o, t o w o.

Voorbeelden van pĕpĕt die o e is geworden, zijn: b o e h o e (verzadigd), Tontmb. w ĕ s o e; r o e p a (vadem), Mal. d ĕ p a. Hier moet de o e wel uit *o* zijn ontstaan, vgl. Bar. b o s o e, r o p o. Andere voorbeelden zijn nog: t o e w o e (suikerriet), Bar. t o w o e, Mal. t ĕ b o e; p o e r o e (galblaas), Bar. a p o d j o e, Sang. p ĕ d o e; t o e l o e (ei), Par. t o l o e, Bar. t o j o e, Mal. t ĕ l o e r; a t o e (dak), Jav. a t ĕ p, Bar. a t a; l a l o e (binnen), Bar. r a j a, Jav. d a l ĕ m; o e w i (vroeger), Bar. o w i, Sang. h ĕ b i.

Waar men een enkelen keer op de plaats der pĕpĕt *e* vindt, is deze uit *i* ontstaan (zie beneden), bv. s e d o e k a (hik), Mal. s ĕ d o e, Jav. s ĕ g o e, Boeg. s i d o e, Bar. s o d o e. Slechts zelden vindt men *o*, bv. i n t o k o „stok" (tevens een der zeldzame voorbeelden der instrumentale *i* in het Nap.), Jav. t ĕ k ĕ n, Boeg. t ĕ k ĕ n g, Bar. t o k o.

De *i*, ook de niet geklemtoonde, is in het Napoesch veel vaker *e* geworden dan in het Bare'e, bv. Nap. b o e r e r e (zeker schelpdiertje), Bar. w o e r i r i, Tontmb. w o e r i r; Nap. a l e (mat), Bar. a l i, Tontmb. a'l i', Mak. Boeg. d j a l i'; Nap. e n o e (drinken), Bar. i n o e, Mal. m i n o e m; Nap. t e m o e (komkommer), Mal. t i m o e n; Nap. k e k i

Digitized by Google

(bijten), Par. k i k i. Ook *a* en o e worden in het Nap. wel tot *e*, bv. p e n g a (gaffel), Bar. p a n g a; t o e m p e (kikvorsch), Bar. t o e m p a; b e n g k e (opgezette buik), Bar. b a n g k e; zoo ook w e l o e a (hoofdhaar), afgeleid van w o e l o e (haar, in het algem.).

Eene oorspronkelijke o é is in het Nap. vaak *o* geworden, waar het Bar. dezen klank heeft behouden, bv. p o l o (lijm), Bar. p o e j o e, Mal. p o e l o e t; k o l i (huid), Bar. k o e l i, Mal. k o e l i t; o h o (rib), Bar. o e s o e, Mal. r o e s o e k; t o a d i (jongere broer of zuster), Bar. t o e a'i, Sang. t o e a r i; zie ook het boven bij de pĕpĕt gezegde.

In i l e (slang), Bar. o e l e, Mal. o e l a r, en w i r e (schuim), Bar. w o e r a, Toba-Bat. b o e r a, is de o e tot *i* geworden, door invloed van de *e* in de laatste lettergreep.

Deze veelvuldige klankovergangen maken het Napoesch al terstond eenigszins moeilijk verstaanbaar voor den Bare'e-spreker.

Van de verschillen in het consonanten-stelsel met dat van het Bare'e zijn de volgende de voornaamste:

Hamzah ontbreekt; waar een consonant uitvalt, zal men de plaats dus niet door hamzah gemerkt vinden, zooals bv. in het Saoesoesch; voorbeelden: t a l e o e (rug), Bar. t a l i k o e, Saoes. t a l i'o e; h i o e (elleboog), Bar. s i k o e, Saoes. s i'o e; d a i (lichaamsvuil), Bar. r a k i.

Twee gelijke vocalen die op elkaar volgen, worden daardoor steeds tot een langen klank samengesmolten, bv. w a a (hoofd), Bar. w o'o; n e e (vetatief-partikel), Bar. n e'e; a r i i (huispaal), Tontmb. a r i'i, Mal. d i r i; w i i (vagina), Bar. w i w i, Mal. b i b i r; k o o (kerven), Bar. k o d j o; b o e o e (been), Bar. b o e k o e. En niet alleen twee op elkaar volgende gelijke klinkers, ook ongelijke worden veelal als één klank gehoord, doordat de eerste bijna onhoorbaar wordt uitgesproken. Evenals men hoort zeggen o e t ā n d e (voor t a a n d e) „wat wij eten", en zelfs r a t a k o l ō n g e (voor r a t a k o l o o n g e) „er wordt een ring door den neus gestoken", dus bij twee afzonderlijke woorden, zoo hoort men ook m e n o e (voor m a e n o e) „drinken", r i l i (voor r a i l i) „wordt stroomaf gevoerd", s o e r a d o p i (voor s o o e r a d o p i) „huis met planken dak".

De *j* ontbreekt geheel in het Napoesch. Terwijl het Bar., dat eene oorspronkelijke *j* veelal tot d j maakt, toch eene secundaire *j* heeft, uit *l* ontstaan, behoudt het Nap. de *l* (w o l o „bamboe", Bar. w o j o; w o e l a „maan", Bar. w o e j a; b o e l o e „berg", Bar. b o e j o e), maar werpt de *j* weg, bv. b a o e (rijststampen), Par. m b a j o e, Bar. m b a d j o e; k o o (kerven), Par. k o j o, Bar. k o d j o; k a o e (hout), Par. k a j o e, Bar. k a d j o e. De *j* van meerlettergrepige en van overgenomen woorden wordt gevocaliseerd en als *e* uitgesproken, bv. k i n a e o (rijstepap), uit k i n a j o, vgl. Tontmb. k a j o „omroeren"; g a m p a e a (papaja), Par. g a m p a j a; d a e o (graf), Par. d a j o; b a e a r i (betalen), Mal. b a j a r; b a n t a e a (hut), Bar. b a n t a j a, Boeg. b a n t i l ĕ n g.

Digitized by Google

De *h*, die in het Bar. nagenoeg ontbreekt, komt in het Nap. veel voor, doch steeds als een secundaire klank, ontstaan uit *s*. Het is er intusschen verre vandaan dat de *s* geregeld *h* zou worden (¹). Ook de *s* komt nog veel voor in het Nap., evenals de *l* in het Bar. gedeeltelijk *j* is geworden, gedeeltelijk *l* is gebleven. Voorbeelden zijn: a h a (slijpen), Bar. a s a, Mal. a s a h; h o e m p i (blaasroer), Bar. s o p o e, Mal. s o e m p i t; h a h i o (negen), Bar. s a s i o, Tontmb. s i o w; b i h o e (steenpuist), Bar. b i s o e, Mal. b i s o e l; h a r a (vogelnest), Bar. s e a, Mal. s a r a n g; h o e h o e (opstapelen), Bar. s o e n t j o e, Mal. s o e s o e n; t a h i (zee), Bar. t a s i, Mal. t a s i k.

De palatalen ontbreken, bv. o e d a (regen), d o e l o e (gemeenschappelijk doen), r a r a (weg), Bar. o e d j a, d j o e j o e, d j a j a, Mal. o e d j a n, d j o e r o e t, d j a l a n; -n a, pron. suff. 3e pers., Bar. Mal. -n j a.

De t j bestaat ook in het Bare'e niet, en de Bar. n t j is een geprenasaleerde *s*. In het Napoesch wordt de *s* niet geprenasaleerd.

Het Nap. heeft niet de neiging om de geprenasaleerde klanken te medialiseeren, zooals het Parigisch dit zoo sterk doet. Ook het Bare'e vertoont hier en daar dien trek; het Napoesch nergens. Het Bar. d e n g g o (krom) is in het Nap. t e n g k o; het Bar. a n a n g g o d i (klein kind) is Nap. a n a n g k o i.

Ten opzichte van de R. G. H.-wet staat het Nap. op hetzelfde punt als het Bare'e, het doet n.l. den typischen klank verdwijnen. Voorbeelden zijn: o e a (pees), d e a m i (stoppel), g i g i o e (naald), n d o i (baden), d o e i (doren), a w a a (gloeiende kool), w o o e (nieuw), w e i (geven), b a e (gestampte rijst), b i a (Alocasia), k a b a o e (Hibiscus) a t o e (honderd), o h o (rib), Bar. o e a, d e a m i, d j a o e, r i o e, r o e i, w a a, w o'o e, w a i, w e a, ..., m o l o w a g o e, a t o e, o e s o e, Mal. o e r a t, d j ĕ r a m i, d j a r o e m, d i r o e s, d o e r i, b a r a, b a r o e, b ĕ r i, b ĕ r a s, b i r a h, b a r o e, r a t o e s, r o e s o e k. Voorbeelden als d e a m i, (g i) g i o e, doen zien dat de typische klank vóór zijn verdwijnen, *j* moet zijn geweest, want d e a m i is uit d a j a m i, g i o e uit d a j o e ontstaan.

Tegenover de R. L. D.-wet staat het Napoesch eenigszins ouderwetscher dan het Bare'e. Voorbeelden als t o a d i (jongere broeder, zuster), p a r e (rijst te velde), p o e r o e (gal), w i r e (schuim), Bar. t o e a'i, p a e, a p o d j o e, w o e r a, Mal. a d i k, p a d i, h a m p ĕ d o e, Bat. b o e r a, stellen dit in het licht.

Éénlettergrepige suffixen bewegen den klemtoon ééne plaats naar achteren. In het Bare'e is dit niet het geval. Het Napoesch zegt: a n o e n g k o e (van mij), met den klemtoon op n o e, het Bare'e a n o e k o e, klemtoon op *a*.

(¹) Zie het hierover gezegde, op bl. 114, 115.

Digitized by Google

In de voorvoegsels is zoo goed als geen verschil met het Bare'e. In het algemeen is me- intransitief, naast mo transitief, bv. mehawoena „ik zaai", mohawoe pare „rijst zaaien"; lao mehaoki „hij is aan het zoeken", mohaoki dara „een paard zoeken". Het eene voorvoegsel wordt in het Napoesch wat drukker gebruikt dan in het Bare'e (bv. ke-), het andere treft men in het Bare'e meer aan dan in het Napoesch, bv. be. Wel is dit laatste prefix ook in het Nap. de aanwijzer van den wederzijdschen (reciproquen) vorm, bv. mombehoemba (elkaar ontmoeten), mombetaleoeki (elkaar den rug toewenden), maar si, dat in het Bar. verouderd is, wordt in het Nap. (in den vorm hi) nog naast be gebruikt. Voorbeelden: mohimpeka (elkaar besprenkelen), mohinoentoe (elkaar volgen), mohiawe (naast elkaar zitten), mohimada (met elkaar bevriend zijn), himbela (met elkaar overeenkomend), mohiola (naast elkaar staan). Toch heeft ook in het Napoesch het gebruikt van mbe- de overhand boven dat van hi.

Het nasaal tusschenzetsel, ter aanduiding van eene genitief-verhouding, wordt in het Napoesch zeer zelden gebruikt. Ook in dit opzicht verschilt het van het Bare'e. Den vollen vorm noe hebben wij nimmer aangetroffen. Alleen de *k* en de *p* hebben wij soms geprenasaleerd gevonden, als beginners van woorden die in den genitief staan, bv. tawe ngkaoe (boomblad), Saloe mPakoe „Varen—rivier", tanga mpada (in het veld), woea mpopi (popi-vrucht), maar dit komt toch alleen voor bij geografische en botanische benamingen, ouderwetsche uitdrukkingen dus, en verder in eenige vaste termen. Nevenstelling zonder tusschenzetsel is regel. Voorbeelden: ikoe ile (slangenstaart), poeloe ahe (bijlsteel), tali alo („hoofddoek der zon", kring om de zon), palanta biti (voetzool), mata hoempi (blaasroerpijl), tai walehoe (muizendrek), tilo pee (snippebek), kaloloe riso (gat van het rijstblok), pangkoeroe kalewa (band van het baadje), pegili peti (sleutel van de kist), tawe talinga (oorlel).

Alleen wanneer het bepalende woord een persoonsnaam is, heeft het bepaalde woord het pron. suff. 3e pers. enkelv. -na achter zich, bv. ahena Tahoengki (het mes van T.), Inana Lawe (de moeder van L.), Oemana Soli (de vader van S.).

Ook bij het aanduiden van den agens na een vervoegden vorm ontbreekt het tusschenzetsel, bv. dara natandoe baoela „het paard, hij heeft het gestooten, de buffel" (het paard is door den buffel gestooten); dike nakeki ibo (de hond is door een aap gebeten); taoena natilo ile (iemand die door een slang is gebeten); gampaea naande kaloa (de papaja's zijn door de kraaien opgegeten); sooe napere goempata (een door den bliksem getroffen huis).

Het achtervoegsel *-a*, dat in het Bare'e alleen nog maar als overblijfsel bestaat, hoewel de voorbeelden er van nog vrij talrijk zijn, is in het Napoesch nog als levend grammaticaal element aanwezig en evenzeer

Digitized by Google

in het Besoasch, Badasch en Lebonisch, hoewel het in al deze talen ook reeds van zijne functie heeft ingeboet. Het heeft in de eerste plaats (met of zonder voorvoegsels) plaatsaanduidende beteekenis. Voorbeelden zijn: p a a n d e a (plaats waar men eet), b e h o a (plaats waar eene spleet is) [1], p e n d o i a (badplaats), p e n g k a h e a (plaats van opklimmen), h a m p e a (stok, lat, roede waar men iets overheen hangt), p o h a n g k o e a (plaats waar men iets opschept), k a h a w e a (plaats van aankomst), h o d a n g a (plaats waar men iets ophangt), p e m a n d o a (waschplaats), p a m p e w a o a (spiegel), p o b o e r i a (boom van welks hout men houtskool maakt), k a t a m p o a (plaats van ondergang, het Westen), t o m i a (plaats van zuigen, borst, uier), p o b a l a n d a a (de wettelijke, door de Hollanders aangewezene, woonplaats).

In andere voorbeelden kan aan *-a* de beteekenis worden toegekend van „behept met, voorzien van", hoewel de taal dit doorgaans niet meer weet, bv. l o m i a („kuiltje in de wang", oorspr. wel „met kuiltjes in de wangen", daar het Bare'e l o m i heeft); t a i l a l e a (moedervlek, eig. „met moedervlekken", daar t a i l a l e woordelijk „vliegendrek" beteekent, waarmede de moedervlekken worden vergeleken; het suffix is hier dus aangevoegd, toen l a l ë r zijn tegenwoordigen vorm l a l e reeds had); s i w o e n i a (zweet, oorspr. „bezweet, zweeterig"), b a e l e a „lacherig, lachebek"; b a h i n d i a „die de kwaal heeft van op zijn slaapmatje te pissen".

Voorbeelden waarin *-a* nog de beteekenis van een passief deelwoord heeft, zijn: a n d e a „voedsel" (wat gegeten wordt), p a l i a „wat verboden is"; p o e p o e h i a „wat afgepeld is" (maïskolf); k a p a n e h a „door de warmte bevangen".

Voorbeelden in welke *-a* de beteekenis heeft van „het geheel der dingen die op het grondwoord betrekking hebben", zijn: h a n g a l o a (een dag lang), h a m b e n g i a (een nacht lang), p e w a l i a (het geheel der gebeurtenissen, de geheele wording), a l o p e n g k a r o a (rustdag), h a l e n g g e a (van éénen vorm), k a h a w e a (aankomst), k a h o p o a (einde).

Dit achtervoegsel is wel te onderscheiden van *-a* dat het Bare'e -k a, het Mal. enz. -k a n is. De *k* valt in het Napoesch veel vaker weg dan in het Bare'e, en zoo mist ook het achtervoegsel -k a zijne *k*, bv. o e l i a m a i T a h o e n g k i „zeg aan T. dat hij hier kome", m o t i m b o l o n g i a „werpen naar".

Ten slotte dient nog te worden gewezen op de persoonlijke voornaamwoorden, zoowel de zelfstandige als de voor- en achtergevoegde. De pers. v.n.w. hebben een langeren en een korteren enclitischen vorm; alle vormen zijn hier in tabel gebracht:

---

[1] Stam b e h o „splijten" (Bar. w e s o). B e h o a of B e s o a is aldus genoemd naar eene aardspleet, die bij het oude dorp B e s o a was.

Digitized by Google

		Zelfstandige vorm.	Enclitische vorm.	Prefix-vorm.	Suffix-vorm.
Enkv.	1.	iko	na	koe-	-ngkoe.
	2.	oio	ko	noe-	-moe.
	3.	ia	(ontbreekt)	na-	-na.
Mvd.	1.	kita (incl.)	ke	ta-	-nta.
	1.	kami (excl.)	ngkai	ki-	-ngki.
	2.	kamoe	kaoe	ni-	-mi.
	3.	hira	he	ra-	-nda.

De voor- en achtergevoegde vormen volgen hieronder, de eerste gehecht aan den w.w. stam hadi „hooren", de tweede aan het zelfst. n. w. dara „paard".

koehadi „ik hoor het". darangkoe „mijn paard".
noehadi „gij hoort het". daramoe „uw paard".
nahadi „hij hoort het". darana „zijn paard".
tahadi „wij (incl.) hooren het". daranta „ons (incl.) paard".
kihadi „wij (excl.) hooren het". darangki „ons (excl.) paard".
nihadi „gijl. hoort het". darami „ul. paard".
rahadi „zijl. hooren het". daranda „hun paard".

De verschillen met het Bar. zijn dus hier nogal belangrijk. Vooreerst in den zelfstandigen vorm der pers. v.n.w. iko, Bar. akoe; oio, Bar. siko; ia, Bar. si'a; kamoe, Bar. komi; hira, Bar. sira. Vervolgens in de voor- en achtergevoegde vormen: kihadi, Bar. kadonge, doch Poe'oe mBotosch dial. kidonge; en darangkoe, Bar. njarakoe, P. mB. njarangkoe; darana, Bar. njaranja; daranta, Bar. njarata, P. mB. njaranta; darangki, Bar. njara mami, P. mB. njarangki; daranda, Bar. njaraa, P. mB. njaranda. Deze laatste vorm van het Bar. en het P. mB. is echter uitsluitend als beleefdheidsvorm voor den 3en pers. enkv. en mvd. in gebruik.

Deze verschillen zijn echter niet de belangrijkste, tusschen de pers. v.n.w. van het Bare'e en die der Bergtalen in de Oost-Toradjasche groep. Van veel meer beteekenis als kenmerk der Bergtalen zijn de enclitische vormen der pers. v.n.woorden in het Napoesch, Besoasch, Badasch en Lebonisch. Het Bar. kent ze niet en draagt ook geen sporen van ze ooit gehad te hebben. In het Makassaarsch en Boegineesch vinden we ze echter weder. Hier vindt men de verschillende vormen in tabel:

		Napoesch.	Besoasch.	Badasch.	Lebonisch.	Makassaarsch.	Boegineesch.
Enkv.	1.	na	a	a	a	a', nake	a'.
	2.	ko	ko	ko	ko	ko	ko.
	3.	ontbreekt.					
Mvd.	1.	(incl.) ke	ke	ke	ki	ki'	ki'.
	1.	(excl.) ngkai	kai	kai	ka	kang	kěng.
	2.	kaoe	kooe	kooe	koi	ontbreekt.	
	3.	he	he	he	ontbreekt.		

Digitized by Google

Wij zullen thans de persoonlijke voorn. woorden één voor één bespreken. De meeste der hier vermelde bizonderheden zijn ontleend aan een opstel over het Napoesch van den Heer P. Ten Kate Ezn., Zendeling-leeraar te Watoe Taoe in Napoe, in de Meded. v. w. het Ned. Zendelinggenootschap, Dl. 55 (1911), bl. 391—416.

1e pers. enkv. De vorm i k o staat voor i k o e en deze voor i a k o e. De afkeer dien het Nap. van de *j* heeft, is oorzaak dat de *i* vocaal is gebleven en niet tot consonant is geworden, zooals in het Bar. j a k o e. De neiging om het woord tweelettergrepig te houden heeft de *a* onderdrukt.

I k o bevat dus den naamwijzer *i*. Deze is in het Nap. voor persoonsnamen niet meer in gebruik, daar ook het voorzetsel r i in het Nap. tot *i* is geworden; i K o b a zou dus worden opgevat als r i K o b a „aan, bij, voor K".

Een nadrukkelijke vorm van i k o is d i k o, bv. a r a n a d i k o „ik ben er, ik", b a r a n a d i k o „ikke niet". Vgl. d i d e, d i d o, d i t i, d i a, nadrukkelijke vormen van i d e (deze, dit), i d o (die, dat), i t i (gene, gindsche), i a (hij). Waarschijnlijk zijn deze nadrukkelijke vormen locatieven, gevormd met d i, een oudere vorm van r i.

De datief-locatief van i k o is i r i k o, uit i + r i + i k o, feitelijk een dubbele locatief, of (wat op hetzelfde neerkomt) een locatief van een nadrukkelijken vorm.

In het Leb. is de 1e persoon enkv. a k o e, in het Bad. en Bes. k o d o, samengesteld uit k o e en d o, aanwijzend voorn. w. van den 1en pers. Vgl. het Boengkoesche k o e d e.

Den enclitischen vorm n a vindt men terug in het Makassaarsche n a k e. In de overige Bergtalen is de vorm *a*, die ook in het Mak. en Boeg. *a'*, (voor a k) is terug te vinden; n a is te vergelijken met het Tomboel. n i a k o e, een nadrukkelijke vorm , die echter geen nadrukkelijke beteekenis heeft.

De enclitische vormen der pers. v. n. woorden worden gebruikt, wanneer op het voorn. woord geen nadruk valt. Achter een bijvoegelijk n.w. of intransitief w.w. gevoegd, staan zij in den 1sten naamval, als encliticae van vervoegde vormen in den 3den of 4den n.v. Voorbeelden van het gebruik zijn:

Napoesch: l o h e n a (ik heb er geen lust in), m a k o e l i n a (ik ben koud), m a n g i m i n a (ik ben vermoeid), m a i n a (ik kom), m e s o e l e n a (ik keer terug), m a a n d e n a (ik eet), i m p i r a n a m a n a w o e? (wanneer val ik in?) t a n g a n a m a a n d e (terwijl ik eet), l a o n a m e h a o k i (ik ga zoeken), l a o m o n a (ik ga maar heen). Uit het laatste voorbeeld blijkt, dat de enclitica -m o (in het Mal. -l a h) het pron. pers. encl. attraheert en daarmede een zelfstandig woord vormt. Een dergelijk voorbeeld is m a n t i m i h a i n a, woordelijk: „zwaar te erg ben ik", d. i. „het is me te zwaar", waar de adverbiale bepaling h a i (erg, zeer) na m a n t i m i (zwaar) het enclitische voorn. w. attraheert.

Digitized by Google

De drie daaraan voorafgaande voorbeelden leeren, dat een tijd-, plaats- of richtingaanduidend woord, dat aan het werkwoord voorafgaat, eveneens de enclitica tot zich trekt. Voorbeelden van den 3den en 4den nv. zijn: nawombena (hij slaat mij), noeweina (geef gij het mij), naperapiana (hij vraagt het mij), noebahoiana (wasch gij het voor mij).

Besoasch: malengi'a (ik ben koud).

Lebonisch woehoemo'a (ik ben zat), mowongko'a (ik ben verheugd), hangkioe manawoe'a (bijna was ik gevallen), ipo'oni noḷoe'a (morgen ga ik pas), noewoiki'a (geef gij het mij), nea noekondo'a (ge moet mij niet slaan).

1e pers. mvd. (inclusief). De zelfstandige vorm kita is in den nadrukkelijken vorm i kita, in den Dat-Loc. irikita. Bes. en Bad. hebben kita, Leb. ngki. De encl. vorm ke is ontstaan uit ki, een korte vorm van kita. Naast ke komt ook nog een vorm keta voor, enclitisch gebruikt in den vorm keteia uit keta ia, bv. laomo keteia „wij gaan maar heen". Bad. en Bes. hebben ke, Leb. ki.

Voorbeelden van het gebruik van ke zijn:

Napoesch: mogahi hahake (wij tollen allen), mawoweke (wij zijn vermoeid), bake bai (wij durven niet), lao moke (wij gaan heen), naantike (hij geleidt ons).

Lebonisch: meohaki (wij scheiden uit), hekaiki (wij zijn vastgehaakt), mombehoeaki (wij ontmoeten elkaar).

Besoasch: moranga moke, Badasch: morongo² moki (laat ons met elkaar gaan).

1e pers. mvd. (exclusief). De encl. vorm ngkai is ontstaan uit ngkami. Bes. en Bada. hebben kai, Leb. ka. De vorm ngkami staat gelijk met i kami. Wellicht is ngkai in gebruik gekomen (of gebleven), omdat kai een bijwoord is, met de beteekenis „eens, een keer", bv. kapombehoembandami kai Kalibamba hai nTimbo „plaats hebbende gehad hunne ontmoeting een keer, de Vlinder en de Spookaap" (toen de Vl. en de Sp. elkaar eens hadden ontmoet). Wanneer kai en ngkai samentreffen in één zin, bv. mohidoepangkai kai i wanoea (wij ontmoetten elkaar eens in het dorp), dan spreekt men dit kai zeer kort uit, bijna als ke, waaruit blijkt dat de taal deze woorden bepaald uit elkaar wil houden.

Voorbeelden uit het Napoesch: ane kiande, matengkai (als we het eten, gaan we dood), roempoe mongkai (wij zijn boos), moioroe mongkai (we gaan maar vooruit); uit het Lebonisch: woiki aḷe ka (geef het ons weder), palihi ka (zoek het voor ons).

2e pers. enkv. Het zelfstandige oio vertoont, vergeleken met den enclitischen vorm ko, het voorkomen van een herhaalden vorm. In het Napoesch heeft de 1e pers. iko den vorm gekregen dien de 2e pers. vroeger kan gehad hebben. De 2e pers. iko moet io zijn geworden (vgl.

Digitized by Google

h i o e „elleboog", uit s i k o e; l a o „gaan" uit l a k o). Dit i o is gecontamineerd met o, een korten vorm van k o, tot o i o, daar de vorm van den 1en pers. i k o tot onderscheiding dwong. De Dat. Loc. van den 2e pers. is i r i o, uit i + r i + i o, waarin de vorm i o weder te voorschijn komt.

Bad. en Bes. hebben zelfst. i o, encl. k o.

Voorbeelden van het gebruik van den encl. vorm in het Napoesch zijn: m a h a e k o p a d o e (ge zijt lang weg geweest), i o e m b a k o m a h a i? (waar hebt ge pijn?), k o e w o m b̌ e k o (ik sla u), n a w e i k o (hij geeft het u). In het Lebonisch: m a h o e ḷ i k o (gij keert terug), k ě l ě h i k o (gauw jij), k o e k o n d o k o (ik sla u).

2e pers. mvd. k a m o e, nadrukkelijk i k a m o e, Dat.-Loc. i r i k a m o e. Uit de Dat.-Loc. vormen met i r i, blijkt de zucht om ze te onderscheiden van de nadrukkelijke vormen met i, die anders als Dat.-Locatief zouden opgevat worden. Het Bes. heeft k o m o e, dus denzelfden vorm als het Nap., Mal. enz., het Badasch heeft k o m i o e, den vorm dien het Bar. in het kortere k o m i ook vertoont. Waarschijnlijk is k o m i o e ontstaan uit k o m i m o e, eene contaminatie van k o m i en k a m o e (1).

De enclitische vormen zijn: Nap. k a o e, Bad., Bes. k o o e, Leb. k o i. Voorbeelden uit het Napoesch: m e s o e a k a o e (komt gijlieden binnen), i n e e k a o e m o l o l o l i t a (zitten jelie niet te babbelen), m a d o t a k a o e m o b o n d e (gijlieden zijt ijverig aan het akkerbouwen), k o e i t a m o k a o e (ik heb jelie al gezien).

3e pers. enklv. Nap. i a, Bes., Bad. i a, Leb. i ě. Waar in den 1en en 2en pers. de enclitische vorm zou worden gebruikt, wordt in den 3en pers. enklv. het voorn. w. weggelaten. Voorbeelden uit het Nap. zijn: b a r a m a o e (hij wil niet), b a r a b a i (hij durft niet), m a k o e l i (hij is koud).

3e pers. mvd. Zelfst. Nap., Bes. h i r a, Bad., Leb. h e r a. Dit voorn. w. is id. met het Bar. s i r a, dat in deze taal alleen tot meerderen, in het enkel- en meervoud wordt gebruikt, dus „Z.Ed., H.Ed., H.H.Ed.", evenals k o m i „gijlieden", ook beleefd „U, U. Ed." is. De Bergtalen kennen echter dit gebruik der meervoudige pronomina niet.

De nadrukkelijke vorm van h i r a is i h i r a, de Dat.-Loc. i r i h i r a.

De enclitische vorm van h i r a is h e, Bad. Bes. id.; in het Leb. ontbreekt hij. Dit h e staat dus tot h i r a gelijk k e staat tot k i t a.

Voorbeelden van het gebruik in het Napoesch zijn: l o h e h e (zij zijn lui), m o b a m b a r o e p e a h e (zij wonen slechts in hutten), k o e l a m b i h e (ik heb hen gevonden), k o e w e i h e (ik geef het hun).

De pronomina praefixa en suffixa behoeven niet afzonderlijk te worden besproken. Alleen wijzen wij nog op r a-, het pron. praef. en -n d a,

(1) Zie ook Hfdst. Sprkk. Tontemb. bl. 247, 248.

Digitized by Google

pron. suff. 3e pers. mvd. Terwijl in het Bar. dit voorvoegsel zijn karakter van pronomen nog alleen heeft bewaard in den beleefden vorm van den 3e pers. enk. en mvd. (i papa raintjani „vader, ZEd. weet het", ndato'o i ine „HEd. zegt het, moeder", talia, talinda „ZEd's hoofddoek"), is in het Nap. nog de beteekenis van 3en pers. mvd. onverzwakt aan dit pronomen eigen gebleven. Intusschen kunnen de vormen met ra- ook als passieven dienst doen, bv. als passieve deelwoorden, attributief gebruikt, dus rabete tala „zij pletten bamboe", tala rabete „geplette bamboe", tala anoe rabete „bamboe die zij geplet hebben, die men geplet heeft, die geplet is", pare raheki „gedorschte rijst", raheki pare „zij dorschen rijst, men dorscht rijst, er wordt rijst gedorscht".

Als voornaamste punten van onderscheid tusschen het Bare'e, als Oost-Toradjasche Laagland-taal en het Napoesch, als Oost-Toradjasche Bergtaal hebben wij dus gevonden:

De Indon. pĕpĕt, in het Bar. *o* (uit *a*), is in het Nap. *a*, *i* of oe (uit *o*).

De *a* is in het Nap. veel minder *o* geworden dan in het Bar.

De *i* is in het Nap. dikwijls *e*, de oe is dikwijls *o* geworden. In het Bar. geschiedt dit zelden.

De hamzah komt in het Nap. niet, in het Bar. veel voor.

Het Bar. maakt de *l* dikwijls tot *j*, het Nap. niet; in het Nap. verdwijnt de oorspr. *j*, in het Bar. wordt zij dj.

Het Nap. maakt de *s* dikwijls tot *h*; in het Bare'e is de *h* zeldzaam, in de Z.lijke helft van het taalgebied is zij afwezig.

Het Napoesch heeft geen palatalen, het Bare'e wel.

Het nasaal tusschenzetsel ter aanduiding van de genitief-verhouding wordt in het Napoesch weinig, in het Bar. veel gebruikt.

Ter aanduiding van den wederzijdschen (reciproquen) vorm wordt in het Nap. vaker hi (si) gebruikt dan in het Bar.

Het achtervoegsel *-a* is in het Nap. nog levend, in het Bar. reeds dood.

Het suffix -ka van het Bare'e is in het Napoesch *-a* geworden.

De voornaamwoorden hebben in het Napoesch korte vormen, die enclitisch worden gebruikt; deze ontbreken in het Bare'e.

Vermeldenswaard is nog, dat van dat deel van den woordenschat, hetwelk het Napoesch en het Bare'e niet met elkaar gemeen hebben, het Napoesche gedeelte niet zelden is terug te vinden in den woordenschat der W. Toradjasche talen. Het beoordeelen van den woordenschat van het Napoesch is echter niet gemakkelijk, want de To Napoe zijn lang geen „zuivere" stam. In deel I van dit werk is er herhaaldelijk op gewezen, dat de To Napoe vóór hunne onderwerping aan het Gouvernement (Sept. 1905) er steeds op uit waren het aantal leden van hunnen stam te vergrooten, door krijgsgevangenen bij andere stammen (vooral bij

Digitized by Google

de Bare'e-sprekers) te maken of ook door beboeting of koop leden van andere stammen bij hunnen slavenstand in te lijven. Het aantal slaven overtreft dan ook in Napoe verre dat der vrijen en de natuurlijke aanwas der bevolking gaat zeer langzaam. De Heer Ten Kate vernam van de Napoesche hoofden, dat sommige hoofden-familiën uit den hemel waren gekomen, d. w. z. van ouds in Napoe hebben gewoond. Andere hoofdenfamilies zeggen uit Koelawi te stammen, andere weder uit Besoa, weder andere uit Bantjea (Z. W. kust van het Posso-meer) en uit Saloe Maoge. Het landschap Napoe moet vroeger door de To Lindoe zijn bewoond geweest. Wij zouden dan ook liever het Badasch en Besoasch tot typen der Oost-Toradjasche Bergtalen hebben gekozen, maar wij zijn nimmer in de gelegenheid geweest van die talen even veel te weten te komen als wij dit van het Napoesch konden doen.

Bij de bespreking van het Badasch, Besoasch en Lebonisch in Hoofdstuk V zal worden gewezen op de verschillen van deze talen met het Napoesch.

V. BIZONDERHEDEN OMTRENT DE TAALGROEPEN OP DEN VASTEN WAL VAN CELEBES EN DE KUSTEILANDEN, DIE HET GEBIED DER BARE'E-TAAL OMGEVEN.

1. De Oost-Toradjasche Bergtalen.

Het Badasch en Besoasch vergeleken met het Napoesch. — Het Lebonisch als Oost-Toradjasche Bergtaal.

2. Het taalgebied tusschen de Toradjasche talen en het Makassaarsch en Boegineesch.

Waiboenta. — Masenrempoeloe. — De Sadangsche taalgroep (Sadangsch en Rongkongsch). — Mamoedjoesch. — Mandarsch.

3. Het gebied der Tominische talen.

Overzicht over het taalgebied. — Algemeen karakter der Tominische taalgroep. — Petapasch. — Tinombosch. — Oemalasasch. — Kasimbarsch. — Tontolisch. — Boanosch. — Tominisch.

4. Het taalgebied tusschen de Tominische en de Filippijnsche talen.

De benaming: Gorontaleesche taalgroep. — Het Boeolsch verge-

Digitized by Google

leken met het Gorontaleesch. — Het Kaidipansch. — De taal van Boelanga Oeki.

5. Nadere beschouwing van het Boengkoesch-Morisch taalgebied.

Overzicht van het taalgebied. — Het Lalakisch (of Laiwoeisch). — De taal der To Epe. — Het Padoësch. — Het Mekongkasch. — Het Maronenesch. — Het Tambe'esch.

6. De Boetonsch-Moenasche taalgroep.

Het Moenasch. — Het Boetonsch.

7. De talen van Bonerate, Binongko en Lajolo.

Iets over het Boneratesch. — De taal van Binongko. — Het Lajolosch.

8. De Loinansche taalgroep.

Het Balantaksch vergeleken met het Loinansch. — Het Banggaisch. — De averechtsche genitief in het Banggaisch.

1. De Oost-Toradjasche Bergtalen.

Het Badasch en Besoasch vergeleken met het Napoesch.

Om het verschil tusschen het Bare'e, als met zijne dialecten de Laaglandsche helft der Oost-Toradjasche talen vormende, en de Hooglandsche helft van het zelfde taalcomplex te bepalen, is in N° 3 van het IVe Hoofdstuk het Bare'e met het Napoesch vergeleken, dat als type der Oost-Toradjasche Bergtalen is gekozen. Om een overzicht te verkrijgen over het geheele gebied dezer Bergtalen, die gesproken worden in de vier van N. naar Z. zich uitstrekkende hoogvlakten: Napoe, Besoa, Bada en Leboni (die nog de vlakte van Rampi ten W., en die van Rato ten O. van zich heeft), zullen wij eerst het Badasch en Besoasch met het Napoesch vergelijken en daarna nog het een en ander mededeelen over het Lebonisch, dat eenigszins op zichzelf staat onder deze Oost-Toradjasche Bergtalen.

Het Badasch en het Besoasch zijn twee dialecten van ééne taal. Daar het Badasch ons iets beter bekend is dan het Besoasch, zullen wij van het Badasch uitgaan en van het Besoasch alleen de verschillen met het Badasch aangeven. Over het aantal sprekers dezer beide talen zie men bl. 11.

Digitized by Google

Van de pĕpĕt in het Badasch en Besoasch [1] geldt geheel hetzelfde als in het Nap. De oorspronkelijke vertegenwoordiger van dezen klank is *a*, bv. t a l o e (drie), t a n g a (midden), s a b o e (duizend); uit deze *a* is de *o* ontstaan (zie beneden, bij de *o*), die echter zelden meer voorkomt: o t i (opgedroogd), Bad. h o d o e (hik). Meestal is deze *o* weder o e geworden, bv. Bad. t o e ḷ o e (ei), Bes. t o e l o e (id.); b o e h o e (zat); a t o e (dak); t o e w o e (suikerriet); p o e r o e (gal). Een andere overgang van de pĕpĕt komt minder voor, n. l. in *i*, bv. i b a (vier), i n i (zes), m a r i m i (hongerig), i s o (rijstblok).

De *a* wordt in het Bad. zeer dikwijls uitgesproken als *â*; bij den een heeft deze klank meer van de *a*, bij den ander meer van de *o*; bij sommigen is het moeilijk uit te maken of zij *a* dan wel *o* zeggen. Deze neiging hebben het Napoesch en Besoasch niet, het Lebonisch wel. Voorbeelden zijn: Bad. n g k o i o (groot), Nap. n g k a i a; Bad. k o ḷ e d o (oksel), Bes. k a l e d a; Bad. k o b o h o e o (bovenarm), Leb. k o b o h o e a, Bes. k a b o e h o e a; Bad. k o h i l i (pink), Leb. k o ḷ o ḷ i h i, Bes. k a h i l i; Bad. k o t o e m p o e (duim), Bes. Nap. k a t o e m p o e; Bad. l e t o (slapen), Bes. Nap. l e t a.

De *e* is in het Bad. en Bes. veelal uit *i* ontstaan, bv. p e l i (wang), Bar. p i d i; t e m o e (komkommer), Mal. t i m o e n; Bad. e w a ḷ i (vijand), Bes. e w a l i, Bar. i w a l i; t a w o e ë (blazen), Bar. t a w o e i. Uit *a* vóór *i* is zij voortgekomen in Bad. t e e (arm), Nap. t a i e, Bar. t a k i e; Bad. m e l e i (heengaan), Bar. m a l a i. De eind -*a* is *e* geworden in t o e m p e (kikker), Bar. t o e m p a; t e n g k e (een omineuze vogel), Bar. t e n g k o, uit t e n g k a (springen); t a i p e (mangga), Bar. t a r i p a; n a h e (pandan), Bar. n a s a; Bad. l e h o e n e (ui) uit l a s o e n a, een ontleend woord. Ook dit is in het Napoesch niet anders.

Eene oorspronkelijke o e heeft in het Badasch en Besoasch neiging om in *o* over te gaan, evenals in het Napoesch, bv. o h o (rib); Bad. k o ḷ i, Bes. k o l i (huid); t o e w o (leven); k o r i (rijstpot); Bad. p a h o p a (geneesmiddel), Bad. k o m o (draagsarong), Bad. k a m p o ḷ o (gom), Bad. o r i (houtskool), Bar. o e s o e, k o e l i, t o e w o e, k o e r a, p a s o e p a, k o e m o e, p o e j o e, w o e r i.

De hamzah, die het Napoesch niet heeft, komt in het Bad. en Besoasch vrij veel voor; het samentrekken van gelijke vocalen is daardoor weinig frequent in het Bad. en Bes. Voorbeelden van de hamzah zijn: t a'i (buik), p a'a (dij), b o e'o e (gebeente), m e l o e'o e (zwemmen), h o e m b a'i (niezen), m e h o e'a (planten).

Het Badasch en Besoasch hebben denzelfden afkeer van *j* als het Napoesch en het Tawaeliasch. De *j* wordt gevocaliseerd, maar de aldus ontstane *i* wordt niet tot *e*, zooals in het Napoesch. Voorbeelden: b o i a

---

[1] Waar een voorbeeld is vermeld zonder bijvoeging van Bad. of Bes., is het woord in beide talen hetzelfde.

Digitized by Google

(dorp), uit b o j a, vgl. Boeg. b o l a (huis); b a i a r i (betalen), uit Mal. b a j a r; Bad. h i m b a i o e (hetzelfde, gelijk) Par. s i m b a j o e. Nog vaker wordt de *j* weggeworpen, bv. m a s a o „koppensnellen", Bar. s a j o e; k a o e (boom, hout), Par. k a j o e; Bad. m a l e w a o e (groen), Bar. m a j a w o e j o e; Bad. h a n g a a² (in ieder geval), Bar. s a n g a j a².

De *h* is, evenals in het Nap., uit *s* ontstaan, bv. a h o e (hond), n g i h i (tand), p o h i (navel), b i h o e (steenpuist), k a h o (dakspar), Bar. a s o e, n g i s i, p o e s e, b i s o e, k a s o. Nevens deze tot *h* geworden *s* komt echter de *s* voor, bv. s o ë (kat), b o s o (omheining), s o s o r a (erfstuk), i s o (rijstblok).

Ook Bad. en Bes. hebben de palatalen niet, evenmin als het Nap.; het Bar. m a d j o e'a (ziek) is in het Bad. m a d o e'a; het Par. d j a r a (paard) is in het Bad. en Bes. d a r a; Bar. o e d j a (regen), d j a j a (weg) is Bes. o e d a, r a r a. Het pron. suff. 3e pers. e. v. Bar. -n j a is Bad. Bes. -n a. De d j van vreemde woorden wordt of *d*, of *g*, bv. b a d o e, d a r o e, Mal. b a d j o e (jas), d j a r o e m (naald), doch d j a m b o e wordt g a m b o e (de bekende vrucht); Mal. d j a m b a t a n (steiger), g a m b a t a; voor „koe" (Bar. d j a p i) heeft Bes. g a p i, Bad. d a m p i.

Het Badasch heeft, nevens de supradentale *l* ook eene praepalatale *l*, die eveneens in het Lebonisch voorkomt, doch die in het Besoasch en het Napoesch ontbreekt. Ook het Koelawisch (Koelawisch), het Lindoesch en de Oema-taal der To Pipikoro (de West-Toradjasche Bergtalen, zie bl. 112) hebben dezen klank. Bij de praepalatale *l* komt de punt der tong, in plaats van tegen het bovenste gedeelte der tanden, tegen het voorste harde gehemelte, zoodat de klank dezer *l* naar die der rollende *r* zweemt. Wij stellen dezen klank voor met *l*. Voorbeelden zijn: Bad. i l o (neus), t a m b o l o (keel), h o e l e (hart), k o l e d o (oksel), t o e l o e (ei), h a l a l o e (broeder, zuster), k o l i (huid), r a k o l o l i a (vergeten), t a w o e l i l i (kruin), Bes. i l o, t a m b o l o, h o e l e, k a l e d a, t o e l o e, h a l a l o e, k o l i, r a k o l o l i a, t a w a l i l i. Voorbeelden van de supradentale *l* zijn in het Bad. l a n g i (hemel), l i l a (tong), l i n d o (aangezicht), p e l i (wang), w o c l o e (haar), die in het Bes. evenzoo luiden. Een vasten regel voor den overgang van *l* in *l* kunnen wij niet geven; alleen is het zeker, dat de *l* niet als beginner voorkomt.

In het Badasch is de *l* hier en daar weggevallen bv. t a i n g a (oor), k a o e k o e (kokos), k a e w a (baadje), m e m p a n a o e o e (dalen), Bes. t a l i n g a, k a l o e k o e, Nap. k a l e w a, m e m p a n a o e l o e.

De voorbeelden van de R. G. H.-wet doen zien dat het Badasch en Besoasch lang niet zoo vaak de *r*, den vertegenwoordiger van den typischen klank, hebben verloren als het Bare'e, of ook zelfs als het Napoesch. Naast o e a (pees), o h o (rib), d o i (baden), w o o e (nieuw), w e i (geven), a t o e (honderd), waar de klank is verdwenen, staan a r i'i (huispaal), b a g a (kies), Bad. b o e l o e (uit b ĕ r a), Bes. b a h i (gestampte rijst), b a r a m b a (uit b a m b a r a) „long", h a r a (nest), r o b o e

Digitized by Google

(bamboespruit), r a k i (vlot), s o e r o b o (slurpen), die nog hamzah, *g*, *h* en *r* vertoonen. De klank is dus in de Bergtalen beter bewaard gebleven dan in het Bare'e, want het Lebonisch komt hierin met het Badasch overeen.

De voorbeelden der R. L. D.-wet die wij kennen, zijn gelijk aan die van het Napoesch, n.l. t o a d i (jongere broeder, zuster), p a r e (rijst te velde), p o e r o e (gal).

Ten opzichte van den klemtoon valt op te merken, dat de laatste lettergreep van een zin steeds met opgang der stem, dus met rijzenden klemtoon, wordt uitgesproken. In het Badasch en in het Lebonisch trof het ons ook dat de losse woorden die men ons noemde, steeds met ascendent rythme werden gezegd. Het woord m a r o a (goed) werd dan uitgesproken m a r w á; bij sommigen klonk het als m a r'á. In een zin echter waar m a r o a niet het laatste woord is, valt de klemtoon op r o. Overigens is de klemtoon als in het Napoesch.

Van de voorvoegsels in het Bad. en Bes. valt hetzelfde te zeggen als van die in het Napoesch. Evenals in de laatstgenoemde taal, komen in het Bad. en Bes. adjectieven voor met het voorvoegsel k a- (k o), bv. k a d a k e (slechts), k a l a d o e (diep), k a r a o (ver), k a b e o (links), k o a n a (rechts).

Ook van het gebruik van het tusschenzetsel in het Bad. en Bes. valt hetzelfde te zeggen als bij het Napoesch. Voor zoover wij het hebben kunnen nagaan, wordt het zelden gebruikt. Voorbeelden van woorden die in genitief-verhouding tot elkaar staan, zijn: o w a i m a t a (traan), w o e l o e a r e (baard), w o e l o e h o e m e (knevel), t o e ḷ o e (Bes. t o e l o e) b i t i (kuit), k a o e p a r e (rijsthalm), w i w i t a h i (zeestrand), a m p o e t a m b i (huisheer); t o'a n g k a o e (boomtak). In Bad. a n a n t a w i n e, Bes. a n a n t o w a w i n e (maagd) is het tusschenzetsel een zuiver betrekkelijk voorn. w., daar er hier geen genitief-verhouding aanwezig is.

Van de invoegsels -o e m- en -i n- zijn de overblijfsels gering in aantal, evenals in het Napoesch. Het eerste vindt men o. a. in h o e m a o (stinken); Bad. m o ḷ o e m a o, Bes. m o l o e m a o (loopen); m o s o e m o m b a (zeilen); het tweede in Bad. b i n a ḷ o „het doorboorde" (ruggegraat); Bad. b i n o e h o e „het verstopte" (riviermond, waarvoor doorgaans een zand- of modderbank ligt); Bad. m i n o m p i „met m o m p i geteekend" (kunstmatig aangebrachte schoonheidsteekens); Bad. t i n a w o e „het gehakte" (brandhout); Bad. Bes. p i n o a n a „de als kind beschouwde", (neef, nicht, oomzegger); Bes. p i n o o e m a, p i n o i n a „de als vader, moeder beschouwde" (oom, tante).

Het achtervoegsel *-a* is in het Bad. en Bes. nog evenzeer levend als in het Napoesch; van het Lebonisch valt hetzelfde te zeggen. Voorbeelden van de plaatsaanwijzende beteekenis zijn: Bad. p o b o n d e a „plaats waar men een akker (b o n d e) heeft aangelegd"; p o k a r a h i a „smidse";

Digitized by Google

t o n d o h a „aambeeld; d o e h o e n g a „tempel", p a t o e r o e a „slaapplaats", i m b a m i p e k a o e a m i? „waar is de plaats waar gijl. hout hebt gehaald?" k a t a m p o e a a ḷ o „de plaats waar de zon verdwijnt"; p o p e d a'a „kalkbus"; o ḷ a'a, voor a ḷ a'a, voor d a ḷ a'a „plaats waar de weg (d a ḷ a) is"; t a m b o e a „bamboe waarin men water schept (t a m b o e)"; d i h o a „plaats waar de grond ingedrukt (d i h o) is, voetstap"; p o i n t o a „vijzel".

De beteekenis van „aangedaan met, overvallen door" is die van *-a* in k a ḷ o ḷ i a „vergeten" (stam l o ḷ i); g o e m p a t a „storm" (eig. „door storm overvallen"); h a n g a ḷ o a „een geheelen dag (h a n g a ḷ o) lang"; Bes. p a n g a d e a „met een gebarsten voetzool".

De beteekenis van passief deelwoord heeft *-a* in a n d e a (het gegetene) „gekookte rijst"; Bes t i d a'a (het afgeteekende, afgedeelde) „voetstap". De boven gegeven voorbeelden gelden meerendeels ook voor het Besoasch.

Evenals het Nap. hebben het Bad. en het Bes. het suffix dat in het Mal. enz. -k a n luidt, in den vorm *-a*; behalve zijn nasalen sluiter, heeft dit suffix dus de *k* verloren. Op de plaats van dezen klank vindt men in sommige vormen hamzah, in andere niet.

Voorbeelden zijn: m o m p a t o e r o e a (droomen); m e p o t o b e b e a (voor den mal houden); m e p o d o n g k o'a (bedriegen); Bad. m o m p e p o e'o (beginnen); Bad. r a a n t i a (wordt gebracht aan); Bad. m o k a s a w e a (met iets opklimmen).

In woordenschat komen het Badasch en Besoasch zoozeer met elkaar overeen, dat zij als dialecten eener zelfde (oudere) taal moeten beschouwd worden. Waar het Besoasch een ander woord heeft dan het Badasch, is dit meestal in het Napoesch, of anders in het Bare'e terug te vinden. Geografisch ligt Besoa dichter bij Napoe dan bij Bada, maar ook nu nog maken de To Besoa en de To Bada te zamen eene eenheid uit, wat vooral hierin uitkomt, dat zij zich veel onderling verzwageren.

Het gebruik der enclitische pers. voorn. w., een kenmerk der O. Toradjasche Bergtalen tegenover het Bare'e, is behandeld bij de bespreking van hetzelfde onderwerp in het Napoesch.

Volledigheidshalve geven wij hier nog de persoonlijke voornaamwoorden van het Badasch in hunne verschillende vormen in tabel. Daar die van het Besoasch bijna alle dezelfde zijn, geven wij voor die taal alleen de van het Badasch verschillende vormen op.

Badasch.

	Zelfstandig.	Enclitisch.	Prefix.	Suffix.
Enkv.	1 kodo	'a	koe-	-ngkoe
	2 io	ko	noe-	-moe
	3 ia	—	na-	-na
Mvd.	1 (incl.) kita	ke	ta-	-nta
	1 (excl.) kai	kai	ki-	-ngki
	2 komioe	kooe	ni-	-mi
	3 hera	he	ra-	-nda

Digitized by Google

De persoonlijke voornaamwoorden van het Besoasch zijn geheel dezelfde, behalve dat in het meervoud de 2de en 3de pers. (zelfst.) resp. komoe en hira luiden, en de 3e pers. mvd. van het pron. suff. -ra is.

Het Lebonisch als Oost-Toradjasche Bergtaal.

De taal van het landschap Leboni, die ook in Rampi en Rato wordt gesproken (zie bl. 11), staat door haar eigenaardig klankstelsel en door enkele verschijnselen van spraakkunstigen aard, eenigszins afzonderlijk onder de Oost-Toradjasche Bergtalen. Niet dan na eenige aarzeling hebben wij besloten het Lebonisch bij de Oost-Toradjasche talen te tellen. Het voorkomen n.l. van *n-* vormen naast *m-* vormen, in praeteritale beteekenis, en de afwezigheid van sommige geprenasaleerde klanken wijzen op engeren samenhang met de West-Toradjasche talen, speciaal het Oema (Pipikorosch, tusschen Koelawi en Bada) dan bij het Napoesch, Besoasch en Badasch valt aan te wijzen. Rampi ligt vlak ten Z. van het Oemataalgebied; van Bada zijn Rampi en Leboni door een afstand van twee dagmarschen gescheiden. Hydrografisch behooren Rampi en Leboni (1) tot het stroomgebied van de Koro (Lariang, Tawaelia). Leboni ligt in het snijpunt van eene lijn die recht in N.-Z. richting van Napoe en Bada komt en eene andere, die in de richting N. W.-Z. O. van Paloe, Sigi, Koelawi en Gimpoe komt.

Tusschen Leboni en het landschap Masamba, hetwelk behoort tot het gebied der Tae-taal, ligt een afstand van drie dagreizen. De Tae-taal vertoont reeds een eenigszins Boegineesch karakter; zij grenst dan ook onmiddellijk aan het Boegineesch van Loewoe. Van het Lebonisch staat de Tae-taal vrij ver af.

In de hieronder volgende uiteenzetting van hetgeen wij van het Lebonisch hebben kunnen te weten komen, zal blijken dat bij ons de redenen om deze taal bij de Oost-Toradjasche talen in te deelen, zwaarder hebben gewogen dan die welke pleiten voor eene indeeling bij de West-Toradjasche groep.

Klankstelsel.

De vocalen zijn *a*, *ĕ*, *e*, *i*, *o*, *oe*. Het Lebonisch is dus de eenige Toradjasche taal die den klank *ĕ* heeft.

De *a* is de algemeene M. P. *a*; voorbeelden zijn: ana (kind), mata (oog), api (vuur), ahoe (hond), pa'a (dij), mangka (eten). Vaak gaat deze klank over in *ĕ* of in *o*.

De *ĕ* is in het Lebonisch niet oorspronkelijk, al schijnt zij het hier en daar wel te zijn. Zij is in de eerste plaats ontstaan uit *a*, bv. tĕipĕ (mangga), Bad. taipa, Bar. taripa; hĕri (hooren), Bad. Nap. Bes.

---

(1) Rampi beteekent „vlakte, inzinking", Leboni is de naam van den struik Ficus leucantatoma.

Digitized by Google

hadi; moilĕ (wild), Bar. maila, Mal. gila; oekĕ (op, gedaan), Bar. oengka, Mal. hingga; oembĕ (waar?), Nap. Bes. Bad. oemba; oemĕ (vader), Bad. Nap. Bes. oema; doeĕ (twee), Mal. doea; kĕḷimĕ (vijf), Mal. lima; iĕ (hij), Mal. ia; lĕma (gras), Bar. jama; kĕka (oudere broeder of zuster), Mal. kakak.

In sommige woorden zou men de *ĕ* voor oorspronkelijk kunnen houden, bv. in tĕḷoe (ei), ĕwi (suikerriet), hĕli (prijs), kĕrapoe (vinger), vgl. kapoe (voet), kĕḷoepa (nagel), kĕḷimĕ (vijf), kĕĕni (zes), vgl. Mal. tĕloer, tĕboe, bĕli, den vorm ĕr, ĕl der invoegsels ar en al en den bijvorm kĕ van het voorvoegsel ka. Het komt ons echter niet waarschijnlijk voor dat men hier met eene oorspronkelijke *ĕ* te doen heeft. Naast tĕḷoe (ei) komt voor toḷoe (drie) en ook in de andere voorbeelden zweemt de uitspraak der *ĕ* vaak naar die der *o*. Alles wijst er op, dat *ĕ* een jonge klank is in het Lebonisch. Wij houden daarom dezen klank ook in de bovenstaande voorbeelden, voor niet oorspronkelijk, maar ontstaan uit *o*, of uit *a*, die zelf uit de oorspronkelijke *ĕ* zijn voortgekomen. Alleen zou men oorspronkelijk kunnen noemen, den zeer vluchtigen *ĕ*-klank die wordt uitgesproken tusschen de pron. suff. 2e en 3e pers. enkv. -moe en -na en het woord waarachter zij gevoegd worden, bv. kona(ĕ)moe „uw naam", toetoe(ĕ)na „zijn hoofd", ino(ĕ)na „zijn moeder".

Uit *o* is de *ĕ* voortgekomen in lĕri (land), Bar. lore; ĕhi (opgedroogd), Bar. oti; kĕde (groot), afwisselend met kode; verder als klinker der redupliceerende lettergreep, waar men nu eens *ĕ*, dan eens *o* hoort, bv. tĕtiroe (liggen), kĕkioe (klein), kĕkĕde, kĕkode, kokode (groot), kĕkaṛe (lachen), wowe'a (vrouw), wowaḷo (maagd), oiloe (wees), o'oewe (kleinkind), bobebe (stotterend). In sommige woorden is het niet vast te stellen of zij *ĕ* of *o* hebben; zoo hoort men het woord voor „buffel" zoowel bĕkĕḷoe als bokoḷoe uitspreken. De Bare'e-sprekers, die het woord trachtten na te zeggen, spraken het steeds bokoloe uit, hoewel zij anders de *ĕ* van vreemde woorden vaak met *a* weergeven, een bewijs dat ook zij de Lebonische *ĕ* doffer dan *a* hoorden. De oorspronkelijke vorm van dit woord is waarschijnlijk kalaboe geweest, indien het althans identisch is met Mal. kĕrbaoe.

Samenvattend, kan men zeggen dat de *ĕ* uit *a* en uit *o* is ontstaan en daarmede afwisselt.

De *e* is in het Lebonisch gedeeltelijk oorspronkelijk, zooals bv. in ate (lever), poehe (navel), era (zwager), praef. me-, pe-, wowe'a (vrouw). Wel kan men hier ook tot een ouderen klank opklimmen, maar toch niet zonder geheel buiten het levenstijdperk van het Lebonisch te geraken, want alle Toradjasche talen hebben hier reeds de *e*. Duidelijk uit *i* voortgekomen is de *e* in mobane (droog), Nap. Bes. Bad. mabangi, Par. naba'i; tebaḷemo ando (de zon is over het zenith), Bar. tebali; keke (oksel), Bar. kariki; nene (pissen), Bar.

Digitized by Google

sindi; praef. *e*-, Bar. enz. *i*-, bv. ehoepi (tang), Bar. isoepi; ehoe'oe (lepel), Bar. isoejoe; praef. he-, Bar. enz. si-; moheero „met elkaar verschil hebben".

Ook uit *o* is de *e* ontstaan, waarschijnlijk met het tusschenstadium oe, vgl. hetgeen beneden over de uitspraak der oe is gezegd. Voorbeelden: keri (kookpot), Nap. Bes. Bad. kori, vgl. Sang. koering, Boeg. oering; mopihe (gebroken), Bar. maposo; de oorspronkelijke vocaal is in dit laatste voorbeeld *a*, vgl. Mal. pĕtjah.

De *i* is vooreerst de oorspronkelijke, bv. in wiwi (lip), nihi (tand), pipi (wang), kĕpitoe (zeven). Verder is zij uit *e* ontstaan, bv. maḷi (gevoelloos), Bar. male; woni (zand), Bar. bone; lĕri (land), Bar. lore; piwi (schaamgordel), Nap. Bes. Bad. pewe, vgl. wewe (omwikkelen); ani (witte mier), Bar. ane, Mal. anai; oeahi (bijl), Bar. oease, Tontmb. oewasei.

Ook uit eene oudere *ĕ* is soms *i* geworden, evenals dit in het Nap. Bes. en Bad. is geschied, bv. kĕĕni (zes), Jav. ĕnĕm; kĕiba (vier), Jav. ĕpat; wini (nacht), Tontmb. wĕngi.

In sommige woorden staat *i* naast *a* en *o* in de verwante talen, bv. tinti (vogel), Nap. Bes. Bad. tadahi, tadasi, Bar. dantji, tontji; mehĕni (antwoorden), Bes. Bad. id., Nap. mehana, Bar. mesono; oki (mandje, om een kookpot in te zetten), Bad. Bes. Nap. oko, Bar. okota, vgl. Mal. angkat; (po)tamberi(hi) (vuurwaaier), Bar. Nap. kambero, vgl. Bar. waro (weggewaaid); mopihe, Bar. maposo, Mal. pĕtjah; ĕlina (hoofdkussen), Bes. Bad. olonga.

Ten slotte is de *i* uit oe ontstaan. Ter verklaring van dezen klankovergang maken wij opmerkzaam op de uitspraak der oe, welke vaak die der Hollandsche *u* nabij komt, een klank die zeer dicht bij de *i* ligt. Voorbeelden zijn: i lali (in), Bad. i laḷoe, Nap. i laloe; tĕtiroe (liggen), Nap., Bad., Bar., enz. toeroe; mehipa (plotseling uitkomen), Bar. mesoepa; ĕwi (suikerriet), Bar. towoe; lĕhine (ui), uit lasoena; matari (scherp), Nap., Bes. mataroe, Bad. toemaroe; meitanĕ, Bar. mekoetana; mampetetimboe'i (nadoen, overbrengen), Bar. mampetoemboe; kototido (wijsvinger), Nap., Bes., Bad. petoedo.

De *o* is vaak uit *a* ontstaan, door eene doffere uitspraak, zooals dit ook in het Badasch is geconstateerd. Voorbeelden: hemo (wie?), Bar. sema; kototido (wijsvinger), koḷoḷihi (pink); kototoempoe (duim), met voorvoegsel ko-, uit ka; ino (moeder) uit ina; pokooeṛa (regentijd); pokoando (droge tijd); pokodake (bederven, slecht maken), met pref. poko- uit paka-; petopi (wan), Bad. petapi.

Uit oe is de *o* ontstaan in koḷi (huid), Bar. koeli, Mal. koelit; moho'o (op het hoofd dragen), Bar. soe'oe, Soend. soehoen.

Digitized by Google

De oe is grootendeels oorspronkelijk, zooals in ahoe (hond), poehe (navel), woekoe (been, bot), oehoe (rib), kĕpitoe (zeven). Uit *i* is zij ontstaan in ḷoeḷa (tong), Bad. Bes. lila enz., en uit *o* in mewoete (oversteken), Bar. mowote; toepa (rookvliering), Bar. topo (uit tapa); woehoe (zat), Bar. bosoe.

Ook het consonanten-stelsel heeft vele veranderingen ondergaan. Van de velaren komen alleen *k* en ngk voor; *g*, ngg en ng ontbreken. De *g* vindt men in enkele vreemde woorden, zooals tiga, Bar. siga (mannenhoofddoek); agima, uit adjima (amulet).

In plaats van *g* vindt men in de eerste plaats, *k*, bv. kiwoe (boete), kahi (tol), kĕkanda (trom), moka'a (scheiden), mokeromo (vernield), kĕkaṛe (lachen), mokaḷo (vermengd), nikokori (gekitteld), Bar. giwoe, gantji, ganda, moga'a, magero, mogele, mogalo, nagiri; in plaats van ngg vindt men ngk, bv. ḷĕḷengkoe (krom), Bar. modenggo. In de tweede plaats vindt men *d* voor *g*; de velare media is dus door de supradentale vervangen, zooals men het bij krom-sprekende Toradja-kinderen ook hoort. Voorbeelden zijn: dĕḷa (deel, aandeel), Bar. gala; doḷa (suiker), Bar. gola; doemora (zeeroover), Bar. gora; dampaja (papaja), uit gampaja; damboe (djamboe), uit gamboe; doo (gong), uit goo; raido (reidans), Bar. raego.

De ng is tot *n* geworden, bv. lani (hemel), toḷina (oor), nihi (tand), bono (doof), doeĕna (vaartuig), poni (vijand), mona'e (koppensnellen), penani (overwonneling), Bar. jangi, talinga, ngisi, wongo, doeanga, pongi, manga'e, panangi; bana (kokosdop), Par. banga; hanatoe (honderd), Nap. hangatoe; mobani (droog), Nap. mabangi; lane (slijk), Bar. dongi; doehoena (tempel), Bad. dohoenga.

De supradentalen zijn volledig aanwezig: *t*, nt, *d*, nd, *n*, zoo ook de labialen: *p*, mp, *b*, mb, *m*. De taal vertoont wel eenige neiging om mb tot *m* te vereenvoudigen, bv. tamako (tabak), uit tambako; tamoḷo (keel), Nap. tambolo; hamokoe (één stuk), Bar. samboekoe. Dezelfde neiging vindt men in het Pipikorosch (oema) en in het Koelawisch, zie Overzicht, bl. 573, 574, 578.

De palatalen ontbreken, evenals in de andere Oost-Toradjasche Bergtalen, bv. laḷa (weg), Bar. djaja; rama (aanraken), Bar. djama; do'oe (eekhoorn), Bar. djo'oe; komonti (Artocarpus communis), Bar. komontji; tinti (vogel), Bar. tontji; badoe (jas) uit badjoe; dawa (Spaansche peper) uit djawa; nara (paard), Bar. njara; -na (pron. suff. 3e pers. enkv.), Bar. -nja.

Nevens de supradentale *l* komt de praepalatale *ḷ* voor, evenals in het Badasch en in de West-Toradjasche Bergtalen (Koelawisch, Lindoesch, Pipikorosch). In het Lebonisch komt deze klank zelfs als beginner voor, wat in het Badasch en in de W. Toradjasche talen niet het geval is. Voor-

Digitized by Google

beelden vindt men genoeg onder de boven en beneden opgegeven woorden. Een regel voor den overgang van *l* in *ḷ* hebben wij niet kunnen opsporen.

De *j* hebben wij in het Lebonisch niet aangetroffen.

Ook de *s* heeft het Lebonisch verloren; deze klank is voor het grootste deel in *h* overgegaan, voor een kleiner deel in *t*. Voorbeelden van het eerste zijn: poehe (navel), hoeḷe (hart), hikoe (elleboog), inoha (adem), metohoe (steken), hi (lidwoord voor eigennamen, bv. hi Melini), mehawa (vergelden), oehoe (rib), kaho (dakspar), waḷehoe (muis), ahoe (hond), koehe (buidelbeer), Bar. poese, soele, sikoe, inosa, metosoe, si, mesawa, oesoe, kaso, walesoe, asoe, koese. Voorbeelden van *t* uit *s* zijn: toero (afgezant), tiga (mannenhoofddoek), toeṛa (boek), en van nt uit ns: tinti (vogel), Bar. tontji; lonta, Mal. lansat; komonti (Artocarpus communis), Bar. komontji, Tontmb. kamĕsi.

Vóór de *i* echter vindt men de *h* in de plaats der *t*; men moet dus aannemen, dat *t* vóór *i* tot *s* is geworden en daarna in *h* is overgegaan. Zoo moeten mahi (gestorven), ĕhi (opgedroogd), hina'i (maag, ingewanden), ponihia (brug), ohidĕ (vloo), poepoehi (wit) ontstaan zijn uit masi, ĕsi, sina'i, ponisia, osidĕ, poepoesi, die op hunne beurt weder voortgekomen zijn uit mati, ĕti, tina'i, ponitia, otidĕ, poepoeti, blijkens Mal. enz. mati, Tontmb. enz. ĕti, Tontmb. Sang. enz. tina'i, Mal. titi, Bar. antila, Mal. poetih. Hetzelfde verschijnsel heeft, gelijk bekend is, in het Mongond. plaats; daar wordt elke ti tot si, bv. sinadang (opgehangen), van tadang; sina'apan (gezeefd), van ta'ap; sinangoi (genoemd), van tangoi. In het Niassisch is het niet anders, bv. sinago, van tago (stelen), sinali (koord, lijn), van tali, sinaba (afgesneden stuk), van taba.

Ook in haoewa (neen), het ontkenningswoord waarnaar het Lebonisch door de Toradja's wordt genoemd, moet de *h* wel oorspronkelijk eene *t* zijn geweest. Van dit woord is n.l. ha het ontkennende bestanddeel; oewa of wa (met bilabiale *w*), voluit waḷĕ, beteekent „zijn". Dit waḷĕ is identisch met ara van het Badasch-Besoasche ti'ara, Mal. ada, Soend. aja. De overgang van de *t* tot *h* is echter alleen dan te verklaren, wanneer men aanneemt dat ha voor hi staat, hetwelk uit ti moet zijn voortgekomen. Is dit juist, dan zijn Leb. haoewa en Bad. Bes. ti'ara dezelfde woorden.

Ook de *r* komt, behalve in de gewone (velare), ook in palatale uitspraak voor. Terwijl de eerste *r* in het algemeen met die van het Bare'e overeenkomt, wordt de palatale *ṛ* in de laatstgenoemde taal zoowel door *r* als door *l* en *d* vertegenwoordigd, bv. toeṛa (boek), haṛai (hard loopen), bale paṛoe (valsche vriend), laṛa (litteeken), Bar. soera, sarai, bale paroe, lara; Leb. mohoeṛa (zitten), Bar. mo-

Digitized by Google

toenda; Leb. kĕkaṛe (lachen); Bar. mogele; Leb. boṛoe (vouw, plooi), Bar. boloe.

De *w* is in het Lebonisch bilabiaal; zij wordt vaak uitgesproken alsof er een oe voorafging, vandaar de spelling haoewa van het ontkenningswoord, dat tweelettergrepig is. De *w* heeft zich in dit woord vóór de lettergreep wa (voluit waḷĕ) ontwikkeld, want waḷĕ staat voor aḷĕ; hetzelfde is geschied bij woḷo (tusschenruimte), Bar. ojo.

Tegenover de R. G. H.-wet staat het Lebonisch evenals het Badasch, d. w. z.: het staat iets dichter bij het Boegineesch dan de West-Toradjasche talen en het Bare'e, die in de regelmatige vormen den typischen klank verloren hebben. Ook van dit laatste heeft het Leb. voorbeelden, bv. oea (pees, ader), ra'a (bloed), boi (uit bae), Mal. bĕras (gestampte rijst), oehoe (rib), atoe (honderd), kobao, Mal. baroe (Hibiscus tiliaceus), behalve dan de voorbeelden in welke de klank als sluiter is afgevallen, bv. oele (slang), tĕḷoe (ei), wĕhoe (zat), wiwi (lip), woeli (tros), maar in verreweg de meeste voorbeelden vertoont het Leb. toch *r*, bv. raki (vlot), hĕra (nest), ĕri (paal), hĕroe (slurpen), woeramba (long), uit woembara, Bar. bambara, Tobasch abara, Tag. Bis. baga; kĕiri (links), tingkoro (boer, oprisping), woerani (dapper). Een eigenaardigen vorm vertoonen wowaḷo (maagd) en loeanĕkĕ (aardbeving). Het eerste is Mal. dara enz. en heeft dus op de plaats van den typischen klank, *ḷ*. Waarschijnlijk is de oorspronkelijke beginner afgevallen en heeft zich vóór den aanvangsklinker eene *w* ontwikkeld, zooals dit meer in het Leb. geschiedt (zie bij de *w*). In loeanĕkĕ is *k* de vertegenwoordiger van den wettigen klank. Deze *k* staat voor *g*, vgl. Bar. lindoegi. De oe in het begin is uit *i* ontstaan; de *a*, bijna als *ĕ* uitgesproken, is een naslag.

Bij de woorden die onder de R. L. D.-wet vallen, vindt men als wettigen klank in het Leb. de *r*, bv. poroe (gal), toeari (jongere broeder, zuster), pari (rijst).

Het klankstelsel van het Lebonisch geeft dus wel aanleiding om deze taal eenigszins afzonderlijk te plaatsen onder de Oost-Toradjasche Bergtalen. De eigenaardigheden van grammatischen aard zijn, voor zoover wij dit kunnen nagaan, van minder beteekenis.

Over den klemtoon is alleen dit te zeggen, dat hij steeds valt op de voorlaatste lettergreep. De achtervoegsels bewegen dus den klemtoon evenveel plaatsen naar achteren, als zij lettergrepen tellen. Encliticae laten den klemtoon onbewogen.

De constructie eener genitief-verhouding geschiedt dikwijls op zijn Boegineesch; het regeerende woord wordt verbonden met het pron. suff. 3e pers. enkv. Ook de constructie die in het Badasch en vooral in het Napoesch de gewone is, n.l. eenvoudige nevenstelling, komt voor, zelfs treft men het gebruik van het nasaal tusschenzetsel hier en daar aan, ter aanduiding eener genitief-verhouding, maar de Boegineesche constructie is

Digitized by Google

de meest gewone. Voorbeelden zijn: m b o i ĕ n a t a m b i (huisraad), w o w o e a n a o m i (borsttepel), r i t i n a ḷ o k a (pisangsap), m a t a n a a p i (vuurkool), p e h o e p a a n a a n d o (zonsopgang), k a p o e n a b ĕ k ĕ ḷ o e (buffelpoot), a n a n a b o ë (big), O e m ĕ n a P o d i r o e „Vader van Podiroe", I n o ĕ n a W o i „Moeder van Woi", enz. Voorbeelden van eenvoudige nevenzetting zijn: o e w a i m a t a (traan), k o ḷ i t o e t o e (schedelhuid), t ĕ ḷ o e w o e k o e (kuit), p o h o k i o e w a i (waterdamp), t a m b i p i h o (messcheede), w a t a ḷ o t i (boomstam). Voorbeelden van het gebruik van het tusschenzetsel zijn: l o e m o e m p a l a (handpalm), n i h i m p o t a w o (snijtand), b i r a n t o d i (buffelkoe).

Reduplicatie komt zeer veel voor in het Leb. Het is ons niet mogelijk de beteekenis der reduplicatie steeds na te gaan; wij vermoeden dat er dikwijls analogie in het spel is, zoodat het reduplicceren eene gewoonte is geworden, zooals het ten onzent de gewoonte is van sommigen om druk verkleinwoorden te gebruiken. De reduplicceerende lettergreep heeft den onzekeren klinker *ĕ* of *o*, zelden *a* of o e.

Voorbeelden van gereduplicceerde adjectieven en adverbia zijn: k ĕ k i o e (klein), k ĕ k o d e (groot), k ĕ k ĕ t o e (kort), ḷ ĕ ḷ e n g k o e (krom), b o b o n o (doof), b o b i l o (blind), k o k e r i (scheel), ḷ ĕ ḷ ĕ k e (erg, zeer), p o e p o e h i (wit), m o ḷ i n g k o e k o e n i (geel), d o d o e n g k o e (nabij), d ĕ d o e ḷ o e (voor, eer), w o w a'a (dwars).

Gereduplicceerde substantiva zijn: k o t o t o e m p o e (duim), k o ḷ o ḷ i h i (pink), k o t o t i d o (wijsvinger), h ĕ h ĕ ḷ e (koorts), w o w a ṛ o (schaduw), p ĕ d a d i h a (voetstap), p e ë ĕ k i a (erfstuk), p o n ĕ n i h i a (brug). Woorden als w o w e'a (vrouw), w o w a ḷ o (maagd) hebben ook in de verwante talen dikwijls een gereduplicceerden vorm. Gereduplicceerde verba zijn: m a p o t o t o e r o e (droomen), m o t o t i'i (staan), m e h o b o b a r a (op den rug liggen), m e r o r o k o (hurken), m e t o r a r a h o e (schelden), m e d o d o ë (schreeuwen), m o'o a n a (baren), m o ḷ o ḷ i n a (zingen), m o ḷ o ḷ a m b i (spelen), m o ḷ o ḷ a h o (zich warmen), m o n o n a n g k o (drijven), n i k ĕ k i r a (bedrogen). In vele dezer voorbeelden heeft de reduplicatie eene frequentatieve of eene duratieve beteekenis.

De voorvoegsels zijn aan die van het Badasch en Napoesch gelijk. Sommige woorden werden ons met voorafgaande *e* opgegeven, bv. e b i h o e (puist), e o e a (pees), e o e h o e (rib), e k o ḷ i (huid). Wij vermoeden dat in deze *e* het voorvoegsel k e- steekt, en dat bovengenoemde woorden moeten worden vertaald met: „puistig, pezig, ribbig, vellig". Het is anders geen trek van het Leb. dat het de *k* aan het begin der woorden afwerpt.

Verder hebben wij eenige vormen met het voorvoegsel n o- aangetroffen. Dit prefix kan wel niet in eene andere verhouding staan tot m o-, dan in de West-Toradjasche, Tominische, Gorontaleesche, Loinan-

Digitized by Google

sche en andere talen n o- en m o- tot elkaar staan, n.l. als praeteritum tot futurum. In de West-Toradjasche talen wordt ook het praesens door den *n*-vorm uitgedrukt, maar dit is ongetwijfeld een gebruik van lateren tijd. De *n*-vormen, ontstaan uit afknotting van m i n-vormen, zijn ongetwijfeld oorspronkelijk praeteritaalvormen. Of zij in het Leb. nog iets meer zijn, kunnen wij niet mededeelen. Onze voorbeelden van n o-vormen zijn de volgende:

n o t i k o (aan de hand dragen), n o'o e n d o e (knikken), h a o e w a n o ḷ e i (niet willen), n o h o e m p e d a (zich verslikt hebbend), n o t e w o e w o e (buikloop hebbend), n o ḷ a n o e (dronken).

De drie laatste voorbeelden hebben ongetwijfeld perfectische beteekenis: er is iets gebeurd dat een nieuwen toestand heeft geschapen. H o e m p e d a heeft reeds een achtervoegsel *-a* en beteekent dus op zich zelf „last van verslikking hebbend"; t e w o e w o e heeft het voorvoegsel t e-, dat passief (accidenteel) is en beteekent dus „het komt er vloeibaar uit". De voorvoeging van n o- kan dus in deze beide woorden niet anders beteekenen dan: „het verschijnsel heeft zich vertoond en de patiënt lijdt er nog onder". Evenzoo is het bij n o ḷ a n o e, van den bekenden stam l a n g o e (n) (Toradj., Minah. e. a. talen) „dronken"; het woord moet dus beteekenen „dronken geworden en nog steeds niet nuchter".

Deze voorbeelden zijn reeds voldoende om het voorkomen van n o- in praeteritale beteekenis vast te stellen. Wij kunnen dus n o t i k o, n o'o e n d o e, h a o e w a n o ḷ e i vertalen met: „droeg, heeft gedragen aan de hand, knikte, heeft geknikt, wilde niet, heeft niet gewild".

Als voorvoegsel van het passief komt n i- voor. Dit neemt geheel de plaats in van het Badasch-Napoesche r a-, hetwelk wij in het Lebonisch niet hebben aangetroffen. R a- is dus door n i- verdrongen, maar dan kan n i- ook niet meer uitsluitend praeteritale beteekenis hebben; het is dan zoowel prefix van den 3den pers. mvd., als aanduider van het passief zonder persoonsaanduiding, zoowel in het praesens als in het praeteritum en het futurum. Zoo beteekent dus n i e l e „zij kijken, keken, hebben gekeken er naar, waarnaar gekeken is"; n i ẽ k i „zij zien, zagen het, hebben het gezien, het wordt, is gezien"; n i k o n d o „zij slaan, sloegen het, hebben het geslagen, geslagen"; n i r e k i „zij ruiken, enz. het, geroken". N i- treedt dus als meervoud van n a- op.

N i-vormen met pron. suff. hebben wij niet aangetroffen. Dat n i- zijne tijdaanwijzende kracht geheel heeft verloren, mogen wij dus wel aannemen. Wellicht zal het gebruik om het tijdverschil door den vorm der prefixen aan te duiden in het Lebonisch aan het uitslijten zijn. Om deze redenen hebben wij het Lebonisch tot de Oost-Toradjasche Bergtalen gebracht, al erkennen wij dat er redenen bestaan om het bij de West-Toradjasche groep in te deelen.

Van de invoegsels noemen wij alleen -o e m- en -i n-. Deze infixen zijn beide geheel dood. Onze voorbeelden zijn slechts weinige, n.l.

Digitized by Google

hoemido (zuigeling), hoemondawa (late namiddag), mangkoemarĕ (dorstig), vgl. Bar. makara nganga „de mond is droog (dorstig)"; doemora (zeeroover). Dit laatste woord kan zijn overgenomen, want de meeste Leboniërs zullen wel nooit de zee gezien hebben.

Het invoegsel -in- hebben wij aangetroffen in pineoemë, pineino, pinoana „die als moeder, vader, kind wordt beschouwd", n.l. „oom, tante, neef of nicht". Verder tinoeda (zaairijst), kinete (droge akker), kinabala (rijstepap).

Het achtervoegsel -*a* is nog geheel levend in het Lebonisch, evenals in het Napoesch—Badasch. Voorbeelden van de plaatsaanduidende beteekenis zijn: painoea (drinkvat), pentoriana ando (zonsondergang, West), pehoepaana ando (zonsopgang, Oost), pokĕrëhia (smidse), oehoa (blaasbalg), tandoha (aanbeeld), potĕḷoea (nest), petatikoa (leuning), ponënihia (brug), pemomoroa (spiegel), kalengke'a (polsgewricht).

Een voorbeeld van aanduiding van het passief door -*a* is peëëkia (erfstuk, erfenis) van den stam ëki (vinden, verwerven). In poḷotia (doodkist) van ḷoti (boom, hout), duidt -*a* waarschijnlijk aan een bizonder soort ḷoti, indien dit namelijk ook in de beteekenis „doodkist" kan worden gebruikt, zooals het Bar. kadjoe. Het Bar. noti beteekent „van den bast ontdane balk".

De beteekenis „behept met" heeft -*a* in nohoempeda „den hik hebbend".

Ten slotte blijven de voornaamwoorden te bespreken. De persoonlijke voornaamwoorden komen in zelfstandigen en in enclitischen vorm voor, evenals in het Napoesch, Besoasch en Badasch. Dit mag dus als een vast kenmerk van de Oost-Toradjasche Bergtalen gelden.

Wij geven hier de verschillende vormen der persoonlijke voornaamwoorden in tabel.

	Zelfstandig.	Enclitisch.	Prefix.	Suffix.
Enkv.	1 akoe	a	koe-	-ngkoe
	2 ngko	ko	noe-	-moe
	3 iĕ	(ontbreekt).	na-	-na
Mvd.	1 (incl.) ngki	ki	ta-	-nta
	1 (excl.) ngka	ka	ki-	-ngki
	1 ngkëi	koi	ngkëi-	-mi
	3 hera	(ontbreekt).	ni-	-ra

Voorbeelden van het gebruik dezer pronomina zijn: woehoemo-a (ik ben verzadigd), mowongko-a (ik ben verheugd), hangkioe manawoe-a (bijna was ik gevallen), noewoiki-a (ge hebt het mij gegeven), nea noekondo-a (sla gij mij niet); këlëhi-ko (gauw jij), koekondo-ko (ik sla je), mahoeli-ko (gij keert terug); meohaki (wij allen houden op), mombehoea-ki (wij ontmoeten elkaar), palihi-ki (zoek het voor ons allen); hekai-ki (wij zijn vastgehaakt);

Digitized by Google

woeli-ka i ḷaḷangki (wij zijn op onzen weg verdwaald), woiki ale-ka (geef het ons weder), hoemei ko toa (komt hier, gij allen), koeelemo i kinetenda (ik zag ze in hunne tuinen), hohoḷe koi (gijlieden zijt koud).

koekondo „ik sla (het)"	awangkoe „mijn makker".
noekondo „gij slaat (het)"	awamoe „uw makker".
nakondo „hij slaat (het)"	awana „zijn makker".
takondo „wij allen slaan (het)"	awanta „ons aller makker".
kikondo „wij (gij niet) slaan (het)"	awangki „onze (niet uw) makker".
ngkĕikondo „gijl. slaat (het)"	awami „ulieder makker".
nikondo „zij slaan (het)"	awara „hun makker".

Na ĕ en oe hebben wij ĕ of hamzah hooren uitspreken vóór de pronomina suffixa, bv. oemĕna (zijn vader), toetoeĕna (zijn hoofd), konĕ'moe (uw naam), oemĕ'ki (onze vader).

Als betrekkelijk voornaamwoord hebben wij to hooren gebruiken, bv. lopo to kĕkioe „bosch dat klein is", ahe to kĕkode „een hakmes dat groot is", koḷina ḷoti to nihaha „boomschors die geklopt is", ana to koepatoewoe „een kind dat ik opvoed". Het komt ons voor dat dit to niet anders is dan de bekende nevenvorm van taoe „mensch". Zonderling genoeg, luidt dit woord in het Lebonisch toa; men spreekt van toë Rampi (uit toa i Rampi) „de lieden te Rampi, de Rampiërs". Ook het woord voor „jaar", elders ta'oe, luidt in het Leb. to'a. Misschien heeft men hierin verlengde vormen te zien, ontstaan uit den afkeer van éénlettergrepige woorden, die den Toradjaschen talen in het algemeen eigen is, tenzij (wat ons meer aannemelijk voorkomt), men in to'a een verkorten vorm te zien hebbe van tona (uit taoena), een vorm die in het Nap., Bes., Bad., Koel. in gebruik is. Naar analogie van dit toa kan dan to'a zijn ontstaan.

2. Het taalgebied tusschen de Toradjasche talen en het Makassaarsch en Boegineesch.

Tot de taalgroep waarvan het Makassaarsch en het Boegineesch de voornaamste vertegenwoordigers zijn, rekenen wij ook het Wotoesch (laedo, zie bl. 90), maar daar deze taal onmiddellijk aan het Bare'e (dialect van Saloe Maoge) grenst, bespreken wij thans eerst het taalgebied ten W. en ten N. van Palopo gelegen, en vervolgens dat der Mandarsche taalgroep, voor zoover het ons is bekend geworden.

Waiboenta.

Het vroeger tot den statenbond Loewoe behoord hebbende

Digitized by Google

Waiboenta (1) is het N.-lijkst gelegen deel van het Boegineesche taalgebied. De grens tusschen Waiboenta en Masamba, loopt ongeveer langs den 2° 32′ sten Z. B. graad. Masamba en Waiboenta liggen overigens zeer dicht bijeen; de gemeenschap is gemakkelijk (2). Het landschap Masamba grenst weder aan Leboni, de grens loopt ongeveer langs den Z. B. graad 2° 20′. Het Lebonisch is, zooals wij hebben gezien (bl. 12) de Z.-lijkste der Oost-Toradjasche bergtalen; de grens tusschen Masamba en Leboni is dus meteen een deel van de Z. grens der Toradjasche talen.

Masenrempoeloe.

Masamba zelf, een goed bevolkt en welvarend landschap, is het meest Oostelijk gelegen deel van het gebied der Tae-taal. Deze taal wordt voornamelijk gesproken langs den geheelen bovenloop der Sadang-rivier en zou dus Sadangsch kunnen genoemd worden. Het landschap Rongkong, ten W. van Waiboenta en Masamba, waarin o. a. Kanandede is gelegen, behoort eveneens tot het gebied der Tae-taal. Of Westelijk vandaar, in het stroomgebied der Karama-rivier nog tae wordt gesproken, is ons niet bekend geworden. De Z. grens der Tae-taal loopt waarschijnlijk tusschen Doeri en Enrekang, ongeveer langs den Z. B. graad 3° 20′, ten N. van Soso en ten Z. van Kalosi, althans Dr. Matthes zegt in zijn Boeg. Wdbk. dat tae het ontkenningswoord in Doeri is, en de plaatsnaam Kalosi (jonge pinang) is in de tae-taal de vorm van het Boeg. alosi. Volgens Van Braam Morris (3) spreekt Doeri Boegineesch, doch de taal is „vermengd met Toradjasche, Maleische en Makassaarsche woorden" en ook Dr. Matthes schijnt de taal van Doeri wel voor Boegineesch te hebben gehouden, blijkens het opnemen van het woord tae in zijn Boegineesch Woordenboek. Dr. Brandes beschouwt de dialecten van Masenrempoeloe (Maiwa, Doeri, Enrekang, Batoe-Lapa, Kasa en Leta) als eene soort van Sub-Toradjasche dialecten, althans op de taalkaart zijn ze groen (kleur der „Toradjasche dialecten") gekleurd, met dwarsstreepen. Hierbij teekent Dr. Brandes aan: „Masenrempoeloe kreeg eene andere tint, omdat Dr. Jonker kon vaststellen dat, wat daar gesproken wordt, zich onderscheidt van de in de onmiddellijke nabijheid daarvan aangetroffen andere Toradjasche dialecten" (4).

Wel bewijst het gebruik van tae als ontkenningswoord niet, dat de

(1) In het Boegineesch wordt het Baeboenta genoemd. Waarschijnlijk is Waiboenta eene afkorting van Owai Boenta „uitbrekend water" (vgl. aan de Z. kust van het Posso-meer Wajoera voor Owai Oera). Eene andere rivier Boenta mondt uit aan de Z. kust der Tominibocht, in het taalgebied van het Loinansch. De rivier van Waiboenta heet Saloe Rongkong.

(2) Sarasin, Reisen in Celebes, II, 144.

(3) Tijdschr. Bat. Gen. XXXVI, 164, 173.

(4) Notul. Dir. Verg. Bat. Gen., Deel XXXII (1894), Bijlagen, bl. XXIV.

Digitized by Google

bewoners van Doeri dezelfde taal spreken als de To Sadang (de Toradja's in engeren zin, bij de Boegineezen) en de To Rongkong, daar immers ook de ontkenning in het Makassaarsch tena of taena luidt [1]. Maar wij hebben toch de talen van Masenrempoeloe [2] ingedeeld bij de Sadangsche taalgroep, doch onderscheiden van het eigenlijke Sadangsch.

De Sadangsche taalgroep (Sadangsch en Rongkongsch).

Over de taal der To Sadang (en der To Rongkong, het Sadangsch dus) is reeds het een en ander medegedeeld, in Med. Ned. Zend. Gen. Dl. XLI (1897), bl. 111—150. De geringe verschillen tusschen het Sadangsch en het Rongkongsch doen zien dat het Sadangsch eenigszins meer den invloed van het Boeg. heeft ondergaan dan het Rongkongsch. Het gebergte ten N. W. van Tondong wordt door den Mijningenieur E. C. Abendanon Karoa genoemd, waarbij hij aanteekent „Karoa beteekent 8 in de landstaal" (Tijdschr. Aardr. Gen. 2e Serie, Dl. XXVII (1910), bl. 80 [3]. Hij bevond zich daar dus in het gebied van het Rongkongsch. Verder W.-lijk, aan de boven-Karama, wonen (Ibid. bl. 81) de To Maki, een stam op welken de To Sadang zeer neerzien en die dus zeker wel eene andere taal spreekt. De W. grens van het tae zal dan wel de rivier Baroempoe zijn.

Wat de stam To Maki spreekt, weten wij niet; van hunne taal is ons zelfs het ontkenningswoord niet bekend [4]. In hunne buurt moe-

---

[1] Omtrent de ontkenningswoorden in het Makassaarsch en het Boegineesch valt het volgende op te merken: Mak. taena, tena, vgl. Sad. Doer. tae en Boeg. ena, ěna; ta (steeds proclitisch), vgl. Boeg. tala, Parig. tara, Saoes. ta'a, Ampan. taa; tanre, tanreng (Bantaengsch en Toerateasch), vgl. Maiwasch tanda, Boeg. těnrě; voorts sanra, sida en masida (alleen in de letterkunde) en tide (Saleier). Het Boeg. heeft, behalve de reeds bovengenoemde ena, ěna, tala, těnrě, nog soewa' en masoewa', vgl. Leb. haoewa of hawa; na'a (Malawa, N. O. hoek der N. districten); ida, Mandarsch, welke taal ook andian tot ontkenning heeft, 't welk id. is met de', de gewone ontkenning van het Boeg., en oedai, die van het Mamoedjoesch. Voorts tě of těng (proclitisch) en soemělě, sinala (beide van een stam sala, vgl. tala) en salinra, vgl. těnrě. Deze drie laatstgenoemde negaties zijn poëtisch.

[2] De naam Masenrempoeloe is het Boeg. Ma'sinri-mpoeloe', samengesteld uit ma'sinring (nabij) en boeloe (berg). De zes bovengenoemde landschappen dragen dus den gemeenschappelijken naam van „de landen nabij het gebergte", vgl. Poe'oe mBoto in Midden-Celebes.

[3] Zie het op blz. 153, Noot 1 gezegde.

[4] In de „Nota bevattende eenige gegevens betreffende het landschap Mamoedjoe", Tijdschr. Bat. Gen. Dl. LIII (1911), wordt op bl. 78 gesproken van de To Mangkir of To Maki, op bl. 106 van de To Mangki. Uit het daar gezegde, dat de To Maki „zich in tal van andere stammen hebben gesplitst," valt op te maken, dat deze naam eene ruime beteekenis heeft. Onder de To Maki worden ook gerekend de To Pakoe (bl. 75, 73). Deze naam wordt ook door de Oost-Toradjasche Bergstammen aan de Bare'e-sprekers gegeven. Wat hij beteekent, kunnen wij niet nagaan.

Digitized by Google

ten ook de To Pada wonen, van wier taal wij alleen weten, dat haar ontkenningswoord hari luidt.

De verschillen tusschen het Sadangsch en het Rongkongsch komen hier op neer, dat het Sadangsch den sluitenden dentalen nasaal velariseert, zooals het Boegineesch, hetgeen een stap nader is tot het vocalisch worden der taal. Zoo zegt bv. het Sadangsch: koering (kookpot), oetang (groente), boelang (maan), oerang (regen), lalang (weg), anang (zes), waar het Rongkongsch zegt koerin, oetan, boelan, oeran, lalan, anan. Verder heeft het Sadangsch de sluitende *k* afgeworpen en zegt kalepa (oksel), pedjoeloe (wijsvinger), beloea (hoofdhaar), keana (baren), indoe (arèn-palm), tondo (versterkt dorp), tasi (zee), waar het Rongk. zegt kalepak, pedjolok, beloeak, keanak, indoek, tondok, tasik. Ook dit is een belangrijke stap nader tot het vocalisch worden. Boegineesche woorden in het Sad. zijn: poesa (zweet), kaliawo (schild), manoemanoe (vogel), sara (nest), petjara (leguaan), soengkali (schaamgordel), rakapang (oogstmesje), bombang (golf), matjaning (zoet), Boeg. poesë, kaliawo, manoe'-manoe', sarang, pitjara, soengkëli, rakapëng, bombang, matjëning; hiervoor heeft het Rongkongsch: rekan, oenta, dasi, papoe, poearang, pewo, rangkapan, loemba, mame.

Intusschen zijn het Sadangsch en het Rongkongsch ééne taal, gesproken over een vrij uitgestrekt en goed bevolkt gebied, dat wij echter tot onze spijt nog niet geheel nauwkeurig kunnen aangeven. In eene nota van den Heer J. Bensbach, opgesteld te Makassar, d.d. 20 Maart 1882, behoorende tot het archief der taalkaarten, aanwezig in de Bibliotheek van het Bat. Genootschap, wordt gezegd: „Toradjasch wordt gesproken in de eigenlijke Toradja-landen, of het Centraalgebergte van Celebes, in Masenrempoeloe, in de vasal-staten van Loewoe, in het gebied van Laiwoei of Kandari, in de 7 Mandarsche staten, in Kaili en in Tontoli". Het spreekt wel van zelf, dat deze uitspraak niet op taalkundig onderzoek berust [1]. Zij is echter eenigszins belangrijk om hetgeen er op volgt: „Van twee der hoofddialecten van het Toradjasch, n.l. de taal der To Kaloempang en To Rante Boelawang zijn hier woordenlijsten bijgevoegd, ter vergelijking met het Mandareesch, Kailisch, Tontolisch en Laiwoeisch".

Deze lijsten van de talen der To Kaloempang [2] en To Rante Boelawang, die uit ongeveer zestig woorden bestaan, geven den indruk van talen die tot de Sadangsche groep behooren. De woordenschat komt sterk met dien van het Sadangsch overeen, ook de woordvorm (half-vocalisch, *n* en ng de eenige consonantische sluiters, dj de eenige palataal).

---

[1] Op de taalkaart van 1894 zijn de „Toradja'sche dialecten" naar deze meening aangegeven.

[2] De in Noot 4, bl. 144, genoemde Nota heeft Galoempang.

Digitized by Google

De talen zelf gelijken ook onderling zeer sterk op elkaar, en op het Mandarsch, zoodat zij van taalkundig standpunt, wel als grenstalen van het complex der Toradjasche talen mogen beschouwd worden.

Mamoedjoesch.

Het Bensbachsche lijstje der taal van Rante Boelawang kunnen wij gelukkig belangrijk aanvullen door eene veel uitgebreidere woordenlijst, n.l. de Hollesche Blanco-Woordenlijst, ingevuld door een der officieren van het garnizoen te Mamoedjoe (W. kust van Celebes, bij Kaap William) in 1910 (1). Deze lijst bevat hier en daar ook woorden uit een ander dialect, dat Noordelijk van het Rante Boelawangsch wordt gesproken; in de Woordenlijst staat het als „dialect van Salo Tabang" aangeduid. Rante Boelawang ligt nu wel niet precies in Mamoedjoe, maar Salo Tabang wel, zij het dan ook vlak op de grens tusschen de afdeelingen Mandar en Loewoe. We zullen dus de taal dezer beide landstreken Mamoedjoesch noemen en de dialecten, waar het noodig is, met Rante Boelawangsch (R. B.) en Salo Tabangsch (S. T.) aanduiden.

Het Mamoedjoesch is geen vocalische taal, maar eene half-vocalische. Als sluiters heeft het: de nasalen en hamzah. De nasalen zijn soms gevelariseerd, doch ook nog wel in den oorspronkelijken vorm *n*, *m* gebleven. Voorbeelden zijn: ana' (kind), Mal. enz. anak; ipa' (zwager), Mal. ipar; djima' (amulet) uit djimat; koe'boe' (graf), Mal. koeboer; bo'o' (boek), uit Boeg. boo'.

Naast ana' oere (aangenomen kind), R. B. komt voor in S. T. anakoehe, waar de *k* dus is gespaard gebleven, omdat zij met den klinker oe kon worden uitgesproken. Oere (Sang. id.) beteekent „goud", vgl. Mal. anak mas.

Bo'o' is ontstaan door vocaalsplitsing, omdat de *o* gerekt was, als klinker van een éénlettergrepig woord. Hetzelfde verschijnsel is waar te nemen in Koha'an (Koran), uit Koraan; ook in de Toradjasche talen wordt de Koran steeds kora'a genoemd (2).

---

(1) Deze lijst is ons ter afschrijving geleend door den 1sten Lt. der Inf. J. M., Badings, in 1911 in garnizoen te Posso, wien wij hiervoor gaarne onzen dank brengen. Vermoedelijk is zij van de hand van den Civielgezaghebber Hoorweg, den schrijver der in Noot 4 op bl. 144 genoemde Nota. De mededeelingen omtrent de taal staan op bl. 98. De oorspronkelijke Nota bevatte 2 Bijlagen met taalkundige gegevens; deze zijn echter niet in druk verschenen. T. a. p. zegt de Hr. Hoorweg, dat het Mamoedjoesch een dialect van het Mandarsch is, maar met Mamoedjoesch is door hem speciaal het dialect van het Mamoedjoesch kustgebied bedoeld. „De Toradja's spreken een dialect dat belangrijk afwijkt van het Mamoedjoesch" zegt de schrijver. Wat door ons Mamoedjoesch wordt genoemd, wordt gesproken aan den bovenloop der rivier Mambie, ten W. van het Sadangsch taalgebied. Rante Boelawang ligt Z. O. van de hoofdplaats van Mamoedjoe.

(2) Zie boven, bl. 80.

Digitized by Google

Nasale sluiters: sadang (kin), kajang (groot), taliboeboeng (kruin van het hoofd), bahang (kies), kohing (pot), indang (schuld), matadang (scherp); adjahang (paard). Met de 4 laatste voorbeelden vergelijke men Bat. barham, Mal. gĕraham; Mal. pindjam, Mal. tadjam en Jav. djaran.

Het achtervoegsel -an- komt voor in den vorm -an en -ang, bv. olongan (hoofdkussen), pangoema'ang (nederzetting).

m: mandalam (diep), oenoem (zes).

n: madingin (koud), mahingan (licht), da'oen (blad), boelahan (goud), vgl. Mal. dingin, ringan, daoen, Mong. boelawan. In kandi R. B. (voorhoofd) is de sluiter ng weggeworpen, vgl. Mand., S. T. kanding.

Anorganisch is de ng in sikoeng (elleboog) en mating (dood). In magasin (sterk, vlug) staat *n* als sluiter naast *l* in Jav. kantjil.

Andere sluiters worden in het Mam. afgeworpen. Voorbeelden van het klinkend maken van sluiters, zooals in het Mak. geregeld met *l*, *r*, *s*, geschiedt, hebben wij alleen aangetroffen bij oehaka (wortel), Mal. oerat, waarin de *k* waarsch. uit *g* is ontstaan, die weder den oorspronkelijken sluiter vertegenwoordigt, wellicht eene *r*, vgl. O. Jav. woekir (berg), Sang. boekidĕ, Mal. boekit. Ook verwisseling van *k* en *t* is mogelijk, doch hier minder waarschijnlijk, omdat de sluiter klinkend is gemaakt. Voorbeelden van afgeworpen sluiters zijn: posi (navel), Mal. poesat; oesoe (rib), Mal. roesoek; madoho (recht), Mal. loeroes, enz.

De *h* vertegenwoordigt verschillende klanken. Vooreerst behoudt R. B. dikwijls *r*, waar S. T. *h* heeft, bv. oera - oeha (pees); dara - daha (maagd); oere - oehe (in ana' oere „aangenomen kind"); baro - baho (zweer); siring - sihing (damar-soort); gorong² - kohong² (wolk); tarinto - tahinto (golf); menari - menahi (dansen).

Waar ook het R. B. *h* heeft, vindt men in de verwante talen eveneens *r*, bv. langaho (keel), Mand. ngaro; bahang (kies), Mand. bagang, Karo-Bat. bĕrgĕng; bahoko (hals), Bar. woeroko; ahe (maag) Mand. are; kahame (teen, vinger), Mand. gareme; mintoembihing (op zijde liggen), Bar. metoembiri; mohong (zwemmen), Mand. oemohong [1]; mahamoe (koorts), Bar. maramoe; hombia (sagoe), Mal. roembia; hinding (wand), Bar. rindi; paha (rookvliering), Mal. para-para; pahe (rijst), Jav. pari; biho (oeverriet), Bar. wiro; oehan (regen), Mand.

---

[1] Een eilandje voor den ingang der voornaamste haven op het hoofdeiland der Togian-groep heet Oemogong; dit moet dus „drijvend eiland" beteekenen; vgl. Noesa Kambangan, Banggai Lanto, en derg. namen.

Digitized by Google

oerân; hante (vlakte), Mand. rate, Sad. rante [1]; saho (winst), Bar. saro; kahaoe (ver), Mand. karao. Ook de *r* van vreemde woorden wordt tot *h*, bv. gahata (papier), Mal. kĕrtas; koha'an (Koran), Mak. koraang; soeha (brief), Mal. soerat; soehoega (hemel), Mak. soeroega; nahaka (hel), Mak. naraka; goehoe (leeraar), Mak. goeroe; bandeha (vlag), Mak. bandera.

In de tweede plaats vertegenwoordigt *h* de *b* of de *w* der verwante talen, bv. oehai (water), Mand. oewai; beloeha (hoofdhaar), Mand. beloea; oehale (speeksel), Bar. oeëloe; bahine (vrouw), Nap. wawine; balaho (muis), Bar. balawo; peho (schaamgordel), Koel. Rongk. pewo; oehe (rotan), Mand. oeë; mangihang (haai), Boeg. mangiwĕng; boeha (vrucht), Mand. boea; boelahan (goud), Mand. boelawan; inaha (hart), Boeg. ininawa; metaha (lachen), Mal. tĕrtawa; kaliaho (schild), Par. Boeg. kaliawo; oehase (bijl), Bar. oease. Men ziet aan deze voorbeelden, dat de *h* zoowel voor de dentilabiale *w* staat als voor de bilabiale *w* welke zich vanzelf tusschen oe en *a* enz. ontwikkelt; deze wordt in onze spelling niet geschreven. Dialectisch komt nog voor hihi S. T., naast bibi R. B. (lip).

Ten slotte staat *h* in het Mam. waar de verwante talen *d*, *j*, of *l* hebben; bv. petiho (wijsvinger), Koel. petoedo; aha (spreken), Boeg. ada, Sad. kada, Bat. hata, Mal. kata; koeahang (leguaan), Bar. koeajangi, Boeg. koadjang; kahema (pinang), Tontmb. Sang. Tonsea' lema'. Deze klankovergang staat dicht bij dien van *r* tot *h*.

Ten opzichte van de R. G. H.-wet staat 't Mam. dicht bij het Boegineesch, daar het in ettelijke voorbeelden de *r* nog heeft bewaard, bv. sarang (vogelnest), baro (S. T. baho) „zweer", oera (pees), kairi (links). Als sluiter is deze *r* weggevallen, bv. bibi (lip), ongki (staart), dama (hars), lino (aardbeving), apoe (kalk), ringi (hooren), taloe (ei). Een vorm als ongki doet vermoeden, dat de *r* vóór haar verdwijnen *j* is geweest, daar ongki waarschijnlijk uit ingkoej is ontstaan, tenzij men aan Mak. ingkong, met verwisselde vocalen (ongking, ongki) wil denken, daar de ng als sluiter in het Mam. ook wel eens afvalt. Tot *l* is de R. G. H. geworden in djalame (halm, stoppel), Boeg. darame.

Wat men kon verwachten, n.l. dat de R. G. H. in het Mam. *h* zou zijn geworden, vindt men bewaarheid in de volgende voorbeelden: bahang (kies), Balant. wara'ang; haha (bloed), Mal. darah; oehaka (wortel), bijvorm van oera; haki (vlot), Mal. rakit;

[1] Dit rante komt in vele plaatsnamen voor: Rante Pao, Rante Boelawang, Rante Boea; de Europeanen, die overal „Maleisch" in hooren, vertalen het met „ketting", al past zulk eene vertaling ook totaal niet op het landschap.

Digitized by Google

bakahoe (nieuw), Mal. bĕharoe; paha (rookvliering), Mal. para[2].

Verdwenen is de R. G. H. in amboeng (wolk), Mal. raboen; atoe (honderd), Mal. ratoes; oesoe (rib), Mal. roesoek; verder in bea (gestampte rijst), Mal. bĕras, ontstaan uit baja; bea (geven), Mal. bĕri, ontstaan uit baia, d. i. bari met een achtervoegsel *-a* „geven aan"; mindio (baden), Mand. mandioe, Mal. diroes en in bose (roeispaan), Bat. borsi.

Van de palatale klanken komt alleen de dj voor, bv. djahang (paard), djonga (hert), bahoedjoe (boschkip), djalame (halm, stoppel), hadjangan (dun, doorschijnend), madjama (werken), mebadja (vroeg in den morgen), toedjoe (nut). Daarnevens vindt men dalame (S. T.), matadang (scherp), Mal. tadjam; dali (oorknop), Boeg. djali; daka (kam), Boeg. djaka. Naast kaja „baadje" staat S. T. kadja.

De tj in overgenomen woorden wordt *t*, bv. tilaka (ongeluk), Mal. tjilaka; tabe (Spaansche peper), Mal. tjabe.

Het eenige voorbeeld van nj dat wij hebben gevonden is lamanjang, de naam van een visch, Bar. lameangi; zulke namen zijn echter dikwijls overgenomen van de kustbevolking.

Omtrent de klinkers valt alleen op te merken, dat de pĕpĕt *a* wordt, bv. taboe (suikerriet), Mal. tĕboe; sasa (hagedis), Mal. tjĕtjak; mati (eb), Sang., Tons., Tontmb. ĕti; basi (ijzer), Mal. bĕsi; banang (garen), uit Mal. bĕnang; taloe (drie), Jav. tĕloe.

De *e* in de volgende woorden verdient nog de aandacht: mane, Bar. manoe, Jav. manoek. In het Mam. en in de naast verwante talen is ons geen parallel van dezen klankovergang bekend. In tahaoehe (regenboog), is *e* uit ai samengetrokken; het woord is met taha- (zie bl. 151) afgeleid van oehai (water), dat ook in het Bare'e, tot oeë is samengetrokken. Bane (zaad), Mal. bĕnih, Tag., Bis. binhi, Bar. bone, Tontmb. wene' en base (nat). Mal. basah, Bar. wasa, gasa, Boengk. baho hebben beide een slot *-e* uit *a* ontstaan. In mahe (rijp), Mal. masak, moet hetzelfde zijn geschied.

Van de voor-, in- en achtervoegsels leert men uit de lijst kennen:

ma- het intransit.-passieve prefix, dat ook in het Mam. het voorvoegsel der meeste adjectieven is; bv. maidi (veel), madjiri (snelstroomend), maloeboe (troebel), mapidi (ziek), mahamoe (koortsig), malambe (lang), malompo (dik), malangka (hoog), mapia (goed), masoeli (duur).

ka-, ke-, vormt het nomen verbale der vormen met het bovengenoemde ma-. Even als in het Napoesch, het Sadangsch, het Rongkongsch, worden ook in het Mam. adjectieven met het voorvoegsel ka- gevormd. In het Bare'e dient daarvoor, nevens ma-, het prefix ke-, zelden ko-; met dit laatste worden in het Lebonisch vele adjectieven gevormd.

Digitized by Google

Voorbeelden: kadoengkoe (nabij), kahaoe (ver), kapode (kort), S. T., naast mapodi R. B.; kalando (lang), kaleboe (rond), kadake (slecht), kaiang (groot) (1). De vormen met ka- die tevens het achtervoegsel -an hebben, zijn bij de bespreking van dit suffix genoemd. Een voorbeeld van ke- is kebaro (een zweer hebbend), stam baro (bloedzweer).

ma- voor al of niet geprenasaleerde verbaalstammen, vormt actieve deelwoorden, bv. mangipi (droomen), malopi (beenen vouwen, bij het zitten), malimba (op den schouder dragen), madenge (op zijde dragen) R. B., mangkiling (id). S. T., makelong (zingen), mambaho (antwoorden), madjama (werken); mangahoeng (loeien, blaffen), mambewe (vlechten), mampojo (touw draaien), mangasi (rijst planten), mangindang (leenen), mangolong (gluren), mantanam (planten).

mi- en me-, het laatste uit het eerste ontstaan, bv. mimbiling (slikken), mintoembihing (op zijde liggen), mindio (baden), mimboeni (verbergen), mingkala'o (heengaan); mehaka (hurken), meoli (schreeuwen), metaha (lachen), melangoa (gapen), mengado (knikken), meteme (pissen), mepahe (oogsten), mampeoeloe (koppensnellen).

Omtrent de beteekenis van mi-, me-, in tegenstelling tot ma-, valt uit bovenstaande voorbeelden weinig op te maken. In het algemeen is in de Tor. talen me- het intransitieve voorvoegsel bij uitstek; de daarmee gevormde werkwoorden hebben de beteekenis van „uitgaan op, willen verkrijgen, gaan halen", van „gelijken op, den vorm aannemen van", en van „ten behoeve van zich zelf, aan zich zelf de door het grondwoord aangeduide handeling verrichten" (2). Niet bij alle der bovenstaande voorbeelden is een dezer beteekenissen te constateeren.

De nomina verbalia bij de w.w. met ma-, mi-, me- hebben de voorvoegsels pa-, pi-, pe-. Evenals in de Toradjasche talen, hebben zij de beteekenissen: tijd en wijze van verrichting der handeling, werktuignaam, naam van het product der handeling, intransitieve Imperatief. Voorbeelden zijn: pakoeli (geneesmiddel), pabeta (overwinnaar), pasidoe (scheplepel), padongko (bil), petiho (wijsvinger), peasi (pootstok), pidei (blusch uit), pelamboe (rijststamper), pimboehoe (wind). Een voorvoegsel po- komt in de lijst voor bij popanga (zijtak eener rivier), en in de met de telwoorden isa, doea, taloe samengestelde woorden: sampopisang, sampopingdoeang, sampopingtaloe (bloedverwant in den 1en, 2en, 3en graad).

---

(1) Meded. Ned. Zend. Gen. XLII, 128.

(2) Zie hierover „Het voorvoegsel me- pe- in de Bare'e-taal", Meded. Ned. Zend. Gen. LV, 353—390.

Digitized by Google

In deze samenstellingen is ook het voorvoegsel pi- op te merken, behalve nog het eenheids-voorvoegsel sa- en een achtervoegsel -ang (?).

Van vervoegde vormen hebben wij aangetroffen: koetei (ik draag het in de hand), koedoedoen (ik draag het op het hoofd), koepebea (ik geef het, sta het toe), naali (hij koopt het), nahoa (hij raakt het), napatoeng (hij begint het).

Het voorvoegsel van den passieven vorm is di-, bv. dilambi (gevonden worden), dibea (gegeven worden), dialai (genomen worden), disapii (geruild worden), ditawai (geboden worden), dipeang (gezocht worden), disalii (bevloerd worden).

Van het voorvoegsel ni- dat een praeteritum passivi aanduidt, hebben wij twee voorbeelden: nigora en nisaka, beide beteekenend „gevangen genomen". De stam gora beteekent „krijgsrumoer maken" en saka is „pakken, vangen".

Van drie voorvoegsels vinden wij slechts één voorbeeld: latampoemi alo, eene aanduiding voor den tijd van 5 uur namiddag. De stam tampoe beteekent „verdwenen", mi is een enclitica, die het praeteritum aanduidt; tampoemi alo beteekent dus „de zon is reeds onder"'. Dit kan men echter om 5 uur nog niet zeggen en daarom komt het ons voor dat dit la hetzelfde is als de reeds bij het Sadangsch besprokene, met het Bar. da en het Mak. la identische proclitica la [1], waarmede het futurum wordt aangeduid. Aldus opgevat, beteekent la tampoemi alo „de zon zal zoo aanstonds onder zijn", wat met de bepaling 5 uur namiddag geheel overeenkomt.

Het tweede voorvoegsel is taha- in tahaoehe „regenboog". Het grondwoord oehe is hetzelfde als oehai (water), vgl. Mand. taraoeë, Moenasch toghoeë, Lalak. toro'oeë, Mor., Boengk. torooeë, Mak. taraoeë, Tontol., Boeg. taraoe, Sig. tatirooeë, Lebon. tantorioeë, Pal. tirooewe; wel heeft in al deze talen het woord voor „water" niet precies den vorm oeë, oewe, maar dan toch een vorm die zeer dicht bij oeë staat. Het Bar., dat voor „regenboog" een geheel ander woord gebruikt, heeft tirooeë in de beteekenis „waterslang". Dit wordt afgeleid van tiro (van boven af neerzien) en oeë (water), maar het is duidelijk dat dit tirooeë, evenals de bovengenoemde Sigische en Paloesche vormen, staat voor taraoeë en dat de beteekenis is „waterdier". Aan de bovengenoemde vormen kan men dus de oorspronkelijke beteekenis „waterslang" toekennen, met welken naam dan de regenboog moet bestempeld zijn. Het prefix tara- is dan het vooral uit de Filippijnsche talen bekende tara-, taga-, taṛa-, taha-, dat dikwijls „bewoner van" aanduidt.

Het derde voorvoegsel is pala- in palaoehang (regentijd). Het grondwoord is oehang (regen). Waarschijnlijk heeft men in

---

[1] Identisch met dit da, la is ook het Mal. hěndak (ndaq).

Digitized by Google

pala- niets anders te zien dan een frequentatieven vorm van het voorvoegsel pa-, gevormd door het infix -al. Het Bar. heeft voor hetzelfde begrip pooedja.

Van de invoegsels kunnen wij alleen -oem- noemen, van -in- hebben wij geen enkel voorbeeld aangetroffen. Vgl. ni-, bovengenoemd. Het komt ons voor dat -oem- reeds tot de doode infixen behoort in het Mamoedjoesch, daar de voorbeelden zoo weinig talrijk zijn. Wij laten ze hier volgen:

soemoesoe (zuigen); loemoempa, R. B., loemawa S. T. (loopen); soemangi, R. B., loemoesing, S. T. (schreien); soemoele (binnengaan, van een vaartuig in de haven); koemoha (verstooten); loemasoe (koken); soemapa (schelp). Wat de grondbeteekenis van dit laatste woord is, weten wij niet te zeggen.

Afgeknotte oem-vormen zijn: mande (eten), menoem (drinken), mopang (op den buik liggen), moko (zitten), mohong (zwemmen), masing (zilt), mami (zoet).

Voorbeelden van de achtervoegsels geeft de lijst in de volgende vormen met -i en met -ang of -an: dialai (genomen worden), samboi (dichtdoen), disapii (geruild worden), limai (uithoozen), bosei (roeien), disalii papan (bevloerd met planken), pidei api (blusch het vuur uit), toenoei api (steek het vuur aan).

Kalimbangan (doorwaadbare plaats), st. limbang (kom, dal); ka'ande'an (8 uur n.m.), st. ande, dus woordelijk: „etenstijd"; kasoho'ang (2 u. n.m.), st. soho, bet. onbek.; hohiang (doerian), st. hohi; boeloang (ramboetan) st. boelo, vgl. boeloe (haar); ahiang (huispaal), R. B., stam ahi, (id.) S. T., vgl. Tontmb. ari'i, Boeg. aliri; kobi'ang (trekker van het geweer), st. kobi; sosohang (geschiedverhaal), st. soso, vgl. Mak. sosorang (erfstuk); olongan (hoofdkussen), st. olong; lenggotengoang (voetgewricht); palio-lio'ang (vizier van het geweer), st. lio (turen); taroroan (touw dat om de jachtspriet is gewonden), st. roro, vgl. Bar. joro (draaien); pamoela'an (gewas), st. moela (planten); panggesa'ang (molen, maalwerktuig), st. gesa; pangoema'ang (nederzetting), st. oema (akker); petaoe'an (de volksmenigte, de kleine man). In dit laatste voorbeeld (st. taoe „mensch") heeft -an eene verzamelende beteekenis.

De bovenstaande voorbeelden bewijzen duidelijk, dat -an in het Mam. nog tot de levende suffixen behoort.

De genitief-constructie geschiedt zonder tusschenzetsel, bv. tampa soesoe (tepel), boeloe mata (wenkbrauw), indo lima (duim), oehai mata (traan), tai ahoe (asch). In maradiana lima (middelvinger), woordelijk „de vorst der hand", heeft het regeerende woord het pron. pers. suff. 3e persoon.

De persoonlijke voorn. w. zijn:

Digitized by Google

Enkelv. 1. kodi, 2. iko, 3. dia. Van de meervoudsvormen hebben wij geen opgaven. De korte vormen (bezittelijke voorn. woorden) zijn: 1. -koe, 2. -moe, 3. -na. Ook van deze zijn de meervoudsvormen niet opgegeven.

Behalve kodi, behoeven deze vormen niet besproken te worden. Kodi is te ontleden in ko, dat koe van akoe moet zijn, en di, dat een aanwijzend voorn. w. van den eersten persoon moet zijn, of geweest zijn. Vgl. Bad., Bes. kodo, Boengkoesch koede (ik).

De aanwijzende voornaamwoorden zijn: 1e pers. inde'e, 2e pers. indi'i, 3e pers. indo'o. Deze vormen bevatten alle een lidwoord en wellicht een daarmee samengesmolten voorzetsel *i* (vgl. di, Mamoedjoesch „te"); de stammen zijn dan de'e, di'i, do'o, vgl. Bes. Bad. de'e, Bar. ire'i. De vormen de'e, di'i, do'o zijn waarschijnlijk ontstaan door splitsing der lange vocalen van dee, dii, doo.

De telwoorden zijn: mesa, dedoea, taloe, oepa, lima, oenoem, pitoe, kahoea, kamesa (1), sapoeloe, sapoeloe mesa, s. dedoea, s. pata (14), doeapoeloe, patapoeloe (40), limapoeloe, sangatqe (100), doea atoe (200), sasaboe (1000). Voor dit laatste heeft S. T. salesorang, dat oorspronkelijk wel een telwoord van onbepaalde grootte is geweest. Ook het Mandarsch heeft salesoran. Deze uitdrukking is te vergelijken met het Mak. sibilangang (100); van den stam leso is ons echter de beteekenis niet bekend.

De vermenigvuldigende telwoorden worden gevormd met het voorvoegsel ping- (zie boven): pisang (eenmaal), pingdoeang (tweemaal), pingtaloe (driemaal).

Over het onderscheid der beide dialecten R. B. en S. T. is reeds boven gezegd, dat S. T. vaak *h* heeft, waar R. B. *r* vertoont. Dikwijls heeft ook R. B. eene *g*, die in het S. T. tot *k* is geworden, bv. lago - lako (zwager); galang - kalang (armband); gambe - kambe (gambir), gorong² - kohong² (lichte wolk); tembaga - timbaka (koper). Ook in kadja (baadje) naast kaja, R. B. vertoont het S. T. een jongeren vorm dan het R. B.

Zooals te verwachten is, hebben R. B. en S. T. hier en daar verschillende woorden voor dezelfde zaak, die uit de naast verwante talen als synoniemen bekend zijn: bv. saso R. B., ato S. T. (kleine jongen). Het eerste is, met herhaling van den beginner der 2de lettergreep vóór de eerste, ontstaan uit aso, verkorting van laso (penis), terwijl ato is te vergelijken met Mak. batjo. Zoo is lai R. B., dedi S. T. (kleine meid) resp. te vergelijken met lĕsi (Boeg.) „vagina", en leti (Bar.), id., daar dedi uit edi is ontstaan, hetwelk eene opzettelijke verandering

(1) Zie het op bl. 144 over karoa en het bl. 165 over Boeg. aroeaa, aseraa gezegde.

Digitized by Google

van e t i, verkorting van l e t i is. Ook a m p a R. B. en a l e S. T. (mat) zijn synoniemen, vgl. Par. o m p a, Bar. a l i „mat"; k a h e m a R. B. (pinang) is van den stam h e m a, vgl. Tontmb. l e m a' „sirih pruimen" en k a l o s i S. T. (id.) is te vergelijken met Boeg. a l o s i (pinang). Ook l i t a R. B. en t a m p o S. T. (aarde) zijn synoniemen, vgl. Mand. l i t a, Rongkongsch l i t a' (aarde, grond) en Nap. Bes. Bad. t a m p o (id.).

Van a n g i n R. B. (wind) is p i m b o e h o e S. T. (id.) eene omschrijving, daar het woord „blazer" beteekent. M a t a n i n g R. B. (zoet) is id. en syn. met Boeg. m a t j ĕ n i n g en m a m i S. T. (id.) met Bar. enz. m o m i (id.).

Het ontkenningswoord van het Mamoedjoesch is o e d a i. In het bestanddeel d a i herkent men het grondwoord van het Boeg. d e' (ontkenningspartikel).

M a n d a r s c h.

Ten Z. van het Mamoedjoesch ligt het Mandarsch, de taal der landschappen Tapalang, Tjenrana, Pambaoeang, Madjene, Balangnipa en Binoeang. De grens tusschen deze twee talen bereikt bij 2° 45′ de kust van Straat Makassar. Wij vatten ze beide samen in de Mandarsche groep.

Het Mandarsch van Tjenrana (a n d i a n) is ons bekend geworden uit eene woordenlijst, gevoegd bij de op bl. 145 genoemde Nota van den Heer Bensbach en uit de Holle'sche Woordenlijst, door ons zelf ingevuld. De bovengenoemde Mandarsche staten spreken niet alle dezelfde taal, althans in eene nota, ontleend aan het archief van het Dep. van Koloniën [1] komen de volgende mededeelingen voor omtrent de talen dier landschappen: „Elke Mandhar-staat heeft zijn eigen Mandharsch—Boegineesch dialect, veelal aangevuld met Toradjasch, zoo ook Binoeang. Literatuur ontbreekt evenzeer als eigen letterschrift [2], waardoor het Boegineesch in gebruik is (bl. 656). Te Madjene wordt een dialect van het Mandhareesch gesproken, doch ook met het Boegineesch, en somwijlen met het Makassaarsch, kan men terecht. Door velen ter hoofdplaats [3] wordt het Maleisch gesproken en verstaan; dit vindt zijn oorzaak in de handelsbetrekkingen welke Madjene van ouds met Singapore heeft (bl. 664).

---

[1] Uitgegeven in Bijdr. K. I. 7, VIII, bl. 649—746, onder den titel „Mededeelingen betreffende eenige Mandharsche landschappen". In het voorbijgaan zij hier opgemerkt, dat de spelling Mandhar (met d h) op geen enkelen redelijken grond berust. Het Makassaarsch zegt M a n d a r a', het Boeg. M ĕ n r ĕ.

[2] Dat er in het Mandarsch geen literatuur zou zijn, is geheel ondenkbaar. De mededeeling behoort aldus te worden verstaan, dat de literatuur die in het Mandarsch ongetwijfeld bestaat, nog niet op schrift is gebracht.

[3] De kustplaats Madjene, gelegen aan eene baai bij den hoek van Mandar, de zetel van een Controleur, die de onderafdeeling Madjene van de afdeeling Mandar bestuurt. De andere onderafdeeling, Mamoedjoe, staat onder een Civielgezaghebber.

Digitized by Google

De taal welke in Pambaoeang wordt gesproken verschilt niet veel van die van Madjene; een eigen letterschrift en literatuur ontbreken [1] (bl. 673). Het Tjenranasch dialect verschilt van dat van Pambaoeang en Madjene en nadert het Mamoedjoesch; het verschil is echter alleen gelegen in de woorden en niet in de woordvorming en woordvoeging. Als letterschrift is het Boegineesche in gebruik; literatuur ontbreekt ten eenenmale (bl. 681) [1]. De taal welke in Tapalang gesproken wordt, is de Mandharsche en het Mamoedjoesche dialect daarvan. De Toradja's of hiermede verwante stammen spreken een dialect dat daar weder van afwijkt. Een eigen letterschrift bestaat niet; door de enkelen die kunnen schrijven worden de Boegineesche karakters gebezigd. Het spreekt van zelf dat onder deze omstandigheden geen eigen literatuur kon ontstaan. De weinige liederen welke gezongen worden, — meest minnezangen —, zijn van Boegineeschen of Mandharschen oorsprong [1] (bl. 699)".

Dr. Jonker heeft verder geconstateerd „dat het Mandarsch eene taal op zichzelf is, uit minstens twee dialecten bestaande" (Toelichting Brandes, bl. 13). Op de Taalkaart van 1894 is dan ook het grondgebied van het Mandarsch verdeeld tusschen het Mandarsch van Madjene en het Mandarsch van Balangnipa. De grens tusschen deze dialecten is echter zoo getrokken, dat Balangnipa in het taalgebied van Madjene en Madjene in dat van Balangnipa ligt. Deze benamingen moeten wij dus laten varen en ook de grens geheel anders trekken. Wij hebben de beide dialecten Mamoedjoesch (o e d a i) en Mandarsch (a n d i a n) genoemd en de grens getrokken tusschen Tapalang en Tjĕnrana, op grond van de boven aangehaalde Nota.

In Januari 1912 ontving het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen vier woordenlijsten van Mandarsche dialecten [2], die alle afkomstig zijn van de N. kust der Golf van Mandar. Ze zijn aangeduid (in de volgorde der ligging der verschillende taalgouwen, van W. n. O.) als Mandarsch van Madjene, Balangnipa, Tomadio-Tjampalagian en Binoeang. Het gebied dezer gouwspraken ligt dus tusschen den Hoek van Mandar en het binnenste van de Golf van Mandar. Daar onze eigen lijst afkomstig is van een Mandarees uit Tjenrana, zoo stellen onze gegevens ons in staat om een overzicht te geven van de Mandarsche dialecten in de landschappen Tjenrana, Madjene, Balangnipa en Binoeang. Tjampalagian ligt in Balangnipa; wat met Tomadio is bedoeld kunnen wij niet zeggen.

De ruim 60 woorden van Bensbach's lijst geven in het algemeen dezelfde taal te zien als onze lijst. We kunnen ze dus voor Tjenranasch houden.

In de behandeling der sluiters staat dit dialect op het standpunt dat

---

(1) Zie het bl. 154, Noot 2 gezegde.

(2) Zie Not. der Vergaderingen B. G. Dl. L. (1912), bl. 3 en 4 (III, 6).

Digitized by Google

door het Makassaarsch reeds is verlaten. Het heeft n.l. als sluiters: *n*, *ng*, *l*, *r* en *s*, bv.:

n: saran (stem), oran (trap), seden (hoesten).

ng: boeng (kruin van het hoofd), asoeping (oor), poeroeng (neus).

Uit woorden als asoemaran (mier), gevormd met voorvoegsel *a-* (ka) en invoegsel -oem- van den stam saran, Minah. sĕrĕm, Bent. sa'ham, Mong. tojom, en daroeng (naald), Mal. djaroem, Jav. dom, blijkt dat vroegere sluiters *m* tot *n* of *ng* zijn geworden.

l: sombal (zeil), gimbal (schaap), bakal (tabak).

r: elor (spog), teloer (spraakgebrekkig), oendoer (beenen strekken bij het zitten).

s: pilis (wang), omas (zweet), kaloenoes (scheen).

Het Makassaarsch zou hier *l*, *r*, *s* hebben gespaard op de in die taal gebruikelijke wijze, dus: sombala', eloro', pilisi'.

Het dialect van Madjene, dat in het algemeen weinig verschilt van dat van Tjenrana, heeft de sluiters *ng*, *l*, *r*, *s* en hamzah. Alle sluitende nasalen zijn gevelariseerd, evenals in het Boegineesch, bv. sedeng (hoesten), anang (zes), soemarang (mier), boelang (maan), kanang (rechts), madinging (koud), raroeng (naald), didalang (in), alipang (duizendpoot), awasang (verkouden); dit laatste voorbeeld bevat het suffix -ang (-an).

Voorbeelden van hamzah als sluiter zijn posi' (navel), kalepa' (oksel), oeli' (huid), ana' (kind), olo'-olo' (beest), talo' (ei). In het laatste voorbeeld vervangt hamzah den oorspronkelijken sluiter *r*; het blijkt dus dat deze niet in alle gevallen wordt gespaard. In de transscriptie der woorden die met *l*, *r*, *s* sluiten in Boegineesche letters, wordt overal waar dit in de woordenlijst is geschied, eene uitspraak weergegeven met klinkenden sluiter, dus pilisi (wang), soege-soegere (schouderblad), kaloenoesoe (scheen), omasa (zweet) en zelfs poeloko' (achterste), in de dialecten van Balangnipa en Binoeang polo. Hier is dus de sluiter op zijn Makassaarsch behandeld. Van eene klinkend gemaakte *k* geeft de lijst verder geen voorbeelden.

Het dialect van Balangnipa heeft alleen *n* en *ng* tot sluiters. In dalan (in), mataran (scherp), manaran (knap) ziet men *m* tot *n* geworden.

Alle andere sluiters zijn weggevallen; oehaka (wortel) heeft een klinkend gemaakten sluiter.

Het dialect van Tjampalagian heeft geen andere sluiters dan *ng*, *n*, *m* en de hamzah, die alle andere sluiters vervangt.

Het Binoeangsch dialect heeft de sluiters *ng*, *n*, *k*; een oorspronkelijke sluit-*m* is *ng* of *n* geworden, bv. anan (zes), daroeng (naald), manganan (vlechten). Voorbeelden van sluitende *k* zijn anak

Digitized by Google

(kind), oesoek (rib), pidolok (wijsvinger), sidoek (hik). De overige sluitconsonanten zijn afgevallen, bv. posi (navel), pala (handpalm), miroe (drinken), vgl. Mal. poesat, Minah. palar, Mal. iroep.

Ten opzichte van de sluiters staat dus het Mandarsch van Madjene ongeveer op het standpunt van het Makassaarsch, dat van Tjampalagian op dat van het Boegineesch, evenzoo het dialect van Binoeang, indien men den sluiter *k* met hamzah gelijkstelt. Het dialect van Balanipa is het meest versleten, daar het slechts *n* en *ng* tot sluiters heeft. Toch kennen alle Mandarsche dialecten nog den supradentalen sluiter, terwijl het Makassaarsch en het Boeg. alle sluitnasalen velariseeren.

De neiging van het Boeg. om ngg, mb, nd, ndj respectievelijk tot ngk, mp, nr, ntj te maken, bezit het Tjenranasch niet, zooals blijkt uit de voorbeelden: padanggang (handelaar), momangga (schreeuwen); amboti (hiel), oemboes (knorren), tambobo, pasambo (namen van manden); tindo (slapen), mendai (klimmen), sando (vroedvrouw), andian (neen, niet); pendja (pas uitgeloopen vischkuit), mendjiolo (voorgaan).

Van de andere dialecten heeft alleen dat van Tjampalagian deze neiging, doch lang niet in zoo sterke mate als het Boegineesch. Voorbeelden zijn: malempa' (op den schouder dragen), Madj. melembar, Bin. malimba, Bal. malemba; masompa (aanbidden), Bal. somba; doea mpani (twee nachten), uit doe mbani; limpong (golf), Bal. limbong, Madj. lembong; pintjang (bord), uit pinggan, pingkan; djantji (verbond), uit djandji; linro (voorhoofd), tonrong (rug), sanroe' (schouderblad), inro (moeder), amanre (eten), matinro (slapen), sanro (dokter), waar de andere dialecten nd hebben.

De neiging van het Boegineesch om de geprenasaleerde tenues tot dubbele tenues te maken, heeft ook het Madjenesch, bv. mottong (blijven), Bar. onto, mettama (binnengaan), Mak. antama; paretta (bevel, Mal. pĕrentah; maakke (opnemen), Mal. angkat; meoppo (sluiten), Bar. ompo, dampo, djompo.

Van de palatalen heeft het Tjenranasch alleen dj en ndj; tj, ntj en nj ontbreken, evenals in de West-Toradjasche talen.

Van deze klanken in de overige dialecten valt te zeggen, dat ze volledig voorkomen in het Madjenesch, Balanipasch en Tjampalagiansch, nl. tj, ntj, dj, ndj, nj, doch dat ze afwezig zijn in het Binoeangsch. Dit dialect heeft bv. daka (kam), gajang (dolk), donga (hert), darang (paard), dala (net), tegenover Boeg. djaka, gadjang, djonga, djarang, djala.

Merkwaardig is, dat het Tjenranasch de *r* en de *w* aan het begin der woorden niet heeft, zooals ook o. a. het Sangireesch en dat, evenals in die taal, *d* en *b* als woordbeginners tot *r* en *w* worden na eene

Digitized by Google

opene lettergreep, bv. d a m i (maar, slechts), m e s a r a m i (slechts één); b a d j o, met woordherhaling, b a d j o - w a d j o (spook); b o e a w a t i s (kuit), doch p i l i s b o e i „bil", van p i l i s (wang) en b o e i (achterste); b a i n e o e (mijne vrouw), t o w a i n e (vrouw). In de Minahassische talen zijn omgekeerd steeds *r* en *w* beginners, *d* en *b* nimmer.

Overgang van *t* in *s* (ook in het Sangireesch bekend) (1) vindt men o. a. in s o e m a n g i (weenen), st. s a n g i, Mal. enz. t a n g i s; ook het voorzetsel t i- of t e- dat den accidenteelen vorm aanduidt (t i t a i „poepen", t i p o e i „wind laten", t e'a l o e p e „vergeten") wordt voor een stam die met *s* begint tot s i-, zoodat het dan niet is te onderscheiden van s i, het ook in de Toradjasche talen welbekende, met den eenheids-aanwijzer identische prefix van den wederkeerigen vorm. Voorbeelden: s i s i n d i (pissen, woordel. „komen te pissen, pis kwijt raken"), van s i n d i „pissen", (woordel., „spuiten"); s i s a n i (te weten komen) van i s a n i (dus voor s i-i s a n i), Bar. i n t j a n i, Boeg. i s ě n g, Mak. a s e n g; s i s a r a (komen gescheiden te worden), st. s a r a (scheiden). Van het wederkeerige s i- zijn voorbeelden: s i e l o'i, opgegeven voor „overspel", woordelijk: „elkaar beminnen"; s i p a t e i „oorlog voeren, elkaar dooden"; s i s a p i „onderling ruilen"; s i'o e t o e-o e t o e „met elkaar fluisteren"; s i a w e a r a p o e a n a l o „de zon en de maan liggen bij elkaar" (uitdrukking voor zonsverduistering") (2).

Dat *t* in *s* overgaat, is in de 4 andere dialecten slechts op te merken in het voorbeeld s o e m a n g e (Bal.), s o e m a n g e' (Madj.), s o e m a n g i (Bin.), a s a n g i (Tjamp.). De voorvoegsels t i- en s i-, die ook hier zeer gewoon zijn, behouden steeds hunnen vorm, bv. t i o e d o e (Madj.), t i k o e d o e (Bal.) „spuwen", t i n g e r e (Madj., Tjamp.), t i g e r e (Bal.) „boeren laten", t i t e m e (Madj., Bal.) „pissen", t i t a i (Madj., Bin.) „poepen", t i p o e i' (Madj.), t i b o t i (Bin.) „winden laten". Voorbeelden van s i- zijn: s i a p i a n g (Madj.), s i k a p i a i (Bal.), s i k a p i a (Bin.), s i a t j o a n g i (Tjamp.) „met elkaar goed, in vrede zijn", s i a m e i (Madj.) „elkaar opslikken", s i b o e n d o e (Bal., Bin.) „met elkaar strijden", s i d j a n t j i (Tjamp.) „met elkaar een verbond

---

(1) In het Boeg. wordt *t* vaak *tj* en *tj* wordt (ook in het Mandarsch) vaak weder s; vgl. Boeg. t o e l i n g, t j o o l i n g „oor" en t j o d i, s e d i „één".

(2) De gewone benaming voor de maan is in het Mandarsch a r a p o e a n. Dit moet eene omschrijvende benaming zijn. daar de maan in al de omliggende talen den naam heeft die id. is met het Mal. boelan. Daar het Mandarsch de *k* als beginner vaak verliest, kan a r a p o e a n voor k a r a p o e a n staan en met k a- en -a n van een stam r a p o e' zijn afgeleid. In het Mandarsch is ons deze stam niet bekend; het Boeg. r a p o e' beteekent „verslinden". Het is dus mogelijk dat a r a p o e a n „de verslondene" beteekent, eene benaming die op de maan wel past, daar zij bij eclipsen door de zon wordt verslonden.

Digitized by Google

sluiten", sisale (Bal.) „met elkaar ruilen", silindo (Bin.) „met elkaar onderhandelen".

Ten opzichte van de R. G. H.-wet neemt het Tjenranasch een eenigszins onzeker standpunt in. Tegenover een aantal voorbeelden van *r* als den typischen klank staat een minstens even groot aantal waar hij is verdwenen. Het Tjenranasch begint dus hier van het Mak. en Boeg. af te wijken. Voorbeelden van *r* zijn: serang (nest), kairi (links), taraoeë (regenboog), kairi (links), linor (aardbeving), baroe (nieuw), raki (vlot), tera (bloed); voorbeelden zonder *r* zijn: oeë (pees), talo (ei), atoes (honderd), oesoe (rib), bea (ontbolsterde rijst), mandioe (baden). De andere dialecten vertoonen doorgaans *r*; het Madjenesch heeft den klank ook als sluiter, bv. ipar (zwager), linor (aardbeving). Als *g* treedt de klank op in bagang (kies), goema (scheede), Mal. roemah. In het Balanipasch zijn de voorbeelden van *r* nog talrijker; als sluiter is de klank daar weggevallen; evenzoo is het in het Binoeangsch. Ook het Tjampalagiansch vertoont zeer regelmatig *r*, behalve bij den sluiter, die hamzah is geworden.

Het Tjenranasch werpt, evenals het Boegineesch, dikwijls de *k* weg, zoowel aan den aanvang als in het midden van een woord, bv. aning (wenkbrauw), Mal. kĕning; oeli (huid), Mal. koelit; ita (zien), Bar. kita; achtervoegsel 1e pers. enkelv. -oe, Mal. enz. koe; oese (buideldier), Bar. koese; oetoe (luis), Mal. koetoe; alapini (zwaluw), Bar. kalapini; asisi (muskiet), Bar. kasisi; ajoe (boom), Mal. enz. kajoe; da'ala (ploeg), Boeg. rakala; si'oe (elleboog), Mal. enz. sikoe; paoeli (geneesmiddel), Bar. pakoeli; da'apan (oogstmes), Boeg. rakapang.

Van de vier andere dialecten vertoonen alleen het Madjenesch en het Tjampalagiansch dezen trek, het Balanipasch en het Binoeangsch niet. Voorbeelden zijn: aning (wenkbrauw), oeli' (huid), oetoe (luis), Tjamp. ajoe, Madj. adjoe (hout), Madj. paoeli (geneesmiddel), si'oeng (elleboog), ia'oe (ik), i'o (gij), Tjamp. ale'oe (ik), voor alekoe „mijn lichaam, ik zelf", vgl. Mal. kĕning, koelit, koetoe, sikoe, akoe. Veelal wordt op de plaats der *k* hamzah uitgesproken.

Van het wegvallen der *w* in het midden van een woord zijn voorbeelden in het Tjenranasch: toeo (leven), Bar. toewoe; balao (muis), Boeg. balawo; oei (aardvrucht), Bar. oewi; soeoe (uit), Bar. soewoe.

Deze neiging van het Tjenranasch, die ook het Mamoedjoesch deelt, vertoont het Balanipasch in sterke mate; op de plaats der *b* of *w* wordt aldaar *h*, soms ook *g* uitgesproken, b.v. penaha (adem), metaha (lachen), toeho (leven), dehata (afgod), ahoe (asch), oehase (bijl), londong sahoeang (vechthaan), balaho (muis), oehi (aardvrucht), kahoe[2] (kapok), oehe (rotan), oehai (water), gahoen

Digitized by Google

(wolk), taraoehe (regenboog), rihoe (storm), pareha (werktuig), boelahan (goud), diaho (boven), vgl. Mal. njawa, tawa, toeboeh, dewata, aboe, Bar. oease, Mal. saboeng, Bar. balawo, Mal. oebi, Bar. kakawoe, Tontmb. oewe, Nap. owai, Bar. gawoe, Pal. oewe, Mal. riboet, Boeg. parewa, Madjenesch boelawang, Bar. rj wawo. Voorbeelden van *g* zijn: mambaga (dragen), bagi (varken), Mal. bawa, babi.

Het Binoeangsch behoudt de *w* tusschen twee *a*'s, bv. minawa (ademen), metawa (lachen), doch verliest overigens dezen klank in het midden, bv. toeo (leven), aoe (asch), bai (varken), londong saoenga (vechthaan), balao (muis), boeloean (goud), iao (boven).

In het Boeg. wordt *j* regelmatig tot dj; alleen de veel zachtere *j*, die als overgangsklank tusschen *i* of *e* en een volgenden klinker staat, blijft onveranderd, 't geen uit den aard van dezen klank volgt. Evenzoo is het in het Mandarsch van Madjene en van Balanipa, zooals blijkt uit de volgende voorbeelden: Madj. todja' (toespijs), Jav. toja; Madj. adjoe, Bal. kadjoe (hout), Tjenr. ajoe, Tjamp. kajoe; Madj. kaloeadja, Bal. kadoeadja (kraai), Tjenr., Tjamp. kaloaja, Bin. kadoaja; Madj. andjoro (kokos), Mal. njijoer; Madj. awadja, Bal. oebadja (gloeiende kool), Bin. waja; Madj. badjar, Bal. mabadja (betalen), Bin. mabaja, Tjamp. mabajak; Madj. paladjarang, Bal. palajaran (mast), Tjamp. palajarang; Madj. gadjoeng (roeiriem), Tjamp. kajoeng; Madj. bodjang (huis), Tjenr. bojang. Zooals men ziet, houden Tjenranasch, Binoeangsch en Tjampalagiansch hier de Makassaarsche zijde, de beide andere dialecten de Boegineesche.

Evenals in het Makassaarsch, is in al de vijf hier besprokene Mandarsche tongvallen de pëpët *a*, bv. taboe (Tjenr., Bin., Bal.) „suikerriet", ati (Tjenr., Madj., Bal.) „eb", basi (Tjenr., Tjamp., Madj., Bin., Bal.) „ijzer", taloe (drie), apa (vier), anan, anang (zes).

Substantieven door woordherhaling gevormd treft men in de 5 Mandarsche dialecten vrij talrijk aan, bv. pali-pali „schouder", paoepaoe „geschiedenis", mbasi-mbasi (neusfluit), geso-geso (viool), kato-kato, tawa-tawa (gong), paroe-paroe (hut), sawasawa (venster), pa'o-pa'ojo (mes), manoe-manoe (vogel), kawoe-kawoe (katoen). Hierin staat het Mandarsch aan de zijde van het Makassaarsch en Boegineesch en niet aan die der Toradjasche talen. Deze laatste hebben alleen herhaalde zelfst. n. woorden als benamingen van vogels, muziekinstrumenten, en andere dieren of dingen die genoemd zijn naar het geluid dat zij geven. Maar over het algemeen maken de Toradjasche talen geen nieuwe substantieven door geminatie, waarbij dan de nieuwe vorm de beteekenis heeft van iets dat gelijkt op hetgeen het grondwoord aanduidt. In het Mak. en Boeg. is de woordherhaling in deze beteekenis echter zeer gewoon. Regel is, dat niet meer dan twee letter-

Digitized by Google

grepen worden herhaald, bv. Balan. banoea (huis), banoea-noeá (hut).

Omtrent de voor-, in- en achtervoegsels valt te zeggen, dat me-, in het Boeg. zelden, in het Mak. niet voorkomend, in het Mandarsch even gewoon is als in de Toradjasche talen. Wel hebben Mak. en Boeg. het voorvoegsel pi-, pe-, maar dit is van zijne oorspronkelijke beteekenis tamelijk ver afgeraakt. De oorspronkelijke beteekenis, die van „zich begeven tot, gaan halen, er op uitgaan om te verkrijgen, wat het grondwoord aanduidt", is nog zeer duidelijk aanwezig in de volgende voorbeelden uit het Tjenranasch: menawa „adem halen", me'ilong ‚roepen", metoele „vragen", meali „koopen", mesocoe „uitgaan", in welke woorden het „pogen te bereiken" door me-, wordt uitgedrukt. Evenals in het Mak. pi-, wordt in het Mandarsch pe- gebruikt tot vorming der vermenigvuldigende telwoorden, bv. pendadoea, pelima, peanan, pepitoe „tweemaal, vijf-, zes-, zevenmaal".

In het algemeen gezegd, is de beteekenis van me- intransitief en mediaal, soms ook accidenteel. Eenige voorbeelden daarvan uit de andere dialecten volgen hier:

Balanipasch: metindo (slapen), meoepan (op den buik liggen); metaha (lachen), meteme (pissen), metai (poepen), memboeni (zich verbergen); mekoetana (vragen), menaha (ademen).

Madjenesch: mekede (staan), melamba (loopen), meloli' (liggen); melale (lachen), meilong (schreeuwen), mengangа (gapen); metoele (vragen), dipetoelei alina (er wordt gevraagd naar den prijs).

Binoeangsch: melangoeak (gapen), metai (poepen), daarnevens titeme (pissen), mengigi (pijnlijk zijn); mengoesik (trouwen), metawa (bieden), membala (wreken), mengkarang (werken).

De woordenlijst van het Tjampalagiansch geeft geen voorbeelden van me-; het prefix is hier blijkbaar zeldzaam.

De overige *m* en *p*-prefixen bieden in de Mandarsche dialecten niets bizonders aan.

De passieve vorm wordt in het Tjenranasch, evenals in het Makassaarsch en in het Lebonisch met het voorvoegsel ni- gevormd; voorbeelden daarvan zijn: nirarang (geroost worden), niweta (overwonnen worden), niboeai (geopend worden), nisambo (gesloten worden), niroeroe (op het hoofd gedragen worden), niwoba (op den rug gedragen worden), nisariri (voor den buik gedragen worden).

De geinfigeerde vorm van dit ni-, het invoegsel -in-, is geheel dood in het Mandarsch, gelijk het in de Toradjasche talen en in het Mak. en Boeg. ook het geval is. In penamoela, Bar. pinamoeja, is het prefix pa- met het infix -in- aanwezig, welks klinker, naar analogie aan dien van het voorvoegsel pi- tot *e* is geworden. Verder kennen

Digitized by Google

wij nog pinaka „hond". In het Boeg. Wdbk. staat pinakang „hond" als oud-Boegineesch opgegeven. Het woord is, dunkt ons, af te leiden van kang „eten", causaal pakang „voeden, opvoeden", pinakang „opgefokt dier, huisdier" (1). Andere voorbeelden van -in- zijn ons niet bekend.

Ook in het gebruik dezer passieve voorvoegsels, om ze voor het gemak maar zoo te blijven noemen, zien wij de Mandarsche tongvallen voor een deel aan de zijde van het Makassaarsch, voor een ander deel aan die van het Boegineesch staan. Het Makassaarsch gebruikt ni-, evenals het Tjenranasch; het Boegineesch heeft ri-. Dit ri heeft in de Mandarsche tongvallen (behalve het Tjenranasch) en ook in het Mamoedjoesch, den vorm di-, alleen het Tjampalagiansch heeft *i*-. Voorbeelden uit de verschillende dialecten zijn de volgende:

Madjenesch: ditoenoe (gekookt worden), dilamoeng (gepoft worden), ditapa (gerookt worden), dirarang (geroost worden), dipamoela (geplant worden).

Hiernevens staat in het Madjenesch een vorm met voorvoegsel ni-, die hoogstwaarschijnlijk praeteritale of perfectische beteekenis heeft. Of de vorm met di- daartegenover duratieve of imperfectische beteekenis heeft, kunnen wij met de voorhanden hulpmiddelen niet uitmaken. Voorbeelden van ni- zijn: nidokang, nipoepoe (geoogst), nibalanggoe (gestraft), nipasala (veroordeeld), nibata (geschoten), nitelang (onthoofd), toe niala dimoesoe' „iemand die gevangen is genomen, beoorloogd wordende" (krijgsgevangene). Hier is de tegenstelling tusschen ni- en di- als tusschen perfectum en aorist.

Balanipasch. Voorbeelden van di zijn: dikolo (op den rug gedragen worden), diboeni (verborgen worden), ditanani (beplant worden), diandean (als toespijs gebruikt worden), dikambong (in de hand gedragen worden).

Een voorvoegsel ni- is in de woordenlijst niet aangetroffen.

Tjampalagiansch. Voorbeelden van het voorvoegsel *i*- zijn: idokang (geoogst worden), ipoepoek (geplukt worden), iboekai (geopend worden), ikamong (in de hand gedragen worden), iala oeloena (zijn kop wordt, is gesneld).

Binoeangsch. Hier wordt, naast di-, ook ni- aangetroffen. Voorbeelden van di- zijn: diandean (als toespijs gebruikt worden), ditoban (gestraft worden), dipapiai (in orde gebracht worden), dipopapalao (veroordeeld worden).

Voorbeelden van ni: niasa (geslepen), nisasai (onthoofd), niala (genomen), nibobok (gegraven), nibengan (gegeven), nipataga (verpand), nitoeka (geruild), niroeroek (gevonden).

---

(1) Brandstetter beschouwt het als eene klanknabootsing (Mata Hari, bl. 30).

Digitized by Google

Te oordeelen naar de Woordenlijsten, is de geïnfigeerde vorm van het prefix n i-, n.l. -i n-, zeldzaam in de Mandarsche dialecten. Madj. en Tjamp. hebben ook het bovengenoemde p i n a k a voor „hond", Balan. en Bin. hebben het gewone a s o e; trouwens van de beide laatste dialecten geven de lijsten geen vormen met -i n-. In het Tjampalagiansch is het woord voor „rivier" b i n a n g a, doch dit is zeker geen woord dat in dit dialect zelf is ontstaan. Elders vindt men b i n a n g g a (Tawailisch), w i n a n g a (Bare'e), n i m a n g a (Minah.), m i n a n g a (Boeg.), m i l a n g o (Goront.); ook het Bat. heeft b i n a n g a.

Van -o e m- daarentegen is het aantal voorbeelden vrij groot, zoodat het waarschijnlijk nog wel onder de levende formatieven zal behooren. Voorbeelden zijn: k o e m a n d e (eten), s o e m a n g i (schreien), l o e m o l e (vliegen), g o e m o e g o e r (koorts hebben), t o e m a n o e n (weven), s o e m o m b a l (zeilen); verder in o e m e m o e (zuigen), o e m o r o n g (zwemmen), o e m o e s o e (jaloersch zijn), o e m i r i (hinniken), o e m o e s o e r (straffen), als schijnbaar voorvoegsel, en in a s o e m a r a n „mier", van den stam s a r a n (Minah. t. sĕrĕm), met het voorvoegsel (k) a-, zoo frequent bij diernamen.

Hier staat het Mandarsch weer eenigszins nader tot de Toradjasche talen, in welke de infixen -o e m- en -i n- dood zijn, doch nog niet zoo lang, dat er nog niet een vrij groot aantal voorbeelden van zou zijn te vinden. Van -i n- als aanduider van het praeteritum, dat wij in de W. Toradjasche talen nog werkzaam zullen vinden, hebben wij in het Mandarsch geen sporen aangetroffen.

Van de andere dialecten zijn de o e m-vormen niet talrijk in de Woordenlijsten. S o e m a r a n, s o e m a r a n g (mier) komt in alle vier de tongvallen voor; s o e m a n g i (schreien) en s o e m o e s o e (zuigen) heeft alleen de Tjampalagiansche lijst niet. Andere voorbeelden zijn nog: Madj. l o e m a m b a (loopen), o e m i n g i s (hinniken), s o e m a r o (winst maken), van den stam s a r o (winst, verdienste); Bin. s o e m o l o (dalen), k o e m o l a n (dom); Balan. o e m i r o e (drinken), t o e m a n a n g (weven), o e m a l i (koopen).

Vermelding verdient nog in het Balanipasch het voorvoegsel t o- voor een aantal namen van gewassen, b.v. t o r o e m b i a (sagoe), t o l a n o e (lontar), t o i l a (indigo), t o k a d j o e (boom), t o i n d o e (arèn). Dit t o- is zeker wel identisch met t a-, dat in zoovele Indon. talen bij de namen van planten en plantaardige producten voorkomt.

Geheel aan de zijde van het Makassaarsch en Boegineesch staan de Mandarsche dialecten t. o. van het gebruik van het achtervoegsel -a n. In de Toradjasche talen (behalve in de Bergtalen) is dit geheel dood, in het Mak. en Boeg. daarentegen krachtig levend. In het Tjenranasch is het zeker ook nog onder de levende suffixen te rekenen. Voorbeelden zijn: p o'e s o e n g a n (zitplaats), p a n d e a n g a n (visch), p e w o o e n g a n (proviand), p a t a n o e n a n (weefgetouw); met (k) a- voorge-

Digitized by Google

voegd en -an achtergevoegd zijn: amolean „litteeken", st. mole „hersteld"; arawian (laat), st. rawi (voorbij, verleden); awiaran „Oost", st. wiar (leven, opkomen), atamboesan „West", st. tamboes (ondergaan).

Van de andere dialecten geldt geheel hetzelfde. Voorbeelden van -an, -ang in deze tongvallen zijn:

Madjenesch: peoroang (zitplaats), pepatoang (venster), tapiang (wan), saeang (paard); hier heeft het suffix zuiver plaatsaanwijzende beteekenis. In amongeang (met ziekte, pijn aangedaan), perasang (mazelen), kabadeang (uitslag), toleang (ramboetan) beteekent het „aangedaan met hetgeen 't grondwoord aanduidt", evenzoo in dibongiang (zooeven), woordelijk „door nacht (bongi) overvallen". In siapiang (vrede sluiten), van den stam pia (goed), heeft -ang wederzijdsche beteekenis, te zamen met si-. Waarschijnlijk heeft ang hier oorspronkelijk meervoudige beteekenis.

Balanipasch: tadongkonan (zitplaats), iroesan (drinknap), patampaan (smidse), petindoan (slaapplaats), pasamajaan (bidplaats); boendangan (met steenpuisten), bolokan (snotterig), katjilakaan (door ongeluk overvallen); tananan (wat geplant wordt, zaad), sosoran (wat geërfd wordt, erfenis), pelaronan (verboden).

Tjampalagiansch: ataroan (bergplaats), kaloenoean (hoofdkussen), akatapingan (grens), tanrasang (aanbeeld), dapoeran (stookplaats), patjilolokan (waterleiding); bolokang (snotterig), kalaki inrangan (schuldenaar); aroeang (vorst), papoeangan (rijksbestierder); atetekang (weefsel).

Binoeangsch: katapoesan (West), tanoenan (weefgetouw), kajoe toetoengan (brandhout); andean (spijs), ewanan (erfenis); iresan (schor); nibengan (gegeven aan).

Ook in de constructie van den genitief is het Mandarsch meer Makassaarsch en Boegineesch dan Toradjasch. De genitief door enkele nevenstelling komt in beide taalgroepen voor; voorbeelden in het Tjenranasch zijn: oeai mata (traan), boeloe lawe (lippenhaar, knevel), oeai emoe (melk), pilis boei (aarswang, bil), pale lima (handpalm), boea watis (kuit), tapa loenas (stuit); de genitief die wordt aangeduid door het pron. suff. 3e pers. bij het regeerende woord, is in de Toradjasche talen nauwelijks bekend, in het Mak. en Boeg. echter zeer gebruikelijk. Voorbeelden in het Mandarsch: oelina oeloe (hoofdschedel), belajana posi (navelstreng), garamena lima (vinger), daoena ajoe (boomblad), amana i La Pandja (vader van La Pandja).

In de vier andere dialecten komt, te oordeelen naar de Woordenlijsten, de aanduiding der genitief-verbinding door aanhechting van het pron. suff. 3e pers. aan het regeerende woord nauwelijks voor. In het algemeen

Digitized by Google

worden de genitief-samenstellingen gevormd door nevenschikking. Een tusschenzetsel hebben wij nergens aangetroffen.

Voorbeelden uit de verschillende tongvallen zijn:

Madjenesch: teloe soesoe (borsttepel), oetoe asoe (vloo), ana taring (bamboespruit), batoe goetoer (dondersteen), pangoeloe djoa (hoofd des volks), batoe ewangang (geweerkogel). Met -na zijn gevormd: ponna paleo (sagoe-boom), isina baoe (vleesch van de visch).

Balanipasch: oehai soesoe (melk), boekoe polo (stuitbeen), boea biti (kuit), indo lima (duim), boeloe kale (lichaamshaar), tai ahoe (asch).

Tjampalagiansch: ataroan tjare-tjare (bergplaats der kleederen), oeloe binanga (oorsprong der rivier), biri tasik (strand der zee), palak lima (handpalm). In oenina limpong (geruisch der golven) is -na op te merken.

Binoeangsch: koelamboe soelewa (venstergordijn), tangoen somba („zeilpaal", mast), wai mata (traan), mata alo (zonneschijf), anak poean (vorstenkind).

Van de telwoorden in het Tjenranasch verdienen bizondere aandacht die voor 8 en 9, omdat zij op afdoende wijze de Boegineesche telwoorden aroeaa en aseraa verklaren (1). Het Sadangsch heeft karoea, kasera; daar nu het Tjenranasch de *k* evenzoo behandelt als het Boegineesch, kan men in de Mandarsche telwoorden aroeaa „acht" en amesaa „negen" vormen met het voorvoegsel ka- zien, gevoegd vóór de telwoorden doea (stam van dadoea „twee") en mesa „een". Deze twee telwoorden beteekenen dus eenvoudig „de tweede, de eerste", van tien af gerekend. Waarom de oorspronkelijke telwoorden voor 8 en 9 in onbruik zijn geraakt, is niet te zeggen. De klemtoon op de laatste moet zijn ontstaan door het rythme bij het tellen. De kinderen der Bare'e-sprekers hebben een stel telwoorden, die bij het opdreunen bijna alle den klemtoon op de laatste hebben (2). Zoo staan dus Boeg. aroeaa en aseraa ook voor karoea en kasera, en beteekenen „de 2e, de 1e (van af 10)". Seraa is waarschijnlijk gerijmd op roeaa, uit een oorspronkelijk sere, dat in het Mak. nog het telwoord voor 1 is. Dat seraa „één" moet beteekenen bewijst het Mandarsche mesa „één" dat ook den klemtoon op de laatste heeft gekregen in amesaa. Zie ook nog het op bl. 141 van Meded. Ned. Zend. Gen. Dl. XLII opgemerkte.

De telwoorden in de overige dialecten behoeven, na het bovenstaande,

---

(1) Zie ook de boven (bl. 153) genoemde Mamoedjoesche vormen kahoea (8) en kamesa (9). De verklaring die Dr. Matthes (Boeg. Sprkk. bl. 152) geeft, is geheel onaannemelijk.

(2) Zie het hoofdstuk over de kinderversjes in de 2e afdeeling van dit deel.

Digitized by Google

niet meer te worden besproken. Naast saboe voor „duizend" treedt op de omschrijving lesorang, of lisorang, dus sasaboe of salisorang „één duizend". De eigenlijke beteekenis van dit wisselwoord zal wel liggen in de synonymie met een tweede beteekenis van saboe, maar deze is ons niet bekend. De vermenigvuldigende telwoorden worden gevormd met pi- en -an, dus pisan, pindoean, enz. Voor 8 en 9 zijn (k)aroea en (k)asera, of amesaa (Madj.) algemeen.

Omtrent de persoonlijke voornaamwoorden valt nog het volgende op te merken.

De 1e pers. enkv. is in het Tjenr. en Madj. iaoe, dus akoe zonder *k* en met lidwoord *i*. De 2e pers. enkv. is i'o, d. i. ko zonder *k* en met lidwoord *i*. De 3e pers. enkv. is ia. In het meervoud is de 1e pers. incl. ita, excl. iami; ook hier is dus de *k* weggevallen. De 2e pers. is Tjenr. i omie, 't welk uit i komioe moet zijn ontstaan. Deze vorm schijnt in het Madj. te zijn verloren gegaan; de lijst geeft i'o nasang, een meervoudsvorm van i'o, want nasang beteekent „alle". De 3e pers. is Madj. seia, of ianasang, beide meervoudsvormen van ia. In het Tjenranasch is de vorm voor dit voornaamwoord sainasan.

Voor het Madjenesch worden ook nog verkorte vormen opgegeven, die zeker wel gebruikt worden als in het Boegineesch en in de O. Toradjasche Bergtalen. Zie het daarover gezegde bij de bespreking van het Napoesch (bl. 122). De vormen zijn: Enkv. 1e p, *a*' 3e p. *i*; Mvd. 1e p. incl. ang, vgl. Mak. kang, Boeg. kĕng. Van de andere personen is geen opgaaf.

Het Balanipasch heeft in den 1en pers. enkv. kado, een vorm die regelrecht herinnert aan het Badasch kodo (zie bl. 132) en het boven genoemde kodi, in het Mamoedjoesch (bl. 153). De overige pers. v. n. woorden zijn: 2e p. enk. iko, mvd. iko asan; 3e enk. ia, mvd. ia asan. Hier zijn dus de oorspronkelijke meervoudsvormen verdwenen. Voor den 1en pers. mvd. is alleen kita opgegeven.

In het Tjampalagiansch zijn, althans volgens de Woordenlijst, de zelfstandige vormen der pers. v. n. woorden verdwenen; de opgave luidt aldus: Enkv. 1. aleoe, 2. alemoe, 3. roo; Mvd. 1. aleta, 2. alemoe atjolokor, 3. maega roo. In deze vormen is ale (Boeg. id., Mak. kale) „lichaam, zelf", en roo is id. met Boeg. ro, Mak. andjo, aanw. voorn. w. van den 3en pers. De 2de en 3de pers. mvd. zijn meervoudsvormen van de enkelvoudige.

De opgaven in het Binoeangsch zijn: kaoe (iaoe), voor den 1en pers. enkv. Dit beteekent waarschijnlijk, dat beide vormen nevens elkaar voorkomen. Wat de omzetting van akoe tot kaoe heeft veroorzaakt, kunnen wij niet nagaan, tenzij men aanneme, dat kaoe is verkort uit kalekoe, want voor „lichaam" heeft het Bin. kale. De overige per-

Digitized by Google

sonen zijn: Enkv. 2. iko, 3. ia; Mvd. 1. kami, 2. iko manda, 3. ia manda; in deze laatste vormen is manda een meervoudsteeken, vgl. Boeg. manra, een onzekerheidswoord.

De pronomina suffixa (bezittelijke voorn. woorden) behoeven niet afzonderlijk besproken te worden.

Wat de pronomina praefixa betreft, voor eene volledige opgave daarvan ontbreken ons de gegevens. Wij kunnen echter eenige zinnen geven, waaruit men enkele vormen met voorgevoegde pers. voorn. woorden kan leeren kennen, terwijl er tevens enkele voorbeelden van enclitische pronomina personalia in voorkomen.

In het Tjenranasch zijn de vervoegde vormen: oeisani (ik weet het), moeisani, naisani (gij, hij weet het), taisani (wij weten het).

Madjenesch: bakal (tabak) oepamadjarang (ik betaal er mee) „ik betaal met tabak".

die binanga (deze rivier) idai (niet zij) mala (kan) naola (ze bevaren haar) lopi (vaartuigen) „deze rivier kan niet met vaartuigen bevaren worden".

naala maradia soero (hij heeft hem genomen, de vorst, tot afgezant) „de vorst heeft hem tot afgezant genomen".

andiang leteang (geen brug); meapami (hoe) oemala (ik kan) meliwang (oversteken) „er is geen brug; hoe kan ik oversteken?"

maeloa (ik wil) lao maalangi (gaan halen voor) doei' (gras) saeangoe (mijn paard) „ik wil gras voor mijn paard gaan halen".

oepamottongi (ik laat blijven) diri (hier) dadoea taoe (twee man).

Balanipasch.

tae koetoea koebadja „ik wil het niet betalen".

koebengan ko sambako „ik geef u tabak".

naali di kita „zij koopen het bij ons".

natonnang (hij heeft hem genomen), Indo banoea (de Vorst), soero (afgezant) „de Vorst heeft hem tot afgezant genomen".

maelona (ik wil) lalao mampean (gaan zoeken voor) koera (gras) ajarangkoe (mijn paard) „ik wil gras gaan zoeken voor mijn paard".

oembamo (waarheen) la (zal) koeola (ik gaan)?

la napibeen (hij zal het geven).

Tjampalagiansch.

sisangana moetjaboekiki galoengmoe? (wanneer beplant gij ze, uwe rijstvelden?).

ianeke binanga ta mala naola lopi (deze rivier ze kunnen niet bevaren haar, prauwen) „deze rivier kan niet door prauwen bevaren worden".

Digitized by Google

naoele nabeanga (hij kan, hij geeft ze mij) „hij kan ze mij geven". Binoeangsch.

kaoebengan ko sambako pabaja (ik geef u tabak als betaling).

pira taoena naparenta karadjaanmoe? (hoeveel menschen regeert hij, uw vorst?)

kaoe moerai masapa sari njarang (ik wil gras voor 't paard zoeken).

tae natongan nasanga orang (het is niet waar, zij zeggen het, de menschen) „het is niet waar wat de menschen zeggen".

laoko wae noeboesoek pakean (haal gij water, gij wascht kleeren), „haal water om kleeren te wasschen".

koepatoro doea taoe moendi (ik laat twee man achter).

dengan orang misan mapapoeli ko (er is iemand die kan genezen u).

In Verh. Bat. Gen. XXXIII (1868) bl. 39, geeft Dr. Riedel een stukje van 7 regels (het verhaaltje van de Muis die haren kop in eene schelp stak, waarna die kop er door het Schelpdier werd afgeknepen) in het „Tomini-Mandarsch". In dit stukje komen twee ontkenningen voor: ida (op den eersten regel, waar ida mamaelo moet zijn: idami maelo „wil niet meer") en andiapa „nog niet" (5de regel). Dit laatste is samengesteld uit andian, de gewone ontkenning in het Tjenranasch, waarnaar de taal ook wordt genoemd, en het enclitische pa „nog", ook in de Toradjasche talen zeer gewoon. Van andian is het bestanddeel dian „zijn", id. met W. Tor. ria, dat hetzelfde beteekent. De eigenlijke ontkenning is dus *a*, verkort uit ba-. De oorspronkelijke vorm is n.l. bandian, vgl. Bar. bandia, bande'e. De ontkenning ida is Madjenesch en te vergelijken met het Sigische idja en de daarmede verwante woorden.

De ontkenningswoorden der vier andere dialecten zijn: Madjenesch ida en andiang; in dit laatste is diang id. met ria, re'e (er is) van de Toradjasche talen. Andere ontkenningswoorden zijn tania, syn. met Mal. boekan, en da'a, syn. met Mal. djangan.

Balanipasch tae, Binoeangsch id. Evenzoo luidt het ontkenningswoord van het Sadangsch (zie bl. 143), dat O.-lijk aan het Binoeangsch grenst, indien n.l. dit laatste dialect nog een vrij groot gebied in het binnenland, ten N. van de Golf van Mandar heeft. Waarschijnlijk ligt er tusschen de O. grens van het Binoeangsch en de W. grens van het Sadangsch een stuk onbewoond land.

In het Tjampalagiansch luidt de ontkenning ta'ding, waarin ding met het bovengenoemde diang overeenkomt.

Het bedoelde stukje van Dr. Riedel is dezelfde Tjenranasch—Madjenesche taal als de hier boven besprokene. Dr. Riedel noemt haar Tomini—Mandarsch, omdat hij op de taalkaart van zijn opstel het gebied dezer taal in dat van het Tominisch teekent. Nu is er inderdaad in het gebied van

Digitized by Google

het Tinombosch (laoedje), waarover beneden, eene kolonie van Mandareezen [1], maar het Mandarsch heeft in die streken zijn eigenlijk gebied niet; het wordt gesproken aan de W. kust van Midden-Celebes. Het Tomini—Kaïlisch, door Dr. Riedel t. a. p. eveneens genoemd en op zijne taalkaart ten N. van het Parigisch geplaatst, is Paloesch (ledo). Wat op de aangeduide plaats op de taalkaart wordt gesproken, is Tawailisch (torai), dat eigenlijk op de O. kust der Paloe-baai tehuis hoort.

3. Het gebied der Tominische talen.

Overzicht over het taalgebied.

Met het Mandarsch en het Mamoedjoesch zijn wij weder aan de W. grens van de Toradjasche talen gekomen, den O. oever van straat Makassar. Thans blijft nog over het karakter te beschrijven van de talen die gelegen zijn aan de andere zijde van de Noordgrens der Toradjasche talen. Wij willen beginnen met de talen op te noemen welke de groep vormen die de Toradjasche talen ten N. begrenst en ze afscheidt van het Gorontaleesch en zijne verwanten. Deze groep zullen wij de Tominische taalgroep noemen omdat het Tominisch ertoe behoort en de naam dezer taal reeds eene oude bekendheid geniet.

De Noordgrens der Toradjasche talen is, zooals reeds op bl. 3 is gezegd, eene lijn van de O. kust van straat Makassar, op 0° 10′ Z. B. getrokken naar 0° 35′ Z. B. aan de W. kust der Tominibocht, tusschen de plaatsen Awoloea ten Z. en Ampibabo ten N. De taal ten Z. dezer lijn is het Tawailisch (torai), dat zich van de Oostkust der Paloe-baai tot hier heeft uitgebreid. De eerste Tominische taal die ten N. aan de Toradjasche talen grenst, is het Petapasch, (tadje of andje op de Taalkaart C, 8), dat men ook Lolesch zou kunnen noemen, omdat het voornamelijk wordt gesproken door de To Lole, die het binnenland van Ampibabo bewonen (dus op ongeveer 120°—120° 10′ O. L. en 0° 20′—0° 30′ Z. B.). Daar dit echter licht verwarring kan geven met de To Lole, die aan de W. kust der Paloe-baai en op een klein gedeelte der W. kust van Midden-Celebes wonen (zie bl. 5) en wier taal naar de ontkenning de oende-taal heet, is het beter de tadje of andje-taal Petapasch te noemen, naar eene rest der To Lole, die zich nog op een punt van hun vroeger gebied hebben gehandhaafd. Zie het bl. 8 gezegde.

Het Petapasch komt dus nergens geheel tot aan de kust. Over deze taal is het een en ander gezegd in Overzicht bl. 545, 546. Voor het gemak der vergelijking met de Toradjasche talen en de verwante Tominische talen, zal van het daar gezegde het een en ander beneden herhaald en eenigszins uitgebreid worden.

---

[1] Riedel, Tijdschr. Bat. Gen. XIX, 555, vlgg.

Digitized by Google

Ten N. van dit Petapasch, dus ook nog in het binnenland ten W. van Ampibabo en Toriboeloe, ongeveer van 0° 20′—0° 10′ Z. B., wordt eene taal gesproken, die naar hare ontkenning laoedje heet. Wij noemen deze taal Tinombosch, naar de voornaamste plaats in haar gebied. Van uit het binnenland heeft zich het Tinombosch verspreid naar de kust der Tominibocht, van Babalo tot Sidoea en van Masila tot Toga, dus in het gebied van Ampibabo; verder nog naar Sodjol, aan Straat Makassar (Taalkaart, C. 4).

Een grooter gebied heeft het tadjio of adjio, dat van Kawoe-Kawoe tot Tinombo, dus van 0° 20′ Z. B. tot 0° 25′ N. B. langs de kust wordt gesproken. Deze taal kan men het Kasimbarsch noemen, naar de belangrijkste handelsplaats in dit taalgebied. Tusschen dezelfde breedtegraden wordt in het binnenland gesproken de ndaoe-taal, de taal der To Oemalasa, die dus het Oemalasasch kan genoemd worden. Het gebied dezer taal is reeds door Riedel vrij juist aangegeven (1) en overgenomen op de taalkaart van Holle-Brandes-Jonker.

Tusschen Tinombo en Tomini begint het gebied van het Tominisch, naar zijne ontkenning genoemd tiadje of tialo, van welk ontkenningswoord tia het eigenlijk ontkennende bestanddeel is, terwijl -lo en dje encliticae zijn. Het gebied dezer taal loopt door tot beoosten Mooeton, waar bij de rivier Molosipat de grens ligt met het Gorontaleesch en tevens de O. grens der Tominische taalgroep. De Gorontaleesche taalgroep, waartoe men tevens het Boeolsch, het Bolaangsch of Boelangasch en het Kaidipansch kan brengen, scheidt de Tominische talen weder van de Minahassische en daardoor van de Filippijnsche taalgroep.

Het taalgebied van het Tiadje, reeds door Riedel (2) Tominisch genoemd, ligt langs de N. kust der Tominibocht, tusschen 120° 25′ en 121° 30′ in. Een klein gedeelte echter van dit taalgebied, op den 121sten lengtegraad gelegen, behoort tot het gebied van het Bo(l)anosch (3), welke taal, naar de ontkenning, djidja heet. De bevolking heeft vroeger gewoond in de landstreek Lamboenoe, aan de oevers der beide Bo(l)ano-meren, waarvan het eerste eene kust-lagune is, het tweede een binnenmeer (4). Zij is echter in 1901 ten gevolge eener expeditie, door de N.-I. Regeering gedwongen Lamboenoe te verlaten en zich te vestigen in Mogogondo, waar de wetering der Bo(l)ano-meren in zee stroomt. Het Bo(l)anosch is zeer nauw verwant met het Tontolisch, dat naar zijne ontkenning gega heet. Het gebied dezer taal is op de kaart van Holle—Brandes—Jonker vrij groot aangegeven, n.l.

(1) Op het taalkaartje bij zijn opstel in Dl. XXXIII der Verh. Bat. Gen. (1868).

(2) Verh. Bat. Gen. Dl. XXXIII, bl. 28—31, Bijdr. K. I. 3, VI, bl. 166—184.

(3) De bevolking zelf zegt Boano, daar zij de *l* regelmatig uit hare taal werpt.

(4) G. W. W. C. Baron Van Hoëvell „Korte beschrijving van het rijkje Mooeton, Tijdschr. Aardr. Gen. IX, 1892 bl. 35 en A. Wichmann, „Die Binnenseeen von Celebes". Petermann's Mittheil. 1893.

Digitized by Google

van Dampelas tot kaap Kandi, dus van 0° 15′ N. B. tot 121° 25′ O. L. Als grens in het Binnenland is aangenomen: de (voormalige) grens van het Gouvernement van Celebes en Onderhoorigheden en de Residentie Menado. In de Toelichting van Dr. Brandes wordt het trekken dezer grens niet gemotiveerd. Het gebied van het Tontolisch kan thans met juistheid worden aangegeven, op grond van de mededeelingen in de „Nota betreffende het Landschap Toli-Toli", van den 1en Lt. Hissink, wd. Controleur van Paloe, verschenen in Dl. LIV (1912) van het Tijdschr. Bat. Gen., bl. 27—57. Het aldaar op bl. 35—37 omtrent de talen in het landschap Toli-Toli medegedeelde geeft, te zamen met de bijgevoegde kaart eene duidelijke voorstelling van dit taalgebied. Daar eene vergelijking van het Tontolisch met het Bo(l)anosch leert dat de eerste taal ouderwetscher is dan de laatste, zoo mag men aannemen, dat Lamboenoe van uit de N. W. kust van Celebes bevolkt is. Beide talen kunnen nog tot de Tominische groep worden gerekend.

Algemeen karakter der Tominische taalgroep.

De kenmerken die de Tominische talen onderling gemeen hebben, en die ze onderscheiden van de Toradjasche talen, zijn de volgende:

De eindlettergrepen zijn niet uitsluitend open, zooals bij de Toradjasche talen; ze kunnen allerlei medeklinkers tot sluiters hebben. De Tominische talen zijn dus niet heel of half vocalisch, ze behooren tot de consonantische talen. Deze opmerking betreft de eindlettergrepen; niet-eindlettergrepen zijn nimmer gesloten.

Gaat men de consonantische sluiters na in het Petapasch, Tinombosch, Kasimbarsch, Oemalasasch, Bo(l)anosch en Tontolisch, dan bemerkt men dat de talen die het naast bij de Toradjasche groep zijn gelegen, een minder groot aantal consonanten als sluiters gebruiken dan de verder van dat taalgebied gelegene. Zoo heeft het Petapasch tot sluiters *ng*, *s*, *t*, *l*, *r*, *g*, het Tinombosch daarenboven nog: *p*, *b*, *m*, *d*, doch geen *r*; het Kasimbarsch, behalve al deze klanken, nog *k* en *n*, doch de *d* niet. Het Oemalasasch heeft al de bovengenoemde sluiters, behalve de *k*, het Tominisch mist de *r* en de *k*, het Bo(l)anosch heeft alleen de *r* niet en het Tontolisch mist *r* en *d*. In schematischen vorm, met voorbeelden, krijgen wij dus het volgend overzicht:

Petapasch: *ng*, *s*, *t*, *l*, *r*, *g*, bijv. pimping (wang), ompong (buik), ngoeoes (snot), mendiis (baden), sojo'ot (zweet), langit (hemel).

Deze drie sluiters zijn de meest voorkomende. De *ng* vervangt ook de *n*, bv. rangang (echtgenoot), Mal. dĕngan; oetang (groente, toespijs), Mal. oetan; oedjang (regen), Mal. oedjan. Soms ook is de *ng* anorganisch, bv. randaang (maagd), Mal. dara, Tag. dalaga. Hier is de *ng* ontstaan na den langen eindklank aa (uit

Digitized by Google

aga of ara). De *m* als sluiter is afgevallen, bv. manganja (vlechten), Mal. anjam, menginoe (drinken), Mal. minoem; tao (indigo), Mal. taroem.

Minder frequent zijn *l*, *r* en *g*, bv. bosol (roeispaan), nabongol (doof); boeloer (scheen), nawawar (ver); ipag (zwager), bobag (slaan).

Het Petapasch heeft de neiging om de *k* weg te werpen, vandaar dat deze ook niet als sluiter voorkomt. De *p*, *b* en *d* worden als sluiters afgeworpen; trouwens ook in de andere Tominische talen zijn deze sluiters niet frequent; ze worden zeer zacht uitgesproken en zijn soms moeilijk verstaanbaar.

Naast lata (olie) komt voor latabe (met lidwoord *e*), waar de oorspronkelijke sluiter *b* terugkomt (andere Tominische talen: latab).

Tinombosch: Sluiters: *ng*, *s*, *t*, *l*, *g*, *p*, *b*, *m*, *d*, *j*, bv.:

ng: oemboeng (nagel), ompong (buik).
s: loenas (stuit), logas (man).
t: sojo'ot (zweet), oeat (pees).
l: sanggal (poep), bisoel (puist).
g: ipag (zwager), mebilog (scheel).
p: ongkilap (wenkbrauw), mongonjop (slikken).
b: mongajab (gapen), soelaoeb (hut).
m: oelam (geneesmiddel), sojom (mier).
d: boeloed (scheen), lomboed (bruinvisch).
j: momoewoej (zaairijst storten in de plantgaten), bosoj (roeiriem).

Van woorden met *r* gesloten, zouden wel een paar voorbeelden te geven zijn, als mesingar (manen), mombajar (betalen), maar deze woorden zijn hoogstwaarschijnlijk overgenomen (zij het dan ook reeds lang geleden), daar het Tinombosch de *r* gaarne door *l* vervangt, bv. doelian (doerian), polagian (regenboog), Bar. poragia, st. ragi (kleur); boejoel (berg), Minah. woeloer. Vgl. ook het ontkenningswoord laoedje, met ndaoe (geprenasaleerde vorm van raoe) de ontkenningspartikel van het Oemalasasch.

Dat *k* niet onder de sluiters behoort, is te verklaren uit de neiging van het Tinombosch om dien klank uit te werpen, bv. si'oe (elleboog), Mal. sikoe; ompong (buik), Bar. kompo; aroe-aroeng (buidel der buideldieren), Mal. karoeng.

De *j* als sluiter is in het voorbeeld momoewoej (stam woewoej) ontstaan uit *r*, vgl. Sang. sawoehĕ, Bent. sawoer, Tag. sabog, Mal. taboer. In bosoj is zij oorspronkelijk, vgl. Bis. boegsaj, Tag. bagsaj, Bar. wose, uit wosaj. Vormen als Petap. bosel, Oemalas. bosol zijn waarsch. uit bosej, bosoj ontstaan.

Digitized by Google

Kasimbarsch: Sluiters: *ng, s, t, l, r, g, p, b, m, n, k,* bv.:
ng: indong (voorhoofd), gandang (trom).
s: roeroes (broeder), bagis (arènpalm).
t: woewoet (haar), ngarit (gehemelte).
l: benggel (vrouw), gimbal (trom).
r: boeloer (scheen), selor (krom sprekend).
g: mongag (bosch-maleo), atig (prauwvlerk).
p: nggilap (wenkbrauw).
b: latab (olie), motiraragab (op den buik liggen).
m: oelam (geneesmiddel), taom (indigo).
n: nagagan (stotteren), dja'itan (vlot).
k: nongondok (genezen).

De *p* en de *k* zijn als sluiters vrij zeldzaam. Trouwens ook het Kasimbarsch heeft neiging om de *k* te verliezen, bv. ajoe (hout), Mal. kajoe; i'oe (staart), Bar. ikoe; oerong (rijstpot), Bar. koera.

Oemalasasch: Sluiters: *ng, s, t, l, r, g, d, p, b, m, n.* Voorbeelden:
ng: onjopang (keel), ongkong (arm).
s: goegoes (gras), boegis (huidziekte).
t: ontoet (veest), ga'at (scheiden).
l: sabol (leenen), bisol (been).
r: sawoer (zaaien), sangkor (hertzwijn).
g: lindoeg (aarbeving), basag (groot).
d: boeloed (scheen), simbad (antwoorden).
p: goejoep (wind), orop (honger).
b: poragab (op den rug liggen), taab (vloed).
m: oeram (geneesmiddel), sojom (mier).
n. lolon (zwemmen), mangan (sirihpruimen).

Dat ook hier de *k* onder de sluiters ontbreekt, is eveneens toe te schrijven aan de neiging van het Oemalasasch om de *k* te laten vallen in de uitspraak, zooals blijkt uit de voorbeelden: ajoe (hout), Mal. kajoe; aso (dakspar), Bar. kaso; oerong (kookpot), Bar. koera.

Tominisch: Sluiters: *ng, s, t, l, g, p, b, n, m, d.* Voorbeelden:
ng: ompong (buik), laloeng (binnendeel).
s: naoes (sarong), loegoes (pinang).
t: oegat (pees), dagat (zee).
l: oengkoel (huid), gimbal (trom).
g: nioeg (kokos), oelag (slang).
p: ngkilap (wenkbrauw), atop (dak).
b: mongojab (gapen), soelaoeb (hut).
n: bolian (sjamaan), baloen (teerkost).
m: oelam (geneesmiddel), meitom (zwart).
d: lengked (penis), palid (prop van een blaaspijl).
j: bosoj (roeispaan); baoej (varken).

De *k* en de *r* ontbreken hier als sluiters, daar deze klanken in het

Digitized by Google

geheele klankstelsel van het Tominisch niet voorkomen. Zoo zegt deze taal bv. a l i'i (oksel), Bar. k a r i k i; s i a'a (oudere broeder), Mal. k a k a'; l a'o e (boschkat), Tontmb. l a k o e, Tons. l o n g k o j, Bar. l a n g g o ē, Sang. l o n g g o j.

Het voorkomen van de *j* als eindsluiter heeft het Tominisch gemeen met het Tinombosch en Kasimbarsch.

B o (l) a n o s c h: Sluiters: *ng, s, t, l, g, k, p, b, m, n, d.* Voorbeelden zijn:

ng: a m a n g (vader), i n a n g (moeder).
s: b i t i s (kuit), d a'i s (slecht).
t: g i n i t (zweet), p i k o t (vlieg).
l: w o e k i l (berg), t o m b i l (wortelblad).
g: s a i g (kam), n i o e g (kokos).
k: a n a k (kind), m a n o e k (vogel).
p: d o d o p (borst), t a'o p (kaf).
b: l a k o b (vangen), k o k o j a b (schouderblad).
m: d a'o m (naald), i n o e m (drinken).
d: d o e o e d (scheen), l o m b o e d (bruinvisch).

Van de Tominische talen heeft het Bo(l)anosch het volledigst de sluiters bewaard. Ook de *l* komt als sluiter voor, hoewel de taal eene sterke neiging heeft om dezen klank te verliezen [1]. De *r* komt in het geheel niet voor, bv. m a n t a o, Bar. m o t a r o (een godsdienstigen dans uitvoeren); l e'e (hals), Mal. l e h e r; voorvoegsel *o-*, Bar. r a-.

De *l* is o. a. uitgeworpen in t o e i (oor), Mal. t o e l i; d o a g o (maagd), Tag. d a l a g a; b o i a n (sjamaan), Minah. w a l i a n; b a e (huis), Minah. w a l e; p a a k (handpalm), Tomboel. p a l a r; m o'o e m o o n (zwemmen), Tontol. m o l o e m o l o n g.

T o n t o l i s c h: Sluiters: *ng, s, t, l, g, k, p, b, m, n.* Voorbeelden zijn:

ng: n i l o e n g (neus), b a g e d o e n g (muis).
s: b o g a s (gestampte rijst), o e l o s (sarong).
t: o a t (pees), o e s a t (broeder).
l: b o e k i l (berg), l e n g a l (met).
g: m a g a n t o e g (knikken), m o e n t o g (huiduitslag).
k: p i s o k (blind), b o e o k (haar).
p: k i n d a p (wenkbrauw), a k a p (tepel).
b: k e k e a b (oksel), m e n g i a b (gapen).
m: n g i n o e m (drinken), m o l o l o m (diep).
n: n g a l a n (naam), l i m o e n (nest).

De sluiter *g* is in deze taal dikwijls tot *k* geworden, vgl. a o e k (bamboe), voor a o e g; d a m a k (hars), voor d a m a g; l a j a k (zeil), voor l a j a g.

---

[1] De naam B o l a n o wordt dan ook door de lieden zelf B o a n o uitgesproken.

Digitized by Google

Een tweede blijk van toenadering tot de Filippijnsche talen geven de Tominische talen in de behandeling van den typischen klank der 1e Van der Tuuksche klankwet, de R. G. H.-wet, zooals Dr. Brandstetter ze noemt (1). Terwijl het Bare'e, evenals het Jav. en het Soend., in de groote meerderheid der voorbeelden van deze klankwet den typischen klank hebben verloren en in de overige voorbeelden *r*, *g*, *l*, *j*, hamzah (gerangschikt naar het afnemend aantal) vertoonen, heeft het Parigisch een paar voorbeelden meer van de *g*, wat niet wegneemt dat ook deze taal in het algemeen den R. G. H.-klank verliest. Dit laatste kan men van de geheele Toradjasche taalgroep zeggen. Nu ziet men gaandeweg de Tominische talen tot de Filippijnsche naderen, bij welke de bedoelde klank door *g* is vertegenwoordigd. Het Petapasch staat nog gelijk met het Parigisch: in den regel geen klank. Het Tinombosch heeft reeds overwegend *g*, en eerst in de tweede plaats geen klank. Hier tegenover staat weder het Kasimbarsch, dat overwegend geen klank heeft en eerst in de tweede plaats *g*, waarbij een enkel voorbeeld van d j kan geteld worden. Evenzoo staat het met het Oemalasasch. Het Tontolisch heeft in de ons bekende voorbeelden er ongeveer evenveel van *g* of *k* als van geen klank, terwijl het Bo(l)anosch overwegend *g* heeft en slechts in enkele voorbeelden den klank mist. Het Tominisch heeft in verreweg de meeste voorbeelden *g* en slechts in enkele gevallen hamzah of geen klank.

Een derde punt van onderscheid tusschen de Tominische en de Toradjasche talen is dit, dat men in de laatste (behalve in de Bergtalen) het suffix -a n niet anders meer aantreft, dan als archaïsme, en wel in den vorm -*a* of -a n i, -a n g i. In de Tominische talen ziet men, van het Z. naar het N. gaande, dit suffix weder hoe langer hoe meer als levend grammaticaal element optreden. Het Petapasch staat ten deze nog vrijwel gelijk met de Toradjasche talen; toch vindt men hier reeds, naast -*a*, bv. t a l o e a (beplant veld), w o e m b o e n g a (dakvorst), het suffix in den vorm -a n g, bv. d o e s o e n a n g (dorp), t o e t o e a n g (foejaklopplank).

In het Tinombosch vinden wij -a n g (deze taal velariseert de *n* als sluiter) in drie functies. Vooreerst in die van plaatsaanwijzend suffix, bv. p o t o e l o e a n g (slaapplaats), p o d o e n g k o a n g (zitplaats); vervolgens in de daarmede nauw samenhangende locaal-passieve vormen, bv. p i n o e n g o e a n g (gebonden), g a i t a n (vlot, woordelijk „aaneengehecht") en ten derde in de wederkeerige vormen, zooals m e p a t e a n (oorlog voeren, elkaar dooden), m o d j a n d j i a n (met elkaar afspreken).

Uit het Oemalasasch en het Kasimbarsch zijn, behalve van de bovengenoemde beteekenissen, ook nog voorbeelden te geven van de beteekenis van -a n „voorzien van, behept met", waar het wordt gehecht aan woorden die ziekten of lichaamsdeelen aanduiden, bv. b i s o e l o n g „puistig,

(1) Prodromus, bl. 13.

Digitized by Google

met zweren", n o'o m p o n o n g „zwanger", woordel. „buikig". Hetzelfde valt te zeggen van het Tominisch, het Tontolisch en het Boanosch.

Ten slotte worde nog een vierde punt genoemd waarop zich de Tominische talen onderscheiden van de Toradjasche. Het is de vorming der werktuignamen door reduplicceering der eerste lettergreep. In de Toradjasche talen dient het nomen verbale als nomen instrumenti; ook in de Tominische talen vindt men daarvan wel enkele voorbeelden, doch de gewone vorming is daar, evenals in de Filippijnsche talen, de reduplicatie der beginlettergreep.

Het Petapasch gebruikt echter nog het nomen verbale als nomen instrumenti, en staat dus ook hierin nader bij de Toradjasche talen dan de overige talen der Tominische groep. Doch het Tinombosch past de reduplicatie toe tot vorming van werktuignamen, zooals blijkt uit de volgende voorbeelden:

t i t i l o e (lepel), l a l a m o e n g (grasmes), p a p a n g k i (patjol), s a s a l a o e g (kam).

Het Oemalasasch geeft voorbeelden van werktuignamen met reduplicatie, bv. t i t i l o e (lepel), d a d a j o e (roeiriem), en eveneens van nomina verbalia in dezelfde functie, bv. p o n o e d a (pootstok, stam: t o e d a), p o m a n g g i (patjol, stam: p a n g g i), doch het Kasimbarsch, Tominisch, Tontolisch en Bo(l)anosch vormen hunne werktuignamen door reduplicatie der aanvangslettergreep.

De Tominische talen bevatten ook een aantal woorden die in de Toradjasche groep ontbreken en die terstond aan den woordenschat der Filippijnsche talen herinneren. Hier volgen eenige duidelijke voorbeelden:

o e l i n g g a (kokospalm), Petap., Kas., vgl. Sang. p o e l i n g k a, Tontmb. p o e l i n t j a'.

g o e r a n g (oud), Petap., Oemal. g o e l a n g, Tinomb. vgl. Sang., Bent., g o e r a n g, Tag., Bis. g o e l a n g.

t o e l i (oor), Tinomb., Tontol., Tomin., t o e i, Bo(l)anosch, vgl. Sang. t o e l i.

s i w a t (antwoorden), Tinomb., s i m b a t, Kas., Tomin., s i m b a d, Oemal., vgl. Tontmb. s o w a t, Sang. s i m b a h ĕ.

s o p o e n g (verkouden), Tinomb., Oemal., Tomin., s o p o e n, Bolan., vgl. Tontemb. s ĕ p o e n, Sang. s ĕ m o e n g, Bis. s i p o n.

o e l a m (geneesmiddel), Tinomb., Kas., Tomin, o e r a m, Oemal., o e n d a m, Bo(l)an., vgl. Minah. o e n d a m, Sang. o e n d a n g.

b o g a s (gestampte rijst), Tinomb., Tomin., Tontol., Bolan., vgl. Sang. b o g h a s ĕ, Bis. b o g a s, Tag. b i g a s.

a n d o n g (touwdraaien), Tinomb., Bolan., vgl. Sang. k a n d o n g, Tontemb., Tons. k e n d o n g.

a m a n g (geluk), Tinomb. k a m a n g, Bolan., vgl. Tons., Tontemb., Sang. k a m a n g.

Digitized by Google

boera (bloem), Kas., Oemal., vgl. Sang. boera', Tomb., Bent. woerak.

paloe'a (schouderblad), Oemal., Tomin., vgl. Sang., Tontemb. paloeka.

pia (goed, terdeeg), Oemal., vgl. Sang., Mongond., Magindan. pia.

bale (huis), Tontol., bae, Bolanosch, vgl. Sang., bale, Minah. wale, Mong. balai.

oembasan (jongeling), Bolan., vgl. Sang. oembaseng, Tontemb. wo'mbas.

sagin (pisang), Tontol., Bolan., vgl. Filipp. talen saging.

Deze woorden zijn nu wel niet uitsluitend eigen aan de Filipp. talen, en enkele komen ook wel hier en daar in eene Toradjasche taal voor, maar het voorkomen in het dagelijksch gebruik dezer woorden in de Tominische talen, wijst toch op eene toenadering tot de Filippijnsche groep.

Ook onder de voorvoegsels zijn er in de Tominische talen die òf niet, òf als archaïsmen in de Toradjasche voorkomen, waar ze in de Filippijnsche talen nog levend zijn. In het Petapasch hebben wij ze niet aangetroffen; deze taal staat ten opzichte der voorvoegsels, geheel met het Parigisch gelijk. In het Tinombosch echter vindt men vormen als mo'otoeloe (slapen), mo'obotong (ongeluk aanbrengend), in het Bo(l)anosch mokoboesoeng (id.). Dit mo'o-, moko- staat gelijk met Minah., Filipp., Sang., maka-, Talaoetsch ma'a-, waar dit wordt gevoegd voor stammen die eene lichaamsverrichting aanduiden, om uit te drukken dat die verrichting eenigen tijd wordt volgehouden (1). In mo'obotong, mokoboesoeng treedt mo(k)o- op in zijne potentiëele beteekenis, die de meest algemeene is van dit voorvoegsel (2). Voorbeelden van dit prefix in het Tontolisch zijn: pokotinga (bederven), pokoda'isan (wreken), pokobalian (antwoorden).

In Tontol. makolajak, Bolan. mogoelajag (zeilen) vinden we terug het Sang. mahĕ-, mahoe- (3), Iban. magi-, magoe-, evenzoo in Bolan. pogoe'anakan (schoonkind), poginangan (schoonmoeder), pogiamangan (schoonvader). In deze laatste woorden

(1) Hfdst. Tontmb. Sprkk. bl. 190, Sang. Sprkk. bl. 115. Voorbeelden uit het Tomb. zijn: makaroemĕr „blijven zitten", makakoto' gehurkt blijven", makarĕndai „blijven staan" (Deze beteekenis is niet vermeld bij Wilken-Niemann, bl. 48, 49). In het Tag. makaamoi „ruiken", makaringig „hooren", makakita „zien" (Totanes, bl. 55, 56); in 't Bis. nakahoena-hoena „denken", nakadoengoeg" „hooren", nakakita „zien". (Figueroa, bl. 83); in 't Talaoetsch: ma'anaoenga „zich herinneren," ma'asilo „zien" (Verh. Bat. Gen. Dl. LIX, 1e stuk, bl. 35 en 4e stuk, bl. 20, 21).

(2) Zie Sang. Sprkk. bl. 117 en de daar aangehaalde plaatsen. Voor de beteekenis van botong, boesoeng, vgl. Sang. botong „kunnen, vermogen," bawotong „toovermiddel."

(3) Sang. Sprkk. bl. 130.

Digitized by Google

heeft het voorvoegsel duidelijk de beteekenis van „gelijkende op, zooveel zijnde als (kind, moeder, vader)", die het ook in het Ibanag heeft.

In Tontol. m o k i a n a k (bevallen) en in Bolan. m o k i b a i n t o e a (op den rug liggen), m o n g k i l a n g k o p (op den buik liggen) heeft m o k i- de beteekenis van m a k a-.

Uit het bovenstaande is het duidelijk geworden, dat de Tominische talen dichter bij de Filippijnsche staan dan de Toradjasche. Thans blijft nog over eenige punten van overeenkomst aan te wijzen tusschen de Tominische en de Toradjasche talen.

Vergelijkt men de beide grenstalen, het Parigisch van de Toradjasche en het Petapasch van de Tominische talen, dan is de overeenkomst vrij groot, gelijk wel van zelf spreekt. Zelfs het niet-vocalisch karakter van het Petapasch begint verloren te gaan, waarschijnlijk onder den invloed van het Parigisch. Vooral bij de aanhechting van het suffix van den 3den pers. -n j a laat men den consonantischen sluiter van een woord dikwijls vallen, of men maakt hem klinkend door hem met *i* uit te spreken. Zoo hoort men van t o e n d o e n g (nek), t o e n d o e n j a (zijn nek), van o m p o n g (buik), o m p o n g n j a, daarnaast: o m p o n g i n j a en o m p o n j a (zijn buik), zoo ook p o e l o e t n j a (zijn sap), p o e l o e n j a en p o e l o e t i n j a, van p o e l o e t (sap). De klemtoon valt in al deze woorden op de voorlaatste lettergreep. Naar het voorbeeld dezer vormen ontstaat dus gemakkelijk naast t o e n d o e n g, o m p o n g, p o e l o e t eene uitspraak als t o e n d o e, o m p o n g i, p o e l o e, p o e l o e t i, en naast o e l i s (huid), o e l i en o e l i s i, daar nevens o e l i s n j a, ook o e l i n j a en o e l i s i n j a (zijne huid) voorkomen.

Een gewichtig punt van overeenkomst tusschen de Tominische talen en de West-Toradjasche, is het voorkomen van tijdvormen in beide groepen. Op de taalkaart van Holle—Brandes—Jonker is het al of niet voorkomen van tijdvormen bij het werkwoord in de talen van Celebes tot een zeer gewichtig punt van onderscheiding gemaakt, zoodat er over het geheele eiland eene lijn is getrokken, begrenzende het „gebied der talen met tijdvormen bij het werkwoord". Deze talen zijn alle in groep I vereenigd. Daar deze groep de Filippijnsch—Minahassische talen omvat, incluis het Ponosakansch en het Mongondowsch, voorts het Boelangasch, het Gorontaleesch met zijne dialecten, het Boeolsch en het Kaidipansch en ten slotte de Tominische talen, welke taalgroepen, zooals wij boven hebben gezien, vrij dicht bijeen staan, zoo is op zich zelf de samenstelling dezer groep nog zoo kwaad niet, al vereenigt zij wat veel uiteenloopende talen. Maar het al of niet voorkomen van tijdvormen kan geen zoo gewichtig criterium zijn. Immers, dan moeten ook de West-Toradjasche talen in de groep worden opgenomen en wil men dan de O. Toradjasche talen uitsluiten, dan moet men op de zeer nauwe verwantschap tusschen die beide ondergroepen verder geen acht meer slaan, en als eenig criterium laten gelden het al of niet aanwezig zijn van tijdvormen bij het werkwoord.

Digitized by Google

Strikt genomen zou dan ook de Loinansche groep en het Moenasch bij de groep met tijdvormen moeten ingelijfd worden.

Wanneer men echter op den woordenschat, den woordvorm, de affixen en het klankstelsel let, komt men er toe de Tominische talen af te zonderen van de Toradjasche groep, in welke laatste men dan talen die tijdvormen hebben te zamen brengt met talen die ze niet hebben, al splitst men de groep dan ook in eene W.-lijke met tijdvormen, en eene O.-lijke zonder tijdvormen. Reeds bij de bespreking van het Parigisch is gemotiveerd, waarom aan het al of niet voorhanden zijn van tijdvormen door ons zooveel minder beteekenis wordt gehecht dan door de bewerkers der taalkaart van Celebes in 1894 is gedaan [1].

Het Petapasch.

Eer wij van de Tominische talen afscheid nemen, willen wij van enkele nog een paar kenmerkende verschijnselen opgeven.

In het Petapasch valt op te merken dat de *a* vaak in *e* overgaat, door invloed eener *i* in de volgende lettergreep, bv. telinga (oor), uit talinga, nepeit (bitter), uit nepait; dat de *k* vaak afvalt, zoowel in het begin als in het midden van een woord, bv. oetoe (luis), Mal. koetoe; woe'oe (gebeente), Mal. boekoe; *w* valt vaak weg tusschen twee gelijke klinkers, die dan worden samengetrokken, bv. saa (slang), Par., Mak., Boeg., Jav., Mal. sawa; boelaang (goud), Mong. boelawan.

Evenals in het Parigisch, worden ntj (geprenasaleerde *s*) en ngk gemedialiseerd, dus ndj en ngg, bv. inondjoe (rijstblok), Mal. lĕsoeng, Bar. nontjoe (voor nonsoe); langgai (man), Bar. langkai.

De klemtoon verspringt bij aanhechting van elk achtervoegsel en valt dus steeds op de voorlaatste lettergreep van een woord, bv. in ompongnja (zijn buik) op mpong, in nompatei (dooden), op te.

De adjectieven hebben het voorvoegsel na-, ne- of no-, waaruit blijkt dat zij worden opgevat als perfectische vormen, bv. noroesoe „mager (geworden)", nadja'at „slecht (geworden)", nemeas „wit (geworden)".

Het onpersoonlijk passief wordt gevormd door het voorvoegsel ro-, Bar. nda-, Par. ra-, oorspronkelijk een pers. voorn. w. 3e pers. mvd., bv. rosoeoe (op het hoofd gedragen worden), ropobaloe (wordt verkocht, is te koop), woordelijk: „zij dragen het op het hoofd, ze verkoopen het".

De invoegsels -oem- en -in- zijn in de huidige taal niet meer levend.

---

[1] Zie boven, bl. 102—108.

Digitized by Google

Het voorvoegsel n i- wordt, evenals in het Parigisch, in verbinding met de pron. pers. suffixa gebruikt om een passief met persoons exponent te vormen, bv. n i p a o e l e o e (klemtoon op l e) „ik kan het", n i p a o e l e m o e, n i p a o e l e n j a, n i p a o e l e m a m i, n i p a o e l e t a, 2e pers. mvd. n i p a o e l e m i.

Dit voorvoegsel n i- wordt in de uitspraak dikwijls verwaarloosd, vooral als er eene ontkenning voorafgaat, bv. a n d j e p a o e l e o e „ik kan het niet". In het Togiansch en het Ampanasch vindt men dit n i- verkort tot *i-* en daarnaast bestaat het als invoegsel, bv. t i n a'a n j a s a i a, hetzelfde als n i t a'a n j a s a i a „hij maakte voetangels". Hier hebben wij dus den tusschenvorm *i-* in het passief, zooals we dien in het Tontemb. en het Mongondowsch in het actief hebben.

Het Ampanasch en het Togiansch staan dus weder veel dichter bij het Parigisch dan het eigenlijke Bare'e, en toch zijn zij in den grond dezelfde talen als het Bare'e, hetgeen een bewijs te meer is, dat de Parigisch—Kaïlische talen, als West-Toradjasche, in éene groep met de Possosch—Todjosche, als Oost-Toradjasche talen kunnen vereenigd worden.

Evenals het Parigisch, heeft het Petapasch drie lidwoorden. Het eerste, s i, is het lidwoord der eigennamen en der woorden die het karakter van eigennamen hebben, bv. s i R a e n T o n d i (eigennaam), s i O p o e (Grootvader), s i a'o e (ik), s i a m i (wij excl.), s i i o (gij), s i m i o e (gijlieden). De overige pers. v. n. woorden hebben dit lidwoord niet. In den genitief wordt het n i, bv. s i a m a n i O o e (de vader van O o e).

Het tweede is het lidwoord der woorden die in den genitief staan. Dit luidt, evenals in de Toradjasche talen, n o e, soms tot een enkele prenasaleering van den beginner van het woord dat in den genitief staat afgekort. Dit n o e is het bekende a n o e, onbep. voorn. woord, vraagwoord, betrekkelijk voorn. w. of lidwoord in een aantal Indonesische talen. Voorbeelden zijn: g i g i s n o e t a s i (oever der zee), t a w o e m p a a n g (kuit van het been).

Het derde is het lidwoord *e*, dat achter het daardoor bepaalde woord komt. In het Parigisch is het zeer veelvuldig, in de O. Toradjasche talen zijn er slechts flauwe sporen van. In het Petapasch is het veel minder in gebruik dan in het Parigisch; voorbeelden zijn: a l e e (het lichaam), l a t a b e (de olie).

Het Tinombosch.

Deze taal wijkt in klankstelsel reeds verder van de Toradjasche talen af, daar zij de geprenasaleerde *s* als n s uitspreekt en niet als n t j of n d j, bv. l o n s o e n g (rijstblok), Par. n o n d j o e; b a n s a (bloem), Bar. b a n t j a. Het Tinombosch heeft overigens verscheidene trekken met het Petapasch gemeen, o. a. het wegwerpen van de *k*, bv. i'a n g

Digitized by Google

(visch), Mal. ikan; si'oe (elleboog), Mal. sikoe; oetoe (luis), Mal. koetoe; het laat ook vaak de *a* door invloed eener voorafgaande of volgende *i* in *e* overgaan, bv. bebine (vrouw), Sang. bawine, Napoesch wawine; memenia (schoonouders), Bar. mania; -nje (pron. suffix 3e pers.), Bar. -nja; lementi (mier), Nap. lanti; liesa (neet), voor liasa.

De *r* wordt *l*, evenals in het Gorontaleesch, bv. li (te, op), Bar. ri; boejoel (berg), Tontemb. woeloer.

Oem- en -in- treden reeds wat vaker op dan in de Toradjasche talen. De adjectieven hebben niet den perfectischen vorm, maar een *m*-prefix, bv. mobosoeg (zat), meitong (zwart).

Het lidwoord *e* is in druk gebruik, bv. ompong e (de buik), botoean e (de slaaf). Het lidwoord der woorden die in den genitief staan, luidt noe na eene open, oe na eene gesloten eindlettergreep van het regeerende woord bv. lalo noe lima (handpalm), boeang oe lima (vinger).

Het Kasimbarsch.

Ook deze taal werpt de *k* veelvuldig weg, bv. i'oe (staart), Bar. ikoe; ajoe (hout), Mal. kajoe.

In zijne neiging tot medialiseering van ngk en ntj staat het gelijk met het Par. en Petap., bv. sindjing (ring), Mal. tjintjin; benggel (vrouw), Bar. bangkele.

Ook hier wordt *a* vaak tot *e*, onder invloed van *i*, bv. memeniang (schoonouders), beliang (sjamaan), uit balian.

Het onpersoonlijk passief wordt ook hier met het voorvoegsel ra-, ro- gevormd, bv. radjoai (gestraft worden), rotolos (losgekocht worden).

Het lidwoord is te; het gaat vooraf aan het woord dat er door bepaald wordt, bv. nepees te ompong (de buik is ziek), nooti te dagat (de zee ebt), mombajar te inda (de schuld betalen), nosionjo te woelang ane te eleo (de maan en de zon verslinden elkaar).

De andere lidwoorden zijn noe en si (2e nv. ni), zooals in de andere Tominische talen, bv. ngoendjoe noe soesoe (tepel der borst), si ama ni Sanoe (de vader van Dinges).

De adjectieven treden hier weder in perfectischen vorm op, bv. nopodi (zuur), nelili (geel), nadjaat (slecht).

Het Oemalasasch.

Ook hier vinden wij weder wegwerping der *k*, bv. aso (dakspar), Bar. kaso; ajoe (hout), Mal. kajoe.

Digitized by Google

De palatalen d j, n d j, n j, die aan bijna al de Tominische talen eigen zijn, treden ook hier op.

Van de bovengenoemde lidwoorden hebben wij alleen n o e en s i (gen. n i) aangetroffen.

Het voorvoegsel van het onpersoonlijk passief is r a-.

De adjectieven treden op in den perfect. vorm, bv. n o d o j o (dom), n e i t o n g (zwart), n a b o o e (nieuw).

Het Tontolisch.

Deze taal werpt de *k* niet weg, en vervangt vaak de sluit *-g* door *k*, bv. a o e k (bamboe), d a m a k (hars), l a j a k (zeil), p a l a k (handpalm).

De palatale klanken d j, n d j, n j, ontbreken in het Tontolisch.

De adjectieven treden op met *m-* voorvoegsel, bv. m a p a i t (bitter), m o i t a m (zwart).

Bij de genitief-verbindingen is het lidwoord niet vereischt, bv. o g o m a t a (traan), p a l a k l i m a (handpalm), b a k i t o e k o e (knie), b o e ñ g o l i m a (vinger).

Het Bo(l) a n o s c h.

Deze taal heeft de *l* verloren en zegt dus t o e i (oor), d o a g o (maagd), b o i a n (sjamaan), b a e (huis), o e o e n a n (hoofdkussen), voor t o e l i, d o l a g o, b o l i a n, b a l e, o e l o e n a n.

Hier ontbreken de palatalen niet. Het lidwoord *e* (vóór het bepaalde woord) is zeer gewoon, bv. e a t e (de lever), e o s o e (de rib), e a t o p (het dak), e o e t a s (de broeder). Het lidwoord der eigennamen is *i*, bv. i K a i (Grootvader), ook in den genitief, bv. i n a n g i A n o e (moeder van Dinges).

Het lidwoord der woorden die in den genitief staan is o e, bv. n g o e d o e o e s o e s o e (borsttepel), maar bij vele genitieven vindt men geen lidwoord, bv. o e m p a k b a k i (hoofdschedel), p a a k l i m a (handpalm), w ó e k o e d o e o e d (scheenbeen).

Het voorvoegsel r a-, dat het onpers. passief aanduidt, heeft in het Boanosch den vorm *o-*, ontstaan uit l o-, uit r o-, uit r a-. Voorbeelden: o o'o m (wordt ingeslikt), o t a p a i (wordt gerookt), o d a'o m (wordt genaaid), o t o'o s (wordt losgekocht).

In de passieve vormen met pron. pers. suff. wordt het voorvoegsel n i- verkort tot *i-*, bv. i l o a n g k o e (wordt, is door mij gevonden).

Het Tominisch.

Dit werpt, zooals de meeste talen der Tominische groep, de *k* weg, bv. j a'o e (ik), Bar. j a k o e; l a p a s a'a (laat los), Bar. l a p a s a k a, Mal. l ĕ p a s k a n.

Van de palatalen zijn voorhanden: d j en n j, bv. o d j a n (trap),

Digitized by Google

d j o e g o e (vocht), n g o e d j o e n g (mond, snuit); e n j o e (speeksel) m o n j o e o e n (op het hoofd dragen). De geprenasaleerde *s* wordt niet tot n t j of n d j, maar blijft n s, bv. a l i n s i n g (pink), p e n s a (pisang).

Het lidwoord der woorden die in den genitief staan is n o e, soms ook o e, bv. b o e n o e l i m a (vinger), o e t o e n o e d e o e g (vloo), t a m p a o e s o e s o e (tepel). Het lidwoord der eigennamen is s i, genitief n i, bv. s i a m a n i A p o (de vader van Apo); dat der gewone zelfst. n. woorden is *e*, volgende op het daardoor bepaalde woord, bv. t o e l i e (het oor), n g k i l a p e (de wenkbrauw).

Dit zijn de voornaamste bizonderheden die wij omtrent de Tominische talen kunnen bekend maken. Samenvattende, vinden wij als gemeenschappelijke kenmerken van de talen dezer groep in het algemeen, wat het klankstelsel betreft:

Neiging om de *a* tot *e* te laten worden, onder invloed eener voorafgaande of volgende *i*.

Neiging om de geprenasaleerde klanken n g k, n t j te medialiseeren tot n g g, n d j, of wel om de geprenasaleerde *s*, inplaats van als n d j, op zijn Filippijnsch als n s uit te spreken.

Neiging om de *k* te verliezen.

Gebruik van een lidwoord (*e*, t e) bij de appellatieven, en van een lidwoord (n o e, o e) bij de substantieven die in den genitivus of in den instrumentalis staan.

Gebruik van het oorspr. pron. pers. pref. 3e pers. mvd. ter aanduiding van het onpers. passief (r a-, r o-, o), en van het passief met voorgevoegd n i- of *i*- en pron. pers. suff. als persoonlijk passief.

De Tominische talen sluiten zich dus ter eene zijde aan de W. Toradjasche, ter andere zijde aan de Filippijnsche taalgroep aan. Wel ligt tusschen de Minahassische talen, als de Zuidelijke vertegenwoordigers der Filippijnsche groep en de Tominische talen in nog eene overgangsgroep, n.l. de Gorontaleesche (Gorontaleesch, Boeolsch, Boelangasch, Kaidipansch).

Het Mongondowsch en het Ponosakansch kunnen het best bij de Filippijnsche talen gerekend worden, tenzij men deze dialecten eener zelfde taal tot eene zelfstandige groep wil maken. Het Bentenansch, dat aan het Ponosakansch grenst, is zeer zeker eene Filippijnsche taal, maar het behoort niet in de Minahassa tehuis doch is, met het Bantiksch, tot de Sangirsch—Talaoetsche onderafdeeling der Filippijnsche groep te brengen.

4. Het taalgebied tusschen de Tominische en de Filippijnsche talen.

De benaming: Gorontaleesche taalgroep.

Het taalgebied tusschen de Tominische en de Filippijnsche talen,

Digitized by Google

gelegen tusschen de O. grenzen van het Tontolisch en het Tominisch en de W. grens van het Mongondowsch (hetwelk wij tot de Filippijnsche talen rekenen en beschouwen als de Zuidelijke grenstaal dier groep) wordt ingenomen, voor zoover het bewoond is, door de volgende talen:

Het Boeolsch, in den N. W. hoek,

Het Gorontaleesch in het midden,

Het Kaidipansch in den N. O. hoek,

Het Boelangasch (1) ten O. daarvan en onmiddellijk grenzende aan het Mongondowsch.

Wij stellen voor deze taalgroep de Gorontaleesche te noemen, daar haar gebied voor het grootste deel is ingenomen door het Gorontaleesch. Het Boeolsch is met het Gorontaleesch zeer nauw verwant. Met het Kaidipansch en het Boelangasch is de verwantschap minder eng, maar wij zijn toch van meening dat deze talen beter met het Gorontaleesch dan met het Mongondowsch in éene groep kunnen samengenomen worden.

Voor de kennis van het Gorontaleesch zijn reeds een aantal gegevens in druk verschenen. De ons bekende zijn:

1865. „Reistogten in de afdeeling Gorontalo", door C. B. H. von Rosenberg, Hfdst. XII. „De taal der Gorontalezen" (bl. 123—134). Dit hoofdstuk bestaat uit een paar bladzijden opmerkingen over de spraakkunst, die niets te beduiden hebben en eene weinig vertrouwbare woordenlijst. Voor de kennis der taal heeft dit hoofdstuk geen waarde.

1869. „De bekentenis van een Holontaloschen Ponggoh", Tijdschr. Bat. Gen. Dl. XVII, bl. 270. Dit stuk van Dr. J. G. F. Riedel, bestaande uit eenige bladzijden tekst met vertaling, is voor de ethnologie zeer belangrijk, doch moet als taalkundige bijdrage met groote omzichtigheid worden gebruikt, wegens de zonderlinge spelling en de vele fouten.

1871. „Bijdrage tot de kennis van de Holontalosche Volksliederen", door J. G. F. Riedel, Tijdschrift voor Ned.-Indië, Dl. II, 161—197.

1875. „De pateda hoelawa of de gouden armband", tekst, vertaling en aanteekeningen van eene Gorontaleesche vertelling, uitgegeven door Dr. Riedel, Tijdschr. Bat. Gen. Dl. XXI, bl. 209. Ook deze tekst moet zéér voorzichtig worden gebruikt.

1883. „Zur Holontalo-Sprache", de dissertatie van Dr. Wilh. Joest, een oppervlakkig en onvolledig boek, vol onjuistheden. Achterin staan eenige woordenlijstjes en leesstukjes. Riedel heeft er eene aankondiging van geschreven, Ind. Gids VI, 630 (1884).

1885. „De oorsprong en de vestiging der Boalemoërs op Noord-Celebes", door Dr. Riedel, in Bijdr. Kon. Inst. 4, X, 495—521.

1906. „Bijdragen tot eene Gorontalosche Spraakkunst", door J. Breukink,

(1) De praepalatale *l* is van hier af met eene cursieve *l* aangeduid.

Digitized by Google

Contr. B. B., Den Haag, Mart. Nijhoff, 1906. Dit werkje is voor de studie van het Gorontaleesch zeer bruikbaar; het is uitgegeven door het Kon. Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indië en besproken door N. Adriani, in Bijdr. K. I. 7, VI, 150—165.

1908. „Gorontalosche Woordenlijst", door E. E. W. G. Schröder, Contr. B. B., eveneens door het Kon. Instituut uitgegeven. Deze lijst, die van het Hollandsch uitgaat, is weinig practisch ingericht; hare voornaamste verdienste is dat zij ook het dialect van Boenda (Bone) bekend maakt. Boven de woordenlijsten van Joest en Von Rosenberg is zij echter verre te verkiezen.

Met behulp van deze gegevens is het mogelijk een schetsspraakkunst van het Gorontaleesch samen te stellen, zoodat wij hier verder over deze taal geen mededeelingen doen. Het aantal sprekers bedraagt ongeveer 75.000.

Het Boeolsch (Taalkaart, B, 4) vergeleken met het Gorontaleesch (Taalkaart B, 3).

Het Boeolsch is eene kleine taal, met een 5000 sprekers; haar gebied strekt zich slechts langs de kust uit, daar het binnenland onbewoond is. Wat hier van deze taal wordt medegedeeld, is ontleend aan de Holle'sche woordenlijst, ingevuld door eene ons onbekende hand.

Het Boeolsch, naar zijne ontkenning dila genoemd, is volgens Riedel, geheel verloren gegaan [1]. De bevolking zou, volgens hem, thans eene mengtaal spreken, welker bestanddeelen zijn: Gorontaleesch, Kaidipansch, Boalemosch en Kaïlisch. Om dit te bewijzen haalt hij een 16-tal coupletten van minneliederen aan, die uit den aard der zaak niet geschikt zijn om een denkbeeld te geven van de dagelijksche taal. De fouten tegen het rijm bewijzen daarenboven dat de tekst niet in orde is. Verder heeft Riedel in 1868 nog een verhaaltje van 7 regels uitgegeven, met eenige opmerkingen, in Verh. Bat. Gen. XXXIII, 2e stuk, bl. 24 en 25. Dit is, zoover wij weten, alles wat er over het Boeolsch is verschenen.

De Woordenlijst die onze bron is, geeft eene taal te zien die met het Gorontaleesch nauw verwant is, doch in klankstelsel minder verloopen. Invloed van het Paloesch (Kaïlisch) hebben wij niet kunnen ontdekken.

Het Boeolsch is eene vocalische taal; de oorspronkelijk consonantische sluiters worden, evenals in het Goront., en het Boelangasch door oe of door *o* klinkend gemaakt, een enkelen keer ook door *i*. Voorbeelden zijn:
b: doedoeboe (borst), mogoeaboe (gapen).
d: toekadoe (trap), poetodoe (navel).
g: talogoe (vloer), kotiagoe (arm).
k: oeatoko (stief-), boeoko (hoofdhaar).

[1] Tijdschr. Bat. Gen. Dl. XVIII, bl. 202.

Digitized by Google

l: boengolo (doof), ginoekoeloe (spook).
m: menginoemo (drinken), tolomo (liefhebben).
n: tiano (buik), dolano (weg).
ng: hiloengo (neus), tonggoelongo (rug).
p: monototopo (zuigen), kalipo (huid).
t: doengito (tandvleesch), boetioto (kuit).

Evenals het Gor., mist het Boeolsch de *r* en heeft in de plaats daarvan *l*, bv. mogogoelango (oudere broeder, zuster), Bent. Sang. goerang, Tawail. goera; kile (wenkbrauw), Bar. kire; boeloko (keel), Bar. woeroko; tangoelo (naam), Bob. sanggor; oelano (regen), Tontmb. oeran.

Ook de palatale klanken ontbreken in het Boeolsch, zooals trouwens te verwachten was.

De *k* is niet weggevallen; hierin is het Boeolsch ouderwetscher dan het Gorontaleesch. Voorbeelden zijn:
konokoe (nagel), boekoe (gebeente), kakai (grootvader), toekadoe (trap), modoka (groot).

De *s* is overal tot *t* geworden, zooals de volgende voorbeelden aantoonen:
poetodoe (navel), Mal. poesat.
tikoe (elleboog), Mal. sikoe.
goetoeko (rib), Mal. roesoek.
pito (mes), Mal. pisaoe.
boegoto (gestampte rijst), Mal. bĕras.
atino (zout), Mal. asin.
lotoengo (rijstblok), Mal. lĕsoeng.
ti (lidwoord v. eigennamen), Mal. si.
tojomo (mier), Tontmb. sĕrĕm.

De geprenasaleerde *k*, *p*, *t*, worden in het Boeolsch gemedialiseerd; van de klanken ngg, mb, nd verdwijnt dan dikwijls ook nog de media en blijft alleen nog maar de nasaal over. Voorbeelden zijn:
tonggoeloengo (rug), Banggai tongkoeloeng, Balant. tokoeroeng, Soelasch takolo, Batjansch bangkoeroeng.
linggageto (zweet), Moen. oghanti.
litoe poponggala (zitten met gekruiste beenen), Mal. pangkal.

Verdwenen is de *g* in boengoedoe (Morinda tinctoria), Mal. bĕngkoedoe; tangoelo (naam), Gor. tanggoelo, Bob. sanggor; oengagoe (water), vgl. den Mong. riviernaam Ongkag, Tontmb. Ongkaw. In „Reisen in Celebes" I, bl. 101 teekenen de Drs. Sarasin aan: „Die vollständigen Namen der beiden Flüsse (Ongkag en Doemoga) lauten Ongkag i Mongondow und Ongkag i Dumoga". Let men verder op het Mong. toebig, Ponos. tiwig, Tag. Bis. Pangas. Soeloe toebig en Mal. toebir (steile oeverrand) en op Gor. taloehoe, Boenda taloego, Boel. saloegoe en

Digitized by Google

Tontmb. Toradj. t. saloe, Sang. saloe', salochĕ, Tag. Bis. salog, Boeg. salo, Mal. saloer, Bar. sajoe (rivier, goot), dan ligt het voor de hand om aan Ongkag, Ongkaw de beteekenis „rivier" toe te kennen (1) en het met Boeolsch oengagoe te identificeeren. Trouwens in het Ponos. bet. ongka „rivier" en in de Tomin. talen is ogo „water".

Van de verwording van mp tot mb en van mb tot *m* zijn voorbeelden: oembato (mat), Par. ompa, Mal. hampar; pombonoe (landschildpad), voor pomponoe, st. ponoe, Batjansch pampenjoe (landschildpad), penjoe (zeeschildpad), Jav. pĕnjoe; de reduplicatie geeft dus gelijkenis met het grondwoord aan; pangimba (sawah), Ponos., Boel. pangimpa, Boeg. pangempang, Mal. pĕngĕmpang, Soend. empang; toetoembitano (blaasroer), Mal. soempit; tomboenoe (beginnen), Boeolsch poenoe (stam), Mal. poehoen. Verdwenen is de *b* in toemoko (piek), Mal. toembak; toemoelo (leven), Mal. toemboeh; bimi (schaap), Boeg. bembe; gamelo (gambir), Mal. gambir; tomoelango, Tontmb. tambĕlang (bamboe); titimongano (weegschaal), Mal. timbang.

Van de behandeling van nt en nd geven voorbeelden: oendoeto (veest), Jav. ĕntoet; andimoeno (komkommer), Daj. hantimon, Tob. ansimoen; pandidoeano (mast), Bar. pantidoa; koendi (sluiten), uit koenti, Mal. koentji; verdwenen is de *d* in binona (slang), Balant. Bob. Loin. bintana, Bangg. bindana; oenamo (geneesmiddel), Tontmb. oendam; diningo (wand), Mal. dinding; bonila (vlag), Mal. bandera; tonoeko (heining), Boend. tondo'o, Boel. tondoe'o, Tonsaw. tondog, Ponos. Mong. tondok; onoe (zon), Boel. wondoe, Tontmb. ĕndo; manginano (zeeroover), uit mangindano; mopane (knap), Mal. pandai.

Van den overgang van *l* tot *j* geeft het Boeolsch voorbeelden in: jojomano (slikken), Gor. lololo; jajagoe (zeil), Mal. lajar; het is er echter ver vandaan dat deze overgang zoo uitgebreid zou zijn als in het Bare'e.

Ten opzichte der R. G. H.-wet staat het Boeolsch op het standpunt der Filippijnsche talen; de R. G. H. is hier *g*, terwijl deze klank in het Goront. reeds *h* is geworden. Voorbeelden zijn: bigoe (lip), Gor. bihoe, uit bibigoe, Mal. bibir; bogongo (kies), Mal. gĕraham; doegoe (bloed), Mal. darah; oegoto (pees), Mal. oerat; goetoeko (rib), Mal. roesoek; ipagoe (zwager), Mal. ipar; digoe (baden), Mal. diroes; ligo (paal), Mal. diri; boegoto (gestampte rijst), Mal. bĕras; domago (hars), Mal. damar; linogoe (aardbeving), Dair. rĕnoer; dogoto (zee), Mal. darat; dotagoe (vlakte), Mal. datar; jajagoe (zeil), Mal. lajar;

(1) Indien deze gelijkstelling juist is, vervalt de afleiding in het Ttb. Wdbk. waar Ongkaw verkorting van longkaw (losgescheurd stuk v. e. boomstam) heet.

Digitized by Google

gokito (vlot), Mal. rakit; togoto (hard), Mal. tĕras; bogoe (nieuw), Mal. baroe; boetoegoe (zat), Bat. bosoer; goei (nacht), Bar. rowi. In tidolomo (slaapplaats) is de *r* (Mal. tidoer) behouden gebleven en *l* geworden.

Bij de klinkers valt op te merken de overgang van *a* tot *o*, die ook in het Gorontaleesch zoo veelvuldig is. Voorbeelden: limo (hand), toemo (kleerluis), boeajo (krokodil), dogoto (zee), botoe (steen), ngango (mond), mato (oog), vgl. Mal. lima, toema, boeaja, darat, batoe, nganga, mata.

Oe en *o* worden telkens met elkaar verwisseld, ook de *o* die uit *a* is ontstaan wordt soms oe, bv. doegoe (bloed) uit dogo, uit daga; pokoe-, voorvoegsel, naast poko-, uit paka-; boengolano (oor), Bis. bongol, Tontmb. wëngël; ook wisselen oe en *o* af als klinkers van den sonoor gemaakten eindconsonant.

Evenals in het Goront., Boendasch, Boelangasch en in de Filippijnsche talen, worden in het Boeolsch de werktuignamen met reduplicatie gevormd, zooals de volgende voorbeelden bewijzen: kokaoegoe (lepel), kokatango (pijl), tetempoe (scheplepel), totaigoe (kam), kokotolo (oogstmes), totala (boete), titimongano (weegschaal), goegojoego (roeiriem). Men ziet uit deze voorbeelden, dat eene beginlettergreep met *a* wordt gereduplicceerd door den beginconsonant met den klinker *o*.

De voorvoegsels zijn, voor zoover ze in de woordenlijst voorkomen:

mo-, voor den eenvoudigen en voor den intensieven stam, het bekende voorvoegsel dat actieve deelwoorden vormt, bv. mopolongo (slepen), monangi (zwemmen), mogopadoe (spreken), mokiki (lachen), mobono (niezen), mogoeaboe (gapen), mogoenogono (zingen), modigoe (baden), moloetoe (koken), motali (koopen). Van den intensieven stam zijn gevormd: monimboe (waterscheppen), st. timboe; mongiomo, st. (k)iomo (glimlachen).

Van het voorvoegsel me- hebben wij slechts twee voorbeelden, n.l. mengano, st. kano (eten) en menginoemo, st. inoemo (drinken), terwijl de nominale vorm pe- voorkomt in pengindoeano (gevraagd worden), dat wij straks, bij de behandeling van het suffix -an nog zullen ontmoeten. In verband met de beteekenis van den stam van dit laatste woord, komt het ons niet onwaarschijnlijk voor, dat me- in het Boeolsch, evenals in de Toradjasche talen, de beteekenis heeft van „pogen, trachten, streven naar hetgeen het grondwoord aanduidt". In dit geval zouden mengano en menginoemo dus eigenlijk beteekenen: „proeven van spijs en drank", maar zij zijn in de Wdl. als de gewone woorden voor „eten" en „drinken" opgegeven.

Een tweede voorvoegsel mo- is het intransitief-passieve ma- der verwante talen, dat den nominalen vorm ka- naast zich heeft, terwijl die van het eerstgenoemde mo-, po- is. Vooral bij de adjectieven treft

Digitized by Google

men m o- als voorvoegsel aan. Voorbeelden zijn: m o k o k o g o e (ziek zijnde), m o p a p e (pijn hebbend), m o d o k a (groot), m o d i d i (klein), m o l a n g a t o (lang), m o n i p i t o (dun), m o g i t e (mager), m o d o e d o e g o e (recht), m o l a n i t o (scherp), m o p i o (goed), m o l e t o (slecht), m o p o k a k o (dorstig), m o p a i t o (bitter), m o p o e t i k o (wit), m o i t o m o (zwart), m o l a l a g o e (geel).

Voor „stotteren" vinden wij opgegeven m a d o d o, dat ook voorkomt in het Boelangasch en in het Gorontaleesch. In geen dezer drie talen is het voorvoegsel m a- een der gewone vormers van actieve deelwoorden. Het woord m a d o d o is dus wellicht een archaïsme dat slechts aan één dezer drie talen eigen is en in de andere is overgenomen. In geen geval geeft dit ééne voorbeeld ons het recht om m a- tot de thans nog in het Boeolsch gebruikelijke prefixen te rekenen.

Wel is het zeker, dat de beide bovengenoemde voorvoegsels m o- ontstaan zijn uit m a-. Te allen overvloede wordt dit nog hierdoor bewezen, dat de vorm van het voorvoegsel k a- in het Boeolsch niet in k o- is overgegaan. Voorbeelden: k a t a o e a n o (wetende, die weet heeft van iets), k a k a m b i l i n g a n o (zitplaats), a t o n g g o e l o n i o (de laatste), st. t o n g g o e l o n g o (rug), doch naast k a- bestaat ook k o-, bv. k o j a j a g o e (met zeilen) en het samengestelde voorvoegsel p o k o- m o k o-, m o p o k o-. Het bestanddeel p o- van dit voorvoegsel is het uit de verwante talen bekende causaal-prefix p a-, bv. m o p o t a l i (verkoopen) van t a l i (koopen), dus woordelijk „doen koopen". Voorbeelden van het samengestelde prefix zijn: m o p o k o j o n g o „vrede sluiten", m o k o k o t a o e a n o „kennen, kunnen", p o k o l o e o (tweemaal), p o k o t o l o e (driemaal), p o k o l i m o (vijfmaal), enz. Met het achtervoegsel -a n o zijn nog gevormd: p o k o l a o e d a n o (einde, beëindiging), p o k o e o e m a a n o (de als vader beschouwde, oom), p o k o e i n a a n o (de als moeder beschouwde, tante), p o k o e o e a n a k o n o (de als kind beschouwde, neef, nicht), p o k o e o e t a t o n o (de als broeder beschouwde, familielid).

Naast de vormen met m o- staan die met n o-, welke laatste de praeterita der eerste vormen, zooals o. a. is te zien in het Boeolsche stukje tekst door Riedel uitgegeven [1], bv. n o g o p a d o e b o n g o e k o e t o „de muis zeide"; n o t o i o e t o k o l o n g a k a n i o „zijn kop werd verbrijzeld". Verder n o n a o e g o e n o „(de zee) is gedaald, het is eb"; n o n a i k o n o „(de zee) is gestegen, het is vloed"; n o g o e g o t a n o „is gescheiden"; n o t o e t o e n g o n o „is verbrand"; n o k o b o e l i „is losgegaan"; n a a t e „is gestorven".

Andere voorvoegsels zijn nog t o g-, t o g o e- (uit t o g o-, uit t a g a-) [2] in t o g o e i n o p o „droomen", m o t o g a k a l o (bedriegen), en t o- in t o m b o e n o e (beginnen) en p o t o m b o e n i (verbergen).

(1) Verh. Bat. Gen. Dl. XXXIII (1868), bl. 24.

(2) Zie hierover ook het bij 't Boelangasch over t o g o — gezegde.

Digitized by Google

Het voorvoegsel ta- in tapongoenomo (geneesheer) is identisch met het bovengenoemde togo-, vgl. Sang. tahapangoendang, tenzij het samenhangt met taoe „mensch", wat ons onwaarschijnlijk voorkomt, al zou het voor de vertaling zeer goed passen.

Van de invoegsels kunnen wij alleen noemen -oem- en -in-. Het aantal voorbeelden in de Wdl. in gering, waaruit wij opmaken dat die invoegsels reeds dood zijn, of weinig meer gebruikt worden. Voorbeelden zijn, van -oem-: toemangito (schreien), toemoeono (roosteren), doemoempato (stranden). De vorm van dit laatste woord is in strijd met het op bl. 187 omtrent den klank mp gezegde. Misschien is het woord overgenomen; in dat geval is het natuurlijk ongeldig als voorbeeld van -oem- in het Boeolsch. Voor „lijk" vinden wij opgegeven koemaate, een raadselachtige vorm, die moet zijn afgeleid van kaate, hetwelk wel niet anders dan „dood" (subst.) kan beteekenen. Voorbeelden van -in- zijn: biniagoe (opgevoed), binoli (schuld), kinolaagonono (overwonnen), van een stam laagono, vgl. Goront. lohoedoe, W. Toradjasche talen dagi; tinangopo (ingeslikt). Voor „hagedis" vinden wij opgegeven dinombal; wellicht bevat dit woord het infix -in-, en is de stam ident. met Tomin., Tinomb., Oemal., Tontol., Boan., gibang, Loin., Bob. giwang, Tawail. giba. In ginoekoeloe (spook, individualiteit van een gestorvene) wisselt *n* af met *m* in Boelang. dimoe'oedoe, Ponos. dimoekoer, Sang. himoekoedĕ, Bent. himoekoer, Minah. t. nimoe'koer. Ook van ginawa (hart) en ginaa (adem), die reeds boven, op bl. 93 zijn besproken, is het niet zeker of zij het infix -in- bevatten of het voorvoegsel *i*.

Van de achtervoegsels komt alleen -ano of -ono in de Wdl. voor. Hoewel het voor de hand ligt om aan te nemen dat -ono het achtervoegsel -ĕn en -ano het suffix -an is, kan men dit met de voorbeelden niet staven; deze geven grond om te zeggen dat -ano en -ono dooreen worden gebruikt. Intusschen kan het zijn dat het voorkomen dezer twee vormen een overblijfsel is van een vroeger bestaan hebben van an en ĕn in verschillend gebruik.

In de eerste plaats wijzen -ano en -ono aan de plaats waar geschiedt wat het grondwoord aanduidt, bv. popolongano (ligplaats); kakambilingano (zitplaats); oeloenano (hoofdkussen); boeboeagono (kopje); pongongomoeano (weefgetouw); titimongano (weegschaal); toetoembitano (blaasroer); totogoano (pijlkoker). De reduplicatie bij de meeste dezer voorbeelden duidt aan, dat zij de plaats zijn waar de werking telkens wordt verricht; vandaar dat ook werktuignamen het achtervoegsel -ano, -ono hebben. Zie bl. 188.

De tweede functie van -ano, -ono is de vorming van het passief. Oorspronkelijk wordt met het achtervoegsel an het locaal-passief ge-

Digitized by Google

vormd, met -ĕn (en zijne varianten) het eenvoudig passief. Het Boeolsch schijnt deze onderscheiding niet meer te kennen; de volgende voorbeelden, doen zien, dat -ano, -ono in het Boeolsch passieve werkwoordsvormen maakt: kaliano (gegraven worden), pengindoeano (gevraagd worden), tagoeano (verborgen worden), boetahano (gebroken worden), ikotano (gebonden worden), pokolaoedano (geëindigd worden), toetoengano (verbrand worden), alaano (genomen worden), boeteano (geroeid worden, met spanen), gojoejano (id., met riemen), oenganono (wat gegeten wordt, spijs), pomoeloono (wat geplant wordt, plant), ima-imanano (wat verhaald wordt, verhaal), pateano (gedood worden). Met ka- en -ano is gevormd kataoeano (weet hebbend van, op de hoogte van) en kinolaagonono (overwonnen), welk laatste woord daarenboven het infix -in- heeft.

Wederzijdsche beteekenis heeft -ano in molipateano (oorlog voeren, elkander dooden) en motolimbatano (met elkaar ruilen).

De persoonlijke voorn. woorden zijn het Boeolsch:

Enkv. 1. akoe, 2. iko, 3. tio.

Mvd. 1. kito (incl.), kami (excl.), 2. kamoe, 3. tilotoo.

Voor den 1sten persoon wordt ook nog opgegeven atonio, van ato (slaaf), met pron.-suff. 3e pers., een nederig woord dus, overeenkomend met Mal. saja, hamba.

De vormen der pers. voornaamwoorden zijn geheel regelmatig. Het voorn. w. van den 3den pers. mvd. bestaat uit tilo en too; het eerste is id. met O. Jav., Bar. sira, Tag. Bis. sila; terwijl too het aanwijzend voorn. w. is van den 2den en 3den pers. „daar, ginds".

De bezittelijke voorn. woorden worden aldus opgegeven:

Enkv. 1. -koe, 2. -mo, 3. tio tatogi.

Mvd. 1. -to, 2. -nioe, 3. tilotatogi.

De enkelvoudsvormen van den 1sten en 2den persoon behoeven geene verklaring. Van den 3den pers. enkv. bestaat een bez. voorn. w. -(n)io, geheel zooals men dat in het Boeolsch zou verwachten. Het wordt gevoegd achter benamingen van deelen van een grooter geheel, om aan te duiden dat deze bij dat geheel behooren, zooals ook het geval is met het Boelangasche (n)ia, zie beneden. Voorbeelden zijn: botoenio „het zaad, de pit (van de vrucht)", kalipio „de bast, huid (van den boom, den mensch)", taboenio „het sap (van de plant)". tangonio „de tak (van den boom)", atonio „de slaaf (van den aangesprokene)", boenganio „de vrucht (van den boom, van de plant)".

De meervoudsvormen to en nioe behoeven niet afzonderlijk te worden besproken. De vormen voor den 3den pers. enkel- en meervoud zijn de pers. voorn. w. tio en tilo, gevolgd door het woord tatogi, dat wij niet kunnen verklaren.

De telwoorden zijn: 1. teetoe, 2. doeia, 3. totoloe, 4. opato, 5. limo, 6. onomo, 7. pitoe, 8. waloe, 9. tio,

Digitized by Google

10. mopoeloe, 11. mopoeloe agoe teetoe, 20. doeianopoeloe, 30. taloemopoeloe, 40. opatopoeloe, 50. limonopoeloe, 60. onomopoeloe, 100. mogotoeto.

Men ziet, dat slechts het telwoord voor „drie" is gereduplicceerd en dat bij de veelvouden der tientallen de vermenigvuldigers door het tusschenzetsel no (na de oe van toloe, mo) worden verbonden met het vermenigvuldigtal; bij opatopoeloe en onomopoeloe geschiedt dit niet, omdat daar de sonoor gemaakte sluiter de plaats van het tusschenzetsel inneemt.

Dat de vermenigvuldigende telwoorden met poko- worden gevormd, is reeds boven (op bl. 189) vermeld. Dezelfde vormen staan ook voor de rangtelwoorden opgegeven. „Eenmaal" is mintano.

Het Kaidipansch. (Taalkaart: B, 2).

Behalve het Boeolsch en het Gorontaleesch, behooren nog het Kaidipansch en het Boelangasch tot de talen der Gorontaleesche groep. De twee eerstgenoemde talen, die zeer nauw met elkaar zijn verwant, vormen de W. helft van dit gebied; het Kaidipansch te zamen met het Boelangasch eveneens een ondergroep vormende, maken de O. helft uit.

Wat wij van het Kaidipansch (ontkenning: dio) kunnen mededeelen, is getrokken uit de volgende gegevens:

Verh. Bat. Gen. Dl. XXXIII, 2e stuk, bl. 24, een stukje tekst van 8 regels, met eenige verklarende aanteekeningen.

Ibid. bl. 42, een paar korte mededeelingen over het taalgebied en zijne bewoners, overgenomen in de „Toelichting" van Dr. Brandes (bl. 17). Ook de aanduiding van het Kaidipansch op de taalkaart van 1894 is geheel van Riedels taalkaartje overgenomen.

Twee woordenlijsten, behoorende tot de nalatenschap van wijlen Dr. J. G. F. Riedel, thans te vinden in de handschriftenverzameling van het Bataviaasch Genootschap. De eerste dateert van 1863, is een 250 woorden groot en bestaat uit 8 kolommen: Nederlandsch, Sangirsch (dial. v. Siaoe), Tomboeloesch, Bantiksch, Mongondowsch, Bolang-Oekisch, Kaidipansch en Gorontaleesch. Zij bevat vele fouten en onjuistheden; de spelling is onnauwkeurig. Veel beter bruikbaar is de tweede, eene Nederlandsch—Kaidipansche Woordenlijst, die vrij uitvoerig is en een groot aantal belangrijke woorden en vormen bevat. Het is vooral uit hetgeen deze laatste woordenlijst biedt, dat het hieronder staande is samengesteld.

Van het Kaidipansch zegt Dr. Riedel, dat het door ongeveer 3000 zielen wordt gesproken (mededeeling van 1868) en wel in het landschap Kaidipan en in het rijkje Bolaang (Boelanga) Itang. De voorvaderen der huidige Kaidipanners en Bolaang-Itangers zouden afkomstig zijn van een thans verzonken eiland, dat ten Z. W. van Boeton moet hebben gelegen en Kalidoepa heeft geheeten. De taalkaart van 1894 plaatst dit eiland

Digitized by Google

onder de Toekang Bësi-eilanden, dus ten Z. O. van Boeton, en Dr. Elbert zegt (Sunda-Expedition, I, 137) dat de Toekang Bësi-eilanden in de landstaal Kaidoepa heeten. In het Ternat., Tidoreesch, Makiansch en op geheel Halmahera heet de kapok-boom kailoepa; wellicht is dit de oorsprong van den naam. Indien die oude Kalidoepa-eilanders dezelfde taal hebben gesproken als de tegenwoordige Kaidipanners (zij het dan in een ouder stadium), dan blijft het nog onverklaard hoe ten Z. W. van Boeton eene bijna Filippijnsche taal als het Kaidipansch kan inheemsch zijn geweest. „Toen ter tijde, zegt Riedel, hadden zij een eigen taal; doch na de scheiding van dezen stam in twee afzonderlijke deelen, later Kaidipan en Bolaang-Itam genaamd, alsmede na de vermenging met de Mongondoeërs, Limoetoeërs en Holontalezen is deze dusdanig verbasterd, dat men, volgens het beweren der meest ervaren en geloofwaardige inlanders, daarvan in het tegenwoordig dialect geene sporen meer aantreft".

Wij laten deze mededeelingen voor hetgeen zij zijn en geven thans hetgeen ons de tweede woordenlijst leert. Zelf hebben wij geen aanteekeningen omtrent deze taal kunnen maken.

Nog meer dan bij het Boelangasch, kan men bij het Kaidipansch twijfelen, of het bij de Filippijnsche, dan wel bij de Gorontaleesche groep behoort gevoegd te worden. De taal ziet er zeer Filippijnsch uit. Van ouds hebben Bolaang-Itang en Kaidipang (Sang. Bolangitang, Kaodipang) in betrekking gestaan tot Siaoe, Taboekan (op Groot Sangir) en, volgens Riedel, ook tot Tagoelandang; de hoofdenfamilies dezer landen zijn onderling vermaagschapt (1). Wat ons echter heeft doen besluiten om het Kaidipansch bij de Gorontaleesche taalgroep in te deelen, is de woordenschat, die (voor zoover wij daarover kunnen oordeelen) meer overeenkomt met dien van het Boelanga-Oekisch en het Gorontaleesch dan met dien van het Mongondowsch. Maar al nemen wij het Kaidipansch bij de Gorontaleesche groep, wij noemen het toch met de Filippijnsche talen, vooral met het Mongondowsch, nauw verwant. Het Kaidipansch maakt den overgang van de Filippijnsche tot de Gorontaleesche taalgroep zeer geleidelijk.

Omtrent de klinkers valt op te merken, dat de *a* zeer vaak overgaat in *o*, zooals dit ook in het Gorontaleesch vaak plaats heeft; een bepaalden regel voor dezen overgang hebben wij niet kunnen ontdekken. Voorbeelden zijn: botongo (stam), Mal. batang; ngongo (mond), Mal. nganga; bogo (schouder), Tag. Bis. baga, Daj. baha; bo*l*e (huis), Minah. t. wale; bo*l*ia (sjamaan), Minah. t. walian; dogongo (handelen), Mal. dagang; boloe (rouwdragende), Mal. Bat. Mak. baloe; dola (weg), Mal. djalan; bongo (kokospalm), Mong. bango, Sang. bango', Par. banga; segoro (hoofddoek),

(1) Zie de Sangirsche liederen in Bijdr. K. I. 5, X, bl. 505, 507, 509. In de Sang poëzie wordt Kaodipang gebezigd als wisselwoord van Boeo*l*ë.

Digitized by Google

Mak. sigara'; solompe (slendang), Boel. salampe, Bar. salampe.

De *e* is soms ontstaan uit samentrekking van ai, bv. mongongeoho „roeien", stam keoho, uit kaioho, Mal. kajoeh; peoe (gal), uit paioe, Sang. pĕdoe, Par. pojoe, Tontemb. apĕroe; sea (visch), Tontmb. sĕra'; keaboe (waaier), voor kajaboe, Sang. kalabĕ, Tontmb. kojaw; leagoe (zeil), uit laiagoe, Mal. lajar; momeaho (betalen), van beaho, Mal. bajar.

De *i* is soms uit oe ontstaan, door invloed van *i* der volgende lettergreep, bv. simpito (blaasroer), Mal. soempit; ibi (knolgewas), Mal. oebi. Hetzelfde verschijnsel valt op te merken in het Gorontaleesch en in het Loinansch (zie bl. 83). Het omgekeerde heeft plaats gehad bij mongikito (volgen), waar de tweede *i* een aan de eerste geassimileerde oe is, vgl. Mal. ikoet, ekoer.

De *ĕ* ontbreekt in het Kaidipansch, hetgeen te verwachten was, daar deze klank, te beginnen met het Mongondowsch en verder W.-lijk, Z.-lijk en weder O.-lijk niet meer voorkomt. Eerst in het Lebonisch (bl. 133) en in het Boegineesch vinden wij de *ĕ* weder, zoodat men kan zeggen dat deze klank in de talen op het vasteland van Celebes zeer weinig voorkomt. De regelmatige vertegenwoordiger in het Kaidipansch is *o*, bv. jopa (vadem), Mal. dĕpa; monondjolo (berouw hebben), Mal. sĕsal; tohongo (mier), Tontmb. sĕrĕm; toloe (drie), Jav. tĕloe; opato (vier), Jav. ĕpat; onomo (zes), Tontmb. ĕnĕm; bosoegoe (zat), Jav. bĕsoer.

Dat *o* vaak uit *a* en uit *ĕ* is ontstaan, is zooeven gezegd. Dikwijls wordt *o* weder tot oe; uit de spelling in Riedel's lijsten ontvangt men den indruk, dat de samensteller niet altijd zeker wist of zijn zegsman *o* of oe zeide, d. w. z. of hij de *o* vol uitsprak, of vluchtig. Voorbeelden van oe uit *o* zijn: toginoepo (droomen), uit -inop, Jav. inĕp; doengogoe (hooren), uit dongog, Mal. dĕngar; dopoeto (wind), uit dopot, Tontmb. rĕpĕt; boegoso (gestampte rijst), uit bogos, Mal. bĕras; doegoe (bloed), uit dogo, Mal. darah. Over den loozen klinker *o*, oe die den eindsluiter klinkend maakt, zal beneden gesproken worden.

Van de medeklinkers is in de eerste plaats te zeggen, dat zij niet als sluiters optreden, want de taal is vocalisch. Dit verschijnsel begint zich bij het Kaidipansch en Boelangasch geregeld voor te doen, zoodat men verder W. waarts, Z. waarts en daarna weder O. waarts gaande, als regel vocalische, als uitzondering niet-vocalische talen aantreft.

Regelmatig is de oorspronkelijke sluitconsonant gespaard; doordat hij met den klinker *o* wordt uitgesproken, wordt hij sonoor gemaakt en aldus tot eene looze lettergreep uitgebreid, die voor den klemtoon niet in rekening komt. Deze *o* wordt vooral na eene lettergreep die oe tot klinker heeft, vaak tot oe vervluchtigd. Wij hebben alle medeklinkers

Digitized by Google

als (klinkende) sluiters aangetroffen, behalve *d* en *n*. Voorbeelden zijn: doedoeboe (aansteken), saloegoe (water), mopoetiho (wit), manoeko (kip), boengolo (doof), inoemoe (drinken), ioengo (neus), oenapo (schub), boekiro (berg), loegoeso (pinang), gosoeto (honderd), mongindjiwoe (vragen). Wij hebben hier dus voorbeelden van *b*, *g*, *h*, *k*, *l*, *m*, *ng*, *p*, *r*, *s*, *t* en *w*. De dentale *n* wordt afgeworpen, bv. tia (buik), Tons. Tond. Tonsaw. tian; taloe (wildernis), Minah. t. taloen. Over *d*, zie beneden.

Dat de *k* in het Kaidipansch niet wordt weggeworpen, vermelden wij hier opzettelijk, omdat het Boel. en het Gorontaleesch dezen klank hebben verloren. Het Kaidipansch en het Boeolsch zijn dus de talen der Gorontaleesche groep die de *k* behouden. Voorbeelden zijn: kajoe (hout), molako (loopen), moko- (prefix), ki (lidwoord), ko (voorzetsel).

Over den klank der *g* laat ons de woordenlijst in het onzekere. Het eenvoudigste is zeker aan te nemen, dat deze klank gelijk is aan de Maleische *g*, maar er is toch een en ander dat daartegen pleit. Vooreerst heeft van de beide woordenlijsten de eerste soms *h*, waar de tweede *g* heeft, bv. motioehoe - motioegoe (slapen), saloehoe - saloegoe (water), maar ook wijst de uitspraak der *g* in de Minahassische talen en het Sangirsch op de mogelijkheid eener uitspraak als die der Ned. *g* in het midden der woorden (bv. in „dragen" dus velaar, fricatief en sonoor). Verder dient er op gelet te worden, dat *g* in het Kaidipansch de vertegenwoordiger is van den typischen klank der R. G. H.-wet, zooals uit de volgende voorbeelden blijkt:

boegoso (gestampte rijst), Mal. běras, Tag. bigas, Sang. boghasě, bihasě.
mogosoeto (honderd), Mal. ratoes, Bis. gatos, Sang. hasoe'.
goebi'i (nacht), Bar. rowi, Tag. gabi, Sang. hěbi.
linoegoe (aardbeving), Karosch linoer, Bar. lindoegi, Sang. linoehě.
oegoto (ader, pees), Mal. oerat, Tag. ogat, Sang. iha'.
iligoe (stroomen), Mal. ilir, Mong. ilig, Sang. elehě.
doegoe (bloed), Mal. darah, Tag. doego, Sang. daha.
doegi (doren), Mal. doeri, Mong. doegi, Sang. doehi.
mongodiogoe (maagd), Mal. dara, Tag. dalaga, Tomb. raraha.
bibigoe (lip), Mal. bibir, Tag. bibig, Sang. biwihě.
saloegoe (water), Mal. saloer, Tag. salog, Gor. taloehoe.
boegeto (zwaar), Mal. běrat, Tag. bigat, Sang. běha'.
nigoe (wan), Mal. njiroe, Mong. digoe, Sang. nihoeng.
dagato (zeewater), Mal. darat, Tag. dagat, Gor. deheto.
gokito (vlot), Mal. rakit, Mong. gakit, Sang. haki'.
goesoeko (rib), Mal. roesoek, Bis. gosok, Sang. hoesoe',

Digitized by Google

poegiso (persen), Jav. pĕrĕs, Tag. pigis, Sang. pĕhasĕ.
igi (paal), Mal. diri, Tag. haligi, Sang. dihi.
bogongoe (kies), Mal. gĕraham, Tag. bagang, Ponos. bahang.
dogoemo (naald), Mal. djaroem, Bis. dagom, Sang. dahoeng.
bogoe (nieuw), Mal. baroe, Tag. bago, Sang. boehoe.
bogo (schouder), Karosch bara, Tag. baga, Daj. baha.
ipago (zwager), Mal. ipar, Tag. hipag, Goront. ipahoe.
pasigoe (klip), Mal. pasir, Tag. pasig, Gor. patihoe.

Ook dit rechtvaardigt het vermoeden, dat de uitspraak wellicht niet die der velare media is. Daar ons echter nimmer iets van de uitspraak van het Kaidipansch ter oore is gekomen en er in Riedel's aanteekeningen niets daaromtrent is te vinden, kunnen wij de uitspraak der *g* niet vaststellen.

De hamzah vinden wij nergens aangeduid, dan tusschen twee gelijke vocalen bv. kosoesa'a (ellende), mososala'a (met elkaar twisten), koele'egi (links), goebi'i (nacht), so'obotoe (alleen), totoe'oe (zeker). Dat de hamzah geen sluiter is, spreekt in eene vocalische taal vanzelf; beginner is deze klank natuurlijk overal waar een woord naar onze spelmethode met een klinker aanvangt.

De *h* is in het Kaidipansch voor een deel oorspronkelijk, bv. in mopoetiho (wit), Mal. poetih. Soms is zij uit *b*, of liever uit *w* ontstaan, zooals in hoewoko (hoofdhaar), Tontmb. woe'oek, Karosch boek; veelvuldig komt dit voor in het Gorontaleesch. In de meeste gevallen is echter de *h* het equivalent van de *r* in de verwante talen, waarvan de volgende voorbeelden zijn te geven: oeha (regen), Minah. t. oeran; tohongo (mier), Minah. t. sĕrĕm; hiwoe (duizend), Mal. riboe; hati (spook), Toradj. t. rate; kihe (wenkbrauw), Bar. kire; ahe (kin), Sang. are; kahoegoe (afschrapen), Tontmb. karoet; hongito (mug), Tontmb. rongit; kaboeho (mist), Mal. kaboer; mogoehang (oud), Sang. maghoerang; mohekeng (rekenen), uit Mal. (Holl.) reken; modohagoe (geel), Mong. modarag; moboehoeko (rot), Mal. boeroek; baneha (vlag), uit Mal. (Port.) bandera.

Intusschen geven Riedels woordenlijsten toch een groot aantal woorden met *r* op. Niettemin betwijfelen wij het voorkomen der *r* (postpalataal) in het Kaidipansch, niet omdat de naaste verwanten, Boe*l*angasch en Gorontaleesch geen *r* hebben, want het Mongondowsch heeft dezen klank wel degelijk, al toont het eene sterke neiging om de *r* tot *j* te maken. Maar in de parallelle lijsten van het Sangirsch en het Boe*l*angasch in Riedels eerste woordenlijst zijn de woorden die daar met de aan het Sangirsch en het Boe*l*angasch eigene *l* (post-alveolaar) worden uitgesproken, eenvoudig met *r* aangeduid, bv. porohĕ (nek), tarimodo (vinger), doemareng (loopen), ara (nemen) in het Sangirsch, voor po*l*ohĕ, ta*l*imodo, doema*l*eng, a*l*a' en rima (hand), to-

Digitized by Google

roeto (rug), mora'a (loopen), moraia (spreken) in het Boelangasch, voor *l*ima, to*l*oetoego, mo*l*a'a, mo*l*o'ia. Wij vermoeden daarom, dat woorden die in de lijsten van Riedel gespeld zijn boerawa (goud), ritoe (zitten), roetamo (geweer), bore (huis), ramoengoe (baadje), roraki (man), boria (sjamaan), waroe (acht), poero (tien), rima (vijf) in het Kaidipansch klinken als bo*e*lawa, *l*itoe, *l*oetamo, bo*l*e, *l*amoengoe, *l*o*l*aki, bo*l*ia, wa*l*oe, poe*l*o, *l*ima.

Of dit echter ook het geval is met de *r* die in het Kaidipansch den typischen klank der R. L. D.-wet vertegenwoordigt, durven wij niet uitmaken. Het komt ons voor dat deze klank in het Kaidipansch als *r* is gespaard gebleven, waar hij eindsluiter was. Het Mongondowsch heeft in dit laatste geval *d*. Ook in andere gevallen, waar het Mong. met *d* sluit, al valt deze klank niet onder de R. L. D.-wet, vertoont het Kaidipansch *r* en het is zeer aannemelijk dat hier de uitspraak goed is afgebeeld. Voorbeelden zijn: pare (rijst in den bolster), Mong. pojoi; oeri (roer), Mong. oeling; oeloroe (rups), Mong. oelod; poesoroe (navel), Mong. poetod; boekiroe (berg), Sang. boekidĕ; toeleroe (recht), Mong. toelid; dĭmoekoeroe (geest, ziel), Mong. dimoekoed; soemongkara (zitten met gevouwen beenen), Mong. toemoengkoed.

Behalve *r*, is ook *j* een vertegenwoordiger van den R. L. D. klank, zooals de volgende voorbeelden aantoonen· oejango (garnaal), Mal. oedang; peoe (gal), voor pajoe, Mal. hampĕdoe; ioengo (neus), Mal. hidoeng; woeingo (houtskool), Bar. woeri; ai-ai (jongere zuster, broeder), Mal. adik. In het Mongondowsch treedt hier *j* nog veelvuldiger op.

Verder is *j* in het Kaid. deels oorspronkelijk, bv. woja (krokodil), Mal. boeaja; ka-joe (hout), Mal. id., deels wisselt zij af met *r* in de verwante talen, bv. jopa (vadem), Tontmb. rĕpa; tajoe (was), Nap. Ampan. Tons. Tomb. Tond. taroe; koejoengo (pot), Sang. koering. In jandjoena (ui), uit lansoena (Mal.) is de *j* uit *l* ontstaan.

De *t* is een enkelen keer uit *s* ontstaan, bv. in tojongo (mier), Tontmb. sĕrĕm. De Mongondowsche behandeling der *s* (het Mong. maakt overal de *s* tot *t*, behalve voor *i*, waar de *s* blijft en de *t* tot *s* wordt) is overigens geen gebruik in het Kaidipansch, dat in het algemeen de *t* en de *s* onveranderd laat. Slechts een paar gevallen hebben wij aangetroffen van *s* die uit *t* is ontstaan, n.l. soemangi „weenen", st. sangi, Mal. enz. tangis; ook het Sang. heeft sangi' en het Talaoetsch sangita. Verder sandago „waar", vgl. Sang. tĕngadĕ, Bent. toengar, Tag. tingir, Bis. tongod.

Ten slotte verdient nog de aandacht de behandeling der geprenasaleerde klanken. Het Kaidipansch heeft een afkeer van deze klanken. De

Digitized by Google

eenige geprenasaleerde klank die geregeld voorkomt is n d j die, zooal niet in ieder geval, dan toch wel in de meeste gevallen uit n s is ontstaan. Waarschijnlijk is n s eerst n t j, daarna n d j geworden, zooals in het Parigisch ook is geschied. Opmerking verdient het verder, dat het Kaidip. de palatalen mist; t j, n t j noch n j komen voor; het uit het Mal. overgenomen m i n j a k (olie) wordt m i n a k o en het bez. voorn. w. 3e pers. is (evenals in het Mong. en in het Goront.) n i a gebleven en niet tot n j a geworden. Zoo is dus n d j de eenige geprenasaleerde klank en de eenige palataal. Voorbeelden zijn:

m o n o n d j o l o (berouw hebben), Mal. s ĕ s a l, m ĕ n j ĕ s a l, Bar. m o n t j o s o i.

s e i n d j a (één), Mal. a s a, Bar. i s a, Jav. p i s a n, Bar. p i n t j a, Tomin. e i n s a.

l a l a n d j e (gordijn), Bent. l a l a e n s e, Sang. d a *l* a n s e, Mal. l a n t a i.

m o m a n d j i k o (springen), Mal. m ĕ n t j a k.

m o m i n d j o e l o (stooten), vgl. Tontmb. r i n t j o e'; het Sang. p i n s o e *l* ĕ beteekent „afrukken, afhaken".

Verder worden de geprenasaleerde klanken behandeld als bij de intensieve vormen geschiedt. Zooals in het Bar. naast de vormen m a m p o n g o, m a n t o e n d j o e, m a n t j a n g k e de intensiva m a m o n g o, m o n o e n d j o e, m o n j a n g k e voorkomen, worden in het Kaidipansch de geprenasaleerde klanken tot enkele nasalen vereenvoudigd. Voorbeelden daarvan zijn:

a n o e (zon), Minah. t. ĕ n d o, Daj. a n d a o e, Bar. a n d o (priestertaal).

p a n i (knap), Mal. enz. p a n d a i.

o e n a m o e (geneesmiddel), Minah. t. o e n d a m.

d i n i n g o (wand), Mal. d i n d i n g.

s o e n o e n a (sandelhout), Mal. t j ĕ n d a n a.

t o e n o e (toonen), Ponos. Mong. t o e n d o e, Mal. t o e n d j o e k.

t o n o e k o (heining), Ponos. Mong. t o n d o k.

b a n e h a (vlag), uit het Mal. b a n d e r a.

Evenals n d tot *n*, wordt m b tot *m*, bv.:

k a l i b o e m o n g o (vlinder), Ponos. k a l i w o m b a n g, Sang. k a *l* i w ĕ m b a n g.

t i m o e n g o (wegen), Mal. enz. t i m b a n g.

l a m o e n g o e (baadje), Tond. Ponos. Mong. l a m b o e n g.

s i m o e t o (zout), Mong. s i m b o e t o n.

t i m o g o e (lood), Sang. t i m b ĕ h a. Zie over dit woord Prof. Kern's verhandeling: „Over de verhouding van het Mafoorsch tot de M. P. talen", Actes du 6me Congr. Intern. des Or. 4e Dl., 5 Sectie, bl. 262, i. v. s a r a m b u r i.

Van de vereenvoudiging van n g k (wellicht eerst n g g geworden)

Digitized by Google

tot ng hebben wij slechts één voorbeeld: ongoe (hond), vgl. Mong. oengkoe, Bar. dangkoea, Mak. kongkong.

Tot de woordvorming overgaande, bespreken wij allereerst de woordherhaling en de reduplicatie. Deze vertoonen in het Kaidipansch niets bizonders. Dat werkwoorden als mo*l*oloetamo (jagen), „gedurig schieten", mototoebagoe (antwoorden) „telkens weerwoord geven", mopotimi-timi (veinzen), mopongosi-ngosiko (plagen) een gereduplicerden of een herhaalden vorm hebben, behoeft geen verklaring.

Voorbeelden van bijv. naamwoorden en bijwoorden met reduplicatie of met woordherhaling gevormd zijn: sosoito (weinig), otataki (met), vgl. Ponos. takin (metgezel); sosohoeworoe (alle), didia (beide), ligo-ligo onoe (alle dagen), lola-lolao (naakt), bogoe-bogoe (zooeven), podio-dioko (langzaam), mooeri--oerito (dikwijls), totoe-totoe'oe (inderdaad), sobotoe-botoe (ieder).

Gelijk men in eene taal van de Gorontaleesche groep mag verwachten, worden ook de werktuignamen met reduplicatie gevormd. Voorbeelden zijn: sasaeroe (kam), saseba (hamer), paposo (garen), kokaiso (bezem), sasingapa (werktuig), sosilagoe (speer), gogoentingo (schaar), totoemango (weegschaal), totioegoe (slaapplaats). Uit deze voorbeelden ziet men, dat de klinker der reduplicerende lettergreep in het Kaid. *a* is, evenals b.v. in het Sangirsch; hier en daar is hij tot *o* geworden. In gogoentingo (schaar) zien wij een vreemd woord (blijkens de n t) op zijn Kaidipansch gevormd.

Van de voorvoegsels is mo-, met den nominalen vorm po-, het meest voorkomende. Het vormt intransitieve deelwoorden, zooals: molako (loopen), motioegoe (slapen), mo*l*oloetamo (jagen), moboento (huwen), modogongo (handelen), mosari (koopen), modoedoeboe (vuur aansteken), moiligoe (stroomen). Hetzelfde voorvoegsel vóór intensieve stammen: monga'a (eten), mongi-noemo (drinken), mongikito (volgen), mongami (weenen), momoroso (leenen), momeaho (betalen), monoembo (aanbidden).

Voorbeelden van nomina verbalia: posoe*l*i (belooning), pototoe-bagoe (antwoord), pogilioengo (bescherming), pononako (diefstal), ponondjolo (spijt, berouw).

Het voorvoegsel van het causatief is po-, het Indon. pa-. In den deelwoordsvorm wordt nog mo- voorgevoegd, zoodat men dan het samengestelde voorvoegsel mopo- krijgt, bv. moposa*l*i „doen koopen, verkoopen" (mosa*l*i „koopen"), mopopia „goedmaken, herstellen, heelen", mopotioegoe „leggen, doen liggen", mopolango-lango „kwellen", mopohoro'opo „mengen", mopolio-lio „denken", moposala „beschuldigen, schuldig maken". Dikwijls vindt men als stam den nominalen vorm gebruikt, die bij stammen welke hun deelwoord met het intransitief-actieve mo- (zie boven) vormen, het voor-

Digitized by Google

voegsel p o- heeft, bij stammen die het intr. passieve m o- (zie beneden) voorvoegen, het prefix k o- heeft. Voorbeelden: m o p o p o t a o e (bekend maken), m o p o p o t a n t o e (bepalen), m o p o p o k e l o e n g o (buigen), m o p o p o k a b a r o (aankondigen); m o p o k o j a t o (bederven, slecht maken), m o p o k o n g o n g o t o (pijnigen), m o p o k o d o k a l o (vergrooten), m o p o k o b o s a (nat maken).

Het intransitief-pasieve m o-, het Indon. m a-, waarvan de nominale vorm k o- (Indon. k a-) is, komt vooral voor bij adjectieven, bv. m o p i a (goed), m o i t o n g o (zwart), m o d a h a g o e (geel), m o h o e w o (veel), m o i s i k o (klein), m o d o m a r o (dik), m o t a l o (laf), m o n i p i s o (dun). Voorbeelden van nominale vormen zijn: k o h o g i (dapperheid), k o d i k o h o m o (duisternis), k o p o p o e n o (deernis), k o s a l a (schuld).

Behalve van het samengestelde voorvoegsel m o p o k o- reeds boven genoemd, is k o- een bestanddeel van het prefix m o k o-, nominale vorm p o k o-. Het heeft in het Kaidipansch, evenals in de Filippijnsche talen, potentieele beteekenis. Voorbeelden zijn: m o k o d o e n g o g o e (hooren, kunnen hooren), m o k o l o e t o e (koken, het kookpunt kunnen bereiken), m o k o s o n g o r o (bakken, kunnen gebakken worden), m o k o t i n g o e g o e (galmen, geluid kunnen geven), m o k o s a m b o (vinden, kunnen vinden), m o k o s o e g o t o (treffen, kunnen raken), m o k o k e h o k o (kittelen, een kitteling kunnen veroorzaken), m o k o n g o j a n g o (krullen). De nominale vorm wordt vaak gebruikt in bijwoordelijke beteekenis, bv. p o k o d e i s o (op, ten einde), p o k o b e i t o (haastig), en tot het vormen der ordinalia, bv. p o k o o n o e k a n i „hoeveelmaal?" p o k o s i o (negende), p o k o t o l o e (derde), p o k o'o n o e m o (zesde), p o k o'o p a t o (vierde).

Ook van m o k i-, het m a k i-, mĕki-, m i k i-, m e k i- der Filippijnsche talen, levert Riedel's woordenlijst enkele voorbeelden, zooals m o k i p a s o e „laten heet maken", m o k i t o e l o e n g o „laten helpen". Een eigenaardige vorm is m o k o k i d o e n g o g o e „gehoorzaam", woordelijk: „gezind zijn tot, kunnen luisteren".

Talrijk zijn de voorbeelden van m o g-, het Filippijnsche m a g-, m a h-. Niet bij alle deelwoorden die met m o g aanvangen is het uit te maken of zij al dan niet dat voorvoegsel hebben, daar het mogelijk is dat de stam met *g* begint. Voorbeelden zijn: m o g a *l* a (nemen, halen), Sang. a *l* a'; m o g o e m b o e t o (aaneenhechten), Bar. o e m p o e; m o g o e p a r o (praten, spreken), stam o e p a r o; m o g a j a g o e (ziften), stam a j a g o e (zeef); m o g o t o r o e (schikken), Mal. a t o e r; m o g i g o e (dulden, verdragen), m o g o l i g o e (stroomen), m o g o e r o (willen). Eene uitbreiding van dit prefix is m o g i-, bv. m o g i l e a g o e (zeilen), m o g i i s o-i s o g o e (juichen).

Meervoudige beteekenis heeft m o n g o-, het m a n g a- der verwante talen, bv. m o n g o b i b o (de vrouwen, het vrouwelijk geslacht, vrouw),

Digitized by Google

mongolito (jongelingschap, jongeling), mongololaki (het mannelijk geslacht, man), mongodiogoe (het maagdendom, maagd). Afzonderlijk komt mongo voor als bijwoord van algemeene beteekenis: „soms, altemet".

Van het voorvoegsel tog-, het Filippijnsche taga-, Mal. tĕr-, geeft de lijst slechts één voorbeeld: toginoepo (droomen, een accidenteele vorm waarschijnlijk). De stam inoepo is het Jav. inĕp, Ponos. inop, Tag. hinip „slapen". Het is zeker toevallig, dat de lijst geen andere voorbeelden heeft; er moeten er wel meer zijn, daar de omliggende talen het prefix alle nog hebben, hoewel het tot de afstervende voorvoegsels behoort en in de Toradjasche talen reeds dood is.

Van de invoegsels -oem- en -in- zijn de voorbeelden zeer talrijk. Wij laten er hier eenige volgen. Of ze nog tot de levende moeten worden gerekend, durven wij niet uitmaken, al lijkt het ons zeer waarschijnlijk.

toemi'itika (pink), soemoemoelo (levend), soemongkara (beenen vouwen), toemingoeho (staan), koemosing (lachen), doemoeroe-doeroepo (ochtend), koemombito (aankleven), goemoegoeho (leven), soemangito (weenen), loemoekoeto (liggen), loemolao (bloot), toemisiko (laag).

pinoegoe (gebonden), tinoenoe (gebakken), kinikilo (gebeten), pinate (gedood), dinasogo (geladen), sinali (gekocht), binoli (schuld), pinoesoe (gesneden), pinobasa (gelezen), onoe tinangoepo „de zon is ingeslikt" (zonsverduistering), ginotako (gekloofd), inoelaso (bezweet), stam oelaso (zweet), anako pinokosoemoelo „kind dat is grootgebracht" (aangenomen kind), kinaoentoengo (door geluk bevoorrecht), nidoemoko (gevangen).

Dat de laatstgenoemde vorm voor een part. perf. pass. zou zijn aan te zien, zooals de vertaling in de woordenlijst doet denken, kunnen wij moeilijk gelooven. Het komt ons eer voor dat wij hier met een praeteritum van het activum te doen hebben. De stam doko is ook in het Bare'e aanwezig en beteekent daar „snoepen, gappen, verduisteren". Dat doko dus in het Kaid. „vangen, pakken" beteekent, is wel niet aan twijfel onderhevig. Maar dan beteekent ook nidoemoko „heeft gevangen" (en niet „is gevangen") en dan blijkt tevens uit dezen vorm, dat het Kaidipansch de praeterita der oem- vormen door voorvoeging van ni- maakt (of heeft gemaakt), evenals dit in het Tontemb., Tonsaw. en het onderdialect van het Tomboeloesch geschiedt [1]. Het Kaidipansch staat dus tot het Mongondowsch, wat betreft de praeteritaalvorming der oem-vormen, gelijk het Tontemboansch, Tonsawangsch en Tomboeloesch II staat tot het Tomboeloesch I, Tonseasch en Tondanosch, met dit kleine

[1] Zie boven, bl. 103.

Digitized by Google

verschil, dat het Mong. de gecombineerde infixen i n o e m nog niet heeft samengetrokken tot i m, zooals Tomboeloesch I, Tons. en Tond. Andere voorbeelden dan n i d o e m o k o leveren onze lijsten niet.

Twee voorbeelden echter hebben wij gevonden van een -i m- vorm en één van -i n- gevoegd in een afknotten o e m-vorm. De eerstgenoemde zijn o e h a d i m o e t a l o „storm en regen", en o e p a r o s i m a n d a g o „waarheid". De stam van d i m o e t a l o is d o e t a l o „storm", Gor. Boel. id., Amp. d o t a l i, Bob. g o t a l; die van s i m a n d a g o is s a n d a g o, vgl. Bent. t o e n g a r, Tag. t i n g i r, Bis. t o n g o d, Sang. t ĕ n g a d ĕ. De beteekenis van o e h a d i m o e t a l o is dus „regen die storm is geworden", en die van o e p a r o s i m a n d a g o „woord dat zich bewaarheid heeft". De afgeknotte o e m- vorm met -i n- is m i n a t e (gestorven), praeter. van m a t e (sterven), gevormd door invoeging van -i n-, of waarschijnlijker nog, door omzetting van n i m a t e.

Talrijk zijn daarentegen de voorbeelden van het voorvoegsel n o-, de afgeknotte vorm van m i n o-, de met het infix -i n- gevormde praeteritaal-vorm van m o-, zoowel het intransitief-actieve, als het intr.-passieve m o. Voorbeelden zijn: n o n g a'a (at, heeft gegeten), n o t o g i n o e p o (heeft gedroomd), n o g o e n o e p o (heeft geblaft); n o p o n t o l o (is afgesneden), n o b o *l* i (is geschied), n o b o e t a p o (is gebroken), n o p i a (is hersteld), n o b o s o e g o e (is verzadigd), n o b i l a t o t o e'o e (is al door en door rijp geworden), n o k o s a m b o (heeft gevonden), n o k o t i n g o e g o e (heeft geklonken).

Omtrent het suffix *-a* geven de woordenlijsten ons den indruk dat het aan het uitsterven is. Wij willen echter niet beweren dat dit werkelijk zoo zou zijn; het kan toevallig wezen dat de voorbeelden zoo schaarsch zijn, en daarop alleen is ons vermoeden gegrond.

Van de aanvoeging van *-a* (*-o*) achter den enkelen stam hebben wij het voorbeeld d o s o *l* a (aanbeeld). Den stam van dit woord kennen wij in het Kaid. niet, maar het is aan geen redelijken twijfel onderhevig, dat hij te vinden is in het Mong. d o t o l a n (waar de *t* voor *s* staat); de stam is dus d o s o l. Verder vallen te vergelijken Tomboel. l i s i g a n, Tontemb. l a s e r a n (stam l a s e r „onderlaag waarop iets geslagen of platgeklopt wordt"), Ponos. Bent. r a n s i l a n, Tonsaw. d a s i l a n. Voorts d o e g o e w o „menstrueeren", woordel. „met bloed (d o e g o e) bevlekt, last van bloed hebbend". Met reduplicatie en *-a* zijn gevormd d o e d o e w e a „kwispedoor", stam d o e w e (speeksel) en k o k a'a n a „voedsel", stam k a'a (eten). Met k o- en *-a* zijn gevormd: k o k a j a'a „rijkdom" (woordel. „van rijkdom voorzien"); k o h o e w o ṇ a (hoeveelheid), stam h o e w o (veel), vgl. Sang. g ë g o e a' (groot); k o s o e s a'a „ellende" (woordel. „door ellende getroffen"); k o b o e *l* o s a „eergisteren", stam b o e *l* o, vgl. w o e r o „(morgen) grauwen"; k i n a o n t o n g a „zichtbaar" (met pref. k a- en infix -i n-) van den stam o n t o n g o „zien".

Digitized by Google

Het infix -in- en het suffix -*a* hebben pinilia „gekozen" en pina*l*ia „gewond". Het eerste beteekent woordelijk „uitgekozen", of liever „gekozen uit", want -a (n) heeft hier eene locatieve beteekenis. De juiste vertaling van pina*l*ia is „met eene wond (wonden) aangedaan geworden, wien eene wond is (wonden zijn) toegebracht". Voor de stammen vergelijke men Mal. enz. pilih (kiezen) en Tontemb. pali' (litteeken), Tondan id. „wond".

Met po- en -*a* zijn gevormd: pokoko*l*oetoea (haard) en pomatea „moord". Het eerste, dat ook nog met het gereduplicerde voorvoegsel ko- is gevormd, heeft tot stam *l*oetoe, waarvan moko*l*oetoe „koken"; pokoko*l*oetoea beteekent dus „plaats waar men gedurig kookt". Van pomatea is de stam mate „dood", waarvan momate „doodslaan".

Ten slotte hebben wij het suffix -*a* aangetroffen bij twee wederzijdsche (reciproque) vormen, n.l. mososala'a „met elkaar twisten" en mokokonga'a „elkaar ontmoeten". De stam van het eerste is sala „mis, fout", die van het tweede waarschijnlijk konga. Beide vormen zijn van hetzelfde maaksel als de wederzijdsche werkwoorden in de Minahassische talen, zie Wilken-Niemann, bl. 47, 48, Hoofdst. Sprkk. Tontmb. bl. 163, 164.

Van de lidwoorden leeren wij uit de lijsten alleen ki kennen, als het lidwoord voor persoonsnamen en titelwoorden, bv. ki bea „Grootmoeder", ki ama „Vader", ki ina „Moeder", ki ompoenia lima „Heer der hand" (duim). Vgl. Mong. ki in dezelfde functie.

Zooals men uit het laatste voorbeeld kan zien, wordt een woord dat een ander in den genitief regeert, voorzien van het pron. suff. 3e pers. enkv., dat in het Kaidip. evenals in het Mong. nia luidt. Het Gor. heeft lio, dus geheel denzelfden vorm. In het Mong. begint nia zich tot nja samen te trekken, maar in het Kaidip. is het nog zoo ver niet. Voorbeelden van genitieven zijn: poeloenia piso (heft van het mes), konoekoenia koeda (paardenhoef), sangania kajoe (boomtak), saboenia moentojo (citroensap), natoenia bibiko (eendenei), koelitia natoe (eierschaal), oeloenia lioko (varkenskop).

Het voornaamste voorzetsel is ko, dat in het algemeen den locatief aanduidt, evenals in het Mongondowsch. Met plaatsaanduidende substantieven wordt het uitgebreid, bv. ko boegiongo „achter", ko loloegi „op, boven".

Van de voornaamwoorden kunnen wij de persoonlijke volledig opgeven. Zij zijn:

1e pers. enkv. akoe, mvd. kita nto*l*oe.

2e pers. enkv. ike, mvd. kamoe.

3e pers. enkv. ketaito, mvd. iota.

De 1e pers. mvd. kita nto*l*oe is eigenlijk een drievoudsvorm, vgl. Sang. i kite' ĕloe (voor tĕloe). Men schijnt dit echter niet

Digitized by Google

meer te gevoelen, althans wij vinden geen anderen vorm opgegeven. Of men ook nog een exclusieven vorm onderscheidt, kunnen wij niet zeggen.

De 2e pers. i k e doet oogenschijnlijk denken aan een vorm i k a o e of i k o, dien men zou verwachten. Het komt ons echter zeer bedenkelijk voor een overgang van i k o tot i k e aan te nemen, zonder daarvan de oorzaak te kunnen aanwijzen. Liever nemen wij aan dat i k e een beleefdheidsvorm is, ontstaan uit i k i, waarin k i het lidwoord voor persoonsnamen is. Dit zou dus zooveel zijn als „UEd.". Wellicht is i k i als beleefdheidsvorm ontstaan naast i k a o e of i k o, hetwelk dan door i k i, i k e kan zijn verdrongen.

De 3e pers. k e t a i t o is een aanwijzend voornaamwoord. De vorm is te ontleden in k i a t a i t o, woordelijk „de man daar". Hier is i t o het aanw. voorn. w. van den 2en en 3en pers. „die", vgl. Mal. i t o e. K i is het reeds meergenoemde persoonlijk lidwoord en a t a is de oude vorm van het huidige o t a „mensch" (1). Het meervoud, i o t a, voor k i o t a, beteekent dan „de menschen".

Van de pron. suff. hebben wij geen voorbeelden, dan van het reeds bij de bespreking van den genitief genoemde n i a, dat achter medeklinkers tot i a wordt. Voorbeelden: l i p o e n i a m o p i a „zijne plaats is goed"; o p a t o s o e s o e n i a „vier zijn zijne hoeken"; k o e l i t i a „zijn bast".

Aanwijzende voorn. w. en bijwoorden zijn: k a i n i „deze, dit", i t o „die, dat", k e i n a „hier", k e i t o „daar"; vragend is: k a a n o e k o „waar?", m o n g o m a i n a'a n o e k o „van waar?". Met a n o e is eveneens samengesteld m o n g o n o e „waarom?".

De telwoorden zijn: 1. s o b o t o e, s e i n d j a, 2. d i a, 3. t o *l* o e, 4. o p a t o, 5. l i m a, 6. o n o e m o, 7. p i t o e, 8. w a *l* o e, 9. s i o, 10. m o p o e *l* o e, 11. m o p o e *l* o e g o e s o b o t o e, 20. d i a p o e *l* o e, 30. t o *l* o e p o e *l* o e, 100. m o g o s o e t o, 300 t o *l* o e g o s o e t o, 1000. s o h i w o e.

---

(1) Het ligt voor de hand om aan te nemen dat dit o t a is ontstaan uit a t a, in het Kaid. zoowel als in de meeste omliggende talen het gewone woord voor „slaaf". De woorden voor „mensch" en „dienaar, slaaf" worden trouwens, althans in de laatste beteekenis, dooreen gebruikt. Het komt ons echter voor, dat a t a en o t a verschillende woorden zijn, dat n. l. a t a (Boel. w a t a, Gor. w a t o, Minah. t, Mak., Boeg., enz. a t a) wel kan worden beschouwd als grondwoord van m a t a, „oog" het in het oog vallende deel, hoofddeel, kerndeel van iets, gezicht, verschijning (zie Kern, Fidji-taal, 176), maar dat m a t a, het bestanddeel van Sang. Tal. t a o e m a t a, Bant. t o o e m a t a, enz. het adjectief is, dat „rauw, levend" beteekent. Dit bijv. n. w. met het voorvoegsel m o. wordt in het Boendasch en Boelangasch voor „mensch" gebruikt, dus: m o m a t a „een levende". Dit m o m a t a nu wordt weer afgekort tot m a t a en hiervan lijkt ons o t a de verkorting te zijn, Overigens zou het niet vreemd zijn, als de beide woorden met elkaar waren verward. Het Limbotosch (Limoetoesch) dialect van het Gorontalecsch heeft t a n g o t a, 't welk staat voor t a m o t a, t a m a t a, t a o e m a t a; vgl. ook: Kern, Taalvergelijkende Verhandeling over het Aneityumsch, bl. 120, 121.

Digitized by Google

De rangtelwoorden worden met p o k o- gevormd; dit is boven reeds vermeld. De vormen met p o k o- vindt men soms tot k o- vormen afgekort, bv. k o t o *l* o e „de derde". De vermenigvuldigende telwoorden worden gemaakt met k a n i, Bar. id., Mal. k a l i „maal, keer", bv. p i t o e k a n i „zevenmaal", s o h i w o e k a n i „duizendmaal".

Eenige merkwaardige woorden mogen hier eene korte bespreking vinden:

b o l a n g o „zee", d a g e t o „zeewater". Van het eerste woord leidt Riedel den naam B o l a a n g O e k i af, die (volgens hem) B o l a n g o O e k i luidt. O e k i is „inham", volgens denzelfden zegsman. In de woordenlijsten komt het woord niet voor. Wij hebben, in het taalgebied van het Boelangasch, den naam hooren uitspreken: B o e *l* a n g a Oeki. De beteekenis wist men ons niet op te geven. Gesteld o e k i beteekent inderdaad „inham", dan blijft het nog de vraag wat de woorden Bolango Oeki beteekenen. „Inham der zee" zou dan o e k i n i a b o l a n g o zijn. D a g e t o is het Mal. d a r a t enz. Voor de *e* vergelijke men het Sang. d a g e' (met post-palatale *g*), Sasahara-term voor l a o e d ĕ „zee".

m a t i t i „ster"; in het Talaoetsch is m a t i t i m a de naam van een bepaalde ster, zie Verh. Bat. Gen. Dl. LIX, 4e St., bl. 72 (m a t i t i m aldaar is een drukfout).

d o p o e t o „wind"; dit is een omschrijvende term, want het is het Tontmb. r ĕ p ĕ t „hevig, fel", ook van den wind gezegd.

o n t i a *l* o e g o e „krokodil", volgens de eene lijst, de andere heeft w o j a. Dit laatste woord, het Mal. enz. b o e a j a, is de eigenlijke benaming, de eerste naam is omschrijvend. Wij meenen in dit woord te herkennen s a *l* o e g o e „water" en vergelijken het daarom met de omschrijving in sommige Toradjasche talen: k a r i o e ë „waterdier". Mogelijk staat o n t i a *l* o e g o e voor k o n s a *l* o e g o e. De prepositie van den locatief is in het Kaid. k o, in het Mong. k e en k o n. In het Boe*l*. is „krokodil" o e d i p i n g o, in het Boend. o e d e p e n g o. Dit woord bevat waarschijnlijk den stam die in het Tontmb. luidt r i'p i n „boord, rand, kant". Ook hier kan *k* zijn weggevallen, zoodat deze omschrijving met „stranddier, oeverdier" ware weer te geven.

b o n i a „ander" is hoogstwaarschijnlijk id. met het Bar. b a n j a (niet, geenszins, syn. met Mal. b o e k a n), d. i. het ontkenningswoord b a met het pron. suff. 3e pers., woordelijk dus „het tegendeel er van, dàt niet". In den zin van „ander" wordt het in het Bar. niet gebruikt, doch de beteekenissen liggen vlak naast elkaar, zooals men te allen overvloede kan zien aan het Jav. s a n e s „ander", dat vaak als beleefd ontkenningswoord wordt gebruikt.

b o e l i „geenszins" is een ander ontkenningswoord. Het is id. met Bar. b o i „opdat niet, laat niet" en met Boetonsch b o l i, Sawoesch b o l e, (vetatief-partikel), Jav. b ĕ l i h, Soend. b i l i h.

t i b o (eed), Minah. t., Sang. t i w a', Oud Jav., Daj. t i w a h, Bar.

Digitized by Google

tiwa. Dit woord heeft verschillende beteekenissen. Die van „eed, plechtige gelofte" is waarschijnlijk wel de grondbeteekenis; deze heeft het woord nog in de Minah. talen en in het Kaidipansch. Een der meest voorkomende en doorgaans stipt nagekomen geloften was die om aan de gestorvenen eene waardige uitvaart te verschaffen; deze gelofte werd gewoonlijk bij de eerste (voorloopige) begrafenis afgelegd. Vandaar dat tiwah in het O. Jav. en in het Dajaksch „doodenfeest" beteekent. In het Sang. beteekent tiwa' „de goede oude tijd, toen de menschen nog beter waren dan thans, de goede naam en faam van een gestorvene" en mětatiwa' is „over den ouden tijd spreken". Waarschijnlijk werden op de doodenfeesten der oude Sangireezen de heldendaden der gestorvenen bezongen en ook die hunner roemruchte voorouders, zoodat „het doodenfeest vieren" van zelf medebracht het „spreken over den ouden tijd". In het Bar. is de beteekenis het sterkst afgeweken. Daar beteekent mampotiwa „iemand bevelen iets voor hem te doen, iemand bevelen verstrekken, om zijne hulp te genieten". In dien zin is het syn. met montjongka „bevelen uitdeelen" en dit wordt zeer vaak als wisselwoord gebruikt voor mosoesa „feestvieren", omdat bij groote, algemeene feesten (eertijds bijna altijd doodenfeesten) het uitdeelen van bevelen geen oogenblik ophoudt. Montiwani eindelijk beteekent in het Bar. „gezamenlijk rijst stampen (van twee vrouwen)". Dit is eene specialiseering van de beteekenis „gezamenlijk werken", die weder synoniem is met die van „feestvieren". Men denke slechts aan het Mal. pěkěrdja'an in den zin van „feest" en aan Bar. soesa „feest", Mal. soesah „drukte, moeite, hard werk".

goema „scheede" van een mes of zwaard, ook in de Toradjasche talen gebruikelijk, is hetzelfde woord als het Mal. roemah „huis" en zijne equivalenten. In de Minah. talen gebruikt men voor „scheede" wale (huis), het synoniem van roemah, men denke aan ons „brillenhuis".

Het ontkenningswoord van het Kaidipansch is dio.

De taal van Boelanga Oeki.

De bewoners van Boelanga Oeki (gewoonlijk Bolaang Oeki of Bolang Oeki genaamd) beweren afkomstig te zijn van het eiland Lembe, aan de O. kust der Minahassa. Vandaar zouden zij in Z. W. richting naar het kustgebied van Gorontalo zijn gegaan en zich hebben neergezet aan de rivier Bolango. In het Gorontaleesche dorp Tapa wonen nog nakomelingen dezer eerste kolonisten. Wegens twist met de Gorontaleesche hoofden zouden zij een 50 jaar geleden naar Molibagoe (klemtoon op li) zijn verhuisd. Een gedeelte woont in het eigenlijke Boelanga Oeki, onder een onderdistrictshoofd. Het gebied hunner taal ligt dus

Digitized by Google

tusschen dat van het Gorontaleesch en het Mongondowsch. Naar het ontkenningswoord heet deze taal de d i o e-taal.

Het is deze taal waarvan het eerst iets is bekend gemaakt door Riedel, op bl. 22 en 23 der Verh. Bat. Gen. Dl. XXXIII, n.l. drie korte vertaalde stukjes, terwijl tevens het gebied der taal door hem op het bijbehoorende kaartje is aangegeven, van waar het op de Schetstaalkaart van Holle—Brandes—Jonker is overgenomen. Zooals de geografische ligging doet vermoeden, staat deze taal tusschen het Mongondowsch en het Gorontaleesch in, maar zij neigt beslist maar den Gorontaleeschen kant en kan niet meer tot de Filippijnsche talen worden gerekend, al heeft zij ook een aantal trekken met de talen der Filippijnsche groep gemeen.

Met het Gorontaleesch heeft het Boel. gemeen een groot deel van den woordenschat; de overeenkomst met het Mong. is veel geringer.

Evenals het Gor. werpt het Boel. de *k* weg, die het Mong. behoudt bv. s i'o e (elleboog), Gor. t i o e, Mong. s i k o e; b o e'i d o (berg), Gor. h o e i d o e, Mal. b o e k i t; p o e'i (vagina), Mal. p o e k i; b o e'o e (knie), Gor. b o e o e, Mal. b o e k o e; o n o e'o e (nagel), Mong. k o n o e k o e; l o l a'i (man), Gor. l o l a i, Mong. l o l a k i; m o l a'a (loopen), Gor. m o l o l a o; i n o p a t e a (bestorven), Tontmb. k i n a p a t e a n; m o s a'i t o (ziek), Mong. m o t a k i t; t o e'a d o (trap), Gor. t o e a d o e, Mong. t o e k a d; o m b i l e (mangga), Gor. o i l e, Mong. k o m b i l o i; o e s e (buidelbeer) Bar. k o e s e; a s o (dakspar), Mong. k a t o w, Bar. k a s o.

De geprenasaleerde *k* heeft zich echter kunnen handhaven, bv. d a n g k o e (baard), n o n g k o (van af), m o t i s o n g k a l a (hurken), w a n g k a (zijn, bestaan), p o n g k o (vampyr), s i n g k o e d o e (brandend stuk hout als fakkel). In het Gor. is n g k tot n g g geworden. Ook in het medialiseeren van n t en m p tot n d en m b gaat het Boel. niet met het Gor. mede.

Men ziet dat het Boel. nog de hamzah uitspreekt waar de *k* is geweest, wat het Gor. reeds niet meer doet.

Evenmin als het Gor. en het Mong., heeft het Boel. palatale klanken, zoo als blijkt uit de volgende voorbeelden: d a n g k o e (baard), Mal. d j a n g g o e t; d a l a (weg), Mal. d j a l a n; h o e a (voor o e h a) „regen", Mal. o e d j a n; n g o e s o e (uitwendige mond), Bar. n g o e d j o e; k a l a d a, uit het Mal. k ĕ r ĕ d j a (werken); m o j a t o (slecht), Mal. d j a h a t; m o i d o e (blauw, groen), Mal. i d j a o e. Alleen in t a p a d j a r o (piek) hebben wij de d j gehoord; waarschijnlijk is het een overgenomen woord, vgl. Mak. t i d j a r o e', Boeg. t o d j ĕ r o e', Batjansch t o e m b a l a d o (dolk).

Verder in beslist vreemde woorden, als a d j i m a (talisman), d j o n g k e, Gor. d j o n g g e, uit Boeg. d j o g e' (dansmeid). De n j hebben wij alleen gevonden in m o n j a o e (miauwen), een klanknabootsend woord, dat als zoodanig buiten de gewone klankwetten der taal staat.

Digitized by Google

De tj van vreemde woorden wordt *s*, bv. kasa (boonen), Mal. katjang; malisa (Sp. peper), Mal. maritja; dasingi (unster), Mal. datjin; sikoeti (schuitje), Mal. sĕkoetji. Ook de geprenasaleerde *s* wordt niet gepalataliseerd, bv. monginsoeboe (vragen), monginsopo (slurpen), jansoena (ui), karansi (soort mand).

De *h*, die in het Mong. niet voorkomt, maar in het Gor. zeer frequent is, wordt in het Boel. gevonden op de plaats der *r* in de verwante talen, bv.
wahe (kin), Bent. ari, Sang. are.
ihe (wenkbrauw), Bar. kire.
mohoto (sterk), Bar. maroso.
mohopoto (hevig), Tontmb. rĕpĕt.
hongito (muskiet), Tontmb. rongit.
modahagoe (geel), Mong. modarag.
mopoeha (rood), Mong. mopoera.
doeha (speeksel), Tontmb. roera'.

Voor een deel ook is de Boel. *h* uit de *s* ontstaan, zooals blijkt uit de volgende voorbeelden:

ho-, het eenheidsvoorvoegsel, Mal. enz. sa-, sĕ-, bv. hobatoe (één), hongonoe (hoeveel?), hojopa (één vadem); hoea (voor oeha), uit oesa, Mal. oedjan; de *s* is echter zeer gewoon in het Boel., terwijl zij in het Goront. en in het Mong. veelal tot *t* is geworden.

De *r* is in het Boel. grootendeels overgegaan in andere klanken, waarvan te noemen zijn: *j*, in de volgende voorbeelden: goejagoejango (ouderen), vgl. Bent. Sang. goerang, Mong. goerang en goejang; in de beteekenis „vroedvrouw" komt nog de vorm goelango voor; oejo boeta (aarden pot), Bar. koera, Morisch koero, Tontmb. koere', Jav. Sang. koering; mopojo'o (schor), Mal. paraoe; mohajoe (ver), Mong. moraroe; ojoboengo (bamboespruit), Mal. rĕboeng; posojopa (Westen), Jav. sĕrĕp; sajoeo (voor), Tontmb. saroe.

De *r* die den klank voorstelt die onderhevig is aan de R. G. H.-wet, treedt in het Boel. zeer regelmatig als *g* op, zooals dit ook in de Filippijnsche talen (in engeren zin) en in het Mong. het geval is, terwijl het Tomboel., het Sangireesch, het Gorontaleesch den klank reeds tot *h* hebben afgeslepen. Ook de Tominische talen vertoonen veelal *g* op de plaats van den R. G. H.-klank. Voorbeelden uit het Boel. zijn: bibigo (lip), Mal. bibir; doegoe (bloed), Mal. darah; woego (pees), Mal. oerat; goesoe'o (rib), Mal. roesoek; mongodiaga (maagd), Mal. dara; momiago (opvoeden), Mal. biar; ipago (zwager), Mal. ipar; boesoegoe (zat), Jav. bĕsoer; motioegoe (slapen), Mal. tidoer; wigi (huispaal), Mal. diri; boegaso (gepelde rijst), Mal. bĕras; nigoe (wan), Mal. njiroe; pagi (rog), Mal. pari; lombagoe (Hibiscus tiliaceus), Mal. baroe; biga

Digitized by Google

(Alocasia macrorhiza), Mal. birah; damago (hars), Mal. damar; linoegoe (aardbeving), Karo-Bat. linoer; pasigo (rif), Mal. pasir; datago (vlakte), Mal. datar; doegi (doren), Mal. doeri; boeligo (tros), Mal. boelir; iligo (stroomaf), Mal. ilir; baga (gloeiende kool), Mal. bara; lajagoe (zeil), Mal. lajar; ga'ita (vlot), Mal. rakit; boegani (dapper), Mal. bĕrani; boegato (zwaar), Mal. bĕrat; bagoe (nieuw), Mal. baroe; modoengogoe (hooren), Mal. dĕngar; oloigi (links), Mal. kiri; goebi (nacht), Bar. rowi; gasoeto (100), Mal. ratoes.

Men ziet, hoe regelmatig het Boel. zich tegenover de R. G. H.-wet gedraagt.

De *j*, die boven als een der vertegenwoordigers der *r* is genoemd, is in het Boel. voor een deel oorspronkelijk, bv. in ajoe (hout), Mal. kajoe; lajagoe (zeil), Mal. lajar; ajanga (bil), Sang. kaiang, Tal. aiana; molojo (slikken), Loin. lonjom; baja (aangezicht), Gor. id., Mal. bajang; gedeeltelijk ook is zij uit *l* ontstaan, bv. soemojoensoengo (stroomop gaan), Tontb. soemaloe'soek, Sang. soema*l*ĕsoegĕ.

Soms staat zij naast *d* en *r* in de verwante talen, bv. pojoe (gal), Mal. hampĕdoe, Tontb. apĕroe; jopa (vadem), Mal. dĕpa, Tontb. rĕpa; jango (span), Sang. dango, Tontb. rangan.

De *l* is in het Boel. post-alveolaar; de punt der tong komt tegen de achterste alveolen, dus op eene lagere plaats dan bij de gewone *l*, die met de punt der tong tegen het voorste deel van het palatum wordt uitgesproken. De klank wordt gehoord als zwevende tusschen *l* en *r*, maar meer als een naar *r* zweemende *l*, dan als een naar *l* zweemende *r*. In het Koe*l*awisch, Lebonisch en Badasch en ook in het Sangireesch en Talaoetsch is deze klank bekend. De To Koe*l*awi spreken den naam van hun land met *l* uit, maar niet-Koe*l*awiers spreken toch steeds van Koelawi, nimmer van Koerawi. Daar alle *l*'s in het Boel. aldus worden uitgesproken, is het onnoodig dezen klank door een afzonderlijk teeken aan te duiden.

In het Mong. bestaat de *s* vóór de *i*; vóór andere vocalen wordt zij *t*, terwijl de *t* vóór de *i* tot *s* wordt. In het Gorontal. zijn de *s* en de *t* samengekomen in eene interdentale, althans coronale *t*. Het Boel. kent wel overgang van *s* tot *t*, en van *s* tot *h*, maar heeft overigens zijne oorspronkelijke *s* en *t* behouden. Voorbeelden zijn: mata (oog), tia (buik), tinai (ingewanden), mate dood), toe'ado (trap).

poesodo (navel), soesoe (borst), si'oe (elleboog), bisoelo (puist), boegaso (ontbolsterde rijst), oese (buidelbeer).

soemangito (schreien), Mal. tangis; tohomo (mier), Tontb. sĕrĕm; soemoegoeto (dalen), Mal. toeroet; wopiso (persen), Jav. sapit, soepit.

Een trek dien het Boel. met het Gor. gemeen heeft, is het uitspreken

Digitized by Google

van een klinker aan het begin van een woord met eene bilabiale, halfvocalische *w* (o e en zeer zachte *w*) in plaats van met hamzah. De volgende voorbeelden maken dit duidelijk:

w a h e (kin), Bar. a d j e, Sang. a r e.
w o e g a (pees), Bar. o e a, Mal. o e r a t.
w i n a (moeder), Boeg. i n a, Sang. i n ǎ n g.
w o e s a t o (broeder, zuster), Ponos. o e t a s, Bob. o e s o e t, Loin. Balant. o e t o e s.
w a i (jongere broeder, zuster), Bar. a'i, Mal. a d i k.
w o m p o e (kleinkind), Bob. o m p o e, Par. o e p o e, Balant. t o e m p o e, Tomin. t. m o'o e p o e, Mand. a p o, Mamoedj. a m p o.
w a b o e (kookplaats), Par. a w o e, Mal. a b o e.
w a n a'o (kind), Mal. enz. a n a k.
w a s i (zout), Mal. Tontb. a s i n.
w o e n g k o e (hond), Mong. o e n g k o e.
w a n e (witte mier), Bar. a n e, Mal. a n a i.
w o e b i (aardvrucht), Mal. enz. o e b i.
w o n d o e (zon), Tontb. ĕ n d o, Ngadj. a n d a o e.
w a'a t o (wortel), Mal. a k a r.
w i n d o e l o (olie), Amp. i n d o l i, Bobongk. i n d o l.
w a t a (slaaf), Tontb. a t a, Mak. Boeg. id.
w a l a p o (nemen), Tontb. Jav. a l a p.
w i d o e (groen), Mal. i d j a o e.
w a'o e (ik), Mal. enz. a k o e.
w i t o e (die), Mal. enz. i t o e.
w a n g k a (er zijn), Boeg. ĕ n g k a.
w o'o (ja), uit o'o (toestemmende klank).

Men ziet uit deze voorbeelden, dat zoowel voor *a* als voor *i*, *o*, *oe*, de *w* wordt uitgesproken. Woorden die met *e* beginnen zijn waarschijnlijk zeldzaam in het Boel.; onze lijst geeft alleen: e g i (niet, vetatiefpartikel) en e l a (zeeschildpad). Het eerste heeft waarschijnlijk een begin-consonant afgeworpen, vgl. Tag. Bis. d i l i, Sang. d i r i (ontkenningswoorden); dit kan ook met e l a het geval zijn, vgl. Balant. r e'a, Amp. r a r e'a.

De woorden die met een klinker beginnen, omdat zij een consonantischen beginner hebben afgeworpen, worden gewoonlijk niet met *w* uitgesproken.

Nog in een ander belangrijk opzicht staat het Boel. dichter bij het Gor. dan bij het Mong.: het kent evenals deze eerste taal geen stomme consonanten als sluiters, maar maakt ze doorklinkend, door ze met *o*, soms ook met o e (kort en dof uitgesproken) uit te spreken. Deze *o* staat evenals de *i* die bv. in de vocalische talen der Tominibocht als looze klinker optreedt, voor den kleurloozen klinker *ĕ*, welke in het Boeg. en in het Sang. de sluitende consonanten doorklinkend maakt; of de *a* die

Digitized by Google

in het Talaoetsch de consonantische sluiters sonoor maakt. De *ĕ* der verwante talen wordt n.l. in het Boel. doorgaans *o*, bv. toloe (drie), Jav. tĕloe; pojoe (gal), Mal. hampĕdoe; wonomo (zes), Tontmb. ĕnĕm.

Voorbeelden van op deze wijze sonoor gemaakte sluitconsonanten zijn: doedoebo (borst), mongoeaboe (gapen); poesodo (navel), palado (handpalm); bibigo (lip), boesoegoe (zat); wintiwintihi (schuin), woembaha (slaan); oeato'o (stiefkind), bitoe'o (dolk), wana'o (kind); boengolo (oor), woeboeloe (lichaamshaar); monginoemo (drinken), moitomo (zwart); lilingo (kruin), wioengo (neus); iintoepo (blaasroer), sioepo (ruimte onder het huis); oepoeso (staart), boegaso (ontbolsterde rijst); woesato (broeder), soemangito (weenen).

Voorbeelden van *i*: koerangi (minder), sohabati (vriend), dagangi (handelen), dasingi (unster), monawari (bieden), barangi (koopwaren), pasari (markt), hasili (belasting), sinapani (geweer), dus uitsluitend in vreemde woorden. De consonantische sluiter is hier dus op zijn Gorontaleesch behandeld, want dit spreekt zulk een eindklank steeds met *i* uit; hetzelfde geschiedt in de Tominische en de Toradjasche talen. De klemtoon valt in al deze woorden op de voorlaatste lettergreep.

In deze voorbeelden zijn dus *b*, *d*, *g*, *h*, hamzah, *l*, *m*, *ng*, *p*, *s*, *t*, van stomme tot klinkende sluiters gemaakt. Van de *n* hebben wij geen voorbeeld; tia (buik) heeft de sluitende *n* afgeworpen. De gewone looze klinker is *o*; na oe in de vorige lettergreep treedt wel oe op, evenals een enkelen keer *a* en *i* na dezelfde klinkers in de oorspronkelijke eindsyllabe. In de voorbeelden waar hamzah met *o* sluiter is, vervangt de hamzah eene vroegere *k*, vgl. Mong. Bob. oeatok, Tontmb. toloatĕk, Boeolsch oeatoko, Batjansch oeatok, met oeato'o; Amp. betoeki met bitoe'o; Mal. anak met wana'o.

Werktuignamen worden door reduplicatie gevormd, evenals in het Mong. en in de andere talen der Filippijnsche groep, verder in het Gor., de Tominische talen en die der Loinansche groep. Voorbeelden zijn: toetoendoe (wijsvinger), totondigoe (ladder), iintoepo (blaasroer), koekoendoedoe (pijl), loloboe'a (rijstblok), goegoesa'a (molen), sosaidoe (kam), sosamboeto (schaamgordel), popade'o (ploeg), o'ahito (hark), boeboentoelo (pootstok), lolapa (handschoffel), popati (patjol), soesoepito (tang), sosala (boete), gogabilo (roeiriem), totapoe (anker).

De klinker der redupliceerende lettergreep is dus dezelfde als die der gereduplicerde, behalve wanneer de laatste *a* is; in dat geval heeft de redupliceerende lettergreep *o*.

Onder de voorvoegsels is mo- bizonder veelvuldig. Dit komt omdat in dit mo- eenige andere voorvoegsels zijn opgegaan, waarschijnlijk ma-

Digitized by Google

èn mĕ-, want noch van ma-, noch van mĕ, mi- hebben wij een enkel voorbeeld aangetroffen. In de eerste plaats vormt mo- vóór den onveranderden stam, actieve deelwoorden, transtieve, zoowel als intransitieve, bv. molojo (slikken), motioegoe (slapen), mola'a (loopen, heengaan), mobalango (zwemmen), molo'ia (spreken), modoeha (spuwen), motiango (roepen), motoebago (antwoorden), moinao (liefhebben), moigoe (baden), moginggoeli (vertellen), mohogia (spelen), modoempolo (koken), molalanga (roosteren), moloboe (rijst stampen), mota'adoe (klimmen), mosali (koopen), moloea (leenen).

Verder wordt mo- gevoegd voor intensieve stammen, die den beginner geprenasaleerd hebben, waarbij de oorspronkelijke beginner door den voorgevoegden nasaal wordt verdrongen, bv. monoesoe (zuigen), stam soesoe; momiago (opvoeden), st. biago; monga (eten), st. (k)a; monginoemo (drinken), st. inoemo; monanggoengo (op den rug dragen), st. tanggoengo; moningoe'oe (boeren laten), st. tingoe'oe; mongoeaboe (gapen), st. oeaboe; monoerado (schrijven), st. soerado; moninanga (braden), st. sinanga; momitago (touw draaien), st. pitago; monipoe (plukken), st. tipoe; monimba (water halen), st. timba.

Ook het intr. passieve ma-, dat vooral veel wordt gebruikt om adjectieven te vormen, heeft in het Boel. den vorm mo-, zooals de volgende voorbeelden aantoonen: mohopoto (hevig), molaidoe (levend), mosa'ito (ziek), modoeloe (pijnlijk), mopia (goed), mojatoe (slecht), molangoe (dronken), mohoeo (veel), mosolago (groot), monipiso (dun), motoelido (recht), mopasoe (warm), mohoto (krachtig), mopoito (bitter), mopoeti (wit), moitomo (zwart). Met dit intr. passieve mo- is ook gevormd momata „mensch", soms afgekort tot mata. Ook het Boendasch (Bonesch) heeft momata. Zooals men weet, hebben Bentenansch, Sang., Talaoetsch, om van andere talen niet te spreken, de bepaling mata bij het woord voor „mensch" (taoe, to, tooe); hier heeft men een voorbeeld van het adjectief mata, momata zelfstandig gebruikt, dus „een rauwe, een levende", in tegenstelling tot „een doode". Voorbeelden: momata no boe'ido „de lieden van het gebergte", mata no Mongondoe „de menschen van Mongondow", mata no lipoe „inwoners van het dorp", toela no momata „de beenderen des menschen".

Het voorvoegsel dat in het Batan maj-, Ibn. Pang. Pamp. Bik. Tag. Bis. mag-, Tomboel. mah-, Bat. mar- luidt, is in het Boel. aanwezig in den vorm mog-. Voorbeelden zijn: mogoetoetoe (veesten), vgl. Bar. otoe, Boeg. Sang. ĕtoe', Daj. Jav. ĕntoet; mogiligo (stroomaf gaan), Mal. ilir; mogoemboe (snuiven, kussen), Ponos. oembaoe, Jav. amboe, Maleg. imbo; van andere vormen zijn wij niet geheel zeker. Voor „ademen" geeft onze Woorden-

Digitized by Google

lijst m o g i n a o, voor „liefhebben" m o i n a o, en voor „adem" w i n a o. Het eerste herinnert aan Magindanaoe g i n a w a (adem, leven, instinct), Oud Formos. h i n a w a (bewustzijn) (1), Ponos. Mong. g i n a (adem, hart, gemoed), Goront. h i l a w o, voor h i n a w a, (hart), i l a w o (adem), Boendasch g i n a (adem,hart), Balant. i n a o (adem), Boengk. p e n a a (adem), Tjambasch (2) m o n j a w a (ademen), Mor. p e n a o (adem), Bad. m e i n a o (ademen), Mand. m e n a w a (ademen), Loin. m i k i n j o a' (ademen), Boeolsch g i n a w a (hart), g i n a a (adem), Lalak. p e n a o (adem), Boan. m o k i n a'a (ademen), Bob. g i n a w o (hart, gemoed), Nap. m o i n a o (ademen), Mak. n j a w a, n a w a, n a a' (adem, gemoed, gedachte), Boeg. id. en i n i n a w a, Bar. n a w a, n a a. Deze voorbeelden kunnen worden teruggebracht tot twee typen, n.l. n a w a en i n a w a of g i n a w a. De vraag is nu of i n a w a zijn oorspronkelijken beginner heeft verloren. Het komt ons voor dat dit niet het geval is, maar dat i n a w a waaruit ook de bijvorm n j a w a is ontstaan, het instrumentale voorvoegsel *i* heeft en dat de *g* van g i n a a, g i n a w a, g i n a w o, g i n a o niets anders is, dan de *g* van het voorvoegsel m o g-, m a g-, enz. die bij den stam is getrokken, daar men slechts het gedeelte m o-, m a- als prefix beschouwde. Eene parallel hiervan levert het Bar. m o g o p a, (vierkant), dat, blijkens het Balant. m a g o p a t tot stam heeft o p a t (vier); doordat men echter het prefix m a g- in het Bar. niet meer kent, beschouwt men g o p a als den stam en gebruikt dien in de beteekenis „zijde, kant". Is dit juist, dan bevat ook Boel. m o g i n a o het voorvoegsel m o g-.

De nominale vormen dezer voorvoegsels zijn p o-, p o g-. Het komt ons onnoodig voor hiervan voorbeelden te geven.

o-, door afwerping van den beginner ontstaan uit k o-, het M. P. k a-, vormt o. a. de rangtelwoorden, bv. o d o e a n i a (de tweede), Mal. k a d o e a n j a, verder, o t o l o e n i a (3e), o p a t i a (4e), o l i m a n i a (5e), o n o m i a (6e), o p i t o e n i a (7e), o w a l o e n i a (8e), o s i o n i a (9e), o p o e l o e n i a (10e); in o n o m i a is de *o*- van het voorvoegsel onhoorbaar. Verder hebben wij het aangetroffen in i n o p a t e a (bestorven) van den stam p a t e, vgl. Tontmb. k i n a p a t e a n en in o s o e a n g o t i a (zwanger), letterlijk, „gevuld, met inhoud (s o e a n g o) is de buik"; vgl. het gebruik van k o- in het Bar. bv. k o b a n g a n i „gevuld, met inhoud (b a n g a n i)".

Met *'o* is samengesteld het voorvoegsel m o'o- (Ttb. m a k a-), met den nominalen vorm p o'o- (voor p a k a), bv. m o'o s a n d o e b o e (zich herinneren), mo'o l i a n g o (vergeten), m o'o b o e o e (stinken), m o'o b a l o (geluk hebben, het kunnen winnen) en verder in de vermenigvuldigende telwoorden: p o'o m i n s a (éénmaal), p o'o d o e a (twee-

(1) Brandstetter, Matahari, 43.
(2) Bedoeld is het Tjambasch dialect van het Makassaarch.

Digitized by Google

maal), p o'o p o e l o e (tienmaal), p o'o g a s o e t o (honderdmaal), p o'o h i b o e (duizendmaal).

Het voorvoegsel n o- is de afgeknotte vorm van m i n o-, d. i. m o- met invoegsel -i n-, ter aanduiding van het praeteritum. Voorbeelden: b a l e n o p o b o e „afgebrand huis"; n o o t i (eb), woordelijk „het is droog geworden"; n o p o h o d a m e o „is vrede gesticht"; n o b a l o „is overwonnen"; n o b a l o e „is verkocht", n o i m a i „is aangekomen"; n o'o e l e „avond geworden".

Een belangrijk voorvoegsel is ook t o g o-, dat in de volgende voorbeelden voorkomt:

m o t o g o w i n d o e p o (droomen), st. w i n d o e p o, Jav. i n ĕ p, Tag. h i n i p, Ponos. i n o p; naar de afleiding beteekent t o g o w i n d o e p o „droomer"; m o t o g o d a h o e m o (aan de koorts lijden), st. d a h o e m o (koud). Dit voorvoegsel is het bekende t a r a-, t a h a, t a g a-, dat in het Boel. den regelmatigen vorm t o g o- heeft.

Ook van het wederkeerigheidsprefix s i- (h i-) hebben wij eenige voorbeelden, bv. m o h i b a n o d o e (slapen, ongevoelig zijn, van ledematen), st. b a n o d o e (bet. onbekend), m o h i p a t e (oorlogen, elkaar dooden), m o s i a l o e l o e (bij elkaar koppensnellen).

Het achtervoegsel -*a* is het bekende -a n; het komt voor in de volgende voorbeelden: p o'a m a a (oom), st. a m a (vader); p o'i n a a (tante), st. i n a (moeder); de letterlijke beteekenis is dus „de met vader, moeder, toegesprokene"; i n o p a t e a (bestorven), st. p a t e, voorvoegsel *o*-, invoegsel -i n-, achtervoegsel -*a*; p i n a l i a (gewond), st. p a l i (wond); p o s o j o p a (West, zonsondergang), st. s o j o, voor s o j o p (ondergaan, v. d. zon); p o t o e t o e'o e a (zitplaats), voorvoegsel p o-, st. t o e'o e, gereduplicceerd: t o e t o e'o e. Met reduplicatie, doch zonder voorvoegsel, zijn gevormd: t o t a p a w a (rookvliering), van t a p a (rooken); g o e g o e s a'a (molen), st. g o e s a (malen); l o l o b o e'a (rijstblok), st. l o b o e (stampen); d o e d o e p a w a (aanbeeld) van d o e p a (hameren).

Van de infixen zijn ons alleen bekend -o e m- en -i n-, het laatste slechts in een luttel aantal voorbeelden, zoodat het wel schijnt dood te zijn. Indien het infix -o e m- nog levend is, kan men toch zeggen dat het op weg is om in onbruik te raken, daar het aantal voorbeelden van vormen met m o- ongelijk veel grooter is dan dat der vormen met -o e m-. Voorbeelden zijn: t o e m i g i (staan), st. t i g i; t o e m o e'o e (zitten), st. t o e'o e; t o e m a m p e l a n g o (zitten met gevouwen beenen), st. t a m p e l a n g o; o e m o s i n g o (lachen), st. o s i n g o; s o e m a n g i t o (schreien), st. s a n g i t o; h o e m i o m o (glimlachen), st. h i o m o; t o e m o i (pissen), st. t o i; l o e m o e a g o e (buikloop hebben), st. l o e a g o e; d o e m o l o e t o e (rijp), st. d o l o e t o e; s o e m o e g o e t o (dalen), st. s o e g o e t o; s o e m o j o e n s o e n g o (stroomop gaan), st. s o j o e n s o e n g o; d o e m o d o e p o (morgen), st. d o d o e p o.

Digitized by Google

Behalve in de reeds bovengenoemde vormen, waarin m i n o- tot n o- is afgeknot, komt het infix -i n- voor in de volgende voorbeelden: b i n o n o r o (hik), st. b o n o r o; p i n o h o'o (verslikt), st. h o'o; i n o p a t e a (bestorven), st. p a t e; p i n a l i a (gewond), st. p a l i; m i n a t e (gestorven), st. m a t e; p i n o g o e s a (toespijs), st. g o e s a; p i n o m o e l a (gewas), st. m o e l a; b i n o l i (schuld) st. b o l i.

De lidwoorden in het Boel. zijn s i voor eigennamen en verwantschapsnamen, bv. s i a m a'o e „mijn vader", s i K a m a (eigennaam); in den genitief is het n i, bv. a m a n i K a m a (vader van K.), b a l e n i a m a n o t a (het huis zijns vaders). Het lidwoord n o, vgl. Loin. n a, Bal. *a*, Goront. l o, Boenda n o) komt vóór woorden die in den genitief staan (behalve voor eigennamen) en is daardoor een genitief-partikel of tusschenzetsel bij den genitief geworden, bv. l i p o e n o i n a o „plaats van den adem, hart", s i n a n o l i m a „moeder der hand, duim", t a i n o a d a l a „paardendrek", n g o e s o e n o s o e s o e „mond der borst, tepel, speen", b a l e n o p a e „rijstschuur", m o e s o e n g i n o h o e a „regenmoesson", s a g i n o b o e l a „apen-pisang, wilde pisang".

Dit lidwoord treedt ook op om den agens aan te wijzen, na passieve vormen, bv. n a l i o e n g a n o n a g a b o e l a „de maan wordt door den draak opgeslikt" (maansverduistering). In de volgende zinnen wijst het 't object aan: m o t a o e n o o e n d a m o „kennende geneesmiddelen, geneesheer", m o m a t e n o l o e t o „het vuur dooven", m o n i p o e n o b o e n g a n o a j o e „boomvruchten plukken". En in den hier volgenden zin is het lidwoord van het onderwerp: e g i p a m o l o l a'a, p o m a m a p a, a n g k a n o l a b o e t o „ga nog niet heen, neem nog eene sirihpruim, er is een slecht voorteeken".

De persoonlijke voornaamwoorden zijn:

Enkv. 1. w a'o e, 2. i'o, 3. o t a.

Mvd. 1. i t a (incl.), a m i (excl.), 2. a m o e, 3. s a i t o e.

De korte vormen dezer voorn. woorden, die als bezittelijke v. n. w. optreden, als suffixen verbonden met het woord b a l e (huis) zijn:

Enkv. 1. b a l e'o e „mijn huis".
2. b a l e n i m o e „uw huis".
3. b a l e n o t a „zijn huis".

Mvd. 1. b a l e n a t o „ons huis" (incl.).
1. b a l e n a m i „ons huis" (excl.).
2. b a l e n i o „ulieder huis".
3. b a l e n a j a „hun huis".

Gehecht aan den passieven vorm van een werkwoord (w) o n g g i „geven", luiden ze evenzoo:

Enkv. 1. n o w o n g g i'o e „door mij gegeven".
2. n o w o n g g i n i m o e „door u gegeven".
3. n o w o n g g i n o t a „door hem gegeven".

Mvd. 1. n o w o n g g i n a t o „door ons (incl.) gegeven".

Digitized by Google

1. nowongginami „door ons (excl.) gegeven".
2. nowongginio „door ulieden gegeven".
3. nowongginaja „door hen gegeven".

De vormen van den 1en pers. e.v. zijn geheel regelmatig: wa'oe voor akoe, 'oe voor koe. In den 2den pers. e.v. staat i'o voor iko, uit i kaoe. In het gebruik als pron. suff. is de vorm moe voorzien van het lidw. ni, genitief van si, of, zoo men wil, van het bestanddeel *i* in i'o. De 3e pers. e.v. is zoowel zelfstandig als achtergevoegd ota, met het tusschenzetsel: nota. Dit ota moet een aanwijzend voorn. w. 3e pers. zijn. Het Boel. heeft als pronomina demonstrativa: ewe (1e pers.), witoe (2e en 3e pers.). Waarschijnlijk is vroeger witoe 2e en ota 3e pers. geweest, vgl. de klinkers der aanwijzende bijwoorden o nini „hier", o nona „daar". Door op te treden als pers. v. n. w. heeft het zijne functie als aanw. v. n. w. verloren.

In het mvd. vinden we: 1e pers. incl. ita, suffixvorm, met tusschenzetsel: nato. De *o* van dit nato moet uit *a* zijn ontstaan; de vorm -ta is zeer gewoon als korte vorm van kita. Wat na betreft, dit kan wel niet anders zijn dan de oudere vorm van het boven besproken lidwoord no, Boenda no, Goront. lo. Vergelijk het lidwoord na van het Loinansch, *a* van het Balantaksch. Ook de meervoudsvorm naja moet dit na bevatten.

Over ami en amoe valt niets te zeggen. Ook io is bekend, o. a. uit de Minahassische talen. Wat saitoe betreft, dit heeft tot stam het bovengenoemde (w)itoe, met voorgevoegd sa-, dat wel niet anders kan zijn dan eenheidswijzer, die identisch is met si, het lidwoord der eigennamen en ook der pers. voorn. woorden.

De vorm van het bez. v. n. w. 3e pers. mvd. aja, of met tusschenzetsel: naja, bevat zonder twijfel ia, dat het oude bez. v. n.w. van den 3en pers. is, zooals het dat nu nog in het Mong., Boendasch en Goront. (-lio) is. Het komt nu nog voor achter woorden die een onderdeel van een geheel aanduiden, bv. paso'ia „de mast (van het vaartuig)", boelinia „de prijs (der koopwaar)", boengania „de vrucht (der plant)", boeta'ia „de stam der rivier (tegenover de takken)", oeloengia „landtong", (de uitstekende punt van het land); tigadia „zeestraat" (de grens der eilanden), tilenia „de poot (van het dier)", onoe'oenia „de hoef (van het dier)", polipi'ia „de vlerk (van den vogel)", boeboelia „de veeren (van den vogel)", taipia „het nest (van den vogel)", tajapia „het kaf (van de rijst)", loewidia „de pees (van den boog)", koekoendoedia „de pijl (van den boog)". We kunnen naja gerust ontleden in bovengenoemd na en ia (pron. pers. 3e pers.).

Ook de telwoorden verdienen een korte bespreking. De hoofdtelwoorden zijn: 1. hobatoe, 2. doeia, 3. toloe, 4. wopato, 5. lima, 6. wonomo, 7. pitoe, 8. waloe, 9. sio, 10. mopoeloe. Verder telt men mopoeloe goe hobatoe (11), enz.

Digitized by Google

20. diapoeloe, 30. toloe no poeloe, 40. wopato poeloe, 50. lima no poeloe, 60. wonomo poeloe, 70. pitoe no poeloe, 80. waloe no poeloe, 90. sio no poeloe, 100. magasoeto, 1000. sohiboe, 10.000. samaleoe.

Hobatoe is verbonden met het numeratief batoe en beteekent dus eigenlijk „één stuk". Doeia heeft den overgangsklank tusschen oe en *a* tot *j* gemaakt, als *i* uitgesproken, in welke *i* de oe weder is opgegaan zoodat men den vorm dia krijgt, in diapoeloe (¹).

De telwoorden voor 30, 50, 70, 80, 90 hebben het tusschenzetsel tusschen den vermenigvuldiger en het vermenigvuldigtal; die voor 40 en 60 hebben het niet, omdat de 3-lettergrepige vorm van wopato en wonomo in het tel-rythme opweegt tegen den tweelettergrepigen vorm van toloe, lima, pitoe, waloe, sio gevolgd door no.

Het woord voor 10,000, maleoe, houden wij voor het Ned. millioen, daar dit woord in sommige Indon. talen is opgenomen.

Over de rangtelwoorden en de vermenigvuldigende telwoorden is reeds boven gesproken.

Eenige woorden zijn uit het Ternataansch overgenomen. Gelijk men weet, is Limboto lang met Ternate verbonden geweest tegen Gorontalo. Behalve de titels sangadi (dorpshoofd), djooegoegoe (districtshoofd), zijn Ternataansch: ngara (deur), sinanga (braden), boeloea (houten kist), totapoe (anker).

5. Nadere beschouwing van het Boengkoesch-Morisch taalgebied.

Overzicht over het taalgebied.

Het gebied der Boengkoesch-Morische taalgroep (voorloopig de Boengkoesche koloniën op de N. kust der Tolo-golf buiten rekening gelaten), omvat het geheele Z. O. schiereiland van Celebes, van af de grenslijn met het Bare'e en het Wotoesch. Wanneer men dus van den mond der Kalaena (ten O. van Wotoe), een lijn recht naar het N. trekt, tot aan de O. grens van het Bare'e, dan is alles wat ten O. dezer lijn en verder naar het Z. ligt,

---

(¹) Naar aanleiding van dezen bijvorm, willen wij even opmerkzaam maken op andere nevenvormen der telwoorden voor „twee" en „drie". Het Indon. doea heeft de volgende bijvormen: Kaidip. doegan, Ampan. doegangi, Sang. doeda, Bar. andoro, Mal. dĕngan, Nap. ranga, Bar. rongo. vgl. pindongo („och arm, helaas, stakker", woordel. „ach kameraad") met Sang. piroea (zelfde beteekenis) en Par. ranga (id.); voorts Sang. dingang (zelfde beteekenissen als Mal. dĕngan) en Lindoesch pindongo („kat", woordelijk: huisgenoot). De vergelijking dezer vormen brengt die voor „drie", tiga, uit tĕga en tĕloe wel een weinig nader tot elkaar, althans de klanken *g* en *l*, al is dit met de eindklanken *a* en *oe* nog niet het geval.

Digitized by Google

gebied der Boengkoesch-Morische taalgroep. Van de grootere kusteilanden behooren Wawoni op de O. kust en Kabaena op de Z. kust eveneens tot dit taalgebied, terwijl Moena en Boeton er buiten vallen.

Binnen dit gebied nu worden de volgende talen gesproken:

Boengkoesch: langs de geheele Z. kust der Tolo-golf, met uitzondering van de enkele Boegineesche kolonies in de Tomori-baai en de Bare'e (of een dialect daarvan) sprekende nederzettingen die op bl. 15, 16 zijn vermeld. De Zuidgrens van het Boengkoesch wordt gevormd door de Laa Solo („snelstroomende rivier"). In het Z. van het Boengkoesch taalgebied wonen de To Epe, de To Toelambatoe en de To Watoe. De To Toelambatoe hebben in hun dialect, dat naar de ontkenning hileo heet, eenige eigenaardigheden gemeen met dat der To Watoe. Opvallend is verder de interdentale uitspraak der *t*, zoodat deze als ts of als tsj klinkt. Het dialect der To Watoe (hina) vertoont den overgang tusschen het Boengkoesch en het Lalakisch (of Laiwoeisch), doch moet nog tot het Boengkoesch worden gerekend. Ook het eiland Wawoni [1] is taalgebied van het Boengkoesch; naar de ontkenning heet het daar gesproken dialect naida. Zoo goed als Boengkoesch is ook de taal der To Rete, een kleine stam in het laaggebergte ten N. der Kandari-baai, die vroeger op Wawoni woonde, doch vandaar gevlucht is naar den vasten wal, voor de Ceramsche en Boeroesche zeeroovers, die hen kwamen bestoken. Wawoni is later weer bevolkt van uit het Laa Solo gebied, dat nog tot het terrein van het Boengkoesch behoort. Het dialect der To Rete, dat zeer aan den invloed van het Lalakisch is blootgesteld, is aan het verdwijnen.

West-Morisch (aikoa), het hoofddialect van het Morisch, wordt gesproken door de To Poe'oe nTana ten N. van de Laa Poeaboe („troebele rivier"), de To Olota en de To Woelanderi, ten Z. dezer rivier, en de To Molio'a, wier gebied door de Kadata (eene der bronrivieren van de Laa) van Lamoesa (Bare'e-taalgebied), wordt gescheiden. Ook de To Oeloe Oewoi („de lieden van het Bronnenland", n.l. van de Sakita-rivier), ten Z. van de To Molio'a, doch door een stuk onbewoond land van hen gescheiden, spreken West-Morisch, doch hun dialect staat iets dichter bij het Boengkoesch. Eene eigenaardigheid in hunne uitspraak is, dat zij de *t* na *i* tot *s* maken, bv. pisoe (zeven), voor pitoe.

Oost-Morisch (nahina), het dialect van Petasia, wordt gesproken door de To Molongkoeni, ten O. van de To Olota, en de To Impo, ten W. der To Molongkoeni.

Lalakisch of Laiwoeisch is de taal der To Wiwi Rano, hoewel hun dialect naar de ontkenning nohina heet, waardoor men zou

---

[1] Den naam Wawoni wil men afleiden van Wawo ni'i „Kokosberg", naar een legendarischen kokospalm op een heuvel, die 5 of 7 vertakkingen zou vertoond hebben

Digitized by Google

denken dat het Oost-Morisch of Boengkoesch was. To Wiwi Rano beteekent „Bewoners van den Meeroever"; met dit meer is het Towoeti-meer bedoeld. De oevers van dit Meer zijn zwak bevolkt. De To Wiwi Rano wonen nabij den O. oever; ten Z. van hun gebied is een groot stuk onbewoond land, drie dagreizen lang van N.—Z. Daarna komt men aan de To Labeaoe, wier taal (noihe) in karakter Lalakisch is, met eenige afwijkingen naar den Morischen kant. Hetzelfde geldt van de To Asera Wanoea (1), van wier taal (noie) het Lalakisch karakter nog duidelijker is. Het gebied dezer beide Lalakische talen ligt aan den boven- en middenloop der Laa Solo en hare beide zijriveren Laa Lindoe en Laa Ngeo.

Nog meer aan den bovenloop der Laa Lindoe wonen de To Watoe en de To Waroe, die dus ten O. der To Wiwi Rano vallen. Van de To Watoe is reeds boven gezegd dat hunne taal (hina) nog tot de dialecten van het Boengkoesch behoort, doch dichter bij het Lalakisch staat dan het Boengkoesch. De taal der To Waroe (nehina) is van karakter Lalakisch, doch nadert meer tot het Wiwi Ranosch en het Morisch dan het hoofddialect van het Lalakisch.

Ten Z. der Laa Solo vallen de To Lalaki, die voornamelijk het stroomgebied der Konawe-rivier met hare zijtakken bevolken. Hunne taal wordt Lalakisch of Laiwoeisch genoemd. De eerste naam is beter, immers de algemeene naam van het volk is To Lalaki. De naam Laiwoei is die van een der landschapjes die gezamelijk den statenbond van het landschap Konawe vormen, maar het is noch het grootste, noch het belangrijkste. Laiwoei (2) is alleen daarom het meest bekend, omdat het hoofd van dit landschapje een contract met de Ned.-Ind. Regeering had, reeds langen tijd voordat het geheele land onder geregeld bestuur werd gebracht.

De To Lalaki worden ook wel To Kea genoemd. Dit is echter eene Boegineesche uitvinding. Kia (door de Boegineezen kea uitgesproken), beteekent „vriend" en is daarom in het Lalakisch gebruikelijk als aanroep van iemand wiens naam men niet kent. To Kea beteekent dus „lieden die men met kea aanspreekt".

Het Lalakisch wordt gesproken van af de Z. grens van het Boengkoesch en Morisch, langs de kust en in het binnenland, Z.-lijk tot straat Tioro en W.-lijk tot op 4/5 van den afstand van de O. kust naar de W. kust. Immers de Drs. Sarasin verklaren dat Mowewe, hetwelk zij op 3° 58′ Z. B. en 121° 44′ O. L. plaatsen (3) reeds tot het landschap Konawe (4) behoort.

---

(1) Asera Wanoea is Boegineesch en beteekent „Negen Landen"; vgl. de benaming Pitoempanoea „Zeven Landen", aan de W. kust der Bone-golf.

(2) Laiwoei is af te leiden van lai iwoi „aan het water, aan de rivier", waarmede dan de Konawe moet bedoeld zijn. vgl. wat over dezen naam in Noot 4 is gezegd.

(3) Reisen in Celebes, I. 347.

(4) Konawe, of met het lidwoord Konaweha, beteekent niet anders dan „water, rivier". Het is de naam der groote rivier die van W. naar O stroomt en

Digitized by Google

Ten W. van de grenslijn ligt het gebied van het Mekongkasch, naar zijne ontkenning kio genoemd. Eene uitbreiding van dit ontkenningswoord, kionio, konio „er is niet" is het konjo dat de Sarasins als het ontkenningswoord dezer taal opgeven (1). Ten Z. van Mekongka wonen de To Maronene, de erfvijanden der To Lalaki (2).

In het gebied van het Lalakisch wordt nog aangetroffen een kleine kolonie van To Kapontori, die ten W. van de boven reeds genoemde To Rete wonen, dus in het laaggebergte op het schiereiland tusschen de Konawe en de Kandari-baai. Hunne taal, die aan het uitsterven is en naar de ontkenning akido heet, is een dialect van het Moenasch.

Verder worden nog Badjo's aangetroffen op de eilandjes in de Kandari-baai op het eiland Wawoni, in de baai waarin de Laa Solo uitmondt, op Boeton, Moena, Kabaena en aan de N. kust van Straat Tioro. Hunne taal (ontkenning: gai) vertoont eenige afwijkingen van de in Tijdsch. Bat. Gen. Dl. XLII, bl. 460—490 besprokene; zoo heeft bv. de overgang van de opene *a* in *e* niet plaats. In hoofdzaak is het echter dezelfde taal.

Het Lalakisch (Laiwoeisch).

Naar hare ontkenning wordt deze taal tamboeoki, of tamboki (3) genoemd. Het echte ontkenningswoord is echter, naar mededeeling van Lt. F. Treffers, kio of kioki; de beteekenis van tamboki is „er is niet". In tamboki moet ta het ontkennende bestanddeel zijn, want Lt. F. Treffers hoorde het als ontkenning gebruiken in Lamboeja, bv. ta la Bedoe „Bedoe is er niet".

Voor hetgeen wij thans over het Lalakisch laten volgen, zijn onze bronnen: de Hollesche woordenlijst, door ons ingevuld en eene kleine woordenlijst, ons met nog vele andere inlichtingen welwillend verstrekt door den Civielgezaghebber van Kandari, den 1sten Lt. der Inf. F. Treffers.

Evenals in het Boengkoesch en in het Morisch, onder welken laatsten naam wij hier kortheidshalve het Petasiasch en het Morisch zullen samenvatten (4), mist het Lalakisch de palatalen. De tj zal men reeds vanzelf niet zoeken in deze Boengkoesch—Morische taalgroep, evenmin als in de Loinansche of in de Toradjasche. In het voorbeeld bitara (spreken), dat het Mal. bitjara is, ziet men dezen klank door de *t* vervangen.

De dj is doorgaans *s* geworden, evenals in het Boengkoesch en Morisch, bv. ase (kin), Bar. adje; mosa'a (slecht), Bar. madja'a;

---

ten N. der Kandari-baai, bij Sampara in zee valt. (Sarasin, o. c. 369). Vgl. Bar. gonawe en goenambe wisselwoord voor oeë (water) en Oud-Boeg. koenawe „buffel", dus z. v. a. „waterdier".

(1) O. c. 341.

(2) Meded. Ned. Zend. Gen. XLIV, 162.

(3) Sarasin, O. c. bl. 358.

(4) Meded. Ned. Zend. Gen. XLIV, bl. 249, 285.

Digitized by Google

m o s o d o (steken naar), Bar. m o n d j o l o; o e s a (regen), Bar. o e d j a; k a s o e (boom), Bar. k a d j o e; s a l a (weg), Bar. d j a j a; o p o s o e (gal), Bar. a p o d j o e; o s e o e (naald), Bar. i d j a o e, Mal. d j a r o e m.

In enkele voorbeelden vindt men de d j door *d* vervangen, bv. d a n g k o (baard), Boeg. d j a n g k o'; o d a k a (kam), Boeg. d j a k a; d a m b o e (djamboe), Boeg. d j a m p o e; m o d a m a (werken), Boeg. d j a m a. Deze woorden zijn, zoo niet alle, dan toch voor een deel uit het Boeg. overgenomen; de afwijking van den gewonen regel is dus toe te schrijven aan de poging om de d j na te spreken.

Van de n d j komt evenmin een enkel voorbeeld voor, ook niet van de n j. De Mal. n j is door *n* vertegenwoordigd, bv. h a n o e n o (het zijne), Mal. a n o e n j a; m o'a n a (vlechten), Mal. a n j a m.

De *j* is even zeldzaam als in het Boengk. en Morisch; het eenige voorbeeld dat wij hebben is w o e'a j a (krokodil), Boengk. Mor. b o e a j a. Gewoonlijk verdwijnt eene oorspronkelijke *j*, bv. m o m a a (gapen), Mor. Boengk. id., W. Toradjasche talen n e m o j a; o d a o (roeiriem), Mal. d a j o e n g; o s e o e (naald), uit o s a j o e, Mal. d j a r o e m; m o b e a (zwaar), uit m o b a j a, Mal. b ĕ r a t; w e i (geven), uit w a j i, Mal. b ĕ r i; d e a (hooren), uit d a j a en dit uit d a r a n g, omzetting, Mal. d ë n g a r; r o e i (doren), uit r o e j i, Mal. d o e r i; o w i a (aronskelk), uit w i j a, Mal. b i r a h; e t o e (honderd), uit j a t o e, Mal. r a t o e s.

De acht laatste voorbeelden geven tevens te zien wat er in sommige gevallen van den typischen klank der R. G. H.-wet in het Lalakisch is geworden. In de genoemde voorbeelden is hij *j* geworden en daarna met den voorafgaanden klinker samengetrokken. Daar waar hij eindsluiter was, is hij afgevallen, daar het Lalakisch eene vocalische taal is. Voorbeelden daarvan zijn: b i b i (lip), Mal. b i b i r; i k o e (staart), Mal. e k o r; e l e l o e (aardbeving), Bis. l i n o g; t i'o l o e (ei), Mal. t ĕ l o e r. In andere voorbeelden vinden we *h*, bv. o e h a (pees), Mal. o e r a t; w a h o (gloeiende kool), Mal. b a r a; w o'o h o e (nieuw), Mal. b a r o e; m o t o h a (hard), Mal. t ĕ r a s; w o h a (gepelde rijst), Mal. b ĕ r a s; h o e h o e (hoek), Soend. Mal. d j o e r o e, Tontemb. r o e'o e. Deze *h* moet uit *g* zijn ontstaan, uit welken laatsten klank ook de *j* zal zijn voortgekomen en die in een paar andere voorbeelden tot *k* is verscherpt, n.l. b a k a (kies), Tag. Bis. b a g a n g; p a k i (rog), Mal. p a r i, Tag. Bis. p a g i. Men kan dus aannemen dat uit den oorspronkelijken typischen klank der R. G. H.-wet de *g* is ontstaan, waaruit *j*, *h* en *k* zijn voortgekomen. Ouder dan de *g* is nog de *r*, die te vinden is in de voorbeelden s i r o b o e (slurpen) en m o ë r i (links); *l* komt voor in l o e a l e (maagd), Talaoetsch m a ŋ o e a l a, Sang. m a h o e a l a, Bantiksch m a h o e a j a, Tontmb. m a r o e a j a. De grondvorm van l o e a l e is l o e a l a, uit l a w a l a, vgl. Tomboel. r a r a h a, Tag. d a l a g a, Bar. l o e n d a r a, Mal. d a r a.

Tusschen twee gelijke klinkers valt de *w* uit: w o e l a a (goud), Bar.

Digitized by Google

woejawa, Mong. boelawan; penao (adem), Mal. njawa, Boeg. ininawa, Bar. nawa; mototao (lachen), Mal. tĕrtawa. Hetzelfde verschijnsel treft men aan in het Boengk. en Morisch. In de twee laatste voorbeelden is *o* uit *a* ontstaan.

De *s* is voor een groot deel tot *h* geworden, evenals in het Boengk. en Morisch. Voorbeelden zijn: poehe (navel), Bar. poese; oehoe (borst), Bar. soesoe; mehapoe (ontkennen), Bar. mesapoe; biho (steenpuist), Bar. bisoe; mahaki (zick), Mal. sakit; ahoe (rook), Bar. rasoe; onohoe (rijstblok), Mal. lĕsoeng; oemahoe (water halen), Tontemb., Par. asoe; otahi (zee), Bar. tasi, Mal. tasik; moahi (zout), Mal. masin. Doch de *s* is in het geheel niet uit het Lalakisch verdwenen, zooals wordt bewezen door de voorbeelden: sikoe (elleboog), sando (tooverdokter), sowi (mesje om rijst mee te oogsten), saira (wiedmes).

In al deze klankovergangen vertoont het Lalakisch zoo goed als geheel dezelfde trekken als het Boengkoesch en het Morisch.

Meer met het Morisch en minder met het Boengkoesch en het Petasiasch stemt het Lalakisch overeen in de medialiseering der geprenasaleerde klanken. In het algemeen worden in het Lalakisch ngk, mp, nt, tot ngg, mb, nd. Ook waar *k*, *p* en *t* als beginners worden geprenasaleerd, bv. door verbinding met het lidwoord van den genitief, wordt de geprenasaleerde klank tevens gemedialiseerd. Hierin gaat het Lalakisch verder dan het Boengkoesch en het Morisch; het staat in dit opzicht tot deze talen gelijk het Parigisch tot het Bare'e. Voorbeelden zijn:

kombisi (wang), Mor. id., Boengk. kompisi, vgl. Lal. mombisi (knijpen), st. pisi.
kombo (buik), Boengk. Mor. kompo.
boenggoe (rug), Boengk. Mor. boengkoe.
tangge lari (scheen), Boengk. tangke lari.
soembi (blaasroer), Boengk. Mor. soempi.
monggoloro (touw draaien), st. koloro (touw), Petas. mongkoloro, Mor. monggoloro.
woea mbae (rijstaar), Petas. woea mpae.
mamboepoe (vruchten plukken), stam poepoe.
opoendi (pisang), Boengk. Mor. poenti.
owatoe mbana'api (kogel), Mor. watoe mpana'api.
owatoe nggati (gewicht der weegschaal), van kati.
obangga (prauw), Boengk. Mor. bangka.
menggokoro (staan), van den stam koro, gereduplicerd kokoro.
omboe (heer), Tob.—Bat. ompoe, Mal. ampoe, Jav. ĕmpoe.
karandoe (trom), Bar. karatoe.
otambo (deur), Bar. tampo.
hoemboloe (haardsteenen), vgl. opoloe (kookplaats).

Digitized by Google

kolimondi (mier), Sang. kanangënte, Tontmb. lalamëntitj, Tag. hantik.
ando'olo (bosch), Bar. to'olo.
mondopaki (slaan), stam topaki.
roeamboelo (20), Mor. roeampoelo.
hinoroe nggangga (spinneweb), vgl. kangga (spin).
momboko (prefix), Bar. mompaka.
tembo (tijd), Mal. tempo.
pondiana (booze geest), Mal. pontianak.

Overgang van *a* in *e*, in het Boengk. niet zeldzaam, en vooral in het Morisch veelvuldig, komt ook in het Lalakisch voor, bv. pele (handpalm), Bar. pale; mbembe (leugen), Bar. mbamba; id. van *i* in *e*, bv. woekoe ehoe (rib), Bar. woekoe oesoe; dit oesoe moet eerst tot isoe zijn geworden. Ook in de volgende voorbeelden is overgang van oe in *i* waar te nemen:
iwoi (water), Mor. oewoi.
sipi (tang), Bar. soepi.
timo (kleerluis), Bar. toema.
odioe (zeekoe), Mal. doejoeng.
iliwoea (eerstgeborene), Par. oeloemboea.

Het omgekeerde, overgang van oe in *i*, hebben wij aangetroffen in den naam van het eiland Boengi nTimbe [1], dat door onzen Lalakischen zegsman Boengoe Toembe werd genoemd. Wellicht is de *i* van vreemde woorden voor de sprekers van het Lalakisch moeilijk te verstaan.

In de bovenstaande voorbeelden is het bij iwoi en sipi de invloed der *i* van de volgende lettergreep die den overgang van oe tot *i* heeft bewerkt. Ook voor dioe is dit aan te nemen, daar de *j* van doejoeng eerst gevocaliseerd is.

Het bovenstaande doet zien, dat het klankstelsel van het Lalakisch geheel hetzelfde is als dat van de andere talen der Morische groep. Alleen de neiging tot medialiseering der geprenasaleerde klanken is eene eigenaardigheid die het Lalakisch van zijne Noordelijke buren onderscheidt. Woordvorm en klemtoon zijn als bij het Boengkoesch en het Morisch.

Wat in Med. N. Z. G. 44, bl. 261 en 298 een voorslag is genoemd, behoort met den naam van lidwoord te worden aangeduid, daar

---

[1] Zie Meded. Ned. Zend. Gen. XLIV, bl. 159, 160. Boengi nTimbe is het „Vesuvius-eiland" der kaart bij Gen. Weitzel's opstel „Geschiedkundig overzicht van de Expeditie naar Tomorie op Celebes, in het jaar 1856" (Feestuitg. Kon. Inst. 1883, Land- en Volkenkunde). Als Inlandsche naam van het eiland staat daar Boenga Timboel opgegeven, inderdaad zeer treffend als benaming voor deze kale zandplaat en niet minder, als bewijs dat overal in Indië Maleisch wordt gesproken. De beteekenis van boengi, boengini is „zandplaat", die van ntimbe „opdoemend, opkomend".

Digitized by Google

verreweg de meeste substantieven door onzen zegsman met voorafgaande *o* werden uitgesproken. Woorden als o l o e t o e (knie), Mal. l o e t o e t; o w o e o e (hoofdhaar), Tontemb. w o e'o e k; o t i n a (vrouw), Bar. t i n a; o t a'i (poep), Mal. t a h i; o a t o (dak), Mal. a t a p; o i k a (visch, vleeschspijs), Mal. i k a n doen terstond zien, dat de *o* niet tot het woord zelf behoort. Deze *o* moet id. zijn met a n o e, of liever met den meer versleten vorm a o e of o e daarvan. In hoeverre de taal dit zelf nog voelt, kunnen wij niet beoordeelen; in genitief-verbindingen wordt de *o* dikwijls weggelaten, bij het bepaalde woord niet altijd, doch bij het bepalende steeds, omdat dit met een ander lidwoord wordt verbonden.

De constructie van den genitief is dezelfde als die der Toradjasche talen; de in het Boengkoesch en in de Loinansche groep gebruikelijke genitiefvorming, door het regeerende woord te voorzien van het pron. suff. 3e pers. e.v. is in het Lalakisch weinig gewoon. De genitief-verhouding wordt dus aangeduid door samenstelling der beide woorden die elkaar regeeren, met of zonder tusschenzetsel en met het bepaalde of regeerende woord voorop. Voorbeelden zijn:

i w o i m a t a „traan" (oogvocht).
a n a e l o „huig" (tongetje).
p o e'o e m b a k a „kaak" (fondament der kiezen.)
w o e l o e p o n d o e „knevel" (mondhaar).
t a k e o e h o e (tepel).
w i w i n t a h i „zeeoever".
t a'i o e s a „wolk" (droesem van den regen) .
t a w a n g g a s o e „boomblad".
o w a t o e m b a n a'a p i „geweerkogel".
h i n o r o e n g g a n g g a „spinneweb".

Voorbeelden van genitief met pron. suff. 3e pers. aan het regeerende woord zijn:

t o e'o e n o o t i l e (cliteris).
k o e r o e, s a n g g o l e o n o a n a n g g o e (uitroep bij het niezen) „kom terug, ziel van mijn kind".
l a i k a n o t o n o s o e m o p o e „huis van den smid".
o e h a n o l a w o e „aderen van het ijzer".

Ten opzichte der voor-, en invoegsels staat het Lalakisch nader bij het Morisch dan bij het Boengkoesch, daar de invoegsels, vooral -o e m-, niet zoo druk meer in gebruik zijn als in het Boengkoesch. Het aantal deelwoorden dat met m o- en m e- is gevormd, overtreft ver dat der met het invoegsel -o e m gevormde, hoewel -o e m- nog tot de levende infixen behoort.

De volgende voorbeelden van deelwoorden met m o- doen zien, dat de kracht van m o- is „hebben, bezitten, gebruiken, bezig zijn" met hetgeen het grondwoord aanduidt.

m o d o e k o e (wannen), d o e k o e (wan).

Digitized by Google

m o n a h o e (koken).
m o n t o e n o e (roosten).
m o'o ë (loeien), o ë (geluid van den buffel).
m o m e o (miauwen), m e o (miauw).
m o a n a (vlechten).
m o n g g o l o r o (touw draaien), k o l o r o (touw).
m o s o d o (steken).
m o s a n i (wieden).
m o t a s o e (pootgaten steken).
m o h a w o e (zaaien).
m o w o e w o e i (zaad storten in de plantgaten).
m o s o w i (oogsten, het oogstmes hanteeren), s o w i (oogstmes).
m o n g k a a (eten).
m o'i n o e (drinken).
m o'i p i (droomen).

Een ander voorvoegsel m o- heeft dezelfde functie als m a- in de Toradjasche en zoovele andere Indonesische talen, n.l. om intransitieve passieven te vormen; vandaar dat met dit voorvoegsel ook de bijvoegelijke n. w. voor het grootste deel worden gevormd. Voorbeelden zijn:
m o h a k i, ziek zijn.
m o m e a, uitslag hebben.
m o r o e n g g o e, rheumatiek hebben.
m o h i d a, verkouden zijn.
m o b o n g o, doof.
m o m a l e, slapen (van de ledematen).
m o s a'a, kwaad, verkeerd.
m o t a h a, rijp.
m o m a t a, onrijp.
m o n d o e l o, recht.
m o n g g e l o e, krom.
m o t o h a, hard.
m o w o e ë, week.
m o k o e la, warm.
m o k o r a i, koud.
mo k o r a, krachtig.
m o l o e l o e, zwak.
m o w a t o e, droog.
m o l o n g k o, los.
m o t o e'o, oud.
m o t a'o e, knap.
m o w a h o e, verzadigd.

Het voorvoegsel m e- heeft, in het algemeen gesproken, intentioneele beteekenis; de daarmee gevormde deelwoorden beduiden, dat de handeling door het subject gaat verricht worden, dat het er op uitgaat, begint ze

Digitized by Google

te doen, het opzet er toe heeft. Ook is de beteekenis dikwijls reflexief. Voorbeelden van het gebruik van me- in het Lalakisch zijn: menao (ademen), me'olohoe (slikken), menggokoro (staan), melimba (loopen), metoepo (liggen), merangga (op den buik liggen), meloeë (zitten), memoeri (knorren), mengame (spelen), metonaoe (eed zweren), metembi (schaamgordel dragen), mekaike (in de sarong dragen), mewala (omheinen). Ook enkele adjectieven zijn aldus gevormd, bv. me'ita (hoog), mengkaa (scherp).

De voorvoegsels mo- en me- worden ook gevoegd voor andere prefixen waarmede sommige stammen reeds zijn samengesteld, zoodat men gecombineerde prefixen krijgt, bv. mokongango (hijgen), st. ngango; mokombo'iso (slapen), st. iso; mombeoesi (blaffen), st. oesi; mombokoopoe (eindigen), st. opoe; mehioko (zich verbergen), st. oko.

De nomina verbalia bij deze deelwoordsvormen zijn kenbaar aan de voorvoegsels po-, pe-, bv. podea'i „luister", penao „adem", pe'eka i laika „kom boven in huis", petoeha i woeta „daal af op den grond", poëndi powoeleta „breng onze sirihpruim — benoodigdheden".

Het voorvoegsel te- is gelijkwaardig met het Mal. tër-, zooals blijkt uit de volgende voorbeelden: temomo (glimlachen), te'eme (pissen), tewoetaa (poepen), te'opoe (wind laten), tesore (gestrand), teroemba (gevallen), tepiha (gebroken), tehila (bedorven), tealoe (raak), tehodo (ruim), teposinggalako (van elkaar gescheiden), tepoelito oleo (de zon gaat onder). In de voorbeelden teopoea (overmorgen) en temongkoaso (nu en dan) heeft te- de benaderende beteekenis, die ook in het Bare'e zeer gewoon is.

Invoegsels hebben wij geen andere aangetroffen dan -oem- en -in-. Het eerste vormt deelwoorden met intransitieve beteekenis, zooals duidelijk zal worden uit de onderstaande voorbeelden:

oemoehoe (zuigen), st. oehoe (borst).
noemango (zwemmen), st. nango.
hoemongo (hoesten), stam hongo.
hoemoena (knikken), stam hoena.
soemopoe (blazen), stam sopoe.
oemoesa (rijst stampen), stam oesa.
oemahoe (water halen), st. ahoe.
hoemoenoe (in brand steken), stam hoenoe.
toemaka (stroomop varen), stam taka.

Ook gereduplicerde stammen met dit infix komen voor, zooals:

ngoemongoro (snorken), stam ngoro, gereduplicerd: ngongoro.

roemerebi (slinger, werktuig om iets mee weg te slingeren), stam rebi, gereduplicerd rerebi; hier heeft men dus met een vorming

Digitized by Google

te doen die zeer gewoon is in de Minah. talen, het Sangireesch en het Talaoetsch [1].

toemotaha (antwoorden); wellicht is hier geen reduplicatie te zien, maar een voorvoegsel to-; de daarmee samengestelde stam is dan tot grondwoord voor den -oem- vorm genomen.

Aan het voorbeeld oemahoe, stam ahoe, Par. Tontemb. asoe, ziet men dat bij stammen die met een vocaal beginnen oem- wordt voorgevoegd; oemoesa heeft zijn oorspronkelijken beginner verloren, evenals Mor. oese, Petas. isa, vgl. Bar. toedja.

De vormen met het infix -in- hebben de beteekenis van passieve perfecten, zooals:

kinomba (erfenis), stam komba.

tinambe (een op eene stelling gezet lijk).

kinaa (gekookte rijst), stam kaa.

inahoe (gekookte toespijs), stam nahoe.

sinele (rijstepap), stam sele, vgl. Boengk. hinole van hole, Bar. sole (braden, in vet of sap koken).

pinekata (dier, fokdier, huisdier), moet wel synoniem zijn met pinekaria (Boengk.), pinatoewoe (Mor. Bar.) „wat verzorgd, opgevoed wordt, is". Vermoedelijk heeft dit woord het achtervoegsel -ta, waarmede het bezittelijk voorn. w. van den 1en pers. mvd. incl. wordt aangeduid. Dit suffix luidt thans ndo, maar dit moet uit -ta zijn ontstaan. Pinekata beteekent dan „wat wij gefokt hebben". Vgl. Oud. Boeg. pinakāng, Mandarsch pinaka „hond".

kinikoe (buffel), stam kikoe, waarvan ons de beteekenis onbekend is.

pinisi (lansat), stam pisi „uitknijpen"; zooals men weet, wordt deze vrucht geknepen, om het vleesch uit de schil te doen komen.

ineawi (palmwijn), stam eawi „palmwijn tappen".

inea (pinang), stam ea, bet. onbekend. Wellicht voor binea, vgl. Bar. woea waja, eene pinangsoort.

ineri (kalk), stam eri, bet. ons niet bekend.

inoeta (schuld), stam oeta, vgl. Mal. oetang.

tinena (gezant, afgezondene), stam tena, „zenden, sturen, bevelen".

hinoroe (web), stam horoe, bet. onbekend.

Men kan deze vormen niet alle als passieve perfecta vertalen. Een woord als kinaa „gekookte rijst", van den stam kaa „eten", laat zich niet vertalen met „het gegetene, wat gegeten is". In het Tontmb. beteekent kan „eten", maar kinan is daar „gegeten voedsel" en wordt zelfs als „fatsoenlijk" woord gebruikt voor „mest" bv. Tontemb. kinan e sapi „koeienmest". Voor „gekookte rijst" zeggen de meeste Minah.

---

[1] Hfdstukken Tontmb. Sprkk. bl. 140—150; Verh. Bat. Gen. LIX Dl. 1, bl. 64—69.

Digitized by Google

talen k a n, Sang. k a ĕ n g, Tal. a n a. Waar voor dit begrip een passieve vorm in gebruik is, vindt men in vele talen vormen van het type k a n ĕ n, bv. Par., Baria, Tawail. k o n i s a, Bangg. k o k o n o n, Kasimb. Petap. Oemal. Tinomb. a n i o n g, Bo(l)an. Tont. p a n g a n a n, Tomin. a n e o n, Tjamb. a n r e a n g, Koel. k o n i a, Bad., Bes. a n d e'a, Pal. k a n d e a, Boeol. o e n g a n o n, Lind. k o n d i a, Nap. a n d e a, Ponos. k a a n a n, Mong. k a a n o n, en daarnevens in andere talen vormen van het type k i n a n, Mor. Boengk. k i n a a, Bar. Saoes. k i n a'a, k i n o n i, Boeg. i n a n r e, Goront. i l a, Boetonsch k i n a n r e, Sad. k i n a n d e, Badjosch k i n a k a n. Wel een bewijs dat oorspronkelijk aan het infix -i n- geen perfectische beteekenis eigen is geweest.

Van de achtervoegsels hebben wij er twee aangetroffen. Het eerste is *-a*, dat alleen nog maar gebruikelijk is in plaatsaanwijzende beteekenis. Het is, evenals in het Boengk. en Mor. niet dood, maar toch in zeer beperkt gebruik; het gaat zeer zeker den weg op van het Tor. *-a*, dat bijna dood is. De voorbeelden die wij hebben, zijn:

t o n a h a (aambeeld), Boengk. t o n d o h a, Bar. t o n d o s a, stam: t o n a, t o n d a.

s o s o a (blaasbalg), Boengk. Bar. s o n d o a, stam s o s o.

p o n g g a w o a (klopplank voor boombast), stam k a w o.

p o t o e t o e r o e a (slaapplaats), stam t o e r o e (slapen).

p o m b o k o o p o e a n o (de laatste), stam o p o e (op, ten einde, gedaan), met pron. suff. 3e pers. -n o en voorvoegsels p o m b o k o-, Bar. p a m p a k a-, die het nomen verbale van den causalen vorm aanduiden.

p a'a l o e a (hoofdkussen), Bob. o e l o e n a n, stam a l o e, o e l o e n.

p e'i n i a (kwispedoor), stam i n i (m e'e n i, spuwen).

In k i n i w i a (namiddag) en s o h o e a (schubziekte, ichthyosis) is nog over de beteekenis van -a (n) „overvallen door, behept met". Immers k i n i w i a, Bar. n g k i n o w i a, Par. m a n g g o w i a is van den stam die in het Bar. k o w i, r o w i, o w i, Par. n g g o w i, Sang. h ĕ b i, Talaoetsch ɾ a b i, Tag. Bis. g a b i luidt. Daar de pĕpĕt in het Bar. *o* wordt, is de Bar. vorm k o w i (uit g o w i) inderdaad identisch met Sang. h ĕ b i; de vorm k i n o w i a n daarvan gevormd, beteekent „door den nacht overvallen". Zoo bevat dus ook het Lalak. k i n i w i a het suffix -a (n).

S o h o e a beteekent „met schubziekte behept"; de stam is s o h o e, vgl. Bar. h o r o e, klanknabootsing van het krabben, dat de lijders aan deze ziekte onophoudelijk doen.

Het tweede achtervoegsel is -a k o, Boengk. Mor. id., Bar. -a k a, Mal. -k a n, Jav. -a k ĕ n. Het heeft causatieve beteekenis; het eenige voorbeeld dat wij kunnen geven is m e p o l e a k o „overzetten (over eene rivier)".

De persoonlijke voornaamwoorden luiden in het Lalakisch aldus:
Enkv. 1. i n a k o e, 2. i n g g o'o, 3. i n g g i r o'o.

Digitized by Google

Mvd. 1. inggito (incl.), inggami (excl.), 2. inggomioe, 3. inggiro'o.

Dat deze vormen feitelijk nadrukkelijke vormen zijn, blijkt uit het lidwoord in dat ze voor zich hebben en dat waarschijnlijk ook weder uit het persoonslidwoord *i* en het andere (meestal zakenlidwoord) ĕn, an bestaat. In inggo'o, stam ko'o, is vocaalsplitsing op te merken, ontstaan door rekking van ko (uit kaoe) tot koo, gelijk in de Toradjasche talen met alle eenlettergrepige woorden geschiedt, als ze zelfstandig worden uitgesproken. Het voorn. w. 3e pers. is een aanwijzend voorn. w. De andere vormen zijn de gewone Indonesische, naar de klankwetten van het Lalakisch vervormd.

De bezittelijke voorn. w. volgen hier, gehecht aan het onbep. voorn. w. hanoe:

Enkv. 1. hanoenggoe, 2. hanoemoe, 3. hanoeno.

Mvd. 1. hanoendo (incl.), hanoe mami (excl.), 2. hanoemioe, 3. hanoeno.

Deze vormen hebben den voor het Lalakisch geheel regelmatigen vorm.

Van het gebruik der pers. voorn. w., gevoegd voor werkwoordstammen, en achter naamwoordstammen kunnen wij de volgende voorbeelden geven:

koepo'ipi iwengi (ik heb het van nacht gedroomd).

koepodea'i (ik heb het gehoord).

nopowei towalinggoe, inakoe kioki, mosa'a ito oenenggoe (hij geeft het mijn makker, mij niet, ik ben boos).

tawaro kipo'ato (sagoe gebruiken wij als dekblad).

toenoe ke itoe hoelo (steek de lamp eens aan).

pepate ke ito api (doof het vuur eens uit).

hoembe'i osalanggoe? (waar is mijn weg? welken weg moet ik gaan?).

hoembe'i nggolakoa mioe? (waarheen is ulieder gang?).

ohapo otoeo mioe? (wat is ulieder bedoeling?).

o dadio ito wonoea nilalonggoe, koepesala woeta (vele dorpen ben ik doorgetrokken, het land bereis ik).

koepesoekoka sala (ik vraag naar den weg).

lako tapodao ke ito (laat ons gaan roeien).

koesoea (ik vind het).

inakoe kioki koeto'orike (ik voor mij, ik weet het niet).

kiokino pe'anihi, o gola koetenae ko'o (niet om zout, om suiker zend ik u uit).

nolako i Soemara (hij is naar Soemara gegaan).

nipia nomate? (wanneer is hij gestorven?).

nogaoe akoe (hij bedriegt mij).

Uit de bovenstaande zinnen is duidelijk dat het Lalakisch de vervoeging kent met pron. praefixa, in den 1en pers. koe- (enkv.), ta- (mvd.

Digitized by Google

incl.), ki- (id. excl.) en in den 3den pers. no-. De vormen met deze pron. praefixa zijn niet steeds transitief.

kioki staat als ontkenningswoord naast tamboeoki; de negatieve kracht zit dus in oki. De vorm kiokino is syn. met Mal. boekan.

Van de passieven met het infix of prefix -in- en de pron. suffixa volgen hier twee voorbeelden:

Stam oli, meoli (koopen).
inolinggoe, ik heb het gekocht.
inolimoe, gij hebt het gekocht.
inolino, hij heeft het gekocht.
inolindo, wij (incl.) hebben het gekocht.
inoli mami, wij (excl.) hebben het gekocht.
inoli mioe, gijl. hebt het gekocht.
inolino, zij hebben het gekocht.

Stam endi; moëndi (brengen), momboëndi (iets brengen); de transitieve vorm is van den secundairen stam poëndi gevormd. Endi is Nap. anti.
pinoëndinggoe, ik heb het gebracht.
pinoëndimoe, gij hebt het gebracht.
pinoëndino, hij heeft het gebracht.
pinoëndindo, wij (incl.) hebben het gebracht.
pinoëndi mami, wij (excl.) hebben het gebracht.
pinoëndimioe, gijl. hebt het gebracht.
pinoëndino, zij hebben het gebracht.

De telwoorden van het Lalakisch zijn: 1. oaso, 2. oroeo, 3. otoloe, 4. omba, 5. olimo, 6. o'ono, 7. opitoe, 8. hoaloe, 9. osio, 10. hopoelo, 11. hopoelo aso, 12. hopoelo roeo, 20. roeamboelo, 21. roeamboelo aso, 30. toloemboelo, 40. patomboelo, 50. limamboelo, 60. onomamboelo, 70. pitoemboelo, 80. oealoemboelo, 90. siomboelo, 100. aso etoe, 1000. aso sowoe, 10.000 aso lasa; ½ mondonga (st. tonga, Mal. tëngah), 1 maal: monggoaso, 2 maal: monggoroeo, 10 maal: monggohopoelo.

Dit monggo- is hetzelfde prefix als het Minah. Tag. Mak. maka-, dat vermenigvuldigende en rangschikkende telwoorden vormt, bv. Tontemb. makaroea, Tag. makalawa „tweemaal", Mak. makaroea „tweede".

De taal der To Epe.

De taal der To Epe en der To Ro'oeta, heeft hetzelfde ontkenningswoord (nahina) als het Boengkoesch en het West-Morisch. Van deze taal heeft ons de civielgezaghebber van Malili, de 1e Lt. der Inf. Th. Van

Digitized by Google

Ardenne eene lijst van 50 woorden, benevens de opgave der telwoorden en der pers. voorn. woorden verschaft, waaruit wij opmaken dat zij behoort gevoegd te worden bij de dialecten van het Boengkoesch. De taal is zoo goed als Boengkoesch; van de 50 woorden van Lt. Van Ardenne's lijst komen er 40 eveneens in het Boengkoesch voor. Ook de telwoorden zijn geheel dezelfde als de Boengkoesche.

Van de woorden die niet met de Boengkoesche overeen komen, zijn eenige terug te vinden in het Nahina der To Maronene, een bewijs te meer dat ook deze taal tot de Boengkoesche dialecten moet worden gerekend. Tot die woorden behooren: mombeo, moweo (geven), laika (huis), kadoeë (gemsbuffel), e'e (water). De vorm weo is waarschijnlijk ontstaan uit waia, voor waika, Mal. bĕrikan; kadoeë bevat het voorvoegsel ka-, dat bij plant- en diernamen veel voorkomt. De stam van het woord is dus doeë, vgl. Oemalasasch ndoeëng. Over e'e is op bl. 240 gesproken.

Enkele andere, niet-Boengkoesche woorden heeft het dialect der To Epe met de buurtalen gemeen, bv. boeraoe (ei), vgl. Bar. goera'oe, Loin. anggalaoe; pinembeoe (ontbolsterde rijst), heeft ook het Maronenesch; hada (aap), Mekongk. id., booe (visch), Bar. id.; morini (koud), Alalao id., Bar. rini (dauw).

De pers. voorn. woorden hebben dezelfde versterkende partikel de als koede, moende, tade (1e, 2e, 3e, pers. e.v.) in het Boengkoesch, n.l. ongkoede (1e pers.), omoede (2e p.), omaide (1e p. mvd.), omide (2e p. mvd.). De *o* is het lidwoord, dat in de talen der Boengkoesch—Morische groep veel voorkomt.

Het Padoësch (alalao).

Van deze taal heeft de civielgezaghebber van Malili, de 1e Lt. Th. Van Ardenne, een Holle'sche Woordenlijst ingevuld, die in de handschriftenverzameling van het Bataviaasch Genootschap berust. Uit deze bron is geput wat wij hier laten volgen:

Het Padoësch wordt gesproken door de To Padoë, een der stammen die de Boegineezen met den verzamelnaam To Bela (zie bl. 2) aanduiden; de To Padoë vormen dan de Zuidelijke helft der To Bela. Het gebied dezer taal is de landstreek Padoë; een dorp van dien naam bestaat niet. Den naam Padoë wil men afleiden van doë-doë, dat „hangen" beteekent; To Padoë zou dan zijn „afhankelijken (van den landsvorst)". Het landschap Padoë ligt ten W. van het Towoeti-meer en ten Z. van het Matanomeer.

Het Padoësch laat zich reeds bij den eersten aanblik herkennen als een lid der Boengkoesch—Morische taalgroep. Zoowel in woordenschat als in grammatische en fonetische eigenaardigheden sluit het zich nauw aan bij het O.-lijk dialect van het Morisch, door ons indertijd Petasiasch

Digitized by Google

genoemd. Dit Oost-Morisch staat dichter bij het Boengkoesch dan het West-Morisch, en zoo is dan ook nevens het Oost-Morisch, terstond het Boengkoesch te noemen als nauw verwant met het Padoësch.

Het klankstelsel van het Padoësch komt bijna geheel overeen met dat van het O.-Morisch; zoo worden bv. de geprenasaleerde klanken niet gemedialiseerd, gelijk in het W. Morisch, dat bv. kombisi (wang) zegt, waar Boengkoesch, O.-Morisch en Pad. kompisi hebben. In 't Pad. komen ngk, ngg, nt, nd, mp, mb alle voor, maar nevens nd vindt men nr, den voor het Mak. en Boeg. zoo typischen klank. Voorbeelden daarvan zijn: onraoe (lang), monronge (hooren), oenralo (diep), tehonra (schuin), montoenroeki (slaan), tonroha (aambeeld), medanri (verbond sluiten), ponra (pandaan), nramoe (bijl), sanro (geneesheer), totonraha (huispaal), me'inroe (knikken). Voorbeelden van nd zijn: metanda² (hurken), tondo (deur), ondolia (groene boomslang), kandora (oebi), pinda (aardewerk), mepali-palindo (spelen), roendoe (donder).

Palatale klanken heeft het Pad. evenmin als het Boengkoesch of het Morisch. De dj der verwante talen wordt *s*, evenals in het Boengk. en Mor., bv. seoe (naald), ase (kin), toniso (wijsvinger), sole dawa (maïs), oesa (regen), sala (weg), Bar. djaoe, adje, tanoedjoe, djole, oedja, djaja. De dj van overgenomen woorden wordt zoowel *d* als *g*, bv. dawa (Javaansch, uitheemsch), danggo (sik), uit djawa, djanggo, maar gala (net), gampoe (djamboe), ganggo (baard), uit djala, djampoe, djanggo.

De tj van vreemde woorden vindt men zoowel door *t* als door *s* vervangen, bv. tita (huishagedis), balatoe (katoenen weefsel), mebitara (spreken), voor tjitja, bělatjoe, mebitjara; koesi (aarden pot), uit goetji. Het Boeg. tjangkiri' (kopje) wordt kangkiri, uit tangkiri.

De ng van ngara (paard) is uit nj ontstaan.

Behalve de *s* die met dj afwisselt, heeft het Pad. ook eene oorspronkelijke *s*, zooals in ngisi (tand), sanro (geneesheer), dasadasa (zitplaats), kompisi (wang), sinsi (ring), doch in zeer vele gevallen is de *s* tot *h* geworden, bv. poehe (navel), ihi (vleesch), mehapoe (ontkennen), mahaki (ziek), tonroha (aambeeld), kaho (dakspar), ahoe (rook), uit poese, isi, mesapoe, masaki, tondosa, kaso, asoe (Bar. rasoe). In het Boengkoesch en Morisch is het juist zoo.

Een voorbeeld van overgang van *t* in *s*, ook in het Morisch niet ongewoon, is soe'oeloei (ei), Mor. soeloei, uit soeloej. Waaraan de vocaalsplitsing in de eerste lettergreep is toe te schrijven, is niet duidelijk. Wellicht staat soe'oeloei voor sioeloei en dit voor isoeloei, vgl. het op bl. 237 over het Mekongkasche tioloe gezegde.

De geprenasaleerde *s* is in het Pad. ns, evenals in 't Boengk. en

Digitized by Google

Mor., bv. ensa (trap), pansoe (boomladder), sinsi (ring), monsado (dansen). De stam van dit laatste woord, sado, vertoont weder *s* tegenover Bar. *t* in het equivalente taro.

De sluit-*j* van het bovengenoemde soe'oeloei is tot *i* geworden, omdat het Pad. denzelfden afkeer vertoont, als het Boengkoesch en het Morisch, van de *j*. De wijzen waarop de *j* wordt behandeld, toonen de volgende voorbeelden: keoe (boom), uit kajoe, kaioe; seoe (naald), uit ḍaroe, ḍajoe, ḍaioe; rea (bloed), uit rara, raja, raia; wea (schouder), uit wara, waja, waia; mombeo (geven), uit mombajo, mombaio; motea (hard), uit motaja, motaia; nee (naam), uit naja, naia; momaa (gapen), Par. nemoja. De gevocaliseerde *j* is *e* geworden in boeaea (krokodil), uit boeaja.

De *w* valt uit tusschen twee gelijke klinkers, bv. menaa (ademen), saa (slang), woelaa (goud), we'e (schaamgordel), soeoe (binnengaan), mompotoeoe api (vuur aanmaken), uit menawa, sawa, woelawa, wewe, soewoe, mompotoewoe.

Uit de voorbeelden van de behandeling der *j* die boven zijn gegeven, ziet men tevens hoe het Padoësch den typischen klank der R. G. H.-wet behandelt. Waarschijnlijk is deze klank eerst *r* geweest; hij komt nog voor in oere (ader, pees), roboe (bamboespruit) en in den stam rangke (Mal. rakit), in bangka rinangke (vlot). Daarna kan deze klank *g* zijn geworden; voorbeelden kunnen wij echter niet geven. Ten slotte is de klank *j* geworden; als eindconsonant is hij afgevallen, bv. leloe (aardbeving), wiwi (lip).

De typische klank der R. L. D.-wet is *l* in halo (houtskool); in nee (naam), Bar. ngaja, Toutmb. ngaran, is hij *j*, *i* geworden en in pae (rijst te velde) is hij uitgevallen.

De Indon. pĕpĕt wordt vertegenwoordigd door *o*, bv. towoe (suikerriet), otoloe (3), opa (4), ono (6), tonga (midden), nohoe (rijstblok).

Den overgang van eind *-a* tot *e*, in het W.-Morisch zeer gewoon, vertoont het Pad. slechts zelden; voorbeelden zijn: ompe (mat), oere (pees). Ook gaat eind-*a* niet zoo dikwijls in *o* over als in de beide Morische dialecten.

Van het lidwoord *o* zijn voorbeelden: o wea (schouder), o leo (zwager), Bar. lago, o hia (zout).

De woordherhaling biedt in eenige voorbeelden deze merkwaardigheid aan, dat bij drielettergrepige woorden niet de twee laatste lettergrepen worden herhaald, zooals in la'ika-ika (hut), van la'ika (huis), maar de 3de en de 2de van achteren, bv. tamoe-tamoengkoe (heuvel), van tamoengkoe (berg), mepali-palindo (spelen). Men zou verwachten: tamoengkoe-moengkoe, mepalindo-lindo, temeer omdat moengkoe en lindo de grondwoorden zijn.

Digitized by Google

De genitief-verhouding wordt door samenstelling uitgedrukt; het gebruik van het tusschenzetsel komt al en niet voor. Voorbeelden zijn: tapoe oeo (borsttepel), koetoe dahoe (vloo), bangko oeloe (hoofdschedel), woeloe soemi (knevel), woi mata (traan); woeköe mpoeri (stuitbeen), peli ngkae (handpalm), ngisi ngkoliki (dondersteen), toto nraha (ruimte onder 't huis), koeli ngkeoe (boombast). Het eenige voorbeeld in de lijst van een Boegineeschen genitief, ook in 't Boengkoesch zeer gewoon, is oeleno wita (aardworm).

Onder de voorvoegsels willen wij alleen wijzen op ko-, ke- en te-. In kolenga-lenga, „op den rug liggen" vinden wij den vorm met ka- en herhaalden stam, die in het Boeg., Mak. en de Toradjasche talen gebruikelijk is in de beteekenis „zonder beperking, er maar op los doende" en in koloepeo „vergeten" heeft ko- intransitief-passieve beteekenis. Het achtervoegsel -o is ook uit het Boengkoesch bekend, maar wij kunnen zijne beteekenis nog niet bepalen (zie Meded. Ned. Zend. Gen. 44, bl. 268, 269).

De beteekenis van ke- in kenangi „de nederlaag lijden", wordt duidelijk door de vormen monangi „overwinnen" en mia ninangi „overwonneling".

te- is accidenteel-passief, bv. te'eme (pissen), teta'i (poepen), teboeoe (wind laten), telolo (schipbreuk lijden), tepeha (gebroken), vgl. mompeha (breken), te'oho (gebonden), vgl. mo'oho (binden), telako oleo „de zon is aan 't loopen geraakt" (3 u. n.m.). In te'ipoea (overmorgen), tedei (een beetje) duidt dit voorvoegsel onzekerheid aan.

Van de invoegsels -oem- en -in- geldt geheel hetzelfde als wat daarvan voor het Morisch is gezegd (t. a. p. bl. 304, 305). Voorbeelden van -oem- zijn: noemangi (zwemmen), soemangki (antwoorden), toemorio (weten), koemii (den kreet kii geven, zooals herten), hoemopa (blaffen), oemangi (waaien), toemanoe (weven).

Van -in- zijn voorbeelden: pinepate (gedood), tino'ori (belezen), inomba (gedroogd vleesch), kinaa (gekookte rijst), pinopaho (aanplant), sinesa (gedorschte rijst), winalohi (gewroken), vgl. mombalohi (wreken), kinona (geraakt), vgl. mengkona (raken).

Van het achtervoegsel -*a* zijn voorbeelden: petangoa (venster, „plaats van uitkijken"), tapaa (rookvliering), peolia (koopplaats), pa'oeloea (hoofdkussen), pesinsia (ringvinger). Passieve beteekenis heeft -*a* in kanga (spijs), keoe toenoea (brandhout), penea (bijnaam). In hopoeno (verkouden) is waarschijnlijk het suffix -ën behouden gebleven, vgl. Tomb. sëpoenën.

De telwoorden hebben, vergeleken met die van het Boengkoesch en Morisch, niets bizonders.

Digitized by Google

De persoonlijke voornaamwoorden zijn:

Enkv. 1. o ngkoeë, 2. o noeë, 3. o nae.

Mvd. 1. oe mami loewoe, 2. o mioe loewoe, 3. o nae loewoe.

Deze voornaamwoorden hebben, evenals de pers. voorn. w. in het Boengkoesch, de eigenaardigheid van meer overeen te komen met de pron. pers. suffixa (die als bezittelijke voornaamwoorden optreden), dan met de zelfstandige vormen der pronomina personalia. Zij hebben alle het lidwoord o of oe en in het enkelvoud ook het lidwoord e. De meervoudsvormen zijn meestal vergezeld van het meervoudsteeken loewoe „alle(n)".

Het ontkenningswoord alalao is eigenlijk een ontkennend predicaat. De zuivere negatie luidt ilao, de beteekenis van alalao is: „er is niet"; hierin is dus lao het ontkennende bestanddeel. Andere ontkennende partikels zijn: napo (nog niet), nahi'ia (geenszins), mao te'asa, nahina (zelfs geen enkele), vgl. het ontkenningswoord van het Boengkoesch en het Oost-Morisch, nahina. De vetatief-partikel is indomo.

Het Mekongkasch.

Ten Z. van de onderafdeeling Malili der afdeeling Loewoe (Gouvernement van Celebes en Onderhoorigheden) ligt de onderafdeeling Mengkoka (ten rechte Mekongka), die ten N. de rivier Pakoeë, ten Z. de rivier Toari tot grens heeft. Omtrent de talen in dit zijn ressort gesproken, heeft ons de Civielgezaghebber W. Muller te Kolaka op zeer voorkomende wijze ingelicht. Ook hebben we enkele gegevens ontleend aan de opgaven van Dr. J. Elbert in „Die Sunda-Expedition", Dl. I, bl. 252—259.

Ten Z. van de rivier Pakoeë (de grens met Malili) wordt in de districten Kondeha (aan de kust) en Lapa'i (in het binnenland) eene taal gesproken, die naar hare ontkenning Norio heet.

Voor zoover ons uit de gegevens kon blijken, staat de Norio-taal in woordenschat zeer dicht bij de Tamboki- en Konio-talen, die hare onmiddellijke buren in het Z. zijn. In de districten Konaweha (ten Z. van Lapa'i) wordt het Norio zelfs naast het Tamboki gesproken. Daar ook het Konio en het Tamboki onderling weinig verschillen, zoo mag men zeggen, dat in de geheele afdeeling Mengkoka (Mekongka) éene taal wordt gesproken, behalve geheel in het Z., waar van af den rechteroever der Toari-rivier en verder Z.-lijk het Nahina de taal is der To Maronene, onderdanen van den Sultan van Boeton. Het Mekongkasch, zooals we dus de thans te bespreken taal zullen noemen, vervalt dan in 3 dialecten, aldus:

a. Norio, in de districten Kondeha en Lapa'i, en in het district Konaweha te zamen met het Tamboki.

Digitized by Google

b. Tamboki, in het district Konaweha te zamen met het Norio en in het district Tawanga te zamen met het Konio.

c. Konio, in de districten Kolaka, Mamboelo en Singgeri, en in het district Tawanga te zamen met het Tamboki. Van het district Kolaka blijft dan het bovengenoemde stukje op den rechteroever der Toaririvier uitgezonderd, als taalgebied van het Nahina.

Het Mekongkasch in zijn geheel genomen, is dan in de eerste plaats verwant met het Lalakisch, in de tweede plaats met het Morisch, te oordeelen naar den woordenschat.

Omtrent de klinkers valt op te merken, dat men in laoesa (trap), Konio en Tamboki tapolaoesa, en in toesa [1] (huispaal) oe vindt voor *i*, vgl. Bar. edja, Morisch ensa, Ngadj. Daj. kidjak, Mal. indjak, en Morisch tisa, Bar. tindja. In het voorvoegsel poe- van poewe (geven) is de oe, door invloed der volgende *w*, uit *o* ontstaan.

In iwoi (water) staat *i* voor oe of *o*, vgl. Mor. oewoi, Bar. oeë, Paloesch oewe, Nap. owai.

De *h* is uit *s* ontstaan, bv. oehoe (melk), uit soesoe; mebaho (baden), Bar. wasa, Mal. basah; nohoe (rijstblok), Mal. enz. lĕsoeng; hopoelo (tien), Mal. sĕpoeloeh.

In andere woorden is *h* de vertegenwoordiger van den R. G. H. klank der 1e V. d. Tuuksche klankwet, zooals blijkt uit oeha (ader, pees), Mal. oerat; boha (ontbolsterde rijst), Mal. bĕras.

De *s* is echter niet regelmatig tot *h* geworden. In aso (een), Mal. ĕsa; osio (negen), Minah. t. siow; soboe (duizend), West-Toradj. soboe, Bar. sowoe, Boeg. sĕboe, is zij onveranderd gebleven. Ook in overgenomen woorden, zooals roesa (hert), dat het Mal. roesa is; palisoe (kruin), het Boeg. palisoe; sangia (godheid), het Boeg. sangiang.

Verder is de *s* ontstaan uit dj, daar het Mekongkasch geen palatalen heeft. De volgende voorbeelden bewijzen dit: laoesa (trap), Tamboki en Konio tapolaoesa [2], vgl. Bar. edja, idja, Par. odja, Loin. odjan, Mal. indjak; toesa (huispaal), Bar. tindja; oesa

---

[1] Waar Tamboki en Konio niet afwijken, is slechts één vorm gegeven.

[2] Tapolaoesa komt ons voor te zijn samengesteld uit tapo en laoesa. Het eerste bestanddeel is hetzelfde woord als Bar. tampo „het portaaltje der rijstschuur waarop de trap uitkomt" Tapolaoesa is dan oorspronkelijk „het trapportaal". De vorm laoesa gaat terug op laoedja, waarvan eene omzetting is het Par. djaoela „vloer", dat in het Bar. djoia (uit djoila) is geworden. Djaoela en laoesa zijn waarschijnlijk gereduplicceerde of herhaalde vormen van den stam idja (treden). Eene andere woordenlijst van het Norio, die wij aan Lt. Van Ardenne te danken hebben, heeft voor „trap" wala'oesa. Het komt ons voor dat met het bestanddeel wa, waarvan de *w* bilabiaal wordt uitgesproken, het lidwoord o bedoeld is.

Digitized by Google

(regen), Bar. oedja, Mal. oedjan; kasoe (boom, hout), Bar. kadjoe; sala (weg), Mal. djalan; sa'a (slecht), Bar. dja'a, Mal. djahat.

Voor „ei" heeft het Mekongkasch tioloe, waarin men een gepalataliseerden vorm zou kunnen zien van Par. toloe, Mal. tëloer, enz. Daar echter neiging tot palataliseeren aan het Mekongkasch niet eigen kan zijn, heeft men tioloe te beschouwen als omzetting van itoloe, vgl. Tag. Bis. itloeg, Tomboel. atëloe, Paloesch intaloe, Kasimbarsch itoloe.

De typische klank der woorden die onder de R. L. D.-wet vallen, ontbreekt in het Mekongkasche pâe „rijst in den bolster"; het is dus waarschijnlijk, dat deze klank in 't algemeen verdwenen is.

De geprenasaleerde klanken worden gemedialiseerd, dus ngk wordt ngg; mp wordt mb; nt wordt nd, zooals blijkt uit de volgende voorbeelden:

inggito „wij (incl.)", uit ingkito; inggomioe „gijlieden", uit ingkomioe; inggo „gij", uit ingko; inggami „wij (excl.)", uit ingkami.

amboloe „stookplaats", uit ampoloe, vgl. Lalakisch, Nahina poloe; pitoe mboelo „zeventig", voor pitoe mpoelo; omba „vier", Mal. ëmpat; mboewe „muis", uit mpoewe, Konio pe'emboea, Tamboki tawaoewe; mboei iwoi, Konio id., Tamboki bokeo „krokodil", waarschijnlijk voor mpoei iwoi „heer van het water".

In moemoe „dak", Tamboki id. staat *m* voor mb, vgl. Konio peboemboe, Bar. woemboe, Nahina boemboenga, Mal. boemboengan.

Het eenige voorbeeld van nd voor nt is moudonga wengi „nacht", woordelijk: „het is midden in den nacht, het is geheel duister"; vgl. Nahina montonga, Bar. ntongo, Mal. tëngah.

Omtrent den klemtoon valt op te merken, dat die steeds op de voorlaatste lettergreep valt, zoowel bij enkelvoudige als bij samengestelde woorden.

Het lidwoord der algemeene zelfst. naamwoorden is *o*, bv. o oesa „de regen", o beli „het bloed", o boha „de ontbolsterde rijst", o aloe „de rijststamper", o nohoe „het rijstblok", o doelo „de gemsbuffel", o sala „de weg", o mboewe „de muis", o ramo „de vleeschspijs", o kasoe „de boom", o woeta „de aarde", o koea „de sagoe-trog".

Omtrent de genitief-constructie valt op te merken, dat zij in het algemeen de nevenschikkende is. Dit blijkt uit de volgende voorbeelden:

iwoi mata (traan), moemoe raha (nok van het dak), ana boela (ster), mata oleo (zon), poe o kasoe (boomstam).

In de voorbeelden die in Elbert's „Sunda Expedition" I staan opge-

Digitized by Google

geven, vindt men enkele voorbeelden van een tusschenzetsel, n.l. iwoi ntawaro „sagoe-water" (bl. 259), ponda mbelo, „sagoe-lepel".

Van de voorvoegsels vinden wij in onze bronnen me-, pe- in meia (schreien), mebaho (baden), meambo (goed), penao (adem) en mo-, po- in motoero (slapen), mosolomi (sagoe aanmaken), poöesa (rijstblok), potoenoki (bladscheede van den sagoe-palm), potanaki (sagoe-waschkorf). Deze voorbeelden doen zien, dat me-, pe- en mo-, po- in het Mekongkasch geen andere functie hebben dan in de verwante talen.

Van de invoegsels -oem- en -in- zijn voorbeelden: soemakoe (sagoe uithakken), loemanda (sagoe treden, om ze te wasschen); kina (gekookte rijst), kinoka (varken), sinongi (sagoe-pap).

Ook deze voorbeelden leeren omtrent -oem- en -in- niets bizonders. Van de in-vormen beteekent kina „het gegetene", sinongi „het met stokjes (songi) opgeschepte", welke benaming duidt op de wijze waarop men sagoe-pap eet. Kinoka is moeilijk te verklaren. In het Maronenesch (nahina) is kinoka „hert", in het Tambokidialect is kenekoe „buffel", vgl. Lalakisch kinikoe. Indien deze woorden onderling samenhangen, moet de algemeene beteekenis wel „vleeschspijs" of „eetbaar dier, dier dat gegeten wordt" zijn. Kinoka zou dan van den stam ka (uit kan) komen, maar dan moeten kinikoe, kenekoe beschouwd worden als gewijzigde vormen daarvan, of men moet den samenhang tusschen kinoka en kinikoe opgeven.

Het instrumentaal-voorvoegsel *i* is te vinden in isandoe „scheplepel" (Elbert, I, 259).

Van het achtervoegsel *-a* zijn voorbeelden: solomia (sagoe-bak), landaka (sagoe-mand), sakoea (stam waaruit de sagoe is gehakt). In deze voorbeelden heeft *-a* zeer duidelijk plaatsaanduidende beteekenis.

Deze weinige spraakkunstige bizonderheden bevestigen dus wat de woordenschat reeds scheen te leeren, n.l. dat het Mekongkasch in de eerste plaats met het Lalakisch verwant is. Alle fonetische en grammaticale bizonderheden die ons van het Mekongkasch zijn bekend geworden, vinden wij terug in het Lalakisch. Over de verhouding van het Lalakisch tot het Morisch is reeds bij de bespreking van het Lalakisch het een en ander gezegd. Ook de pers. voornaamwoorden en de telwoorden van het Mekongkasch komen nagenoeg met die van het Lalakisch overeen. De Mekongkasche vormen zijn:

Enkv. 1. inakoe, 2. inggo, 3. ia.

Mvd. 1. inggito (incl.), inggami (excl.), 2. inggomioe, 3. ia.

De telwoorden zijn:

1. aso, 2. oroeo, 3. otoloe, 4. omba, 5. olimo, 6. ono, 7. opitoe, 8. oaloe, 9. osio, 10. hopoelo, 20. roeamboelo, 70. pitoemboelo, 100. aso etoe, 1000. aso soboe.

Volgens opgaven die wij aan den Hr. W. Muller te danken hebben,

Digitized by Google

bedraagt het aantal sprekers van het Norio-dialect 2500, dat van het Tamboki 1500, dat van het Konio 15000 ongeveer. Deze getallen hebben echter alleen betrekking op de bewoners der onderafdeeling Mengkoka. Ook in het gebied der onderafdeeling Kandari (afd. Oostkust van Celebes) wordt Norio en Tamboki gesproken, doch wij weten niet door hoeveel menschen. Wij kunnen dus het aantal sprekers van het Mekongkasch op 20.000 stellen.

De zeekust der onderafdeeling Mengkoka wordt voornamelijk bewoond door Boegineezen, die behalve hunne eigene taal, ook nog Mekongkasch spreken.

Het Maronenesch.

De Nahina-taal die in Poleang en Roembia wordt gesproken, heeft hetzelfde ontkenningswoord als het Nahina dat ten N. O. van het Towoeti-meer zijn gebied heeft (op de Taalkaart H 1e) en gesproken wordt door de To Ro'oeta en de To Epe. Het Nahina van Poleang en Roembia, de taal der To Maronene, wordt dus gesproken op grooten afstand van het gebied van het Boengkoesch, waartoe de taal der To Ro'oeta en To Epe behoort, maar wij voegen haar toch bij het Boengkoesch, wegens de groote overeenkomst die wij, voor zoover onze beperkte gegevens dit toelaten, tusschen het Nahina der To Maronene en dat der To Boengkoe opmerken. Hoe deze tak van het Boengkoesch zoover van de plaats van haren oorspronkelijken stam is verwijderd geraakt, is ons niet duidelijk, daar ons van de geschiedenis der To Maronene niets bekend is.

Onze bronnen voor het Maronenesch zijn: eene lijst van 50 woorden benevens eene opgave der telwoorden en der pers. voornaamwoorden, ons welwillend verschaft door den Hr. W. Muller, civielgezaghebber van Mengkoka te Kolaka, en een aantal woorden, bijeengegaard uit Elbert's „Sunda-Expedition", Dl. I, bl. 237—246. Voor eene eenigszins volledige karakteristiek van het Maronenesch zijn deze gegevens natuurlijk niet voldoende. Wij verwijzen dus naar hetgeen over het Boengkoesch is gezegd in Meded. Ned. Zend. Gen. XLIV, bl. 254 vlg. en noemen hier slechts eenige punten van overeenkomst tusschen het Maronenesch en het Boengkoesch.

De palatale klanken ontbreken: dj is door *s*, ndj door ns vervangen, nj door *n*, bv. laesa (trap), Bar. edja; nisa (ontbolsterde rijst), voor inisa „het gestampte", st. isa, Bar. tindja, toedja; oesa (regen), Bar. oedja; mosao (slecht), Bar. madja'a; tisa (huispaal), Bar. tindja; sinsi (vingerring), Bar. sintji; sala (weg), Bar. djaja.

Secundair komt tj voor, na *i* ontstaan uit *k*, bv. laitja (huis), Lalak. laika; moitjo (goed), Boengk. moiko; i tjomioe (gijlieden), Morisch i komioe. Hetzelfde verschijnsel in het Tontembo-

Digitized by Google

ansch en hier en daar ook in het Bare'e, bv. l i n t j o e (kamer), uit l i n g k o e.

Ook de *j* ontbreekt; zij wordt gevocaliseerd tot *i* en met den voorafgaanden klinker samengetrokken, bv. k e o e (hout), uit k a j o e; p i n e m b e o e (gestampt), uit p i n e m b a j o e.

Behalve de *s* die uit d j is ontstaan, komt ook wel oorspronkelijke *s* voor, bv. s o e s o e (vrouwenborst), a s a (een), s o b o e (duizend), s a h a (Sp. peper), s a w o e (mannensarong), maar doorgaans is de *s* tot *h* geworden, bv. m e b a h o (baden), n o h o e (rijstblok), i h i (vleesch), h o p o e l o e (10), p o e h o e (maïs), vgl. Bar. p o e s o e (maïskolf), k a h o (dakspar), h o e k o (Gnetum gnenom), Bar. s o e k a; h o l e (bakken), Bar. s o l e.

Van medialiseering van een geprenasaleerden klank, zooals die aan het West-Morisch eigen is (Meded. N. Z. G. XLIV, bl. 289), vinden wij alleen het voorbeeld p o e n g g e o e (boomstam), uit p o e n g k e o e.

Van het invoegsel -o e m- hebben wij geen voorbeelden; die van het infix -i n- zijn vrij talrijk: k i n a a (gekookte rijst), h i n o l e (gebakken), p i n o e a i (in de zon gedroogd), i n a n t a (gestampt), n i s a, voor i n i s a (ontbolsterde rijst), p i n e m b e o e (id.), k i n o k a (hert), waarschijnlijk woordelijk „het gegetene".

De genitief wordt geheel als in het Boengkoesch gevormd, n.l. door aanhechting van het pers. voorn. w. 3e pers. -n o achter het regeerende woord, bv. k o l i n o l a n o (bast van den silarpalm), t a l i n o t i n a (vrouwenhoofddoek), p o n g k o t o e a n o p a e (rijstmes), s a m p e a n o k a h o (daklatten). In e'e m a t a (traan) en m a t a o l e o (zonneschijf) is samenstelling zonder tusschenzetsel op te merken en in p o e n g g e o e is het tusschenzetsel gebruikt, het lidwoord bij het geregeerde woord. Ook dezen genitief vindt men in het Boengkoesch nevens den eerstgenoemden, vgl. o. c. bl. 265.

Van het achtervoegsel -*a* zijn voorbeelden: p o n t o e r i a (slaapplaats), l o m b e a (bovenvloerbalken), d a p o e r a (stookplaats), w o l i a (priester, priesteres).

Voor „water" heeft de lijst e'e. Dit woord is in het Bare'e een omschrijvend woord voor t a'i (poep); waarschijnlijk is het eene verminking van g e g e (nattigheid).

De persoonlijke voornaamwoorden komen niet met die van het Boengkoesch, maar met die van het Morisch overeen. Daar deze woorden echter in het Boengkoesch nogal afwijken, wellicht zelfs verloren zijn gegaan, omdat de pron. pers. subst. bijna dezelfde zijn als de pron. pers. suff., terwijl ze in het Morisch de gewone vormen der zelfstandige pers. voornaamwoorden hebben, kan dit punt van verschil niet belangrijk worden genoemd.

De taal der To Maronene wordt ook gesproken op het eiland Kabaena, dat ten Z. van Poleang en ten W. van Moena ligt. Het behoort, evenals

Digitized by Google

Moena, tot het gebied van den Soeltan van Boeton. Aangaande het eiland Kabaena zijn belangrijke gegevens te vinden in „Die Sunda-Expedition". van Dr. Johannes Elbert, deel II, hfdst. 1. Omtrent het Maronenesch der bewoners van Kabaena (m i a n o K a b a e n a) valt het een en ander te leeren op bl. 24, 25.

Dr. Elbert zegt daar allereerst dat het Maronenesch in alle vier landschappen van Kabaena slechts in onbeduidende mate afwijkt van de moedertaal op den vasten wal van Celebes. In Balo, het O.-lijk deel van Kabaena, dat dus vlak tegenover het Z. W.-lijk deel van Moena ligt, schijnt het Moenasch eenigen invloed te hebben. Dit is op zich zelf aannemelijk; overigens is het zaak om zeer voorzichtig te zijn met het aanwijzen van woorden als overgenomen uit verwante talen, daar men in eene taal al goed tehuis moet zijn, eer men kan uitmaken welke woorden zij aan hare zustertalen heeft ontleend. Zoo is bv. het Mekongkasche k i l a (bliksem) een woord dat over geheel Celebes is verspreid en zeker niet aan het Maleische k i l a p (lees: k i l a t) ontleend, zooals Dr. E. zegt. Ook komt het ons als onbewijsbaar voor, dat woorden als l a k o (gaan), m o w e a k o (beloonen) uit het Mekongkasch zouden stammen. L a k o is in de beteekenis „gaan" over het geheele Indonesisch taalgebied verbreid en de Kabaenasche vorm r a k o is eveneens geheel regelmatig. M o w e a k o beteekent woordelijk „geven aan"; w e a k o is ontstaan uit w a i a k a, Mal. b ĕ r i-a k a n, en geheel naar de klankwetten van het Maronenesch gevormd. Wat als speciaal Maronenesch van den vasten wal wordt opgegeven, b o l o h i k o, is het eigenlijke woord voor „beloonen", vgl. Mal. b a l a s k a n. Onze eigen woordenlijst heeft voor „geven" m o w e o; het Kabaenasch dialect heeft dus de *k* van het achtervoegsel nog, dien het hoofddialect heeft verloren, maar het woord voor „geven", trouwens een algemeen Indonesisch woord, is aan beide dialecten gemeen.

Vooral hierom moet men op zijne hoede zijn met het vaststellen van onderscheid in den woordenschat van twee verwante talen op Zuid- en Midden-Celebes, omdat deze talen voor talrijke begrippen meer dan éénen naam hebben, wat door het gebruik der woordwisseling wordt noodzakelijk gemaakt en in stand gehouden.

Dr. Elbert geeft verder eenige klankovergangen aan. Van de meest opvallende is echter het aantal voorbeelden zóó gering, dat men over de frequentie in het geheel niet kan oordeelen. Daarom komt het ons voor, dat uitspraken als: *p* van Roembia wordt *k* op Kabaena, welke regel met één enkel voorbeeld wordt gestaafd, niet zoo algemeen mogen worden geformuleerd, tenzij men een groot aantal voorbeelden van *p* in allerlei situaties met *k* als equivalent op Kabaena kan aanhalen. Dr. E. noemt zelfs elders als Kabaenasche woorden: r a p a (hoofd), t e p a d a h i (bestikt), p i t o e (zeven), l a i t j a m p e o l i a (offerhuis), p a r i k a (landbouwpriester), m e r o e p i s i (verzoenen).

Digitized by Google

t wordt *k*; ook hier is slechts één voorbeeld gegeven, n.l. t a n t i o (brengen), Roembiasch, t a n g k i o (id.), Kabaenasch. Hier had echter de regel omgekeerd moeten geformuleerd worden, want de Kabaenasche vorm is de oudste. De stam van dit woord is o. a. in het Mal. bekend als t a n g k a i (steel, stengel). Waarschijnlijk heeft de *i* hier invloed uitgeoefend. Een voorafgaande *i* maakt in het Maronenesch de *k* tot t j; de *k* moet hier eerst *t* (speciaal *t'*, palataal) zijn geweest, eer zij t j is geworden. In de Roembiasche uitspraak t a n t i o heeft dus de volgende *i* een invloed gehad nagenoeg gelijk aan dien welken anders de voorafgaande *i* heeft. In het voorbijgaan merkt Dr. E. op, dat het Boetonsche b a w e a „brengen" van het Mal. b a w a komt. Deze bewering komt ons onbewijsbaar voor.

k wordt t j; ook deze uitspraak is te algemeen; de voorbeelden bewijzen, dat deze klankovergang alleen na *i* plaats heeft. Daarenboven is deze klankwet zoowel aan het hoofddialect van het Maronenesch, als aan het dialect van Kabaena eigen; de vormen i k a n (het Maronenesch is eene vocalische taal!) „visch", i k o „gij", l a i k a „huis" zijn niet Maronenesch.

r wordt *s*; hiervan worden gegeven de voorbeelden: o e r a (regen), Roemb., o e s a, Kab. en r a k a (direct), Roemb., s a k o, Kab. Het voorbeeld o e r a moet worden gewraakt; ook het Roemb. hoofddialect heeft o e s a, naar de klankwet die boven (bl. 239) is aangegeven en die het Maronenesch met het Boengkoesch gemeen heeft. Over het voorbeeld r a k a—s a k o kunnen wij niet oordeelen; de *o* van het Kab. tegenover de *a* van het Roemb. is wel een bezwaar, daar eind-*a* van het Roemb. in het Kab. niet tot *o* wordt. Het is dus niet zeker dat beide woorden identisch zijn.

r wordt *l*; deze klankovergang heeft op zich zelf niets vreemds, maar Dr. E. zegt op bl. 24, dat l a k o op Kab. r a k o wordt, waardoor men den indruk ontvangt dat *r* en *l* door de lieden van Kabaena onderling worden verwisseld. De bewering dat Roemb. r a n g i in het Kab. l a n g i wordt, moet in omgekeerde orde worden gesteld.

Dat *n* tot *w* wordt, is wel spoedig neergeschreven, maar niet zoo snel verklaard. Het eenige voorbeeld dat Dr. E. geeft: Roemb. t i n a n o —Kab. t i w a n o (moeder) schenkt geen recht om dezen regel op te stellen. In dit woord is -n o pron. suff.; we kunnen het dus weglaten. T i n a is de oudere vorm; in t i w a is de *n* uitgevallen en tusschen *i* en *a* heeft zich geen *j* ontwikkeld, daar het Maronenesch dezen klank overal wegwerkt, maar eene *w*, die dus niet de *n*, maar de *j* vervangt, want zij zou evengoed zijn opgetreden indien tusschen *i* en *a* een andere klank dan *n* ware uitgevallen.

De uitspraak dat *e* tot *a* wordt, moet worden omgedraaid, daar Roemb. t o r e jonger is dan Kab. t o r a. Dezelfde eigenaardigheid komt in het Morisch voor.

Digitized by Google

Dat *b* en o e van het Roemb. resp. met *w* en *o* van het Kab. afwisselen, heeft Dr. E. terecht opgemerkt.

Wat wij echter hebben te denken van de (door ons) gespatieerde woorden in Dr. E.'s uitspraak „In der Maronene-Sprache fiel mir auszerdem ein groszer Schatz von gemein-indonesischen Stammwörtern und auch sanskritischen Lehnwörtern auf", kunnen wij tot onze spijt niet uitmaken. Wel zegt Dr. E. „doch mag das nähere Studium den Linguisten an der Hand meines lexikalischen Materials überlassen bleiben", maar in eene „Nachschrift" (bl. XV) wordt medegedeeld, dat o. a. de woordenlijsten van het Maronenesch (Roembia en Kabaena) wegens plaatsgebrek zijn weggelaten. Dit mag ons temeer spijten, omdat een groot aantal aan het Sanskrit ontleende woorden in eene taal als het Maronenesch ons ten uiterste moet verbazen. In de talen der O.-lijke helft van Zuid- en Midden-Celebes zijn woorden die uit het Sanskrit stammen hoogst zeldzaam; daarenboven zijn ze moeilijk te herkennen, daar ze steeds indirect zijn overgenomen en daardoor meestal sterk veranderd zijn. Wanneer nu echter een niet-linguist in de woorden die hij heeft opgeteekend en die toch zeker maar een klein deel van den woordenschat der taal uitmaken, op slag eene groote hoeveelheid aan het Sanskrit ontleende woorden ontdekt, dan moet het Maronenesch wel aan invloeden hebben blootgestaan die op de omliggende talen niet hebben gewerkt.

Onjuist is echter, wat Dr. E. op bl. 24 beweert van de taal der Maronene's: „Diese weicht von derjenigen der Nachbarstämme wesentlich ab". Het Maronenesch is eene taal zooals men ze in haar grondgebied zou verwachten; ze heeft niets bizonders, dan alleen dit, dat zij nog meer op het Boengkoesch gelijkt dan sommige talen die dichter bij het Boengkoesch liggen, tenzij dan dat zij veel Sanskrit in zich hebbe opgenomen. Wij missen dus met smart de woordenlijst die ons dit laatste zou kunnen bewijzen. Want alleen de nog onbewezen stelling omtrent de Sanskrit-leenwoorden zou van taalkundige zijde tot steun kunnen dienen aan de meening die Dr. E. uitspreekt op bl. 30 (Sunda-Exp. II): „Die Maronene, ein Rest der Hindus aus der Zeit der Ausbreitung der Java-Reiche nach Celebes, etwa im 5—10 Jahrhundert n. Chr., erhielten sich infolge geringer Vermischung mit den Urmalayen".

Wat hiervoor op anthropologische gronden is aan te voeren, kunnen wij niet beoordeelen. Van den invloed der Hindoes of der Hindoe-Javanen op Celebes, is alleen het letterschrift der Makassaren en Boegineezen een duidelijk gedenkteeken, behalve nog dat het Makassaarsch en het Boegineesch een aantal Sanskrit-woorden bevatten. Dat de dienst van Karaeng Lowe van Çiwaietischen oorsprong zou zijn, achtte Prof. Wilken onwaarschijnlijk [1] en dat de benaming der Boegineesche sjamanen,

[1] De verspreide geschriften van Prof. Dr. G. A. Wilken, verzameld door Mr. F. D. E. van Ossenbruggen, Dl. III, bl. 264, 265.

Digitized by Google

bisoe, het Skr. bhiksjoe is, moet thans als onjuist worden verworpen, al noemen zij hun hoofdgod Batara Goeroe. De oude handelsweg van Achter-Indië naar de Molukken liep ook niet langs het Z. O.-lijk schiereiland van Celebes. Alleen tijdens den bloeitijd van Madjapahit, op het eind der 14de eeuw, kan er van kolonisatie van Hindoe-Javanen op Z. Celebes sprake zijn. Boeton wordt genoemd onder de onderhoorigheden van Madjapahit, Makassar, Bantaeng, Loewoe' en Saleier ook, maar geen enkele plaats of landstreek die dichter bij het land der Maronene's is gelegen. Maar wat is er thans nog in die streken overgebleven van dien kortstondigen invloed, uitgeoefend door zeker meer Javaansch dan Hindoesch geaarde kolonisten? Indien dus het Maronene-land eene krachtige immigratie van Hindoes heeft ondergaan, dan mag het ons wel verbazen dat daarvan nog geen enkel historisch bericht is gevonden.

Het Tambe'esch (ajo).

Tambe'e is de naam der landstreek die ten W. Z. W. van het Matano-meer is gelegen; een dorp van dien naam bestaat niet. Van af het dorp Matano, dat aan den Z. W.-lijken oever van het Matano-meer ligt, begint op ongeveer 2 uur afstands in W. Z. W.-lijke richting de landstreek Tambe'e. Behalve door de bewoners dezer streek, wordt het Tambe'esch nog gesproken door de lieden van Pololoa, twee dagreizen ten N. N. O. van Tambe'e gelegen en tot Mori behoorend.

Deze bizonderheden, en ook de lijst van 50 woorden, benevens de telwoorden en de pers. voornaamwoorden, waaraan wij ontleend hebben wat nu over de taal volgt, hebben wij te danken aan Lt. Th. Van Ardenne, civielgezaghebber van Malili.

De woordenlijst geeft eene taal te zien, die in de eerste plaats met het Morisch, in de tweede plaats met het Boengkoesch overeenkomt. Er zijn in de lijst slechts enkele woorden die niet in deze twee talen voorkomen; ze komen beneden ter sprake. Bijna alle zijn ze in het Bare'e terug te vinden. Het Tambe'esch is dan ook meer de buurtaal van het Bare'e dan de andere Boengkoesch—Morische talen, behalve dan het Morisch in de vlakte der Laa. Het komt ons voor, dat het bovengenoemde Pololoa in het oorspronkelijk taalgebied van het Ajo ligt en dat de bevolking van Tambe'e uit die streken Z. W.-lijk naar hare huidige woonplaats is getrokken. Immers Pololoa ligt in het gebied van het Morisch en de Ajo-taal is zoozeer Morisch, dat men vanzelf haar oorspronkelijk gebied in het aangrenzende deel van Mori zoekt.

De eigenaardigheden van het Morisch vindt men in het Tambe'esch alle terug, zooals het volgende bewijst:

a, vooral in de eindlettergreep, wordt dikwijls *o*: penao (adem),

Digitized by Google

uit p e n a w a; -n o (3e pers. suff.) uit -n a; r o e o (twee) uit r o e a; l i m o (vijf) uit l i m a; r o d o h a (huis), Boengk. r a h a, Mal. d a s a r; k o e r o (kookpot), Bar. k o e r a.

a in de eindlettergreep wordt soms *e*: b a'i e (schreien), Nap. t e r i a, Mal. t ĕ r i a k; i n s e (trap), Boengk. e n s a; o e s e (regen), Boengk. o e s a; k a r e r o d o h a (huispaal), Boengk. k a r a n t o t o.

Behalve uit *a*, is *o* ook uit *ĕ* ontstaan, bv. a t o (dak), Jav. a t ĕ p; t o l o e (drie), Jav. t ĕ l o e; o m p a (vier), Mal. ĕ m p a t; o n o (zes), uit ĕ n ĕ m; w o n g i (nacht) uit w ĕ n g i.

d j wordt *s*, bv. o e s e (regen), Mal. o e d j a n; s a l a (weg), Mal. d j a l a n; m o s a'a (slecht), Mal. d j a h a t; s o e i-s o e i (vogel), uit d j o e i, klanknabootsing van vogelgeluid, o. a. naam v. d. parkiet in het Tabaroesch (Halmahera).

j wordt gevocaliseerd tot *i* en daarna samengetrokken met den voorafgaanden klinker, bv. o l e o „zon", uit o l a i o, o l a j o, vgl. Tominisch o l o j o, Goront. d o e l a h o e, Loin. d o l a g; verder zie men bij de voorbeelden van de R. G. H.-wet, waar de typische klank eerst *j*, daarna *i* is geworden en vervolgens met den voorafgaanden klinker is samengetrokken.

Ook de *w* is uitgevallen waar zij tusschen twee gelijke klanken stond, bv. p e n a o „adem", uit p e n a w a.

s wordt dikwijls *h*, bv. n o h o e (rijstblok), Mal. l ĕ s o e n g; t e h o e (muis), Bar. w a l e s o e; r o d o h a (huis), Mal. d a s a r; l a h o e m o a (godheid), voor l a s a m o a, vgl. Mal. m o j a n g. De *s* blijft echter in vele woorden behouden; geprenasaleerd, wordt zij n s, bv. i n s e (trap), b e n s i (gemsbuffel), Bar. b e n t j i.

t vóór *i* wordt soms *s*, bv. p i s o e (zeven), uit p i t o e.

De typische klank der R. G. H.-wet wordt *j*, welke gevocaliseerd wordt en daarna met den voorafgaanden klinker samengetrokken, bv. r e a (bloed), uit r a j a, r a i a; s e n o (nest), uit s e met n o (pron. suff. 3e pers). uit s a j a, s a i a, vgl. Mal. s a r a n g; w e a (schouder), uit w a j a, w a i a; i a (pees, ader), uit o e j a, o e i a, vgl. Mal. o e r a t.

l is soms *n* geworden, bv. n o h o e „rijstblok", vgl. Mal. l ĕ s o e n g.

De genitief wordt juist als in het Morisch gevormd, bv. o e w o i o e o (melk), o e w o i m a t a (traan), m a t a o l e o (zonneschijf), k a r e r o d o h a (huispaal).

De voorvoegsels zijn geheel dezelfde als in het Morisch; alleen b a- in b a'i e (schreien), Mor. m e i e, hebben wij in het Morisch nog niet aangetroffen.

Van de invoegsels -o e m- en -i n- zijn voorbeelden: h o e m o r i n g o (hooren), n i n a h o e (gekookte rijst). De eerste vorm is juist zoo een als Sang. d o e m a r i n g i h ĕ, daar h o e m o r i n g o wel uit r o e m o r i n g o zal zijn ontstaan en dan een o e m-vorm van den gereduplicceerden stam r i n g o is. Het Morisch heeft voor „hooren" r o n g e. Al is de

Digitized by Google

vorm hoemoringo op de bovengezegde wijze juist verklaard, toch blijft het voorkomen er van in een dialect van het Morisch opzienbarend.

Een vorm met achtervoegsel is mowei'o „geven aan", Bar. mawaika.

Het lidwoord *o* voor de zelfst. naamwoorden is even gewoon als in het Morisch. Schijnbaar komt het ook voor bij de telwoorden, die evenals in het Morisch, luiden: o'aso, oroeo, otoloe, oompa, olimo, oono, opisoe, hoaloe, osio, hopoelo. Men heeft hier echter, onzes inziens, te doen met gereduplicerde vormen die afgeknot zijn, dus: oroeo, otoloe, olimo uit roroeo, totoloe, lolimo, vgl. Bar. radoea, tatogo, maar alima.

Woorden die in het Tambe'esch eigenaardige vormen vertoonen, zooals apoei (vuur), motoeri (slapen), oewoi (water), oeë (heer), uit poeë, zijn in het Morisch juist zoo.

Om de groote overeenkomst van den woordenschat met dien van het Morisch, willen wij hier even de woorden uit onze lijst bespreken die van het Morisch verschillen.

bolili (kruin van het hoofd), Tawailisch boelili, Ampanasch nggoelili, Boelangasch lilingo, Bar. walili (draaikolk).

mandioe (baden), Bar. id.

tawoe (ei), Bar. id. „gezwollen testikel"; het gewone woord voor de testes is tojoe „ei"; tawoe is dus synoniem daarmee.

bensi (gemsbuffel), Bar. bentji.

bao (vleesch), Bar. baoe.

poe'oeno (boom), Bar. poe'oe „stam, grondslag".

betoeë (maan), Bar. betoe'e „ster".

wongi (nacht), Bar. wengi.

marini (koud), Mekongkasch id., Bar. maranindi, uit mararindi, st. rindi, vgl. rini (dauw).

ole (geneesmiddel), Mekongkasch pole, vgl. oeë (heer), Bar. poeë.

De pers. voornaamwoorden zijn dezelfde als die van het Morisch, behalve die van den 3den pers., enkv. neia, mvd. iworo. Het eerste komt ons voor eene contaminatie te zijn van na en ia, de beide voorn. woorden van den 3den pers. Wat iworo is kunnen wij niet zeggen. „De 3de persoon, zegt Lt. Van Ardenne, wordt bijna nooit gebruikt. In het enkelvoud bezigt men meestal den naam van dengene over wien men spreekt en in 't meervoud spreekt men van „die menschen" ,of „al die menschen".

Wat de ontkenningswoorden betreft, ajo (wellicht aio, daar het Tambe'esch den afkeer van *j* met het Morisch gemeen heeft) is „neen, niet", akoa „er is niet". Dit laatste is id. met Mor. aikoa; de eerste *a* is dus het ontkennende bestanddeel en zij staat voor ai, dat met de enclitische *o* weder aio (ajo) vormt.

Voor „ontbolsterde rijst" geeft onze lijst mona. Dit woord is ons

Digitized by Google

geheel duister. In geen der ons bekende talen vinden wij het terug, tenzij het id. is met het Mekongkasche morina, dat hetzelfde beteekent. Maar ook dit woord kunnen wij niet nader verklaren.

6. De Boetonsch-Moenasche taalgroep.

Het Moenasch.

De talen die op de eilanden Boeton en Moena worden gesproken behooren geografisch niet bij die van den vasten wal van Celebes, maar zij zijn zoo nauw verwant met de talen der Boengkoesch—Morische groep, inzonderheid met het Lalakisch, dat wij meenen ze onmiddellijk na deze talen te moeten behandelen. Op het ten Z. W. van Moena gelegen eiland Kabaena wordt Maronenesch gesproken, althans dit maken wij op uit Dr. Elbert's „Sunda-Expedition", I, 243, waar in de Noot over „die Maronene von Kabaena" wordt gesproken. Bl. VIII van de Inhoudsopgave deelt mede, dat het eiland Kabaena in Dl. II zal worden behandeld. Thans, terwijl wij deze regels neerschrijven, is dit deel nog niet verschenen. De taalkaart van 1894 noemt de taal van Kabaena „Boetonsch dialect"; op welken grond dit is geschied, wordt in de Toelichting niet vermeld (1).

Ook het Moenasch staat op die taalkaart aangegeven als „Boetonsch dialect", doch de arceering is een weinig anders, waaruit blijkt dat men het niet als hetzelfde „Boetonsch dialect" heeft willen voorstellen.

Beneden zal blijken, dat het Moenasch niet als een dialect van het Boetonsch is te beschouwen, maar als eene nauw met het Boetonsch verwante taal, die met deze in ééne groep moet worden te zamen genomen.

Meer dan deze twee talen hebben wij in de Boetonsch—Moenasche groep niet opgenomen. De ten Z. O. van Boeton gelegene Toekang-Bĕsi-eilanden hebben, volgens Dr. J. Elbert „Die Sunda-Expedition" I, 138 eene eigene taal; speciaal van Wandji (Wangi-Wangi op de kaart) zegt hij, dat de taal aan die van Bonerate herinnert. Gegevens om de juistheid dezer bewering na te gaan hebben wij niet.

Tot de Toekang-Bĕsi-eilanden behoort ook nog Binongko, welks taal, volgens de Toelichting bij de Schetstaalkaart van 1894 (bl. XXVI) „groote overeenkomst vertoont met die van Bonerate". Op deze mededeelingen afgaande, zou men dus de talen der Toekang-Bĕsi-eilanden en die van Bonerate in ééne groep kunnen bijeenbrengen. Wij hebben dit echter niet gedaan, om redenen die wij beneden zullen opgeven.

Om nu tot het Moenasch te komen, onze bronnen voor deze taal zijn: eene door ons zelf opgeteekende woordenlijst (2) en het een en ander dat

(1) De inhoud van bl. 240 r. 2 v. o. tot aan het eind der paragraaf op bl. 244 is ingevoegd, nadat deel II van Elbert's werk was verschenen.

(2) Zie Meded. Ned. Zend. Gen. XLIV, 160.

Digitized by Google

te vinden is in „Die Sunda-Expedition", I, 146 vlgg. Dr. Elbert deelt echter slechts losse woorden mede, meestal benamingen van ethnografica, zoodat men voor de taalvormen maar weinig aan zijne mededeelingen heeft. Zuid-Moena heeft, volgens Dr. E. eene taal die meer met Boetonsch is vermengd dan de taal van Noord- en Midden-Moena (o. l. bl. 172).

Het klankstelsel van het Moenasch (dat naar de ontkenning de m i n a-taal kan worden genoemd) vertoont op eenige punten verschil met de talen van de Morische groep, op andere punten weder groote overeenkomst.

Punten van overeenkomst met de talen der Morische groep zijn:

Eind *-a* wordt *e*, bv. m i e (mensch), Boengk. Mor. m i a; g h o e s e (regen), Mor. o e s e, Petas. Boengk. o e s a; n i f i e (wanneer), Lal. n i p i a, Petas. t e i p i a, Boengk. i n d e p i a, Bar. i m p i a, Napoesch i m p i r a; i s e, s e (een), Boengk. a s a, Bar. i s a; w i t e (land), Mor. w o e t e, Boengk. Petas. w i t a, Lal. w o e t a.

Door den afkeer dien de taal heeft van palatale klanken, waaronder ook de *j* is te tellen, wordt *j* met voorafgaande *a* dikwijls tot *e* samengetrokken. bv. n e a (naam), Bar. n g a j a, Jav. Tontemb. n g a r a n; b o e ë a (krokodil), Mal. Boengk. Mor. b o e a j a; n e d e a (poepen), stam d e a, waarvan het bestanddeel d e = Mal. t a h i, Bar. t a'i, enz.; b e a (pinang), vgl. w a j a, in Bar. w o e a w a j a (naam eener groote pinangsoort); d e o e (naald), uit d a j o e, d a i o e, Mal. d j a r o e m.

Onder den invloed van *i* in de volgende lettergreep, gaat *a* vaak in *e* over, bv. t e h i (zee), Bar. t a s i; w e w i (zwijn), Tontemb. w a w i; p e p i (muskiet), Tog. Amp. p i p i r i; k a t e p i (wan), Bar. t a p i. Ook g h e f i (kalk) is hiervan een voorbeeld. De *i* in de laatste lettergreep is waarschijnlijk ontstaan uit o e i, daar k a p o e r tot k a p o e i, k a p i kan zijn geworden, vgl. Oud-Jav. a p o e i, Mal. a p i (vuur); Iban. b a b o e i, Mal. b a b i (zwijn); dit k a p i is tot k e p i, g h e f i geworden. Hetzelfde moet hebben plaats gehad bij h o e n t e l i (ei), dat uit een vorm h a n t ë l o e r, h a n t a l o e i (vgl. Lamp. t ë l o e i), h a n t a l i moet zijn voortgekomen. Verder n o w e h i (zat), uit een grondvorm w ë s o e r, w a s o e i, w a s i, w e h i; g h a f e i (gal), Bar. a p o d j o e, Tontmb. a p ë r o e, Mal. h a m p ë d o e; de Moenasche vorm is ontstaan uit h a p a j o e, h a p a i, g h a f a i. De eind-o e is afgevallen, de *j* gevocaliseerd en met de voorafgaande *a* tot *e* samengetrokken. In i f i (vuur), uit e f i (Soembasch), a p i, a p o e i is de *e* tot *i* geworden.

In f e i n e i (adem) is het voorvoegsel f e- voorhanden, vgl. Lal. p e n a o, Boengk. Mor. p e n a a. Het grondwoord i n e i gaat terug op i n a i, hetwelk, evenals i n o s a (Bar. „adem") van o s a, met het prefix-infix -i n- is gevormd. De stam is a i, vgl. Boeg. Mak. a i' „adem", Tob. Bat. a n g k i p (rochelen). N o b i e (zwaar), stam b i e, is een voorbeeld der R. G. H.-wet, uit een oorspronkelijk b a r a t, b a r a, b a r e, b a j e, b i e. In k a w e a „wind" is de stam waarschijnlijk w e, daar het woord, met prefix k a- en suffix *-a* gevormd, eigenlijk betee-

Digitized by Google

kent „door den wind getroffen". Deze stam w e is ontstaan uit w i, dat weder het Bar. w o e i moet zijn.

Onder de consonanten trekken terstond de aandacht de *f* en de *gh*. Ons is tot nog toe geene taal op den vasten wal van Celebes bekend geworden die den klank *f* vertoont. Eerst in het Soelasch begint zij op te treden en in de talen van Z. Halmahera (Ganesch, Boelisch, Sawaisch) komt zij geregeld voor. In de talen der Ternataansche groep is dit evenzeer het geval, maar deze hebben wij buiten de familie der Indonesische talen geplaatst.

De *f* is in het Moenasch vertegenwoordiger der *p* in de verwante talen, zooals blijkt uit de volgende voorbeelden:

f a g h a (dij), Bar. p a'a, Mal. p a h a, Atj. p ĕ h a.
n i f i (droom), Bar. Sang. Bat. Tontemb. i p i, Daj. n o e p i, Boeg. n i p i.
f a l i a (verboden), Bim. p a l i a, Sang. p ĕ l i, Daj. Mak. p a l i.
h o l i f a (duizendpoot), Bar. a l i p a, Mong. o e l i p a n, Mal. h a l i p a n.
g h e f i (kalk), Mal. k a p o e r, Tag. Bis. a p o g, Sang. a p o e'.
f o e l o e (plantensap), Mal. p o e l o e t, Jav. Tag. Tontemb. id.
n i f i (dun, plat), Mal. Tag. n i p i s, Bar. n i p i, Jav. t i p i s.
n i f i e m o (wanneer?), Bar. i m p i a, Nap. i m p i r a, Tontemb. Jav. p i r a.
f i t o e f o e l o e (zeventig), Bar. p i t o e m p o e j o e, Jav. p i t o e n g p o e l o e h.
f a t o f o e l o e (veertig), Bar. p a t a m p o e j o e, Jav. p a t a n g p o e l o e h.
f o k o- voorvoegsel, bv. in f o k o a m a o, (oom), f o k o i n a o (tante), f o k o a n a o, (neef, nicht), M. P. p a k a-, voorvoegsel met causale beteekenis (maken tot, beschouwen als).
f e k a-, voorvoegsel, in beteekenis gelijk aan het vorige, voor adjectieven, bv. f e k a m a t e (dooden), f e k a g h o s a (sterk maken), M. P. p e k a-, p ĕ k a-.
f e-, f o-, M. P. p e-, p o-, voorvoegsel der nominale vormen naast m e-, m o-, (Moenasch n e-, n o-), bv. f e i n e i (adem), n o f e b o e n i (verbergen), f o n i n t o (deur).

De *p* bestaat echter ook in het Moenasch en is gelijk aan de Indon. *p*, bv. p o e h e (navel), Bar. p o e s e, Mal. p o e s a t; p a e (rijst te velde), Bar. id., Mal. p a d i; p a n a (boog), Bar. id., Mal. p a n a h; n o p o e t e (wit), Mal. p o e t i h.

De g h is een palatale spirant, die in het Moenasch afwisselt met de *h* en de hamzah, vooral aan het begin, maar ook in het midden der woorden. Vandaar dat een aantal woorden in het Moenasch beginnen met g h, die in de verwante talen met hamzah (in het schrift met een klinker) beginnen. Voorbeelden zijn:

g h a s e (kin), Bar. a d j e, Tonsea' a d e, Sang. Tomboel. a r e, Bent. a r i, Mong. a j o i.
g h a t e (lever), Mal. h a t i, Tag. Bis. a t a i, Boeg. Mak. Bar. a t e,

Digitized by Google

g h a g h e (voet), Boeg. a d j e (voor k a d j e), Lalak. k a r e, Mor. i d., Petas. k a r o e, Boengk. i d.

g h a w i (op de heup dragen), Boeg .a w i', Bar a w i, Tob. Bat. a b i t, Tontemb. k a w i t.

k a g h o t i a (eb), stam g h o t i, Bar. o t i, Tontemb. ë t i, met voorvoegsel k a- en achtergevoegd *-a*, dus woordelijk: „door de eb overvallen".

g h a e (schreien), Bar. a e (geluid van buffels), k a i (jammeren, smeeken).

g h o e ë (rotan), Sang. o e ë, Tontemb. o e w e, Midden-Mal. . o e w i, Ponos. o e o i, Soend. h o w e.

g h o l e o (zon), Lalak. Mor. Boengk. o l e o, Petap. e l e o, Tinomb. Oemalas. Kasimbarsch id., Tominisch o l o j o, Bobongk. Loin. d o l a g, Goront. d o e l a h o e. Als grondvorm van al deze woorden schijnt men te moeten aannemen een hypothetisch l a l a g, dat weder op een wortel l a g teruggaat, vgl. Bent. l a w, Boesangsch l o w, Gajosch l o (uit l a o e), verder Tag. a r a o e, Bis. a d l a o e, Daj. a n d a o e. Uit l a l a g (gereduplicceerd l a g) is dan aan de eene zijde l a l a o e, a l a o e, a l o (Napoesch), e o (Bare'e), ë n d o (Minah. talen) ontstaan, aan de andere zijde l o l a g, d o l a g (Loin. Bobongk.), d o e l a h o e (Goront.), l o l o g o, l o l o j o, o l o j o (Tominisch), o l e o (Boengk. Lalak. Morisch), e l e o (Petap. Kasimb. Tinomb. Oemal.). Uit o l e o is dan weer g h o l e o ontstaan.

g h a f e i (gal), Mal. h a m p ë d o e, Tag. Bis. a p d o e, Tontemb. a p ë r o e, Mong. o p o j o e, Bar. a p o d j o e.

In deze voorbeelden wisselt de g h af met *h* of hamzah, aan het begin der woorden. De uitspraak der *g*, als palatale spirant, ontstaan uit de *h*, kan zijn bevorderd door de plaatsing van het lidwoord *o* vóór de woorden hierboven opgegeven. „De zon" is in het Moenasch o g h o l e o; „de gal" is o g h a r e i; tusschen de *o* en een op haar volgenden klinker heeft zich de begin-hamzah of de begin-*h* tot g h gevormd.

In t a g h o e (jaar), Bar. t a'o e, Mal. t a h o e n en k a r a g h a n o (tak), met pron. suff. -n o, 3e pers. c. v., Boet. r a h a n a, (zelfde suffix), Bar. r a'a, Mal. d a h a n, heeft geheel hetzelfde plaats gehad, in het midden van het woord. In m o g h a n e (man), Mak. b o e r a n e, Boeg. w o r o w a n e (waarschijnlijk uit w o w o r a n e), Bad. t o m o a n e, Balant. m o r o'o n e, Mand. t o m o e a n e, Bob. Loin. m o'a n e, Bangg. m a l a n e, Bo(l)anosch, Boetonsch m o a n e, Tontol. m o e a n e, Boeolsch t a m a n e, Lebonisch t o e m a a n i, Rongk. m o a n e, Tjambasch o r o w a n e, is waarschijnlijk een grondwoord r a n i aanwezig, dat in het Bar. nog bestaat in de beteekenis „heftig begeerend" en waarschijnlijk ook het stamwoord is van Mal. b ë r a n i, Jav. w a n i, enz. Hier zou dan g h uit *r* zijn ontstaan, evenals in t o g h o e ë (regenboog), Boengk. Lalak. t o r o'o e ë, Petas. Mor. t o r o ö e ë en in g h o s a, het

Digitized by Google

Bar. r o s o (kracht, sterkte). In g h o n t e a (boer, oprisping) is waarschijnlijk aanwezig het suffix *a* (-a n), zoodat de vorm eigenlijk beteekent „door een boer gekweld, last hebbend van oprispingen". Den stam g h o n t e vindt men terug in Bar. g o t e (boer). Hier staat dus de g h naast *g*.

In het Moenasch zelf wisselt de g h af met *h*, bv. in g h o e r a m e (touw) en d e h o e r a m e (touw draaien), p e h a h o e ë (rotanmat), naast g h o e ë (rotan); n o g h o s a en n o h o s a (krachtig, sterk), en in k a m p o g h a-m p o h a, dat attributief wordt gevoegd achter a m a (vader), i n a (moeder), om „stiefvader, stiefmoeder" aan te duiden.

De n g der verwante talen is in het Moenasch soms *n* geworden, bv. o n e (neus), Mor. Boengk. Lalak. e n g e, Par. o n g e; l a n i (hemel), Mal. enz. l a n g i t.

De palatale klanken komen in het Moenasch niet voor. De t j kent geen enkele taal van Midden-Celebes; in vreemde woorden die t j hebben wordt zij als *s* uitgesproken, zoo ook in het Moenasch, bv. s i k o s i (schuitje), uit Mal. s i k o t j i; b o s o (gordijn), uit Boeg. b o t j o. De d j is in het algemeen, evenals in het Boengk. Mor. Lalak. tot *s* geworden, bv. g h a s e (kin), Bar. a d j e; t a n t o e s o e (wijsvinger), Bar. t a n o e d j o e; g h o e s e (regen), Bar. o e d j a. In overgenomen woorden wordt de d j als *d* uitgesproken, bv. a d i m a (amulet), uit a d j i m a; d a n g k o e (baard), uit d j a n g k o e; d a r a (paard), uit d j a r a; d a m b o e (djamboe), uit d j a m b o e; d a w a (Javaansch, uitheemsch) uit d j a w a.

De n j der verwante talen wordt in het Moenasch tot *n*, bv. p o n o e (schildpad), Jav. p ĕ n j o e; m i n a (olie), Mal. m i n j a k.

Behalve in de afwisseling met g h, komt de *h* voor als vertegenwoordiger der *s* in de verwante talen. Voorbeelden daarvan zijn: p o e h e (navel), Bar. p o e s e, Mal. p o e s a t; t e h i (zee), Bar. t a s i, Mal. t a s i k; n a h a k i (ziek), Mal. enz. s a k i t; n o w e h i (zat), Bar. m a b o s o e, Sang. Tontemb. Jav. w ĕ s o e; k o e m b o h o e (leguaan), Bar. k i m b o s o e; h a n i (schild), Bar. s a n i (beschuttende laag); h o h i a (zout), Bat. Malg. Atj. s i r a; h a l e (vloer), Tontemb. s a l e', Bis. s a l o g, Tag. s a h i g, Sang. ĕ n s a *l* i', Tal. a n s a *l* i k a.

In h o e t i (ijzer) neemt de *h* de plaats in van *p* of *f* elders, daar dit woord identisch is met Bis. p o t h a o e, Magind. p o e t a o e, Iban. f o e t o e. De *h* is ook in het Moenasch waarschijnlijk eerst *f* geweest. De *i* voor o e aan het eind is in overeenstemming met die van g h a f e i, g h e f i, h o e n t e l i, n o w e h i; zij kan echter hier niet worden verklaard zooals het voor deze laatstgenoemde woorden is geschied. De neiging om de uitgangs -o e tot *i* te maken, is blijkbaar aan het Moenasch eigen. Men zou hier aan een verschijnsel van „Umlaut" kunnen denken, maar onder welken invloed?

K a h i t e l a (maïs) voor k a s i t e l a „Spaansch, Kastiliaansch" is een voorbeeld van *h* voor *s* in een vreemd woord.

Digitized by Google

In haboe (asch), Bat. Malg. haboe; hoele (slang), Bar. oele, Mal. oelar; hata (slaaf), Mak. Boeg. enz. ata; holi (prijs), Bar. oli, Oud Jav., Soemb. wěli, Boeg. ěli vinden we weder de *h*, die in de naaste verwanten van het Moenasch niet voorkomt. Deze aspiratie mag dus wel als een aan het Moenasch eigen klankverschijnsel beschouwd worden.

Al is de *s* dikwijls tot *h* geworden, zij komt toch vrij veel in het Moenasch voor, ongerekend de gevallen waarin zij voor dj of voor tj staat. Voorbeelden zijn: ise (een), sio (negen), nokesa (goed), hosa (genezen), ghosa (kracht), bose (roeispaan). De geprenasaleerde *s* blijft in den vorm ns bewaard, evenals in de overige talen der Morische groep, bv. noensoe (mond, snuit), lensi (staart), kabensi (hoofddoek), telensi (losgeraakt), rono nsaoe (toespijs), woordelijk „boombladeren"; peransano woembo (kookplaats).

Uit *k* is de *s* ontstaan in ponisi (vleermuis), Mak. panjiki, Tag. Sang. paniki en in saoe (boom, hout), Mal. kajoe, Nap. kaoe, Mor. Boet. id. In ponisi is deze klankovergang aannemelijk door de onderstelling van een tusschenstadium ponitji; de *k* zou dan na de *i* in tj zijn overgegaan, zooals dit in het Tontmb. geschiedt; dat tj tot *s* wordt in het Moenasch, is reeds boven aangetoond. Hoe echter saoe uit kaoe is ontstaan, is moeilijk na te gaan. De woorden moeten wel identisch zijn; men kan moeilijk aannemen dat een equivalent van kaoe, kajoe in het Moenasch zou ontbreken, terwijl het Tontemb. sa'oet (pisangstam, aldus genoemd omdat hij zoo gemakkelijk is vaneen te scheuren) te ver afligt om te kunnen vergeleken worden. Daar het niet is na te gaan, onder welken invloed kaoe tot tjaoe, saoe zou kunnen zijn geworden, is het wellicht het beste aan te nemen, dat *k* tot gh (vgl. ghefi, Mal. kapoer) en verder tot *h* is geworden, welke *h* dan met de *s* is verwisseld, doordat *s* en *h* naast elkaar gelijkwaardig voorkomen in het Moenasch.

Ten opzichte van den typischen klank der R. G. H.-wet gedraagt zich het Moenasch juist zoo als de talen der Morische groep: doorgaans is de klank verdwenen, doch niet zonder spoor achter te laten. Daar het Moenasch eene vocalische taal is, verdwijnt de bedoelde consonant waar hij eindsluiter zou zijn, zooals bv. in wiwi (lip), Mal. bibir; pasi (zandbank), Mal. pasir. In de overige gevallen heeft, op zijn Morisch, samentrekking plaats van den eerst tot *j*, daarna tot *i* geworden R. G. H.-klank met eene voorafgaande *a* tot *e* (1). In die *e* is dus het spoor van de R. G. H. voorhanden. Voorbeelden zijn: rea (bloed), uit rara, raja, raia; deoe (naald), uit daroe, dajoe, daioe. Spoorloos is de R. G. H. verdwenen in oeë (pees), Mal. oerat, tenzij men

(1) Meded. Ned. Zend. Gen. XLIV, bl. 256—258.

Digitized by Google

in de verwording van de *a* van o e r a t tot *e*, invloed van de *j* geworden *r* wil zien; w i a (Alocasia macrorhiza), Mal. b i r a h, Sang. b i h a; b o s e (roeispaan), Bat. b o r s i, Bis. b o g s a i. Door *g* is de R. G. H. vertegenwoordigd in p a g i (rog), Mal. p a r i; b a g a (kies), Bat. b a r a m, Tag. b a g a n g; *h* hebben b o e h o e (nieuw), Boeg. b a r o e, Tontemb. w ĕ r o e; n a t o e h a (hard), Bis. t o g a s, Sang. t o g h a s ĕ, Mal. t ĕ r a s en *r* komt voor bij r o b o e (jonge bamboespruit), Mal. r ĕ b o e n g en r a i (vlot), Mal. r a k i t.

Moeilijk te verklaren is k i r i (doorn). Tot den vorm k o e r i is dit gemakkelijk terug te brengen; de o e kan door den invloed der volgende *i* tot *i* zijn geworden. Maar de *k* aan het begin geeft moeilijkheid. Waarschijnlijk heeft men hier te doen met een vorm die oorspronkelijk overeenkomt met het Par. k a r o e i (doorn), dat het voorvoegsel k a- heeft, 't welk bij namen van voorwerpen uit het planten- en dierenrijk zeer gewoon is. Uit dit k a r o e i kan k a r i zijn ontstaan op de wijze die boven is aangetoond aan g h e f i, enz. De klemtoon moet dan naar k a- zijn versprongen en uit k a r i is k e r i, k i r i ontstaan.

De genitief-constructie is dezelfde als die welke in het Boengkoesch en in de Loinansche talen de gebruikelijke is, n.l. de aanhechting van het pron. suff. 3e pers. aan het regeerende woord; voorbeelden van deze constructie volgen hier:

o e t o e n o d a h o e (vloo) „de hond zijn luis".
w i w i n o t e h i (zeeoever).
r o n o n s a o e (boombladeren, groente).
f o t o e n o l a a (bron) „de rivier haar hoofd".
r a n d a n o l i m a (handpalm).
w o e l o e n o f o t o e (hoofdhaar).
w a w o n o g h a h e (de voet zijn bovendeel).
o ë n o t i t i (melk) „de borst haar water".
l o l a i n o n a h i (navelstreng).
t a g h i n o p o n g k e (oorsmeer).
a n a n o k a t o e m b o e (stamper) „kind van het rijstblok".
k a l i p o p o n o t e h i (sterren der zee) „het fosforiseeren der zee".
b a t o e n o b a d i l i (geweerkogel).

Het lidwoord in het Moenasch is *o*; de meeste zelfst. naamwoorden worden opgegeven, verbonden met dit lidwoord, bv. o m i e (de mensch), o n g a r a (de binnenmond), o w a n g k a (de tand), o g h a t e (de lever), o b o s e (de schouder), o f o d o (het brandhout), o g h a n t i (het zweet). Eene variatie van *o* is o e, dat een enkelen keer in de uitspraak te hooren was, bv. o e g h o e r a m e (het touw), o e m a f o e (de aardvrucht), o e m b a d a (de borst), o e s a h a (de Spaansche peper), o e g h a i (de kokos). Waarschijnlijk is deze klankwijziging ontstaan door invloed der beginlettergreep van het volgende woord.

In genitief-verbindingen kan het bepaalde woord zijn lidwoord be-

Digitized by Google

houden, dus: o woeloeno fotoe (het hoofdhaar), o wiwino tehi (het zeestrand), o batoeno badili (de geweerkogel).

Onder de voorvoegsels is merkwaardig ka-, omdat het gebruik er van eenigszins onderscheiden is van dat in de naast verwante talen. In adjectieven als kapongke (doof), kapilo (blind) kan de nominale vorm, naast den gewonen deelwoordsvorm (met het intransitief-passieve ma-) niet bevreemden, daar in vele Indon. talen bijv. naamwoorden in dezen vorm voorkomen, bv. Sang. kadio', kadidi', kadodo', „klein", kaloedoeng „gekruld", Nap. kadake „slecht". De stam pongke beteekent „oor"; de begrippen „oor" en „doof" worden vaak verwisseld, vgl. Mal. toeli „doof", Sang. toeli „oor". Met kapilo „blind", vgl. Toradj. talen bilo „blind, eenoogig, scheel".

Met het achtervoegsel -*a* en het voorvoegsel ka- zijn gevormd:

katitia (vuurslag), stam titi (slaan, tikken).

kalodoha (bed), stam lodo (slapen).

kandoeloea (hoofdkussen), Mor. paoeloea, Boengk. kandaoeloe; de stam van dit woord moet zijn oeloe „hoofd" (Boengk. Mor. Lalak.), maar de nd tusschen ka- en den stam wacht nog op verklaring.

kaghotia (eb), stam oti en kawea (wind), stam we, zijn reeds boven besproken. Waarschijnlijk op dezelfde wijze is gevormd kadea (poep), dat voorkomt naast taghi, Bar. ta'i, Mal. tahi (vuil, drek). Wellicht heeft men bij den stam de te doen met een tot te samengetrokken tahi, waarvan bovendien de *t* in de media *d* is overgegaan. Is dit juist, dan beteekent kadea „met poep besmeerd".

kawisoe „puist", dat geen achtervoegsel -*a* heeft, beteekent toch zeker oorspronkelijk „met puisten", vgl. Bar. kebisoe „puistig".

Vele werktuignamen zijn met ka- gevormd, zooals: kawali (mes), kapoeloe (hakmes), kampoeë (zwaard), katepi (wan), katoemboe (rijstblok), kasinala (wiedmes), kakato (oogstmes), katomboro (blaasbalg), katoetoebi (deksel). Verder zijn nog met ka- gevormd: karondomi (wand), kaoefe (nest), kalamboelamboe (hut), stam lamboe (huis). Elbert noemt nog (Sunda-Expedition, I, 152 vlgg.):

kamanda — gordelband.
kawawe — draagsarong.
kalangka — rugkorf.
kasoene — draagstok.
kaloeti — korf van rietstokjes.
katikia — vuurslag.

Onder de namen van dieren zijn met ka- gevormd: kadoeë (gemsbuffel), katoha (kraai), kabamba (spin), kadadi (dier), van den stam dadi, Mal. djadi; het woord beteekent dus „huisdier, dier dat men opfokt".

Digitized by Google

Andere vormen met ka- zijn kabawo (berg), kapotateno (vlakte), karaghano (tak), stam ragha, zie boven; kasahano gholeo (ondergang der zon). In kaewa (vijand) vinden wij de beteekenis van ka- terug, die zoo gewoon is in de Minahassische talen, die van „genoot, gelijke, mede-"; de stam ewa beteekent „tegenstaan, wederstaan", kaewa is dus een op zijn Minahassisch gevormd woord voor „tegenstander, bestrijder" (1).

In kantoebari (bondgenoot), heeft ka- waarschijnlijk dezelfde beteekenis, doch bewijzen kunnen wij dit niet, daar de beteekenis van den stam ons onbekend is. Wellicht is hij identisch met Bare'e toeba (met een ander uit één schotel eten).

Van de andere prefixen kunnen wij nog noemen: no-, ne-, de bekende prefixen der deelwoordsvormen. De vormen dezer voorvoegsels in het Moenasch, met beginner *n*-, doen denken aan een afgeknotten vorm mino-, mine-, zooals dit bv. in de W. Toradjasche talen het geval is. Inderdaad zijn een paar vormen met mo- en me- opgegeven, die dus de onderstelling wettigen dat het Moenasch tijdvormen bij het actieve werkwoord onderscheidt. Wij hebben op dit punt geen volkomen zekerheid kunnen verkrijgen, daar de weinige zinnetjes die wij hebben kunnen opvangen, geen recht geven om voor goed uit te maken dat het Moenasch tijdvormen bezit. De zinnen nofoemaa o dana karambaoe (de buffel eet het gras), indodi nekapihi bangka nokesano „wij zoeken eene goede schuit", en de vorm van het prefix no-, ne-, na-, bij de adjectieven wijzen op een toestand die geheel gelijk is aan dien van het Parigisch, waar de *m*-vormen slechts den toekomenden tijd, de *n*-vormen zoowel het praesens als het praeteritum aanwijzen. Het Moenasch heeft in ieder geval de *n*-vormen en daar men deze niet zonder meer als oorspronkelijk gelijkwaardig met de *m*-vormen kan stellen en er bovendien een paar gevallen van *m*- voorvoegsels zijn gevonden, zoo heeft het Moenasch naar alle waarschijnlijkheid òf thans nog tijdvormen bij het werkwoord, òf ze voor korten tijd nog gehad. Dat de naastverwante talen ze niet meer hebben is geen afdoend argument hier tegen; het Parigisch heeft ze wel, het Bare'e niet en toch zijn deze talen naaste buren en enge verwanten van elkaar.

Voorbeelden van deelwoordsvormen met no-, ne- zijn:
notiti (zuigen), stam titi (borst).
nohohodoe (hikken), stam hodoe (hik).
nolodo (slapen), stam lodo.
noëre (staan), stam ere.
nofena (vragen), stam fena.
nohangka (snorken), stam hangka.

---

(1) Zie Hfdstkk. Tontmb. Sprkk., bl. 97.

Digitized by Google

nekala[2] (loopen), stam kala.
nendole[2] (liggen), stam ndole.
nekongkora (zitten), stam kora.
ne'oehoe (op het hoofd dragen), stam oehoe.
nehotoe (wind laten), stam hotoe.

De adjectieven worden in het Moenasch gevormd door voorvoeging van no-, ne- of na-, bv.:
notaha (rijp), stam taha, Bar. tasa.
nobala (groot), stam bala.
nodidiki (klein), stam diki.
nonifi (dun), stam nifi, Mal. nipis.
noranga (mager), stam ranga.
noromboe (vet), stam romboe.
nongkeloe (krom), stam ngkeloe.
notibele (schuin), stam (ti)bele.
nopana (warm), stam pana.
noredoe (koud), stam redoe.
nokesa (goed), stam kesa.
nodai (slecht), stam dai.
nelaa (recht), stam laa.
nendalo (diep), stam ndalo.
nebawo (lang), stam bawo.
nepapanda (kort), stam panda, Mal. pandak.
nentalea (scherp), stam ntalea.
nehohonoe (rond), stam honoe.
nahaki (ziek), stam haki.
nakodara (groen), stam kodara.
natoeha (hard), stam toeha.
namaloe (week), stam maloe.

Van deze vormen is het wel zoo goed als zeker, dat zij praeteritale beteekenis hebben, daar zij ongetwijfeld gelijk staan met de adjectief-vormen in de W. Toradjasche talen, bv. in het Parigisch. Wij verwijzen hiervoor naar bl. 101 van dit deel.

In verbinding met andere voorvoegsels, dus voor secundaire stammen, staan no- en ne- in de volgende voorbeelden:
nokoporae (huwen), woordelijk „tot echtgenoot (porae) maken".
nofereboea (werken), stam boea.
nopogaa (scheiden), stam gaa.
nokoana (baren), stam ana.
nopokamodoe (overspel doen).
nekapengke (hurken), stam pengke.
nekadioe (baden), stam dioe.
nekaboesa (pissen), stam boesa.
nendanaoe (koken), stam naoe.

Digitized by Google

De nominale vormen der deelwoorden met n o- en n e- worden met f o- en f e- gevormd, bv.:

f o n i n t o (deur).

f o k o a m a o (oom), stam a m a (vader) met enclitisch *-o*, sec. stam k o a m a; de uitdrukking beteekent: „als vader beschouwde".

f o k o i n a o (tante), stam i n a (moeder).

f o k o a n a o (neef), stam a n a (kind).

f e k a m a t e (dooden), stam m a t e (dood).

f e k a g h o s a (krachtig maken, met kracht verrichten), stam g h o s a (kracht).

f e k a t o m p o e n a i (beginnen), stam p o e n a (of waarsch. p o e), Mal. p o h o n, Bar. p o e'o e „stam, oorsprong, de voet waarop iets rust, het begin van iets". De stam is hier nog uitgebreid door prenasaleering en een voorvoegsel t o-, dat waarschijnlijk accidenteele beteekenis heeft, vgl. Bar. t e p o e'o e, m a n t e p o e'o e „beginnen".

f e k a p a d a e (eindigen), stam p a d a „op, geëindigd, uit", met een enclitisch *-e*.

De deelwoordsvormen die in Elbert's „Sunda-Expedition", I voorkomen, zijn alle *m*-vormen. Daar zij echter meestal titels zijn, die uit het Boetonsch kunnen zijn overgenomen, daar Moena onder den Sultan van Boeton staat, is het niet zeker dat deze vormen bewijskracht hebben. We laten ze hier volgen:

bl. 177: k a p i l i m e t o n g k o e n o g a l a „lansdrager".

k a p i l i m e n t a r a n o g a n i b e i k a m p o e e „schild- en zwaarddrager". Vgl. hiermede Boetonsche titels als:

g a m p i k a r o m o s a d a n a p a n d a g a „lijfwacht die eene lans draagt".

r a m b a n o e a m o s a n g o n a g a m b i „slavin met sirih-pruim-benoodigheden".

Prefixen met *m* kunnen wij slechts 4 vermelden, n.l. m o n i f i (droomen), stam n i f i; m o w o e l e e (hijgen); m e k o e m a l a (afscheid nemen); m e h o e m o e r i (leven). Of deze vormen een bepaalden tijd aanduiden, is ons niet bekend. Op bl. 183 van zijn werk geeft Elbert op: m o n i f i (droomen), welke vorm ook in onze aanteekeningen staat, tusschen eene reeks *n*-vormen. Naast m e h o e m o e r i, boven genoemd, hebben wij n o h o e r i, vgl. Jav. o e r i p.

Evenmin hebben wij volledige zekerheid omtrent de vormen met het voorvoegsel d o-, d e-, waarvan hier voorbeelden volgen:

d o h o n t o e (gesloten worden), d o d o k i e (aangemaakt worden, van vuur), d o s a o r i (overwonnen worden), d o r a k o e (krijgsgevangen worden), d o f e k a d a i (gestraft worden), d e t i s a (gezaaid worden), d e t a m b o e o ë (water wordt geschept), d e k i n i (gevlochten worden), d e h o e r a m e (gedraaid worden, van touw), d e k e b a i (afgesneden worden, van den kolf van den arènpalm, bij het tappen van palmwijn).

Digitized by Google

Deze voorbeelden zijn passief vertaald, naar de voorbeelden d o s a o r i „overwonnen worden", waarnevens als actieve vorm werd opgegeven: n a p o s a o r i „overwinnen", en d o r a k o e (krijgsgevangen worden) van een stam r a k o e, die waarschijnlijk identisch is met Tontemb. r a'k ĕ p, Tons. d a'k ĕ p, Sang. d a h ĕ k o e' „vatten, oppakken, vangen (biz. menschen)". Is deze opvatting juist, dan is het voorvoegsel d o-, d e- te vergelijken met Bar. r a-, n d a, Tominische talen r a-, r o-, o-, Balant. j a-, Loin. Bob. o-, het voorvoegsel van het onpersoonlijk passief, oorspronkelijk dat van den 3den pers. meervoud.

Van d o d o k i e is de stam d o k i (de *e* is eene enclitica), vgl. Sang. d i k o', Tag. Negr. d i k i t, Bis. d o k o t, Ponos. Mong. j o n g k i t; d o f e k a d a i beteekent woordelijk: „slecht gemaakt, kwaad gemaakt worden", want de stam is d a i „slecht, kwaad", f e k a d a i „slecht, kwaad maken, slecht behandelen, boos maken".

Hoe nu dit voorvoegsel d o- nog een nevenvorm d e- komt te hebben, is niet met volkomen zekerheid te verklaren. Het waarschijnlijkste is dat d o- en d e- beide zijn ontstaan uit d a-, zooals ook f e k a- staat naast p a k a- der verwante talen. Aannemelijk is ook de meening, dat men hier te doen heeft met analogie. De vorm d e t i s a (gezaaid worden, eigenl. „gepoot worden", want t i s a = Bar. t i n d j a „iets in iets anders planten, zetten, heien") heeft naast zich het activum n e t i s a; waar nu bv. n o h o n t o e (sluiten) een passief d o h o n t o e heeft, is het zeer begrijpelijk dat men van de actieven met n e- passieven met d e- is gaan vormen. Tevens zou dit bewijzen, dat de ware beteekenis van d o- niet meer wordt gevoeld.

De infixen -o e m- en -i n- hebben in het Moenasch wel bestaan, maar zij zijn thans geheel dood, hetwelk hieruit blijkt, dat de stammen met ingevoegd o e m en i n als grondwoorden worden behandeld, zooals te zien is aan n o f o e m a a (eten) stam f a a, met infix o e m: f o e m a a. Het verloren gaan der beteekenis van dit infix is hersteld door de voorvoeging van n o-. Hetzelfde is geschied in m e k o e m a l a en m e h o e m o e r i. De stam van dezen laatsten vorm is h o e r i, vgl. Jav. o e r i p (leven). Van dezen grondvorm is afgeleid de uitdrukking a n a n i k a h o e-k a h o e r i „aangenomen kind", woordelijk: „kind dat wordt opgevoed". De stam h o e r i is eerst tot nomen verbale gemaakt, door het voorvoegsel k a- en dit nomen verbale is herhaald in den vorm k a h o e k a h o e r i, alsof de laatste lettergreep r i een achtervoegsel ware. Tevens wordt uit dezen vorm het bestaan van het voorvoegsel n i- bewezen. De daarmede gevormde woorden hebben passieve beteekenis. Zij worden ook verbonden met de pron. pers. suffixa, bv. aan den stam h o l i (koopen), aldus:

Enkv. 1. n i h o l i k o e, 2. n i h o l i m o e, 3. n i h o l i n o.

Mvd. 1. n i h o l i n t o (incl.), n i h o l i m a n i (excl.), 2. n i h o l i o m o e, 3. n i h o l i n o.

Digitized by Google

Wil men van den 3en pers. uitdrukkelijk het meervoud aanduiden, dan zegt men n i h o l i n o m i e, waarin m i e (mensch, menschen, lieden) het suffix -n o als meervoudig aanduidt.

Van het infix -i n- hebben wij slechts één voorbeeld, n.l. t i n a l a i (hooren), dat met het voorvoegsel n o- tot n o t i n a l a i wordt. De stam is zeker t a l a i, maar in de beteekenis „hooren" is ons die niet van elders bekend.

De persoonlijke voorn. w. luiden, in zelfstandigen vorm, aldus:

Enkv. 1. i n o d i, 2. i s i n t o e, 3. a s i t o e.

Mvd. 1. i n t a i d i (incl.), i n d o d i (excl.), 2. s i n t o e o m o e, 3. a s i t o e.

De korte vormen, gehecht aan het onbep. voorn. w. a r o e (dinges, ding van) luiden aldus:

Enkv. 1. a r o e k o e, 2. a r o e m o e, 3. a r o e n o.

Mvd. 1. a r o e n t o (incl.), a r o e m a n i (excl.), 2. a r o e o m o e, 3. a r o e n o m i e.

Uit een vergelijking van de zelfstandige met de aangehechte vormen, blijkt dat in de laatste al de in de Indon. talen gebruikelijke vormen behouden zijn gebleven. De zelfstandige vormen zijn moeilijker te verklaren. De 3e pers., is een aanwijzend voorn. w., vgl. a i n o e (deze), a i t o e (die), n a i n i (hier), n a i s i t o e (daar). Daar het Moenasch slechts twee aanw. voorn. woorden heeft, zoo dient a i t o e zoowel voor den 2den als voor den 3den pers. en is in de voorgevoegde partikels *i* en *a* het verschil aangeduid tusschen den 2den en 3den persoon in i s i n t o e en a s i t o e.

In den 2den pers. mvd. is o m o e (Mal. enz. k a m o e) het eigenlijke voorn. w. en het voorafgaande s i n t o e het aanw. voorn. w. 2e persoon.

In den 1sten pers. mvd. is het bestanddeel t a van i n t a i d i het eigenlijke voorn. woord; het lidwoord voor persoonsnamen, *i* is er (met nasaleering) voorgevoegd en in i d i heeft men weder een aanwijzend voorn. w. te zien. De 1e pers. enkv. en de 1e pers. mvd. excl., i n o d i en i n d o d i hebben weder dezelfde elementen voor en achtergevoegd als i n t a i d i. Zoo blijven dus als stamwoorden over: *o* en d o. Dit *o* nu kan uit a o e zijn samengetrokken, waarin dan a k o e „ik" is teruggevonden. In i n d o d i is echter het Indon. k a m i, k a i niet weder te vinden. Wellicht is het van i n o d i gemaakt, als meervoudsvorm, bv. door herhaling, als i n o n o d i, gesyncopeerd tot i n n o d i en daarop gedifferentieerd tot i n d o d i. Voor deze opvatting zijn echter geen bewijzen te geven.

De telwoorden zijn eveneens eene korte bespreking waard. Zij zijn: i s e, d o e a, t o l o e, p a a, d i m a, n o o, p i t o e, a l o e, s i o. Voor 10 heeft het M. o e m p o e l o e, waarin het lidwoord o e is op te merken, dat hier dus staat in de plaats van het elders gebruikelijke s a, s ë.

Digitized by Google

De telwoorden boven 10 hebben de eenheden in gereduplicerden vorm, aldus:

11. oempoeloe seise (voor ise-ise), 12. oempoeloe rodoea, 13. oempoeloe totoloe, 14. oempoeloe popa, 15. oempoeloe lidima, 16. oempoeloe nono, 17. oempoeloe pipitoe, 18. oempoeloe oaloe, 19. oempoeloe sisiwa.

De klinker dezer reduplicatie is dus *o*, behalve bij de telwoorden die in de eerste lettergreep *i* hebben; daar is hij eveneens *i*. In lidima is de reduplicerende lettergreep gewijzigd. In sisiwa is de grondvorm van sio bewaard gebleven.

In de benamingen der veelvouden van 10 treedt de vorm foeloe op, en ook in de getallen die het bedrag van het veelvoud noemen is de *p* tot *f* geworden, dus: 20. roeafoeloe, 30. toloefoeloe, 40. fatofoeloe, 50. limafoeloe, 60. nomofoeloe, 70. fitoefoeloe, 80. aloefoeloe, 90. siwafoeloe. Als men deze vormen vergelijkt met paa en pitoe, dan wordt het duidelijk dat de overgang van *p* tot *f* een proces is, dat zich nog voltrekkende is en nog niet tot stilstand is gekomen.

Voor 100 heeft het M. moghono, 200 roea moghono, 300 toloe moghono, enz. Wij weten dit woord niet anders te verklaren dan door het in verband te brengen met het woord voor 1000, 10.000, 100 dat in het Boeroesch raran, Ambonsch lalan, Tag. daan, Pamp. dinalan, Tern. Tid. tjala, Boelisch lalan, Sawaisch tjalen, Noef. sjaran, Boengk. madala luidt. De vormen van dit woord zijn terug te brengen tot dalan, djalan, lalan. Indien wij nu moghono terugbrengen tot maghan, maran en in dit laatste zien een afgeknot doemaran, vgl. Pamp. dinalan, dan komen wij op een grondwoord daran terug en is het woord met de bovengenoemde identisch. Bedenkingen tegen deze afleiding zijn de volgende: Het Moenasch werpt den consonantischen eindsluiter af en maakt die niet doorklinkend, door den vocaal uit de laatste lettergreep te herhalen, zooals de talen van N. Halmahera en het Makassaarsch doen. Hiertegen kan worden aangevoerd, dat dit verschijnsel toch hier en daar voorkomt, bij talen die zich op dezelfde wijze als het Moenasch vocalisch maken. Men zou ook kunnen aannemen, dat in de laatste lettergreep het pron. suff. 3e pers. is te zien, waarin de oorspronkelijk sluitende *n* is verdwenen, zoodat Moenasch toloe moghono gelijk zou staan met Napoesch taloe atoena (300). Dat gh = *r* kan zijn, is boven aangetoond. Afknotting van oem- vormen is genoegzaam uit de Indonesische talen bekend.

Het Boetonsch.

Zooals reeds vroeger is gezegd, is op de „Schetstaalkaart van Celebes"

Digitized by Google

het Moenasch ten onrechte aangeduid als een Boetonsch dialect. De gegevens die de samenstellers omtrent het Boetonsch hadden, waren de volgende: Een lijstje van Boetonsche woorden met Engelsche vertaling, in Raffles, History of Java, Appendix F; een lijstje van Ligtvoet, in Bijdr. K. I. 2, II, bl. 12—15; eene lijst in Wallace „The Malay Archipelago", en twee woordenlijsten in handschrift, die op de Bibliotheek van het Bat. Genootschap berusten, ééne van den Oud-Resident J. Bensbach en ééne van de hand van Dr. Matthes. Het lijstje van Raffles is geheel onbruikbaar; het bevat op zijne 40 woorden nauwelijks 3 die werkelijk Boetonsch zijn: de rest is Maleisch, Boegineesch of onzin. Ligtvoet's lijstje is wel te gebruiken en dat van Wallace is zelfs tamelijk goed, de zonderlinge spelling daargelaten. De lijst van Bensbach, 66 woorden groot, is te gebruiken, als zij wordt samengenomen met die van Matthes, die 238 woorden groot is. Verder is er over het Boetonsch nog het een en ander te vinden in „Die Sunda-Expedition" I, van Dr. J. Elbert, bl. 179 vlgg. Het zijn echter niets dan losse woorden en uitdrukkingen, uit welke voor de taalvormen slechts zelden iets is te leeren. Andere bronnen dan deze hebben wij ook niet; wij hebben er het volgende omtrent het Boetonsch uit opgemaakt:

Het aantal woorden dat met de talen der Toradjasche en Morische groepen overeenkomt, is grooter in het Boetonsch dan in het Moenasch, voorzoover de beperkte omvang der bovengenoemde woordenlijsten ons in staat stelt daarover te oordeelen. De meest in het oog vallende eigenaardigheden van het Moenasch klankstelsel, de afwezigheid der palatalen, en het voorhanden zijn der klanken *f* en g h vertoont het Boetonsch niet. Men vergelijke o. a. de volgende voorbeelden:

Moenasch.	Boetonsch.
n a i f o e a h o (overmorgen)	n a i p o e a.
n o n i f i (dun)	m a n i p i.
f a t o w a l a (vierkant)	p a t a w a l a.
f o e t a a (lachen)	p o t a w a.
k a r a g h a n o (tak)	r a h a n a.
g h a g h e (voet, been)	a e.
t a g h o e (jaar)	t a o e n g.
m o g h a n e (man)	o m a n e.

Voorbeelden van palatale klanken in het Boetonsch zijn: h a n t j o e (zwaard), k a o e n t j o e-o e n t j o e r a (zitten), m a'i d j o (groen), d j a r a (paard), d j a l a (net), b a d j o e² (baadje), n j i l a (indigo), n j a w a (ziel). Deze voorbeelden bewijzen dat althans de n t j aan het Boetonsch eigen is en dat zij in die taal, evenals in de Toradjasche talen, de uitspraak der geprenasaleerde *s* is, die in het Moenasch n s blijft. Vgl. Boet. k a n t j o e r a², Par. k a n d j o e r a, Tontol. Bol. s o e g o, Bad. h o e d a, Lebon. h o e ɾ a, Lind. s o e n d a, Koel. m o n t j o e r a, Baria id., Bob. s o e m o e r a n g, Loin. s o e m o e h a n g, Saoes.

Digitized by Google

mondjoenda; als grondvorm van al deze variëteiten en ook van Bar. toenda kan men soera aannemen. Verder kantjili (pink), Bar. kasili, Loin. Bob. kandjiling, Balant. kansiling. Van intjana (hart, gemoed) is de stam intja, Bar. id., Nap. isa, Boeg. isĕng; mantji (inkt) is uit het Jav. mangsi (Skr. masi). Bij Elbert vinden wij nog:

kantjerebi (dakgoot), bl. 190.
kontjoe (steen, 210), Moena kontoe.
lontjo (matje, om eet- en drinkgerei op te zetten, 216).
kanjoli (soort pontianak, 200).
indjawa (ziel, 198).
madjamaha (sjamaan, 200).

Van de tj hebben wij slechts de voorbeelden ngitji (tand), (Wallace: nitji, Ligtvoet : gigi), waarin de tj uit *s* is ontstaan, vgl. Bar. ngisi, Boeg. isi, Jav. goesi (tandvleesch) en watjoe (steen), bij Elbert, bl. 198, naast Wasoe Emba, een Boetonsche dorpsnaam.

Van de bovengenoemde voorbeelden met dj is het mogelijk dat ze alle ontleend zijn; wellicht is idjo oorspronkelijk, maar dit is niet zeker. Intusschen bewijzen deze woorden toch, dat het Boetonsch de dj in overgenomen woorden behoudt. Van de nj in njila en njawa, die beide zijn ontleend, valt hetzelfde te zeggen.

De *j* wordt gaarne uitgeworpen, bv. soomo ajo „de zon is al onder", Bar. sojomo eo; sojo is Jav. sĕrĕp, Mong. sojop, Bent. soerape, Sang. sĕda'; sea (mier), Tontmb. sĕrĕm, Bis. solom, Atj. sidom, Gaj. sidöm. De vorm sea is dus ontstaan uit sajam (vgl. Bent. saham, Mong. tojom, Par. sojo, Bar. sodjo), saja, saia. Op dezelfde wijze: boeea, uit boeaja. De vorm ajo (uit alo), is dus nog op weg om eo te worden; trouwens Wallace geeft heo, naast ajo van Matthes, Ligtvoet en Bensbach.

De neiging van het Moenasch om *a* tot *e* te maken, deelt het Boetonsch niet, bv. mia (mensch), M. mie; baboe (zwijn), M. wewi.

De lijst van Dr. Matthes heeft o meya, maar daar Bensbach en Ligtvoet beiden mia hebben, houden wij dit voor den juisten vorm. Dr. Matthes heeft zijne lijst waarschijnlijk gekregen door tusschenkomst van Boegineezen en deze lieden hebben nu eenmaal de gewoonte om de geklemtoonde *i* als *e* uit te spreken. Vandaar Tawaeli voor Tawaili, Togean voor Togian en bij de Sarasins: To Kea en Anakea voor To Kia en Anakia, (Reisen in Celebes, I, 358). Bij Matthes vinden wij ook een paar voorbeelden van nr, den zoo bizonder aan het Mak. en Boeg. eigenen klank, n.l. kinanre (gekookte rijst) en sanro (tooverdokter), waartegenover weer staan: pandanga (piek), Mak. banrangang, Boeg. banranga en ainda (niet, neen), Mak. tanre, tanreng, sanra, Boeg. tĕnre (ontkenningswoorden, dialect).

Digitized by Google

Van de R. G. H.-wet geeft de lijst van Matthes de volgende voorbeelden:

a n d a l a (zee), Bar. d a g a, Mal. d a r a t.
w a a (vuur), Tag. b a g a, Mal. b a r a.
a w a (schouder), Tag. b a g a, Ngadj. b a h a.
r a n g o (hooren), Tag. d i n g i g, Mal. d ě n g a r.
p a s i (klip), Tag. p a s i g, Mal. p a s i r.
a t o e (100), Bis. g a t o s, Mal. r a t o e s.
a w i (gisteren), Tag. g a b i, Bar. r o w i.
o l o (slang), Tag. o l a i, Mal. o e l a r.

De voorbeelden uitgezonderd waar de R. G. H. als sluiter is afgevallen, blijven er slechts vier over waar men den klank aan het begin of in het midden ziet uitgevallen, n.l. w a a, a t o e, a w a en a w i, welk laatste woord ook de stam is van p o n o w i a (avond). In a n d a l a (zee) is de *l* bewaard gebleven, waarschijnlijk omdat het (evenals in de Toradjasche talen d a g a) eigenlijk een wisselwoord is, daar de oorspronkelijke beteekenis „wal" is (¹). Zoo weinig als ze zijn, kunnen deze voorbeelden toch voldoende geacht worden om te besluiten dat het Boetonsch den R. G. H. klank verloren heeft.

Het Boetonsch is niet geheel vocalisch; het kent n g als eindsluiter, evenals het Boeg. Mak. en Sang. De lijst van Matthes geeft k o m p o n g (buik), k a m b a r a n g-b a r a n g (²) (op dn rug liggend), s i n a p a n g (geweer), a n a n g (zes), k a p o e p o e a n g (einde), t a o e n g (jaar).

De genitief wordt op zijn Boegineesch gevormd, bv. m a t a n a a j o (zonneschijf), p o e n a k a o e (boomstam), r a h a n a k a o e (boomblad), b a k e n a k a o e (boomvrucht); of door enkele nevenstelling, bv. k a o e l i m a (vinger, woordel. „handentak"), b o e l o e k a r o (lichaamshaar), a n a p a n a (pijl).

De werkwoorden die Dr. Matthes opgeeft, zijn voor een deel zonder voorvoegsel gegeven, zooals: l i p a (loopen), p e n g k a-p e n g k a (hurken), k o l e (slapen), m e k e-m e k e (hoesten), l a g o e (³) (zingen), t a n g i (schreien), t e m b a-t e m b a (schieten) (³). Vele hebben het voorvoegsel k a-, al of niet met verdubbeling van den stam, bv. k a k a r o (staan), k o o n i (spreken), k o e b o e l o e (haten); de klinker van het voorvoegsel is hier dezelfde als die van de eerste stamlettergreep. Den stam verdubbeld hebben: k a o e n t j o e-o e n t j o e r a (zitten), k a-l i n g k a-l i n g k a (loopen), k a m b a r a n g-b a r a n g (liggen), k a-m i a-m i a (spoken).

Van het voorvoegsel k a- bij namen van werktuigen en gereedschappen zijn een aantal voorbeelden te vinden bij Elbert, bv. k a b o e l o e

(¹) Vgl. het Amsterdamsche spraakgebruik om de gracht „wal" en den grachtswal „gracht" te noemen.

(²) Aldus is de spelling; misschien wordt beter kambara—mbarang geschreven.

(³) Uit het Maleisch.

Digitized by Google

(schaal), kasidoe (lepel), kapopore (groote mand), kahela (trekkoorden voor de pottenbakkersschijf), katoebi (etensdeksel), naast toetoebi (id.), kasopoe (blaasroer), kamia-mia (pop). Deze vorming heeft het Boetonsch dus met het Moenasch gemeen.

Een voorvoegsel pa-, pe-, po- hebben: paoebo (op den buik liggen), paseba (met gekruiste beenen zitten), pebakoe (eten), potawa (lachen), peboea (hengelen), pepoeka (met het net visschen) en waarschijnlijk ook pelo (willen, begeeren), vgl. Bar. elo, Boeg. elo', Mak. ero', eloro'. Deze woorden hebben dus den vorm van nomina verbalia. Bij Matthes zijn ze, met eenige werkwoord-stammen zonder ander voorvoegsel, opgegeven met het voorvoegsel ta-, aldus: takole, tapebakoe, tasoempoe, tadoea, tabakea, tarangoa, tapeboea, tapepoeka, tali, taso, tadosa. De beteekenissen worden aldus opgegeven: slapen, eten, drinken, geven, vragen, hooren, hengelen, visschen, koopen, verkoopen, leenen. Dit voorvoegsel ta- is zeker wel de korte vorm van het pers. voorn. w. 1e pers. mvd. incl.; de bedoelde vormen zijn waarschijnlijk op te vatten als adhortatieven: laat ons slapen, eten, drinken, geven, of anders als indicatieven in den 1en pers. mvd. incl. „wij slapen, eten, drinken, geven, enz.". Van de drie laatste vormen zijn dan de grondwoorden: ali (koopen), aso (verkoopen), dosa (leenen, schuldig zijn). Andere vormen met pa-, pe-, po- worden als substantieven vertaald, bv. pangana (pinang), pebangi (begin), ponambo (belooning), polema (slaapplaats).

Met het voorvoegsel *a*- vinden wij opgegeven: apoboli (echtscheiden), en verder de adjectieven: aoge (groot), atoempoe (verheugd), aroeka (bedaard), amara (toornig), aboeke (vol), abari (veel). Overigens worden de adjectiva met ma- gevormd, bv. mapii (pijnlijk), mambela (gewond), ma'gaoe (blauw), maeta (zwart), malei (rood), makoeni (geel), ma'idjo (groen), mapoeti (wit), makidi (klein), manipi (dun), mabimboe (rond), malape (goed), maheroe (bedroefd), mataoe (wetend).

In inda teopea-pea (niets) is het voorvoegsel te- gebruikt, in den zin waarin het ook in de Toradjasche talen wordt gebezigd, n.l. om de aanduiding eener zekere hoeveelheid onbepaald te maken, bv. Bar. tepapitoe „een stuk of zeven".

De telwoorden zijn deze: saangoe, roeangoe (deze beide bevatten een numeratief: angoe „stuk"), taloe, apa, lima, anang, pitoe, waloe, sio, sapoeloe, sapoeloe saangoe, roeapoeloe, namapoeloe (60), saatoe (100), sariwoe (1000).

Uit hetgeen hier van het Boetonsch is gezegd, blijkt genoegzaam dat het Moenasch niet eenvoudigweg als een dialect van het Boetonsch kan gelden; het verschil tusschen die beide talen is daartoe te groot. Al kan men beide talen in eene zelfde groep plaatsen, de rechte verhouding waar-

Digitized by Google

in zij tot elkaar staan, is met de thans beschikbare gegevens nog niet zuiver te bepalen.

7. De talen van Bonerate, Binongko en Lajolo.

Iets over het Boneratesch.

Voor de taal van Bonerate, een eilandje ten Z. O. van Saleier, tusschen dit eiland en Flores gelegen, hebben wij geen andere bron dan eene lijst van 66 woorden, behoorende bij de Nota van den Hr. J. Bensbach, waarover reeds boven (bl. 145) is gesproken. Onder die 66 woorden zijn er een 10-tal die niet echt Boneratesch zijn. Van de rest is zeker de helft in de Toradjasche talen weder te vinden.

De taal kent ng als consonantischen sluiter, bv. mangang (eten), tirang (oester), inteeng (weg), pagarangang (meer). Van dit laatste woord is de stam garang (zout); het woord beteekent dus: „waar men zout stookt, zoutmeer, zilte plas".

Van den typischen Makassaarsch—Boegineeschen klank nr zijn voorbeelden banri (wind), tonroe (donder).

De *h* staat voor *p* in monihi (droomen), Boeg. nipi; honoe (schildpad), Mak. panjoe, Boeg. Jav. pĕnjoe. In kenta hopoe (walvisch) staat *h* voor *s* want hopoe is id. met Bar. sopoe, Boeg. sĕpoe' (blazen). In hobo (tuin) en norohobo (bosch), is de waarde der *h* ons onbekend; in togo toha (stad, waarschijnlijk „hoofddorp"), is toha id. met Boeg. towa „oud, oudste, voornaamste". Vgl. het Saleiersch, waar *h* voor *w* en *b* staat.

In saa (slang), Par. Mal. Bis. sawa is de *w* tusschen twee gelijke klinkers uitgevallen.

Een lidwoord te is op te merken in te lino „de aarde", te galoeng „het rijstveld", te tee „de regen".

Van de w. w. worden met prefixen opgegeven: motoeroe (slapen), monihi (droomen), morooe (dorsten) en mangang (eten), dit laatste van den intensieven stam van kang. Zonder voorvoegsel staan in de lijst: longka (loopen), aka-aka (spelen), sawi (rijden), saisai (werken), eka (klimmen), tanga (spreken) en ita (zien).

Uit de lijst van Bensbach noemen wij nog de volgende woorden:

djing kabiri (booze geest); hierin is kabiri het Ar. kāfir, Mal. kapir.

oeloo (zon); dit komt het meest overeen met Tominisch olojo, uit een grondvorm lolog of dolag, reeds vroeger besproken, zie bl. 250.

banri (wind), Gajosch bade, Formos. ware, Favorl. barri, Mal. badai.

boeta (aarde), Lalak. woeta, Moen. wite, Bo(l)an. oeta, Boeolsch boeta, Goront. hoeta, Mor. woete, Boengk. wita.

Digitized by Google

oemala (rivier), Bar. id. (door de zee verbreede en verdiepte monding eener rivier), Boet. mala, Lalak. ala, Tontemb. Tondan. mala (bergmeer).

mia (mensch); dit woord heeft het Boneratesch gemeen met het Boetonsch, Moenasch (mie), Boengkoesch, Morisch, Loin. (mian), Bobongkosch (id.), Balantaksch (id.). In de talen van N. Halmahera en in het Ternataansch (alleen in het Tidoreesch niet), ook in het Sawaisch (Z. Halmahera) en Soelasch is het de aap die mia heet [1]. Dit is in deze talen zonder twijfel een overgenomen woord, want op Halmahera, Ternate en de Soela-eilanden komen geen apen voor. Alleen op Batjan zijn apen en daar heet de aap nonok, en in het Boelisch en Ganesch nok, naar zijn geluid.

ida (kind), vgl. Mak. bidja, Boeg. Jav. widja, Minangkab. bidjo, Bar. bide. Dit woord vereenigt de beteekenissen „zaad" en „nakomeling"; de eerste beteekenis heeft het n.l. het Minangkabaoesch. De overeenkomst met het Skr. widja is toevallig.

sapo (huis), zeer verbreid in de W. Toradjasche talen: Parig., Gantisch, Lolesch, Tawailisch, Mandarsch, Sigisch (hapo).

bokoe (varken), Chirin (Batan-eil., Noord-Filippijnen) bagoe, Soend. bagong.

morooe (dorstig), Bent. rooe, Tag. ohooe, Bis. oehaoe, Soemb. daoe, Tal. Sang. dooe.

sai-sai (werken); in het Bar. beteekent sai „den grond omkrabben", zooals kippen doen, vgl. tai „strepen, kerven maken". De beteekenis van het Boneratesche sai-sai is dus wel „den grond omwerken"; trouwens onder „werken" wordt in de Indon. talen veelal in de eerste plaats „den grond bewerken" verstaan.

Veel meer valt er voor ons uit het lijstje van Bensbach niet op te maken. Het bovenstaande dient dan ook alleen om eenigszins te kunnen nagaan, in hoeverre men kan medegaan met de boven (bl. 247) aangehaalde meening dat de talen van Bonerate en Binongko veel op elkander gelijken.

De taal van Binongko.

Van deze taal bestaat eene woordenlijst, die thans in het bezit is van het Bataviaasch Genootschap van K. en W. Zij is afkomstig uit de nalatenschap van Dr. J. G. F. Riedel en bevat ruim 600 woorden. De woordenlijst is Maleisch—Binongkosch en, hoewel met Latijnsch karakter geschreven, naar de volgorde van het Arabisch alfabet gerangschikt. Na de letter *p* houdt zij op en eindigt met eenige bladzijden zinnen, waarbij

---

[1] W. A. P. Roorda van Eysinga geeft in zijn „Maleisch-Nederduitsch Woordenboek" (Amsterdam, 1877) op: mia, eene soort van aap.

Digitized by Google

eveneens eene Maleische vertaling is gevoegd. De lijst bevat ongetwijfeld fouten, daar sommige woorden op verschillende plaatsen verschillend zijn gespeld. Er is echter geen middel ter verbetering voorhanden. Wij hebben dus aan deze lijst moeten ontleenen wat wij thans laten volgen. Elbert geeft slechts enkele woorden op bl. 141, 142 van „Die Sunda-Expedition I". Van de bevolking van Binongko zegt hij, dat er veel slaven uit de To Moena en de Sasaks onder zijn, dat er op het eiland een uitgebreide handel wordt gedreven, die veel oorspronkelijks heeft vernietigd, en dat er op Binongko ook veel Boetonners zijn, die van hun eiland zijn gevlucht, sedert dit door de N. I. Regeering is bezet geworden.

Al behandelen wij het Boneratesch en het Binongkosch onmiddellijk na elkaar, wij zeggen daarmede niet dat wij ze tot ééne groep bijeenvoegen. Redenen om de zegslieden van Dr. Brandes en Dr. Elbert na te spreken dat deze twee talen veel op elkaar lijken, hebben wij niet. Onze gegevens zijn daartoe te beperkt. Wel kunnen wij zeggen, dat wij deze talen niet zoo geheel afzonderlijk plaatsen, als de bewerkers der taalkaart van 1894 hebben gedaan. Over het voorkomen van het Binongkosch behoeft men zich niet te verwonderen; het vertoont, voor zoo ver wij dit kunnen beoordeelen, geen enkelen trek dien het niet met een der talen van Zuid- of Midden-Celebes gemeen heeft. Tot het indeelen eener zoo gebrekkig bekende taal, die daarbij, naar alle waarschijnlijkheid, van haar oorspronkelijk karakter veel heeft ingeboet, zijn wij echter, uit voorzichtigheid, niet overgegaan.

In klankstelsel staat het Binongkosch nader tot het Boetonsch dan tot het Moenasch. De Moenasche klanken g h en *f* ontbreken en van de palatale klanken komen voor t j, n t j, d j en n d j. De n j ontbreekt.

De t j is in de eerste plaats ontstaan uit *t*. In zoo goed als alle voorbeelden die onze lijst geeft, staat t j vóór *i* of o e en daar deze beide klanken in het Binongkosch veel afwisselen, is het niet onwaarschijnlijk dat o e min of meer als de Ned. *u* wordt uitgesproken en, evenals de *i*, een palataliseerenden invloed op de *t* heeft uitgeoefend. Voorbeelden zijn:

m a t j i n g g i (hoog), Mal. t i n g g i; t j i m b a n g i (wegen), Mal. t i m b a n g; t j i m b o e r o e (Oost), Mal. t i m o e r; t j i a (neen), Mal. t i d a; t j i k o l (ei), uit t i l o g, t i l o k, t i k o l; t j i m a r a (tin), Boeg. t o e m ĕ r a; n o t j i r i (stief-), Mal. t i r i; m a t j o e r o e (slapen), Jav. t o e r o e; k o t j o e h o e (waarlijk, echt, behoorlijk), Bar. t o e'o e; b a t j o e (geweerkogel), Mal. b a t o e; k o t j i e (knijpen), Mal. k ĕ t i p.

Voor *s* staat t j in t j i t j i (borst, uier), Mal. s o e s o e; t j o e r o e k a j a (Anona muricata, zuurzak), Mak. s i r i k a j a; k a t j i l a p o (schoen), met k a- gevormd van t j i l a p o, Mal. s ĕ l o p, Ned. „slof"; b e t j o e l a-t j o e l a (vertellen), Mal. s i l a-s i l a; o e m p o e t j i e (voeg aan), Bar. o e m p o e s i; in deze voorbeelden ziet men o e en *i* telkens

Digitized by Google

verwisseld. In b e t j o e e (geven) is de stam t j o e wellicht id. met Jav. s i h (liefde), vgl. Mal. k a s i h in den zin van „geven".

In k a n t j o e n o (spruit), Mal. t o e n a s en b o n t j i m o e (voldoende), Jav. b ĕ s o e r staat n t j voor *t*; evenzoo in m e n t j o e r o e (ijverig), Mak. Boeg. t o e r o e' (gehoorzamen).

Ook d j is soms uit *d* ontstaan, bv. d j o e m b a (schaap), Mal. d o e m b a; d j o d j o l o (soort gebak), Mal. d o d o l; b a d j a (zelf), Mal. b a d a n. Deze voorbeelden zijn alle vreemde woorden. In p o d j a o (roeiriem), st. d j a o, Mal. d a j o e n g, dat ook wel een overgenomen woord zal zijn, kan de palataliseering der *d* zijn bewerkt door het verlies der *j* aan 't begin der laatste lettergreep. In a d a r i (leeren), het Mal. a d j a r, is de d j niet overgenomen.

Van n d j zijn p i n d j a i (treden) en d j a n d j i (beloven), welk laatste woord uit het Mal. is overgenomen, de eenige voorbeelden die onze lijst geeft. In t a d o e (uitstekende punt, kaap), vgl. Mal. t a n d j o e n g heeft het Binongkosch *d*.

Van n j zijn geen voorbeelden. Het uit 't Mal. overgenomen woord p ĕ n j a k i t (ziekte) heeft in het Bin. den vorm p a n a k i.

Evenals de Boengkoesch-Morische talen, het Moenasch en het Boetonsch, heeft het Binongkosch afkeer van *j*. Deze klank wordt òf gevocaliseerd en met eene voorafgaande *a* tot *e* samengetrokken, zooals in s e a (mier), uit s a r a m, s a j a m, s a j a, s a d a; m o n e a (tam), Bar. m a n a j a; s a m b a h e a (den salāt verrichten) uit Mal. s ĕ m b a h j a n g, òf hij wordt weggeworpen, zooals in s a o e (boom, hout), Mal. k a j o e; p o d j a o (roeiriem), Mal. d a j o e n g.

Ook de *w* wordt uitgeworpen, althans waar zij tusschen twee *a*'s staat, bv. s a a (slang), uit s a w a; s i n a a (geest, ziel), uit n a w a. In d a w o (zwager), Bar. l a g o, Loinansch, Bobongkosch d a w o k, Balantaksch d a o k is de *w* gebleven.

Merkwaardig is de overgang van *k* in *s*, zoowel aan het begin als in het midden der woorden. Deze *s* moet wel uit t j zijn ontstaan, die uit eene palatale uitspraak der *k* kan zijn voortgekomen. Voorbeelden zijn: k a i s o e (staart), Bar. i k o e; i s a (visch, vleeschspijs), Mal. i k a n; i s o o (gij), Parig. i k o. In deze voorbeelden staat de *s* na *i*, maar dit is niet het geval bij s a o e (boom, hout), Mal. k a j o e; w o e s o e (geleding), Bar. w o e k o e; s o a n a (rechts), Loin. k o a n a n; m o e s a s o e (bang), Mal. t a k o e t.

In enkele voorbeelden vindt men ook *s* uit t j ontstaan, bv. b i s a r a (spreken), Mal. b i t j a r a; s o b a e (probeer eens), Mal. t j o b a, hoewel in het Binongkosch de klank t j zeer frequent is.

Ook oorspronkelijke *s* komt voor, bv. s o s o (spijt hebben), Mal. s ĕ s a l; p a j a s a (spiegel), Bar. j o s a (goed zichtbaar); n a w o e s o e (twisten), Mal. m o e s o e h; k a s o n g k o (deksel), Boeg. s o n g k o; j s i (vleesch), Mal. i s i; de geprenasaleerde *s* blijft n s, bv. k ā n a-

Digitized by Google

nsili (pink), Bar. kasili; ransaa (vooruit schoppen); pedansa (betast het); bensie (scheur het); mansi (inkt), uit het Jav.

De *h* is niet zeldzaam in het Binongkosch. Voorbeelden zijn: koho (tortelduif), halo (tamme duif), hinada (verloofde), mohanga (slecht), hate (hart). In howoeë (trek het uit), wisselt de *h* af met tj in 't Mal. tjaboet; in hone (zand) met *b* in Boeg. Bar. bone; in moehane (mannelijk) met *r* in Mak. boerane; in pohai (in de zon drogen) komt de *h* overeen met die van hari in het Mal.

De typische klank der R. L. D.-wet is verdwenen in oea (pees, ader), roei (doren), korii (paal); hij is *j*, daarna *i* geworden en vervolgens met de voorafgaande *a* tot *e* samengetrokken, in rea (bloed), uit raia; deoe (naald), uit daioe.

Van de R. L. D.-wet hebben wij de voorbeelden: sea (mier) en ngia (naam), waar de klank *j* is geworden en vervolgens *i*. In sea, uit saia, is ai tot *e* samengetrokken; in ngia, uit ngaja (vgl. Bar. ngaja „soort") is de *a* vóór de *i* weggevallen. In bae (rijst in den bolster), uit paji, is de *j* uitgevallen en in hawo (houtskool), Mal. arang, Bar. ajo, is de *j* door *w* vervangen.

Het Binongkosch is eene vocalische taal: oorspronkelijke sluiters worden afgeworpen, bv. woenipi (dun), Mal. nipis; bongo (doof), Tontemb. wĕngĕl; takoe (jaar), Mal. tahoen; panaki (ziekte), het Mal. pĕnjakit; temba (schieten), het Mal. tembak; ara (sterke drank), het Mal. arak; of zij worden doorklinkend gemaakt door een loozen klinker, bv. kotjimo (duif), Mal. koem-koem; djodjolo (srt. gebak), Mal. dodol; adari (leeren), uit het Mal. adjar; kartasi (papier), uit 't Mal. kĕrtas.

Van reduplicatie en woordherhaling hebben wij de volgende voorbeelden gevonden: sasoloe (rijstepap), elea (broeder, zuster), waarschijnlijk voor lelea, vgl. Ampanasch lea (vriend). Verder balobalo (venster), ampoe-ampoe (nederig, laag), bita-bita (vroeg in den morgen).

Onder de voorvoegsels is belangrijk ka-, ko-, dat in de eerste plaats is op te merken bij werktuignamen, zooals ook in het Boetonsch en Moenasch het geval is. Voorbeelden zijn: katoko (stok), Bar. toko, Jav. tĕkĕn; katjimbangi (weegschaal); katomboe (emmer), Bar. tomboe; kasongko (deksel), Bar. songko; karindi (wand), Bar. rindi, Mal. dinding; kasele (sarong); kasoeroe (kam); katjilapo (schoen).

Bij adjectieven: koata (lang), kokoampoe (kort), reduplicatie van koampoe, vgl. het boven genoemde ampoe-ampoe; kotjoehoe (waar, echt), kobarata „met uitleggers of vlerken" (barata), v. e. vaartuig; katjilapa (vlug); deze vorming der bijv. naamwoorden is intusschen niet de gewone.

Digitized by Google

Bij werkwoorden: kamboeroei (fluisteren), koetjoembasie (aanwijzen). Het is echter mogelijk, dat de laatstgenoemde vorm als een gereduplicceerd koembasie moet worden beschouwd.

Het voorvoegsel ka-, ko- vóór plant- en diernamen is een ander voorvoegsel dan het bovengenoemde; waarschijnlijk is het eene soort van lidwoord. Voorbeelden zijn: kantjoena (spruit), kandaletji (worm), kotjoemboe (krekel), kadadi (vogel), kabengka (gedroogd vleesch), vgl. W. Toradj. t. bengga, bengka „buffel".

Nevens het voorvoegsel mo-, moe- komt, behalve de nominale vorm po-, poe-, ook voor no-, noe-, waaruit te besluiten valt, dat het Binongkosch tijdvormen bij het werkwoord bezit. Daar wij iets dergelijks hebben opgemerkt bij het Moenasch, dat even ver als 't Binongkosch ligt buiten het gebied der tijdvormen, waarvan het Loinansch en de W. Toradjasche talen de naastbijliggende vertegenwoordigers zijn, zoo kan men in dit verschijnsel eene aanwijzing zien dat het bezit van tijdvormen bij het werkwoord vroeger bij de talen van Celebes en de bijbehoorende eilanden veel algemeener is geweest dan het thans is.

Voorbeelden van deze voorvoegsels zijn: motjoeka (inschenken), motondoe (zinken), mobineoe (trouwen), monanta (vallen), mondoloe (vegen); nodjadi (geschied zijn), nolola (gevlogen hebben), noemate (gestorven zijn), nonanto (boven de oppervlakte zijn gekomen), notjoemboe (gestampt hebben); oeë nohendemo (het water is al gestegen); oebine nokorokanamo (de vrouw is al gehuwd); notondoe (is gezonken); polai (loop hard), pomiae (koop los), potodaka (lig achterover), pomea (betaal), pongkanae (trek), pohai (leg in de zon), pobadili (oorlog, geschiet), ponambo (loon), podjao (roeiriem).

Bovenstaande voorbeelden zijn van werkwoordstammen. Van de voorvoegsels mo-, moe-, no-, noe- aan adjectiefstammen volgen hier voorbeelden: mohanga (slecht), monea (tam), molaka (ijl), momale (vermoeid), modindi (koud), morongga (kapot), mombaka (aangenaam), moipi (eng), motongka (schaardig), moeboa (zwaar), moekapa (dik, van een laag), moetjinggi (hoog), moenipi (dun), mokito (zwart), mopoete (wit), morire (groen), montaro (scherp), moehane (mannelijk), mowine (vrouwelijk), molino (helder), moetembe (flauw van smaak), moedea (rood), molingoe (verbijsterd), moesega (dapper); mowine tjia nomela (eene niet mooie vrouw); notjiri (stief-); notangkoe (nabij), norete (vlak), norato (genoeg).

Voorbeelden van ma-, na-, pa- zijn: matjoeroe (slapen), marimba (vlug); naboedomo (is al aangekomen), o bangkaoe nakotji-kotji (mijne schuit is wat klein); holeo nabantara nasoemo (de zon is al bijna ondergegaan); pataboesie (in de Wdl. vertaald met „djoempah"); pataboee (Wdl. „dapat").

Digitized by Google

Van me-, mi- en pe-, pi- geeft onze Woordenlijst voorbeelden, maar van ne-, ni- niet; bv. mentjoeroe (ijverig), mekasi-asi (arm, ongelukkig), mindoeaë (herhaaldelijk); peenaë (vragen), pedeoe (naaien), pekoeroeë (scheren), pelawe (blijven), pemboli (bewaren), penami (proeven), peboeni (verbergen), pehora-hora (verblijven), pigoele-goele (dansen, mĕnari), pindongo (hooren).

Van het voorvoegsel be- hebben wij de voorbeelden: betjoeë (geven) en betjoela-tjoela (verhalen) en van to- en te- alleen tolaboe (geankerd) en tegore (gebraden).

In ettelijke der bovengenoemde voorbeelden zal men aan het eind eene *e* opmerken. Wij houden dezen klank voor eene enclitica, die den imperatief aanduidt, maar daar wij hieromtrent geen zekerheid hebben, kwam het ons veiliger voor die voorbeelden met een infinitief te vertalen.

Van het infix -oem- geeft de Woordenlijst vier voorbeelden, waarvan, zonderling genoeg, drie van vreemden oorsprong zijn. Alle vier voorbeelden zijn ontleend aan de zinnen achter de Woordenlijst. Zij zijn:

Naoemela atoemaware? „kan ik afdingen?", st. tawar, uit het Mal., met -oem-, toemawar.

O mia koemawi „de gehuwden", st. kawi, het Mal. kawin, met -oem-, koemawi. Daarnevens: oekawimo? „zijt ge al gehuwd?".

Indeeno toemokino kahompo? „wie klopt er aan de deur?" st. toki, Mol. Mal. „kloppen", met -oem-, toemoki.

Owine tjiapo nakoemoni moehane „de vrouw weet nog niet van een man af". Nakoemoni is wellicht met na- gevormd van koemoni, -oem-vorm van koni, welken stam wij overigens niet kennen.

Het geringe aantal dezer voorbeelden doet denken dat -oem- niet meer tot de levende invoegsels behoort. Maar als het in overgenomen woorden is gevoegd, kan het nog niet zeer lang dood zijn.

Van het infix -in- kunnen wij met zekerheid het voorbeeld penimboela (plant) geven, vgl. Bar. pinamoeja, st. moeja (voor moela). Of het ook aanwezig is in sinao (geheim) en in binitjie (met de vingers aanvatten), is voor ons niet uit te maken. In hinada (verloofde) is waarschijnlijk de stam hada, vgl. Boeg. ada, Mal. kata aanwezig, zoodat het woord zou beteekenen „besprokene".

Van het suffix *-a* hebben wij de volgende voorbeelden: tomboea (put), st. tomboe (water putten); potoeroea (slaapplaats), st. toeroe (slapen); petandoa (wapen), st. tando, misschien hetzelfde woord als Boeg. tĕnro „doen aankomen, doen neerkomen, toebrengen"; kaindea (dorp), vgl. Mor. inia (id.).

Het lidwoord in het Binongkosch is *o*, 't welk wij reeds kennen uit de talen der Boengkoesch—Morische groep, het Boetonsch en het Moe-

Digitized by Google

nasch. Voorbeelden zijn in groot aantal in onze Woordenlijst te vinden; eenige volgen hier: o mia (de mensch), o wata (de stam), o liwoe (de haven), o woeta (het land), o lima (de hand), o lala (de weg), o rea (het bloed), o rewoe (het gras), o pana (de boog), o bangka (de schuit).

Het lidwoord der woorden die in den genitief staan is no, noe. Of dit identisch is met het pron. suff. van den 3den persoon, dat -no luidt, is niet uit te maken. Wij vermoeden, dat no, noe oorspronkelijk het onbep. voorn. w. anoe is, 't welk in klank gelijk is geworden aan het pron. suff. 3e pers. no (dat oorspronkelijk na luidde), en daardoor er mede is verward. Voorbeelden van genitieven zijn: tonga no lala (midden van den weg), kasongko noe goese (deksel van het vat), anano pana (kind van den boog, pijl), boekoe noe isa (vischgraat), i wawo no ngoi (boven den wind), anoe noe mia (iets van een ander), ngia noe inano (naam harer moeder).

Omtrent de voornaamwoorden is uit de Woordenlijst weinig op te maken. Van de pers. v. n. w. worden alleen opgegeven: 1e pers. enkv. indaoe, 2e pers. isoo. De pron. pers. suff. zijn: 1e p. enkv. -oe, bv. amaoe (mijn vader), salaoe (mijn schuld), 2e p. -moe, bv. owinemoe (uwe vrouw), anamoe (uw kind), 3e p. -no, bv. potjoeno (zijn hoofd), o isino (het vleesch er van), ngiano (zijn naam). Uit de voorbeelden amboelemo (ik ga terug), naast boelemo (ga terug); naoemela atoemaware (mag ik afdingen?); amoharomo (ik ben hongerig); aminte (ik ga); amodindi (ik heb het koud); amoboentjimo (ik ben verzadigd); aminta ampoe (ik vraag vergeving); amiate po marimba maka aboendo (ik ga, maar ik kom spoedig terug), maken wij op dat er een pron. praef. 1e pers. *a-* bestaat in het Binongkosch. Verder vinden wij: oematjoeroe (gij slaapt), oekawimo? (zijt gij al getrouwd?); er schijnt dus ook een pron. praef. 2e p. oe- te zijn. Verder durven wij niet te gaan, want de zinnen uit de Woordenlijst zijn slecht gespeld, de verdeeling der woorden is vaak foutief en de vertaling onnauwkeurig.

In afwachting van meerdere en betere gegevens, kunnen wij van het Binongkosch voorloopig zeggen, dat het met het Moenasch de tijdvormen bij het werkwoord gemeen heeft en overigens het meest op het Boetonsch gelijkt.

Het Lajolosch.

Dr. Brandes zegt in zijne Toelichting tot de Schetstaalkaart van Celebes (bl. XXVI): „Het Layolosch (III) werd in het gebied van het Boegineesch en Makasaarsch en daarmede direct verwante dialecten geisoleerd, omdat het Dr. Jonker bleek, dat het te midden zijner omgeving geheel op zich zelf staat; zelfs kon het niet worden uitgemaakt met welke talen in den archipel het nader in verband staat".

Digitized by Google

Inderdaad is op de taalkaart van 1894 het Lajolosch, dat in het Z.-lijk deel van Saleier wordt gesproken, op even duidelijke wijze van zijne omgeving afgescheiden als het in bovenstaande woorden is geschied.

Eenige jaren na de verschijning der taalkaart zijn er betere gegevens ter bepaling van de plaats van het Lajolosch beschikbaar gekomen, dan die van welke de bewerkers der taalkaart zich hadden te bedienen. Wij kunnen thans raadplegen eene geheel ingevulde en zeer duidelijk geschrevene Hollesche lijst, waarin het Saleiersch en het Lajolosch naast elkander staan, en die is ingeleverd bij het Bataviaasch Genootschap door den toenmaligen controleur van Saleier, den Hr. G. Koopman (1).

De Hr. Koopman teekent aan het einde der lijst het volgende aan: „Het Lajolosch wordt gesproken in het regentschap Barang-Barang, en in de Noordelijkste kampongs Pangkadjene, Balatoe, Lajolo, Balindongang, Baringang, Padëng Oge, Lebo en Apa Bone van het regentschap Lajolo. Het Saleiersch wordt gesproken in de andere landschappen van het eiland Saleier en de overige kampongs van Lajolo; ook nog op de eilanden Pasi, Bahoeloeang, Tambolongang, Poelasi, Kajoe Adi en Tana Djampea, welker bevolking is uitgezwermd van Saleier.

De bevolking die het Lajolosch spreekt, beweert van Kalao (onderafdeeling Bonerate) oorspronkelijk gekomen te zijn; het is echter waarschijnlijk dat zij van Boetonsche afkomst is. De Saleiersch sprekende bevolking is waarschijnlijk oorspronkelijk een mengelmoes geweest van Makassaren, Boetonneezen, Tobeloreezen, die zich met elkaar vermengd hebben".

Oordeelende naar den inhoud der Woordenlijst, aarzelen wij geen oogenblik het Lajolosch te brengen tot dezelfde groep, als waartoe het Boegineesch behoort. Wij schatten den afstand waarop het zich van het Boegineesch bevindt op dezelfde maat als die waarop het Wotoesch van het Boegineesch is verwijderd. Indien het Lajolosch nog op onze kaart was gekomen, zouden wij het als 4de lid der Makassaarsch—Boegineesche groep hebben aangewezen, en het dus I 4 hebben gemerkt. De taal heeft geheel en al het karakter dezer groep. Het deel van den woordenschat dat niet met het Makassaarsch of Boegineesch overeenkomt, is grootendeels te verstaan uit de W. Toradjasche talen. Indien de meening van den Hr. Koopman omtrent de samenstelling der bevolking juist is, dan hebben de Boetonsche elementen al zeer weinig invloed op het Lajolosch uitgeoefend.

Het eenige wat omtrent het klankstelsel valt op te merken, is dat de *f* er in schijnt voor te komen. De Woordenlijst schrijft althans *f* op de plaats waar men eene *w* zou verwachten en waar het Saleiersch *h* heeft. Het heeft ons inderdaad verwonderd de *f* in de Lajolosche lijst aan te treffen en, eerlijk gezegd, twijfelen wij er aan of de aldus aangeduide klank wel geheel juist is weergegeven. In de talen van Z. Celebes

(1) N°. 69 van de Woordenlijsten-verzameling van het Bat. Gen., vermeld in Not. Verg. B. G. 1897, Oct. *k*.

Digitized by Google

hebben wij de *f* alleen in het Moenasch aangetroffen; ten O. van Celebes treedt zij voor het eerst in het Soelasch op. Indertijd hebben wij er op opmerkzaam gemaakt, dat F. S. A. De Clercq en anderen vóór hem, de dentilabiale *w* in de Tominische, Toradjasche en Boengkoesch—Morische talen dikwijls met *f* hebben weergegeven [1]. Het komt ons voor, dat ook de *f* der Lajolosche Woordenlijst niet anders is dan eene dentilabiale *w*. Wij geven hier voorbeelden, met de equivalenten in de Toradjasche talen, die overal de dentilabiale *w* vertoonen, tegen *f* in de Lajolosche woorden:

oefe (water), Paloesch oewe; kaoefa (kokosdop), Bar. ka-'oewi; ana² lifoea (eerstgeboren kind), Parigisch oeloemboea, uit oeloewoea; ana afo (stiefkind), Bar. awo; afoe (asch), Bar. awoe; kalefang (zwaard), Bar. kawela; bafoe (varken), Bar. wawoe; tafoe (suikerriet), Bar. towoe; fifina bone (strand), Bar. wiwi bone; tafa (blad), Bar. tawe; parefa (gereedschap), Bar. parewa; bafo (boven), Bar. wawo; boelafë (goud), Bar. woejawa.

Op de plaats dezer *w* heeft het Saleiersch *h*, zooals reeds door Dr. Matthes is bekend gemaakt. Wellicht is het dus aan Saleierschen invloed toe te schrijven, dat het Lajolosch hier en daar *h* heeft, waar men *w* (*f*) zou verwachten, bv. oehi (knolvrucht), kahoe² (kapok), lihoekang (eiland), Bar. oewi, kakawoe, liwoeto; taraoehe (regenboog), vgl. oefe (water).

Op een paar merkwaardige woorden in het Lajolosch willen wij nog wijzen:

kejaoe (hond), een klanknabootsend woord, dat identisch is met het W. Toradjasche kio (roepen), Bar. keo (schaterlachen). Een korteren vorm van dit woord vinden wij in de Z. Halmahera-talen, nl. Sawaisch jaoe, Wedasch jao, Ganesch io, Makiansch njo; het Batjansch heeft jojo, een vorm die bewijst dat het woord nog als klanknabootsing wordt gevoeld.

bonto „hoogte, berg, vaste wal", Mak., Saleiersch id., Boeg. boto, Bar. woto, o. a. voorkomend in namen van hooggelegen plaatsen in het Boegineesche land, zooals Bonto Batoe, Bonto Asoe, is misschien hetzelfde woord als de titel bonto, dien men in het O.-lijk gedeelte van Midden-Celebes aantreft, voor hoofden die onder den vorst des lands staan. In dat geval zou deze titel dus zooveel als „hoogheid" beteekenen.

somba opoe is de omschrijvende benaming voor de pokken, die te vertalen is met „hulde aan den Heer". Het Mak. en Boeg. gebruiken de omschrijving kasoewiang, die over de geheele Z.-lijke helft van Celebes verbreid is, en dezelfde beteekenis heeft. Andere benamingen in

[1] Meded. Ned. Zend. Gen. Dl. 44 (1900), bl. 255.

Digitized by Google

talen van Midden-Celebes zijn: Oeë Woelaa (Morisch) „Gouden Heer", gawe (Rongkongsch) „offerfeest".

daang „neen, niet" is de ontkenningspartikel in het Lajolosch. Waarschijnlijk is ook hier da het ontkennende bestanddeel van 't woord, evenals in het Besoasche da'ara, zie bl. 11. Misschien is daang eenvoudig eene tweelettergrepige uitspraak van da.

8. De Loinansche taalgroep.

Het Balantaksch vergeleken met het Loinansch.

In hoofdstuk IV hebben wij (op bl. 82—87) het Loinansch, als de Noordelijkste onder de talen op de Oostgrens van het Bare'e, met laatstgenoemde taal vergeleken, om door eene korte typeering het karakter der Loinansche taalgroep eenigszins aan te geven. Thans willen wij, voor zoover onze gegevens ons daartoe in staat stellen, ook de overige talen der Loinansche groep bespreken.

Tot de Loinansche taalgroep brengen wij: het Loinansch, het Bobongkosch, het Balantaksch en het Banggaisch. Voor de beide eerstgenoemde talen verwijzen wij naar Hoofdstuk IV, bl. 82—87 van dit deel. Het Balantaksch en daarna het Banggaisch willen wij hieronder bespreken.

Vooraf zij gezegd, dat de overeenkomst tusschen het Loinansch en het Bobongkosch onderling grooter is dan die tusschen deze twee talen en het Banggaisch. Het Balantaksch hoort zonder twijfel tot dezelfde taalgroep als het Loinansch en Bobongkosch, maar het is zeer mogelijk dat als er meer van het Banggaisch bekend wordt, men deze taal van de Loinansche groep zal los maken. Daar het Banggaisch zich echter vrij nauw bij het Balantaksch aansluit, hebben wij gemeend het in de Loinansche taalgroep te kunnen opnemen.

Het Balantaksch wordt gesproken op het schiereiland dat den meest Oostelijken uitlooper vormt van het N. O. schiereiland van Celebes. Zijn taalgebied is dus nauwkeurig te bepalen; het ligt ten O. van het Loinansch en ten N. van het Banggaisch, van welke laatste taal het echter door eene zeestraat (straat Peling) is gescheiden.

Onze bron voor het Balantaksch is eene door ons zelf ingevulde Hollesche Woordenlijst, in 1910 opgeteekend uit den mond van drie Balantaks, die ons alle drie voor de geheele lijst tot zegslieden hebben gediend.

Naar zijne ontkenning heet het Balantaksch kosian. In haar klankstelsel vertoont deze taal eenige eigenaardigheden, die verdienen opgemerkt te worden. Terwijl het Bobongkosch en het Loinansch een even volledig stel palatalen hebben als de Oost-Toradjasche talen (ntj, dj, ndj, nj), mist het Balantaksch deze klanken en zegt bv. sila (tong), Loin. Bob. djila; asi (kin), Loin. Bob. adje; oesan

Digitized by Google

(regen), Loin. Bob. oedjan; masasom (scherp), Loin. matadjom; siniso (wijsvinger), Loin. tolidjoe, Bob. tomoedjoe; monsoesoe (zuigen), Bar. mantjoesoe; pron. pers. suffix. 3e pers. -na, Bob. Loin. -njo.

Het ontbreken der palatalen heeft het Balantaksch gemeen met het Boengkoesch en Morisch.

De consonantische sluiters zijn dezelfde als die van het Loinansch, behalve nog de *r*, die het Loin. door *h* vervangt, maar die in het Bal. gehandhaafd blijft, ook als sluiter. Het Bobongkosch heeft ook de mediae *b, g, d* tot sluiters, het Bal. en het Loin. kennen deze sluiters niet. Voorbeelden van de consonantische sluiters zijn in het Balantaksch:

k: dawok (zwager), roesoek (rib).
ng: kompong (buik), rangkang (takkenbos).
t: oerat (pees), oegot (zweet).
n: mian (mensch), ngoeroen (nagel).
p: ro'oep (aangezicht), ngoap (gapen).
m: manaam (tam), alalom (diep).
l: tokol (liggen), bongol (doof).
r: wewer (lip), weer (water).
s: witis (kuit), ampas (mat).

Over het algemeen is het klankstelsel van het Balantaksch vrij ongeschonden gebleven. Van de klinkers is de pĕpĕt vervangen door *o*, zooals overal in de talen van Noord-Celebes, die ten Z. der Minahassa worden gesproken.

Van den klank der R. G. H.-wet is in het Balantaksch de typische vertegenwoordiger *r* en niet *g* zooals in het Bobongkosch; ook is hij niet weggevallen zooals in het Loinansch. Deze *r* verschijnt zeer regelmatig, zoodat een aantal voorbeelden in bijna of geheel denzelfden vorm verschijnt als in het Maleisch, zooals:

oerat (pees), Mal. oerat.
roesoek (rib), Mal. roesoek.
wara (koolvuur), Mal. bara.
wara'ang (kies), Mal. gĕraham.
wira (aronskelk), Mal. birah, Alocasia macrorhiza.
rara (bloed), Mal. darah.
wewer (lippen), Mal. bibir.
noeoer (kokos), Mal. njioer.
rongor (hooren), Mal. dĕngar.
inor (spog), Mal. lioer.
saroeoe (slurpen), Mal. iroep.
oe'oeroe (nieuw), Mal. baroe.

Als sluiter is deze consonant hier en daar van karakter veranderd, bv. pasik, voor pasig (zandbank), Mal. pasir; wakat (wortel),

Digitized by Google

voor wakad, akad, Mal. akar. Verdwenen is hij in saami (halm), Mal. djĕrami; oele (slang), Mal. oelar; bose (roeispaan), Tag. bagsaj; atoe (100), Mal. ratoes; als *g* treedt hij op in pagi (rog), Mal. pari en als *l* in kaoeli (links), Mak. kairi.

Tegenover de R. L. D.-wet verhoudt zich het Balantaksch anders dan het Maleisch, want hier ontbreekt de typische klank, behalve dat hij in een paar voorbeelden door *j* is vertegenwoordigd. De ons bekende voorbeelden zijn:

ngaan (naam), O. Jav. ngaran.
pae (rijst), Jav. pari.
oele (rups), Jav. oelĕr.
poese (navel), Jav. poesĕr.
lale (vlieg), Jav. lalĕr.
alajon (houtskool), Mal. arang.
sopojoe (gal), Jav. ampĕroe.

Hoewel de *w* niet ontbreekt in het klankstelsel van het Balantaksch, zoo is zij toch hier en daar, in het midden van een woord, uitgeworpen, bv. kaliaoe (schild), Parig. Paloesch en verdere W. Toradjasche talen kaliawo, Tontemb. kaleaw; oei (aardvrucht), Bar. enz. oewi; woeoengan, Tontemb. woewoengan, Mal. boeboeng, Mak. Boeg. boewoeng (nok van het dak); minoa (ademen), Loin. mikinjoa, voor mikinjawa. Waarschijnlijk is *j* uitgevallen in ngaan (naam), reeds boven genoemd, daar het Bar. het in den vorm ngaja heeft (de beteekenis is daar „soort"), terwijl ook alajon (houtskool), Bar. ajo en sopojoe (gal), Bar. apodjoe, uit apojoe, eene *j* vertoonen, die dus de vertegenwoordiger was van den typischen klank der R. L. D.-wet in een vorig stadium der taal. Ook manaam (tam, gewoon) zal wel voor manajam staan, vgl. Bar. manaja, Sang. nalang, narang, Tontemb. naram, Bat. nalom, Formos. dagam; en soom (mier) voor sojom, vgl. Bar. sodjo, Par. sojo, Ponos. sojom, Bent. saham, Tontemb. sĕrĕm. Deze woorden vallen alle onder de R. L. D.-wet.

De lidwoorden zijn twee. Het lidwoord voor eigennamen en soortgelijke woorden is *i*, ook in den genitief, bv. i Bainoen, sinana i Malang (de moeder van M.). Vroeger is dit lidwoord si geweest, zooals blijkt uit woorden als sina (moeder) voor si ina, silabo (stiefzoon, stiefouder) uit si en labo. Ook voor de pers. voorn. woorden komt het voor, jakoe (ik), ikoo (gij), ia (hij, zij), ikita (wij incl.), ikai (wij, excl.), ikoeoe (gijlieden), i rale'e (zijlieden).

Het tweede lidwoord is *a*; het komt in gebruik geheel en al overeen met Loin. na, waarvan boven, op bl. 85 voorbeelden zijn gegeven. Voorbeelden van het gebruik van dit lidwoord in het Balantaksch zijn: kinatalang a doeangan (het vaartuig is stuk); mapolos a limangkoe (mijne hand is pijnlijk); nopatemo a wakana (zijn

Digitized by Google

lichaam is verlamd); toetoeng a boloak (steek het licht aan); lelo a mian (roep den man); papatei a apoe (doof het vuur).

De genitief wordt gevormd op dezelfde wijze als in het Javaansch, Boegineesch en Loinansch, n.l. door het bepalende woord te voorzien van het aanhechtsel van den derden pers. Voorbeelden zijn: woekoena takala (schedel, woordelijk „been van het hoofd"), limana mian (menschenhand), matana pana (pijl van den boog), anakna sapi (kalf eener koe).

Nevens het achtervoegsel -an bestaat het suffix -on. Het eerste komt voor in de gewone plaatsaanduidende beteekenis, bv. tokolan (slaapplaats), tapaan (rookvlieringh), kaapoean (kookplaats), ponoetoean (klopplank voor boombast), tetean (brug) en bij vormen met wederkeerige beteekenis, zooals mimboekoean (zich tegenover elkaar inspannen). De vormen met -on hebben de beteekenis van „behept met", bv. sompedon (zich verslikt hebben), mangoron (verkouden), van mangor (snot), menaon (met een boozen geest behept), van mena (booze geest). Dit -on is dus, in onderscheiding van -an, het ook uit het Jav. Tontemb. Bis. Tag. bekende achtervoegsel -ĕn (1), dat volgens deze voorbeelden althans, eene vrij beperkte functie heeft in het Balantaksch. Wellicht echter is het gebruik uitgebreider. Op zich zelf echter is het reeds merkwaardig dat het Balantaksch deze beide achtervoegsels nog heeft, waar de omliggende talen alleen nog maar -an hebben, of ook dit niet meer in de levende taal gebruiken.

Ook het Bobongkosch onderscheidt -on en -an. In Tijdschr. Bat. Gen. Dl. XLII, bl. 452 zijn ze identisch verklaard, naar aanleiding van den vorm potinaon (tante), die aldaar (bl. 453) vertaald is met „waar men (tot wie men) moeder zegt", als of -on gelijk ware aan -an. Een vorm als potinaon staat volkomen gelijk met Tontemb. pĕinangĕn „moeder genoemd worden"; Bob. pokoeanakon, Tontemb. pĕkianakĕn „(neef), als kind beschouwd, gerekend worden"; Bob. potoeoeon (dier, beest), Tontemb. pĕtowĕn (vrouw, echtgenoot), pĕtotowĕn (dier, beest). Hier staat dus -on Jav. Minah. -ĕn, in de beteekenis van aanduider van het passief, terwijl in wiwigon (met lange lippen, d. i. babbelaar), agoeon (grijs, grauw, woordelijk „asschig, aschkleurig"), beketon (slaap, mierenkriewel, v. d. ledematen, woordelijk „last hebben van muizen") het suffix -on is gebruikt in de beteekenis van „behept met". In het Loin. worden eveneens -an en -on onderscheiden. De uitgang -an heeft ook in deze taal zijne gewone beteekenis van plaatsaanduiding; voorbeelden van de gewone passieve beteekenis van -on zijn in deze taal: potoe'on (dier, beest), zie boven; pomoelaon (gewas), „wat geplant (pomoela) wordt"; tangki'on (raadsel), vgl. Balant. motangke-tangke (raadsel opgeven). Een voorbeeld van

(1) Bijdr. K. I. 6 X, 181 vlgg., Hfdst. Tontmb. Sprkk. bl. 215—224.

Digitized by Google

-on in de bet. „behept met" is haoekon (gezegd van de zon of de maan bij eclipsen), d. i. „last hebben van haoek", welk woord hetzelfde is als Jav. Mal. raoe, Bat. laoe, Tag. laho, Sang. lahoe, Lampongsch rahoek, de benaming van het monster dat de zons- en maansverduisteringen veroorzaakt (zie bl. 49). Het Bob., Loin. en Balantaksch onderscheiden dus alle drie nog -an en -on (voor -ĕn), evenals de meeste Filippijnsche talen.

Van de voorvoegsels valt nog afzonderlijk te vermelden: ba-. In het Bobongkosch hebben wij het niet aangetroffen, doch dit kan toevallig zijn; in het Loinansch heeft het dezelfde functie als in het Balantaksch, n.l. die van het Mal. bër-, waarmede het feitelijk identisch is. Het vormt praedicaten met de beteekenis van deelwoorden die intransitieve beteekenis hebben, gelijk van zelf spreekt. In de Toradjasche talen heeft ba- de beteekenis van „gewoon te doen wat het gr. w.aanduidt"; de samenstellingen met ba- zijn daar dus meer substantieven dan adjectieven of participia, zooals in het Balantaksch en zooals de woorden met bër- in het Maleisch. Voorbeelden zijn:

barimbat „roeiende", stam rimbat (roeispaan); basinanga (bradende), Loin. monsinanga, van den stam sinanga (braden), uit het Ternataansch overgenomen; batingkar „een harsfakkel (tingkar) gebruiken"; bagorap „zeeroof uitoefenen, zeeroover (gorap) zijn"; batengke, barinse „zingen op doodenfeesten en voor de huisgeesten", balaboean (landen) van het uit het Mal. overgenomen laboean (ankerplaats); baliman (werken); bapongko „vampyr (pongko) zijn"; baidek (slecht, verkeerd), Loin. maidek.

Het voorvoegsel van het onpersoonlijk passief is in het Balant. ja- (Loin. Bob. o-, Bar. ra-, nda-), bv. jaipit (wordt gekneld), jatapaimo (al gerookt), sianmo jaili (wordt niet meer gekocht). Ook de oudere vorm ra- schijnt nog te bestaan; wij hebben althans aangetroffen raamari (gebrand worden, zich branden), Bar. amaa (verkoolde brandstof, stam ama).

Evenals het Loinansch, duidt ook het Balantaksch het tijdverschil in de actieve vormen aan, door de voorvoegsels met *m* aanvangende te gebruiken voor praesens en futurum en die met *n* ter aanduiding van het praeteritum (imperf. en perfectum). De *n*-vormen zijn afgeknot, daar ze de beginlettergreep mi- hebben verloren. Voorbeelden zijn:

mengipi (droomt, zal droomen), nengipi (droomde, heeft gedroomd).
moroboe (spreekt, zal spreken), noroboe (sprak, heeft gesproken).
mowiri (schreit, zal schreien), nowiri (schreide, heeft geschreid).
nopatemo, jakoe nangkana poesakana (hij is dood, ik heb zijne erfenis gekregen).
damo jakoe noöemanamo (ik heb reeds geplant, ben reeds klaar met planten).

Digitized by Google

damo jakoe noroemawoet (ik heb reeds gewied, ben al gereed met wieden).
damo jakoe nokoeman (ik heb reeds gegeten).
noöentoengmo (heeft winst behaald).
noroegimo (heeft schade geleden).
ia namakatoe soeratna ko'ongkoe (hij heeft den brief aan mij gezonden).

Opmerkzaamheid verdient ook het pron. suff. (bezittelijk voorn. woord) van den 2den pers. enkelvoud. In het Loin. en Bobongk. is dit oem, omgezet uit -moe, bv. Loin. ampasoem „uwe mat (ampas)", Bob. binolioem „uwe schuld (binoli)". Het Balantaksch gaat nog verder. Het assimileert de oe van -oem met den klinker der laatste lettergreep van het gr. w. bv. takala „hoofd", takalaam „uw hoofd"; tamaam „uw vader (tama)"; sinaam „uwe moeder (sina)"; ateem „uwe lever (ate)"; soesoeoem „uwe borst (soesoe)". Is de laatste lettergreep van het gr. w. gesloten, dan valt de *m* van oem weg en wordt dus eenvoudig de klinker der eindlettergreep verlengd, bv. tokon (stok), tokoon (uw stok); siok (kip), siook (uwe kip); doeangan (schuit), doeangaan (uwe schuit); laigan (huis), laigaan (uw huis); anak (kind), anaak (uw kind); toe'oer (knie), toe'oewoer (uwe knie). In dit laatste voorbeeld wordt de lange oeoe met den tusschenklank *w* uitgesproken, een verschijnsel dat men in het Bare'e bij de uitspraak van alle lange eindklinkers kan opmerken. De laatstgenoemde vormen zijn ongetwijfeld naar analogie aan de eerstgenoemde ontstaan.

De bezittelijke voorn. woorden worden dikwijls, in plaats van aan het woord dat zij bepalen, gehecht aan het subst. ko'o, dat „voor, aan, ten behoeve van", dus wel oorspr. zoo iets als „deel, aandeel", beduidt. Zoo zegt men ko'ongkoe tokon „mijn stok", ko'oom siok „uwe kip", ko'ona doeangan „zijn schuit". Zie hierover nog beneden, op bl. 286.

Ook van de telwoorden valt nog iets te zeggen. De hoofdtelwoorden zijn de gewone M. P. telwoorden: isa, roea, toloe, paat, lima, noom, pitoe, waloe, sio, sompoelo, roeampoelo, sa'atoe, sariboes (1). De vermenigvuldigende telwoorden zijn pinsan (eenmaal), pindoean (tweemaal); verder worden zij gevormd met een voorvoegsel para-, dat echter zijne klinkers steeds assimileert met den klinker der eerste lettergreep van het grondwoord, aldus: porotoloe, parapaat, pirilima, poronoom, piripitoe, parawaloe, pirisio, porosompoeloe „drie-, vier-, vijf-, zesmaal, enz.".

Voor de ranggetallen 1—7 heeft men de volgende vormen:

(1) Dezen vorm van het Mal. sĕriboe gebruikt men algemeen in het Molukksch Maleisch; hij is blijkbaar uit die „taal" overgenomen.

Digitized by Google

oloekon, komboeri, oemba'a, rimberi, ripoean, ritoeloen, ripaton, „de eerste, ... de zevende". Hoe deze vormen te verklaren zijn, weten wij niet te zeggen. Komboeri is waarschijnlijk van den stam woeri, vgl. Jav. woeri, Bar. poeri „achteraan"; oemba'a kan afknotting zijn van toloemba'a (drie stuks). Met de van de Austronesische telwoorden zoo geheel afwijkende Halmaherasche hebben zij ook geene gelijkenis. Het lijkt er eerder op, alsof men na „de 3e" weder van „de eerste" af begonnen is want ritoeloen en ripaton schijnen de telwoorden voor 3 en 4 tot grondwoorden te hebben.

Het Banggaisch.

Met het Balantaksch zijn wij genaderd tot de grens der talen met „rechtschen" en met „averechtschen" genitief. Om het trekken dezer grens door straat Peling te rechtvaardigen, zullen wij thans iets van het Banggaisch mededeelen.

Onze bron voor het Banggaisch is voornamelijk de Hollesche Woordenlijst, ingevuld door wijlen den posthouder Severijn en aangevuld door zijn opvolger, den Hr. L. Kneefel. De standplaats van den Hr. Severijn was Banggai op de Westkust van het eiland van dien naam. Ook het stuk van den Hr. Riedel, in Bijdr. K. I. 5, IV, bl. 13—19 is bruikbaar. Het woordenlijstje van Bosscher en Matthysen is, met of zonder de „verbeteringen" van De Clercq [1], geheel waardeloos.

Het Banggaisch wordt naar zijne ontkenning aki genoemd. Het is eene echt Indonesische taal, die zich vrij nauw aansluit bij het Balantaksch. Als sluiters komen voor: *k*, *ng*, *t*, *n*, *p*, *m*, *l*, *s*, bv.:

k: boe'oek (hoofdhaar), daok (zwager).
ng: ngoling (tand), asang (ademen).
t: boelit (achterste), koelit (huid).
n: mian (mensch), kan (eten).
p: oedoep (zuigen), mamap (gapen).
m: inoem (drinken), soesoem (visch).
l: toel (knie), bibil (lip).
s: oetoes (broeder), tintis (parkiet).

De *l* neemt ook de plaats in van de *r*, die in het B. niet voorkomt, bv. paliama (ster) voor pariama; babalat (zwaar), Mal. bĕrat.

Vandaar dat de *l* ook de klank is, die als typisch optreedt in de voorbeelden der R. G. H.-wet. Behoudens dezen klankovergang, staat het Banggaisch dus t. o. van deze wet op hetzelfde standpunt als het Balantaksch, dat *r* heeft. Voorbeelden zijn: lengele (hooren), Mak.

[1] Tijdschr. Bat. Gen. Dl. II (1852), bl. 73; Bijdragen tot de kennis der Residentie Ternate, bl. 141.

Digitized by Google

langere', Mal. dĕngar; losoek (rib), Mal. roesoek; bobosoel (zat), Mak. basoro', Bat. bosoer; babalat (zwaar), Mal. bĕrat; dili (lichaam), Mal. diri; iloel (speeksel), Mak. eloro', Mal. lioer; bibil (lip), Mal. bibir; -lakit (vlot), Mal. rakit; molo-, (voorvoegsel), Tag. Bis. mag-, Tomboel. mah(a)-, Tob. Bat. mar-, Karo Bat. (m)ĕr-.

K vindt men in damak (hars), voor damag, Mal. damar en in kinobian (nacht), woordelijk „door nacht (kobi) overvallen". Dit kobi is Tag. Bis. gabi, Sang. hĕbi, Bar. rowi, Tal. ɣabi. Of kobi ooit in dien vorm heeft bestaan, is onzeker; ook het Bare'e heeft kinowia (namiddag), naast rowi en owi, doch de *k* kan zeer goed uit *g* zijn ontstaan, door de opvatting dat men hier met het prefix ko- met infix -in- te maken had.

De mediae komen als sluiters niet voor; een oorspronkelijke sluiter *g* wordt *k*, bv. aok (bamboe) voor aog; damak (boomhars) voor damag; goeloek (donder) voor goeroeg, vgl. Mal. goeroeh.

Ook de *d* is als sluiter, door *t* vervangen, bv. akat (wortel), uit akad, Mal. akar.

Palatalen hebben wij niet aangetroffen: het pron. suff. 3e pers. e. v. is -no en „regen" is oedan.

In kombong (buik), toemboe (in limano toemboeno „duim") staat mb voor mp, vgl. Toradj. talen: kompo, toempoe; en in bindana is nd uit nt ontstaan, vgl. Loin. Bob. Balant. bintana (slang).

Reduplicatie is op te merken bij de werktuignamen, bv. tataloek (scheplepel), sosoedoe (pick), totinggal (fakkel), soisoloet (ring). Ook komt zij voor bij een aantal adjectieven, bv. babasal (groot), bobongol (doof), tatandak (hoog), bebelai (breed), poipoisik (klein), babalat (zwaar). Hetzelfde is te vinden in het Boelisch, waar vele adjectieven gereduplicceerd worden en in mindere mate in het Ganesch en het Sawaisch (1).

Onder de voorvoegsels wijzen wij nog op ba-, waarvan hetzelfde valt te zeggen als van het Balantaksche ba-. Voorbeelden zijn: balaimpo (zitten als eene vrouw), balimang (werken), badoidok (zingen op bepaalde wijs), bakoiti (vuur aanleggen), barimbat (roeien), basinanga (braden), basinga (manen). In de twee laatste voorbeelden is ba- samengesteld met een ontleend woord.

Van het infix -oem- hebben wij geen voorbeeld aangetroffen; van het infix -in- ontbreken de voorbeelden niet. Deze beide infixen zijn in het Bangg. blijkbaar niet meer levend, zooals in het Loin. en Balant., maar in de huidige taal dood, zooals in de Toradjasche talen. Voorbeelden zijn: pinotama (oom, woordel. „als vader beschouwde"), tinabas (dood-

(1) Deze drie talen worden op Zuid-Halmahera gesproken.

Digitized by Google

gehakt), inoetang (schuld), kinapai (geroosterd), binesala (gestraft, schuldig verklaard), kinobian (nacht, woordel. „door het duister overvallen").

Ook het onderscheid tusschen de suffixen -an en -on kent het Banggaisch, zooals blijkt uit de volgende voorbeelden: tepekan (trap), moloan (slaapplaats, molo „slapen"), pamoakang (zolder), tangonang (hoofdkussen), toetoekan (rijstblok), loöengan (hoofdstijl, van loöeng „dak"), in welke alle -an locatieve beteekenis heeft. In toendoetoendoenan (verhaal, vertelling) heeft -an passieve beteekenis; lobian (meer) kan men als passief („vermeerderd") beschouwen, maar juister is toch wel de opvatting) „waar meer is". Boekoean (krachtig, flink) beteekent „waar beenderen (de zetel der kracht) zijn, knokig", wij zouden zeggen „gespierd"; bonoan „riekend, met geur of lucht er aan" en atean (voor ratean, van rate, Bar. „hoog, diep") en boboan (ondiep, van bobo, Tontemb. wawo „ondiep") worden het best opgevat als „waar diepte, ondiepte is". Voorbeelden van -on zijn: bongoelon (verkouden), koloekoebon (koortsig), kooloemon (droomen hebbende); songko-songkoton (hoesterig), deze hebben de beteekenis van „behept met, last hebbend van". Zoo is het ook met limongon, wat van de zon of de maan wordt gezegd, als zij verduisterd zijn. Waarschijnlijk staat dit voor rimaoengon en is met rimaoeng het Mal. arimaoe „tijger" bedoeld, welk woord wel meer voorkomt in de talen van landen waar men den tijger niet kent, in de beteekenis van „monster, ondier". Is deze opvatting juist, dan beteekent limongon „gekweld worden door het ondier", d. i. de Draak, die Zon of Maan tracht te verslinden en die bij vele volken den naam van den Indischen Maanverslinder Rāhoe draagt.

In woordenschat is het Banggaisch geheel Indonesisch. Dat er enkele Ternataansche woorden in zijn te vinden, is niet vreemd, daar er op de hoofdplaats Banggai eenige Ternataansche hoofden wonen [1]. Van de telwoorden zijn merkwaardig het woord voor 4, sampat, met de wisselwoorden sangkap en sanggap, die waarschijnlijk „ééne greep" beduiden. Voor 8 heeft men, naast waloe, het wisselwoord toeloebian, uit pitoe en lobian (meer) samengesteld, dus zooveel als 7 + 1. Over de vormen voor 20, 30, enz. zie beneden. Voor 100 heeft men sakat, wellicht een naar Noefoorschen trant verworden saratoes (sakatoes, sakat). Het Noefoorsch [2], het Makiansch en het Ganesch hebben oetin voor 100, het Sawaisch heeft witen, doch de woorden voor 1000 komen in deze talen overeen met het Banggaische soloelon, n.l. Noef. sjaran [2], Boelisch lalan, Mabasch, Sawaisch

---

[1] De Clercq, o. c. bl. 128.

[2] Vgl. Kern: Over de verhouding van het Mafoorsch tot de M. P. talen, Trav. d. l. 6e session du Congr. Intern. des Orientalistes à Leyde, 1884. Vol. II, bl. 222.

Digitized by Google

tjalen. Hetzelfde woord vindt men ook in het Galelasch, Sahoeoesch en Ternataansch, n.l. tjala (1000), Tobel. en Tabaroesch tjaana, Lodasch tjalana, Tidoreesch tjola. Het Soelasch heeft dala, Boengkoesch en Loinansch hebben madala. In het Bare'e is nog bekend als wisselwoord voor „vijf" zoowel als voor „hand", kadala; indien dit met de bovengenoemde woorden voor 1000, en 10.000 (Tag. daan en Pampanga dinalan beteekenen 100) identisch is, dan beteekent tjalan, dalan oorspronkelijk zeker: „een handvol", of „een rond getal". Vgl. ook Galel. ma dala „zeer veel".

Thans blijven nog twee gewichtige punten over, die hier allerminst onbesproken mogen blijven, n.l. het al of niet voorkomen van tijdvormen in het Banggaisch, en de genitiefconstructie.

Dr. Brandes rekent het Banggaisch tot de talen die het tijdverschil niet in het voorvoegsel van het werkwoord aangeven. Onze woordenlijst van het Banggaisch geeft op dit punt geen licht; wij hebben dus juist dezelfde gegevens als Dr. Brandes, maar komen daarmede tot de slotsom, dat het Banggaisch wel degelijk het praeteritum aanduidt door den *n*-vorm van het voorvoegsel, tegenover den *m*-vorm ter aanwijzing van het praesens-futurum. Wij ontleenen onze voorbeelden aan de „Bijdrage tot de kennis van de Banggaische of Banggajasche Taal" van Dr. J. G. F. Riedel, Bijdr. K. I. 5, IV, bl. 14—16. Zij zijn de volgende: bl. 15, r. 7: bomboeoel aki namate „de wind is niet gaan liggen"; Ibid. r. 7 v. o. iakoe mamboeloeto koikoidan laboeë, iakoe nangkaano „ik grijp daarop rijst en die heb ik opgegeten". Één regel hooger vindt men den vorm mangkaan; Ibid. r. 15 v. o.: akimo nangkolajo banti-bantil „hij kon niet meer praten"; Ibid. r. 9 v. o. akimo nangkolajo baabakon „hij kon niet meer loopen"; Ibid. r. 1 v. o. iakoe neneken kaakaan e ko mian „ik dacht dat het een menscheneter was". Op bl. 16 r. 2 vindt men van het zelfde w. w. den *m*-vorm, iakoe meneke ondot „ik denk dat het vergif is".

Het komt ons voor, dat deze plaatsen ons recht geven het Banggaisch te rekenen tot de talen die tijdvormen bij het w. w. onderscheiden. Ook in de passieve vormen geschiedt dit. Men leest althans in het aangehaalde stuk, bl. 15 r. 1 v. o. en 16, r. 1 en 2: boboes beena iakoe ko pait meeng ko glas poipoisik. Boboes iakoe bineemo kaan „vervolgens geeft hij mij een glaasje bitter. Daarop heeft hij mij eten gegeven".

De „averechtsche" genitief in het Banggaisch.

De genitief-constructie is, zooals reeds boven is gezegd, de „averechtsche" en vertoont drie vormen n.l.:

1. Het bepalende woord krijgt het pron. suff. 3e pers. (n) o, het bepaalde blijft onveranderd, aldus:

Digitized by Google

m a t a n o l e l o (oogvocht, traan).
s o e s o e n o l e l o (borstvocht, zog).

2. Het bepaalde woord voegt het pron. 3e pers. achter, het bepalende blijft onveranderd, aldus:
b o e l o e n g k a o e n o (hals, woordelijk: de hals zijn stam, vgl. Mal. b a t a n g l e h e r).
k a o e l o n o (groente, boombladeren).
t o e t o e k a n p a o e n o (het rijstblok zijn kind, rijststamper).
l a b o e ë b a t a n o (rijsthalm).
p o t i l a o e n o (kokosboom).
l i p o e t o e m b o e n o (bevolking der stad).
s e l e s e n g o l i n g o (de bliksem zijn tand, belemniet).
b a k a s a n p a o e n o (de boog zijn kind, pijl).
p a i s o e o e l o e n o (de oorsprong der rivier).

3. Zoowel het bepaalde als het bepalende woord hebben het pron. suff. 3e pers. bv.:
o e l o e n o t a b o n g o (hoofdschedel).
l i m a n o s a l a n o (handpalm).
l i m a n o s a o n o (vinger).
l i m a n o t o e m b o e n o (duim).
l i m a n o t a n a a s o (middelvinger).
l i m a n o s o i n o (pink).

Tusschen de 2e en de 3e constructie is niet veel verschil. De beteekenis van k a o e l o n o is „een boom zijn blad" of „boomen hunne bladeren", p a i s o e o e l o e n o „eene rivier haar bron". O e l o e n o t a b o n g o is „het hoofd zijn schedel", l i m a n o t a n a a s o „de hand haar voornaamste (vinger)". Bij de 3e constructie is dus het regeerende woord, behalve door het geregeerde ook nog door een als lidwoord fungeerend pron. suff. 3e pers. bepaald. De 2e constructie schijnt de meest gebruikelijke te zijn.

Maar ook het verschil tusschen de 1ste constructie en de 2de en 3de samen genomen, is niet zoo groot als het op het eerste gezicht wel schijnt. De genitief-constructie van het Javaansch, het Boegineesch, het Loinansch en het Balantaksch (om niet meer te noemen) is reeds een stap op weg naar den „averechtschen" genitief. In l i m a n a m i a n, om maar eens een voorbeeld aan het Balantaksch te ontleenen, behoort n a grammaticaal bij l i m a, maar het heeft betrekking op m i a n. Het is zelfs zeer waarschijnlijk, dat n a hier getreden is in de plaats van de „genitief-partikel" of het „tusschenzetsel", oorspronkelijk het lidwoord van het geregeerde woord. Immers het zoo na aan het Balantaksch verwante Loinansch en Bobongkosch gebruiken uitsluitend (n) o e als genitief-partikel. In de Balantaksche constructie heeft zich echter de partikel aan het regeerende woord gehecht. Dit is wat boven genoemd is: de eerste stap op weg naar den „averechtschen" genitief. In de plaats l i m a n o e-m i a n treedt

Digitized by Google

limana mian. In het tweede voorbeeld staan de leden der samenstelling losser van elkaar dan in het eerste. Daarenboven wijst na in de allermeeste gevallen op eene reeds voorafgenoemde zaak, en niet op eene volgende. Hiermede is de weg voor de omzetting gebaand: mian limana „de mensch zijn hand" is even duidelijk als limana mian „de hand van den mensch". In het Bare'e zegt men hiervoor pale ntaoe, hetwelk staat voor pale noe taoe. „Mijn hand" is palekoe, doch wil men met nadruk zeggen „mijne hand", dan zegt men anoekoe pale. Dit is feitelijk reeds eene „averechtsche" constructie, want palekoe, in het Poe'oe mBotosch dialect palengkoe, staat voor pale anoekoe en indien men in anoekoe pale het suffix -koe vervangt door taoe, dan krijgt men anoe taoe pale, wat eveneens een „averechtsche" vorm is van pale ntaoe, pale noe taoe, pale anoe taoe. Ook in het Balantaksch is, gelijk wij reeds boven (bl. 280) hebben medegedeeld, eene constructie als het Bar. anoekoe pale zeer gewoon; men herinnere zich de daar gegeven voorbeelden: ko'ongkoe tokon „mijn stok"; ko'oom siok „uwe kip"; ko'ona doeangan „zijn vaartuig".

Het komt ons voor dat het Banggaisch, hetwelk op de grens ligt van den „rechtschen" (om nu dezen korten term maar eens voor een oogenblik te kiezen, in tegenstelling tot „averechtsch") en den averechtschen genitief, doch uitsluitend dezen laatsten gebruikt, hoewel het nauw verwant is met het Balantaksch dat alleen den „rechtschen" genitief kent, ons leert dat het onderscheid tusschen de talen aan deze en aan gene zijde der grenslijn van Brandes niet te groot moet worden gezien. Men heeft in den „averechtschen" genitief van het Banggaisch eenvoudig eene jongere constructie te zien, dan in den „rechtschen" van bv. het Loinansch en het Bobongkosch. Waarschijnlijk heeft de averechtsche genitief oorspronkelijk de bedoeling om het geregeerde woord meer nadruk te geven of op den voorgrond te plaatsen, maar dit is zeker, dat in de talen welke slechts den averechtschen genitief hebben, deze volkomen hetzelfde uitdrukt als de rechtsche genitief der talen die alleen dezen laatsten kennen. De drie averechtsche genitiefconstructies van het Banggaisch: miano lima, mian limano en miano limano geven den indruk dat de oude constructie wel verlaten is, maar dat een vaste vorm voor de nieuwe nog niet is gevonden. Hiernaast staan dus in het Balantaksch limano mian en in het Loinansch en Bobongkosch lima noe mian (¹).

In het Banggaisch ontbreken intusschen de sporen van den „rechtschen" genitief ook niet. Zooals men reeds heeft kunnen zien aan de boven gegeven voorbeelden van den genitief, wordt het bezittelijk voor-

(¹) Voor het gemak zijn de beide woorden mian (mensch) en lima (hand) in alle drie de voorbeelden gebruikt, hoewel misschien alleen mian limano gezegd wordt. Voor „traan" geeft onze bron mata paisoeno en matano lelo, dus zoowel de 1e als de 2e constructie. Paisoe is „water, vocht", lelo is „traan", vgl. Sang. ŏlo, Talaoetsch alo, Jav. loeh, Tontmb. loee'.

Digitized by Google

naamwoord (de genitief van het persoonlijk voornaamwoord) achter het daardoor bepaalde woord geplaatst. Andere voorbeelden zijn: jamo ko toemboeno „waar is zijn eigenaar, de (ko) eigenaar (toemboe) er van (no)?" loeo kolono „twintig", woordelijk „twee zijne tientallen". Verder geeft onze Woordenlijst komoe „van u", kono „van hem", in welke samenstellingen ko een lidwoord of betrekkelijk voorn. w. is, overeenkomende met anoe of noe elders; men vergelijke het boven (bl. 280) genoemde Balantaksche ko'o. Een kortere vorm van dit ko is o. Voorbeelden: ko'ila, o'ila „wat?" meng ko kinobian, meng ko olojo „één de nacht, één de dag" (één nacht en één dag); ila ko samboemoe? „gij, wat is uw naam?" (hoe heet gij?). Van een bez. v. n. w. 1e pers. hebben wij slechts deze voorbeelden: bantala noakoe „lusteloos is mijn gemoed", (ik heb geen zin); malalo katianggoe „hongerig is mijn buik"; malooe kaboeloenggoe „dorstig is mijn keel". Deze weinige voorbeelden zijn intusschen genoeg om te bewijzen, dat de „rechtsche" genitief de oudste is in het Banggaisch, daar zelfs de „averechtsche" met behulp daarvan wordt gevormd. Men vergelijke ook Prof. Jonker's artikel „Vervoegde Werkwoordsvormen" (Bijdr. K. I. 8. I, 280, 281).

Het bovenstaande is niet gezegd om de grens tusschen de talen met „rechtschen" en „averechtschen" genitief geheel uit te wisschen, maar alleen om het scherpe contrast tusschen de talen aan weerszijden der grenslijn, zooals dat bv. door Dr. Brandes in zijn bekend Proefschrift is gemaakt, weg te nemen. De grenslijn van Brandes is op onze taalkaart niet aangegeven. Wil men haar toch trekken, dan moet zij in ieder geval tusschen den Banggaischen archipel en den vasten wal van Celebes loopen en dus van straat Greyhound (tusschen de Banggai- en de Soela-eilanden) naar straat Peling verlegd worden (1). Brandes zelf heeft zijne grenslijn ook nog gewijzigd, n.l. in zijne Inleiding op de Maleisch—Kissersche Woordenlijst van Rinnooy, Tijdschr. B. G. XXXI, bl. 150, Noot 3, waar hij het O.-lijk deel van Flores tot aan Maoemeri, tot de O.-lijke afdeeling der Indonesische talen brengt. Maar daar wij meenen het Banggaisch met het Balantaksch en verder met het Loinansch en Bobongkosch in ééne groep te kunnen vereenigen, omdat wij den „averechtschen" genitief niet van groote beteekenis achten als onderscheidingskenmerk, was voor ons de reden vervallen om de grenslijn van Brandes in stand te houden. Wij hebben haar dus weggelaten om dezelfde reden als wij dit hebben gedaan met de lijn die op de taalkaart van 1894 de talen met tijdvormen bij het w. w. scheidt van die zonder deze vormen.

F. S. A. de Clercq, die in zijn boek „Bijdragen tot de kennis der

(1) Zie Brandes Proefschrift, Stelling III („bewesten de Sulla-eilanden") en Toelichting tot de schetstaalkaart van Celebes (Not Dir. Verg. Bat. Gen. Dl. XXXII, 1894) bl. XVII en XVIII.

Digitized by Google

Residentie Ternate" (1890) op eenige slechte woordenlijstjes verbeteringen indient, die ook niet altijd dat zijn waarvoor de Schrijver ze uitgeeft, maakt op bl. 129 in Noot 2) de opmerking: „Daar noch van deze (de Banggaische) taal, noch van die van Toboengkoe veel bekend is, heeft de grens door Brandes voor de Maleisch-Polynesische taalfamilie aangegeven, slechts fictieve waarde". In deze woorden komt De Clercq zeker aanzienlijk te kort in waardeering van Brandes' werk. Wel behandelt Brandes' Proefschrift, volgens den titel „de Westersche Afdeeling der Maleisch-Polynesische taalfamilie", maar hij spreekt in de Stellingen waarin hij de bedoelde grenslijn aangeeft, uitdrukkelijk over de „Maleisch Polynesische talen in den Archipel" en heeft zich dus niet voorgesteld eene grenslijn te geven voor de geheele M. P. taalfamilie, zooals De Clercq hem toedicht. Maar het is waar dat in 1883 en 1884, toen Brandes zijn Proefschrift schreef, er van het Boengkoesch en het Banggaisch, om van het Balantaksch maar te zwijgen, niet genoeg bekend was om uit te maken of de bedoelde grens ten O. of ten W. van Banggai te trekken was. In zijne Toelichting tot de Schetstaalkaart zegt Brandes op bl. XVIII dat de lijstjes van Bosscher en Matthysen voldoende waren om uit te maken aan welke zijde van de grenslijn het Boengkoesch en het Banggaisch geplaatst moesten worden. Het is ons een raadsel, hoe men daartoe aan die zeer foutieve lijstjes, elk van een goede 40 woorden, in welke geen enkele genitief-vorm voorkomt, genoeg kan hebben. De proeve van het Banggaisch van Riedel (Bijdr. K. I. 5, IV, bl. 13—19), geeft slechts op ééne plaats (bl. 15, r. 8 v. o.) een voorbeeld van een genitief en dit is een „averechtsche". De plaats is blijkbaar door Brandes misverstaan, waartoe de constructie van den zin inderdaad aanleiding geeft en zoo zag Brandes dan ook zijne meening door Riedel's stuk nog nader bevestigd.

VI. AANHANGSEL.

Het taalgebied: Soela-eilanden — Zuid-Halmahera.

Het Soelasch. — Het (voormalige) Ombisch en het Batjansch. — Iets over de talen van Noord-Halmahera. — Het gebied der Zuid-Halmaherasche talen. — De Kajoa-eilanden en Oost-Makian. — Spraakkunstige schets van het Boelisch. — Het Mabasch. — Het Patanisch. — Het Sawaisch. — Het Wedasch. — Het Ganesch.

Het Soelasch.

Oostelijk van het Banggaisch ligt het Soelasch, de taal der Soelagroep, die uit drie groote en eenige kleinere eilanden bestaat. Van deze taal vindt men eene lijst van 121 woorden in Wallace's werk „The Malay Archipelago". Zij is van de hand van Wallace's helper Charles Allen.

Digitized by Google

Wallace zelf heeft n.l. de Soela-eilanden niet bezocht, doch vermeldt dat Allen dit heeft gedaan. Hij deelt echter niet mede van welk eiland, en van welke landstreek op dat eiland de woordenlijst afkomstig is. Naar de kaart te oordeelen, is Allen op de Zuidkust van het eiland Taliaboe geweest, twee maanden lang, om vogels en insecten te verzamelen. Tijdens dat verblijf heeft hij zijne woordenlijst opgesteld. Er komen in die lijst een paar „averechtsche" genitieven voor, die Dr. Brandes er toe hebben gebracht de scheidingslijn van rechtstreekschen en averechtschen genitief tusschen Soela en Banggai te trekken. Ook de samenstelling der telwoorden poha gahoe (20) en poha gatil (30), van welke woorden poha (10), gahoe (2) en gatil (3) beteekent, bevestigde Brandes in zijne opvatting. Dit laatste kenmerk gaat overigens niet altijd samen met den averechtschen genitief, want het Banggaisch heeft voor 20: loeo kolono, waarin loeo = 2, zie ook Riedel, Bijdr. Banggai, bl. 14, r. 14, limakolono „vijftig".

Eene betere bron voor het Soelasch dan aan de lijst van Wallace, hebben wij gehad aan eene lijst van 498 woorden, van de taal van den volksstam Mngee, die gesproken wordt op het W.-lijk gedeelte der Zuidkust van het eiland Taliaboe. De lijst is opgeteekend aan den mond der rivier Wai Miha (rood water), door den Hr. J. W. Van Nouhuys, destijds gezaghebber der Gouvernements Marine, bij gelegenheid van een bezoek dat deze onderzoeker in October 1904 heeft gebracht aan de Z. kust van Taliaboe [1].

De lijst in Wallace's boek komt zeer weinig met die van den Hr. Van Nouhuys overeen; het verschil kan niet worden verklaard door het onjuist opvangen der klanken of door de zonderlinge Engelsche spelling. Beide lijsten zijn dus niet uit dezelfde streek afkomstig, hoewel de benaming der rivier waar Van Nouhuys' lijst is verzameld, alleen met behulp van die van Wallace kan worden vertaald, want deze geeft voor „water" wai en voor „rood" mia, terwijl V. N. wajo en bĕgasa geeft. We kunnen dus aannemen, dat er op de Soela-eilanden minstens twee, nog al uiteenloopende dialecten worden gesproken. Wellicht zijn er meer, want de Hr. V. N. deelt op bl. 959 van zijn genoemd artikel mede, dat er vier verschillende stammen zijn, n.l. de Mngee in het binnenland, de Kedai op de O. en Z. kust, W. daarvan de Sebojo, en de Bono op de N. W. kust. Wellicht is er nog een kleine stam in het W., de Beka. Het Soelasch door Charles Allen opgeteekend, is dus wellicht van een dier stammen afkomstig, tenzij hij zijne lijst op Mangole of op Soelabesi heeft opgesteld. Wij zullen ons hier verder alleen met de lijst van V. N. bezighouden, daar die van Wallace slechts 121 woorden heeft en bovendien door den druk toeganke-

---

[1] Zie het artikel van den Hr. Van Nouhuys „Bijdrage tot de kennis van het eiland Taliaboe der Soela-groep", Tijdschr. Aardr. Gen., 2e Serie, Dl. XXVII (1910), bl. 978.

Digitized by Google

lijk is, terwijl die van den Hr. V. N. door de welwillendheid van den Schrijver in ons bezit is gekomen.

Het Soelasch, (waarmede hier de taal van den volksstam Mngee is bedoeld) is zeker geen vocalische taal, maar het heeft toch als sluiters geen andere consonanten dan *n* en *ng*, *k* en *t*, dus de beide nasalen, die ook bij de half-vocalische talen nog de laatst overblijvende sluiters zijn en de beide tenues die het Soelasch bezit, want de *p* gaat vaak in *h* over, zooals beneden nog zal worden aangetoond.

Voorbeelden zijn:

n: belen (oog), bapen (berg), soen (mond).
ng: lisong (zweet), sinang (sarong), ginang (tuin).
k: kokak (krab), mëloek (kip), fiak (pisang).
t: hewat (stortvloed), oenat (zand), hoewët (ziek).

Verder vinden wij in de lijst nog magrëgar, als benaming van het sterrenbeeld Orion; wat wij van dit woord hebben te denken, weten wij niet, maar het kan zeker niet als bewijs gelden dat het Soelasch ook den sluiter *r* kent.

Omtrent het klankstelsel valt nog het volgende op te merken:

Van de palatalen vinden wij in de lijst een voorbeeld van dj, n.l. djeke, naast geke (buidelbeer), doch „regen" is oeja, zoodat wij het voorkomen der dj niet voor geconstateerd houden. De tj komt niet voor, gelijk te verwachten was, doch van de ntj zijn voorbeelden, n.l. lantje (sluiten), mëntja (waarom), ntjëhene (echtgenoot). De nj vinden wij in njaango (sik, kinbaard), dianjëdi (vergeten), janje (nu en dan), maar voor „vet, olie" vinden wij mina opgegeven, het Mal. minjak.

Als een in de talen van Celebes nieuwe klank treedt in het Soelasch de *f* op. In de N. Halmaherasche talen is deze klank zeer gewoon, ook in de talen van Z. Halmahera, dus in de Noefoorsche groep; op den vasten wal van Celebes kennen wij geene taal waarin de *f* voorkomt; het Moenasch heeft haar, het Boetonsch weder niet. De *f* in het Soelasch vertegenwoordigt vooreerst de *b* of de *w* der verwante talen, bv. foti (kuit), Bar. witi, Balant. witis, Mal. bëtis; foeloen (haar, veer), Bar. woejoe, Balant. woeloe, Mal. boeloe; foe (hoofdhaar), Balant. woeoe, Tontemb. woe'oek; fine (vrouw), Balant. wiwine, Mal. bini; foek lali (enkel), Balant. bokoe lali, Bar. woekoe jali; fisoen (steenpuist), Bar. bisoe, Mal. bisoel; foja (krokodil), Mal. boeaja; tofoe (suikerriet), Bar. towoe, Mal. tëboe; ofe (aardvrucht), Bar. oewi, Mal. oebi; foei (bamboe), Mal. boeloeh; fongetan (stinkend), Jav. bangët; fohoe (nieuw), Mal. baroe.

Met de *p* der verwante talen wisselt de *f* af in foto (zuster), Bar. potoe; fakoe (sprinkhaan), Bar. toepako; fiak (pisang), Tinomb., Tomin. pensa, Mal. pisang.

Digitized by Google

In foeli (schil) staat de *f* in het Soelasch naast *g* in goeli (huid), uit koeli.

Merkwaardig is verder ook de *h*, die uit *p* is ontstaan, wellicht met een tusschenstadium *f*, in de volgende voorbeelden: hila (hoeveel), Jav. Minah. enz. pira; ngha (vier), uit mpa, voor mpat; hitoe (zeven), uit pitoe; hoeloe (tien), uit poeloe; hino (vol), Mal. pĕnoeh.

Uit *r* is de *h* ontstaan in howo (twee), uit roewo, roeo, roea; uit *g* in leha (huis), Balant. laigan; uit *s* in habai (slang) Par. Mal. enz. sawa en tĕhea (nest), voor sea, saia, sarang (tĕ- is een lidwoord).

In dangi (schreien), Mal. tangis; doeka (koopen), Mal. toekar; dina (zon) voor tina, Loin. sina, Mal. sinar, is medialiseering der *t* op te merken en in goeli (huid), Mal. koelit; gege (oksel), voor keke; gamate (dooden) voor kamate, gaheko (liggen), met hetzelfde voorvoegsel, is de *k* als beginner gemedialiseerd.

De sluiter *l* is soms tot *n* geworden, bv. toen (knie), voor toel, Balant. toe'oer; fisoen (puist), Mal. bisoel; kapang (schip), uit kapal. Soms is de sluitende *l* tot *j* geworden, zooals in foei (bamboe) uit boel; sobaj (zeil), uit sombal.

Het eerste dezer voorbeelden is een woord dat op zijn Noefoorsch is behandeld, d. w. z. dat het den eindklinker heeft verloren, nadat de laatste lettergreep reeds open geworden was, dus: boeloeh, boeloe, foeloe, foel, foei. Op gelijke wijze is behandeld noen (boom), vgl. Bar. noenoe (waringin) en foek in foek lali (enkel), Bar. woekoe jali.

Tegenover de R. G. H.-wet verhoudt zich het Soelasch in het algemeen juist zooals het Javaansch en de Toradjasche talen: doorgaans verdwijnt de typische klank. Voorbeelden daarvan zijn oesoe (rib), Mal. roesoek; tĕkiloe (speeksel), Mal. lioer; tĕhea (nest), Mal. sarang; toloe (ei), Mal. tĕloer; pĕlaoe (naald), Mal. djaroem; timo (regentijd), Mal . timoer.

Als *h* is hij overgebleven in fohoe (nieuw), Mal. baroe; paleahong (mast), Mal. pĕlajaran; kahangki (vlot), Mal. rakit.

Als *g* vinden we hem in bagang (kies), Mal. gĕraham, daga (eb), Mal. darat en als *r* in ratoe (honderd).

Een vrij groot aantal voorbeelden hebben wij aangetroffen van het voorvoegsel bĕr-, bĕ-, dat ook gevoegd is voor woorden welker beteekenis als substantief is opgegeven. Men behoeft evenwel daarom nog niet onvoorwaardelijk te gelooven dat bĕ(r)- zoowel substantieven vormt als werkwoorden, daar men bij het navragen van woorden uit eene onbekende taal, op iemands hoofddoek wijzende, evengoed tot antwoord kan

Digitized by Google

krijgen „een hoofddoek dragende", als „hoofddoek". Hieronder volgen de voorbeelden:

bĕboja (op den rug liggen), bĕtondo (spreken), bĕlamoa (gapen), bĕkĕanak (baren), bĕtoto (vechten).

De beteekenis van adjectieven hebben: bĕlango (dronken), bĕlomo (week), bĕsengi (lui), bĕkati (droog), bĕhala (zilt), bĕfoefoe (wit), bĕrede (zwart), bĕgasa (rood).

Met de beteekenis van substantieven staan opgegeven: bĕrbesi (wang), bĕponde (soort gitaar van bamboe), bĕsiga (hoofddoek), bĕroengoe (donder). Het komt ons voor, dat deze vormen ook deelwoorden zijn en dat bĕsiga beteekent „een hoofddoek dragende, met een hoofddoek op", immers Bar. Biman. siga, Mal. sigar, Mak. Boeg. sigara' beteekenen „hoofddoek, hoofdtooisel". Ook ligt het voor de hand dat bĕroengoe „donderen" beteekent en het gr .w. roengoe „donder" is, vgl. Bar. goendoe, Mor. roendoe, Mal. goeroeh, Loin. londoeng. Ook bĕrbesi lijkt op een predicaatsvorm, vgl. Loin. gagising (wang), evenals bĕponde, want het bedoelde instrument heet in het Loin. poponting, met reduplicatie als werktuignaam, dus van den stam ponting, die in het Soelasch ponde wordt.

Belangrijk is ook in het Soelasch het prefix tĕ-, tĕr-, tĕgĕ-, tĕkĕ-, tĕk-. Ook een vorm taga- komt voor. Aan het voorkomen van de pĕpĕt in het Soelasch durven wij niet te twijfelen, daar wij zelf nooit Soelasch hebben gehoord en de Hr. V. N. in talrijke voorbeelden ĕ en ē onderscheidt. Wanneer wij echter den Hr. V. N. op bl. 976 van zijn boven aangetogen opstel tjakĕlele (1) zien schrijven, dan komt het ons toch niet onwaarschijnlijk voor, dat ook hij in de uitspraak der Indon. woorden de Hollandsche neiging volgt om de vocaal der lichtste lettergreep als ĕ uit te spreken, bv. Mĕkassĕr, Mĕnado, enz. Woorden als toloe (drie), non (zes), foti (kuit), toloe (ei), tofoe (suikerriet), toto (vechten, houwen), Mal. tĕtak, Jav. tĕtĕk, zouden overigens wel twijfel wettigen. In ieder geval mag men tĕ-, tĕr-, tĕgĕ-, taga-, tĕkĕ-, tĕk- houden voor hetzelfde prefix als het Maleische tĕr-. Voorbeelden zijn: tĕpiloe (spuwen), van een stam iloe, waarvan de secundaire stam piloe waarschijnlijk een nomen verbale is. Verder tĕliaan (herinneren), van een stam die ons niet bekend is; tĕrtingka (hurken); tĕgĕboko (liggen), tagaligoe (nagel), tĕkĕfoehi (keel), tĕkĕloea (spin), vgl. Mal. laba-laba; tĕkiloe (speeksel), van denzelfen stam iloe als het bovengenoemde tĕpiloe. Wanneer men denkt aan de groote verscheidenheid van vorm en beteekenis die het voorvoegsel tag-, taga-, tagi-, tali-, enz. in de Filippijnsche talen heeft, dan zal men zich niet verwonderen

(1) Tjakalele „een krijgsdans houden", uit het Ternataansch.

Digitized by Google

over de opgegeven vormen in het Soelasch, noch hierover, dat zoowel verbaal- als nominaalstammen daarmede worden samengesteld [1].

Van een *n*-vorm als praeteritum en perfectum naast een *m*-vorm als praesens en futurum vinden wij slechts één voorbeeld, n.l. n a t e (gestorven), naast m a t e, bv. in g a m a t e (dooden). Indien wij in dit voorbeeld geen archaïsme voor ons hebben, zoo is het voldoende om uit te maken dat het Soelasch behoort tot de talen met tijdvormen bij het werkwoord. Daar hetzelfde van het naburige en verwante Banggaisch is geconstateerd, schijnt deze conclusie niet gewaagd.

Van de samenstelling van woorden die tot elkaar in betrekking staan volgen hier voorbeelden, ontleend aan de woordenlijst van den Heer Van Nouhuys:

b e l e n f o e l o e n (wenkbrauw), woordelijk „oog (b e l e n) -haar (f o e l o e n)".
l o i n d a b a (voet), in welke verbinding l o i „been" beteekent.
l o i n d e h a (voetstap).
l o i k i k i n (teen).
l i m a k i k i n (vinger).
l i m a n d i a (handpalm).
l i m a n i n a (duim).
b e l e n d i a (aangezicht).
w a j o b e l e (bron).
n o e o w a j o (kokoswater).
s o e n f o e l o e n (knevel).
a k o e tĕ p o k (mijne fuik).
l a k a t o l o e (dertig).

Ten opzichte van het woord voor „oog" moeten wij opmerken, dat het in de lijst van V. N. als b e l e en als b e l e n voorkomt. Beide vormen zijn in het Soelasch mogelijk; de vorm b e l e n herinnert aan Tontemb. w ë r ĕ n, w ĕ l ĕ n g „oog", wellicht ook Niass. h o r o. Men ziet verder in de aangehaalde voorbeelden, dat het bepaalde woord hier en daar een lidwoord heeft, zooals in l o i n d e h a, l i m a n d i a, l i m a n i n a. Wanneer de vorm b e l e de ware is, moet men dus b e l e n d i a „aangezicht", woordelijk „de oogen hun binnenste" uitspreken; is de vorm b e l e n de juiste, dan is het lidwoord van d i a achterwege gebleven, omdat het na een woord dat op *n* sluit niet uit te spreken is, zooals het ook bij s o e n f o e l o e n „knevel", woordelijk „de mond zijn haar" onderdrukt is door de *n* van s o e n.

Verder vertoont het Soelasch nog meer kenmerken van de talen met averechtschen genitief; uit het voorbeeld a k o e tĕ p o k „mijne fuik" blijkt dat ook het pers. voorn. woord, in den genitief geregeerd door een substantief, vóór dit laatste wordt geplaatst, zooals dat bv. ook in de talen

[1] Intusschen blijft het mogelijk, dat in enkele dezer voorbeelden het op bl. 291 genoemde lidwoord t ĕ steekt.

Digitized by Google

van Roti en Boeroe plaats heeft [1]. Verder blijkt dat bij samenstelling van het telwoord 10 (en zeker ook 100, 1000, enz.) met een der telwoorden 2—9 het woord voor 10 voorafgaat en het daarmee te vermenigvuldigen telwoord volgt, dus laka howoe (20), laka toloe (30). Voor 10 wordt opgegeven hoeloe; doch laka zal wel hetzelfde beteekenen. Ook het Banggaisch heeft voor 10 sangoeloe en voor de veelvouden van 10 kolono, bv. loeo kolono, in het Mal. vertaald doea poeloehnja. Van dit kolo kan laka eene omzetting zijn, indien niet omgekeerd kolo uit loko, laka is ontstaan. De talen van Z. Halmahera hebben jofa (Gane), jofe (Sawai), jofo (Maba), en het Makiansch heeft joha, welke vormen teruggaan op jafa (Boeli) dat niet met laka schijnt samen te hangen.

Eerder kan dit worden aangenomen van het laatste gedeelte der woorden voor 20 in de talen van N. Halmahera, n.l. monoöe'o (Modole), monahalo (Galela), monaoko (Tobelo, Tabaroe), monala (Tololikoe), monaloko (Loda), monalok (Pagoe). In al deze woorden valt de klemtoon op na of no, zoodat waarschijnlijk uit den Pagoe-vorm monalok als stamwoord nalok moet worden aangenomen. Van bovengenoemde vormen schijnt het bestanddeel loko met laka en kolo overeen te komen.

Een ander spoor van toenadering tot de talen van N. Halmahera is het gebruik in het Soelasch om de ontkenning te voegen achter het woord dat ontkend wordt. Zoo vinden wij opgegeven voor „stom" ndio daang, woordelijk: „stem niet", voor „doof" mene daang „hooren niet", voor „onzeker" kĕnĕnowoe daa „zeker niet". Vgl. bv. Tobelosch ta diai oea „ik doe het niet", wo hangoen oea „hij betaalt niet", Galelasch wo odo wa „hij eet niet", ma baba wa „het is zijn vader niet", waarin oea, wa de ontkenning is.

In het Soelasch, welks taalgebied onder Ternataansch gezag staat, zijn meer Ternataansche woorden ingedrongen dan in het Banggaisch en in de talen op de Oostkust van Celebes. In de Woordenlijst vinden wij de volgende Ternataansche woorden: lefo (boek), saja (bloem), lawe (garen) [2], hagi (leenen), Tern. njagi [3], taboe (schieten), tiadi (ruilen), djooe (heer, ook nederig: ja), bĕbatoe (dorpshoofd), dodokoe (brug), fangoe (betalen), tiko (baai), Tern. djiko, bira (rijst), bĕbosoe (verboden), Tern. boboso, lalomba (bruinvisch) [4], dodoea (blaasbalg), Tidor. doea-doea. Voor „zwager" vinden wij dano, wat wel het Tern. dano zal zijn, dat eigenlijk „kleinkind" beteekent, maar thans z. v. a. „prins" is.

---

(1) Zie overigens Jonker, in Bijdr. K. I. 8 I, 280, 281.
(2) Jav., door het Ternataansch in het Soelasch gekomen.
(3) Waarsch. Mal. of Jav. (mĕ) nagih.
(4) Door het Tern. uit 't Mal. loemba loemba.

Digitized by Google

Naar zijne ontkenning zou het Soelasch de d e l e-taal moeten heeten (vgl. Tag. Bis. d i l i, Iloko d i, Iban. d j i, Sang. d i r i, d i d i, d ĕ n d i l ë, Loin. m a d i, Boeg. d e', Tonsea' d a i, Tontemb. r a'i, Tond. r a i, Tawail. t o r a i en Kern, Fidji-taal bl. 133 i. v. 2 d e, bl. 136 i. v. d r e d r e en bl. 169 i. v. s e n g a). Wij weten echter niet of men in die streken nog de talen naar het ontkenningswoord noemt.

Het (voormalige) Ombisch en het Batjansch.

Ten O. van de Soela-eilanden ligt de groep der Obi- of beter Ombi-eilanden, die thans nagenoeg onbewoond zijn en alleen door vreemdelingen tijdelijk worden bezocht. De Hr. Stormer deelt mede (1) dat in het Oud-Ombisch, waarmede dan is bedoeld de taal gesproken door de vroegere bewoners (2), het woord r a „groot" beteekent en dat die taal dezelfde is geweest als het Oud-Batjansch, d. w. z. het bestanddeel echt Batjansche woorden dat nog in het huidige Batjansch over is. Inderdaad is r a in deze taal „groot"; wij kunnen dus de Ombi-eilanden beschouwen als een voor het Batjansch verloren gegaan taalgebied, dat nog door geene andere taal is in bezit genomen, en tot eene nadere beschouwing van het Batjansch overgaan.

Ten N. der Ombi-eilanden ligt Batjan. De taal van dit eiland die naar hare ontkenning m o j o zou moeten heeten, is eene mengtaal, zooals er in het tot dus verre besproken taalgebied geen tweede voorkomt. Door de vestiging van talrijke vreemdelingen, is deze taal zeer sterk onder den invloed gekomen van het Maleisch, het Javaansch en het Soendaneesch, voor zoover deze beide laatste talen weder zijn opgenomen in het op Batjan gebruikelijke Maleisch. Ook een aantal Ternataansche woorden zijn in het huidige Batjansch te vinden. Het oorspronkelijke bestanddeel van het Batjansch echter is eene taal die niet tot de N. Halmaherasche taalgroep behoort, doch met het Soelasch, Banggaisch, Balantaksch, Loinansch en Bobongkosch verwant is, wat den woordenschat betreft. De genitiefconstructie is de averechtsche. Omtrent het voorkomen van tijdvormen kunnen wij niets mededeelen dan dit, dat wij voor „openen" vinden opgegeven n a b o e k a en voor „breken" n a b a l a. Indien deze vormen beteekenen „geopend" en „gebroken", dan kunnen zij als perfectische vormen van m a b o e k a „wordt geopend" en m a b a l a „wordt gebroken" worden beschouwd en is hiermede het bestaan van tijdvormen, althans van

(1) J. Stormer „Schets der Obi-eilanden", Tijdschr. Bat. Gen. XXXII (1889), bl. 621, 634, 635.

(2) Uit Valentijns berichten (I, bl. 231, 266, uitg. Keyzer) kan men opmaken, dat de Ombi-eilanden in de 14e en 15e eeuw eene eigen bevolking hadden, met een eigen bestuur, doch dat ze later eigendom van Batjan zijn geworden, 't welk in 1683 deze eilanden aan de O. I. C. heeft verkocht. Waarschijnlijk waren ze dus toen reeds ontvolkt.

Digitized by Google

sporen er van, bewezen. Bala kan eene verhaspeling van het Mal. bělah zijn, of het equivalent er van in het Batjansch; ook in het Bar. beteekent bala „splijten".

Om van den oorspronkelijken woordenschat eenig denkbeeld te geven, noemen wij hier de volgende woorden op:

tolo-tolo (kruin), Soel. Bangg. totolo (hals).
bangkoeroeng (rug), Bangg. tongkoeloeng, Soel. takolo, Balant. tokoeroeng, Bar. tongkoelo (knobbel).
para (dij), Mal. paha, Balant. Bob. Loin. Bar. pa'a.
tinikoe (nagel), Loin. Bangg. konoekoe.
konto-konto (stuit), Bob. kekentoen.
boeok (haar), Balant. woe'oe, Bangg. boe'oek, Soel. foe.
nandolan (meisje), Balant. Bangg. Loin. andalan (schoonzuster), Lalakisch nandonia (jongeling).
ipaja (zwager,) Mal. ipar.
eti (weten), Balant. enti'i.
ondo (zon), Minah. talen ěndo.
oedan (maan), Mal. boelan.
indaja (land), Mal. darat.
oroe-oroe (dal), Bar. oroe (bodem der zee, eener rivier).
lipoe (dorp), algemeen in de Tomini-bocht.
letjak (aarde), Mand. lita, Rongk. litak, Boengk. Mor. wita, Toradj. talen lida.
taoeroeng (honger), Tontemb. arěm.
marosong (krachtig), Bar. maroso, Bob. maroson, Loin. mahoson.
njanja (kat), Bangg. sasa.
kalimombang (vlinder), Bob. kalibombang, Bal. balambang, Soelasch kělěbebang, Ganesch kalibobo, Boelisch aibobang, Sawaisch kaliboben, Parig. kalibamba (verder zeer verbreid in de W. Toradjasche en Tominische talen).
pane (zaad), Mal. běnih.
wowo (mangga), Balant. id.
bakoe (sagoe), Bangg. Makiansch id., Bar. id. (teerkost).
sambei (leenen), Par. id. (ruilen).
babose (roeien), van bose (roeispaan), algem. in de Tom. B. bose, wose.
bei (geven), Bar. wai, Loin. bee, Bob. bei, Mal. běri.
ala (nemen), algemeen in de Tom. B.
baresi (veel), Ampanasch borosi.
ompoe (gijlieden, U), woordelijk „heer", Boeg. opoe, Tontemb. apo', Tob. ompoe, enz.
ga (slechts), Bar. Par. dja.

Met de talen van Z. Halmahera stemmen overeen woorden als:

Digitized by Google

atoal (mes), Boel. ete, Saw. jete.
jojo (hond), Saw. jaoe, Ganesch ior, Makiansch njooe.
nonok (aap), Boelisch, Ganesch nok.

Deze woorden bewijzen dat de taal in haar wezen zulk eene is, als wij op Batjan mogen verwachten. Het feit dat zij hare eigene genitief-constructie heeft behouden, ook waar zij Maleische of andere niet-Batjansche woorden gebruikt, doet duidelijk zien dat zij haar karakter nog niet heeft verloren. De volgende samenstellingen zijn voorbeelden van de Batjansche genitief-constructie:
soesoe mata (tepel).
soesoe paisoe (melk, zog).
poetjat goeminga (navelstreng).
baoe toelanga (schouderblad).
bĕtis toelanga (scheenbeen).
tangan ati (handpalm).
tangan ina (duim).
kemi paisoe (pis).
losoeng anaka (rijststamper).

In de bovenstaande voorbeelden zijn baoe toelanga, bĕtis toelanga en waarschijnlijk ook losoeng anaka en soesoe mata, Batjansche genitief-constructies van Maleische woorden. In toelanga en anaka is eene slot -*a* op te merken, die ook voorkomt in goeminga (touw) van de samenstelling poetjat goeminga (navelstreng), waarin poetjat het Mal. poesat en goeminga het Tern. goemi (touw) is, van hetwelk blijkens Tabaroesch, Tobelosch, Lodasch goemini, het Pagoesche goemin de oorspronkelijke vorm is. Wellicht hebben we hier dus te doen met een lidwoord, want voor „touw" vinden wij nggoemi, voor „kind" ana' en voor „been" toelang opgegeven. Het schijnt ook voor te komen in dantjana, dat opgegeven staat voor „oudere, oudste", syn. met Mal. kaka', indien n.l. dantjana eene omzetting is van Mal. djantan, wat intusschen niet te bewijzen is. In de andere samenstellingen komt deze *a* niet voor, daar de bepaalde woorden daar alle op een klinker uitgaan. Andere voorbeelden zijn bibira (lip), waar *a* aan het Mal. bibir is gehecht, voorts ipaja (zwager), tokaja (prijs), vgl. toekai (koopen), Batjaja (Batjan), Banggaja (Banggai). Een klinker die den consonantischen sluiter klinkend maakt kan men in deze *a* niet zien, want het Batjansch is geen vocalische taal; het kent als sluiters de volgende medeklinkers:
t, bv. arangat (kies), pioet (voorvader).
l, bv. tiol (voet), atoal (mes).
p, bv. oop (werpnet).
k, bv. boeok (hoofdhaar), oeatok (stiefkind).
n, bv. nandolan (meisje), oedan (maan).

Digitized by Google

t, bv. s i k o e t (op den rug dragen), r o w o e t (uitslag).
r, bv. l i n d o e r (aardbeving), t o e r (eb).
ng, bv. m a d j a n g (goed), t a p i n g (asch).
d, bv. s a l o i d (pijlkoker).
s, bv. l a w i s (kiekendief), t i n t i s (papegaai).

In s o e s o e p a i s o e is althans het bepaalde woord Batjansch. Het bepalende s o e s o e kan Batjansch, maar ook Maleisch zijn; p a i s o e is „water, vocht"; waarschijnlijk is dit een omschrijvend woord (wisselterm), dat „waschmiddel" beteekent, van den stam i s o e, „strijken, wrijven, schuren". In t a n g a n i n a is het bepalende woord Maleisch, het bepaalde Batjansch. Eene geheel Batjansche samenstelling is k e m i p a i s o e, woordelijk „piswater"; het stamwoord k e m i bet. „pis" (b a k e m i „pissen"), vgl. Sawaisch e m i, Bar. e m e, Boeg. t e m e.

Het Ternataansche en Tidoreesche element is ook vrij sterk in het Batjansch, al komt het niet in vergelijking met het Maleische. Uit het Ternataansch of uit het Tidoreesch stammen o. a. de volgende woorden:
s a r o-s a r o (rib), Tid. id.
n a o e (oom), Tern. Tid. n o n a o e; blijkens Tab. Lod. Tob. n a o e r o e, Sahoeoe n a o e d o e, Modolesch n a o e l o e, staat dit woord voor n a o e r. In de talen van N. Halmahera beteekent het „man".
s a f o (scheplepel), Sahoeoe s a w o'o, Soelasch s a f o (drinknap).
n g g o e k a (pisang), Sah. o e k a'a (suikerriet), Tern. Tid. Gal. o e g a, Pagoe o e g a k, Tab. Tob. Lod. o e g a k a.
b i d o (sirih), Gal. Tern. Lod. Pagoe b i d o, Tab. b i d o s o.
s o o e (tooverdokter), Tern. s o o e-s o o e, Tid. s o s o o e.
b o b o o t j a (rheumatiek), Tern. id.
p a p o s o n g (verboden), Tern. b o b o s o; blijkens Pagoe b o s o n, Sah. Tab. b o b o s o n o, is b o b o s o n de oorspr. vorm.

Eene merkwaardige vorming is p a m a r e a n g (strand), van een stam m a r e, waarschijnlijk id. met Tern. m a r i (steen), Sah. m a d i; het woord beteekent dus „waar steenen zijn". Hiermede is tevens bewezen, dat het Batjansch de vorming met p a- en -a n g kent. Een ander voorbeeld is p a n o l i a n g (bediende).

Met het voorvoegsel p a- is ook gevormd p a m a s e (rijst), dat van denzelfden stam is als Bar. b o n t j e (rijstpap) en o s e (gepelde rijst), in de W. Toradjasche talen; vgl. ook Makiansch h a m a s i, Ganesch s a m a s i.

Van de R. G. H.-wet hebben wij slechts de volgende voorbeelden: l i n d o e r (aardbeving), waarin de typische klank *r* is; i p a j a (zwager) en i n d a j a (land), Mal. i p a r, d a r a t, waarin hij *j* is en b e i (geven), b o s e (roeispaan), l o j a (zeil), waar hij is verdwenen. Daar b e i uit b a r i is ontstaan, moet er een tusschenvorm b a j i worden aangenomen; in l o j a heeft zich een sluit *-j* niet kunnen handhaven, daar de eindlettergreep eveneens met *j* begon en in b o s e is de klank,

Digitized by Google

als onmiddellijk voor de *s* staande, uitgevallen. Wij mogen dus *j* als den vertegenwoordiger van den typischen klank dezer wet in het Batjansch aannemen.

Eene eigenaardigheid, die evenzeer bij het Soelasch en bij de Tern.—Halm. talen is op te merken, is het plaatsen der ontkenning achter het ontkende woord, waarvan voorbeelden zijn: a h a l i m o j o „geen familie", s a i k o r m o j o „geen één, geen enkele".

Eene Bataviaasch—Maleische (oorspronkelijk Balineesche) vorming is toegepast op den stam s a l a i (Lod. Tern. Sah. Pagoe id.) „dansen, door vrouwen, op Inl. wijze", n.l. m a s a l a i n. In de Wdl. is als vertaling „vroedvrouw" opgegeven, waarschijnlijk is te vertalen „sjamanistische danseres". Het Sang. heeft m a s a *l* a i, het Talaoetsch m a s a *l* a i n g a.

Het voorvoegsel b a- komt in een aantal voorbeelden voor, zooals:
b a b o s e (roeien), stam b o s e (roeispaan).
b a d o j a (vertrekken), waarschijnlijk voor b a l o j a, van l o j a (zeil), dus syn. en id. met Mal. b ĕ l a j a r.
b a o e s i (volgeling).
b a d i b o-d i b o (winkel houden).
b a k a k e d o e (krom).
b a k e m i (pissen), stam k e m i (pis).
b a p o e t (een wind laten), stam p o e t (veest).
b a p a d a (malen).
b a p a g o e n a a n (landbouwen).

Al zijn niet van al deze afleidingen de stamwoorden in hunne juiste beteekenis bekend, toch kan men genoegzaam uit deze voorbeelden zien, dat de waarde van het voorvoegsel b a- in het algemeen aan die van zijn Mal. equivalent b ĕ r- gelijk is. Het voorbeeld b a p a g o e n a a n is een decompositum, daar het (secundaire) grondwoord p a g o e n a a n (bebouwd land) weder afgeleid is van een grondwoord g o e n a, dat zeker wel samenhangt met Tern. Tid. g o e r a, Sah. k o e d a (tuin).

Zelfs het woord m a g i n d a n a o, waarmede in het O. van den Archipel de zeeroovers worden aangeduid, is in het Batjansch vervormd tot b a g i n d a n a o, om er een deelwoord van te maken. Daarentegen is het uit het Mal. overgenomen woord b a n d e r a (vlag) tot m a n d e r a geworden.

Merkwaardige klankovergangen zijn nog: n i n d i n g (wand), uit Mal. d i n d i n g; n a w a n g (deur) uit Jav. l a w a n g; h a j o a n (dier) uit het Mal. (Ar.) h a i w a n; n j a m a (naam) uit het Mal. n a m a; p o e t j a t (navel) uit Mal. p o e s a t; l e t j a k (aarde) uit l i t a k.

Iets over de talen van Noord-Halmahera.

Ten N. van Makian loopt eene taalgrens. Het vlak ten N. van Makian gelegen eilandje Mare spreekt Tidoreesch, of althans een dialect daarvan,

Digitized by Google

En met het Tidoreesch zijn wij in het gebied der Noord-Halmaherasche taalgroep, over welke wij totnogtoe het best zijn ingelicht door een opstel van den Heer A. Hueting, in Bijdr. K. I. 7, VI, bl. 370—411, getiteld „Iets over de Ternataansch—Halmaherasche taalgroep" (1). Uit dit artikel leeren wij, dat deze taalgroep beperkt is tot de N. helft van Halmahera, en de omgelegen eilanden: Ternate, Tidore, de N. en Z. Loloda-eilanden, Raoe, Morotai en de eilandjes langs de Tobelosche kust. Van Z. Halmahera is de N. kust bevolkt door lieden van Tobelo, die dus de geheele Zuidkust der baai van Kaoe tot gebied der N. Halmahera-talen (speciaal het Tobelosch, Boëngsch dialect) hebben gemaakt, met nog een klein gedeelte van het land ten Z. van kaap Lelewi (eindpunt van het N. O.-lijk schiereiland van Halmahera). Deze landstreek bezuiden kaap Lelewi is meer bepaald terrein van het Toegoetil, dat op de Schetskaart van Hueting met eene afzonderlijke kleur is aangeduid, maar feitelijk niets anders is dan eene variëteit van het Boëngsche Tobelosch. Als afzonderlijk dialect kan op dit kaartje evenceens het Tololikoe afvallen, daar dit slechts zeer weinig verschilt van het Isam of Pagoe. Wat verder op het taalkaartje Waioli is genoemd, zou beter Sahoeoesch kunnen heeten, van welke taal het Waiolisch dialect, gesproken in het N. deel van zijn gebied, op de grens met het Iboesch en het Tabaroesch, dan eene kleine variëteit vormt.

Van al deze talen is het Tobelosch de grootste en zijn het Pagoe (of Isam) en het Modole de meest ouderwetsche in woordvorm. Al deze Noord-Halmahera-talen vormen een nauw samenhangend geheel en verschillen in den grond niet veel van elkander. Als taalgroep stellen zij zich, door de aan alle gemeenschappelijke bizondere kenmerken, scherp tegenover de talen van Zuid-Halmahera en de daarmede verwante talen der eilanden ten W. en ten O. van Z. Halmahera en die van de N. kust van Nieuw Guinea.

De typische Noord-Halmahera-talen (met welken term wij verder de door den Hr. Hueting in kaart gebrachte „Ternataansch—Halmaherasche taalgroep" zullen aanduiden) moeten voorloopig uit het Indonesisch taalverband worden losgemaakt. Dat ook deze talen den averechtschen genitief hebben, mag geen reden zijn om ze met de overige talen met averechtschen genitief in ééne groep te vereenigen, en ze te zamen met deze te stellen tegenover de talen met „rechtschen" genitief. Het verschil tus-

(1) Thans kan men ook nog vergelijken: „De Talen van Halmahera in verband met de Evangelie-verkondiging", door J. Fortgens", Meded. Ned. Zend. Gen. Dl. 56, bl. 194—213, en Pr. W. Schmidt, „Die sprachlichen Verhältnisse von Deutsch Neu-Guinea" (Zeitschrift für afrikanische, ozeanische und ost-asiatische Sprachen, 1912). In dit laatste artikel wordt samenhang tusschen de N. Halm. talen en de Papoea-talen (d.w.z. de niet-M P. talen van N. Guinea) aangenomen; ze worden althans gelijkelijk met de Papoesche talen tegenover de M. P. talen gesteld.

Digitized by Google

schen het Balantaksch en het Banggaisch is bv. veel minder groot dan dat tusschen de talen van Noord- en die van Zuid-Halmahera, terwijl het aangeven der taalgrens zooals op de Schetskaart van 1894 is gedaan, het omgekeerde zou doen vermoeden.

De taalgrens van Brandes heeft dan ook veeleer de beteekenis van het aanduiden der grenzen van twee enclaves in het Maleisch—Polynesisch taalgebied, n.l. van de W. en N. grens der N. Halmahera talen en van de W. grens der Indonesische talen met averechtschen genitief, dan van eene lijn die de Maleisch—Polynesische talen van den Archipel in eene W.-lijke en eene O.-lijke helft verdeelt.

Het gebied der Zuid-Halmaherasche talen.

De talen van Z. Halmahera zijn, zooals ze reeds door den Hr. Hueting zijn aangegeven: Boelisch, Mabasch (met Bitjolisch), Patanisch, Sawaisch, Wedasch en Ganesch.

Zooals op de kaart van den Hr. Hueting is te zien, grenst het Boelisch ten N. aan het Toegoetil, eene variëteit van het Boëngsche Tobelosch, dus eene taal der Noord-Halmaherasche groep. De grens loopt ongeveer op 1° N. B. Het Boelisch, met het daarbij behoorende Waiamlisch, dat slechts eene variëteit daarvan is, beslaat verder de N. O. kust der Boelibaai en grenst ten Z. aan het Mabasch, dat moet worden samengenomen met het Bitjolisch of Inglisch, daar het verschil tusschen die beide zeer gering is. Het Gotowasi, door Cambier genoemd (Bijdr. K. I. 3, VII, bl. 244) is niet anders dan Mabasch [1]. Aan het Mabasch—Bitjolisch, grenst het Patanisch, dat gesproken wordt op de spits van het Z. O.-lijk schiereiland van Halmahera, dus zoowel aan de kust der Boeli- als aan die der Weda-Baai.

Aan het Patanisch grenst het Sawaisch, welks taalgebied geheel in den zak der Weda-baai is gelegen. Recht ten N. daarvan, aan het meest Z.-lijk gelegen deel van de kust der Kaoe-baai, in het dorp Ekor en omstreken, komt nog eene vestiging van sprekers van het Sawaisch voor, een bewijs dat de talen van Z. Halmahera door die van N. Halmahera uit de baai van Kaoe zijn verdreven, hetgeen de bewoners van Halmahera ook nog zeer goed weten.

De geheele W. kust der Weda-baai spreekt Wedasch, behalve de Z. punt van het Z.-lijk schiereiland van Halmahera, die taalgebied is van het Ganesch, dat dus ook op het Z.-lijk deel der W. kust van Halmahera wordt gesproken. De geheele W. kust van Tidoreesch—Halmahera spreekt Tidoreesch en Ternataansch.

---

[1] Bij de beschrijving van Maba wordt n.l. Gotowasi als de Z. lijkste plaats genoemd, vlak naast Ingli (beoosten Gotowasi op de kaart) en Boeli, ten Z. O. van Maba.

Digitized by Google

De Kajoa-eilanden en Oost-Makian.

Van de Kajoa-eilanden, die ten N. van Batjan liggen, deelt De Clercq mede, dat er dezelfde taal wordt gesproken als op Oost-Makian (1).

Het eiland Makian zelf is het gebied van twee talen, het Oost-Makiansch, of de taal der „binnendorpen" en het West-Makiansch, gesproken in de „buitendorpen", op de W. kust. Volgens De Clercq (2) verstaan de bewoners der O. en die der W. kust elkaar in het geheel niet en spreken zij Ternataansch als zij elkaar ontmoeten.

De Clercq geeft (3) eene lijst van honderd woorden, benevens de hoofdtelwoorden en een paar zinnetjes. Dit lijstje hebben wij eenigszins kunnen aanvullen en verbeteren, daar De Clercq hier en daar onnauwkeurig is, bv. consonantische sluiters niet heeft gehoord, die dan gewoonlijk ook zeer zacht worden uitgesproken. Vergelijking der woorden dezer lijst met hunne equivalenten in het Boelisch, het Sawaisch en het Ganesch (4) leert dat het Oost-Makiansch met deze drie talen tot ééne groep behoort, zoodat het zeer mogelijk is, dat dit gedeelte van Makian van uit Zuid-Halmahera is bevolkt. De Clercq is dus in de uitdrukking zijner meening: „Het schijnt dat er eenig verband bestaat tusschen deze taal (het Makiansch) en die welke te Weda en Patani wordt gesproken; de wederzijdsche bewoners kunnen elkaar echter niet verstaan", onjuist door overgroote omzichtigheid. Men ziet hieruit meteen, wat men soms te denken heeft van mededeelingen als: de sprekers der talen verstaan elkaar niet. Hieronder volgt eene lijst van Makiansche woorden, vergeleken met hunne equivalenten in het Boelisch, Sawaisch en Ganesch. De letters tusschen haakjes zijn pronomina suffixa.

Nederlandsch.	Makiansch.	Boelisch.	Sawaisch.	Ganesch.
1. arèn-palm	naoe	naoe	naoe	
2. boom	ai	ai	ai	gagi
3. blad	loe	oeloeoe	oeloeoe	
4. bloed	loo	lelo		sislo(r) (Wall.), gi(d) (Maan)
5. broeder	tahno	jatenok	aftenoek	tano(d)

(1) Bijdr. Res. Ternate, bl. 96. Deze uitspraak van De Clercq wordt bevestigd door den Hr. Maan, die het Makiansch heeft onderzocht.

(2) O. C. bl. 82.

(3) O. C. bl. 82—84.

(4) Van het Boelisch en het Sawaisch hebben wij, door den welwillenden bijstand van den Hr. Maan, met hem te Boeli de Holle'sche lijst kunnen invullen. Van het Makiansch heeft de Hr. Hueting ons eene kleine woordenlijst bezorgd, eveneens van het Ganesch, van welke laatste taal wij ook nog de lijst van Wallace bezitten. Later hebben wij nog van den Hr. Maan ontvangen geheel ingevulde Holle'sche woordenlijsten van het Mabasch, Patanisch, Wedasch en Makiansch en ook nog eene kleinere lijst van het Ganesch.

Digitized by Google

Nederlandsch.	Makiansch.	Boelisch.	Sawaisch.	Ganesch.
6. baden	asop	sisop	sip	
7. betalen	polas	polas	poles	
8. deur	boa	bawa		
9. dooden	poen	poen	poen	
10. eiland	waho		wef	waf
11. eten	ahon			ahon
12. geneesmiddel	oedam		oerem	
13. groot	lolol			lol
14. goed	hia	mafia	fie	fiar
15. gij	aoe	aoe	aoe	
16. gijlieden	meoe	meoe	meoe	
17. hoofd	poio			pojoe
18. hals	gowo		koko	gago'o
19. hand	komo			komoe(t)
20. haar (lichaam)	hatoeloe	ploeoe	ploeoe	paploeo
21. huid	liko	gitjo	like	kakoeto
22. haar (hoofd)	kakle			iklet (Wall.), bibo (Maan).
23. huis	oem		oem	oem
24. haai	woi	woi		
25. hond	njooe		jaoe	ior
26. kalk	jahi	jäfi	jafe	
27. klein	miasi		mia	
28. ik	jak	jai	ja	
29. kind	mtoe	ntoe	antoe	oentoena (Wall.), nja (Maan)
30. kleinkind	boeoe	boeoe	boeoe	tiboe
31. kip	manek	mani	mane	manik
32. krokodil	poi	piai	piai	
33. kokos	niwi		niwe	niwi
34. lang	mlongan	mlanga	mlongo	
35. loopen	han	fan	fan	han
36. lachen	amlif	amlif	emlif	
37. luis	koet	oet	kit	koetoe
38. mond	soemo	smo	soemoe	soemoe(t)
39. man	mon	man	mon	mon (Wall.), maon (Maan)
40. moeder	mama			mamoe
41. maïs	gotjila	kastela	kastela	
42. maan	pait			pai
43. mast	halion	failan	felan	
44. nieuw	powo	poo		

Digitized by Google

Nederlandsch.	Makiansch.	Boelisch.	Sawaisch.	Ganesch.
45. neus	hoengo	oehngo	oesnoe	oesnoe(t)
46. oog	mto	mta	mto	mtooe(t)
47. oud	lagai		legai	
48. pisang	loka		loke	loka
49. rood	makot		mkote	mekoit
50. rook	jaso	mamajas	meas	jaso
51. rijst	hamasik			samasi
52. rijstblok	loesin	loesing	lisen	
53. regen	oelan	oelan		oelan
54. sagoe	bako			bakoe
55. schuit	wogk			wog
56. steen	lalai		loi	
57. sagoepap	poepi	poepi		
58. sirih	gias		giës	giës
59. slapen	amtoeli	namtoeli		
60. sterven	mot	mat	mot	
61. slang	baoe	goeoe	goeoe	booe
62. schildpad	hen	fen	fen	
63. suikerriet	tob	top	tep	
64. tand	lahlo	smo	ngange	aho
65. tong	pepleo	papleo	pepleo	mimoe(t)
66. vragen	koetan	faoetan	oetne	
67. verkoopen	wagit	wage	wage	
68. vrouw	mapin	maping	mepin	mapin
69. vader	baba			bapa
70. vuur	loetan		loeten	
71. visch	ian	ian	in	ian
72. wang	choko		fofo	hoho(d)
73. voet	wet			we(d)
74. weten	oenak		oene	
75. wond	jobat	jabat	jobet	
76. wind	moda		moere	
77. water	woja	waja	woje	wojo
78. weg	lolan	laling		lolan
79. wit	boelang	boeboelang		woelan
80. wij	kit	ite	ite	
81. zat	mosi	mosi	mese	
82. zwart	koeda	gogo		
83. zijlieden	si	si	si	so
84. zitten	batalon	totolang	tolen	
85. zout	jasin	gasi	gasi	gasi
86. zon	ngan		ngen-ngān	
87. zee	wolat	olat	woelet	wolat

Digitized by Google

Nederlandsch.	Makiansch.	Boelisch.	Sawaisch.	Ganesch.
88. 1	pso	sa	tjo	so
89. 2	ploe	loe	loe	loe
90. 3	ptol	tol	tel	tol
91. 4	phot	fat	fot	fot
92. 5	plim	lim	lim	lim
93. 6	pwonam	wonam	wonem	wonam
94. 7	phit	fit	fit	fit
95. 8	pwal	wai	wal	wal
96. 9	psiwo		siwi	sioe
97. 10	joha so	jafa sa	jofe so	jagim so
98. 20	joha loe	jafa loe	jofe loe	jofa loe
99. 100	oetin tjo		witen tjo	oetin so
100. 1000	tjalan tjo	lalan	tjalen	
101. rustbank	gaigoelan	gagaoe		

Het is uit deze lijst geheel duidelijk, dat het Oost-Makiansch bij de talen van Z. Halmahera, het gebied der Kalana Fat (Waigeoe, Salawati, Misol), het Noefoorsch en zijne verwanten behoort. Eenige typische kenmerken dezer talen zullen hier worden opgenoemd, om het bovenstaande te staven. De eerstgenoemde voorbeelden zijn Oost-Makiansch.

1. De eindklinker van oorspronkelijk op eene open lettergreep uitgaande woorden wordt afgeworpen, bv.

mapin (vrouw), Noef. bin, Mal. bini.
mot (sterven), Noef. mar, Mal. mati.
koet (luis), Noef. oek, Mal. koetoe.
oem (huis), Noef. roem, Mal. roemah.
hen (schildpad), Jav. pĕnjoe.
tob (suikerriet), Noef. kop, Mal. tĕboe.
poen (dooden), Noef. moen, Mal. boenoeh.
jak (ik), Bare'e jakoe.
kit (wij), Mal. kita.
wok (Livistona rotundifolia), Tabar. Tobel. Gal. weka.
wogk (schuit), Tag. Bis. Sang. bangka.
pai (krokodil), Mal. boeaja.
ai (boom), Noef. id., Mal. kajoe.
koetan (vragen), Mak. koetanang, Boeg. oetana, Mal. tanja.
nhik (vleermuis), Mak. panjiki, Tag. Ibng. Sang. paniki.
tol, Noef. kior, Jav. tĕloe.
pot, Noef. fiak, Jav. pat.
lim, Noef. rim, Mal. lima.
phit, Noef. fik, Jav. pitĕe.
wal, Noef. war, Tontemb. waloe.

Dit proces heeft zich echter nog niet zoover uitgestrekt als in het Noef.

Digitized by Google

2. Waarschijnlijk door verlegging van den klemtoon, vertoonen vele woorden een gesyncopeerden vorm in de lettergreep die de beklemtoonde voorafgaat en dus in de uitspraak de lichtste is. Voorbeelden zijn:
m t o (oog), Noef. m g a s i, een meervoudsvorm van m g a, Mal. m a t a.
p l o e (haar), Mal. b o e l o e.
p l e l o (tong), voor p a l e l o, vgl. Boelisch p a p l e o, voor p a p a l e o.
m t o e (kind), voor m a t o e, stam t o e met voorvoegsel m a-; vgl. Boeolsch, Kaidipansch, Boelangasch n a t o e „ei".
m h o n a s (ziek), stam h o n a s, Mal. p a n a s (heet), met prefix m a-.
n h i k (vleermuis), voor h n i k, uit p n i k, Tag. Ibng. Sang. p a n i k i.
k a k l e e (hoofdhaar), voor k a k a l e e.
p s o, p c h o t, p c h i t, p s i o, telwoorden (1, 4, 7, 9), door De Clercq genoemd, naast p ĕ l o e (2), p ĕ l i m (5), p o w a l (8). De gesyncopeerde vormen hebben dus ook het voorvoegsel p ĕ-; deze vormen met prefix worden gebruikt bij het tellen van voorwerpen. Het Boelisch heeft daarvoor de vormen der onbenoemde telwoorden met het voorvoegsel p i-, dus p i l o e, p i t o l, p i f a t, p i l i m, p i w o n a m, p i f i t, enz.; het Sawaisch voegt p e- voor, dus p e l o e, p e t e l, p e f o t, p e l i m, p e w o n e m, p e f i t, enz.

3. Het pers. voorn. w. van den 3den pers. mvd. s i (1) is waar te nemen in de volgende meervoudsvormen:
m a p i n s i (vrouwen).
b a b a s i (vaders).
w a n g o e s i (kinderen).
b o e k s i (kleinkinderen).
m a t l a o e f s i (slaven).
a i h i o s i (vrede), naast a i h i o; de eerste vorm is zonder twijfel een meervoudsvorm, maar hoe die in onze taal is weer te geven, is ons nog niet duidelijk.

Deze voorbeelden (behalve het laatste) zijn alle namen van levende wezens; dit s i moet dus hetzelfde wezen als het Noefoorsche. Als voorn. w. 3e pers. mvd .geeft de woordenlijst s i.

4. Van den genitief hebben wij de volgende voorbeelden:
a i n i r a g e-r a g e (boomtak).
a i n i l o e (boomblad).
m a l o w o n g t o (bevolking), woordel. „dorpsinhoud".

In de beide eerste samenstellingen is a i „boom"; r a g e-r a g e is id. met Lodasch r a r a g a „vinger, tak", Tab. Gal. r a r a g a „vinger", Tern. Tid. Sah. r a g a-r a g a „vinger", d j a g a „tak" en l o e is „blad". Deze zelfde genitief komt voor in het Boelisch, waar men bv. zegt a i n i t i p a (boomspruit), l o b o n i k o l a n o (middenvinger), b o b o k o n i o e b i (hoofdschedel), g o e g o e o n i m a r a p o e r o e s (neusgat), welke

(1) Zie: Van Hasselt, Spraakkunst der Noefoorsche taal, bl. 26.

Digitized by Google

samenstellingen woordelijk beteekenen: „boom zijn spruit, vingers hun koning, hoofd zijn schedel, neus zijn gat". De beide eerstgenoemde voorbeelden uit het Makiansch beteekenen dus woordelijk: „boom zijn tak, boom zijn blad".

De beteekenis der partikel n i wordt verduidelijkt door haar gebruik bij de verbinding van bepaalde woordrubrieken met de bezittelijke voorn. woorden in het Boelisch. Namen van voorwerpen als huizen, schepen, messen, kleedingstukken, wapens, gereedschappen, ook haren en nagels (1) worden op de volgende wijze met de bezittelijke voorn. woorden verbonden: het bez. voorn. w. wordt gehecht aan de partikel n i en daarachter komt het woord dat de bezitting aanduidt. Het voorbeeld bij de bespreking van het Boelisch gegeven (zie bl. 332), zal dit verduidelijken.

In eene Toradjasche taal (bv. het Bare'e) vertaald, zou eene woordverbinding als: j a n i k e b a i luiden: j a k o e a n o e k o e b a n o e a. Eene zoo dubbel nadrukkelijke uitdrukking komt in het Bare'e niet voor, maar a n o e k o e b a n o e a, in den zin van „m i j n huis" is zeer gewoon. (Zie ook bl. 286).

Mag men nu dit n i met het Bare'e en verder algemeen Indonesische a n o e gelijkwaardig stellen, dan zijn a i n i r a g e-r a g e, a i n i l o e, tegenover Bar. r a'a n g k a d j o e, i r a n g k a d j o e (voor r a'a n o e k a d j o e, i r a n o e k a d j o e) inderdaad averechtsche genitieven te noemen. Van uit het standpunt der talen met „rechtschen" genitief, zijn die averechtsche genitieven dus zulke waarbij de bezitter met meer nadruk wordt vermeld dan de bezitting.

Dat er in het Oost-Makiansch ook genitieven zonder dit tusschenzetsel voorkomen, leeren de voorbeelden l a s a p l e e (lansat) en n a k a l e e (nangka), waarin l e e wel „boom" zal beteekenen. Zulke genitieven zijn ook in het Boelisch zeer gewoon; voorbeelden zijn t a t a l e e p l o e (kippenveer), w a o p o e (halsstam, nek), p a p a r a k r a k (aardmier, witte mier), in welke de volgorde der samenstellende deelen geheel dezelfde is als in die der Nederlandsche synoniemen.

Eene derde genitief-constructie die nog in het Boelisch voorkomt, worde hier eveneens genoemd, omdat zij waarschijnlijk ook in het Makiansch voorkomt. Bij deze constructie krijgt n.l. het tweede (bepaalde) woord het achtervoegsel *-o*, zooals de volgende voorbeelden aanduiden:

b o o e w a n g t o (varkensvleesch), van b o o e (varken) en w a n g a t (vleesch).

w a g a s m a t o (kokosstam), van w a g a (kokos) en s m a t (stam) (2). Zie verder bl. 332.

---

(1) Dus bij de namen der dingen die men niet altijd bij of aan zich heeft. Bij de namen der lichaamsdeelen volgt men eene andere constructie, doch de haren en nagels, die geregeld afgesneden worden en die men zoowel draagt als aflegt, worden niet als lichaamsdeelen beschouwd.

(2) S m a t beteekent ook „mensch", vlg. Mal. t i a n g (paal), Jav. id. (m e n s c h);

Digitized by Google

Waarschijnlijk is *-o* meer als lidwoord op te vatten, dan als pron. suff. Sommige woorden schijnen in 't Boel. altijd dit *-o* te hebben; het is althans merkwaardig, dat de namen van lichaamsdeelen bijna alle op *-o* uitgaan, bv. boboko (hoofd), kanjo (oor), goegoeo (neus), pero (lip), glao (keel), papleo (tong), ngalo (kin), ngengeo (wang), wao (hals), hnjao (buik), tao (rug), kakamo (arm, hand), sasoeno (elleboog), golo (staart). Van woorden als pero (lip), golo (staart), kakamo (hand), boboko (hoofd) is het zeer waarschijnlijk dat zij in stamvorm luiden per (Mal. bibir), gol (Mal. ekor), kakam (werktuignaam van kam, Jav. gam, gĕm „vastgrijpen"), bobok (Bob. Loin. oebak). Doch de *-o* schijnt in deze woorden aan het stamwoord te zijn vastgegroeid, daar gewoonlijk de *-r* van het pron. suff. 1e pers. mvd. incl. er nog aan toegevoegd wordt; vraagt men het woord voor „hoofd", dan krijgt men ten antwoord bobokor „ons hoofd", d. w. z. „het menschelijk hoofd" en zoo verder goegoeor, smor, glaor, papleor, enz., woordelijk „onze (menschelijke) neus, mond, keel, tong".

Het is dus mogelijk dat in eenige der bij De Clercq (bl. 83) opgegeven woorden pojo (hoofd), oehngo (neus) (1), baibio (oor), soemo (mond), plelo (tong), lalho (tand), chocho (wang), niwilo (lip), gowo (hals), patpido (borst), bingo (buik), dawojo (dij) deze *o* aanwezig is, maar het is tevens de vraag, of bovengenoemde woorden thans in de levende taal zonder *-o* meer voorkomen. Voor de taalvergelijkign is het echter van gewicht hierop te letten.

Hebben deze woorden dus gewoonlijk de bepalende *-o* aangehecht, dan kan het geen verwondering geven dat andere woorden met het bepalende ni worden opgegeven. Zoo bv. het door De Clercq opgeteekende niwilo (lip), ten rechte ni wil-o, waarin wil = Mal. bibir. In onze opgaven vinden wij nigwik (been), eig. „mijn been", voor ni-k wi-k, vgl. we (voet, De Clercq), Ganesch id (2); ni soel (vinger) en ni mapin (echtgenoot). Hier wordt ni dus als lidwoord opgevat, wat wel niet zijne identiteit, maar toch zeker zijne gelijkwaardigheid met noe, anoe bewijst.

Van de fonetische eigenaardigheden in het Makiansch noemen wij alleen het voorhanden zijn der klanken *h* en *ch*, omdat de eerste in het Ganesch, de tweede in het Boelisch wordt teruggevonden; ook over de *d* in het Makiansch valt nog het een en ander op te merken.

De Makiansche *h* is, evenals de Ganesche, gelijkwaardig met de *f* der verwante talen: Boelisch, Mabasch, Sawaisch, Patanisch, Wedasch. De Boelische *h* is uit *s* ontstaan. Deze *h* ontbreekt trouwens in het

---

Boeg. aliri (paal), Mal. diri (zelf); Ngadjoesch owang (paal), Mal. orang (mensch), Bar. wata (stam en lichaam).

(1) De Clercq's oengho is een verkeerd verstaan oehngo.

(2) Het wed van Wallace heeft weder een pron. suff.

Digitized by Google

Makiansch ook niet geheel, blijkens de voorbeelden h a m a s i k (rijst), Ganesch s a m a s i; h o e n g o (neus), Sawaisch, Ganesch o e s n o e. Doch in het algemeen mag men van de Makiansche *h* aannemen, dat zij uit de *f* is ontstaan. Men vergelijke slechts in de boven gegeven lijst de woorden met hunne Boelische en Sawaische equivalenten: t a h n o (broeder), w a h o (eiland), h i a (goed), j a h i (kalk), h e n (schildpad), l a h l o (tand), h a n (loopen), h o t (vier), h i t (zeven), j o h a (tien). Deze voorbeelden zouden gemakkelijk te vermeerderen zijn, want de klankovergang is zeer constant.

Over den aard der *ch* te oordeelen, is minder gemakkelijk. Naast c h o c h o (De Cl.), c h o k o (Maan) „wang" staan Mabasch, Sawaisch, Patanisch, Wedasch f o f o, en naast n a m o e c h (tam) staat in dezelfde talen m a m o e f, Boel. m a o f. Hier is dus de c h van denzelfden aard als de *h*. In d a c h (zolderrak), Pat. d i k en s a s o c h (spruit), Wed. s o g t o staat zij nevens *k*, *g*. Van a l a c h (nog) weten wij geen equivalent op te geven.

De *d* staat in het Makiansch naast de *r* der verwante talen, een klankovergang die op zich zelf niets merkwaardigs heeft. Voorbeelden zijn: s o d a s (slurpen), Boel. s o r a f; d o d (vragen), o e d a m (geneesmiddel), o d o (hersteld), m o d a (wind), Saw. r o r, o e r e m, o r o, m o e r e. De *d* wisselt echter met de *w* in d a i o (tepel), voor w a i o; d a w o i o (dij), voor w a w o i o. Waarschijnlijk is hier een tusschenstadium *g* aan te nemen.

Ter vergelijking met de vormen der persoonlijke en bezittelijke voornaamwoorden in de naaste verwanten, geven wij die van het Makiansch hieronder in tabel:

Enkv. 1.	j a k k-, j a.	Mvd. 1. (incl.)	k i t.
		(excl.)	a m e k.
2.	a o e, a o e m m-.	2.	m e o e f-.
3.	i n-.	3.	s i r-.

De bezittelijke voornaamwoorden, gehecht aan de partikels n i en n a, zijn:

Enkv. 1.	a n i k, j a k a n i s; a n a k, j a k a n a k.	Mvd. 1. (incl.)	i t a n i d, i t a n a d.
		(excl.)	a m a m a m
2.	a n a n i m, a n a n a m.	2.	m e m e o e.
3.	i n a n i.	3.	s i n a n i d i, s i n a n a d i

Bij de bespreking van het Boelisch is over deze voornaamwoorden uitvoerig gehandeld.

S p r a a k k u n s t i g e s c h e t s v a n h e t B o e l i s c h.

Ter karakteriseering der talen van Zuid-Halmahera, laten wij hier volgen eene spraakkunstige schets van het Boelisch, gedurende een kort verblijf te Boeli opgeteekend, met hulp van den Hr. G. Maan en eenige

Digitized by Google

inwoners van Boeli. Volledigheid kon in den beschikbaren tijd niet worden bereikt. Van het Boelisch is nog nimmer iets anders in druk verschenen, dan het woordenlijstje van den Heer Hueting, in Bijdr. K. I. 7, VI, bl. 411.

Klinkers. De *a* is in het algemeen gelijk aan de Indon. *a*, bv. mta (oog), Mal. mata; fat (vier), Jav. pat; wai (acht), Tontemb. waloe; ahai (wat?), Mal. apa; mali (hierheen), Mal. mari; sal (fout, mis), Mal. salah; mfanas (heet), Mal. panas; waja (water), Indon. wajar.

De *e* is in het Boelisch doorgaans niet oorspronkelijk. Gedeeltelijk is zij ontstaan uit *i*, bv. fen (zeeschildpad), Sawaisch fin; jeli (stroomaf), Mal. ilir; meoe (gijlieden), Toradjasche talen mioe; et (vlot), Patan. jit, Mal. rakit; tet (brug), Mal. titi; isiwe (negen), met den klemtoon op we, naast siwi.

Samengetrokken uit ai is de *e* in ise (wie?); oorspronkelijk is zij uit den aard der zaak in klanknabootsingen, als tatalee (kip), tokee (gekko).

De *i* is in de eerste plaats de Indonesische *i*, bv. fit (zeven), Jav. pitoe; lim (vijf), Mal. lima; siwi (negen), Tontemb. siow; *i* (pers. v. n. w. 3*e* pers.), Mal. ia; mali (hierheen), Mal. mari; langit (hemel), Mal. id.; lilifang (duizendpoot), Mal. lipan; mafia (goed), Sang. mapia; ting (aangaan, aanleggen), Mal. singgah.

Soms komt *i* in het Boelisch voor, waar zij uit *ĕ* kan ontstaan zijn, bv. mdalim (scherp), Boeg. tarĕng; laling (weg), Boeg. lalĕng; pitpitas (kuit), Mal. bĕtis.

De *o* is grootendeels niet oorspronkelijk. Vooreerst vertegenwoordigt zij den kleurloozen klinker *ĕ*, dien het Boelisch niet kent. Voorbeelden zijn: top (suikerriet), Mal. tĕboe; tol (drie), Jav. tĕloe; wonam (zes), Mal. ĕnam; tolo (ei), Mal. tĕloer; mlonga (hooren), Mal. dĕngar; mosi (verzadigd), Tontemb. wĕsoe.

Voorts is zij ontstaan uit *a*, blijkens mamo (vader), uit mama; ifo (zwager), Mal. ipar; aibobang (vlinder), Parig. kalibamba; wol (zon), Mak. alo; doram (nacht), Mal. dalam; booe (varken), Bar. wawoe; gogok (kraai), Mal. gagak.

Verder nog is de *o* ontstaan uit oe, bv. smo (mond), Tontemb. sĕmoer; pao (geur, reuk), Mal. baoe; tado (hoorn), Mal. tandoek.

De oe is in het algemeen oorspronkelijk, bv. noes (eiland), Jav. noesa; soes (borst), Mal. soesoe; oeta (hoofdhaar), Sang. oeta'; amtoeli (slapen), Mor. toeri; toeb (leven), Mal. toemboeh; poen (dooden), Mal. boenoeh; oelan (regen), Mal. oedjan; oet (haarluis), Mal. koetoe; toen (kleerluis), Mal. toema; oelam (garnaal), Mal. oedang.

Digitized by Google

Omtrent de quantiteit dezer klinkers is op te merken, dat zij in eenlettergrepige woorden, zoowel in geslotene als in opene lettergrepen, eene gerekte uitspraak hebben en aangehouden worden tot den tijd waarin men twee lettergrepen uitspreekt, bv. p a t (West), p a t (steen), m t a (oog), f a n (loopen), l i (paal), i (slijpen), l i t (klooven), t o (weten), p l o e (lichaamshaar, veer), t o e b (leven), t o p (suikerriet), t o l (drie), s m o (mond).

Eigenlijke tweeklanken kent het Boelisch niet. In woorden als j a t a i (lever), f a i f a i l o (handpalm), w a w a i (kind), p a o (stinken), l a l a o e (geneesmiddel), f a l a i (zeil), l a o e (ver), a o e (gij) worden de *a* en de volgende klinker afzonderlijk gehoord. In j a i (ik) worden de twee bestanddeelen j a en i door b o (aanwijzer van het futurum) gescheiden, bv. j a b o i f a n (ik zal gaan).

Andere voorbeelden zijn: p e p e o r (speeksel), s i s e i (kam), m e o e (gijlieden); n g g o i (breken), k l o i (walvisch), w o i (rotan), s o i p (sagopap), s a s a g o o e (baard); o e i t (pees), m o e m o e i s (snot), g e i (zaad), m a j e o e (ijverig).

Medeklinkers.

V e l a r e n: *k* (stom of stemmeloos, tenuis), *g* (media, klinkend) *ng* (nasaal).

De *k* komt in het Boelisch betrekkelijk weinig voor, daar zij neiging heeft om uit te vallen. De uitspraak is als in het Maleisch. De *k* komt voor in het begin, in het midden en aan het einde der woorden. Voorbeelden:

k a n j ó (oor), k i t k i t a n (oogharen), k a k a m ó (hand), k o r i - k o r i (klein), k a o e l e (aan de hand dragen); b o b o k o (hoofd), s a k e (zaaien), o k a (vocht inslikken), k a k a n ó e (schurft), n i k l e e (haten), k o k o p e e (laag).

De *k* aan het eind wordt zeer zacht uitgesproken, zachter dan de *g*. Dit komt omdat zij, als tenuis, geheel stom is, terwijl de *g* als media, klinkend is. Voorbeelden zijn :t j i t j e r e k (hurken), p a k p a k (op den buik liggen), d a k (koken), p i l o k (blind), g o g o k (kraai), b a k (vol).

Voorbeelden van het uitvallen der *k* zijn: o e t (luis), Mal. k o e t o e; i a n (visch), Mal. i k a n; p o e p o e o (knie), Mal. b o e k o e; o e t n o (vragen), Mak. k o e t a'n a; o e l a n (pot), Bar. k o e r a, Minah. k o e r e'; a n (eten), Minah. k a n; f n i (vleermuis), Mak. p a n i k i; j a f i (kalk), Mal. k a p o e r; j a (ik), Bar. j a k o e; i t i (wij), Sang. k i t e', Mal. k i t a; a m i (wij, excl.), Mal. k a m i; o e s i (rib), Mal. r o e s o e k; m a n i (kip, vogel), Jav. m a n o e k; a s (dakspar), Bar. k a s o.

g, de velare media, wordt uitgesproken als de Maleische *g*; zij komt voor aan het begin en in het midden der woorden. Voorbeelden:
g l a o (keel), g i g l o (oksel), g i g i a p (asch), g o g o k (kraai), g o g o (zwart), w a g a (kokos), g a g a l o e m (week, zacht), g a g l i (mager), o g o g (djamboe), t i g (werpen, gooien).

De geprenasaleerde variëteiten van de *k* en de *g*, n.l. de n g k en

Digitized by Google

de n g g, komen in het Boelisch niet voor. De taal gaat zelfs zoover dat zij in overgenomen woorden de geprenasaleerde klanken meestal ontnasaleert, bv. k a b i l (geit), uit Mal. k a m b i n g; t o e b a (piek), uit Mal. t o e m b a k; d j a l e n a (venster), voor d j a n e l a, uit Mal. d j ë n d e l a; p a d j i (vlag), Mal. p a n d j i; alleen in f o f o s a n g k a r i (pompelmoes) hebben wij de n g k aangetroffen; het woord is trouwens overgenomen.

De n g is de velare nasaal; zij komt voor aan het begin, in het midden en aan het eind der woorden, doch niet als prenasaleering van *k* of *g*, zooals reeds boven is gezegd. Voorbeelden: n g e n g e o (wang), a n g a n g i (kies), n g o l o (grootmoeder), n g a h n j o (naam), o j a n g (traan), l o n g (gebeente), w a n g a t (vleesch), m a p i n g (vrouw), s a n g l o (antwoorden), t a n g i s (schreien), l o e s i n g (rijstblok).

L a b i a l e n. Deze zijn: de tenuis *p* (stom), de media *b* (klinkend) en de nasaal *m*.

Tot de lipklanken behoort ook de blazer (fricatief) *f*, die met de beide lippen (bilabiaal) wordt voortgebracht, door den ademstroom tusschen de gesloten lippen door te blazen. Ook de *f* komt aan het begin, in het midden en op het einde der woorden voor.

Voorbeelden: *p*: p e r o (rand, oever), p a p a (mier), k o p o l a o e (spin), p i t p i t a s (kuit), s o i p (sagopap), t o p (suikerriet), p o e p a (blaasroer), j a p (vuur), s o l o p (zolder).

De *p* aan het begin en het eind der woorden is dikwijls de vertegenwoordiger eener oorspronkelijke *b*. Een woord welks volledige vorm in de Indonesische talen een klinker aan den uitgang vertoont, verliest in het Boelisch soms dien klinker en komt dan met een medeklinker te sluiten. Indien deze *b* is, wordt hij in het Boelisch tot *p*, bv. t o p (suikerriet), Mal. enz. t ë b o e, uit t o b o e, t o b, t o p; g i g i a p (asch), waarvan het bestanddeel a p = Mal. a b o e, a b, a p. Voorts p o e n (dooden), Mal. b o e n o e h; p a o (stank), Mal. b a o e; p o e p o e n g a n, Mal. b o e m b o e n g a n (nok van het dak); p i a i (krokodil), Mal. b o e a j a; p o e a (boonen), Boeg. b o e ë; p a t (steen), Mal. b a t o e; p a t (West), Mal. b a r a t; p l o e (haar, veer), Mal. b o e l o e.

De *b* komt voor aan het begin, in het midden en op het eind der woorden, bv. b a k (vol), b o e b o e l ā n g (wit), b i b i s i l (hongerig), t o e b (leven), t e b-t e b (zwaar), j a b a t (wond).

De geprenasaleerde variëteiten van *p* en *b* komen niet voor. Indien de klanken m p en m b worden aangetroffen, heeft men te doen met een pronominaal voorvoegsel, gehecht aan een stam die met *p* of *b* aanvangt, bv. m p o e n „gij doodt", van p o e n en *m* (2e pers. e.v.).

De *m* komt aan het begin, in het midden en op het einde der woorden voor, bv. m a n g (droog), m o e m o e a n (leeg), m a m a j a s (rook), j a n a m (vlechten), d o m (drinken), d o r a m (nacht), a m i (3e pers. mvd. excl.), w o n a m (6), l i m (5), m e o e (2e pers. mvd.).

Digitized by Google

De *f* wordt uitgesproken als de Nederlandsche; zij komt voor aan het begin, in het midden en op het einde der woorden bv.: t a f a l (beeld, afbeelding), j a t a f (dak), f a f a n (plank), f o f o a s (steenpuist), f o e n (hond), a f a (kaf), g a f i (schor), l i f l i f a n g (wenkbrauw), l a f l a f (bloed).

De *f* is vaak de vertegenwoordiger der *p* in de Indonesische talen ten W. van Halmahera, bv. f a f a n (plank), Mal. p a p a n; a f a (kaf), Mal. h ĕ m p a; f n i (vleermuis), Mak. p a n i k i; f a a (rog), Mal. p a r i; f e n (schildpad), Mal. p ĕ n j o e; j a t a f (dak), Mal. a t a p; j a f i (kalk), Mal. k a p o e r; f i s (hoeveel), Jav. p i r a; m f a n a s, Mal. p a n a s (heet); f a t (4), Jav. p a t; f i t (7), Jav. p i t o e; f o e n (hond), Sang. k a p o e n a; l i l i f a n (duizendpoot), Mal. l i p a n; f i a (goed), Sang. p i a.

D e n t a l e n. Zij zijn: *t* (stom, tenuis), *d* (klinkend, media), *n* (nasaal).

t komt voor aan het begin, in het midden en aan het eind der woorden. De uitspraak is supradentaal of alveolaar; de tong komt met de punt tegen het tandvleesch der boventanden (dus tegen de alveolen); zij wordt dus op eene iets hoogere plaats uitgesproken dan de Ned. *t*. Voorbeelden:
m t a (oog), j a t a i (lever), t a t m a n (schouderblad), p i t p i t a s (kuit), o e i t (pees, ader), t e n o (broeder), t e t e t a (sagozeef).

d komt voor aan het begin en in het midden, doch niet aan het eind der woorden. De uitspraak geschiedt op dezelfde plaats als die der *t*. Voorbeelden zijn:
d o d o m i (nageboorte), d o m (drinken), d e l d e l i (jaloersch), d o e k (vinden, krijgen), d a r a n (onbeschoft, familiaar), s a d a k a l a (hagedis), d o r (verzoeken), d e b o (roer).

De geprenasaleerde *t* en *d* komen niet voor. Waar men n t of n d aantreft, is het pers. v. n. w. *n* voor een werkwoordstam gevoegd die met *t* of *d* aanvangt, bv. n d o r „hij verzoekt", *n* + d o r; n t o t a „hij hakt" *n* + t o t a.

De *n* wordt supradentaal uitgesproken en komt voor aan het begin, in het midden en op het einde der woorden. Voorbeelden: n a o e (arèn-palm), n o k (aap), m a n i (kip), n e n e n a (klein), s a s o e n (hoek), m n a (zoet), l o a n (trap), f a f a n (plank).

P a l a t a l e n of G e h e m e l t e k l a n k e n. In de Indonesische talen zijn de zoogenaamde palatalen geen echte gehemelte-klanken; zij worden niet bij het palatum (harde gehemelte) gevormd, maar op eene lagere plaats, bij de wortels der boventanden. Zij zijn dus niet palataal, maar post-alveolaar van karakter.

Het Boelisch heeft: t j (tenuis), d j en n j. Van de d j komen maar weinig voorbeelden voor; wellicht behoort dus deze klank niet in het klankstelsel van het Boelisch tehuis. De Boeliërs spreken de d j goed uit, bv. in de overgenomen woorden: d j a l e n a (venster), k a r d j á n g

Digitized by Google

(werk), padji (vlag), djara (paard), mandjangan (hert), popodje (hoofdkussen), tadjoe (verlengstuk van het kromhout aan een vaartuig), karadja (mand). Ook in djobe (aar) en djegeri (boschkat) komt de dj voor; wellicht blijkt het later dat ook deze woorden zijn overgenomen (1).

Waar men verder dj aantreft in echt Boelische woorden, daar heeft men te doen met een werkwoordstam die met *j* begint, met voorgevoegd pers. v. n. w. bv. djas „zij(*d*) zwemmen" (jas); djanam „zij vlechten" (janam).

De tj komt veel voor, aan het begin en in het midden, doch niet op het einde der woorden. Voorbeelden:

fitjo (voet), tjoetjoet (rijststamper), tjoetjoelak (stok om vruchten af te stooten), katjil (doof), otje (geven), tjia „die" (enkv. aanw. voorn. woord), tjitjegil (kopje), tjitjerek (hurken), tjit (de drie haardsteenen), tjitjoal (sterk), tjibobo (lepel), tjitjaja (poep), batjoe (bijl), tagoltjo (soort schelpdier), tjofai (soort visch), latjop (vischsoort), mtjewi (de bintangorboom), tjoes (wij zuigen), tjal (wij zijn schuldig), tjeli (wij eten).

In de drie laatste voorbeelden is de tj ontstaan uit ts; de stammen soes, sal, seli krijgen de *t* van het pers. v. n. w. 1e pers. mvd. incl. voorgevoegd; uit tsoes, tsal, tseli, ontstaan resp. tjoes, tjal, tjeli; andere voorbeelden zijn nog tjisop „wij baden", st. sisop; tjoraf (wij slurpen), st. soraf (Mal. siroep).

De *t* voor *i* wordt dikwijls (steeds?) tj, met *i* dus tji, bv. tjial van ial (halen), Mal. tjari; ook in overgenomen woorden, bv. goetji voor goeti (schaar), Mal. goenting.

De *t* van tol (drie) wordt tj in faitjol (driemaal), optjol (over 3 nachten), poptjol lai (drie nachten geleden).

In lalantja „één duizend", staat tja voor sa, dus ns wordt ntj. Zoo ook lalaman tjoe „wacht eerst", van lalaman en soe (eerst).

De nj komt veel voor, aan het begin en in het midden, doch niet op het einde der woorden. Waarschijnlijk is deze klank ontstaan uit *n*, door invloed van voorgaande of volgende klanken, zooals de vergelijking met verwante talen leert, bv. njinjen (zand), Sawaisch sese; kanjo (oor), Saw. tetango, stam tango; hnjao (buik), Saw. snoe; ngahnjo (naam), Saw. ngosnoe; hnje (moeder), Noef. sna, Mabasch sja; fitjo fanfanjo (voetzool), Saw. fao fanfano; njinjemi (dauw), Saw. lemleme.

Met *h* wordt in het Boelisch voorgesteld eene blazer (spirant), die

(1) In het Tidoreesch is ndjobe „aar". De Boeliërs beoefenen trouwens den rijstbouw niet.

Digitized by Google

geheel door den neus wordt uitgesproken. De klank wordt gevormd als de Ned. *h*, maar de ademstroom wordt door den neus uitgelaten, terwijl de mond geopend blijft. Deze klank is uit *s* ontstaan, zooals de vergelijking met het Mabasch, Patanisch en Sawaisch leert. Hij komt vooral voor onmiddellijk vóór nasalen, die dan meestal gepalataliseerd worden, zie bij de n j. Voorbeelden:

h m a a (vader), h n j e e (moeder), Noef. s w a, Mabasch s j a; n g a-h n j o (naam), Saw. n g o s n o e; o e h n g o (aangezicht), Mab. o e s n o e; f a h l e e (achteroverleunen), Saw. f e s l e e; a h a i „wat?", p e i a h a „waarom?" daarnaast staat p e j a s a (waarom?).

Met c h wordt in het Boelisch geschreven een faucale spirant die bij het strottenhoofd wordt gevormd en waarbij de ademstroom den mond, niet den neus uitgaat. Twee voorbeelden slechts zijn thans te geven; in het eene blijkt, door vergelijking met het Sawaisch, dat de bedoelde klank uit *k* is ontstaan; van het 2e voorbeeld zijn de equivalenten in de verwante talen nog niet gevonden. De voorbeelden zijn: a c h l é n (op den rug liggen), Saw. e k l e n en b a c h n g á (eenmaal).

In o e a h l e o „oud man", samengesteld uit o e a t „man" en l e o „oud", is de *h* waarschijnlijk ook uit *k* ontstaan, nadat de oorspronkelijke *t* met *k* was verwisseld.

De *j* is een palatale halfklinker, die in het Boelisch veel voorkomt, doch alleen aan het begin van lettergrepen. Voorbeelden: o j a n g (traan), j a b a t (wond), j a t a f (dak), j a t a i (lever), j a p (vuur), j a n a m (vlechten); w a j a (water), m a j a i (slecht); f a f o j a l o (voorteeken), m a j a n a (licht, niet zwaar), j a l (halen, nemen), m a m a j a t a (lui), j a f i (kalk), j e l i (afvloeien).

Indien men eenige dezer voorbeelden vergelijkt met hunne equivalenten in de Indonesische talen, zoo ziet men dat de *j* aan het begin is voorgevoegd; voorbeelden zijn:

j a t a f (dak), Mal. a t a p.
j a t a i (lever), M. P. a t a i.
j a p (vuur), Mal. a p i, Mad. a p o e i.
j a n a m (vlechten), Mal. a n j a m.
j a f i (kalk), Mal. k a p o e r.
j e l i (vloeien), Mal. i l i r.
j a l (nemen), Mal. a l a p.

Het schijnt dat deze *j* zich op dezelfde wijze uit de begin-*a* heeft ontwikkeld, als de *w* in het Gorontaleesch bij woorden als w a d a l a = a d j a r a n (paard), w a l a'a = a n a k (kind) en evenzoo in het Boelisch bij w o l = a l o (zon), w a a = Mal. a k a r (wortel); w o n a m (6) = a n a m (Mal.). De *j* heeft dan geen grammatische beteekenis [1].

---

[1] Men zie echter de opmerking op bl. 329.

Digitized by Google

l is van hetzelfde geslacht als *j*; in het Boelisch komt deze klank slechts in ééne uitspraak voor, gelijk aan die in het Ned.

De *l* is zeer veelvuldig; zij komt voor aan het begin, in het midden en op het eind der woorden. Voorbeelden zijn: l i o (stem), p a p l e o r (tong), s e l i (eten), a m l i f (lachen), t o t o l a n g (zitten), t o b l o (opnemen), l o b o (vinger), m a m a g a l (groot), s a g i g i l (dragen onder den oksel), l a f l a f (bloed), p i l i n g (graf), l o a n (trap), o w i l (koorts), l i w a (gekookte rijst), l o g a (fakkel), o e l a n (pot), o e l a n (regen), o e l a n g (garnaal), t o l (3), l i m (5), l o e (2), l i (paal).

Uit de laatste 7 voorbeelden blijkt, dat de *l* gelijkwaardig is met Indon. *l*, *d*, *r*, *dj*.

s is de stomme sibilant; de uitspraak is supradentaal. Een enkelen keer is zij in *h* overgegaan; zie bij de *h*. Zij komt veel voor in het Boelisch, zoowel aan het begin, als in het midden en op het eind der woorden. Voorbeelden zijn: s m a t (mensch), s m o (mond), s a s a g o o e (baard), s o e s (borst), s i (3e pers. mvd.), s a g i g e (zweet), o e s i (rib), p i t p i t a s (kuit), j a s (zwemmen), t a n g i s (schreien), a f s e l i (niezen), p i s i (ziek), s i s o p (baden), m o e m i s (muskiet), l o a s (neet), k o s (nauw).

Uit voorbeelden als s o e s, s i, o e s i, t a n g i s, l o a s, blijkt dat de *s* in het algemeen de M. P. *s* is.

Overgang van t s in t j, zie bij de t j.

De *w* is de labiale halfklinker; hare uitspraak is niet als die der Ned. *w*, maar als de Engelsche en de Maleische, daar zij de o e zeer nabij komt en zuiver bilabiaal is. In sommige gevallen kan men twijfelen of men *w* of o e zal schrijven.

De *w* komt voor aan het begin en in het midden der woorden; op het einde wordt zij niet gevonden. Voorbeelden zijn:
w a g a (kokos), w a o (hals), w a j a (water), s a l a w e (losmaken), w a n g a t (vleesch), w e o e (tros), j a i w o (handvat), o w i l (koorts), w a a (wortel), w o s (voorouders), w a w a i (kind), w o l (zon), w i l i n g (roer), b a w a (deur).

Over de *w* in w o l en andere woorden, zie bij *j*. De zeer zachte *w* die zich ontwikkelt tusschen o e en een volgenden klinker is in het schrift niet voorgesteld.

W o o r d v o r m. Het Boelisch is geen vocalische taal; alle medeklinkers kunnen voorkomen als sluiters, behalve *g*, *d*, *j* en *w* en de zoogenaamde palatalen.

In tegenstelling tot de vocalische talen ten W. van Halmahera, en in overeenstemming met de talen van Noord-Nieuw Guinea, werpt het Boelisch soms den klinker eener opene eindlettergreep weg en verkort daardoor oorspronkelijk tweelettergrepige woorden tot éénlettergrepige. Overigens kunnen alle klinkers in den uitgang van een Boelisch woord staan. Voorbeelden:

Digitized by Google

soes, Noef. id., Mal. soesoe „borst".
top, Noef. kop, Mal. tĕboe „suikerriet".
tol, Noef. kior, Jav. tĕloe „drie".
lim, Noef. rim, Mal. lima „vijf".
fit, Noef. fik, Jav. pitoe „zeven".
wai, Noef. war, Saw. wal, M. P. waloe „acht".
mat, Noef. mar, Mal. mati „dood".
lof, Noef. rof, Mal. dĕpa „vadem".
jap, Noef. 4 R. lap, Mal. api „vuur".
toeb, Bar. toewoe, Mal. toemboeh „leven".
poen, Mal. boenoeh „dooden".
as, Bar. kaso „dakspar".
mal, Noef. mar, Bar. oemajo „geklopte boomschors".
tet, Mal. titi, Minah. tete „brug".
dak, Nap. daka, Bar. djaka, Minah. rakan „koken".
foen, Sang. Tawail. kapoena „hond".
oet, Noef. oek, Mal. koetoe „luis".
toen, Mal. toema „kleerluis".
fen, Noef. 4 R. id., Mal. pĕnjoe „zeeschildpad".
noes, Jav. noesa „eiland".
ai, Noef. id., Tomb. kai, Mal. kajoe „boom".
pat, Noef. R. 4 kapat, Mal. batoe „steen".

In het Boelisch worden, evenals in het Noefoorsch en verwanten, ten gevolge van den klemtoon, die in vele Boelische woorden op de laatste lettergreep valt, van de lettergrepen die vóór de beklemtoonde staan de klinkers dikwijls onderdrukt, zoodat de medeklinkers die oorspronkelijk twee opeenvolgende lettergrepen begonnen, eene verbinding (ligatuur) aangaan, die bv. in de Indonesische talen ten W. van Halmahera niet mogelijk zou zijn. Het is niet altijd met beslistheid uit te maken welke klinker in elk van deze gevallen is verdwenen, maar in de volgende voorbeelden is de vroegere vorm met zekerheid te herstellen:

mta „oog", uit matá, Mal. mata.
smo „mond", uit soemó, Tontemb. sëmoer, Saw. soemoe.
ploe (lichaamshaar, veer), uit poeloe, Mal. boeloe.
sasloe (mazelen), uit sasaloe, reduplicatie van saloe.
papleo „tong", uit papaleo, reduplicatie van den stam paleo.
giglo „oksel", uit gigiló, vergel. sagigil „onder den oksel dragen".
sanglo „antwoorden", uit sangaló, vgl. Saw. songel, dat voor songal staat.
tatman „schouderblad", uit tatamán, reduplicatie van taman.
maglo „tak er van", uit magaló, vgl. mamagal „groot".
wangto „vleesch", uit wangató, van wangat „vleesch, inhoud".
paplaki „naald", uit papaláki, reduplicatie van paláki.

Digitized by Google

wahlé „misschien", uit wahalé, vgl. Saw. halé „misschien".

Ook in vreemde woorden wordt de klinker van de lettergreep die de beklemtoonde voorafgaat soms onderdrukt, bv. asbii (1), uit „cassave", smengit „benaming voor de afgestorvenen", uit Mal. sĕmangat; kastela „maïs", uit kasitela (2).

Opeenvolging van consonanten, zooals die in de W. Indonesische talen niet voorkomt, is ook mogelijk in het Boelisch, gelijk in de daarmede meer onmiddellijk verwante talen, behalve door het bovengenoemde onderdrukken van den klinker der lichtste lettergreep, door voor- of achtervoeging van pers. voorn. woorden of andere exponenten, zooals de volgende voorbeelden aanwijzen:

jataf (dak), fajatfo „met atap dekken".
maoeting (spreken), famaoetngo „met elkaar afspreken".
nlit „hij kleeft", van lit (kleven) met pron. praef. 3e pers. *n*.
nderer „hij volgt", van derer „volgen".
faoetno „manen", stam oet, faoetan „vragen".
mdalim „scherp", st. dalim (Boeg. tarĕng), met voorgevoegde *m*.
mfanas „heet", stam fanas (Mal. panas), met voorgevoegde *m*.
oploe (overmorgen), optjol (over 3 nachten), opfat (over 4 nachten) van de stammen loe, tol, fat (2, 3, 4), met voorgevoegd op.

Van de ligaturen die voorkomen bij de gereduplicerde vormen, kan men voorbeelden vinden bij de behandeling der reduplicatie.

Woordherhaling en Reduplicatie. Deze middelen tot het vormen van nieuwe woorden zijn in het Boelisch in druk gebruik. Volledige geminatie komt alleen voor bij éénlettergrepige stammen; bij meerlettergrepige zijn onvolledige geminatie of reduplicatie in gebruik.

Vele namen van lichaamsdeelen zijn met reduplicatie gevormd, waarschijnlijk om ze als werktuignamen te karakteriseeren. Voorbeelden daarvan zijn de volgende vormen:

boboko „hoofd", Mabasch boko.
angangi „kies", waarschijnlijk voor ngangangi, vgl. Bar. njangi „kauwen" en bagangi „kies", Mak. ngangala' „kies".
goegoeo „neus", Mab. goeo.
papleo „tong", voor papaleo, stam paleo, Mab. pleo.
kitkitan „oogharen".
kakamó „arm", Mab. komo.

---

(1) Asbii staat voor kasbii, uit kasoebii. In het Baro'e komen naast elkaar voor de uitspraken kasoebi (klemtoon op soe) en kasoebii.

(2) Kasitela, uit „Castilia", d. i. Spanje, Spaansch. In bijna alle denkbare vormen treft men dit woord aan in verschillende talen van den Archipel: kasitela, kahitela, kastela, kastera, koestela, kastel, pastela, mantela, katela, katila, kesela, kentila, atela, tela. en misschien ook kates (Jav.). Zoowel maïs, als bataten, papaja, Spaansche peper en cassave worden er mee aangeduid. Men zie slechts De Clercq's standaardwerk „Nieuw Plantkundig Woordenboek voor Ned.-Indië".

Digitized by Google

sasagooe „baard", Mab. sagooe.
ngengeo „wang".
liflifang „wenkbrauw".
mirmaril „gal", Saw. marel (bitter).
poepoeó „knie".
toetoempo „hiel".
pepeor „speeksel".
sasoenó „elleboog".
giglo „oksel", voor gigiló.
tatman „schouderblad" (tatamán).
papapo „voetzool".
pitpitas „kuit".
laflaf „bloed".

Werktuignamen worden doorgaans met reduplicatie gevormd, bv.:
pitpitan „bindsel", van pitan „binden".
lislisan „bezem", van lisan „vegen".
poepoekal „prop, afsluiting", stam poekal „sluiten".
sososan „prop, afsluiting", stam sosan „sluiten".
tatabo „brandmiddel", in ai tatabo „brandhout", stam tabo.
pelpelet „schaamgordel", stam pelet.
tjoetjoet „rijststamper", stam tjoet „stampen".
titipal „oversteek, korte weg", stam tipal „afsnijden".
sisele „roeispaan, schepper", stam sale „roeien".
lalaoe „geneesmiddel", stam laoe (vgl. Mal. daoen).
paplaki „naald", stam palaki.
arara „beitel", stam ara „beitelen".
teteta „sagozeef", stam teta „zeven".
tjoetjoelak „stok om vruchten af te stooten", stam tjoelak.
poepoeráng „wan", stam poerang.
soesoelá „gezant", stam soela.
tataka „smidshamer", stam taka.
latlatif „tang", stam latif.
soesoean „pootstok", stam soean „in den grond steken".
pakpak „verbindingsstuk tusschen de kiel en de boordplanken eener prauw".
ngisngis „maat", stam ngis „meten".
soesoei (steekbeitel), stam soei, steken met een beitel.

Ook in bijwoordelijke uitdrukkingen als:
wol-wolo, stam wol (zon, dag), des daags, overdag.
dororm o, stam doram (nacht), des nachts, bij nacht, speciaal gebezigd voor „eergisteren nacht".

Bij adjectieven komen Woordherhaling en Reduplicatie veel voor, zooals blijkt uit de volgende voorbeelden:
kori-kori „klein". gelgel „bont".

Digitized by Google

nenena „klein".
fadeldeli „jaloersch".
pir-pir „pijn hebben".
wawai „kind", oorspr. „jong".
kokopee „kort".
bofbof „zwaarlijvig".
lalalo „langzaam".
mamajata „lui".
sisongit „nat".
moemoean „leeg".
bakbak „vol".
tebteb „zwaar".
moemoelak „jong".
bebeb „plat".
gagli „mager".
bibeli „zich krommend".
tjitjoal „hard".
gagaloem „week".
mamaisam „koud".
bibisil „hongerig".
kakanín „zuur".
engengai „bitter".
boeboelâng „wit".
kakaloe „rood".
banban „geel".
bisbis „blauw, groen".

Verreweg de meeste bijv. naamwoorden worden met woordherhaling of reduplicatie gevormd, zonder dat dit hunne beteekenis verandert. De herhaling schijnt wel in deze periode der taal het gewone vormmiddel voor adjectieven te zijn. Die welke niet met herhaling zijn gevormd, hebben het voorvoegsel ma- of *m*-, bv.:

mfanas „heet", Par. mapane, Mal. panas, stam fanas.
mafia „goed", Sang. mapia (stam pia), stam fia.
mlifis „dun", Bar. manipi, Mal. nipis, stam lifis.
maof „tam, mak", stam of.
mlanga „lang, hoog", stam langa.
mdalim „scherp", Bar. matadja, Boeg. tarĕng, stam dalim.
mlaman „diep", stam laman, Mal. dalam, dolong.
msai „breed", stam sai.
amgai „moe", stam gai.
majai „slecht", stam jai.
mnaa „zoet", stam naa.
majana „licht" (niet zwaar), stam jana.
mtoeoe „vast", stam toeoe.
marara „wild", stam rara.
maping „vrouw", stam ping, Noef. bin, Mabasch mpin, Mal. bini, Mak. baine, Sang. bawine, Nap. wawine.
mjalen „drijvend", stam jalen.

Adjectieven die eenig lichaamsgebrek aanduiden, komen meestal in den grondvorm voor, bv. pilok, biaf „blind", katjil „doof", balang „lam", silek „scheel".

Trappen van vergelijking: pelang taie, mamagal be pelang tja „deze prauw, groot(er) nog is die prauw". Kore ni ebai, mamagal be Toeange ni ebai „Mijnheers huis is grooter dan dat van Kore".

De adjectieven met het voorvoegsel *m* of ma- worden beschouwd als stamwoorden, zoo is bv. het causatief van mafia „goed", famafia

Digitized by Google

„goed maken"; zoo ook: f a m a j a i „slecht maken, bederven"; f a m a o f „temmen", van m a o f (tam).

Dit m a-, waarvan *m-* de verkorte vorm is, is in de Indonesische talen het gewone voorvoegsel van het Intransitief Passief en van de met Intr. Passieven gelijkstaande bijvoegelijke naamwoorden.

W e r k w o o r d e n. Vervoeging van intransitieve werkwoorden: stammen o w i l en t o t o l a n g.

j a i k o w i l „ik heb koorts".	j a i t o t o l a n g „ik zit".
a o e m o w i l „gij hebt koorts".	a m t o t o l a n g „gij zit".
i n o w i l „hij heeft koorts".	i n t o t o l a n g „hij zit".
a m e k o w i l „wij (excl.) hebben koorts".	a m e k t o t o l a n g „wij zitten".
i t e t o w i l „wij (incl.) hebben koorts".	i t e t o t o l a n g „wij zitten".
m e o e f o w i l „gijl. hebt koorts".	m e o e t o t o l a n g „gijl. zit".
s i d o w i l „zijl. hebben koorts".	s i d t o t o l a n g „zij zitten".
Stam b o e b o e l á n g „wit".	Stam f o „uitpersen".
j a i b o e b o e l á n g „ik ben wit".	j a i f o „ik pers uit".
a o e b o e b o e l á n g enz.	a m f o enz.
i n b o e b o e l á n g	i n f o
a m e k b o e b o e l á n g	a m e k f o
i t e t b o e b o e l á n g	i t e t f o
m e o e b o e b o e l á n g	m e o e f o
s i d b o e b o e l á n g, s i l e b o e b o e l á n g „zij zijn wit".	s i d f o, s i l e d f o „zij persen uit".

	Wederkeerige vervoeging.
Stam s a l e „roeien".	g o g a n „verbergen".
j a i s a l e „ik roei".	j a i g o g a n j a i „ik verberg mij".
a m s a l e enz.	a m g o g a n a o e „gij verbergt u".
i n t j a l e	i n g o g a n i „hij verbergt zich".
a m e k t j a l e	a m e k g o g a n a m „wij (excl.) verbergen ons".
i t e t t j a l e	i t e t g o g a n i t „wij (incl.) verbergen ons".
m e o e f s a l e	m e f g o g a n e m e o e „gijlieden verbergt u".
s i d t j a l e, s i l e t j a l e „zij roeien".	s i d g o g a n t j i „zij verbergen zich".

Transitieve vervoeging. Stammen o e t en d o e k.

j a i k o e t p o e p i „ik breng sagoe".	j a i d o e k p o e p i „ik krijg s.".
a (o e) m o e t p o e p i „gij brengt s.".	a m d o e k p o e p i „gij krijgt s.".
i n o e t p o e p i „hij brengt s.".	i n d o e k p o e p i enz.

Digitized by Google

ame koet poepi „wij (excl.) brengen sagoe".	amek doek poepi
ite toet poepi „wij (incl.) brengen sagoe".	itet doek poepi
meoe foet poepi „gijl. brengt sagoe".	meoef doek poepi
si(le) doet poepi „zijlieden brengen sagoe". of: sil doet poepi	sid, sil of sile doek poepi

Voorbeelden in zinnen: salo (damar) tane (deze) twage (zij verkoopen ze) „deze damar wordt verkocht"; salo tane doeti „deze damar brengen ze, d. d. wordt gebracht"; pira tane dani (ze hebben ze gegeten) to (al) „deze sagoe hebben ze al gegeten, is al gegeten", wo (palmwijn) tja (die) domi (ze hebben hem gedronken) to „die palmwijn is al gedronken"; oloan (hoofd) tja (het) ni (zijn) foen (hond) tja (den) edpoeni (ze slaan hem) „zij slaan den hond van het hoofd"; in poen ja, denabe i bos „hij slaat mij, zoodat het zwelt".

Bij predicatief gebruik, worden ook adjectief-stammen op deze wijze vervoegd, bv. in mamagal eto „hij is reeds groot".

Het spreekt wel vanzelf, dat het Boelisch niet alle woorden die wij als werkwoorden beschouwen, op dezelfde wijze aanziet. Woorden die gevoelens van 't hart uitdrukken, zooals „houden van, haten", worden niet als werkwoorden, maar als naamwoorden behandeld, en dus verbonden met de bezittelijke v. n. woorden. Als voorbeelden geven wij de uitdrukkingen oelo lolo „houden van" en le „haten". In de eerstgenoemde uitdrukking is oelo id. met Bar. poeroe, Sang. poeloe (gewillig, genegen) en lolo met Mal. dalam, enz. Evenals men dus zegt: ja bobokok „mijn hoofd" (boboko), enz., zegt men ook:

ja oelok lolo „ik houd er van".	janik le „ik haat".
aoe lom lolo „gij houdt er van".	anim le „gij haat".
i oelo lolo „hij houdt er van".	ini le „hij haat".
ite oelor lolo „wij (incl.) houden er van".	iterir le „wij (incl.) haten".
ame oelomam lolo „wij (excl.) houden er van".	amenimam le „wij (excl.) haten".
me oelomeoe lolo „gijl. houdt er van".	meoe nimeoe le „gijl. haat".
si oelori lolo „zij houden er van".	siriri le „zij haten".

iterir le si „wij haten hen", siriri le am „zij haten ons", janik le aoe „ik haat u".

Richting aanduidende woorden die wij als werkwoorden beschouwen,

Digitized by Google

worden evenmin vervoegd, bv.: i l a l e e „hij gaat landwaarts", s i l a l e e „zij gaan landwaarts".

Het voorvoegsel f a.

Dit voorvoegsel, dat identisch is met Noef. f a (Sprkk. bl. 13) en Mak., Mad., Bar., Minah. enz. p a-, vormt causatieve werkwoorden, zooals blijkt uit de volgende voorbeelden:

f a m a o f „temmen", van m a o f „tam".

f a t o e b (o) „doen ontspruiten", van t o e b (o) „leven".

f a k a k a l a t „doen klokken" (het water in een kokosnoot), van k a k a l a t „klokgeluid, van dat water".

f a p a l i n g „overeind zetten", bv. een paal of mast, van p a l i n g, „oplichten".

f a b o t i „schoonmaken, wieden", van b o t i.

f a j a t f o „dekken, dak opleggen", van j a t a f „dak".

f a p n o e o e „bewonen, tot woonplaats maken", van p n o e o e „woonplaats, dorp".

f a m a f i o „goed maken, vrede maken", van m a f i a „goed".

f a o e o „bekennen", van o e „zeggen".

f a i o „toestemmen, ja zeggen", stam i o „ja".

f a m a j a i „slecht maken", stam m a j a i „slecht".

f a s a o e „trouwen", stam s a o e, vgl. Sang. Talaoetsch s a w a (echtgenoot), Tag. Bis. Sologsch a s a w a.

f a j a l a „herkennen", woordelijk „naderbij brengen".

f a e m „doen zien", stam e m „zien".

f a s i s i o „sluiten, toemaken", st. s i s i o of s i o.

f a e w o „sluiten, toedoen".

f a t j a i t „bang maken", stam a m t j a i t „bang".

f a t a i l (o) „richten, mikken", stam t a i l.

f a s a l „schuldig verklaren, straffen", stam s a l „schuldig".

f a b i n g a „kennis geven", stam b i n g a.

f a d o d a n o „verpanden", stam d o d a n o „pand", waarschijnlijk van het grondwoord d a n o; het werkwoord is dus „tot pand maken". W a g a t j a j a i f a d o d a n o r o e p i a p o e s a „dien kokospalm verpand ik voor 1 gulden".

f a b o e l i s „roover, belager, slavenjager", stam b o e l i s „besluipen, benaderen".

f a k o e l a „wieden met een k o e l a (wiedijzer)".

f a t n a w e „opdragen, last geven".

f a m o e m i n g „baren", stam m o e m i n g „het lijk van een vermoorde"; waarschijnlijk een omschrijvende benaming.

f a b a c h n g a „in ééns iets doen", stam b a c h n g a (éénmaal) bv. i n d o m f a b a c h n g a b e „hij drinkt het maar in ééns op".

f a j a l o (verzamelen, vereenigen), stam j a l (halen, nemen).

f a o e t n o „vragen", stam o e t n o, vgl. Mak. k o e t a n a n g.

Digitized by Google

f a t o t f a „kleeren laten wasschen, opdragen om kleeren te wasschen", stam t o t f a „kleeren wasschen".

Ook aan vreemde woorden wordt f a gehecht, bv.:

f a b e r s i „schoonmaken", van b e r s i, Mal. b ĕ r s i h.

f a t a ł a k „echtscheiden", van t a l a k, Mal. scheiding.

De aanvangs-*d* der stamwoorden wordt *r* na de voorhechting van f a-, bv.:

d o e m i´ „alle(n), alles", f a r o e m i „allemaal", vgl. Bar. p a k a „allemaal, louter", bv. p a k a m a d j a'a „allemaal slecht".

d o m „drinken", f a r o m a „te drinken geven aan".

d i n g „naaien", f a r i n g o p a p l a k i „naaien met een naald".

d e r e r „volgen", f a r e r e r „doen volgen".

Verder wordt dit voorvoegsel gebruikt tot het vormen van wederkeerige en wederzijdsche werkwoorden. In dit geval wordt de w. w. stam dikwijls herhaald of gereduplicerd. Voorbeelden:

f a e m-e m „elkaar zien", stam e m „zien".

f a d o e k-d o e k p i n „elkaar ontmoeten".

f a p o e n-p o e n „elkander slaan, elkaar bevechten", stam p o e n „slaan".

f a t o t o t a „op elkaar inhakken", st. t o t a „hakken".

f a o l o l a o e „elkaar roepen", stam o l o l a o e „roepen".

f a m a o e t n g o „met elkaar spreken", stam m a o e t i n g „spreken".

f a b a t i „met elkaar bevriend zijn", stam b a t i „vriend".

f a d e l d e l i „jaloersch zijn op elkaar", stam d e l i.

f a t a n a „met elkaar overspel doen", stam t a n a.

w a w a i t j a n f a g i t g i t i „dat kind bevuilt zich".

w a w a i t j a n f a l i l i l a i „dat kind bevuilt zich".

f a l e o e-ł e o e t j e „met elkaar iets dragen, samen dragen".

f a o e a s „zich het gezicht wasschen", stam o e a s „iets afwasschen".

f a i w a n „elkaar afwisselen", stam i w a n „verwisselen, wisselen".

Ook bijwoorden worden met f a- gevormd, bv.

f a t o a l „snellijk, snel doende".

f a o e t o e t i „onophoudelijk", stam o e t „brengen".

f a s e f a t „recht door, ineens door", stam s e f a t.

Eveneens zijn met f a- gevormd:

f a m o e l e „achtersteven", Mal. b o e r i t, Jav. w o e r i, Bar. p o e r i „achter", stam m o e l e, Bar. m o e l i „nakroost".

f a r e r e „hard loopen".

De rangtelwoorden worden gevormd met f a i-, Saw. f a r e-, wat wijst op een grondvorm p a r a, die zeker het prefix p a- bevat, behalve het bestanddeel r e- of r a-, dat nog niet verklaard is. Voorbeelden: f a i l o e „tweede", f a i t j o l „derde", f a i f a t „vierde", f a i l i m „vijfde", f a i w o n a m „zesde", f a i f i t „zevende", f a i w a i „achtste", f a i s i w i „negende".

Het voorvoegsel m a r a.

Digitized by Google

Dit prefix is te vinden in de volgende voorbeelden:

obat taine marasekam ndoemi „deze sarongs zijn alle gescheurd". De stam sekam beteekent „scheuren", bv. jai sekam obat „ik scheur een sarong".

bawa tja masalawe to „die deur staat open". De stam salawe beteekent „openen, losmaken"; masalawe staat voor marasalawe.

marapas „gespleten", zooals de hoef van een varken, stam pas „splijten".

marapes „gebroken", stam pes „slaan".

maraogal „in stukken gebroken"; wogal (breken).

goegoeor ni marapoeroes „neusgat".

maraewis „in stukken vallen", mewis „vergaan", van een prauw.

marasoepat „losgeraakt, van een touw".

marakati „afgebroken, afgesneden", bv. van een lijn of touw.

marasegel „gespleten, uit zich zelf".

marapawil „van zelf vallen, afvallen", bv. een doode tak. De stam pawil beteekent „vallen".

maralapis „van zijne plaats geraakt, verleden, reeds geschied"; kapal taie maralapis Toean tja mpea nap Ake Lamo „als het stoomschip voorbij is, gaat Mijnheer naar A. L. (in het N.)".

Gredja tam maralapis tja jai maboeli ma jai soebee „toen er den laatsten keer kerk was, heb ik weer slecht Boelisch gesproken"; wol sabtoe tan maralapis tja „verleden Zaterdag".

Naar de beteekenis verschilt dit mara- niet veel van ma-; daarom is ter vergelijking de vorm masalawe bijgevoegd. Waarschijnlijk is mara- gelijk te stellen met Filipp. mag-, Tomb. mah-, dat in het algemeen „worden" beduidt en intransitief-passieve beteekenis heeft. De vorm mar- is dan tot mara- uitgebreid. Wellicht is ook mara- ontstaan uit ma- met het frequentatief infix -ar.

De beteekenis is die van een accidenteel-passief. De handeling door het grondwoord aangeduid geschiedt van zelf, zooals bv. eene prauw die van ouderdom uit elkaar valt: maraewis, terwijl het vergaan op de klippen mewis of amewis (omzetting van macwis) wordt genoemd.

Het voorvoegsel ma-.

Dit prefix is een ander dan het op bl. 320 en 321 genoemde. Het hier besprokene vormt nomina actoris, namen van personen die de handeling verrichten, welke door het grondwoord wordt aangeduid. Voorbeelden zijn:

mafawaoe „sagoe-klopper", stam fawaoe „sagoe kloppen".

malois „dief", stam lois „stelen".

mapeibet „landbouwer", stam peibet „een tuin (bet) maken".

matotole „nijdigaard", stam tole „nijdig".

Digitized by Google

m a s e s e a l „krijgsgevangene", stam s e a l; s e s e a l „buit die uit menschen bestaat".
m a f a d a r a w a „leugenaar", stam d a r a w a „leugen", f a d a r a w a „leugens voortbrengen, liegen".
m a b o e l i „Boelisch spreken".
m a m a b a n „Mabasch spreken".
m a s a w a i „Sawaisch spreken".
m a m a l a j o e „Maleisch spreken".
m a w a l a n d a „Hollandsch spreken".
m a b i b i s i l „hongerlijder".
m a t o e l i „slaapkop".
m a m l i f „lachebek".
m a d o r „vraag al".
m a d o m „zuiplap".
m a s e l i „veeleter, veelvraat".
m a p e i p e l a n g „scheepmaker".
m a f a n a m „pisser".
m a p e k e „poepert".
m a s a n g a l, m a s a n g s a n g l o „tegenspreker, iemd. die altijd antwoordt".
m a t o p a „verkwister, doorbrenger".
m a p a o e t j i „winden-later".
m a d e r ó r „iemand die met een ander mee doet, hem volgt als hij eenig werk gaat verrichten". Vgl. d e l „metgezel".

In a m t o e l i „slapen", a m l i f „lachen", a m g a i „vermoeid zijn", a m t j a i t „vreezen" heeft waarschijnlijk omzetting plaats gehad van het voorvoegsel m a- in a m-. De stammen t o e l i „slapen" en l i f „lachen" zijn in de Indon. talen welbekend, vgl. t o e l i met Bar. t o e r o e, Mor. t o e r i, Filipp. t. t o e l o e g; en l i f, met Minah. l ĕ g e, Bar. g e l e. Hieruit blijkt dat a m in deze beide woorden voorvoegsel is. Voor de gelijkwaardigheid a m-m a vgl. Noef. a k = M. P. k a- (Sprkk. bl. 13). Verder nog: a m e w i s „uit elkaar slaan van een prauw" = m a e w i s, stam e w i s.

Uit deze voorbeelden blijkt duidelijk, dat dit m a- het uit de Indonesische talen bekende voorvoegsel m a- is, dat actieve deelwoorden vormt.

Het voorvoegsel k a-.

k a p i l e l o e „krom, met vele krommingen".
k a p t j o e t „dik, van stoffen of lijnwaden".
k a l o e l o e „verbindingsstuk tusschen kiel en boorden van de prauw", vgl. l o e „kiel".

A c h t e r v o e g s e l s komen thans in het Boelisch niet veel meer voor. De eenige voorbeelden van een achtervoegsel -a n zijn f a i l a n „mast", Saw. e l a n, Noef. (R. 4) f a l i a n a. Het Boelische woord is omzetting van f a l j a n, dat weder staat voor f a l a j a n, d. i. f a l a i

Digitized by Google

„zeil" (Mal. lajar enz.) met -an, dus „plaats waar zich het zeil bevindt". Oloan „hoofdman, dorpshoofd" is wellicht met -an gevormd uit olo, dat niet in de taal voorkomt, maar identisch kan zijn met Indon. oeloe, „oorsprong, bron, hoofd"; misilang „gelijkenis", waarschijnlijk van het Mal. misal, dat weder aan het Arabisch is ontleend.

Achtervoegsels bij de Werkwoorden.

Werkwoorden die een indirect object in den instrumentalis regeeren, nemen achter den stam een achtervoegsel, dat den vorm van den stam meestal eenigszins wijzigt, doordat het met dien stam wordt samengetrokken, of doordat soms een klinker uitvalt op de wijze op bl. 317 beschreven.

De volgende voorbeelden maken dit duidelijk.

an „eten", ano „eten met", jai kano tjibobo „ik eet met een lepel".

pes „slaan", pesa „slaan met", jai pesa titial „ik sla met een stok".

ara „beitelen", aro „beitelen met", jai karo arara „ik beitel met een beitel".

afa „kaf", tafa „wannen", tafo „wannen met", jai tafo poepoerang „ik wan met eene wan".

teta „zeven", teto „zeven met", jai teto tetea „ik zeef met eene zeef".

tapngo „schieten", wellicht reeds met achtervoegsel *-o*, van een stam tapang, vgl. Noef. R. 4 tapin; er is dus waarschijnlijk een *a* of *i* uitgevallen, zoodat tapngo staat voor tapang-o of taping-o en eigenlijk beteekent: „schieten op" of „schieten met". Jai tapngo snapan „ik schiet met een geweer".

jaoe „visschen", jawo „visschen met", jai jawo bengan „ik visch met een snoer".

totfa „wasschen", totfo „wasschen met", jai totfo saboen „ik wasch met zeep".

tota „hakken", totea „hakken met", jai totea eta „ik hak met een kapmes".

kati „doorsnijden", katea „doorsnijden met", jai katea eta nenena „ik snijd met een mes".

tig „gooien", tigea „gooien met", jai tigea foen tja pat „ik gooi dien hond met een steen".

ftota „boor", aftota „boren", aftoto „boren met", jai aftoto ftota „ik boor met een boor".

sagoe „steken", sagoea „steken met", jai sagoea toeba „ik steek met een speer".

sale „roeien", saile „roeien met", jai saile sisele „ik schep met een schepper".

jai tjiboboi goele-goele „ik lepel rijstebrij".

Digitized by Google

j a i f a l a i p e l a n g „ik zeil met een vaartuig".
j a i f a g o e t i g o e t i „ik knip met eene schaar".
j a i f a b l e e p a t „ik speel met steenen".
j a i k e m a a m t a k „ik zie met mijne oogen".
j a i t e o t i b a „ik schep met een waterschepper".
j a i t e w a j a, t e o t i b a „ik schep water, schep met een schepper".

In de bovenstaande voorbeelden zien wij de volgende achtervoegsels optreden:

-o en wel in a n-o, a r-o, t a f o, t e l o, t a p n g o, j a w o, t o t f o, a f t o t o, t e o, dat is dus: bij de meerderheid der voorbeelden, zoowel bij stammen die op een medeklinker eindigen, zooals a n, t a p . n g, als bij stammen die uitgaan op *a*, bv. a r a, t a f a, t e t a, t o t f a, a f t o t a, en bij dezulke die uitgaan op *e* en op o e (*w*), n.l. t e en j a o e of j a w.

Indien wij het laatste voorbeeld rangschikken onder de stammen die op een klinker uitgaan, wegens de bilabiale uitspraak der *w*, zoo blijft op te merken dat het achtervoegsel *o* de plaats van den uitgang *a* inneemt, zoodat men in plaats van a r a-o, t a f a o, t e t a o, t o t f a o, a f t o t a o de vormen a r o, t a f o, t e t o, t o t f o, a f t o t o ziet optreden. Na *e* wordt het achtergevoegd: t e, t e o. *-a* komt voor in: p e s-a, s a g o e a, e m a, van de stammen p e s, s a g o e en e m, dus in dezelfde gevallen als waarin wij boven *o* hebben zien achtergevoegd worden.

-e a zien wij bij: t o t a - t o t e a; k a t i - k a t e a; t i g - t i g e a.

-i bij s a l e - s a i l e (voor s a l e i) en bij t j i b o b o - t j i b o b o i.

Verder zien wij dat na werkwoorden die het voorvoegsel f a- hebben, ook wel het achtervoegsel *-o* of *-a* wordt aangehecht, om den instrumentalen naamval aan te duiden, bv. f a j a t f o (dekken met), stam j a t a f (dak); e b a i t j a j a i f a j a t f o s e n k „dit huis dek ik met zink"; f a b a n g a (vermengen, vermeerderen met), stam b a n g (er bij voegen); l a l a o e t j a j a i f a b a n g a w a j a „deze medicijn vermeerder ik met water"; w o l t j a p l a n g n o d o e n i a t a i j e (de zon verlicht deze aarde); p l a n g n o, stam p l a n g a n (zonlicht).

De achtervoegsels *-a* en *-o* zijn misschien identisch met het Indonesische affix -k a n, terwijl *i* wellicht is gelijk te stellen met het Indonesische *-i*. In -e a moet het suffix *e* aanwezig zijn, dat wij thans nog hebben te bespreken.

Dit achtervoegsel *-e*, dat op verschillende wijzen aan den verbaalstam wordt gehecht, gelijkt in beteekenis veel op *-a*, *-o*. Voorbeelden daarvan zijn:

d o e r i (neerdalen), d o e r e (neerdalen met, naar beneden brengen).
t a p i (uithoozen), t a p e (id., met een roeiriem).
f a n (gaan, loopen), f a n j e (gaan met, medenemen, nl. menschen en dieren die zelf loopen), m f a n j e s m a t t j a (neem dien man mede).

Digitized by Google

g a l i (graven, met de hand, of met een kokosdop), g a i l e (begraven).
t j o e t (stooten, stompen), t j o e t j e (stooten met, of tegen).
l e w i t (iets voor den buik dragen), f a l e o e-l e o e t j e (samen iets voor den buik dragen, bv. samen eene kist wegdragen).
g e w i t (klimmen), g e o e t j e (klimmen met, naar boven dragen), f a g e-o e t j e (doen opklimmen, bv. een slingerplant tegen een boom).
d a w i l, d a o e l e, f a d a o e l e, synoniem met g e w i t, enz.
o w i l (ziek zijn, koorts hebben), o w l e (ziek zijn door), o w l e f o f o a s (ziek zijn van steenpuisten), o w l e l a t a n (ziek zijn van den wind).
l a s (dichtbij), d a h l e (voor d a l a s e, d a l s e, d a s l e), ergens dichtbij zijn; p e l a n g t j a n a l a s e t o (die prauw is al dichtbij).
t o e l i s (schrijven), t o e l t j e (schrijven met).
k a k i s (afsteken, bv. met een beitel), k a k s e (streepjes zetten, bv. met krijt op het schoolbord).

Bij de aanhechting van dit suffix wordt een slot-*i* onderdrukt, doch wanneer de *i* door *l* wordt voorafgegaan, wordt zij vóór deze *l* uitgesproken, dus: d o e r i - d o e r e, g a l i - g a i l e. Eind-*t* en eind-*n* worden gepalataliseerd, dus: t j o e t - t j o e t j e, f a n - f a n j e. Van tweelettergrepige stammen met gesloten eindlettergreep wordt de klinker der eindsyllabe gesupprimeerd, waarbij ook nog eenige klankovergangen plaats hebben,

V o o r n a a m w o o r d e n. De persoonlijke v. n. woorden komen voor in een volledigen en een verkorten vorm, die hieronder staan opgegeven.

1e pers. enkv. j a i, verk. *k*-, beide overeenkomende met Mal. Pol. a k o e, k o e. De 4e n. v. is j a. Wellicht is de *j* overblijfsel van het lidwoord *i* of s i dat in vele talen de pers. v. n. woorden voor zich hebben, bv. Sang. i a', Bar. j a k o e. De *i* aan het eind van j a i is moeilijk te verklaren. J a k o e moet in het Boelisch j a k worden, gelijk k o e tot *k* is geworden. Men kan niet aannemen dat j a i uit j a k is ontstaan; wellicht is j a i oorspronkelijk een nadrukkelijke vorm, ontstaan uit herhaling van j a.

Men bezigt ook wel *i* alleen voor „ik" bv. i p e s i „ik sloeg hem", i k a n i „ik at hem". Het is dus wel mogelijk, dat in w. w. stammen die men als zoodanig opgegeven krijgt, het pers. v. n. w. 1e p. enkv. aanwezig is, als zij met *j* aanvangen, of *j* achter den stambeginner ingevoegd hebben, bv. j a s (zwemmen), j a n a m (vlechten), j a l (nemen). Bij de twee laatste stammen is het althans zeker, dat de *j* niet oorspronkelijk tot den stam behoort. Men zie verder hierover het reeds op bl. 315 gezegde en hetgeen bij de bespreking van het Patanisch (1) is opgemerkt.

2e pers. e.v. a o e, soms door fonetische omstandigheden tot *a* verkort. De 4e n. v. is a o e. De onvolledige vorm is *m*. De vorm a o e, *a* is het M. P. k a o e, de vorm *m* is het M. P. m o e, dat met k a o e synoniem is.

(1) Deze taal is eenige bladzijden verder besproken.

Digitized by Google

3e pers. e.v. *i*, onvolledige vorm *n*. De 4e n. v. is *i*. De vorm *i* komt overeen met M. P. i a, *n* met M. P. n a.

1e pers. mvd. inclusief: i t e, onvolledige vorm *t*. De 4e n. v. is i t. De vorm i t e is M. P. k i t a, de vorm *t* het M. P. t a, als onvolledige vorm van k i t a.

Id. excl. a m e, onvolledige vorm *k*. De 4e n. v. is a m. De vorm a m e is het M. P. k a m i, *k* is M. P. k a, de onvolledige vorm van k a m i.

2e pers. mvd. m e o e, onvolledige vorm *f*. De 4e n. v. is m e o e. De vorm m e o e is identisch met m i o e, in de W. Toradjasche en Minahassische talen (m i o e, m i o, m i o w) de vorm van dit pers. v. n. w. De *f* is eene verscherpte *w*, welke op hare beurt weder is ontstaan uit de o e, den uitgang van m i o e.

3e pers. mvd. s i l e, s i l of s i; de onvolledige vorm is *d*, de 4e n. v. s i. De volledige vorm van dit voornaamwoord is s i r a, dat in verschillende vormen (s e r a, s i a, r a, n d a, s i r a, s i, s i l a) in de Indonesische talen wordt teruggevonden. De onvolledige vorm *d* is in Indon. *r*-, n d- en andere vormen weder te vinden. De 4e n. v. s i wordt ook gevoegd achter volksnamen of persoonsnamen, om het meervoud aan te duiden, bv. S l a m s i „Mohammedanen", S a r a n i s i „Christenen", G e b s i „lieden van Gebe".

Bij de vervoeging wordt de verkorte vorm van het pers. voorn. w. vóór den stam van het w. w. gevoegd en daarna wordt de volledige vorm van het pron. nog eens daarvoor gezet, bv. j a i k o e t p o e p i „ik 'k-breng (o e t) sagoe"; i n d o e k p o e p i „hij ie-krijgt sagoe", i t e t o w i l „wij we-hebben koorts" (o w i l); s i l e d f o „zij ze-persen uit". Wanneer de werkwoordstam met een medeklinker begint, wordt de *k* van den 1en pers. enkv. niet voorgevoegd, doch die van den 1en pers. mvd. excl. wel.

Indien het subject zelf met name genoemd wordt, vervalt de volledige vorm van het pron. pers. en bezigt men enkel den verkorten vorm, bv. b o o e n a d a n w a g a „de varkens ze-eten kokosnoten"; t a t a l e e m a n t j a n k o e k o e „die haan ie-kraait".

Dit geldt ook voor het pron. poss., bv. b o o e n a r i r i k a l a n g k o e a n „de varkens hun wijze van doen"; b o o e n a o e l o r i l o l o d t j a m a s m a l i p e r e r e k n a „de varkens zij houden er van, zij wentelen zich in de modder".

De bezittelijke voorn. woorden worden eveneens in dubbelen vorm gebruikt, en wel in den meer volledigen vorm vóór het door hen bepaalde substantief en in den korten vorm er achter, aldus:

j a——*k*	a m e——m a m
a——*m*	i t e——*r*
i	m e (o e)——m e o e
	s i l e——r i

Deze vormen komen overeen met de volgende Indonesische vormen der bezittelijke voornaamwoorden:

Digitized by Google

1e pers. enkv. koe
2e pers. enkv. moe
1e pers. mvd. excl. mami.
2e pers. mvd. miow, mioe, mio.

Voorbeeld van aanhechting der pronomina possessiva aan boboko „hoofd".

ja bobokok „mijn hoofd" (woordelijk: ik, mijn hoofd).
a bobokom „uw hoofd".
i boboko „zijn hoofd".
ame boboko-mam „ons (excl.) hoofd".
ite bobokor „ons (incl.) hoofd".
meoe boboko meoe „ulieder hoofd".
sile bobokori „hun hoofd".

Op deze wijze worden de bez. v. n. woorden gehecht aan de namen der lichaamsdeelen, behalve: wenkbrauwen, hoofdhaar en nagels, waarschijnlijk omdat die geregeld worden geknipt of geschoren en dus niet vast tot het lichaam behooren. Verder wordt deze vorm gebruikt van bloedverwanten, als: vader, moeder, broeder, zuster, kleinkind, doch niet van aangehuwde familieleden. De naam wordt eveneens als lichaamsdeel beschouwd en ook het gemoed, hart (oeloja), benevens de samengestelde woorden, waarin oeloja voorkomt, bv. oeloja mafia (goed hart).
ja oelokja mafia „mijn hart is goed".
a oelomja mafia „uw hart is goed".
i oeloja mafia „zijn hart is goed".
ame oelomamja mafia „ons (excl.) hart is goed".
ite oelorja mafia „ons (incl.) hart is goed".
me oelomeoeja mafia „ulieder hart is goed".
si oelorija mafia „hun hart is goed".

jai oelokja neto aoe „ik herinner mij u".
am oelomja neto ja „gij herinnert u mij".
i oeloja neto ja „hij herinnert zich mij".

ja oelok lolo „ik houd er van", letterl. „in mijn binnenste is".
a oelom lolo „gij houdt er van", letterl. „in uw binnenste is".
i oelo lolo „hij houdt er van", letterl. „in zijn binnenste is".
ame oelomam lolo „wij houden er van", letterl. „in ons binnenste is".

De benamingen „man" en „vrouw" worden niet op deze wijze behandeld.

Voor de andere woorden zijn er twee wijzen waarop zij met de bezittelijke voornaamwoorden worden verbonden. De eerste wijze is deze, dat de bez. v. n. woorden worden gehecht aan de partikel ni en daarachter het substantief wordt gevoegd, dat de bezitting aanduidt. Deze wijze wordt gevolgd bij de namen van voorwerpen als: huizen, schepen, messen, kleedingstukken, wapens, sommige gereedschappen, in het kort bij de meeste voorwerpsnamen, ook bij haren en nagels.

Digitized by Google

Voorbeeld: e b a i „huis", met de pron. possessiva.
j a n i k e b a i „mijn huis", d. i. j a-n i-k e b a i „ik, 't mijne huis".
a n i m e b a i „uw huis", d. i. a-n i-m e. „gij, 't uwe h.".
i n i e b a i „zijn huis", d. i. i-n i.
a n i m a m e b a i „ons (excl.) huis", d. i. a-n i-m a m.
i t e r i r e b a i „ons (incl.) huis", d. i. i t e-r i-r.
m e n i m e o e e b a i „ulieder huis", d. i. m e-n i-m e o e.
s i r i r i e b a i „hunlieder huis", d. i. s i-r i-r i.

Men ziet dat bij den 1[en] pers. mvd. incl. en bij den 3[en] pers. mvd. de *n* van n i in *r* is overgegaan, onder invloed van de volgende *r*. Vgl. ook het beneden gezegde.

De andere wijze is, dat de pers. voorn. w. worden gehecht aan de partikel n a, dus: j a n a k, a n a m, i n a, enz. Deze constructie is gebruikelijk bij woorden die spijs of drank, wenkbrauwen en enkele gereedschappen aanduiden. Een voorbeeld volgt hier van het substantief p i n g e (rijst) met de bez. voornaamwoorden:
j a n a k p i n g e „mijne rijst".
a n a m p i n g e „uwe rijst".
i n a p i n g e „zijne rijst".
a n a m a m p i n g e „onze (excl.) rijst".
i t e r a r p i n g e „onze (incl.) rijst".
m e n a m e o e p i n g e „ulieder rijst".
s i r a r i p i n g e „hunlieder rijst".

Men ziet dat bij de vormen van den 1[en] pers. mvd. incl. en den 3[en] pers. mvd. de *n* van n a in *r* is overgegaan, onder invloed van de volgende *r*.

G e n i t i e f. Deze naamval wordt op verschillende wijzen aangeduid:
1. g o e g o e o n i m a r a p o e r o e s „neusgat", g o e g o e o „neus", m a r a p o e r o e s „gat".
b o b o k o n i o e b i „hoofdschedel".
g o n i l o n g „stuit, been van het achterste".
l o b o n i k o l a n o „middelvinger" (koning der vingers).
a i n i t i p a „spruit van den boom".

Deze genitief wordt gevormd door het bepalende woord voorop te zetten, het bepaalde achteraan en n i tusschen beiden. Dit n i kan wel niet anders zijn dan het op bl. 331 besproken n i, dat met het pron. pers. 3[e] pers. enkv. *i* bij bepaalde woordrubrieken het bez. voorn. w. 3[e] pers. aanduidt. In a i n i t i p a behoort het dus bij t i p a, het bepaalde woord, dus n i t i p a „zijn spruit", a i n i t i p a „boom zijn spruit".
2. f i t j o p a p a p o „voetzool".
b o o e w a n g t o „varkensvleesch".
w a g a s m a t o „kokosstam".
s a p i w a w a j o „jong van eene koe".
p o e p i a j o „sagoboom".
w a g a a j o „kokosboom".

Digitized by Google

soes wajo „melk".
fitjo fanfanjo „voet van het been".
waja oeloeo „oorsprong der rivier".

Deze tweede constructie is synoniem met de eerste; de volgorde der woorden is dezelfde, doch in plaats van ni vóór het bepaalde woord, vindt men o er achtergevoegd, wat dezelfde beteekenis moet hebben, vgl. sasoen „hoek" en sasoeno „elleboog", woordelijk: „de hoek er van". Waarschijnlijk is o niet ten volle als pron. possess. 3e pers. op te vatten, maar meer als lidwoord, vgl. balak mano „mannetjes balk" (man = „man"), d. i. lengtebalk van den bovenbouw van het huis.

3. mani ploe „vogelveer".
tatalee ploe „kippenveer".
daoe gagaoe „plaats van de roeiriem".
wao poe „nek, stam van den hals".
mani galo „vogelstaart".
papa rakrak „aardmier" (witte mier).
fnai pogo „bamboespruit".
doebe smo „dondersteen".
olat lapo „zeeoever".
waga pio „kokosvrucht".
smo pero „rand van den mond" (lippen).

Bij deze laatste genitief-constructie, de zuiver „averechtsche", zijn dus de leden der genitief-verbinding in dezelfde volgorde nevens elkander geplaatst als bij onze samenstellingen die er de vertaling van zijn.

De telwoorden komen in het Boelisch en in de overige Z.-Halmaheratalen in vier vormen voor: den grondvorm, een vorm met voorgevoegd si-, een met prefix sa- en een met pi-. De grondvorm wordt gebruikt bij het tellen van onbenoemde grootheden; telt men levende wezens, dan gebruikt men si-; de vormen met pi- dienen bij het opsommen der voorwerpen bij welke het bez. v. n. w. aan de partikel ni wordt gehecht, en die met sa- bij die welker pronomina possessiva affixen van na zijn. Zie bl. 331, 332. Hier volgen de vier vormen in tabel:

1. sa, isa, poesa, asa.
2. loe, siloe, piloe, saloe.
3. tol, sitol, pitol, satol.
4. fat, sifat, pifat, safat.
5. lim, silim, pilim, salim.
6. wonam, siwonam, piwonam, sawonam.
7. fit, sifit, pifit, safit.
8. wai, siwai, piwai, sawai [1].
9. siwi, isiwe, isiwe, isiwe.

Men ziet dat bij 1 de vormen isa, asa in gebruik zijn, verkort

[1] Misschien is dit ook de naam van het landschap Sawai.

Digitized by Google

uit sisa, sasa en dat in plaats van pisa wordt gezegd poesa. Voor 9 zijn slechts twee vormen in gebruik: siwi en isiwe, uit sisiwi. Men zegt dus: pore isa be „slechts één", pelang piloe „twee schuiten", smat sitol „drie menschen".

Verder: 10. jafasa, 11. jafasa re poesa, 20. jafaloe, 30. jafatol, 100. sloebi sa, 200. sloebi loe, 1000. lalan tja; 1 maal: bachnga, 2 maal: failoe, 3 maal: faitjol, 4 maal: faifat, enz.

Aan het slot van dit korte overzicht, dat wij tot onze spijt niet vollediger kunnen maken, volgen eenige Boelische jacht- en zeetermen, die wij mede aan den Hr. Maan te danken hebben:

mandjangan (hert) wordt omschreven met aiwani mlanga (lang dier); booe (varken) met aiwani gogo (zwart dier).

De zee-termen gebruikt men niet als men langs de kust vaart, maar als men een oversteek waagt, bv. van Maba naar Tobelo. Voorbeelden zijn:

latan (wind) wordt mimeng (wuiven met een doek).
oelan (regen) wordt pipasa (stof).
doeb (donder) wordt kakroe (knetterend geluid).
waja (water) wordt mairing (koud).
tapi (prauw uithoozen) wordt limas (aanbrandsel uit de pan schrappen), Mal. id., doch Sang. limasĕ, Tontemb. limas, Bar. lime (hoozen).
seli (eten) wordt bab lewas (een wig tusschen iets slaan).
dajoeng (roeien) wordt lebat (met de roeispaan den steven wenden); daoe (roeiriem) wordt pagi-pagi (schuimspaan).
soraf tabako (rooken) wordt iwa mamajas (rook maken).
tamaga (sirih pruimen) wordt iwa damin (een rooden mond maken); damin is een visch met rooden bek.
jap (vuur) wordt iwa mfanas (hitte makend). Dit iwa is een oud woord voor „maken", alleen in pantang-taal gebruikt.
falai (zeil) wordt opopa (vliegmiddel); falai (zeilen) wordt opa (vliegen).
failan (mast) wordt ai toetoeling (alleen staande boom).
pelang (prauw) wordt poea gitjo (katjangschil).
debo (roer) wordt ian golo (vischstaart).
salifo (storm) wordt mairing mamagal (groote koude).
lampoer (lamp) wordt plangan (licht).
batoe api (vuursteen) wordt pei mfanas (warm makend).
sagige (zweet) wordt sisongit (nat).
wol (zon) wordt mfanas (hitte).
nga (maan) wordt aitotaf (ster).

Na het boven gezegde, kunnen wij over de met het Boelisch verwante talen van Zuid-Halmahera kort zijn. Het eerst bespreken wij de Z.-lijke

Digitized by Google

buurtaal van het Boelisch (en het Wajamlisch), n.l. het Mabasch (te zamen met het Bitjolisch of Inglisch).

Het Mabasch.

De *a* van het Boelisch is in het Mabasch veelal *o* geworden, bv. Boel. m t a (oog), f a t (vier), a h a i (wat), o e t a (haar), m f a n a s (heet), w a j a (water), s a l (fout), t a'o (rug), w a n g a t (vleesch), j a t a i (lever), j a b a t (wond), k a k a m o (arm), Mabasch: m t o, f o t, s o i, o e t o, m f o n o s, w o j o, s o l, t o'o, w o n g o t, j o t o i, j o b o t, k o m o. Ook de naam M a b a wordt in het land zelf M o b o n uitgesproken.

Voorbeelden van *a* zijn: l a p o (lichaam), t a n g o (oor), w a l (acht), p a k a l (groot), j a k (ik).

De *e* staat in 't algemeen met die van 't Boelisch gelijk; naast Boelisch *a* staat zij in r e m o (zuster), j e t e (mes), Boel. r a m a, e t a; naast *o* in d e m (drinken), Boel. d o m. Te oordeelen naar t e b (suikerriet), t e l (drie), m e s i (verzadigd), Boel. t o p, t o l, m o s i, is deze laatste *e* uit *i* en deze weer uit oorspr. *ĕ* ontstaan, hoewel *ĕ* in het Mabasch ook wel *o* is geworden (zie beneden).

De *i* vindt men, behalve waar het Boelisch haar heeft, nog in een aantal voorbeelden waar het Boelisch o e of *o* heeft, bv. l i s i n g (rijstblok), i t (hoofdluis), i s o (rib), k a l i m (zacht, week), w i s (voorouders), i m t i l i (slapen), i s i l (staan), p i p i p (hoesten), p i s i (boog), p i p i (roosteren), in het Boelisch: l o e s i n g, o e t, o e s i, g a g a l o e m, w o s, a m t o e l i, o s a l, p o e p o e p, p o e s i, p o e p i.

De *o* is soms, evenals in het Boelisch, de vertegenwoordiger van *ĕ*, bv. t o l o e (ei), w o n o m (zes); verder is zij uit *a* ontstaan (zie boven); overigens staat zij met de Boelische *o* gelijk.

De o e komt met de Boelische o e overeen. Hier en daar wisselt zij, als eindvocaal, af met Boelisch *o*, bv. t e n o e (broeder), f i t j o e (voet), g i g l o e (oksel), Boel. t e n o, f i t j o, g i g l o.

De *k* van het Mabasch verschilt niet van die van het Boelisch; evenals in het Boelisch, heeft zij neiging om weg te vallen.

Ook de *g* is geen andere dan de Boelische; hier en daar heeft Mabasch *k* tegen Boelisch *g*, bv. k o o (zwart), k a l i m (zacht), Boel. g o g o, g a g a l o e m.

De n g is dezelfde klank als in het Boelisch.

De geprenasaleerde klanken behandelt het Mabasch geheel als het Boelisch.

De *p* staat gelijk met de Boelische. Hetzelfde is te zeggen van de *b*; deze blijft ook als sluiter, waar zij in het Boel. wel eens *p* wordt. Voorbeelden zijn: g o b (worm), t e b (suikerriet), g a b (ster), r o e b (donder), b i b (golf), w o b (zandbank). Ook de *m* verschilt niet van de Boelische.

Digitized by Google

De *f* heeft het Mabasch in geheel dezelfde gevallen als het Boelisch.

Van de dentalen *t*, *d*, *n* geldt hetzelfde als in 't Boelisch.

Van de palatalen vinden wij slechts t j en n j, die niet aan het einde der woorden voorkomen. Van d j vinden wij geen voorbeelden; hierin zien wij eene bevestiging van hetgeen wij boven over de Boelische d j hebben gezegd.

Van n t j zien wij een voorbeeld in n t j o e s (hij zuigt), uit *n* + s o e s; hier zijn dus de klanken *n* en *s* tot n t j versmolten, want prenasaleering van zuiver fonetischen aard komt in het Mabasch evenmin voor als in het Boelisch. In p i n j e (rijst) is n j door invloed der *i* ontstaan, vgl. Boel. p i n g e.

Van *h* en c h hebben we geen voorbeelden. Waar het Boelisch *h* heeft, vertoont het Mabasch *s*, bv. o e s n o e (aangezicht), n g o s n o e (naam), s o i (wat), Boel. n g a h n j o, o e h n g o, a h a i.

j, *l* en *w* zijn aan die van het Boelisch gelijk.

De *s* verschilt niet van de Boelische. Het Mabasch kent ook den klank s j, dien het Boelisch niet heeft. Waar Mabasch s j heeft, vertoont het Boel. h n j; de klank is dus in het Boel. opgelost. Voorbeelden zijn: s j a i (maag), s j a o (buik), s j a (moeder) Boelisch h n j a i, h n j a o, h n j e.

De woordvorm is in het Mabasch niet anders dan in het Boelisch. Van gesyncopeerde vormen zijn voorbeelden: s m a t (mensch), vgl. Sangir. enz. t a o e m a t a; m p i n (vrouw) voor m a p i n; n g o s n o (naam), Patanisch n g o s o n; g i g l o (oksel), Minah. talen k i k i l e'.

Woordherhaling en Reduplicatie zijn niet zoo veelvuldig als in het Boelisch; zij komen bv. niet zooveel voor bij de namen der lichaamsdeelen, zooals men kan zien bij de Mabasche vormen, die bij de voorbeelden van reduplicatie in het Boelisch zijn opgegeven. Toch zijn ook in het Mabasch wel namen van lichaamsdeelen met reduplicatie gevormd, bv. b i n g b i n g l o (tandvleesch), l i f l i f e n g (wenkbrauw), k o k o n i l a n g i l a n g i (verhemelte), t o e n t o e m p o (elleboog), f i l f o l m o (plat van voet of hand). Gereduplicceerde werktuignamen zijn: t j i k t j e k (scheplepel), b a n g b a n g l o (vleugel), p e l p e l e t (schaamgordel). Meervoudige beteekenis hebben: m o e g m o e g (asch), b i t b e t (aarde, grond), j a l i-a l i (ring). Ook bij adjectieven komen reduplicatie en woordherhaling voor, doch minder vaak dan in het Boelisch. Voorbeelden: p i t p e t i (kort), b o f b o f (dik), b a k b a k (vol), b i b o n g o e l (geel), s i s l o (rood).

Een aantal adjectieven zijn stamwoorden; toch is de voorvoeging van m a-, doorgaans in gesyncopeerden vorm, vrij gewoon. Voorbeelden zijn: m l i f i s (dun), m n o e, m l o e (lang, hoog), m l o m o n (diep), m o s o i (ondiep), m d a l i m (scherp), m p o t (zwaar), m f i i (goed), m t o e (vast), m j a s i n (zilt), m f o e s (wit).

De vervoeging der werkwoorden verschilt niet van die in het Boelisch. De persoonlijke voornaamwoorden zijn:

Digitized by Google

Enkv. 1. ja, *k*, dus: ja kdjem [1] „ik drink".
2. aoe, am, *m*, dus: am jem „gij ziet".
3. *i*, *n*, dus: ntjoes „hij zuigt".
Mvd. 1. (incl.) ite, *-t*.
(excl.) amek, *-k*.
2. meoe, *-f*.
3. si, sid, *-d*.

De bezittelijke voornaamwoorden zijn:

Enkv. 1. anik, anak, *a*——ge; anikle „ik haat", abig mon iso „mijn kleinkind (boe) mannelijk (mon) één (iso)", ik heb één kleinzoon.
2. anim, anam, *a*——*m*.
3. ini, ino, *i*——.
Mvd. 1. (incl.) iterir, iterar, ite——*r*.
(excl.) animam, anamam, *a*——am.
2. meoe ni meoe, meoe——meoe.
3. siriri, sirari, si——ri.

Affixen hebben wij in onze Woordenlijst weinig kunnen ontdekken; de meeste werkwoorden zijn in stamvorm opgegeven.

Het voorvoegsel ma- bij de adjectieven is reeds boven vermeld. Voorbeelden van ma- bij verbale woorden zijn: mafngil (droomen), makioete (aan de hand dragen), matjoa (stranden). Den aard van dit ma- kunnen wij niet bepalen, daar de beteekenis der grondwoorden ons onbekend is.

Een voorvoegsel mi- hebben: mimaip (gapen), mimos (verkouden), mimeoe (stom), mimengel (doof). Daar de grondwoorden dezer vormen alle met *m* beginnen, is het mogelijk, dat mi hier eene redupliceerende lettergreep is.

De meeste voorbeelden hebben wij van het prefix fa-. Daar dit bij het Boelisch uitvoerig is behandeld, geven wij slechts een paar voorbeelden: fampoen (oorlogen), fatoeo (bekennen), fadel (jaloersch zijn), vgl. del (makker, kameraad), fadodamo (verpanden), fantoen (baren), vgl. ntoe (kind), fabtable (weven), vgl. tabil (knoopen leggen). Nevens fa- komt fi- voor, bv. filolooe (geneesheer), vgl. lolooe (geneesmiddel), fitonom (gewas), fibisoi (ademen). Naast fakawin (trouwen) staat fisaoe, van een stam saoe, die identisch is met Tag. asawa, enz. „echtgenoot".

Voorbeelden van genitief-verbindingen zijn: mto gejoo (traan), djara ntoe (veulen), niwe smato (kokosboom), komo filfilno (handpalm), roeb ngango (dondersteen), boko ni giono (hoofd-

---

[1] Djem heeft dj, terwijl op bl. 336 is gezegd, dat het Mabasch geen dj heeft. Hier is dj ontstaan uit d en i of j en deze laatste klank is het teeken van den 1en pers. enkv.

Digitized by Google

schedel), dodomi ni wolo (navelstreng), soes i mto (tepel), longo ni ipi (schouderblad).

De vreemde woorden zijn deels uit het Ternataansch en Tidoreesch, deels uit 't Maleisch afkomstig. Eene eigenaardige benaming voor den wijsvinger is lobo sahadat, eene uitdrukking die men in bijna alle door Ternate en Tidore beïnvloede streken terugvindt. Bij het verrichten der vijfmaal daags verplichte ritueele godsdienstoefening der Mohammedanen heeft men, bij de laatste knieling, den wijsvinger der rechterhand uit te strekken, als men bij het uitspreken der sahadat (geloofsbelijdenis) tot het woord illa komt. De vierde vinger heet lobo istindja, omdat deze gebruikt wordt bij de reiniging na het doen der behoefte.

De vier vormen der telwoorden en hun gebruik in den zin, komen geheel met die van het Boelisch overeen, dus: 1. so, iso, piso, aso; 2. loe, siloe, piloe, saloe; 3. tel, sitel, pitel, satel; 9. siwe, isiwe, pisiwe, asiwe, enz.

Patanisch.

Aan het Mabasch grenst Z. O.-lijk het Patanisch. De ingevulde Hollesche lijst, die wij aan den Hr. Maan te danken hebben, geeft ons gelegenheid tot de volgende opmerkingen:

De *a* gaat, evenals in 't Mabasch, vaak in *o* over. Het Patanisch heeft dus, juist zooals het Mabasch, mto (oog), fot (vier), mfonos (warm), enz.

De *e* is in het Patanisch nog frequenter dan in het Mabasch, want behalve waar het Mabasch dezen klank heeft, vertoont het Patanisch hem nog in andere voorbeelden bv. oelen (pot), meas (rook), mane (vogel), wes (voorouders), gee (zaad), tele (pisang), mela (pinang), gemen (kreupelbosch), mlonge (hoog), Mabasch: oelon, mias, mani, wis, gei, tela, mila, giëmin, mlongo.

Van de palatale klanken hebben wij aangetroffen tj en nj. De dj hebben wij in slechts enkele voorbeelden gevonden; mogelijk komt zij ook nog voor in den 1sten pers. enkv. van w. w. welker stam met *d* begint, zooals dem (drinken). Deze persoon wordt nl. in bepaalde gevallen gevormd door invoeging van *i* achter den begin-consonant van het stamwoord. Is deze *t*, dan wordt *t* met *i* tot tj, omdat de *i* steeds tusschen *t* en een klinker in komt te staan. Zoo zijn bv. van de stammen teben (staan), tigli (slikken), tolon (zitten), tangas (schreien), to (weten), tage (kennen), de vormen van den 1sten pers. enkv.: tjeben, tjigli, tjolon, tjangas „ik sta, slik, enz.". Op dezelfde wijze zou dus dj kunnen ontstaan, bij een stam die met *d* begint.

Soms is tj ook door syncope ontstaan, zooals bv. in jotjo (lever), vgl. Mabasch jotoi, Boelisch jatai. Sommige woorden worden nl. op-

Digitized by Google

gegeven met eene achtergevoegde *o*, waarover ook reeds op bl. 333 is gesproken, als over eene soort lidwoord. Zoo is bv. „naam" in het Patanisch ngoson en ngosno; „arm" kom, Mab. komo, Boelisch kakamo; „elleboog" sisoen, Boel. sasoeno; „tand" ngang, Mab. ngango; „mond" soem, Boel. smo; „oor" tang, Mab. tango. De vorm jotjo is zeker wel ontstaan uit jotojo, d. i. jotoi + *o*. Het schijnt dat deze *o* in vele gevallen aan het woord is vastgegroeid, bv. bij namen van lichaamsdeelen, als mto (oog), koklo (keel), pipleo (tong), ngolo (kin).

Den klank sj hebben wij in het Patanisch alleen aangetroffen in milsjem (rood). Het Mab. sjai (buik) is in het Patanisch tiai.

Het komt ons voor, dat Woordherhaling en Reduplicatie veelvuldiger zijn dan in het Mabasch, zoodat het Patanisch hierin dichter tot het Boelisch dan tot het Mabasch zou naderen.

De voorvoegsels zijn dezelfde als die van het Mabasch. De voorbeelden van mi (ook me-) zijn echter talrijker dan in het Mabasch en het Boelisch, zooals: misles (maagd), Boel. males; milofo (schoondochter), Boel. malafa; mipoeloe (onrijp), mimoes (verkouden), misawal (gevoelloos), miwiti (aan de hand dragen), enz.

De persoonlijke voornaamwoorden zijn:

Enkv.	1. aja, ake.	Mvd.	1. incl. iti *t*.
			excl. ama *k*.
	2. aoe, am, *m*.		2. meoe *f*.
	3. *i* *n*.		3. si *r*.

Voorbeelden van verbinding dezer voornaamwoorden met werkwoordsstammen zijn:

Stam polos „betalen", polos to „reeds betaald".
Enkv. 1. aja pialas, „ik betaal".
2. am pialas, „gij betaalt".
3. i npolos, „hij betaalt".
Stam on „eten", in „visch".
Enkv. 1. ajan in, „ik eet visch".
2. amjan in, „gij eet visch".
3. i non in, „hij eet visch".
Mvd. 1. incl. iti ton in „wij eten visch".
excl. ama kon in.
2. meoe fon in, „gijl. eet visch".
3. si ron in, „zij eten visch".
Stam fan „gaan, loopen".
Enkv. 1. afian, „ik loop".
2. am fian, „gij loopt".
3. i nfan, „hij loopt".
Mvd. 1. incl. iti tfan, „wij loopen".
excl. ama kfan.

Digitized by Google

2. m e o e f f a n, „gijl. loopt".
3. s i r f a n, „zij loopen".

In de beide eerste voorbeelden zien wij, dat de oorspronkelijke vormen van p o l o s en o n, nl. p a l a s en a n, zijn bewaard gebleven in de vormen van den 1sten en 2den persoon, zonder twijfel onder invloed der ingevoegde *i*.

De 1ste pers. enkv. a j a p i a l a s staat dus voor a j a i p a l a s, of a j a i p a l a s. Deze vorm versterkt het vermoeden, boven (bl. 329) uitgesproken, dat Boel. j a i uit herhaling van j a, dus uit j a j a, j a j zou zijn ontstaan. Voor den Patanischen vorm zou dan moeten aangenomen worden een verloop als dit: j a j a, j a i, j a i, waarbij dan na de scheiding van j a en *i*, j a weder tot a j a is aangevuld. Waar men te doen heeft met een stam die met een klinker begint, wordt *i* voorgevoegd, dus i a n. Voor dit i a n is het pers. voorn. w. verkort tot *a*, dus a j a n voor j a j a n.

De 2de pers. a m voegt eveneens *i* in. Hier is echter de *i* moeilijk te verklaren. Aan regelrechte navolging van den 1sten persoon valt wel niet te denken, daar bij de andere personen dit verschijnsel niet voorkomt. De meest aannemelijke verklaring komt ons voor deze te zijn, dat wij in a m + *i* hebben te zien eene wijziging van den vorm a m o e, die eene contaminatie kan zijn van a o e en a m, of van a m en m o e, welk laatste een andere vorm is van *m*. A m met ingevoegd o e is dan, in navolging van j a + *i* tot a m + *i* geworden.

De overige personen zijn nagenoeg gelijk aan die in het Boelisch.

Stam i m n o m „eten". Voor „eten" geeft de Woordenlijst i o n, i m n o m en o n. Dit laatste staat voor a n en is het algem. Indon. k a n. De vorm i o n is feitelijk een 1ste pers., zonder herhaald voornaamwoord. I m n o m is een ander woord; de stam m n o m is blijkbaar identisch met n a m n a m, n a n a m en dergelijke vormingen van den wortel n a m „proeven, smaken". De vorm met beginner *i* treedt in al de vervoegde personen op; waarschijnlijk heeft men hier met een voorslag te doen, om de uitspraak van m n mogelijk te maken.

Enkv. 1. a k i m n o m, „ik eet".
2. a m i m n o m, „gij eet".
3. i n i m n o m, „hij eet".

Mvd. 1. incl. i t i t i m n o m, „wij eten".
excl. a m a k i m n o m.
2. m e o e f i m n o m, „gijl. eet".
3. s i r i m n o m, „zij eten".

De Woordenlijst geeft, nevens a j a, ook a k e op; waarschijnlijk is dit een zelfstandige vorm met achtergevoegde *e*. Men behoeft dus niet aan te nemen, dat a k i m n o m voor a k e i m n o m staat. Over deze *e* is reeds boven gesproken. De overige personen zijn gevormd met de reeds besproken voornaamwoorden.

Digitized by Google

Eenige voorbeelden van den 1sten pers. enkv. met ingevoegde *i* zijn nog: k i a k a m (ik roep), m i s o e m (ik zoek), p i a n g a n (ik bewaak). Een voorbeeld van een wederkeerigen vorm is: a k e p i n i a (ik verberg mij), waaruit tevens blijkt dat de 4de n. v. van den 1sten persoon *a* is.

Het futurum wordt gevormd door de partikel b o, die onmiddellijk voor den eigenlijken vervoegden vorm staat. Het zelfstandig voorn. w. wordt daarvoor nog eens herhaald, zoodat men van den stam f a n de volgende vervoeging krijgt:

Enkv. 1. a j a b o f i a n, 2. a o e b o m f i a n, 3. i b o n f a n.
Mvd. 1. i t i b o t f a n, a m a b o k f a n, 2. m e o e b o f f a n, 3. s i b o r f a n.

Voorbeelden van genitief-samenstellingen in het Patanisch zijn: b o k o p i p o (hoofdkruin), b o k o g i o n o (hoofdschedel, het Boelisch zegt b o k o n i g i o n o), s o e s g e e (melk), s o e m o e n i l a n g e t „hemel van den mond" (verhemelte), f i s e l n i w o l o (navelstreng).

De vier vormen der telwoorden 1—9 zijn: 1. s o, i s o, p i s o, a i s o, 2. l o e, s i l o e, p i l o e, a i l o e, 3. t e l, s i t e l, p i t e l, a i t e l, enz. 8. w a l, s o e w a l, p o e w a l, a i w a l, 9. f a p o l o, in de eerste drie vormen. De vierde vorm is a i f a p o l o. Alle vierde vormen zijn samengesteld met a i, waarschijnlijk een numeratief of soortwijzer, identisch met het Indon. k a j o e. F a p o l o „negen" moet eene omschrijving zijn, gevormd van p o l o, vgl. Mal. enz. p o e l o e h. „Tien" is j o f o s o, in den vierden vorm f l o t e n s o; „elf" is dus: j o f o s o r e p i s o, en in den vierden vorm f l o t e n s o r e a i s o. Het bestanddeel f l o is de gesyncopeerde vorm van het bovengenoemde p o l o, maar wat wij van t e n te denken hebben, is ons niet duidelijk.

De overige telwoorden zijn: 20. j o f o l o e, 30. j o f o t e l, 40. j o f o f o t, enz., met als vierde vormen: f l o t e n l o e, f l o t e n t e l, enz. Verder: 100. s l i b i s o, 1000. t j a l a n t j o. „Eenmaal" is n o e n t j o, „tweemaal" n o e n l o e, of n o n l o e. Deze woorden dienen ook als ranggetallen.

S a w a i s c h.

De W.-lijke buur van het Patanisch is het Sawaisch. De Hollesche Woordenlijst, door den Heer Maan en ons te Boeli ingevuld, is onze bron voor de volgende opmerkingen:

Nog meer dan het Patanisch, vertoont het Sawaisch voorliefde voor *e*, bv. o s e l (staan), Mab. i s i l, Boel. o s a l; t o l e n (zitten), Pat. t o l o n; l e l e t e (koorts), Pat. l i l e s; j o b e t (wond), Pat. j o b o t; t a n g e s (schreien), Pat. t a n g a s; j e n e f (slapen), Jav. i n ĕ p; l a w e t (dragen), Mab., Boel. l a w i t. Nevens dezen vorm l a w e t, die „alleen dragen" beteekent, werd ons nog opgegeven l e w e t „te zamen dragen". De klankverandering schijnt dus soms met verandering der

Digitized by Google

beteekenis samen te hangen. Andere voorbeelden van *e* zijn nog: t o n e m (planten), j o n e m (vlechten), o e l e n (garnaal), Mal. t a n a m, a n j a m, o e d a n g; l o k e (pisang), Tor. t. l o k a; o e r e m (geneesmiddel), l o e t e n (vuur), Minah. t. o e n d a m, l o e t a m, en de plaatsnamen W e r e, P o t e n g e n, M o b e n, gwl. W e d a, P a t a n i, M a b a.

De woorden die het voorkomen hebben van met reduplicatie te zijn gevormd, hebben in de reduplicerende lettergreep steeds *e*, bv. b e b o k o (hoofd), t e t a n g o (oor), g e w e s o (neus), m e m o e s (snot), b e b i n o (voorhoofd), t e t e l o (vagina), Boel. t j i t j o l; p e p i t e s (kuit), Boel. p i t p i t a s; l e l o (bloed), Pat. l i l o, Mab. l o; t e t i t e f (speeksel), f e f o e s (steenpuist), Pat. f i f o s, Mab. f o s.

Het klankstelsel van het Sawaisch verschilt overigens niet van dat der reeds besproken Z.-Halmahera-talen; de klanken *h* en *c h* van het Boelisch hebben wij in het Sawaisch niet aangetroffen. Zooals reeds bij de bespreking van het Boelisch is opgemerkt, vertoont het Sawaisch de oudere *s*, waar het Boelisch *h* heeft.

In het algemeen is het hachelijk iets van het klankstelsel der Z.-Halmahera-talen te zeggen, zoolang de verschillende vormen der woorden nog niet duidelijker zijn. De woorden worden dikwijls met pronominale suffixen opgegeven, en als men de taal niet kent, bemerkt men dit vaak niet. Men vraagt bv. naar de woorden voor „hoofd, aangezicht, oog, oor, neus, mond, keel, tong, tand, vinger" en ontvangt (bv. in het Boelisch) ten antwoord: b o b o k o r, o e h n g o r, m t a r, k a n j o r, g o e g o e o r, s n o r, g l a o r, p e p l e o r, s m o r, l o b o r, d. i. „ons (incl.) hoofd, oog, oor, enz.", voluit: i t e b o b o k o r, enz. Dit bewijst dat de *r* aan het eind niet meer als pron. suff. wordt gevoeld, al is zij nog volstrekt niet met den woordstam samengegroeid, en het verklaart tevens waarom men de pers. voornaamwoorden is gaan herhalen vóór de vormen met pronomina suffixa. Naar een werkwoord vragende, krijgt men het nu eens opgegeven in den 1ste pers. mvd. incl., zooals (Sawaisch): t e l w a o e (ademen), t e n b o i (liggen), t e k l i d (op zijde liggen), t e k l e n (op den rug liggen), t e s p o k (op den buik liggen), t a p (rocien), voluit: i t e t e l w a o e (wij allen ademen). Eerst wanneer men de vormen van den 1sten pers. enkv. hoort, nl. j a k e l w a o e, j a k e n b o i, j a k e k l i s, j a k e k l e n, j a k e s p o k, j a k a p, wordt het duidelijk dat de *t* aan het begin een pron. praefixum is. Andere w. w. krijgt men weder in den 1sten pers. enkv. opgegeven, bv. Saw. t j i p „ik baad", st. s i p; n i k l e e „ik haat", voluit: j a n i k l e e „de mijne haat, mijn haat". Een anderen keer wordt de 3de pers. enkv. opgegeven, bv. n t j o e s (hij zuigt), n j e p i n g (hij draagt in de armen), of de 3de pers. mvd., bv. r o e t n e (zij vragen), r e p i n e (zij verbergen zich), r e m o n g e (zij spelen). Of men daarom in elken verbalen vorm die met *j* of met *t* begint, zooals Sawaisch j e n e f (slapen), j o s (zwemmen, t o l e n (zitten) een vervoegden vorm heeft te zien, is alleen uit te maken met meer kennis der

Digitized by Google

taal dan wij thans bezitten. Ook bij de talrijke woorden die op *o* en *e* eindigen, is het niet steeds duidelijk of die klanken tot den stam behooren, of achtergevoegd zijn. Om dus niet fonetische en grammatische verschijnselen te verwarren, zullen wij ons van verdere opmerkingen over het klankstelsel onthouden, temeer omdat het bij 't Boelisch gezegde grootendeels ook op het Sawaisch toepasselijk is.

De spraakkunstige bizonderheden die wij hier nog zullen vermelden, betreffen de voornaamwoorden, de genitief-verbindingen en de telwoorden.

De zelfstandige persoonlijke voornaamwoorden zijn (van de voorgevoegde ontbreekt de opgave):

Enkv. 1.	ja (1e nv.), *a* (4e nv.).	Mvd. 1.	(incl.) ite.
			(excl.) ami.
2.	aoe, awe.	2.	meoe.
3.	i.	3.	si.

De bezittelijke v. n. woorden, gehecht aan de partikels ni en na (no), zijn, in het enkv. 1. anik, anak; 2. anim, anam; 3. ini, ino. Voor het mvd. hebben wij alleen opgave van den 3den pers.: siriri, sirori. Dezelfde suffixa, verbonden met de substantiva ntoe (kind), beboke (hoofd) en snoe (buik), geven in het enkv.: 1. antige, abebokege, asnoege; 2. antim, abebokem, asnoem; 3. intoe, ibeboke, isnoe. Van de meervoudsvormen hebben wij geen opgaven.

Voorbeelden van genitief-samenstellingen zijn: niwe geo (kokoswater), soes geo (melk), oem popo (ondergedeelte van 't huis), beab gaoe (aschplaats, haard), mane ntoe (kuiken), niwe pionoe (kokosvrucht), ai liko (boomschors), beboko geono (hoofdschedel), nom tektoko („spijsvernieler", kies), joef wongto (sagoemeel), belil tiptipo (bamboe-spruit), jaocë ni kit (hondenluis, vloo), loke ni fet (pisang-bloeiwijze), ai ni smete (boomworm, rups).

De vier vormen der telwoorden zijn: 1. tjo, iso, poeso, aso; 2. loe, seloe, peloe, saloe; 3. tel, setel, enz.; 4. fot; 5. lim; 6. wonem; 7. fit; 8. wal; 9. popet, sepopet. Van dit laatste telwoord zijn slechts twee vormen in gebruik. Het Wedasch heeft denzelfden vorm voor 9; ook het Patanisch heeft een bizonderen vorm, zooals wij boven hebben gezien. De Sawaisch-Wedasche vorm is waarschijnlijk, evenals de Patanische, een wisselwoord; wij kunnen er echter geen nadere verklaring van geven.

De overige telwoorden zijn: 10. jofeso; 20. jofeloe; 100. witentjo; 1000. tjalentjo. De ranggetallen zijn: 1ste: toebe, of fare iso; 2de: fare loe, enz.

Zooals men ziet, verschillen de Sawaische telwoorden niet wezenlijk van de Boelische; die welke afwijken vindt men terug in het Wedasch,

Digitized by Google

de buurtaal van het Sawaisch, zooals bv. w i t e n, Wed. id., Ganesch o e t i n, Noefoorsch id.

W e d a s c h.

Het gebied dezer taal is de N. O. kust van het Z.-lijk schiereiland van Halmahera. Daar zij grootendeels overeenkomt met het Sawaisch, voor zoover wij dit kunnen opmaken uit de gegevens ons door den Hr. Maan verstrekt, de ingevulde Holle'sche lijst, kunnen wij ons beperken tot enkele opmerkingen.

Het klankstelsel van het Wedasch vertoont geheel dezelfde eigenaardigheden als dat van het Sawaisch en het Patanisch. De voorliefde voor den *e*-klank, die bij het Mabasch begint en zich in toenemende mate bij het Patanisch en het Sawaisch vertoont, is in het Wedasch vooral niet minder dan bij zijne buurtalen. Voorbeelden zijn: n g o s e n g (naam), m o t e l (jeuk), f i s e l (navel), t o n e m (planten). Vooral is dit duidelijk in de redupliceerende lettergreep, die steeds *e* tot klinker heeft, gelijk de volgende voorbeelden leeren: b e b i n o (voorhoofd), b e b n a i (wenkbrauw), m e r m a r e l (gal), k e t k o t o (buik), f e f o i (haarwervel), b e b i o l o (knie), f e f o l n o (plat van hand of voet), k e k o l o (vinger), w e l w o l a n g (pees), k e k a k (fluim), m e t m o t (de dood). Men ziet, dat ook het Wedasch de namen van lichaamsdeelen veelal redupliceert.

De persoonlijke voornaamwoorden zijn:

Enkv. 1.	a k *k.*	Mvd. 1. (incl.)	i t e *t.*
		(excl.)	a m e k *k.*
2.	a o e, a m, *m.*	2.	m e o e *f.*
3.	*i n.*	3.	s i *r.*

Voorbeelden van vervoegde vormen zijn: a k o l o k e „ik eet (o) pisang"; n o m, n t i g e l „etende, verslikt hij zich"; n a g a n t i g l e s n i „de draak, hij slikt op de maan"; a k e p i n e k a k „ik verberg mij"; s i r p o e n m o e t o e t a f e l e „zij dooden menschen vele".

De bezittelijke voornaamwoorden, gehecht aan de partikels n i en n a (n o), en zonder die partikels, zijn:

Enkv. 1.	a n i k, a n a k, *a——g.*		
2.	a n i m, a n o m, *a——m.*		
3.	i n i, i n o, *i——.*		
Mvd. 1.	(incl.) i t e r i r, i t e r o r, i t e——*r.*		
	(excl.) a m a m, *a*——m a m.		
2.	m e n i m i, m e n o m i, m e——m i.		
3.	s i r i r i, s i r o r i, s i——r i.		

In den 1sten pers. mvd. excl. a m a m is de partikel n i, n a (n o) niet op te merken; waarschijnlijk is zij hier uitgevallen, door de opeenvolging van gelijke en verwante klanken in den regelmatigen vorm, die a n a m a m zou moeten luiden.

Digitized by Google